

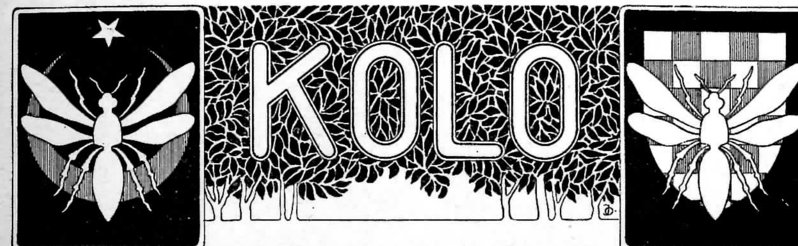
KOLO

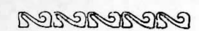

HRVATSKO

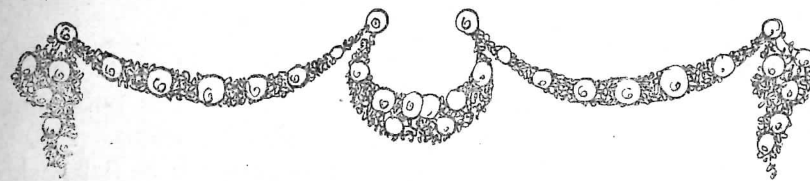

NAUČNO-KNJIŽEVNI ZBORNIK.

KNJIGA V. 1909.

IZDALA „MATICA HRVATSKA".

HRVATSKA PUČKA SELJAČKA TISKARA D. D. U ZAGREBU.
1909.

SMJEŠTENJE HRVATA U NOVOJ POSTOJBINI POSLIJE SEOBE.

PIŠE DR. DANE GRUBER.

I.

U svojoj raspravi »O pradomovini i seobi Hrvata»[1] razložio sam, da nije opravdana tvrdnja Konstantina Porfirogenete, da su se Hrvati doselili amo istom za cara Heraklija (610.—641.) i na njegov poziv, nego da su se oni iz svoje zakarpatske pradomovine pomicali u sadašnja svoja sjedišta pomalo kroz više stoljeća zajedno s ostalom seobom Slavena, koja je išla k jugu, dok se nisu početkom VII. stoljeća ovdje stalno smjestili. Po shvaćanju dra. Lub. Niederlea[2] dospjele su neke manje česti Slavena već u III. stoljeću preko Ugarske do donje Drave, Save i Vrbasa, ali ako uzmemo u obzir, da Jordanis[3] i Prokopije[4] u svoje doba (u polovici VI. stoljeća) smještaju Slavene u kraj istočno od Karpata i sjeverno od Dunava do Visle, Dnjestra, Dnjepra i Azovskoga mora, moramo uzeti, da se glavna struja Slavena, medju kojima su bili i Hrvati, uputila iz svoje zakarpatske pradomovine jugoistočnim smjerom podno karpatskih gora k donjemu Dunavu, kamo je po shvaćanju većine povjesničara stigla koncem V. ili početkom VI. stoljeća.[5] Od ovud su

---

[1] U „Prosvjeti", god. XVI. (1908.) str. 146. i sl.

[2] „Slovanské starožitnosti". V Praze 1906. Dilu II. Svazek 1 str. 278.

[3] „De Getharum sive Gothorum origine et rebus gestis" ed. Closs, Stuttgart 1861. cap. 5 str. 26.

[4] „De bello Gothico" lib. I. cap. 27. str. 125. i lib. IV. cap. 4. str. 474. ed. Parisiensis.

[5] Niederle o. c. sv. I. str. 96. — 98.

ovi Slaveni tečajem VI. stoljeća stali prodirati na jug i na zapad sve dublje i dublje na Balkanski poluotok, dok se nisu početkom VII. stoljeća stalno nastanili u svojim sadašnjim sijelima.

Niederle[1] doista drži, da su Slaveni provaljivali na Balkanski poluotok već prije konca V. stoljeća, a dokazuju mu to provale Kostoboka, slavenskih plemena, i slavenskoga dijela Sarmata na taj poluotok, zatim neke vijesti Mojsije Chorenskoga, i napokon slavenski tragovi o nazivlju (nomenklaturi) Balkanskoga poluotoka prije konca V. stoljeća. No uza sve to i on veli, da ne može biti ni govora o nekom trajnom naseljenju Slavena u većoj mjeri, o slavenskoj kolonizaciji nutrašnjosti balkanske, nego uvijek ili o provalama, kojih su se učestnici vraćali iza Dunava (kako je to bilo još dugo vremena i u VI. stoljeću), ili ponajviše o ostatcima razbijenih slavenskih vojski, koji su se rastresli po cijelom poluotoku i tamo izginuli u starom stanovništvu. Pogdjekoja takva slavenska naselbina izgubila je pri tom svoj narodni značaj ili je iščezla u ratovima tako, da se od nje u VI. stoljeću nije uščuvalo drugo do li njezino ime. O nekom dakle opsežnijem i brojnijem naseljenju Slavena na Balkanskom poluotoku prije VI. stoljeća ne može biti govora, te se prve, izravne i neprijeporne vijesti o njihovu napredovanju preko Dunava javljaju u opće istom početkom VI. stoljeća.

Dosada se obćenito držalo, da je provala Slavena bila g. 527. za vladanja cara Justinijana I. (527.—565). No Niederle (o. c. II. 1. 186—90) drži, da se to još prije dogodilo, pozivajući se na vijest Prokopijevu[2], da su medju tvrdjavama, koje je Justinijan I. obnovio na Dunavu, bile i dvije tvrdjave imenom Adina i Ulmiton, kraj kojih su sjedili Slaveni (»βαρβάρων δὲ Σκλαβηνῶν«), a za drugu veli još posebice, da je dugo vremena bila u rukama Slavena. Adina je ležala negdje u Meziji na Dunavu (možda zapadno od Silistrije), a Ulmiton u Skitiji (danas Dobruči, sjeverno od Černe vode). Ovdje je dakle izravna i vjerodostojna vijest, da su Slaveni sigurno provaljivali preko Dunava bar na početku VI. stoljeća, ako ne već na koncu V. stoljeća. Već to drži Niederle za dostatan razlog, da datira provalu Slavena prije godine 527. Inače jedva da bi Prokopije upotrebio riječi, da je ta tvrdjava d u g o vremena

[1] O. c. II. 1. str. 174—180.

[2] „De aedificiis" IV. 7. ed. Bonn.

bila u rukama Slavena. Drugi pako dokaz pružaju vijesti, koje govore o provalama G e t a na poluotok na koncu V. i na početku VI. stoljeća.

U doba od IV—VI. stolj. počeli su se često u savremenoj historiografiji obnavljati stari etnički nazivi. Tako je naročito oživjelo ime Skita za razne zadunavske barbare, prije svega za Germane (Gote) po uzoru Dexippovu, a na početku VI. stoljeća počeli se medju sjevernim upadačima pojavljivati i Geti kraj Skita, Huna i Bugara. Nema sumnje, da tu ne može više biti govora o starim Getima, koji su bili već davno izginuli u Zadunavlju, a davno i u balkanskoj Meziji svoje ime izgubili. Tu se očevidno radi o nekom sjevernom, iz stare getske zemlje na Balkan prodrlom plemenu, koje je po tada običajnom nazivu anahronistički bilo označeno starim imenom. A to su vjerojatno mogli biti ili Goti ili Slaveni.

Tako spominje C o m e s M a r c e l l i n u s[1]) g. 514., 517. i 530. provale G e t a sve do Macedonije, Tesalije, Epira i Ilirika a to ne mogu biti Goti, kao ni Huni i Bugari, kako u novije doba tumači J. R a d o n i ć[2]), nego najprije S l a v e n i, koji su već stajali u punoj snazi na Dunavu, pripravljajući se na svoje buduće velike provale. Za to shvaćanje najbolji su nam dokazi bizantinski povjesničari, koji u VI. stoljeću istovjetuju Gete sa Slavenima. Tako T e o f i l a k t S a m o k a t s k i, koji je živio u doba Heraklijevo i opisao dogadjaje pod konac VI. stoljeća, veli direktno, da je »Geti« starije ime za »Slaveni.«[3]) Slaveni su tada već bili kod donjega Dunava, pa je sasvim naravno, da je i njih bilo medju osvojačima na početku VI. stoljeća.

To su prve vijesti, koje bi nam o prelazu Slavena na Balkan javljale prije g. 527., od koje se na osnovu Jordanisova i Prokopijeva teksta oficijelno odredjuje početak provala, u kojima su

[1]) „Chronica" ad ann. 514., 517. i 530. ed. M o m m s e n u „Monumenta Germaniae. Auct. antiqu". (Chronica minora saec. IV.—VII. 1893—4.) T. XI. 1—2.

[2]) „Ko su Geti u hronici komesa Marcelina" u „Glasu srpske akademije" god. 1901. str. 204.

[3]) „Ἱστορίαι" ed. K. de Boor, Leipzig 1887., III. c. 4. §. 7., VI. c. 6. § 14 i VII. c. 2. §. 5. — Pozivljući se na ova mjesta Teofilaktova drži i S t r a k o s c h G r a s s m a n n „Geschichte der Deutschen" I. str. 302., da su ovi Marcellinovi Geti bili Slaveni.

Slaveni izravno tim imenom navedeni. No čini se, da se provale pod imenom Slavena i prije ove godine započinju. Prokopij naime pripovijeda[1], da je jednom German, za vlade Justinove, kao vodja tračke vojske do nogu potukao i gotovo sasvim uništio slavenske Ante, koji su provalili u državu. Povjesničari meću ovaj dogadjaj u god. 527., tvrdeći podjedno, da se rieč 'Ιουστῖνος mora ispraviti u 'Ιουστινιανός, očevidno iz toga razloga, što je ovdje car Justin označen kao stric (»θεῖος«) Germanov, a pravim mu je stricem bio Justinijan, dok je Justin bio već stric drugoga stupnja (stric Justinijanov). No Niederle (II. 1. 191—3.) drži, da se zbog toga ne mora mijenjati ime cara, jer rieč »θεῖος« može značiti i strica drugoga stupnja (t. j. prastrica), budući da Grk nema posebnog izraza za taj stupanj srodstva. Drugih pako ni leksikalnih ni historijskih razloga nemamo, koji bi nas silili, da ovaj dogadjaj prenesemo iz doba Justinova u doba Justinijanovo. On dakle spada u doba prije god 527., a poslie g. 518., kad je Justin došao na vladu.

Za vlade Justinijanove zbivale su se provale Slavena gotovo neprekidno i u velikom opsegu, a podupirale su ih paralelne provale Huna, Bugara i kasnije Avara. Justinijan je doista nastojao, da predusretne toj pogibli sa sjevera, pa je u to ime što popravio, što na novo podigao čitav niz tvrdjava na Savi i Dunavu, a i po ostalim dijelovima svoga carstva[2]; no sva ta naprezanja bila su uzalud. Sve kad bi te tvrdjave i bile valjalo uredjene i opremljene, nije car imao dovoljno vojske, da bi mogao s uspjehom braniti tako razasegnutu obranbenu liniju, a i sama vojska, u kojoj je bilo mnogo pomoćnih četa barbarskih (φοιδεράτοι), bila je nepouzdana i slabo plaćena. Zato sve te mjere nisu mogle zaustaviti provala sjevernih naroda.[3]

Na Dunavu, sjevernoj medji carstva, bili su barbarski narodi tako razmješteni, da su na zapadu u Panoniji sjedili Langobardi (od g. 526. ili po novijem brojenju od g. 547.), u sredini Gepidi sve do vlaških Karpata i djelomice na desnoj obali u Sirmiju s okolišem, oko Singiduna preostala čest Herula, i dalje

[1] „De bello Gothico" III. cap. 40.

[2] Nabraja ih potanko G. Procopius u djelu „De aedificiis dn. Justiniani" lib. IV. ed. Bonn. Vol. III. 1833. str. 264-308.

[3] Niederle o. c. II. 1. str. 194—195.

na istoku pri donjem Dunavu uz ostatke starih Huna poglavito Bugari. Da je ipak u cielom Zadunavlju pored Langobarda, Gepida, Herula Huna i Bugara bilo već Slavena, mjestimice usredočenih i samostalnih, a mjestimice pod gospodstvom spomenutih naroda, ne može biti nikakve sumnje na osnovu čitavoga niza vijesti Prokopijevih, Jordanisovih i Agatijevih. Najviše ih je bilo na donjem Dunavu, od Pruta do Ršave, istočni zvali su se Anti, a zapadni Sloveni (Σκλαυηνοί)[1].

Obranu države na Dunavu od provala ovih naroda povjeri Justinijan (g. 530.) hrabromu vojskovodji Hilvudiju (Χιλβούδιος), po imenu sudeći valjda rodom Slavenu. Ovaj je prve tri godine bio sretan, jer se ovi narodi nisu ni usudili navaliti preko Dunavu, pače obrnuto on je češće znao provaliti u njihovu zemlju i tamo im šteta nanijeti; ali kad je g. 534. s malom četom provalio opet u njihovu zemlju, namjeri se na veću silu neprijateljsku i pogibe s mnogo svojih ljudi[2]. Od tada bijaše otvoren put Slavenima i drugim onim narodima preko Dunava u bizantinsko carstvo. Ovi su sad godinu za godinom provaljivali u carske zemlje: Ilirik, Traciju, Heladu i Herzonez, te su sve zemlje od Jonskoga mora do carigradskih predgradja harali i plijenili, pretvarajući ih u skitsku pustoš, kako veli Prokopije.[3] Bizantinci su su s tim manje mogli tim narodima priječiti prijelaz preko Dunava, što su sve sile morali upotrebiti u ratu, koji su tada zametnuli sa istočnim Gotima (535—555).

Od god. 535., kad je taj rat započeo, pa do god. 540. spominju razni kroniste provale Gepida, Bugara i Huna,[4] u kojima

[1] Niederle o. c. II. 1. str. 195—6.

[2] Procopius „De bello Gothico" lib. III. cap. 14. ed. Bonn. Vol. II. str. 331—2. — Niederle o. c. II. 1. str. 196. stavlja smrt Hilvudijevu u g. 532/3. Diehl „Justinien" Paris 1901. str. 218. meće to u g. 534., a dr. Franc. Kos „Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku" (knjiga I. 501—809) Ljubljana 1902. br. 17. i 33. str. 12. i 24. veli: g. 533. No Diehl će imati pravo. Procopij (l. c.) veli, da je Hilvudij imenovan zapovjednikom na Dunavu u četvrtom ljetu vladanja cara Justinijana I. dakle g. 530, dalje da je 3 godine bio zapovjednikom, t. j. do g. 533. i napokon, da je poslije treće godine (ἐνιαυτοῖς δὲ τρισὶν ὕστερον) poginuou slavenskoj zemlji, dakle g. 534

[3] „Historia arcana" ed. Dindorf. Bonnae 1838. cap. 18. str. 108.

[4] Marcellinus, Theophanes, Mallalas i Cedrenus. V. citate kod Niederlea o. c. II. 1. str. 197. bilj. 1.

sudjeluju i Slaveni;[1] ali izrijekom se njihova provala spominje istom g. 545. Oni dospješe sve do Tracije, poharaše zemlju i zarobiše mnogo ljudi. No tu se namjeriše na četu Herula, koje je bizantinski vojvoda Narses najmio bio za rat protiv Gota. Oni pod svojim vodjom Filemutom udariše na Slavene, makar da je ovih bilo mnogo više, potukoše ih i oteše im zarobljenike.[2] Koncem g. 547. provali opet velika množina Slavena u Iliriju te harajući, plijeneći i ubijajući dospije sve do Epidama. To uplaši bizantinsku vojsku (od 15.000 ljudi), koju su zapovjednici ilirski sakupili bili, tako silno, da se nisu ni usudili oprijeti se Slavenima.[3]

Dvije godine zatim (t. j. g. 549.) eto opet male ali divlje čete (od 3.000) Slavena preko Dunava i Marice, gdje se razdvoji i jedna provali u Traciju, a druga u Iliriju, gdje poharaše zemlju i potukoše rimske vojske, premda mnogobrojnije; osobito je nastradao Abades, zapovjednik konjaničkih četa i tračke tvrdjave Tzurulija (danas Čorlija), koga su Slaveni iza poraza zarobili i spalili, pošto su prije s njega živa kožu na remenje derali. Iza toga osvojiše znamenitu primorsku tvrdjavu Toper (na Mesti, danas ruševine na Boar-Kalesi), gdje poubijaše sve muškarce (do 15.000), a žene i djecu odvedoše u ropstvo. Opustošivši sve zemlje, kroz koje su prolazili, vratiše se konačno s nebrojenim mnoštvom zarobljenika kući.[4]

---

[1] To se vidi iz vijesti Prokopijeve („De bello Goth." III. cap. 14.) da su negdje izmedju g. 533. i 545. Anti provalili u Traciju. Osobito kod velike provale Huna (Bugara) do Grčke g. 540., koju spominje Prokopije („De bello Persico" II. 4. Vol. I.167—8.), sudjelovali su i Slaveni (Niederle II. 1. str. 197. bilj. 2.).

[2] Procopius „De bello Goth." III. cap. 13. vol. II. 330. — Niederle o. c. II. 1. str. 197. — C. Hopf „Geschichte Griechenlands" u. Ersch u. Gruber „Encyklopädie" Ser I. Th. 85. (1867.) str. 81. meće ovaj dogadjaj u g. 546. No Prokopij (l. c.) pripovieda ovaj dogadjaj u 11. ljetu gotske vojne, dakle spada na g. 345. (dr. Kos o. c. br. 33. str. 24.).

[3] Procopius o. c. III. cap. 29. Vol. II. 397. — Hopf. l. c. i dr. Fr. Rački „Documenta" Zagrabiae 1877. str. 217. stavljaju ovo u god. 548., dr. Kos o. c. br. 40. str. 33. u g. 547., a Niederle l. c. u g. 547/8. No Procopij (o. c. cap. 24. i 29.) pripovijeda ovo medju dogadjajima, koji su se zbili u 13. godini gotske vojne, dakle u g. 547.

[4] Procopius o. c. III. cap. 38. Vol. II. 441—44. Niederle o. c. II. 1. 198., Nodilo „Hist. srednj. vij." II. 450. i dr. Kos o. c. br. 45., str. 36. meću ovo u g. 549., Hopf o. c. 85. str. 81—2., Rački o. c. str. 219. i Diehl o. c. str. 220. u god. 551., a St. Stanojević „Vizantija i Srbi, I. Balkansko poluostrovo do VII. vieka" Novi Sad 1903. u. g. 548. — Budući da Prokopij (l. c.) ovo pripovijeda med drugim dogadjajima, koji su se zbili u 15. godini gotskoga rata (gl. cap. 35. i 39.), to spada ovaj dogadjaj u g. 549.

Na godinu (550.) provališe Slaveni ponovno u bizantinsku državu, i to u tolikom broju, kako još nikada dosada. Prešavši Dunav dospješe sve do Niša namjeravajući udariti na Solun; ali kad su čuli, da ide na njih iz Sredeca (Sardice) vodja German s velikom vojskom, prepadoše se i mjesto na Solun provališe u Dalmaciju. U to stiže smrt hrabroga Germana, a njegovi nasljednici u vojskovodstvu: sin mu Justinijan i zet Ivan stigoše doista u Dalmaciju, ali ne napadoše Slavena nego odlučiše tu mirno prezimovati. Medjutim provališe u carstvo nove slavenske čete i sjedinivši se s onim prijašnjim krenuše harajući i plijeneći u Traciju. Kod Drinopolja napade ih bizantinska vojska pod vodstvom Skolastika, ali bi ametom potučena. Sad su mogli Slaveni pustošeći dospjeti sve do »dugoga (Anastazijeva) zida«, ali ih tu stiže poraz i oni budu prisiljeni vratiti se zimi g. 550/1. kući.[1]

Medjutim koncem godine 551. osvanuše opet Slaveni u Iliriku. Car Justinijan posla za njima vojsku pod vodstvom Germanovih sinova (Justina i Justinijana), ali jer je bila mnogo slabija od Slavena, nije se usudila udariti na njih na otvorenom polju, nego je samo od straga napadala njihove zadnje čete. I tako su mogli Slaveni bez velike zapreke užasno harati zemlju i ubijati ljude ili ih zarobljivati. Na to se vratiše preko Dunava kući, gdje ih prevezoše Gepidi na svojim ladjama uz odštetu od jednoga zlatnoga statera za svakoga čovjeka.[2]

---

[1] Procopius o. c. III. cap. 40. Vol. II. 449—457. — Dr. F. Kos o. c. br. 47. dr. 40. — Niederle o. c. II. 1. 1908. — Hopf o. c. 85 str. 82. stavlja dogadjaj u god. 551., Diehl o. c. str. 220 u g. 552., Rački o. c. str. 221. u g. 553. No Procopij (l. c.) pripovijeda ovo med dogadjajima, koji su se zbili u 16. ljetu gotske vojne (gl. III. cap. 39. i IV. c. 21.), dakle spada u god. 550.

[2] Procopius o. c. IV. cap. 25. Vol. II. 591—592. — Dr. Kos o. c. br. 50., str. 47. — Niederle o. c. II. 1. 199. — Stanojević o. c. str. 150. i Er. Dümmler „Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien" u „Sitzungsberichte der k. Akademie in Wien" B. XX. str. 361. stavljaju ovu provalu u g. 552., a Hopf o. c. 85. str. 82. i Rački o. c. str. 224. meću u g. 553. — Po Procopiju (l. c.) spada ovo u g. 551., jer on ove dogadjaje pripovijeda medju onima, koji su se zbili u 17. ljetu gotskoga rata (gl. IV. cap. 21.), a to je bilo g. 551. — Skoro iza ove provale morala

Iza ovoga šute izvori nekoliko godina o provalama barbarskih naroda. Istom g. 558. digla se na Bizant nova oluja, koja je potrajala do god. 559. Hunski Kutriguri s Bugarima i Slavenima prodriješe pod vodstvom Zabergana preko Dunava do Tracije, gdje se razdijeliše na tri dijela; jedan se uputi kroz Macedoniju u Heladu, ali ga tude zaustaviše termopilske utvrde i on se morade vratiti natrag. Drugi dio udari na trački Herzonez, da osvoji primorske gradove Sestos i Abidos, od kuda bi onda provalio u Malu Aziju. No mladi German, sin Dorotejev, suzbio je navale Slavena, a zatim ih i na moru i na kopnu porazio, i time prisilio, da su se morali povratiti k trećoj glavnoj vojsci (od 7.000 konjanika), koja se pod vodstvom samoga Zabergana uputila bila na Carigrad. Ovaj dodje u veliku stisku, ali ga obrani hrabri Belizar sa svojim junačkim veteranima, i prisili neprijatelje, da su se povratili kući, sjedinivši se putem s onim četama, koje su se vraćale iz Helade i Herzoneza.[1]

Doskora zaprijeti pogibao i Slavenima i Bizantincima od novog divljeg naroda, a to bijahu Avari, narod turskotatarskoga roda. Već u polovini V. stoljeća počeše se oni pomicati iz svojih sijela. U V. i VI. stoljeću dodjoše u južnu Rusku, svladaše putem hunske Utrigure, Kutrigure, Sale, Sabeire, oplijeniše zemlje slavenskih Anta i doskora osvanuše na medji bizant. države. Vladarom bio im je tada kan ili kagan Bajan. Justinijan I. dodje s njima u doticaj kratko vrijeme prije svoje smrti, ali medjutim samo u mirni doticaj. God. 558. primio je on u Carigradu prve avarske poslanike, koji su ga došli moliti zemljišta. «Cio grad«,

se dogoditi nova provala, jer car Justinijan objedjuje Gepide, da su opet prevezli preko Dunava četu Slavena (Procopius l. c.).

[1] Agathias „Historiarum libri quinque“ ed. B. G. Niebuhr. Bonnae 1828. cap. 11—23. st. 299—331. Ovaj glavni izvor ne navodi Slavena zajedno s Hunima, ali ih spominju ovi izvori: G. Barhebraeus „Chronica“ ed. Bruns et Kirsch. Lipsiae 1789. II. 85., Michael Syriacus „Chronica“ IX. 33. ed. Chabot. Paris 1905. T. II. 269., Joh. Malalas „Chronographia“ ed. Dindorf. Bonnae 1831. XVIII. str. 490., G. Cedrenus „Histor. compendium“ ed. Bekker. Bonnae 1838. Vol. I. str. 677—78. i Theophanes „Chronographia“ ed. Boor. Vol. I. Lipsiae 1883. str. 233—4. — Victor Tonnennensis „Chronica“ ed. Mommsen u „Monum Germ. Auct.-ant.“ T. XI. 205. veli, da su Bugari sačinjavali jezgru ovih barbara, koji su provalili u bizant. carstvo, i produljuje vojnu sve do g. 560. (Niederle o. c. II. 1. 199—200. i dr. Kos o. c. br. 69. str. 63.)

veli Teofan »pohrlio je, da vidi ovaj čudan narod (ἔθνος παράδοξον) Avare. Bili su najviše slični Hunima, samo su svoje duge vlasi imali svezane i vrpcama propletene«. Car je od njih kupio mir za novac, koji će im godišnje plaćati, i zatim ih s velikim darovima otpravio kući. I tako je on do svoje smrti od njih imao mira.[1]

Za toga mira raširili su Avari svoju vlast na drugoj strani. Izmedju Langobarda u Panoniji i Gepida u Daciji nastade g. 567. velik rat, u kojemu podlegoše Gepidi. Na njih ovako oslabljene navališe njihovi susjedi Avari i oteše im svu zemlju osim Sirmija, koji zaposjedoše Bizantinci, a kad su skoro zatim (g. 568.) otišli Langobardi u Italiju, zauzeše Avari i njihovu dosadašnju zemlju Panoniju.[2]

Ovako ojačani prekršiše oni doskora mir s Bizantincima i započeše na njih ratovati zajedno sa Slavenima, bilo sebi podložnima (u Daciji i Panoniji), bilo slobodnima (na donjem Dunavu). Uzrok ratovanju našao se lako. Kan Bajan zatraži (g. 568.) po poslaniku Targitiju od novoga cara Justina I. (565—578), da mu kao pobjedniku Utrigura i Kutrigura plaća onaki danak, kaki je plaćao tim narodima, i da mu preda Sirmij, koji da pripada njemu kao pobjedniku Gepida. Car odbi taj zahtjev kaganov, a ovaj na to krenu (g. 569.) na Sirmij. Pošto je neko vrijeme uzalud jurišao na grad, kušao je da ga pregovorima sa njegovim zapovjednikom Bonom dobije u svoje ruke, ali uzalud. Na to posla on 10.000 hunskih Kutrigura preko Save u Dalmaciju, da ju haraju, a on s preostalom vojskom ode preko Dunava u nekadašnju gepidsku zemlju. Iza toga nastavili se (g. 570.) pregovori izmedju cara i kagana, koji konačno dovedoše do mira: car zadrža Sirmij, a Avari onu nekadašnju gepidsku zemlju i dobiše veći godišnji danak (od 80.000 dukata.[3]

Medjutim nije ni ovaj mir dugo trajao. Već g. 574. provali Bajan preko Dunava u bizantinsku državu, te je carski vodja Tiberije, komes eskubitora (t. j. tjelesne straže careve), s njime ne-

[1] Theophanes o. c. ed. Boor. I. 232. — Menander Protektor „Excerpta de legationibus barbarorum ad Romanos“ ed. Bonn. 1829. cap. 1—4. str. 232—6. — Joch. Malalas o. c. XVIII. 488. — Niederle o. c. II. 1. 201. i bilj. 6., gdje se navode i neki drugi izvori.

[2] Niederle o. c. II. 1. str. 202.

[3] Menander o. c. cap. 13., 14., 15., 17. i 18. str. 305.,—313. i Excerta de legationibus Romanorum ad gentes“ cap. 9. ed. Bonn. str. 385—9.

sretno vojevao.[1] Kad je zatim g. 578. do 100.000 Slavena (valjda donjodunavskih, neovisnih od Avara) stalo harati po Traciji i drugim bizantinskim zemljama,[2] zamoli car u toj stisci kagana za pomoć. Ovaj doista provali sa 60.000 preko Dunava u slavensko zemljište, te ga ognjem i mačem pohara, ne našavši nigdje otpora, jer su se Slaveni povukli u šume i špilje.[3]

No već druge godine (579.) okrenu kagan opet svoje oružje protiv Bizantinaca, uputivši se na Sirmij. Tu stade graditi most preko Save, a smjesti pred gradom i veliko brodovlje, koje je

---

[1] Theophanes o. c. ed. Borr. I. 246., Cedrenus o. c. ed. Bonn. I. 684. — Johannes Biclariensis „Chronica" ed. Mommsen u „Monum. Germ. Auct. Ant." T. XI. 212, spominje takodjer ovu provalu Avara, ali griješi, da ovaj dogadjaj meće u 4. godinu vlade Justinove (t. j. u g. 569.). — Datum smo odredili po Niederle u o. c. II. 1.203. (koji u bilješci 3. navodi još i druge izvore).

[2] Menander „Excerpta de leg. barbarorum" cap. 24. str. 327. veli, da se ovo dogodilo oko četvrte godine vladanja Tiberijeva; no kako se ovdje govori o dogadjajima, koji su se zbili još za života Justina II., očevidno je, da se misli na četvrtu godinu Tiberijeve suvlade s Justinom II., a ne njegove samovlade. Tiberije je počeo vladati kao suvladar 7. prosinca 574. (Johannes von Ephesus „Kirchengeschichte". Aus dem Syrischen übersetzt von A. M. Schönfelder. München 1862. Buch III. K 5.), a po tome se oznaka „oko četvrte godine njegove vlade" može odnositi samo na g. 578., jer je on još iste godine postao samovladar (26. rujna po Ivanu Efeškomu o. c. III. 6.). Zato i meće L. Dindorf u svom izdanju Menandra („Hist. Graec. Min." II. 100.) ovaj dogadjaj u g. 578., dok se u Bonnskom izdanju (l. c.) meće krivo u g. 577. — Johannes Biclariensis o. c. XI. 214. spominje takodjer ovu provalu veleći: „Sclavini in Thracia multas urbes Romanorum pervadunt, quas depopulatas, vacuas reliquere" samo ju krivo meće u 10. godinu vladanja Justinova. — I Ivan Efeški o. c. III. 25. veli, da je Tiberije na početku svoje vlade bio „sa svih strana okružen od prokletih plemena Slavena i Avara". — Niederle o. c. II. 1. str. 205. i dr. Kos o. c. br. 82. str. 89. stavljaju takodjer ovu provalu Slavena na početak vlade Tiberijeve, dakle u g. 578. — Nodilo „Histor. srednjega vijeka" III. 65. meće u g. 576.

[3] Menander „Excerpta de legat. Roman." cap. 16. ed. Bonn. str. 404—7; tu se meće dogodjaj u g. 576., ali je to pogrješno, kad se sama provala Slavena, radi koje je car molio kagana pomoći, meće (o. c. str. 327.) u g. 577. Zato je točnija godina, koju navodi Dindorf u izdanju Menandrovu (o. c. str. 100.), naime g. 578. — I po Ivanu Efeškomu (o. c. III. cap. 25. str. 119—120.) pada ovaj dogadjaj u god. 578. (Vidi opasku dra Fr. Kosa u „Vjestniku zem. arkiva" Sv. I. str. 193.). I Niederle o. c. II. 1 str. 206. uzimlje g. 578. Isto i dr. Kos o. c. br. 82. str. 89.

imalo štititi gradnju od provale iz grada. Kad ga je Seto, zapovjednik u Singidunu, zapitao, čemu je došao amo s vojskom i što znači ova gradnja, izjavi on, da ne misli škoditi Bizantincima, nego da kani provaliti u zemlju Slavena, da ih kazni, što mu ne će da plate danak i što su mu ubili njegove poslanike. U to ime da će on poslati caru Tiberiju II. (578—582) poslanika, da ga umoli za ladje, koje će ga prevesti u slavensku zemlju. Dok je poslanik bio na putu, žurio se kagan, da dovrši gradnju mosta prije, negoli to doznade car. Kad je to ovaj doznao od poslanika, razabrao je on namah, da kagan ne gradi mosta radi navale na Slavene, nego na Sirmij. Ali kako je imao većinu vojske u Aziji protiv Perzijanaca, nije mogao priskočiti gradu u pomoć, nego ga je htio lukavštinom osloboditi podsade. On poruči kaganu po poslaniku, da bi bilo bolje, da on odustane od naumljene vojne na Slavene, jer da se Turci s Krima spremaju, da udare preko Istra na zapad (dakle i na avarsku zemlju). No ovaj poslanik nastrada na povratku. Kad je prolazio Ilirikom, bude ubijen od Slavena, koji su tamo provalili bili.

Medjutim su Avari dovršili most (580.) i po novom poslaniku Solahu javili caru pravu svrhu njegovu, naime da zapriječe dovoz hrane Sirmiju i tim ga prisile na predaju. Zato pozvaše cara, neka radije preda grad dobre volje, a oni će dozvoliti gradjanima slobodan izlaz zajedno s njihovim blagom. No car se silno razljuti na ovu drzovitost i prevaru avarsku, te namah naloži zapovjednicima po Iliriku i Dalmaciji, da priskoče gradu u pomoć, ali podjedno posla i kaganu svoga poslanika Teognisa, da ga sklone na mir. Bajan primi poslanika lijepo, ali ne htjede odustati od podsade, pače sagradi još jedan most, samo da grad čim bolje stisne. Kad je to doznao car, pozva on potajno Langobarde i druge neke narode, da udare na Avare s ledja, a dotle je gledao da novim ugovaranjem zategne podsadu Sirmija. U to ime posla Avarima protospatara Narsesa s mnogo novca, da i time djeluje na njih, ali većina blaga potonu na prijevozu po Crnom moru, a Narses od tuge oboli i umre.

U Sirmiju medjutim zavlada silan glad, a gradjanstvo stade jako mrmljati. Kad je to doznao car, dozvoli on Teognisu, da grad predade uz uvjet, da gradjani smiju slobodno i sa svojim blagom izići iz grada. Ali im sad kagan ne htjede to dozvoliti, nego

oni izidjoše samo sa svojim odjelima (g. 581.). Osim toga morade car kaganu platiti trogodišnji zaostatali danak (od 80.000 dukata). Godinu dana iza toga nastade u gradu silna vatra i on izgori do temelja.[1])

Iste ove godine 581., kad su Avari osvojili Sirmij, provališe i Slaveni u bizantinsku državu, te poharaše i popališe Traciju, Tesaliju, Heladu i druge pokrajine sve do velikoga zida pred Carigradom, a mnoge gradove i kule osvojiše. Ta provala je trajala 4 godine (dakle do g. 584), te su se Slaveni širili po bizantinskom carstvu kao po svojoj zemlji, jer je car svoje vojske morao poslati protiv Avara i Perzijanaca.[2]

---

[1]) Menander „Excerpta de leg. barb. cap. 30—32. i „Excerpta de leg. Roman". cap. 21. ed. Bonn. str. 332—342. i 424—425. — Johannes von Ephesus o. c. Buch VI. cap. 24., 30—33. str. 253—255. i 261—263. — Michael Syriac. o. c. X. 18. ed. Chabot II. 346. i Zonaras o. c. XIV. 11. 18. — Theopanus o. c. I. 3. — Rački „Documenta" str. 228—234. meće ove dogadjaje u g. 579—581., a tako i Nodilo o. c. III. str. 71—74. Niederle o. c. II. 1. 203—4. stavlja početak podsade u g. 579., gradnju prvoga mosta u g. 580, a predaju grada u g. 582. Ovu zadnju godinu odredjuje on na osnovu riječi Teofilaktovih, da su Avari osvojili Sirmij kratko vrijeme prije nastupa vladanja cara Mauricija. No te riječi mogu sasvim dobro pristajati i za god. 581. — Dr. Kos o. c. br. 87. str. 101—5. stavlja sve u g. 580., što nije točno.

[2] Johannes von Ephesus o. c. Buch VI. Cap. 25. str. 255. On veli, da su Slaveni provalili u bizant. carstvo u trećoj godini po smrti Justinovoj, dakle g. 581., a trajala je vojna 4 godine, dakle do 584., a to se slaže i s onim, što Ivan kaže, da su Slaveni boravili u bizant. carstvu još god. 895., kad je on pisao svoju povijest; ova g. je po sirskoj (seleucidskoj) eri, a to odgovara našoj g. 584. — Ovu vijest Ivanovu priopćio je i dr. G. Manojlović u „Vjestniku zem. arkiva" g. 1899. str. 115—120. (a k tomu spada i dodatak Fr. Kosa na str. 193.) — Michael Syriac. o. c. X. 18. i 20. (ed. Chabot II. 347.) veli takodjer, da se ovo zbilo u trećoj godini vladanja Tiberijeva. — Johannes Biclariensis „Chronica" ed. Mommsen str. 215. spominje isto tako u trećoj godini Tiberijevoj ovu provalu, ali ju pripisuje Avarima (možda je i ovih bilo uz Slavene) veleći: „Anno III. Tiberii imp.... Avares a finibus Thraciae pelluntur et partes Graeciae atque Pannoniae occupant", ali k petoj godini njegove vlade (dakle g. 583). navodi provalu Slavena, veleći: „Anno V. Tiberii... Sclavinorum gens Illyricum et Thracias vastat". — Sr. i Barhebraeus „Chronica" ed. Bruns II. 94. — Niederle o. c. II. 1. str. 206—8. Dr. Kos o. c. br. 88. str. 105—6.

II.

Kad je došao na vladu novi car Mauricije (582—602), zatraži od njega Bajan, da mu povisi godišnji danak od 80.000 na 100.000 dukata i pače na 120.000 na godinu. Car odbi taj njegov zahtjev, a na to kagan podiže (g. 583.) vojsku na cara i podsjednu grad Singidunum (danas Beograd). Grad se doista hrabro branio, ali kako nije bio dobro učvršćen niti dosta snabdjeven vojskom, pade u ruke Avarima. Iza toga krenu kagan dalje u Ilirik, gdje osvoji Augustu (do današnje Rahove), Viminiacum (danas Kostolac na Mlavi, istočno od ušća Morave), a zatim dodje do Anchiala u Traciji, gdje je silno poharao i popalio okolicu. Car posla kaganu poslanike, senatora Elpidija i bilježnika Komentiola, da ga sklonu na mir, ali u prvi čas ne mogoše ništa učiniti, pače budu bačeni u okove i jedva spasiše život. No doskora se predomisli kan i pristade ipak na mir s carem koji mu je obećao plaćati (valjda povećani) danak.[1]

Kagan medjutim već druge godine (584). nahuška Slavene, da su provalili u bizantinsku državu i prodrli sve do velikoga (Anastazijeva) zida pred Carigradom, pustošeći na sve strane, dok ih nije Komentiol pobijedio kod rijeke Erginie (Ergeneh, pritok Marice), a ta ista sudbina stigla je i nove brojne slavenske čete, vodjene od Ardagasta (Radogosta), kod tvrdjave Ansina blizu Drinopolja. Na to ih Komentiol potisnu iz područja Astike, otme im plijen i oslobodi mnogo sužanja.[2]

---

[1] Theophylaktos „Historiarum libri octo" ed. Bonn. bib. I. cap. 3. i 4. — Theophanes o. c. ed. Bonn. str. 389. — Anastasius „Historia tripartita" ed. Boor. str. 154. sl. — Historia miscela lib. XVII. str. 113. ed. Muratori. — Menander frg 63. ed. Dindorf. — Rački u „Documenta" str. 235. meće ove dogadjaje u g. 583. — Nodilo o. c. III. 79—80 veli, da je rat bio g. 583. ili 584., a mir uglavljen 585. — Niederle o. o. II. 1 str. 208. slavlja u g. 582. — Isidorus junior „Chronica", ed. Mommsen str. 409. veli, da se car zato izmirio s Avarima, da time bude na drugoj strani slobodnih ruku protiv provala donjodunavskih Bugara i Slavena. Ali mu to nije mnogo hasnilo (Niederle o. c. str, 209. i bilj. 1.).

[2] Theophylaktos o. c. lib. I. cap. 4—7. — Theophanes o. c. ed. Boor. str. 254. — Anastasius „Chronographia tripartita" ed. Boor. str. 155. i Historia miscella lib. XVII. ed. Migne „Patrologia" Ser. lat. T. XCV. str. 1001. — Druge još izvore navodi Niederle o. c. II. 1. 209. bilj. 2., a stavlja ove dogadjaje u g. 584. ili 585. — Rački „Documenta" str. 235. i dr. Kos o. c. br. 90. str. 108—110. stavljaju ih u g. 584., a Nadilo o. c. III. 81. u god. 585.

Dvije godine zatim (t. j. 586.) prekrši sam kagan mir i provali u bizant. državu, u kojoj osvoji Ratiariju (danas Arčer), Bononiju (Bdin ili Vidin), Dorostol (Drster, Silistrija), Marcianopol (Preslav), Akis, Saldapu, Panasu i Tropeon. Bizantinski vojvoda Komentiol dodje s vojskom do Anchiala, od kuda posla vodje Martina i Casta u susret neprijatelju, koga oni doista kod Saldape potukoše. Iza toga se Komentiol uputi prema Marcianopolu, a Casto u balkanske klance; no ovaj bi loše sreće, jer ga Avari kod mjesta Salubena potukoše i zarobiše, a zatim poharaše svu Traciju sve do dugoga zida. I druge godine (587.) provali kagan u bizant. državu, te osvoji kulu Aperiu, ali je uzalud kušao dobiti Beroe, Dioklecianopol, Filipopol i Drinopolje. Konačno ga je kod ovoga zadnjega grada stigao pooraz od bizant. vojske, koju su vodili Ivan Mistakon i Drokton i on se morade vratiti kući.[1] Uz Avare sudjelovali su u ovim provalama i Slaveni; oni su pače prodrli sve do Grčke, te su tu harali još duže nego li Avari u Traciji, naime negdje do g. 589., kada su i Avari osvanuli u Grčkoj.[2]

[1] Theophylaktos o. c. lib. I. cap. 8. i II. cap. 10—17. — Theophanes o. c. ed Boor. str. 257. Ovaj ostavlja ove dogadjaje u g. 6079. t. j. od 29. srpnja 586. do 29. srpnja 587. I Anastaius o. c. ed. Boor. str. 157. stavlja ih u 5 god. vlade, Mauricijeve dakle u god. 587. Niederle o. c. II. 1. str. 209. drži se Teofana (g. 586/7), Nodilo o. c. III. 82 stavlja prve dogadjaje u god. 585. ili 586., a druge u god. 585--7. — Mi smo se držali Račkoga „Documenta“ str. 242.

[2] O tom nam kazuje Mihael Sirski o. c. X. 21. ed. Chabot II. str. 361. i Barhebraeus o. c. ed. Bruns II. 94. Pače i od samoga savremenoga Ivana Efeškoga, kojega se pripovijedanje svršava s 3. godinom vladanja Mauricijeva (t. j. g. 584/5.), uščuvali su nam se napisi nekih izgubljenih poglavlja, iz kojih se vidi, da su rečenih godina uz Avare i Slaveni harali po Traciji. I Theoplylaktos o. c. lib. III, cap. 4. § 7. veli, da su g. 588. Slaveni harali po Traciji. Sr. o tom Niederle o. c. II. 1. str. 209—216. i dr. Kos o. c. br. 98. str. 119. — Provalu Avara u Grčku spominje Euagrius „Hist. eccles.“ lib. VI. cap. 10. (Documenta str. 242). — Negdje u ovo doba navalili su Slaveni i na Solun, ali su bili suzbijeni. Ovo nam pripovijedaju „Miracula s. Demetrii martyris“ lib. I. cap. XIII. nr. 97—100 u „Acta Sanctorum octobris“ t. IV. str. 93—106 Parisiis et Romae 1866. (Rački „Doc.“ str. 251.) i Leo Diac. ed. Hase. 1819. str. 260—3. (P. Šafařik „Slovanské starožitnosti“ Prag 1837. II. 156. i bilj. 6.). Rački (l. c.) meće ovaj dogadjaj u g. 580. po prilici, dok Šafařik (l. c.) govoreći o dogadjajima g. 587. i 592. kaže općenito, da se je negdje u to doba dogodila ta navala. Dr. F. Kos. o. c. br. 89. str. 106. stavlja to oko g. 581, kad su Slaveni harali po bizantinskom carstvu sve do Grčke.

Iza dvije godine (t. j. 591.) opet se spremahu Avari, da provale u Traciju, tako da je sam car pohitio u Anhial, da to zapriječi. Nu istom druge godine (592.) dodje do rata, kad je car odbio zahtjev kagana, da mu poveća godišnji danak. Avari i Slaveni udariše najprije na Singidun, koji je sad opet bio u bizantijskim rukama, ali ga ne osvojiše, a zatim prijedjoše kod Sirmija Savu i provališe u bizant. državu. Najprije dospješe do Vidina i onda preko Balkana do Anhiala. Od ovud navališe na Driziperu (na Ergenehu) i konačno dospješe do Perinta ili Herakleje (danas Eregli na Propontidi), gdje im istom dodje u susret bizant. vojska pod vodstvom Priska. Kagan ga potuče i natjera u bijeg, našto podsjednu grad Tzurulu (danas Čorlu). Ovaj se medjutim spasi od propasti lukavštinom, a kagan dobivši od Priska na dar nešto zlata povrati se natrag u svoju zemlju.[1]

U isto doba mora da su slavenske čete harale i po zapadnim krajevima carstva, kad je papa Grgur I. Veliki (590—604.) pozvao (u svibnju 591.) sve biskupe u Iliriku, da bi gostoljubivo primili i ugostili one biskupe, koje je iz njihovih sijela izagnalo neprijateljsko bjesnilo, i skoro zatim čestitao (u ožujku 592.) Jobinu, prefektu Ilirika, što ga je Bog poslao na utjehu ovoj pokrajini »izranjenoj bičem barbarskoga pustošenja«.[2]

Naredne godine (593.) posla car Mauricij Priska na Dunav, da zakrči put Slavenima, ako bi pokušali opet prijeći preko njega u bizant. državu. Kad je stigao u Dorostol (Silistriju), zapita ga tu kaganov poslanik, kuda namjerava udariti, a on ga umiri izjavom, da ide na Slavene (one slobodne u Daciji). Na to prijedje s vojskom Dunav i potuče Radogosta (Ardagasta), koji se baš spremao na provalu u Meziju, mnogo mu ljudi pogubi, a druge zarobi, koje posla pod vodstvom svoga časnika Tatimira (jamačno Slavena u bizant. službi) caru u Bizant. Radogost jedva uteče živ, a njegovu zemlju pohara Prisko. Na to prijedje on rijeku Helibakiju, vodjen od nekog izdajničkog Gepida, koji

[1] Theophylactos o. c. lib. VI. cap. 3—6. str. 245—7. — Theophanes o. c. ed. Boor. 268—270. — Anastasius o. c. ed. Boor. 165 do 166. — Historia miscella cap. XVII. — Zonaras o. c. XIV. 12., 51. sl. i Cedrenus o. c. ed. Bonn. str. 697. — Documenta str. 242—3. — Niederle o. c. II. 1. str. 216—7. — Nodilo o. c. III. 98—102. — Dr. Kos o. c. br. 106. str. 131.

[2] Documenta str. 238 i 239.

mu pokaza put preko šuma i močvara do sjedišta slavenskoga kneza Mužoka na rijeci Paspiriju. Mužok je baš slavio »stravu« (t. j. karmine, gozbu) prigodom pokopa svoga brata i »triznu« t. j. izvodio sa svojim junacima bojne igre, kad najednom u noći navališe Bizantinci na napite Slavene, pa mnoge poubiše, a druge pohvataše zajedno s Mužokom. No sad su se Bizantinci stali odviše slaviti i veseliti, pak su gotovo zaboravili na svoj povratak. Tu zgodu upotrebiše Slaveni, skupiše se opet i udariše na Bizantince, tako da su ovi jedva iznijeli živu glavu.[1]

Još iste god. 593. pod zimu provali Prisko opet preko Dunava u slavensku zemlju, gdje je imao po nalogu carevu prezimovati, no poradi zime i mnogih nevolja i patnja prisili vojska Priska, da se morao vratiti natrag, a da nije ništa opravio. Najednom mu dojavi glasnik, da se kagan sprema na provalu u bizant. državu, i da je Slavenima (sebi podložnima) naložio, da prijedju preko Dunava. Prisko posla namah kaganu poslanika, liječnika Teodora, da ga sklone na mir, što mu i podje za rukom uz taj uvjet, da je Prisko dao kaganu polovicu svoga plijena, naime 5.000 zarobljenika (g. 594.). Caru nije bilo ovo pravo, pa je zato oduzeo Prisku zapovjedništvo i predao ga svome bratu Petru.[2]

---

[1] Theophylactos o. c. ed. Bonn. VI. cap. 6—9. str. 250—60. — Theophanes o. c. ed. Boor. str. 270—271. — Anastasius o. c. ed. Boor str. 166—167. — Historia misc. cap. XVII. ed. Migne str. 1010—1011. — Cedrenus o. c. ed. Bonn. str. 697. — Dr. Kos o. c. br. 108. str. 133. sl. — Rački „Documenta“ str. 253. — Niederle o. c. II. 1. str. 217—8. — Nodilo o. c. III. str. 102.—4. — Rački (l. c.) i Šafařik o. c. II, 137. vele za rijeku Helibakiju, da je to Jalomica, a Paspirij je Šafařiku možda današnji Buzen, no Niederle (l. c.) drži, da se tu radi o rijekama, koje teku Vlaškom u Dunav kod Silistrije, dakle o Vedi, Mostisten ili o dunavskom rukavu medju Silistrijom i Jalomicom.

[2] Theophylctos o. c. VI. c. 10—11. str. 260—7. — Theophanes o. c. ed. Boor, 272—3. — Anastasius o. c. ed. Boor. 167—8. — Historia misc. cap. XVII. str. 1011. — Cedrenus o. c. ed. Bonn 698. — Rački „Documenta“ str. 253. — Niederle o. c. II. 2. str. 218—9. — Dr. Kos o. c. br. 110. i 113. str. 142. sl. — Nodilo o. c. str. 104—5. — Niederle (l. c.) veli, da su se ovi dogadjaji zbivali preko zime g. 593/4., a tako veli i Šafařik (o. c. II. 157.), dok Rački (l. c.) i Nodilo (l. c.) vele, da to spada samo u g. 594., a Kos (l. c.), da u g. 594/5. Promjena u zapovjedništvu imala se po Niederle-u dogoditi ili pod zimu god. 594. ili na proljeće g. 595., a po Nodilu g. 595,

Godine 596. provali mala slavenska četa (od 600 ljudi) u bizantinsku državu i oplijeni mezijske gradove Zaldapu, Akys i Skopidu. Petar ode joj s vojskom u susret i dodje preko Varne u Marcianopol (danas Preslava). Njegove prednje čete sretoše onu slavensku četu, koja se vraćala puna plijena kući, i sasvim ju rastepoše iza zdvojna otpora. Sam Petar ode kraj kule Pistona, grada Zaldape, grada Jatre (na ušću istoimene rijeke, danas Jantre) kule Latarcije, grada Novae (kod Švištova), Theodoropola i Curiske (ili Securisce), te dodje napokon do Asima (na ušću istoimene rijeke, danas Osma). Tu odpremi 1.000 ljudi pod vodstvom Aleksandra u potjeru za neprijateljem; oni se doista namjeriše na isto toliko Bugara, ali ih ovi natjeraše u bijeg (g. 597.). Nije sretnije prošla ni njegova vojska, koju je preveo preko Dunava u slavensku zemlju. Ona je doista isprva potukla vojsku kneza Pirogosta i njega samoga pogubila, ali kad je iza dužega putovanja kroz pusti kraj došla na rijeku Helibakiju i onako žedna stala grabiti vodu, poče na nju padati tuča od slavenskih strjelica i u nastaloj borbi bude ametice potučena. Sav uspjeh prijašnjih vojna propade sad, a car skinu nesposobnoga Petra sa zapovjedništva i stavi na čelo vojsci opet vrsnijega Priska[1]

Još iste g. 597. morali su se Bizantinci boriti i na svom zemljištu sa Slavenima. Kad je naime car Mauricij odbio neke kaganove zahtjeve (valjda je opet tražio povećanje danka), diže ovaj na cara silnu vojsku (od 100.000 ljudi po prilici), u kojoj su bili većinom Slaveni (njemu podložni), i osvanu pred bogatim gradom Solunom, oslabljenim od kuge, koja je nešto prije toga u njemu bješnjela. On ga tijesno opasa i stade osam dana biti sa 50 ratnih strojeva. Ali sve je bilo uzalud; grad se hrabro branio, a kuga zahvati i njegovu vojsku i prisili ju na uzmak. Legenda pripisuje oslobodjenje grada sv. Dimitriji.[2]

---

[1] Theophylactos o. c. VII. 1—6 str. 270—279. — Theophanes o. c. ed. Boor. 274—275. — Anastasius o. c. ed Boor, 169. — Historia misc. cap. XVII. str. 1012—1013. — Cedrenus o. c. ed Bonn. 699. — Rački „Documenta“ str. 253. — Niederle o. c. II. 1. str. 219. — Nodilo o. c. III. 105—7. — Dr. Kos o. c. br. 118. str. 148. sl.

[2] Miracula s. Demetrii martyris cap. 107.—148. u Acta sanctorum octobr. t. IV. p. 143—156.— Rački „Documenta“ str. 250—1. — Dr. Kos o. c. br. 120. str. 157.—163. — Šafařik o. c. II. 156—7. i bilj. 1. (na str. 157.). — Niederle o. c. II. 1. str. 228.

*

Da se opere ljaga, koja je stigla bizant. vojsku u slavenskoj zemlji, posla car tamo druge godine (598.) novu vojsku pod vodstvom Priska. Ovaj prijedje Dunav kod Taliate (Milanovac u Srbiji), provali u slavensku zemlju i dopre do gornje Novae (blizu Rame u Srbiji). Tu mu stiže vijest, da je kagan udario na Singidunum i osvojio ga. Na to se on okani daljnjega vojevanja po slavenskoj zemlji i pohrli u pomoć Singidunu. Došavši do Constantiole (danas Kostur) sastade se s kaganom na dogovor, ali kad je ovaj bio bezuspješan, otpremi on gradu u pomoć na ladjama vojske pod vodstvom Gota Gu(n)duisa, koji doista grad oslobodi i osvoji. Da se za to osveti, provali sad kagan s vojskom u Dalmaciju, osvoji tvrdjavu Bankeis i 40 drugih kula, koje zatvori, a zemlju silno pohara. No i Prisko posla namah za njim Guduisa s 2000 momaka, ali budući slabiji, on je samo po gorama slijedio Avare i gledao im nanijeti šteta. Tako je jednom napao u jednoj dolini 2000 Avara, sve ih potukao i oteo im velik njihov plijen, koji slavodobitno posla Prisku[1]. Prokonzul Dalmacije dojavi namah ovaj uspjeh carske vojske italskom eksarhu Calliniku, jer je Dalmacija bila podredjena eksarhatu ravenskomu, a eksarh dojavi to papi Grguru I. Ovaj odgovori namah (u listopadu 598.) eksarhu, da se jako veseli toj pobjedi nad Slavenima u Dalmaciji[2].

[1] Theophylactos o. c. lib. VII. c. 7., 10—12. str. 281—291. — Theophanes ed. Boor, 276—277. — Anastasius o. c. ed. Boor. 170 do 171. — Historia misc. cap. XVII. str. 1013. — Rački „Documenta" str. 251—4. — Niederle o. c. II. 1. str. 220. — Nodilo o. c. III. 107—8. Ovaj meće provalu u Dalmaciju u g. 599. Isto tako i dr. Kos u raspravi „Iz zgodovine Jugoslovanov u VI. st. po K." u „Izvestja muzejskega društva za Kranjsko" L. VIII. (1898.) str. 194. Izvori pišu onu tvrdjavu Bankeis različno (još Balbes, Balkes, Balcha, Balca, Balba). Šafařik o. c. II. 238. drži, da je to današnji Belaj, Rački (o. c. str. 254.) da je Baljke u drniškom kotaru, Tomašek „Vorslawishe Topographie" str. 515. emenduje Σάλβεις, a to bi mu bila Salvia na glamočkom polju, napokon Vj. Klaić „Topografske sitnice" u „Vjestniku arkeol. društva" III. 108—9. uzimlje, da je to onaj grad, što se na Peutingerovoj tabli piše Baloie, i za koji Katančić misli, da je Bilaj u današnjoj Bosni.

[2] Rački „Documenta" str. 255. On veli, da se ne treba čuditi, što papa govori o pobjedi nad Slavenima, jer da su ovi sačinjavali veći dio avarske vojske, pa zato se oba imena izmjenice rabe. — Dr. Kos „Gradivo" 126. str. 167. stavlja ovo pismo u g. 599.

Doskora zaprieti opet pogibao Dalmaciji. Godine 600. složiše se Langobardi, Avari i Slaveni i provališe u Istru, koja je tada pripadala Bizantincima, te je mačem i ognjem silno poharaše.[1] Od ovuda su valjda zaprijetili i Dalmaciji, kad se poradi toga salonski biskup Maksim potužio papi Grguru I., a ovaj mu na to odgovorio (u srpnju 600.) ovako: »Radi slavenskoga puka, koji vama jako prijeti, silno se žalostim i zabrinut sam. Žalostim se zato, jer već s vama trpim, a zabrinut sam, jer su već (Slaveni) kroz Istru stali ulaziti u Italiju«.[2]

Iste g. 600. provali kagan u Meziju i Traciju, dopre do grada Come (Tomi) i stade ga podsjedati. Prisko dodje gradu u pomoć, ali ga ne mogaše osloboditi. Obje vojske, i bizantinska i avarska, ostadoše preko zime kod toga grada, u kojem zavlada glad. Na to bi o Uskrsu (10. travnja 601.) sklopljeno primirje, za kojega je grad bio opskrbljen hranom. Po izminuću primirja posla Prisko Komentiola prema Nikopolju na Dunavu, ne bi li time prisilio kagana, da odustane od podsade. I doista kagan ode u potjeru za Komentiolom, stignu ga i potuče kod Jatre (Jantre). Komentiol pobježe u Driziparu, gdje ga gradjani radi njegove kukavštine dočekaše kamenjem i psovkama. Avari medjutim progoneći neprijatelja zauzeše Driziparu i dodjoše pod Bizant, da ga zauzmu. Gradjani se tako uplašiše, da su se već spremali na bijeg u Aziju, u Calcedon. No na sreću Bizantinaca zavlada medju Avarima kuga, koja zadavi i samomu kaganu sedam sinova. Ta nevolja kao i molbe i darovi sklonuše kagana na mir s Bizantincima uz ove uvjete: 1) Dunav ima biti medja izmedju obiju država, 2) Grcima i Avarima će biti slobodno i nadalje ratovati preko Dunava i 3) dojakošnji danak, što no su ga plaćali Bizantinci Avarima, imade se povećati za 20.000 (ili 50.000) dukata, dakle na 100.000 (ili 130.000) dukata.[3]

[1] Paulus Diaconus „Historia gentis Longobardorum lib. IV., cap. 25. kod Muratorija „Scriptores rer. ital." Mediolani 1723. T. I. str. 461. — Documenta str. 258.

[2] Rački „Documenta" str. 258. — Dr. Kos o. c. br. 131, str. 171.

[3] Theophylactos o. c. lib. VII. cap. 12—15. — Theophanes o. c. ed. Boor, 278—280. — Anastasius o. c. ed. Boor, 171—172. — Historia misc. cap. XVII. str. 1014. — Cedrenus o. c. ed. Bonn. str. 699. — Theophylakt veli, da se danak povećao za 20.000, a Theophan i Historia misc. vele: za 50.000. — Rački „Documenta" str. 260—261.

Na to se ljeti g. 601. uputi Komentiol s vojskom na (slobodne) Slavene i spojivši se kod Singiduna s Priskom spusti se do Viminacija (Kostolca) na Dunavu, da ga tu prijedje. Ali kad je tu bizant. vojska zauzela neki otok, da uzmogne lakše prijeći preko rijeke, smatrao je to kagan prekršenjem ugovora i prekinu mir. On posla svoja četiri sina s vojskom na obalu dunavsku, da Bizantincima zapriječe prijelaz preko Dunava. No ovi se ipak prevezoše preko rijeke, potukoše Avare i učvrstiše se ovdje jakim nasipima. Avari udariše na nasipe, ali biše suzbijeni i potučeni od Bizantinaca, koji su iz nasipa izletjeli bili; 4.000 Avara pogibe, a samo 300 Bizantinaca. Treći dan iza toga dodje ponovno do bitke, u kojoj opet pade 9.000 Avara, a jedanaesti dan bila se treća bitka, u kojoj pogibe 15.000 Avara, većinom na bijegu u obližnjoj močvari, medju njima i sinovi kaganovi. I kagan je bio u boju, ali jedva živ uteče na rijeku Tisu, gdje stade sakupljati svoju raspršenu vojsku na novu borbu. Prisko krenu namah za njim i trideseti dan iza bijega sa Dunava dodje do nove (4.) bitke na Tisi, u kojoj biše Avari opet potučeni. Kad su se ovi ponovno počeli sakupljati i spremati na boj, posla Prisko 4.000 svojih momaka preko Tise, da prate neprijateljske kretnje. Oni ovdje zatekoše tri naselja Gepida kod neke svečanosti, napadoše ih po noći i do 30.000 posjekoše, što njih što drugih barbara, valjda Slavena. Avari se medjutim doista spremiše na borbu i 20 dana iza prijašnje bitke dodje do nove (5.) strašne bitke, u kojoj biše Avari opet ametice potučeni; mnogo ih pogibe na bojnom polju i u Tisi, a još više bude ih zarobljeno, naime 3.000 Avara, 6.200 drugih barbara (bili su to valjda Gepidi, Bugari i dr.) i 8000 Slavena, koji budu okovani poslani u Bizant, ali kasnije na molbu kaganovu pušteni na slobodu. Priska odazva car skoro zatim kući, jer je rek bi njegova slava bila zazorna u Bizantu baš onda, kad je već bio na skoku, da razvali avarsku državu. I Komentiol se vrati uz mnogo nepogoda preko »Trajanovih vrata« u Bizant.[1]

stavlja ove dogadjaje u g. 599. i 600., dok ih Niederle o. c. II. 1. 220. stavlja u g. 600. i 601. Ovaj navadja još i druge izvore (Georgija Monacha, Nikephora Kall., Zonaru i Chronicon paschale). — Dr. Kos o. c. u „Izvestja muz. dr. za Kranjsko“ VIII. 195—6. i u „Gradivo“ br. 132. str. 171. meće samo u g. 600.

[1] Theophylactos o. c. lib. VIII. cap. 1—4. str. 314—320. — Theophanes o. c. ed. Boor. 173—174. — Historia misc. cap. XVII.

Druge godine (602.) imalo se nastaviti sretno započeto djelo uništenja Avara, ali vojska ne bi povjerena Prisku i Komentiolu, nego opet carevu bratu Petru. On se ljeti uputi u Palastol na Dunavu, jer je doznao, da kagan kod Katarakta (Željeznih vrata?) skuplja svoje čete u namjeri, da provali u bizant. carstvo, ako bude sreće, sve do Carigrada. Da ga od toga odvrati, pregovaraše Petar s kaganom, ali uzalud. Na to se Petar povuče k jugu do Drinopolja i dalje prema Carigradu, da bude na straži, ako bi Avari doista amo banuli. No kad ih nije bilo, vrati se Petar pod zimu natrag k Dunavu, od kuda je po nalogu carevu imao provaliti preko rijeke u zemlju (slobodnih) Slavena, pa da tako s boka zahvati i dotuče Avare. On posla doista prijeko podvodju Guduisa s vojskom, koji u manjim okršajima pogubi mnogo neprijatelja i narobi mnogo plijena i roblja. Tu dobi na svoju stranu Ante (od donjega Dunava do Dnjepra) i ojačan njima imao je zadati zadnji udarac Avarima. U to ime naloži car vojski, da se preko zime ne vrati kući, nego da imade tamo prezimovati. No vojsci ne bijaše to pravo, a podjarivao ju je potajno centurion Fokas. Vojska se pobuni i vrati natrag u Palastol. Uzalud ju je Petar nagovarao, da izvrši carev nalog i prijedje u neprijateljsku zemlju, ona mu uskrati posluh i pobuni se protiv cara; Fokas bi proglašen carem, a Petar bijegom umaknu i dojavi caru bratu, što se sve zbilo. Fokas krenu s na Carigrad, pa kad se ovaj takodjer iznevjerio caru, mogao je on lako zasjesti na carski prijestol (602—610); Mauricij pako i njegov rod biše pogubljeni[1].

Ovi nutarnji nemiri oslabiše bizantinsku državu i time prinukaše njezine neprijatelje, da se dignu na nju. Perzijski kralj Kosroes I. udari na azijske zemlje bizant. carstva, dok su se

str. 1015—16. — Cedrenus o. c. ed Bonn, 702. — Rački „Documenta“ str. 259—261. — Niederle o. c. II. 1. str. 221. — Nodilo o. c. III. str. 110—111. — Kos „Gradivo“ br. 133. str. 172—3.

[1] Theophylactos o. c. lib. VIII. c. 4—13. str. 321—340. — Theophanes o. c. ed Boor. 283—6. — Anastasius o. c. ed. Boor, 174—6. Historia misc. cap. XVII. str. 1017. — Cedrenus o. c. ed. Bonn., 705. — Niederle o. c. II.1. str. 221— 222, koji navodi i druge izvore (Leona Grammatika, Georgia Hamartola, Zonarasa, Ivana Antiochijskoga i Nicefora Kallista). — Nodilo o. c. III. str. 114—121. — Dr. Kos o. c. br. 137. str. 175—178.

Avari razlili po Traciji, pustošeći ju nemilo. Bizantinske vojske, koje su se kušale oprijeti neprijatelju, biše poražene i u Evropi i u Aziji. U toj stisci obeća (604.) Fokas kaganu veći danak, nego li ga je do sada plaćalo bizant. carstvo, samo da se riješi jednoga neprijatelja. Nadajući se, da će se tim kagan zadovoljiti i primiriti, posla svu vojsku iz Evrope na Kosroa. Ali kad je uza sve to stanje bivalo sve lošije, bude Fokas srušen s prijestola i ubijen, a na vladu dodje hrabri Heraklije (610—641)[1].

Početak Heraklijeve vlade bio je veoma žalostan. Neprijatelji bizantinski naumiše se okoristiti ovim nutarnjim neredima bizant. države i navališe na nju sa svih strana. Avari i Slaveni razliše se pustošeći po njezinim evropskim pokrajinama, dok su joj Perzijanci po Aziji pootimali mnoge gradove, jer su neprestanim ratovima bile istrošene bizant. vojske. U zdvojnosti htio je car ostaviti Carigrad i preseliti se u Kartagu. No to bi bila propast države. Zato se narod dignu listom, na čelu mu patrijarh Sergije, i zamoliše cara, da to ne učini, nego da zajedno s narodom ili žive ili pogine, nudeći mu u to ime novaca i dragocjenosti za obranu domovine. Cara to sklonu, da je ostao u Carigradu i stao se spremati na obranu od tolikih neprijatelja.[2]

Budući da mu je veća pogibao prijetila od moćnih Perzijanaca, htjede se on najprije oboriti na njih. Da bi to pako mogao učiniti čim većim silama, htio je on sebi skinuti s vrata jednoga neprijatelja, naime Avare, pa je snovao, kako da njih sklone na mir. Zato, kad su Avari negdje g. 618/9. opet provalili u Traciju

[1] Theopanes o. c. ed. Boor, 290—292.— Theophylaktos o. c. l. VIII. c 15. str. 346. — Anastasius o. c. ed. Boor, 179.— Historia misc. cap. XVII. str. 1019—1020. — Cedrenus o. c. ed. Bonn. 708. — Rački „Documenta" str. 263. — Niederle o. c. II. 1. str. 222., koji navodi i druge izvore (Georgia Mon., Nicefora Kall., Leona Gramm., Zonaru, Glykasa i Ephraima). — Nodilo o. c. III. str. 121—131.

[2] Theophanes o. c. ed. Boor, 300. — Anastasius o. c. ed. Boor 184. — Cedrenus o. c. ed. Bonn. 714. — Historia mis. cap. XVII. i XVIII. str. 1022. — Joh. Zonaras „Annales" ed. Bonn. XIV. 15. 4. — Na ovu dobu spadat će valjda riječi, koje nam navode Miracula s. Demetrii (ed. Migne „Patrologia graeca" t. 116. str. 1361), da su od Slavena i Avara bile poharane gotovo sve pokrajine evropske. — Paulus Diaconus o. c. IV. cap. 42. veli, da su i Istru Slaveni u to doba (g. 611.) silno poharali. — Rački „Documenta" str. 262—4. i 275. — Niederle o. c. II. 1. str. 229—230. — Nodilo o. c. III. 308—9. i 315.

sve do dugoga zida, pozva on kagana na dogovor, ne bi li se medjusobno izmirili. Ali kad su se sastali kod Herakleje (ili Selymbrije) na Propontidi na taj dogovor, malo da nije vjerolomni kagan uhvatio Heraklija, koji jedva uteče; zarobi samo carevu pratnju i mnoge druge Bizantince. Na to je silno poharao zemlju i zarobio nebrojeno mnoštvo ljudi, te se jedino velikim novcem dao sklonuti na povratak vukući sa sobom 70.000 (ili 270.000) zarobljenika. No skoro zatim (g. 620.) dade se kagan ipak sklonuti na mir, ali uz uvjet, da mu car plaća danak, i to još veći, nego li prije, naime 200.000 dukata, a osim toga dade za taoce jednog svoga naravnog sina i jednog nećaka.[1]

III.

Valjda negdje prije ovoga mira dodje Dalmacija u ruke Avara i Slavena. Mi smo već spominjali, kako su ovi narodi češće provaljivali u ovu pokrajinu, poharali ju i opustošili, ali ju nisu zauzeli, nego su se opet vraćali natrag u svoja sijela iza Dunava i Save.[2] No kad je iza smrti hrabroga cara Mauricija bizantinska država klonula bila, upotrebiše Avari i Slaveni ovu zgodu, da Dalmaciju trajno u svoju vlast dobe. O tom osvojenju pripovijedaju nam dva izvora, Konstantin Porfirogenet i Toma, arcidjakon spljetski. Prvi pače pripovijeda dvaput isti dogadjaj, naime u gl. 29. i 30. svoga djela «De administrando imperio«, i to s malim razlikama. Na prvom mjestu veli, da su

[1] Theophanes o. c. ed. Boor, 301. sl. — Anastasius o. c. ed. Borr, 185. sl. — Historia misc. cap. XVIII str. 1025. — Cedrenus o. c. ed. Bonn. 716. — Zonaras o. c. ed. Bonn. XIV. 15, 17. — Rački „Documenta" str. 275. — Niederle o. c. II. 1 str. 230. (koji navodi još ove izvore: Nicephora patrijarhu, Georgija Pisidesa, Georgija Monaha i Chronicon paschale.) — Nodilo o. c. III. str. 316—317. — Jedni izvori vele, da je sastanak bio kod Herakleje, a drugi, da je bio kod Selymbrije. — Rački veli, da je ova vojna (i sastanak) bila g. 617., Niederle, da je bila g. 618/9, a Nodilo veli, da je vojna počela g. 618., a sastanak da je bio g. 619. Ovako bi se mogao shvatiti i navod Niederleov (g. 618/9.). — Nicefor veli jedini, da je broj zarobljenika iznosio 270.000 (Niederle II. 1. str. 230 bilj. 4.), drugi vele: 70.000.

[2] Johannes Lucius „De regno Dalmatiae et Croatiae" Vindobonae s. a. str. 41. veli takodjer: „ex quibus Dalmatiam sepius, ab Abaribus, et Slavis populatam dici potest, occupatam autem affirmari non potest." Isto veli i Rački „Ocjena starijih izvora" u „Književniku" God. I. str. 65.

Dalmaciju zauzeli Avari ili Slaveni, dok na drugom mjestu najprije veli, da će pripovijedati, kako su Slaveni osvojili tu zemlju, ali u daljnjem razlaganju govori samo o Avarima i njihovu osvojenju Dalmacije. Iz toga miješanja imena proizlazi to, da su Avari kao gospodujući narod poveli vojnu na Dalmaciju, ali da su s njima i Slaveni sudjelovali kod toga ratnoga pohoda, kao što je to bilo i kod dosadašnjih provala Avara u bizantinsko carstvo.

Porfirogenetov izvještaj (u gl. 30.) glasi ovako: Tko hoće znati, kako je Dalmacija osvojena od Slavena, neka se ovo nauči. No prije kazat ću mu položaj njezin. U davnini započinjala se Dalmacija od medja Drača ili Bara i protezala se sve do istarskih gora, a u širinu do rijeke Dunava. Ona je bila u vladi Rimljana (Bizantinaca) i smatrala se najodličnijom temom (pokrajinom) svih zapadnih temata. U ostalom bila je od Slavena ovako osvojena. Kraj Spljeta je grad Salona, osnovan od cara Dioklecijana,[1] kao i Spljet, gdje je bila njegova palača. U Saloni su pako obitavali velikaši i veliko mnoštvo naroda, i ovaj je grad bio glava cijele Dalmacije. (U prvom izvješću u gl. 29. veli, da je Solin bio velik kao polovica Carigrada.) Svake godine sastajali bi se ovdje iz drugih gradova Dalmacije konjanici, kojih bi se hiljadu poslalo na Dunav, da tamo straže stražu protiv Avara. Ovi su naime boravili s one strane Dunava, gdje su danas Turci (Madžari), živući poput nomada. Dolazeći pako Dalmatinci svake godine onamo, vidjevahu često s one strane (Dunava) marvu i ljude, pa im se svidje koji put onamo prijeći, da vide, tko ondje stanuje. (U prvom izvješću veli se još, da ovi s ove strane Dunava nisu znali, da li tko ondje prijeko stanuje, ni oni ondje, da li tko ovdje s ove strane stanuje.)

[1] Ovo nije istina, jer je Salona, koju već Caesar („De bello civili" 3., 8. i 9.) spominje i koja se zvala „colonia Julia Marcia", davno prije opstajala, kako svjedoče i iskopani napisi kod Mommsena „Corpus inscriptionum latinarum" III. 1. str. 304. sl. (Documenta str. 270.) U prvom izvješću (u gl. 29.) veli još Porfirogenet, da je Dioklecijan sagradio i Diocleju, po kojoj da su se i žitelji onoga kraja nazvali Dukljani. No ni to nije istinito, jer već Plinije („Historia natur." lib. III. c. 21.) spominje „Docleates", a i kod Ptolomeja („Geographia" lib. II. c. 15. str. 167. ed. Wilberg) navodi se *Δόκλεα* Sr. Mommsen o. c. III. 1. str. 283. (Documenta str. 267.)

Kad su tako jednom prešli prijeko, nadjoše žene i djecu barbarsku samu, jer su muževi i mladići otišli u rat. Oni namah navališe na njih, sve ih pohvataše i vratiše se u Salonu bez svakoga kvara, ponesavši sa sobom sav plijen. (U prvom izvješću ne veli Konstantin, da su muškarci bili u ratu, nego kaže općenito, da su Rimljani nepripravne Avare ili Slavene zarobili i s mnogim plijenom kući odveli.) Kad su se pako Avari vratili s rata i doznali, što se dogodilo, bijahu ražalošćeni i nisu znali, tko im je ovu ranu zadao; zato su mislili, da moraju prepustiti vremenu, da im ono otkrije tu tajnu. (U prvom pako izvješću veli Porfirogenet, da su Avari znali, da su im to Rimljani učinili, pa zato da su sami sebi ovako govorili: »Ovi Rimljani, što su prvi puta k nama prebacili te nas orobili, ne će prestati nas uznemirivati, pa zato treba da nešto protiv toga smislimo.«) Kad su zatim opet rimski stražari po običaju stigli amo iz Salone, učiniše opet ono, što i prvi put, prijedjoše naime preko Dunava na Avare. Ali ovaj put ne naidjoše na rijetko rasijane ljude, kao prije, nego na sabrane čete, pa zato ne samo, da nisu ništa obavili, nego su pretrpjeli i mnoge nevolje budući stranom posječeni, stranom pohvatani, ne umaknuvši ni jedan avarskim rukama. Kad su sad doznali Avari, tko su ovi ljudi i od kuda su, i da su im oni učinili ona spomenuta zla, baciše ih u okove, uzeše im haljine, konje, zastave i druge bojne znakove, pa krenuše kao vojska na Salonu. Od zarobljenika doznadoše za odnošaje grada, kao i za vrijeme, kada se straže imadu kući vratiti, naime na Veliku subotu, pa zato i oni banuše baš toga dana pred Salonu.

Glavni dio vojske sakri se blizu grada, dok je naprijed otišla samo ona četa od 1.000 vojnika, koja je uzela dalmatinske haljine i konje, da zavara Rimljane. Gradjani (salonski) upoznavši svoje zastave i odijelo, a na dan, kada se je vojska običavala vratiti, otvoriše ovoj četi vrata i primiše ju čestitkama. Ova pak, čim je unišla u grad, posjede vrata i dade znak onima, koji su bili u zasjedi, da unidju u grad. Na to pogubiše sve gradjane i od onoga vremena osvojiše čitavu Dalmaciju i ovdje smjestiše svoje sijelo, izuzevši gradiće kod mora, koji im se ne predadoše, već ostadoše u vlasti Rimljana, jer su od mora dobili pomoći. Videći Avari, da je zemlja prekrasna, ostadoše u njoj.

U prvom izvješću veli Porfirogenet, da su Avari ovakvom

lukavošću zauzeli Klis, a onda istom Salonu, pa da su iza toga stali harati po rimskim poljanama, rušiti kule i mjesta otimati: jedino Rimljani po primorskim gradovima da su se uščuvali u slobodi sve do njegova (Heraklijeva) doba, a ti su gradovi; Rausium, Aspalathum, Tetrangurium, Diadora, Arbe, Vecla i Opsara, te da se njihovi gradjani sve do njegova doba zovu Rimljani.[1]

U ovom Porfirogenetovom razlaganju o osvojenju Solina i Dalmacije imade nekih netočnosti i nevjerojatnosti. Tako je posve nevjerojatno, da Rimljani ne bi znali, da netko preko Dunava stanuje, ni Avari da netko s ove strane Dunava obitava.[2] Netočno je dalje, da su Bizantinci za Heraklija šiljali svoje čete na Dunav, jer je ova

[1] „De admin. imp.“ cap. 29. i 30. str. 125—128. i 140—143. ed. Bonn. (Documenta str. 264—270.). — I. B. Bury („The treatise De administrando imperio“ u „Byzantinische Zeitschrift“ B. XV. [1906.], hrvatski prijevod od prof. S. Lochmera u „Vjesniku zem. arkiva“ G. X. [1908.] str. 97., 98., 111., 126. i 128.) veli, da je glava 29. bila napisana u 7. indikciji (g. 948/9.), a glava 30. da nije bila napisana prije 9. indikcije (g. 950/1.). Ova se kronologijska data potvrdjuju drugim nutarnjim svjedočanstvom, koje pokazuje, da ove dvije glave nije mogao, u koliko se dade shvatiti, sastaviti u jednu cjelinu jedan te isti autor u isto vrijeme. Utemeljenje Spljeta spominje se tri puta; ali odlučan dokaz, da su ove dvije glave bile napisane nezavisno jedna od druge, je dvostruko pripovijedanje o avarskom osvojenju Salone. Jedan pogled pokazuje odmah, da ovdje imamo posla s dvjema reprodukcijama istoga originalnoga dokumenta, koje je pisac načinio u raznim vremenima... Ta se dva pričanja medju sobom nadopunjuju, jer nekoje male pojedinosti, kojih nema u jednome, nalaze se u drugome. Jasno je, da je pisac jednostavno izradjivao dvaput isti dokumenat, što ga je imao u svojoj zbirci dalmatinskoga materijala. Očevidno je, da je povijest avarskoga osvojenja Salone bila tradicionalna priča u Spljetu. Ovdje osobito i u Dubrovniku sabirale su se ubavijesti... Bizantinski dvor imao je neku vrst ureda za obavješćivanje, a ubavijesti je dobivao od poslanstva, koja su odlazila i dolazila... Gl. 29. te 31-36. govore o Slavenima Dalmacije, čine dakle konsekutivan tekst, dok je glava 30. kao kasniji dodatak sastavljen nezavisno i sadržavajući dijelom novi, a dijelom stari materijal... Ove razlikosti dokazuju, da djelo Konstantinovo nije konsekutivno sastavljeno, nego je ono sastavljeno od sbirke notica, napisanih s nakanom, da se utjelove u djelo, ali bez obzira na red, u kojem su one imale kasnije izaći.

[2] Ovo opaža i E. Dümmler „Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien“ u Sitzungsberichte der k. Akademie in Wien. Philos. hist. Classe B. XX. (1856.) str. 360.

rijeka već davno izgubljena bila za rimsko (bizantinsko) carstvo.[1] »To je jamačno«, veli Smičiklas[2], »bila ugodna uspomena caru bizantinskomu, da sebi predstavi, kako polaze straže na Dunav. Samo je car Konstantin zaboravio na neke nevjerojatnosti u sadržaju same pripovijesti. Kako bi mogla velika vojska, od koje je hiljada ljudi tek prednja straža, proći kroz rimsku zemlju, a da se u Saloni, glavnom gradu (pokrajine) ništa ne bi znalo, da je u opće kakav neprijatelj u zemlji, da bi ga oprezni, osobito u ovo vrijeme, Rimljani tekar onda opazili, kad već navali, na grad. Velika je pak svakako vojska morala biti, koja je tako brzo sa zemljom sravnila grad, koji je u polovicu toliki koliki je Carigrad«.[3]

Avari i Slaveni, spomenut ćemo još, nisu trebali lukavštinom otimati zemlje bizantinske države, koja je u to doba bila na rubu propasti i većinu svoje vojske poslala bila u Aziju protiv Perzijanaca, kako već spomenusmo. Pa kao što su Avari i Slaveni javno i bez svakoga straha provaljivali na istoku sve do dugoga zida pred Carigradom, pače i do samoga ovoga grada, tako su oni sigurno provalili javno i amo na zapad u Dalmaciju i do Salone. Slaveni su se valjda najprije pomakli preko Save, te dospjeli do dinarskih planina, od kuda su onda osvanuli u Dalmaciji. To nam potvrdjuje i Toma Arcidjakon, koji izrijekom veli, da su Hrvati tada obitavali po gorskim krajevima

[1] Zato Nodilo (o. c. III. 311.) tumači ovu vijest tako, da su Solinjani svojom gradskom milicom (od 1000 ljudi) stražili svoj grad kod Klisa. Tu se moglo dogoditi, da su Avari iznenadili tu četu, oteli joj oružje i vojne znakove, pa tako prenačinivši se u Rimljane iznenadili najprije Klis, a onda Salonu i osvojili ih. No ovo tumačenje Nodilovo ne će biti ispravno, jer već ovo preodijevanje Avara u rimsko odijelo kaže nam, da imamo posla s pričom. Dr. Konst. Jireček „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters“ u „Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien“ Phil.-hist. Classe B. XLVIII. I. Theil 1901. str. 28. veli dobro: „Die Geschichte von der Verkleidung hat ganz den Typus der Burgsage, in der Sage fällt ja keine Burg durch Gewalt, sondern stets durch List oder Verrath“.

[2] „Poviest hrvatska“ Zagreb 1882. str. 105.

[3] Porfirogenet veli doista, da su Avari samo osvojili Salonu, ali ne kaže, da su ju razorili, no budući da se poslije ovoga doba ne spominje više Salona, nego samo njezine ruševine, jasno je, da je ona tada od Avara i Slavena ne samo osvojena, nego i gotovo razorena bila, kako nam to izrijekom veli Toma Arcidjakon, kojega ćemo pripovijedanje namah navesti.

na sjeveru Dalmacije (a to se valjda misli na dinarske i susjedne planine), te da su sišavši s gora osvanuli pred Salonom.[1]

Tadašnje stanje u Saloni opisuje Toma Arcidjakon ovako: «Grad Salona dolazio je dnevice u sve lošije stanje poradi blizine barbarâ, koji su ga dnevnim navalama uznemirivali. Gradjani pako bijahu nesložni, a uprava gradska ne bijaše mudra; načelnik gradski ne bijaše muž pametan, koji bi obuzdao oholiju, a kaznio nepravdu, već je zavladala samovolja, s koje su osobito slabiji stradali. Straha božjega bijaše nestalo, a takodjer i pobožnosti i milosrdja, a mjesto toga preotela je mah mržnja, otimačina, vjerolomstvo i druge opačine. Vjera je bila izvrgnuta smijehu, svećenstvo preziru, čednost je podlegla oholosti, a crkvu su u njezinim pravima stezali. Gradski načelnik nije radio za opći boljak, već je djelovao samo u prilog svojim prijateljima, a na štetu protivnicima; u gradu je bilo mnogo gospodara, a malo se tko pokoravao: gradjani nisu ljubili svoj grad kao svoju otadžbinu, nego su ju gledali grabežljivo oplijeniti kao neprijateljsku zemlju; gradske dohotke grabili su odličniji gradjani, a sve javne terete plaćali su samo siromasi. Kraj toga je u gradu zavladala bez svakoga stida velika raspuštenost, koja je zahvatila sve ljude bez obzira na rod i dobu: žene, mladići i starci, sve je to bilo iskvareno i puteno. Dičili su se nepravdama, učinjenim svojim sugradjanima. Jezikom bili su svi junaci; no kad im se bilo ogledati s neprijateljem, svi su bili bojažljive kukavice.[2]

Uz takve prilike, pripovijeda dalje Toma, nisu dakako mogli Salonjani odoljeti navalama surovih no krepkih Slavena.[3] Oni sidjoše s gorâ s velikom vojskom pješaka i konjanika, te opasaše Salonu najprije s istočne strane, a onda sa zapadne ili morske

[1] „Historia salonitana" ed. dr. F. Rački u „Monumenta Slavorum merid." Vol. XXVI. Scriptores Vol. III. Zagrabiae 1894. cap. VII. str. 25—26.

[2] „Historia salonitana" ed. Rački str. 23—24.

[3] On ih zove Gotima. Kao što Porfirogenet miješa Slavene s Avarima, tako ih i Toma miješa s Gotima. On veli (cap. 23. p. 26.): „Gothi a pluribus dicebantur, et nihilominus Sclavi". Te Gote da je doveo Totila iz Njemačke i Poljske na naše strane i stao osvajati rimske zemlje i gradove. Budući da su Goti dugo vladali Dalmacijom, lako je pojmljiva ova zamjena Slavena s Gotima, koja dolazi i kod Popa Dukljanina (o. c. ed. Crnčić c. II. p. 2—3.), jer i on veli, da su Goti pod Totilom osvojili Dalmaciju.

strane, te stadoše na nju svom snagom udarati. Jedni odjeli stadoše bacati strjelice, drugi kamenje iz praćka, treći uz veliku halabuku valjati ogromno kamenje s obližnjih brda na zidine, a četvrti jurišati na gradska vrata, da ih razvale. Po zidinama razmješteni Salonjani odbijahu neprijatelja kamenjem i strjelicama kroz više dana, dok se napokon umoriše i ne počeše zdvajati o obrani; na koncu ih obuze toliki strah, da su mislili jedino na bijeg. Jednoga dana odniješe bogatiji svoje blago kriomice k moru, da bi ga ukrcali u ladje i s njim pobjegli. Kad to spaziše pučani, svi nagnuše u bijeg: i muškarci i žene i djeca, sve to bježi na more. Svatko je pograbio, što je mogao i ukrcao u ladje, a užasan jauk ženâ i djevojaka dizao se do nebesa. Neki skočili goli u more, a mnogi potonuše u morskim valovima. Ali još se nisu mogli svi ukrcati u ladje, kad Slaveni provališe u grad, te robeći i plijeneći uništiše sve, što je ostalo. Grad sam sa svojim lijepim palačama i crkvama bi spaljen i razoren, te obraćen u prah i pepeo, preostalo pučanstvo bi koje poubijano, koje zarobljeno. Latinski žitelji Salone, koji se spasoše, razbjegoše se po susjednim otocima, naročito po Šolti, Braču Hvaru, Visu i Korčuli, od kuda su na svojim ladjama stali ploviti uz dalmatinske obale i progoniti svoje neprijatelje, koje su plijenili i ubijali, tako da se nijedan Slaven nije usudio prići k moru.

Kad je kasnije te bjegunce stala pritiskivati nevolja poradi neplodovitosti otoka i pomanjkanja vode, počela ih želja vući za njihovim starim zavičajem. Ali kako su držali, da razvaljena Salona nije dosta sigurna od neprijateljskih navala, nisu se usudili u nju vratiti, nego stadoše po ostaloj dalmatinskoj obali tražiti zgodno mjesto, gdje bi se mogli smjestiti. I dodjoše do nekoga staroga razvaljenoga grada, koji su smatrali zgodnim za obitavanje poradi njegove zgodne kule i blizine otoka, tako da nije više bilo nužno vraćati se u Salonu, jer im tu nije ničega manjkalo, do li riječice Jader, koja je tekla kraj Salone. Poradi toga nazvali su mjesto Jadria, ili kako drugi misle, po njegovu osnivaču Jaderu.[1]

O ovom Tominom razlaganju sudi Nodilo (o. c. III. 312. bilj. 1.) ovako: »Što u XIII. vijeku Toma Arcidjakon u svojoj historiji (c. 7.) priča o padu Solina, vrijedi posve malo, jer on o

[1] Historia salon. cap. VII—IX. str. 26—31. — Rački „Documenta" str. 279.

tome piše najviše po svojoj pameti. Njegova slika gradskih prilika u Solinu očevidno je udešena prema okolnostima vremena, u koje življaše sam pisac«. Ja bih medjutim rekao, da je ovaj sud prestrog, pa bi prije pristao uz dr. K. Jirečeka[1] i Niederlea,[2] koji vele, da Toma ovo osvojenje (Salone) pripovijeda u jezgri dobro i posvema vjerodostojno, jer je on (u XIII. stoljeću) rabio nedvojbeno neke pismene izvore podrijetla crkvenoga. Pojedinosti mogu biti neispravne. Tako tvrdnja Tomina, da su salonski bjegunci sagradili Jadriju (misli se današnji Zadar) na ruševinama nekoga staroga grada, ne odgovara istini, jer se taj grad spominje kao rimska kolonija već od prvoga stoljeća prije Isusa.[3] Lucić[4] misli, da je moguće, da su Avari i Slaveni razorili Zadar, a salonski bjegunci da su ga opet na novo podigli, ali ne da su ga istom oni upće osnovali. Rački (Docum. l. c.) opet drži, da nije nevjerojatno, da je i ovaj grad mnogo trpio provalom Hrvatâ, i da su se u nj sklonili mnogi Saloničani po propasti svoga grada, ali da ne odgovara istini, da bi ga oni bili istom osnovali. Dr. Luka Jelić napokon kaže,[5] da se vijest Tomina ne može ticati današnjega Zadra, kako nedvojbeno i sam Toma drži, nego Jadrentuma od g. 530. ili današnjega Jadertovca kod Šibenika, kraj kojega se još nalazi jedna Punta Jadra s lučkim svjetionikom.

Porfirogenet pripovijeda još, da su Slaveni razorili i grad Epidaurum, mnoge njegove stanovnike pogubili ili zarobili, dok su oni, koji su se spasli, pobjeglj na neka uzvisitija mjesta, gdje su se nastanili. K njima da su došli bjegunci iz drugih gradova, osobito iz Salone, pa tako da je nastao novi grad, nazvan Ragusium (danas Dubrovnik, Ragusa).[6] Ovo je vjerojatnije pripovijedanje od vijesti Tomine, da su neki iz Rima protjerani stanovnici došli amo, osvojili Epidaurum i zajedno sa stanovnicima toga grada sagradili Ragusium.[1]

[1] „Die Romanen etc" u „Denkschriften" B. XLVIII. I. str. 27.

[2] „Slovanské starožitnosti" II. 1. str. 224. bilj. 6.

[3] V. Mommsen „Corpus insript. latin." III. 1. str. 374. (Documenta str. 281. bilj. 4)

[4] „De regno Dalm. et Croat." str. 42.

[5] „Povjesno-topogr. crtice o biogradskom primorju" u „Vjesniku arkeologičkoga društva". Nov. ser. sv. III. god. 1898. str. 42.

[6] „De admin. imp." cap. 29. (Docum. str. 278.) Samo griješi, što veli, da se to zbilo 500 godina prije njega, dakle oko g. 449., jer tada nije bilo ni Avara ni Slavena u Dalmaciji, a Salona je i poslije te godine opstojala. I. B. Bury (o. c. hrv. prijevod u „Vjesniku zem. muzeja" G. X. 1908. str. 126.) veli, da ovaj datum (po njegovu 448/9) potječe iz dubrovačke predaje, koja je pogrješno spojila ovaj dogadjaj s najezdom Velikoga Atile.

Da li su još koji drugi dalmatinski gradovi bili ovom prigodom razoreni, ne kaže nam Porfirogenet, ali nam navodi Pop Dukljanin,[2] da su još razoreni Dalminij, Narona i Scardona (Skradin), a potvrdjuje se to i time, što se kasnije ne spominju nekoji nekad slavni rimski gradovi, n. pr. Narona, ili se ne spominju više u onoj slavi i veličini, kao n. pr. Scardona.[3] Lucić veli još,[4] da je vjerojatno, da je možda i Trogir bio porušen ili bar znatno oštećen.[5] Doista Porfirogenet (o. c. gl. 29. veli, da su se od Slavena i Avara obranili i uščuvali: Rausium, Aspalatum, Tetrangurium i Diadora, ali time on hoće reći samo to, da su ti gradovi opstajali još u njegovo doba, no zato su oni ipak mogli biti razoreni ili jako oštećeni, pa poslije opet od Rimljana obnovljeni, kad je nastalo mirnije doba. Ta on nam sâm na drugom mjestu (gl. 30.) veli, da su Slaveni razorili Epidaurum, a njegovi žitelji da su poslije sagradili Rausium. A i to,

[1] „Historias alon". cap. VIII. str. 30. — Jednako veli Pop Dukljanin „Ljetopis po latinsku itd." izdao dr. I. Crnčić u Kraljevici 1874. str. 33. — I „Chronicon salernitanum" kod Pertza „Monum. Germ". VII. 512. kaže, da su Rimljanj sudjelovali kod osnutka Raguse (Docum. str. 281.). — Ivan Ravenjanin, koji je od g. 1384—1387. bio kancelar dubrovački, piše u svojoj dosada netiskanoj „Hystoria Ragusii", da je Epidaurum od nekoga neprijateljskoga kneza osvojen bio, kad su se stanovnici nalazili na zavjetnom proštenju na otoku sv. Petra (kasnije samostan sv. Petra „de medio mari", danas pusti otočić Supetar); oni su se tad zaklonili sa svojim nadbiskupom Ivanom u grušku luku i osnovali Dubrovnik. — Domaća predaja zabilježena je u nekom ugovoru izmedju Dubrovčana i bosanske vlastele od 15. travnja 1391. (Fr. Miklosich „Monumenta serbica". Wien 1858. str. 217), a glasi ovako : Kad je stari grad propao i opustio, zaposjeli su predji raške i humske gospode Konavlje, na što su gradjani, kojih su potomci vlastela dubrovačka, otišli na neko tvrdo mjesto i sagradili grad Dubrovnik (Jireček o. c. str. 28.).

[2] „Ljetopis" izd. Crnčićevo. Gl. II. str. 5.

[3] Tako sudi i Lucius „De regno Dalm. et Croat." str. 42.

[4] U drugom svom djelu „Memorie istoriche di Tragurio." In Venetia 1673. str. 8.

[5] Klaić o. c. str. 30. znade pripovijedati, da su se stanovnici grada Trogira obranili od Avara i Slavena jedino tako, da su pobjegli na susjedni otok Čiovo (Bua), koji bijaše uskom prevlakom spojen s ostalim kopnom.

što med uščuvanim gradovima navodi Aspalatum, dokazuje jasno, da misli na svoje doba, jer za provale Slavena nije bilo Aspalata, nego je tamo bila samo Dioklecijanova palača, u kojoj su istom kasnije oni prognani Salonjani podigli grad Aspalatum.[1]

O tom sagradjenju Spljeta pripovijeda Toma Arcidjakon ovako: »Medju Salonjanima, koji su pobjegli na obližnje otoke, bijaše neki čovjek, po imenu Severo, koji je imao kuću uz more kraj stupova palače (Dioklecijanove). Jer je druge nadvisivao svojim ugledom, zvali su ga veliki Severo. On poče nagovarati svoje sugradjane, da se vrate u svoj zavičaj (Salonu). Ali jer nije bilo sigurno stanovati izmedju ruševina staroga grada, svjetova ih, da se za neko vrijeme smjeste u Dioklecijanovoj palači, gdje će boraveći sigurnije moći lakše barem jedan dio svoga zemljišta obdjelavati bez velikoga straha, dok ne nastupe povoljnije okolnosti, za kojih će moći na novo sagraditi Salonu. Taj se savjet dopade i plemićima i puku, te se tako dogovoriše, da će bogatiji sagraditi sebi kuće na svoj trošak, dok će manje imućni stanovati u izokolnim tornjevima, a ostali puk u podzemnim prostorijama. Na to snesoše u ladje sve, što su imali na otocima, i prevezoše sebe, žene i djecu u Palaču, izuzevši marvu. Kad su se smjestili ovdje, sagradiše sebi stanove, kako im je bilo moguće, i tako nastade grad, nazvan Spalatum, jer je palača bila prostrana (spatiosum).

Kad su Slaveni doznali, da su se Salonjani vratili na kopno, stali su ih napadati, čim bi izašli iz svoga novoga grada, i harati njihovo zemljište. Spljetski gradjani zamolišе tad po poslaniku bizant. cara, da bi ih zaštitio i dozvolio im, da stanuju u Spljetu i uživaju i nadalje zemljište svoga staroga grada Salone. Car im usliša molbu i podjedno zapovjedi glavarima Gota (Avara) i Slavena, da ne smiju napastovati Salonjane, nastanjene u Spljetu. Oni poslušaše cara, pa tako nastade mir izmedju Slavena i Splječana; oni sad počeše medjusobno općiti, trgovati, prijateljevati i ženiti se.[2]

Toma Arcidjakon kao i Konstantin Porfirogenet ne kažu nam, koje su godine Avari i Slaveni osvojili Dalmaciju, kako su

---

[1] Tako sudi i Lucius o. c. str. 42.

[2] „Historia salonit." ed. Rački cap. X. str. 31—33. i Rački „Documenta" str. 280—281. i 285—286.

dugo rimski žitelji boravili na otocima i kad su se povratili na kopno i tu osnovali Spljet. Zato mi možemo samo po prilici nagadjati, kad se to moglo zbiti. Za krepke vlade Mauricijeve nije se to moglo dogoditi, nego samo za slaboga Fokasa ili prvih godina cara Heraklija, kad je bizant. država bila na rubu propasti. Tako dr. Konst. Jireček[1] stavlja pad Salone pod kraj vlade Fokasove (u g. 609.), ali to ne će biti vjerojatno, jer je Fokas god. 604. iskupio od Avara većim dankom mir svojoj državi, pa je onda do konca svoje vlade imao od njih mira.[2] K tomu dolazi i to, što imademo uščuvanih latinskih napisa iz Salone nekako do g. 612.,[3] dakle je do te godine grad još opstajao i bio u latinskim rukama. Po tome je najvjerojatnije, da je Solin razoren prvih godina Heraklijeve vlade. Iza g. 626. nije se to moglo dogoditi, jer je te godine avarska moć pretrpjela jak udarac pred Carigradom, kako ćemo vidjeti, a nekako u isto doba oslabljena je bila moć avarska ustankom sjeverozapadnih Slavena pod Samom, kako ćemo i to još čuti. Dakle je Salona morala pasti prije god. 626., dok još snaga avarska nije bila smalaksala, a vjerojatno i prije 620., jer te je godine sklopljen bio mir izmedju cara i Avara, kako smo već spomenuli. Pad taj pada dakle u doba od g. 612. i 620. Ali budući da nam neki izvori kažu, da su u četvrtoj ili petoj godini vladanja Heraklijeva Slaveni pro-

---

[1] „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters" u „Denkschriften der k. Akademie in Wien". Phil.-hist. Classe B. XLVIII. I. 1901. str. 26.

[2] Doista Ivan, biskup od Nikiu u Egiptu, u svojoj kronici gl. 109. (ed. Zotenberg „Not. et ext." XXIV. str. 550.) veli, da su Slaveni (ili Avari) u 7. godini Fokine vlade harali po carstvu i navalili na Solun, ali vijest je ta odviše općenita i tiče se cjele vlade Fokine, a nije isključeno, da se ova vijest tiče znamenite i opće poznate navale na Solun god. 597., kako misle Niederle o. c. II. 1. str. 229. i I. B. Bury o. c. (hrv. prijevod) u „Vjesniku zem. arkiva" X. (1908.) str. 127. bilj. 2. — Nodilo o. c. III. 313. bilj. 1. opaža opet, da je to kasniji pisac od druge polovine VII. stoljeća, pa zato da se ne možemo na nj jako oslanjati. — Dr. K. Jireček l. c. smatra medjutim ovu vijest Ivanovu vjerodostojnom.

[3] Vidi napise kod Mommsena „Corpus inscript. lat." III. nr. 9527 i 9551. Srv. Nodilo o. c. III. str. 313. bilj. 1., dr. K. Jireček o. c. I. 102. i Franjo Bulić „Sull' anno della distruzione di Salona" u „Bullettino di archeologia e storia dalmata" An. XXIX. (1906.) str. 268—304.

*

valili u Grčku i zauzeli ju, vjerojatno je, da su oni tom prilikom zauzeli i Dalmaciju, dakle g. 614. ili 615.[1]

Za povratak Latina s otoka na kopno i za osnutak Spljeta mogli bi uzeti, da se to dogodilo iza toga, kad je Heraklije spremajući se na Perzijance zamolio kagana za mir, a ovaj i doista s njime uglavio mir g. 620., kako spomenusmo. Tad je valjda i u Dalmaciji te godine nastao mir izmedju Avara i Slavena s jedne strane i Latina s druge strane, ali ne na zapovijed carevu, kako veli Toma Arcidjakon, nego obrnuto na njegovu molbu, kako nam oni drugi gore navedeni izvori pripovijedaju. Da je slavodobitni kagan htio pristati na mir s oslabljenim, oda svuda napadnutim bizant. carstvom, moći ćemo sebi protumačiti samo time, ako uzmemo, da je carstvo mnogo ponudilo kaganu kao uslove mira. Mi smo te uslove već gore spomenuli, naime povećani danak (od 200.000 dukata) i odlične taoce, ali je vjerojatno, da je carstvo kaganu moralo još potvrditi i posjed svih zemalja, koje je carstvu oteo, dakle i Dalmacije.

Ipak ovaj mir s carstvom ne potraja dugo. Već god. 622. i 623. spominju se provale Avara i s njima spojenih Slavena u bizantinsku državu,[2] ali najsilnija je provala bila god. 626. Kad

[1] Isidor junior „Chronica" 414 a u „Monum. Germ." Auct. ant. XI. 479. Tu se veli ovako: „Heraclius dehinc quintum agit imperii annum. Cujus initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt." Nodilo o. c. III. 313. bilj. 3. uzimlje, da se „cujus initio" odnosi na „annum" t. j. na početku pete godine Heraklijeva vladanja da se to dogodilo, dok Jireček (o. c. str. 29.) i Niederle o. c. II. 1. str. 212. iste riječi odnose na Heraklija, dakle da se to dogodilo na početku vlade Heraklijeve u opće. Continuatio Hispana (u „Mon. Germ." XI. 337.) pako veli: „huius (Eraclii) temporibus anno imperii eius quarto Sclavi Graeciam occupant." — Nodilo o. c. III. str. 314. stavlja pad Salone u god. 614. a uz njega pristaje i Fr. Bulić l. c, Klaić „Povijest Hrv." I. 28. u doba od 614—626., Smičiklas „Povijest Hrv." I. 102. u početak Heraklijeve vlade u opće, bez pobliže oznake godine, Dümmler o. c. u „Sitzungsberichte" XX. 366. u doba Heraklijevo u opće, i napokon Lucius „De regno Dalm. et Croat." I. 9. cap. u god. 635.

[2] Nicephorus Patriarch. „Breviarium" ed. Boor. str. 15. — Miracula s. Demetrii (u „Acta Sanct." Oct. IV. str. 162. sl.) spominju, da su Slaveni poharali veći dio Ilirika, cijelu Tesaliju, Epir, Achaju, Ciklade i dio Azije, a na drugom mjestu veli, da su Slaveni i Avari po Panoniji (kod Sirmija), po Meziji (gornjoj), po obim Dacijama (ripensis i mediterranea), po Rodopama, Dardaniji i Prevalisu razorili gradove, a stanovnike

je Heraklije sretno ratovao u Aziji s Perzijancima, poboja se kagan, da će doći on na red, kad bude slomljena moć perzijska, pa se zato rado odazva pozivu perzijskoga kralja Kosroa I., da stupi s njim u savez i udari na zajedničkoga neprijatelja, Bizantince. S 80.000 vojske, u kojoj je osim Avara bilo i mnogo Slavena, zatim Bugara, Herula i Gepida, banu on (29. srpnja) pred Carigrad, dok je na azijsku stranu u Calcedon došla perzijska vojska pod vodstvom Šahrbaraza (Sarbarasa). Grad dodje u veliku stisku, tako da se već dogovaralo o njegovoj predaji. No kagan je stavljao veoma teške uvjete; on je zahtijevao, da se grad predade s cijelim blagom svojim, a žitelji njegovi da se isele, uzevši sa sobom samo onoliko, koliko svaki može na sebi ponijeti. Gradjani ne htjedoše pristati na te teške zahtjeve, pa zato poduze kagan (7. kolovoza) opći juriš na grad. Ovaj bi medjutim odbijen, a kaganovoj vojsci ponestade hrane i ona morade ostaviti Corigrad i vratiti se kući. Po nekim je izvorima i buna Slavena prisilila kagana, da odustane od podsade Carigrada. Za ovoga naime velikoga juriša morao je dio Slavena na ladjicama navaliti s morske strane na grad, ali doznavši za to Grci dočekaše ih sa svojim velikim ratnim ladjama, uništiše im ladjice, a njih većinu potopiše zajedno sa ženama, koje su svoje muževe pratile na vojnu. Kagan ljutit radi ovoga poraza da je dao poubijati sve Slavene, koji su se plivanjem spasli, držeći, da su oni svojom kukavštinom skrivili poraz. Kad su vidjeli ostali Slaveni, kako Avari ubijaju njihovu nevinu braću, da su se pobunili i ostavili na cjedilu Avare, koji se tada moradoše vratiti kući.[1]

odveli u sužanjstvo u Panoniju. Ovo se po Niederle-u o. c. II. 1. str. 236. i 238. imalo dogoditi oko g. 623., dok Jireček o. c. str. 29. uzimlje, da se to prije zbilo (oko 613—619.). — I sirski svećenik Toma spominje g. 623. navalu Slavena na Kretu i druge otoke (Land „Anecdota Syriaca" Lugduni Batav. 1857. I. 115. kod Niederle-a o. c. II. 1. 238. bilj. 3. i Jireček o. c. str. 29.).

[1] Theophanes o. c. ed. Bonn. str. 487. — Nicephorus o. c ed. Bonn. str. 20—21. — Chronicon pasch. ed. Bonn. vol. I. str. 716—725. (Rački „Documenta" str. 275.). — Niederle o. c. II. 1. str. 230., koji navodi i druge izvore (Anastasija, Leona Gramm., Konstantina Manassa, Georgija Pisida, Georgija Monacha, Cedrena, Zonara, Michaela Syrsk., Barhebraea, Histor. misc. i Historiju biz. careva). Najopširnije razlaže o ovoj podsadi jedna samostalna rasprava, koju je napisao neki sa-

Ova nedaća Avara pod Carigradom bila je velik udarac za njh. Slaveni su uvidjeli, da Avari nisu nepobjedivi, kako se do sada činilo, pa su zato mogli doći na tu misao, ne bi li ovaj poraz njihov upotrebili, da sebe riješe njihova jarma. A nije nevjerojatno ni to, da ih je možda na to potaknuo i sam car Heraklije, samo da slomi moć svojih pogibeljnih neprijatelja. Toga je mnijenja i Smičiklas, koji veli ovako: »Car Mauricije i njegovi predšasnici vezali su se po koji put s Avarima protiv Slavena. Zašto se ne bi bi mogao car Heraklije svezati isto tako s Hrvatima protiv Avara, i to onda, kada su Hrvati već sjedili u Dalmaciji.... Kao što su se Rimljani spasavali od Slavena, plaćajuć Avare, tako su se sada spasili od Avara, kupivši Slavene«[1]. To shvaćanje potvrdjuje i sam Konstantin Porfirogenet, kad veli, da su Hrvati na poziv Heraklijev, dakle kao saveznici bizantinski zametnuli borbu s Avarima u Dalmaciji i svladavši ih zauzeli tu zemlju, samo griješi u tom, što veli, da su se Hrvati istom za Heraklija dselili amo iz Bijele ili Velike Hrvatske[2].

Zgodan čas za ustanak činio se dalmatinskim Slavenima i radi toga, što su se nekoliko godina prije toga doba i sjeverozapadni Slaveni (Česi i Moravci) digli bili na svoje dosadašnje gospodare Avare, da se dočepaju slobode. Za te borbe dodje

vremenik pod naslovom „Περὶ τῶν ἀθέων Ἀβάρων“ (izdao ju Mai „Bibliotheca nova patrum“ VI. 423. sl. Romae 1853.). Ovdje se veli, da je prava podsada počela 29. srpnja, a svršila se onim odlučnim porazom 7. kolovoza. Po drugim izvorima bio je juriš na grad 31. srpnja, a odlazak Avara od Carigrada da se je zbio 8. kolovoza (Rački l. c.). — Nodilo o. c. III. 328. sl. veli, da je kagan došao pod Carigrad 29. srpnja, 4. kolovoza da je bio glavni juriš, a 8. kolovoza da je prestala podsada. — Chronicon paschale (I. 725.) spominje bunu Slavena, koja da je kagana prisilila na povratak. I kasniji Cedrenus (o. c. str. 729.) nešto mutno priča o svadji i medjusobnom klanju kod podsjedača (Nodilo o. c. III. 331. bilj. 1.).

[1] „Poviest hrvatska“ I. 107.

[2] „De admin. imp.“ gl. 30. i 31. str. 143—144. i 147—149. (Documenta str. 270—271). — I I. B. Bury [o. c. hrv. prijevod „Vjesniku zem. arkiva“ g. X. (1908.) str. 127.] veli, da je Heraklije stupio s Hrvatima i Srbima u bliži odnošaj. Ne mogući ih istjerati iz zauzetih zemalja (Bosne, Dalmacije i Srbije, koje su oni po njegovu mnijenju zauzeli još prije Heraklija), on ih je njima ostavio, ali su zato oni priznali formalni autoritet carstva i postali su δουλικῶς ὑποτεταγμένοι. Ova pacifikacija, koja se ima pripisati Herakliju (sjeća nas na pacifikaciju zapadnih Gota po Teodoziju I.), bijaše historijski motiv slavenske tradicije, koju je Konstantin sačuvao.

(g. 623.) k njima po trgovačkom poslu neki Samo, rodom iz mjesta Senonaga u Franačkoj, stupi u njihove redove i povede ih na Avare. Budući da je bio u tom ratu sretan i Slavene oslobodio avarskoga jarma, proglasiše ga oni i svojim kraljem, te je kao takav vladao 35 godina (623—658.).[1]

[1] Fredegarus Scholasticus „Chronicon“ lib. IV. c. 48. u „Monumenta Germaniae. Script. rer. Meroving. T. II. p. 144—145. On veli, da je Samo došao medju Slavene u 40. godini vladanja franačkoga kralja Klotara II. (a to je bilo g. 623.), da je bio izabran kraljem i da je vladao 35 godina (dakle do 658). — Palacky „Geschichte von Böhmen“ I. 77. i Nodilo o. c. III. 344. vele, da je Samo postao kraljem istom g. 627., a ne namah g. 623.; u tom slučaju vladao bi on do g. 662. Medjutim to nije moguće, jer treći dio Fredegarove kronike, u kojem se ovo kaže o Samu, napisan je negdje oko g. 660; zato povjesničari računaju onih 35 godina vladanja Samova već od g. 623., kad je stupio u redove Slavena protiv Avara, a ne od g. 627., kad je on tobož postao kraljem. No riječi Fredegarove (Winidi... eum super se eligunt regem, ubi 30 et 5 annos regnavit feliciter“) ne mogu se odnositi na ino, nego samo na kraljevanje Samovo, pa zato moramo uzeti, da je on već g. 623. postao i kraljem, kako uzimlje i dr. Kos (o. c. br. 154. str. 194—197., osobito bilješka 4. na str. 195.) — Fredegar još veli, da je Samo bio „natione Francus, de pago Senonago“, dok kasniji izvor „Anonymus de conversione Bagoariorum et Carantanorum“ cap. 4. u „Monumenta Germ.“ Script. T. XI. p. 7 veli, da je bio Slaven. Ovo potonje tvrde i Palacky „Jahrbücher des böhm. Museums“ 1830. str. 387. sl. i Šafařik „Slavische Alterthümer“ II. 416—18., naime da potječe iz zemlje slavenskih Veneda u Bataviji, koju su Franci za kralja Dagoberta pokorili, pa je to mnijenje danas i prevladalo (dr. Gr. Krek „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“ Graz 1874. str. 72, bilj. 2. Medjutim Nodilo o. c III. 344. bilj. 2. pristaje uz Fredegara, da je bio Franak, i to obzirom na drugu vijest istoga Fredegara (cap. 48.), koja glasi: „Samo duodecim uxores ex genere Winidorum habebat“. Da je Samo bio Vinid (Slaven), a ne Franak, to bi primjedba, da su mu žene bile Vinitkinje, bila sasvim zališna, veli Nodilo. Kos (o. c. str. 195. bilj. 3.) nasuprot hoće, da ovo protivurječje riješi time, što drži, da je Fredegar riječima „natione Francus“ htio reći to, da je bio politički Franak (franački podanik), ali ne porodu („genere Francus“), a uz to veli, da je Samo ili Samoslav slavensko ime. No Nodilo (l. c.) veli na to, da Fredegar ne luči baš tako strogo ove dvije riječi (natio i genus); to da se vidi iz mjesta (cap. 34.), gdje govori o Fredegundi, pa zato da Fredegarov „usus“ ne odlučuje. Ime pako Samo ili Samon da može biti toliko slavensko, koliko i germansko. Kos (I. c.) medjutim podupire slavensko podpodrijetlo Samovo još ovim razlozima: 1) Franci su u to doba bili kršćani, a Samo i njegovi podanici pogani. 2) Izmedju Franaka i Slavena vladalo je tada takovo neprijateljstvo, da ovi nikako ne bi bili izručili najviše oblasti tudjincu Franku. 3) Na dvoru Samovu vladali su slavenski običaji tako, da

Ovim odcjepljenjem sjeverozapadnih Slavena i porazom kod Carigrada bili su Avari jako oslabljeni, pa je to lako moglo osokoliti dalmatinske Slavene, da se i oni pokušaju osloboditi avarskoga gospodstva, s tim više, ako ih je još i Heraklije na to nagovarao. Borba izmedju Avara i Slavena u Dalmaciji potraja nekoliko godina, kako izrijekom veli Porfirogenet (u gl. 30.), ali na koncu prevladaše Slaveni, te neke Avare poubijaše, a druge pokoriše.

Izvori nam ne kažu, koje je godine ta borba počela, a koje je svršila. Ali jer nam oni spominju[1], da su Slaveni oko godine 642. na mnogim ladjama doplovili u Apuliju i podsjeli Sipont, gdje su ih potukli beneventski knezovi Rodoald i Grimoald, moramo uzeti, da su te godine već bili svladani Avari i Slaveni postali gospodari Dalmacije, jer ovi Slaveni, koji su u Apuliju doplovili, jamačno su bili dalmatinski Slaveni.[2] Da su se u to doba svršile borbe u Dalmaciji, dokazuje i to, što je papa Ivan IV. (640—642.), rodom Dalmatinac, poslao u Dalmaciju i Istru opata Martina s mnogo novaca, da otkupi kršćane, koje su poganski narodi zarobili bili, i takodjer ostanke svetaca, koji su tim narodima dospjeli u ruke. Opat to učini i pokupi moći sv. Venancija, Anastazija, Maura i drugih mučenika i donese ih u Rim, gdje ih je papa svečano primio i pohranio u crkvi sv. Ivana Lateranskoga, u kojoj je prvoj dvojici dao i krasne slike naslikati.[3] Početak pako borbe dalmatinskih Slavena s Avarima, rekli smo, da je bio negdje poslije poraza avarskoga pred Carigradom g. 626.

se je franački poslanik Sihar morao preobući u slavensko odijelo, samo da može doći pred njega. 4) On je sebi izabrao žene medju Slavenima, a ne medju Francima.

[1] Paulus Diaconus o. c. lib. IV. c. 46. d. Muratori o. c. T. I. p. 471. i Chronica s. Benedicti u „Monumenta Germaniae" T. V. (Script. T. III.) str. 200. (Documenta str. 276.)

[2] Tako sude Rački „Documenta" str. 276. i Dr. Konst. Jireček o. c. str. 30.

[3] „Vitae romanorum pontificum" ed. Muratori III. 137. i kod Farlatija o. c. I. 572. — Translatio s. Venantii et sociorum kod Farlatija o. c. I. 571. — Amalrici vitae rom. pontificum ed. Murotori III. 2. str. 58—59. (Documenta str. 277.) — Tomas Archid. o c. cap. VIII. str. 29.

Prema tome su se dalmatinski Slaveni dočepali svoje slobode i samostalnosti negdje izmedju 626. i 642. godine. Kako su izmedju g. 635. i 641. Bugari i njima podložni Slaveni na donjem Dunavu ustali na Avare pod svojim knezom Kuvratom i konačno se dočepali svoje neovisnosti,[1] mogli bi uzeti, da su i dalmatinski Slaveni upotrebili ovu zgodu, kad su Avari bili zapleteni u ovaj bugarski rat, te se i oni u ovo isto doba pobunili i napokon se oslobodili avarskoga jarma. Od ovoga doba dolazit će oni na povjesnom pozorištu i pod svojim plemenskim imenom Hrvati, a ne samo pod općim imenom Slaveni.

IV.

Pita se sad, u kojim su se zemljama smjestili Hrvati, kad su se riješili jarma avarskoga. Konstantin Porfirogenet veli (u gl. 30.), da su Hrvati zaposjeli Dalmaciju, otjeravši od ovud Avare, a zatim da se jedan dio njih iselio od ovud na sjever i smjestio u Panoniji i Iliriji. S ovom se tvrdnjom Porfirogenetovom moramo sad potanje zabaviti.

Ponajprije ne će biti istinito, da su se Hrvati odselili iz Dalmacije na sjever, jer smo mi vidjeli, da su se Slaveni (a medju njima i Hrvati) sa sjevera iz Posavine potiskivali na jug u Dalmaciju, a ne obrnuto,[2] pa kad su se digli na Avare, oni su sigurno u isto doba na njih navalili koli u Dalmaciji, toli u Panoniji i Iliriji, i tu svuda skršili njihovu vlast. Ta dakle vijest Porfirogenetova vrijedit će samo u toliko, što nam kaže, da su se Hrvati nastanili osim u Dalmaciji takodjer u Panoniji i Iliriji.

Pita se sad, koje su to zemlje i koje su im bile medje? Pod imenom Panonije razumijevala se je nekada zemlja od Dunava do Save, ali se ovdje ne može uzeti u tom smislu, kad znamo, da su u Podunavlju i nadalje ostali Avari, koje je istom Karlo Veliki svladao (791—799), nego se misli na posavsku Panoniju (izmedju Save i Drave), koju Porfirogenet u jednom svom drugom djelu[3] spominje pod naslovom »eparhija Panonija,

[1] Ivan iz Nikiu o. c. cap. 120. ed. Zotenberg „Notices et Extraits" XXIV. 580. i Nicephorus „Breviarium" ed. Boor. str. 17. — Niederle o. c. II. 1. str. 232. — Nodilo o. c. III. str. 346.

[2] Ovako sudi i Maretić „Slaveni u davnini" str. 66.

[3] „De thematibus" lib. II. p. 56. (Documenta str. 271.)

kojom upravlja posebni namjestnik, a ima dva glavna grada«, a to su Sirmium (danas Mitrovica) i Bassiana (danas Petrovci).[1] Pod Ilirikom pako misli Rački, da se ima razumievati susjedna obala ove savske Panonije,[2] dakle po prilici današnje hrvatsko Primorje.

Što je pako razumijevao Konstantin Porfirogenet pod imenom Dalmacije? O tom se on izrazuje (u gl. 30.) ovako: U staro doba započinjala se je Dalmacija od medja dračkih ili od Bara te se protezala sve do istarskih gora, a u širinu do Dunava«. Medje su dakle s tri strane točno označene. No ako one imadu vrijediti za doba doseljenja Hrvata, onda nalazimo neko protivuriječje obzirom na smještenje Ilirika; jer ako ovaj znači današnje hrvatsko primorje, onda ne možemo uzeti, da je medja Dalmacije, zaposjednute Hrvatima, išla na sjever sve do istarskih gora, nego negdje do Velebita kao i danas. Inače morali bi Iliriku tražiti drugi smještaj, a ne u hrv. primorju. Medjutim je moguće, da Porfirogenet samo općenito kaže, kako su daleko sezale medje Dalmacije u davnini, a ne obazira se posebice na medje njezine u doba seobe Hrvata, pa je tako zapao u protivuriječje obzirom na Ilirik, koji bi po tome već bio uključen u pojam Dalmacije.[3] Bilo sad il ovako il onako, svakako stoji to, da su Hrvati na sjeverozapadu zauzeli zemlju sve do istar-

[1] »'Επαρχία Παννονίας, ὑπὸ τὸν ἀυτὸν (i. e. ἡγεμόνα) πόλεις β'«, a ta dva grada, koja Porfirogenet imenice ne spominje, doznajemo iz djela Hieroclova („Synecdomus" str. 393.), po kojem je Porfirogenet sastavio svoje djelo, naime Σέρμιον i Βασιάνα (Documenta str. 271. bilj. 7.). Ova dva grada pokazuju, da se ovdje pod Panonijom misli ne samo njezin posavski dio (medju Savom i Dravom), nego i Srijem medju Savom i Dunavom (Documenta l. c.).

[2] Documenta l. c. On je prije (u „Književniku" I. 63.) bio mnijenja, da se pod Ilirikom razumijeva zemlja na istoku Dračkoj pokrajini (oko Vardara), ali je kasnije, kako vidimo, promijenio svoj nazor.

[3] Da se Dalmacija u Porfirogenetovo doba ne može uzeti u starom prostranstvu sve do istarskih gora, mogli bi suditi po tome, kako Prokopij (pisac VI. stoljeća) označuje medje Dalmacije. On veli, da se ona prostire od prevalske zemlje (oko Skadra) pa do zapadne (t. j. rimske) zemlje. Iza toga da dolazi Liburnija, pa Istra i Mletačka („De bello Gothico" lib. I. cap. 15. ed. Bonn. XVII. 80. i dr. Kos o. c. br. 43. str. 35.). Liburnija se dakle ne ubraja u Dalmaciju, a to je bila zemlja u današnjem hrvatskom primorju (sa zaledjem), dakle po prilici ono, što bi po Porfirogenetu imao biti Ilirik.

skih gora. Na sjeveroistoku, bili bi doprli u Dalmaciji sve do Dunava (kraj Biograda), a na jugu do medja dračkih ili do Bara. Zapadna medja Dalmacije je jasna, naime Jadransko more, dok je na sjeveru medjašila sa posavskom Panonijom oko Save. Jedino nam istočna medja nije označena, nego se samo po ovim njegovim oznakama medjâ može reći, da je to bila crta od medja dračkih pa do Dunava. A to se slaže i s onim, što inače od drugud znademo za medje stare Dalmacije. Kad su Rimljani osvojili Iliriju, Dalmaciju i Panoniju, razdijelili su ove zemlje u više pokrajina. Pokrajina Dalmacija obuhvatala je (za cara Augusta) svu zemlju od rijeke Raše u Istri pa do rijeke Mathisa (danas Mata) izmedju Lissa (danas Lješa) i Dyrrhachija (danas Drača), a na istok protezala se sve do u sadašnju Srbiju, tako da su krajevi oko Rudnika i Čačka još pripadali Dalmaciji. Kad je kasnije Dioklecijan na novo uredjivao pokrajine rimskoga carstva, on je od Dalmacije otkinuo samo najjužniji dio i načinio od toga pokrajinu Praevalis (Praevalitana) sa Skadrom i Dukljom. Po smrti cara Teodozija I. (395.) podijelilo se rimsko carstvo tako, da su Dalmacija i četiri Panonije pripale zapadnom carstvu, a Praevalis, Dardanija i Moesija gornja postale su medjašne pokrajine istočnoga carstva. Medja izmedju obih država išla je preko gora od zaliva kotorskoga do zapadno od Biograda. U VI. stoljeću (za provala Slavena i drugih naroda preko Save i Dunava) imala je Dalmacija još uvijek iste medje prema istoku kao i prije: sjeverna medja išla je južno od Save, tako da su obje savske obale spadale Panoniji. Tromedja izmedju Panonije, Dalmacije i Moesije donje bila je jugoistočno od Sirmija i zapadno od Beograda.

[1] Dr. K. Jireček „Die Romanen" I. str. 10., 11., 17. i 23. — A. Dandulo „Cronicon venetum" lib. VIII. cap. V. kod L. A. Muratorija „Rerum italicarum scriptores" T. XII. Mediolani 1728. str. 183. veli, da se Dalmacija, prva od grčkih (t. j. bizantinskih) pokrajina, protezala na istok sve do Macedonije, ali bi točnije morao reći, na jugoistok, jer je na istoku ona medjašila s Mezijom. On medjutim ne veli, gdje je bila medja izmedju Dalmacije i Macedonije. I. Lucius „De regno Dalmaciae et Croatiae Vindobonae s. a. str. 37. drži, da je Drina dijelila ove dvije pokrajine. Prema svemu, što smo gore rekli, možemo tvrditi, da je doista gornja Drina mogla biti medjom Dalmacije na jugoistoku (prema Macedoniji), ali na istoku (prema Meziji) ona je (srednju i donju) Drinu prelazila.

No u daljnjem razlaganju dolazi Porfirogenet u protivurječje s onim, što smo mi dosada po njemu naveli. On najprije veli, da su Hrvati u prvom početku zauzeli s v u D a l m a c i j u,[1] ali jer su se po njegovu shvaćanju iza Hrvata doselili i Srbi amo na jug, smješta i njih u Dalmaciju; zato veli (u gl. 31.), da su Hrvati u njegovo doba (u X. stoljeću) obitavali u j e d n o m d i j e l u D a l m a c i j e[2], dok su u d r u g o m d i j e l u bili Srbi, budući da im je car Heraklije dao za obitavanje zemlje, koje su se (u Konstantinovo doba) zvale S r b i j a, P a g a n i j a (Neretvanska), Z a h u m l j e, T r a v u n i j a i K o n a v l j e, i koje su radi haranja avarskoga bile puste.[3] No ova je zadnja tvrdnja Porfirogenetova u protivurječju s njegovom prijašnjom tvrdnjom, da su Hrvati zaposjeli cijelu Dalmaciju, dakle nije ona mogla biti pusta; on bi po tom morao reći, da je jedan dio njezin uzeo Heraklije Hrvatima i dao ga Srbima. Ali on to ne veli, niti se to zbilo, jer su Srbi mnogo kasnije iza svoga doseljenja stali prodirati u ove prvobitno hrvatske zemlje.

Pita se sad, kako da mi sebi rastumačimo ovo Konstantinovo protivurječje? Dr. T. M a r e t i ć[4] kuša to rastumačiti s gledišta jezikoslovnoga. On veli ovako: »Mi držimo, da su i Hrvati i Srbi kao i drugi slavenski narodi postali od nekoliko sitnijih plemena. U 10. vijeku nije se već ništa znalo o negdašnjim hrvatskim i srpskim plemenima, već samo o gotovom hrvatskom i srpskom narodu, ali 4 plemena (naime Zahumljani, Travunjci sa Konavljanima, Dukljani i Neretljani) još su držala svoje plemenske osebine i imena i nijesu se još bila politički sjedinila ni sa Srbima ni sa Hrvatima, premda su Srbima po jeziku b l i ž e stojali nego Hrvatima«. Da su ta plemena po jeziku bila b l i ž a Srbima, sudi Maretić po ovom: »Po svoj prilici glavna je govornja razlika izmedju Srba i Hrvata stajala u izgovoru glasa ê (n. pr. bijela, pjesma); Hrvati su govorili *i* (b*i*la, p*i*sma), a Srbi *e* (b*e*la, p*e*sma), ali pored toga takodjer *ije*, *je* (u zapadnim krajevima). Ona su 4 plemena govorila takodjer ovim posljednim načinom (kako se još i danas govori po njihovim negdašnjim zemljama) — i to bi bio, kako mislimo, uzrok, da su Zahumljani, Trebinjani i Neretljani ubrojeni u Srbe.«

[1] „Atque ex illo tempore (i. e. post victis Abaribus) a Chroatis possessa h a e c r e g i o (i. e. Dalmatia) fuit“. D e a d m. i m p. cap. 30. str. 144. (D o c u m e n t a str. 271.)

[2] „Chrobati, qui Dalmatiae partes nunc inhabitant“. D e a d m. i m p. cap. 31. str. 147. (D o c u m e n t a str. 271.)

[3] „De adm. imp.“ cap. 32. str. 153. (D o c u m e n t a str. 274.)

[4] „Slaveni u davnini“ st. 80—81.

No ovo shvaćanje Maretićevo ne će biti ispravno. Ja držim, da se Konstantin slabo razumijevao u slavensko jezikoslovlje, da bi on na tom osnovu mogao odrediti narodnost onih četiriju plemena, s tim manje, što taj Maretićem spominjani osnov niti nije valjan ni opravdan. K l a i ć je dokazao,[1] da pravi Srbi, koji su se (koncem 17. i u 18. stoljeću) naselili u Srijemu, Bačkoj i Banatu, uzmaknuvši amo pred Turcima iz Raše (Stare Srbije), nisu smatrali i j e k a v s k o narječje za s r p s k i jezik, nego naprosto za jezik d a l m a t i n s k i ili ća h r v a t s k i. U to ime navodi on ponajprije G a v r i l a K o v a č e v i ć a, koji je g. 1818., Kačićev »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« preveo na srpski (»ustrojio ga po obrazu, ukusu i glagolu serpskom«), onda S t e f a n a R a i ć a, koji je Relkovićeva »Satira« preveo (g. 1827.) »na prosto srbskij jezik« i napokon G e o r g i j a M i h a l j e v i ć a, koji je Došenovu »Aždaju sedmoglavu« iz »dalmatinskoga jazika pročistio na slaveno-serbskij 1803.«. Sve ovo dokazuje, kako veli Klaić, da još na početku XIX. stoljeća Srbi nisu jezik Kačićev, Relkovićev i Došenov smatrali za srpski. Stoga upravo razloga držao je i g. 1827. Srbin J e f t a P o p o v i ć za potrebito, da posrbi i Gundulićeva »Osmana«, premda je Gundulić pjevao čistom štokavštinom i j e k a v s k o g a izgovora.[2] Razlog ovom čudnom pojavu nalazi Klaić upravo u tom, što su Srbi u Ugarskoj i Srijemu još na početku XIX. stoljeća jedino svoj e k a v s k i d i j a l e k a t smatrali za srpski jezik, dok su štokavštinu ikavsku i ijekavsku držali naprosto za jezik d a l m a t i n s k i ili ća h r v a t s k i.

Za to shvaćanje svjedok nam je i sam V u k K a r a d ž i ć. On je izdao g. 1815., dakle prije srpskih izdanja Kačićeva »Razgovora« (1818.) i Gundulićeva »Osmana« (g. 1827.) u Beču djelo »Narodna srpska pêsmarica«, pa u predgovoru veli, da je pjesme

[1] U svojoj raspravi „Ime Hrvat u historiji slavenskih naròda. 2. Hrvat u srpskim zemljama“. Zagreb 1890. str. 43—48. Pretiskano iz „Vijenca“ g. 1890.

[2] Podaci za ove pisce uzeti su iz S t o j a n a N o v a k o v i ć a „Srpska bibliografija za noviju književnost“ str. 32., 58., 111. i 143.

natiskao onako, kako ih je prepisao iz usta naroda, a ne samo u hercegovačkom (ijekavskom) narječju, »jer onda bi rekli Sremci: pa što ovaj nama sad nameće Horvatskij jezik«. To dokazuje, da su pravi historijski Srbi, naime Srijemci ekavci smatrali i perhorescirali ijekavski hercegovački dijalekat kao tudji, kao hrvatski. »Kad su dakle spomenuti suvremenici Vukovi prevodili Kačića i Gundulića na srpski jezik, činili su to najviše za to, što su jezik Gundulićev, a kud i kamo još jezik Kačićev (ikavštinu) smatrali za tudji, hrvatski jezik. To instinktivno odvraćanje pravih historičkih Srba od hercegovačkoga dijalekta održalo se je sve pored nastojanja Vukova i Daničićeva i do danas. U naše doba gotovo i nema pravoga Srbina, koji bi pisao ijekavštinom. Pače i oni ijekavci pravoslavne vjere, koji se osjećaju Srbima, rado odnemaruju ća u govoru ijekavštinu, pa se trude govoriti ekavštinom. Opreka medju ekavskim i ijekavskim govorom duboko je ukorijenjena. Ona je veoma zanimljiv pojav narodne psihologije, a osniva se nedvojbeno na prastarim historičkim činjenicama.« Takva pako historička činjenica bit će i ta, da su ekavci plemena srpskoga, a ijekavci hrvatskoga, pa zato već na osnovu ovoga jezičnoga razloga moramo suditi, da su Neretljani, Zahumci, Travunjci i Dukljani bili Hrvati, jer su govorili, a govore i sad još većinom ijekavskim narječjem.[1]

Ne stoji dakle Maretićeva tvrdnja, da su jezični razlozi mogli navesti Konstantina Porfirogenetu, da je ova 4 plemena svoga doba (polovicom X. vijeka) ubrajao medju Srbe, nego je razlog morao biti neki drugi. Prije bi mogao tome biti razlog taj, što je držao, da su ta plemena potekla od onih spomenutih bijelih ili nekrštenih Srba (polabskih) njegova doba. No to njegovo shvaćanje nije ispravno, kako sam ja u svojoj prijašnjoj raspravi (u «Prosvjeti« XVI.) razložio i kako je to dr. Fr. Rački temeljito dokazao,[2] pa zato ne vrijede ni dedukcije, koje on od tuda izvodi. Najvjerojatnije će medjutim biti po mome mnijenju tumačenje dr. V. Jagića.[3] Po njemu su politički razlozi naveli

[1] Osim jezičnih navodi Klaić o. c. str. 7--31. i historijskih dokaza za hrvatstvo ovih južno-dalmatinskih plemena, na koje čitatelje upućujemo.

[2] U raspravi Bijela Hrvatska i bijela Srbija" u „Radu jugosl. ak. LII.

[3] Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen" u „Archiv für slavische Philologie" B. XVII. (18.5.) str. 60.

Konstantina na njegovu tvrdnju o srpstvu onih četiriju plemena. Konstantin je po političkim odnošajima svoga doba (X. stolj.) u staroj Dalmaciji prosudjivao i narodne odnošaje te zemlje. Budući da su Paganija, Zahumlje, Travunija i Konavlje bili u Konstantinovo doba u nekoj političkoj odvisnosti od Srbije, zaključio je on, da su one i u narodnom pogledu namah od prvog početka pripadale srpskom plemenu, premda je time zapao u protivurječje prema svojoj prijašnjoj tvrdnji, da su Hrvati iza seobe zauzeli cijelu Dalmaciju, koja je po njegovoj tvrdnji na jug sezala sve do dračkih medja ili do Bara, dakle je u njoj uključeno bilo i zemljište onih četiriju plemena[1].

Bury[2] medjutim ne pristaje uz ovo Jagićevo mnijenje, nego drži, da je teorija o seobi nastala u Hrvatskoj, i pošto nije bilo razloga, da se izumi Bijelo Zahumlje i t. d., da su Zahumljani i drugi, koji nisu pripadali Hrvatskoj, bili relegovani u Bijelu Srbiju«. No i po ovom Buryjevom tumačenju dolazimo opet do onoga, što tvrdi Jagić, naime da su Zahumljani, Travunjani i dr. ubrojeni medju Srbe samo zato, jer u Konstantinovo doba nisu pripadali (politički) Hrvatskoj, nego Srbiji. Ova okolnost pako bit će nam najboljim dokazom za to, da ova teorija o seobi, kad bi doista bila u kasnije doba skombinovana, ne bi mogla poteći od Hrvata, nego samo od Srba, jer nije vjerojatno, da bi Hrvati Zahumljane i dr. išli ubrajati etnografski medju Srbe samo zato, jer su tada bili pod vlašću Srba, premda su dobro znali, da su oni po rodu Hrvati. Te zemlje bile su i prije Konstantina, a neke i poslije njega u hrvatskim rukama, a svijest se hrvatska uščuvala u njima još dugo poslije Konstantinova doba sve do današnjega dana (djelomice), kako ćemo to niže razložiti, pa kako bi onda mogli uzeti, da su Hrvati u X. stoljeću smatrali Zahumljane i dr. Srbima. Kad bi nam povijest kazivala, da su tečajem vijekova Hrvati prodirali dalje prama jugoistoku u srpske zemlje, mogli bi suditi, da su prvobitno Zahumljani i dr.

[1] Jagić l. c. završuje svoje razlaganje ovim riječima: „Sve, što je u Konstantinovo doba u jugozapadnom dijelu (Balkanskog) poluotoka bilo slavensko i što se u prijašnjim poglavljima nije politički Hrvatima pribrajalo, prepustio je car istim „Srbima sa sjevera", koji su se tobož neko vrijeme s jednim tesalskim okružjem morali zadovoljiti. Da to nije nikakva prava povijest, uvidja valjda svatko". Sravni i dalje na str. 61. br. 8.

[2] O. c. hrv. prijevod u „Vjesniku zem. arkiva" g. X. (1908.) str. 128.

bili Srbi, pa su se Hrvati kasnije utisnuli medju njih, jer samo bi tim načinom sebi mogli protumačiti taj pojav, da se u kasnije doba pa sve do danas (djelomice) ovdje uščuvala svijest hrvatska. Ali povijest kaže baš obrnuto, da su se Srbi, tiskani s istoka od moćnih Bugara i Grka, pomicali na sjeverozapad u Duklju, Travuniju i Zahumlje i tamo se miješali s prvobitnim žiteljima tih zemalja; ako su dakle Srbi kasniji doseljenici u ovim zemljama i ako se uz njih kasnije (a dijelom sve do danas) spominju Hrvati, onda bez svake dvojbe moraju se ovi smatrati za prvobitne stanovnike spomenutih zemalja. Prema tomu moramo doći do ovoga zaključka: Ako je Konstantin zabilježio umjetno stvorenu »konstrukciju prošlosti« Slavena u Dalmaciji, onda ona nije mogla u ovoj formi niknuti kod Hrvata, nego kod Srba, koji su iz političkih razloga pribrojili sebi Zahumljane, Travunjane i dr. No jedva je vjerojatno, da se u ovom pitanju radi o umjetno stvorenoj »konstrukciji prošlosti« Hrvata i Srba u Dalmaciji, nego će biti to, da su politički razlozi odlučili, što su Zahumljani i dr. ubrojeni medju Srbe. Mogao je to sam Konstantin iskombinovati (kako tvrdi Jagić), jer je znao, da su te zemlje tada bile pod srpskom vlašću, ali kraj toga nije isključena mogućnost, da je on takove informacije dobio iz Dalmacije. Njegovi organi tražili su podataka valjda kod službenih ljudi tih zemalja, a ovi su kao organi srpske države tvrdili, da su žitelji rečenih zemalja Srbi, kad su bili srpski državljani, ili su možda tražili informaciju kod kojega neslužbenoga Srba, kojih je već tada ovdje moralo biti, pa im je i on naravno rekao, da su ovo sve Srbi, jer se ne može uzeti, da su oni ovakove informacije dobili od kojega tamošnjega Hrvata.

Iz ovoga dakle razlaganja vidimo, da su Hrvati u prvom početku svoga naseljenja u novoj postojbini zapremili svu zemlju od Drave i Dunava na sjeveru do Bara i dračkih medja na jugu, te od Raše u Istri i Jadranskoga mora na zapadu pa sve do Drine i preko nje na istoku. To bi dakle bile ove današnje zemlje: Hrvatska, Slavonija Dalmacija, dio Istre, Bosna, Hercegovina i zapadni kraj današnje Srbije.

Medjutim tečajem vremena nisu sve ove zemlje ostale trajno u hrvatskim rukama. Naročito su južni i istočni dijelovi ove hrvatske postojbine (t. j. Bosna, Hercegovina i zapadna Srbija) bili

izloženi utjecajima hrvatskih srodnika Srba, koji su se bili naselili na istoku Hrvata u današnjoj staroj Srbiji i u (jugozapadnom) dijelu današnje kraljevine Srbije. Potiskivani s istoka i juga od Bugara i Bizantinaca stali su Srbi po malo prodirati u spomenute krajeve i širiti svoj politički upliv po njima. Kad je iza kralja Tomislava hrvatska država stala opadati, a Srbija se dizati (polovicom X. stoljeća) za velikoga župana Časlava (oko 931—960) dodjoše Duklja, Travunija sa Podgorjem i Zahumlje (t. j. tako zvana »Crvena Hrvatska») te tadašnja Bosna (jugoistočni dio današnje Bosne oko vrelišta rijeke Bosne) u vlast Časlava. No po njegovoj smrti stade Raša (Srbija) padati, a dizati se Duklja (za Stjepana Vojslava, Mihajla i Konstantina Bodina), i postade kraljevinom, jer je skupila pod svoju vlast najprije Crvenu Hrvatsku, a kasnije (za Konstantina Bodina) i Bosnu, koja je poslije Časlava opet došla bila u ruke Hrvata (naročito za Petra Krešimira IV.).

Medjutim po smrti Bodinovoj otrže se Bosna od Duklje i stade se razvijati u posebnu oblast, s posebnim vladarom (banom) na čelu. Kad je zatim Hrvatska (g. 1102.) stupila u savez s Ugarskom, poče ova jače utjecati na odnošaje Balkanskoga poluotoka, a na štetu bizantinskoga upliva. Da pri tom ojača svoju snagu, stupa Ugarska u tješnje odnošaje sa susjednim Slavenstvom, osobito sa Srbijom, jer Bela II. Sliepi (1131.—1141.) uzimlje za ženu Jelenu, kćerku raškoga velikoga župana Uroša I. Tom se prigodom i Bosna, opkoljena odasvuda teritorijem, kojim su krepko vladali ugarsko-hrvatski kraljevi, dobre volje kao saveznik priključila srpsko-ugarskoj koaliciji (što priznaje sam madžarski historičar Julije Pauler), ali su njome i nadalje upravljali domaći banovi. Neko vrijeme pretegoše Bizantinci, jer su oni za svoga moćnoga cara Emanuela I. (1143.—1180.) osvojili (uz Duklju i Dalmaciju) takodjer Bosnu i njome vladali sve do smrti toga cara (1166—1180.). No poslije toga dodje ona opet pod vrhovništvo ug.-hrvatskih kraljeva, pače su nekoliko godina (1299 do 1322.) hrvatski nasljedni banovi Pavao i Mladen II. Šubići vladali Bosnom (i dijelom Hercegovine). Domaći banovi (Kotromanići), koji su poslje njih vladali, bivali su medjutim sve samostalniji od ug.-hrv. krune, dok se nije napokon ban Tvrtko I. okrunio (1377.) za kralja i time Bosnu riješio svake odvisnosti od te krune.

Tako je ostalo sve do kraja samostalnosti Bosne, koju su Turci g. 1463. osvojili.[1]

Bosna je dakle, kako od ovud vidimo, došla u ovisnost od ug.-hrv. kraljeva samo poradi toga, jer su ugarski kraljevi bili podjedno hrvatski kraljevi. Da nije Hrvatska došla u savez s Ugarskom, ne bi Ugarska valjda nikada imala kakova upliva u Bosni. Ovako su ugarski kraljevi samo u svojem svojstvu kao hrvatski kraljevi vršili neko vrijeme vrhovnu vlast nad Bosnom, a ne kao lih ugarski kraljevi. To se vidi po tom, što je kralj Matija I. Korvin (1458—1490.), osvojivši sjeverozapadnu Bosnu (s Jajcem) iz ruku turskih, ovu zemlju stavio pod vlast hrvatsoga bana, a nije ju možda sjedinio s Ugarskom, pače je hrv. bana Nikolu Iločkoga dao okruniti za bosanskoga kralja.[2] Kad su kasnije (1. siječnja 1527.) Hrvati izabrali Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja, sudjelovali su kod izbora i hrvatski velikaši iz današnje Bosne (Stjepan grof Blagajski i Ivan Kobasić iz Brekovice),[3] pa su oni namjeravali proglasiti Ferdinanda i bosanskim kraljem, »jer da Bosna pripada Hrvatskoj«, kako javlja (18. veljače 1526.) papi njegov poslanik Antun Burgio.[4]

Današnja Hercegovina (staro Zahumlje s Travunijom i Podgorjem) ostade i poslije Konstantina Bodina u sklopu Dukljanske kraljevine, dok nije ovu svladao car Emanuel I., te je tako i Hercegovina došla u vlast bizantinsku (g. 1166—1180.) kao i Bosna. No po Emanuelovoj smrti podiže se opet Raša (ili Srbija) za Stjepana Nemanje, koji osvoji (oko g. 1184.) i Duklju i današnju Hercegovinu.[5] No g. 1198. preote Zahumlje Srbiji hrvatski herceg

[1] O prošlosti Bosne potanko razlaže Vj. Klaić u svome djelu „Poviest Bosne" Zagreb 1882. Sravni još raspravu dra Milana Preloga „Študije iz bosanske povijesti" u 22. „Izvješťaju vel. gimnazije u Sarajevu" za šk. god. 1907./8.

[2] T. Smičiklas „Poviest hrvatska" Zagreb 1882. D. I. str. 634 i 652.

[3] Ispravu o izboru priopćuje dr. I. pl. Bojničić „Pravo nasljedstva kuće habzburške na hrv. prijestolje i izbor Ferdinanda I. Zagreb 1897. str. 27—8. Isto tako i dr. V. Fraknói „Monumenta comitialia regni Hungariae" T. I. str. 87.

[4] „Et dicono, che il principe Ferdinando ci attende volentieri per potersi intitolare re di Bossina, apartenendo la Bossina a la Croatia". A. Ipoly et v. Fraknói „Relationes oratorum pontif. 1524—6. u „Monumenta Vaticana hist. reg. Hung. illustr." Budapest 1884. Ser. II. T. I. str. 324.

[5] Stojan Novaković „Zemljište radnje Nemanjine" str. 35—43.

Andrija i sjedini ga s Hrvatskom. Medjutim već početkom XIII. stolj. osvoji opet tu zemlju Srbija za kralja Radoslava, ali ne trajno, jer g. 1237. ote ju ponovno hrv. herceg Koloman i pridruži Hrvatskoj. No pod konac XIII. stolj. dodje opet u vlast srpsku, iz koje ju odtrgoše najprije Šubići, kako već spomenusmo, a poslije (g. 1325.) bosanski banovi. Travunija (s Podgorjem) ostade medjutim kod Srbije, dok ovu nije stigao udarac na Kosovom polju. Onda i ovaj dio Hercegovine dospije u vlast bosanskih kraljeva i ostade kod njih sve do propasti bos. kraljevstva (1463.); pače Hercegovina preživi bos. samostalnost dvadeset godina, jer je ona istom g. 1483. konačno pala u ruke turske.[1]

Dok je srpska država vladala Crvenom Hrvatskom (dakle i današnjom Hercegovinom), širila je ona po njoj i srpski elemenat i istočnu vjeru, tako da su ove nekadašnje hrvatske zemlje ili sasvim ili djelomice došle u ruke srpskoga življa. No uza sve to uščuvalo se sve do početka XIX. stoljeća ime hrvatsko u primorju od Cetine pa do Bojane, kako nam svjedoče tamošnji spisatelji, kojih su djela do nas doprla. Oni ne znadu za ime srpsko, nego svoj narod i jezik zovu slovinskim ili slavinskim, n. pr. Ivan Nenadić iz Perasta (1768.), Josip Matović iz Dobrote (1775.), Marijan Lekušić iz Mostara (1730.) i Andrija Kačić-Miošić iz Brista (1759.), kao što to čine najvećim dijelom spisatelji iz nekadašnje Bijele Hrvatske, kojima hrvatsko ime još nitko nije porekao, n. pr. Splječani Alberti (1617.) i Dražić (1715.), Zadrani Budineo (1583.) i Baraković (1656.) i Lošinjanin Butterini (1725.). Ovi dakle pisci iz nekadašnje Crvene Hrvatske ne zovu svoj jezik slovinskim zato, što ne bi znali za ime hrvatsko, nego zato, što se povode za svojim starijim drugovima na sjeveru Cetine, koji tako isto zovu svoj jezik i narod slovinskim.[2]

Pored slovinskoga imena preotima naročito u XVIII. stolj. maha tudjim uplivom uneseno ime ilirsko (iliričko), koje smatraju istovjetno sa slovinskim. A pod obim tim imenima (»slovinski«, »ilirski«) razumijevaju pisci ime hrvatsko. Tako Ivan

[1] I o prošlosti Hercegovine razlaže nam Vj. Klaić o. c.

[2] Ivan Kukuljević „Hrvatska bibliografija" sub voce Nenadović, Lekušić, Dražić itd. — Vj. Klaić o. c. str. 35—36.

Filipović Sinjanin u svojem ćirilskom djelu »Pisma, koja se piva ili kanta itd.« (Mleci 1704.) zove neke svece »protekturima svega slavnoga slovinskoga naroda i jezika harvatskoga; njemu su dakle »slovinski narod« i »jezik harvatski« sinonimi. I Filip Grabovac iz Vrlike izdaje u Mlecima knjige s ovim naslovom: »Historija naroda iliričkoga ili arvackoga« (1749.) i »Cvit razgovora naroda iliričkoga ili arvackoga.« Takodjer Dubrovčanin Joachim Stulli u svom rječniku (u Budimu 1801.) veli: »illyrice = slovinski, harvatski itd.«[1]

Bilo je medjutim i takovih pisaca u spomenutom kraju, koji su svoj jezik izrijekom zvali hrvatskim, n. pr. dubrovački pjesnik Nkola Nalješković (1510—1586.), koji korčulanskomu vlastelinu Ivanu Vidalu poručuje, kako narod Hrvatâ vapije i viče, da je on kruna od zlata, kojom se svi diče, a Vidale mu otporučuje, da je on (Nalješković) »hrvatskoga dika i slava jezika«, a za Dubrovnik kaže, da se »hrvatskih kruna gradov svih zove«. I druga dva Dubrovčanina: Dominik Zlatarić (1556—1610.), koji je izdao »Elektru«, i franjevac Bernardin Pavlović, koji je izdao neka bogoslovna djela (g. 1747.), zovu jezik, u kojem pišu, »hrvatskim«. I Hercegovac Lovro (Šitović) Ljubuški veli za svoju pjesmu »Pisma od pakla« (Mleci 1727.), da ju je izveo u »harvatski jezik«, dalje i spomenuti već Marijan Lekušić iz Mostara zove u jednom djelu (»Bogoljubna razmišljanja« Venezia 1730.) svoj jezik hrvatskim, onda Hvaranin Dominik Ivan Pavičić kaže za dva svoja djela (1749—1754.), da su iz talijanskoga »prinesena u harvatski jezik«, a napokon Andrija Kačić-Miošić, premda pjeva o narodima i zemljama slovinskima, ipak u (127.) pjesmi veli za »Buku od Kotora«, da je »dika od Hrvata«. A nije ni čudo, kad i neki ruski putnik, stolnik P. A. Tolstoj, putujući g. 1698. po južnoj Dalmaciji od Korčule preko Dubrovnika i Ercegnovovoga do Perasta sve te krajeve nalazi nastanjene Hrvatima; tek u Perastu čuje prvi put za Srbe, koji su se nedavno iz turskoga carstva doselili u Boku. Onda ide u Risan tražiti te Srbe, pa nalazi, da su oni odijelom i običajima sasma nalik na Hrvate, samo što ih vjera rastavlja[2].

[1] Kukuljević o. c. str. 11. i 12. — Klaić o. c. str. 37—38.

[2] Klaić o. c. str. 38—43. — Opis Tolstojeva puta („Putešestvie v' Italiju i na o. Maltu stolnika P. A. Tolstogo v 1697. i 1698. godah") izdao je N. A Popov u „Atheneju" g. 1850. nr. 7. i 8., a spominje ga i A. Pypin u svojoj raspravi „Obzor ruskih izučenij Slavjanstva" u „Vêstniku Evropy" 137. tom, god. XXIV. (1889.) str. 173—5.

Na koncu nam je spomenuti, da nisu samo ovi pisci na zemljištu nekadašnje Crvene Hrvatske smatrali svoj jezik hrvatskim, a ne srpskim, nego ni sami pravi Srbi nisu jezik tih pisaca smatrali srpskim, nego hrvatskim, kako smo već sprijeda naveli, jer je njima samo ekavština pravi srpski jezik, dok im je ijekavština tudji, naime hrvatski jezik.

I tako nam svjedoče ovi razni pisci, da se svijest hrvatska i imę hrvatsko sve do početka 19. stoljeća uščuvala na zemljištu nekadašnje Crvene Hrvatske (dakle i Hercegovine); pa i dan danas katolički živalj toga kraja smatra se Hrvatima, jer je on potekao od nekadašnjih Crvenih Hrvata, koji su bili prvobitni stanovnici i gospodari toga kraja.

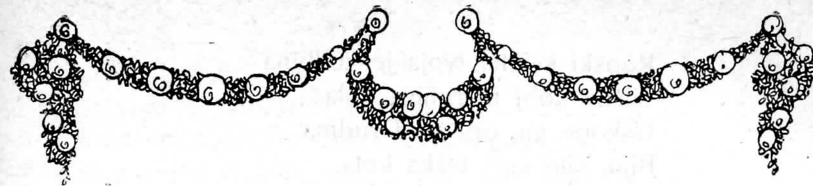
Još je vrijedno spomenuti, da nam osim izjava ovih pisaca dokazuje hrvatstvo Bosne i Hercegovine i množina geografskih naziva i tradicija. Tako imade sela i zaselaka imenom Hrvati, Hrvatinići itd., Hrvatsko brdo u kotaru travničkom, uspomena u pjesmama o: Mati Hrvatu, o Luki od Hrvata, o Krešim-kralju, o kralju Zvonku (Zvonimiru), o kraljici Bugi, o banovima Porinu, Pribini, Surini itd.[1]

Iz cijeloga ovoga našega razlaganja slijedi nedvojbeno, da su osim Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i dijela Istre takodjer Bosna i Hercegovina već od doseljenja Hrvata u ovu svoju novu postojbinu bile hrvatske zemlje, u kojima su Hrvati starosjedioci, dok su drugi narodi (na pr. Srbi) kasniji doseljenici, pa zato bi bilo pravo i sasvim u redu, da se te našoj monarkiji novo pridružene zemlje u političkom i državopravnom pogledu sjedine s ostalim hrvatskim zemljama, jer Hrvati imadu na njih najprvo i najstarije pravo.

To priznaju danas i sami Nijemci. Neki austrijski Niemac pod pseudonimom Fabricius izdao je prošle godine jednu brošuru pod naslovom »Zeit- und Lebensfragen« Heft 2. »Die Annexion Bosniens und der Hercegovina«, u kojoj raspravlja o

[1] O ovom piše opširno rodjeni Hercegovac, pokojni učitelj I. Zovko u dvim svojim raspravama pod istim naslovom „Hrvatstvo u narodnoj predaji i običajima po Herceg-Bosni". Mostar 1899.

tom, kako da se uredi državopravni položaj Bosne i Hercegovine, pa se o tom izrazuje ovako: Mi Austrijanci ne trebamo težiti za tim, da se ove zemlje nama priklope, jer mi imamo pune ruke posla s našim Slavenima, pa sebi ne trebamo željeti, da dobijemo još nekoliko tuceta više slavenskih zastupnika u carevinskom vijeću, ali takodjer ne smije Austrija ni pod kojim uvjetima ići u susret težnjama Ugarske, naime da se one pridruže neposredno Ugarskoj. Zato zaključuje ovako: »Najsretnije riješenje ovoga pitanja bilo bi to, da se ove zemlje pridruže Hrvatskoj, i to koli s gledišta dinastičkoga toli i s obzirom na položaj Austro-Ugarske kao velevlasti. Ako bi se Bosna utjelovila Hrvatskoj, onda bi se moralo bezuvjetno provesti novo uredjenje državnih tijela monarkije«.

STRAHOR.

Πόλεμος πατὴρ πάντων.

Kroz noć mrku, kroz plačnu dolinu,
Kao rika olujnoga mora,
Jauk, lelek šumi uz planinu,
I kô plima raste brinom gora;
I pjesniku jadom srce trapi,
Kô val greben: on očajno vapi:

PJESNIK

»Jao, sviete, gdje su ti junaci,
Gdje proroci, gdje li mučenici,
Da pridignu jaram teškoj tlaci,
Da ti budu krvlju zatočnici,
Kad od ropstva, hinbe i užasa,
Bez junačke krvi nema spasa?

Ko će naći tvojoj boli lieka,
Ko li grdne rane izvidati?
Kog vidara vješta ruka prieka
Tvoja gnjila uda odrezati:
Divlje meso izeći krvavo,
Eda spasi, što je jošte zdravo?

Dokle bit ćeš igrom sebičnjaka,
Janje hranom svirepih hijena?
Za žrecove Črta, boga mraka,
Niemo krdo, žrtva odregjena,
S tiranima da te složno kolju,
I da taže neutažnu volju?

Ropski sviete, tvoja je sudbina
Slična kobi ustrpljiva vola:
Uškope ga, oru tvrd rudina,
Biju, sile vući teška kola.
Pak sjekira! Kožu za opanke,
Tovno meso, da prehrane danke!

Zaboravi taj hranitelj blagi,
Da ga bikom rodi majka narav.
Tako škope razum ljudskoj snagi,
Tiran silom, a žrec riečju varav,
Dok pozabi čovjek na slobodu,
Prirogjeno dobro ljudskom rodu.

Svjetlost sunca i uma mu tome;
Mjesto sunca daju lažne svieće,
Da mu svjetlost letu razumnome
Ne da krila do slobodne sreće,
U vremenu, koje jošte nije,
Njeg'va nada i ideal gnjije.

Biedno ljudstvo, blieda li si lica!
Krv ti tenci sebičnosti piju,
Mozak žreci, čeda hadskih tmica,
Jer bogovi, kad u laži zgnjiju,
Kad im pojam sebičje zamuti,
Bali budu krvožedni, ljuti.

Jao svietu, kada sam ne ragja
Svećenike Boga istinoga,
Kad žrec žreca stvara i uvagja,
Kô u zanat čizmar kalfu svoga;
Kada vjera sujevjerjem biva,
Kad u hramu trgovac pribiva.

Ajme, sviete! Magle mi se oči,
U močvari videć kakvoj truneš
Liena mira, koj' ti zdravlje toči!
I vapijem: što jednom ne gruneš,
Oj Strahore, oj krvniče stari!
Oj, Davore, oče sviju stvari.

* * *

Pjesniku se zamagliše gorkim suzam bistre zjene,
I kroz suze vigje prizor čarolije nevigjene:
Kano sunce kroz maglice zlatne zore povrh gora,
Kroz magle se budućnosti, kroz mećavu sniežna mora
Pomaljati stane divna neborodna krasna žena,
Nad pojmove ljudske mašte, kano beskraj, uzvišena.
Kô maina sinjeg mora na bielu joj lebde licu
Mir, spokojstvo, zadovoljstvo, ljubav širi cvjetnu klicu.
Tielo joj je od ljiljana, od čemina, tratorčica.
Darežljivo kano more ispod zlatnih trepavica
Oči plave, bezdan milja. Usta posmjeh sretnih dana;
Ruke meke, kô siroti milostinja nepoznana.
Ali u to iz močvare, otkuda se vrisak diže,
Krmeljiva coprnica prama njojzi strašna gmiže.
Krezuba je, naborana, a sluzava duga nosa;
Gnjusni nokti čamporasti, kô metljika strši kosa.
Nad močvarom na tronog je bakren kotal navjesila;
Sa svih strana šušanj starih ustanova sakupila;
Zakonike, pravilnike i vojničke vježbenike,
Bogoslovne sviju vjera knjižurine, molbenike.
Sve pod kotal vragoduha vjedurina tada metnu,
Plamen dade i šišmišjim naokolo krilom letnu.
Suzama ga biede nali, mukotrpna znojem rada,
Krvlju, koja u rudniku gromom kužna plina strada,
Il je vrući purak proli na saborskom biralištu;
Krvlju onih, koji sreću samokrvnom rukom ištu.
Baci u nju žulj težaka i slagara gnjilu pluću,
I radnika otkinutu u tvornici nogu vruću;
Vlakovodje zgnječen mozak; brodolomca mokru bradu;
S vojničkoga gnjoj obojka; vjenčić djeve, koju mladu
Proda majka skupu kupcu ženskog stida, tovnu, gadnu,
Da prehrani djecu gladnu; pak lješinu kralja smradnu;
Stokoljenskog grofa jetru; rogatoga žuč bankira;
Trula mesa, opanula venerična s oficira;
Sveti zapis kalugjera; šmiljak s popa kičmenice;
Nos modernog državnika; jezuvite džigerice;
Masti s droba tvorničara, i trgovca mjehur puni;

Crno, što se ispod nokta bursijanskom židu truni;
Oči suca; zub lihvara; odvjetnika jezik masni;
Blatno pero novinara: Dalaj-Lame drob prečasni;
Topovskoga šaku praha; izbornijeh kobasica;
Nedonošče, što pometnu haruspeksa kuharica;
Opuz-kutlić puštenice, i još mnogo sličnih stvari:
Sve to smieša coprnica, i kad od tog kašu svari,
Kutlačom je zahitila, pa na divnu ženu baci:
Mah je oblak mrkli smota, budućnosti dugi mraci.
Tad se onom tekućinom umivati baba stade,
I, kô zmiji u proljeću, vraskava joj koža pade.
Pomladi se i postade slična onoj bogoženi,
A rieč PAX se na kruni joj rubinima zacrveni.
U oružju sva se lašti, kô na suncu ognjen zmaj;
A krinka joj novog lica blagoće je pravi raj.
Kotal proli u dolinu, gdje stenjanje šumi mnoštva.
Tronog u tron pretvori se; ona sjednu poput boštva.
Mahnu rukom; tad iz magle tri stoglave šiknu ale,
Grozovite, šarovite; do trona su stražit stale:
Licumjerstvo, Sujevjerje i nasilje krvooko.
Iz sveopćeg jauk-mora uzvinu se tad visoko
Zračna šajka ubojita, a na njojzi gvozden div.
Čelo glatko kano alem opsieva mu plamen siv.
Jagodice, modru ociel, i laloke gorske stiene,
Šaraju mu brazgotine, grdne rane otvorene.
S krvavih mu usta posmjeh biesan sieva, kô vrh gore
U sumračju rujne munje, što oblačje gromom ore.
Zgrušene se krvlju kose, kô mrak, suču niz ramena.
Crven plašt se vihrom vije, ko dubrava požarena.
Mač grebeštak s boka iskri, kô sa gorskog bljesak kuka,
Na kacigi modroplamna, ognjen-zmaja stoji huka.
Koj plamenim jezikom mu BELLUM piše više čela.
Na rukama lisičine, baka ključ im oduzela.
Div sa topa nepomičan, ogorjelih vjegja baku
Oč'ma bode, kô bodežem, kano tigar plien u mraku.
Ona drhće, kô na gorskom mjesečinom kurjak ledu;
Na ženu je sučijavu povrh odra nalik bliedu.

PAX

»Sablasti prošlosti mrke, ne strieljaj munjevnim okom,
Države što no razara, grade po svietu širokom,
Požare vitla, izgara dubrave, usjeve, sije
Pepelom livade; tučom željeza razboje bije.
Ne stresaj kasapske ruke! Ljudskim ti vonjaju mesom;
Truplima poljane gnjoje, crkve obaraju biesom.
Surova, nakazna silo! Levjatan, rogjen iz spoja
Željeznog udesa s zemljom tmine i smradnog gnjoja;
Neman pretpotopna, crkni! Plamenih nema već ala,
Balaška, ni dinosaura. Zemlja je ragjati stala
Pitome samo živine, pšenicu lozu i cvieće;
Dižu se palače sjajne, hramovi prosvjete, sreće.
Vrieme je tvoje već prošlo, vrati se mrku u tamu!
Krotko mi ljudstvo ne stravi; ljosni u prošlosti jamu.
Crkni! Skameni se, da te spremim u muzeje, skupa
S oklopom od krokodila, s nakitom oružja tupa.«

Kako gromom iz topova
Div prozbori ova slova:

BELLUM

Oličena, gadna, stara vjedurino, koja lice
Coprarijom gnjusnom primi zviezde mira navjesnice;
Ti ju u mrak budućnosti gurnu, mažuć svietu oči,
Da ne vidi biedu, što ga vračarijom tvojom toči;
Čuj, i strepi! Ja sam vitez divne žene budućnosti.
Da toj zori utrem danak, satriet ću ti trule kosti.
Sadriet ću ti kamalontsku kožu, kojom ljude šaraš,
Izažeti gnjusnu dušu, ideale kojom varaš.
Razbludnice mogućnika, kojim gradiš raskoš-dvore,
Bajoslovne perivoje, gladom ljudi što ih dvore.
Matica si, okružena nebrojenih od trutova,
Što med žderu marnih pčela cielog svieta sa cvjetova
U ulištu sveopćemu. Bludna Kirka, koja stvara
Ljude svinjam, kukavicam, kandžijom im legja šara.
Ti ih goniš u podzemlje, u peštere vlažne, tamne,
Kopat zlato, izvor zala, i aleme zvjezdoplamne,
Sve za krune i za mitre; prem pešteri izrovani,

A ni zlato, da ga siješ, žitom ljudstva ne prehrani.
Ti ih goniš gradit banke, burze, hrame lihve gadne,
Gdje trguješ njinim trudom, gorkim hljebom raje gladne;
Siliš dizat piramide, podnebesne panteone,
Gdje ćeš hranit izmoždene, bludom trule faraone;
Gradit grdne oklopnjače i tvrgjave, čelik-kule
Zagrižena natražnjačtva, mračne sile jur već trule,
I topove, da postrieljaš ljudska prava i slobodu,
Da ofuriš krila znanju, smračiš razum ljudskom rodu.
Ti si sreća, puštenica ćoroka, hirovita,
Što se daje komu hoće, za zaslugu što ne pita;
Majka laži, sujevjerja, što u ljudskoj smrači glavi
Coprarijom pojam Boga, i kumire u nju stavi.
Od neznanja samo živeš; propoviedaš požrtvovnost,
Mir i ljubav, a žrecova i silnika gojiš tovnost
Žrtvam', što ih doprinose siromašne duše čiste.
Simonijo, ti prodaješ po sto puta svieće iste;
Al istine toplu svieću brižno kriješ crnim skutom;
Krst pretvaraš vješalima, čavle Krista negvom ljutom.
Teška moro, što ispijaš sok napretka i života,
Oružani miru, jarmu i izvore svih grozota,
Ti zatireš sve narode tlačitelje, potlačene.
Vlažna pliesni ljudske duše do živinstva ponižene,
Tmino, kugo, ropstvo, pjanstvo, krvotočni blude, glade,
Smrtonosna predrasudo, Pandorine žare smrade,
Kukavnosti, liena smrti,
Tvoju glavu dogjoh strti!«

Blagi izraz primi lice bake,
Pa mu rieči prozbori ovake:

PAX

»Ja sam ti majčica, sinko. Poznaj me, radosti moja!
Potjerah djevojku onu, samrt jer ona je tvoja.
Od mene ti se poragjaš, a život od nje ti vene.
Očajno samoubojstvo iznest ćeš, ubivši mene.
Mrakom ti mene nazivlješ! Al ko ti oružje gradi
Divno, neg prosvjeta moja, u mojoj naprednoj vladi?
Dogji u zagrljaj majke. Tvoje će riešiti ruke

Do skora kraljevi moji, vrieme kad sazrije buke.
Biesno ćeš zaigrat kolo po kopnu, moru i zraku,
Ćutit će svieta slabići pobjednu ruku ti jaku.«

BELLUM

Ja nikad smrti ne bojah se ljute,
Te opće pravde, što razlike ravna;
I borbom ljudstvo naučih odavna
Birati hrabre iskrenosti pute.
Prezirom smrti, dragovoljnom žrtvom,
Do današnjega uzvinuh ih leta;
I tim ću ragje mrtvom
Prošlosti pokrit viek i djela svoja,
Sramota što me kleta
Izjeda, videć, ko je majka moja.
Ja stidim se života, crnih djela,
Na koja si me ti naoružala;
Jer ti si do sad da se borim htjela
Za premoć sile i nepravde; slugom
Učinila me pomazanih ala,
I uma ljudskog rugom.
Al u zadnjim ću podvigama pasti
Za pravdu i slobodu;
Da vidim ljudskom rodu
Ljubavi opće cvieće jednom cvasti.
I ubit ću te, o nemajko bludna,
Da nikad više trudna
Ne ostaneš u bludu s praznovjerjem,
Sa nasiljem; u mržnji s inovjerjem.
Da ne ragjaš me, tetošiš na slavu
Vlastohlepnijeh tvojih priležnika,
Satriet ću zmijsku glavu
Tvoju i tvojih gadnih miljenika;
Kô gnjile kruške, koje vjetar trune,
Sa gordih glava otresti ću krune;
Pa neka vječna tmina
Pokrije s tobom tvojih grieha sina,
Strahora biedna svieta;

Da potlačenim narodima sveta
Sloboda jednom sine,
A tlačitelje mine
Tegobna mora oružana mira.
Dajdalska ljudska srušit će je glava,
Što obreti mi sve strašnije dava
Spreme, da budem samoubojica.
I bit ću! Samo nek se iz svemira,
I budućnosti bogovila vine,
Pax prava, mirna božanstvena lica;
Nek njezin posmjeh nebeski oraji
Munjevni vazduh, krvav, rujnoplamni,
U kojem dišem. I kada zasjaji
Ta zviezda, nek potamni
Moj lik; u muzej nek me čovjek spremi,
Uz dinosaura skamenjene kosti,
S oružjem skupa, koje mi pripremi
Pakleni izum tvoje lukavosti;
Tek tebi viekom trag da se zamete,
I grozi tvoje uspomene klete.«

* * *

To reče, kroknu, užasno zaruka,
Da teškim mačem bludnicu zamlati;
Al ne raskova okovanih ruka.
Tad zlorado mu zahlahlišta mati,
A njeni zmaji zarežaše nagli,
Po kužnoj repom šibajući magli.
Zaupi pjesnik sa gorskoga kuka:

PJESNIK

»Raskuj ruke, Strahore! gadnu neman mačem kolji!
Sigji med nas, Davore, da nam sinu dani bolji!
Salit ćemo poluge, mirne pluge, mlate, dlieta
U topove, mačeve, u bodeže bajuneta,
Tvom božanstvu u počast: od kog do sad ne umrosmo,
Dok u miru gnjilome od prevare pogibosmo!
Sigji, silo surova, slomit silu lukavosti,
Pravednija nepravdo od tiranske pravednosti,

Sa ljudskoga drveta da okljaštriš suhe grane,
I sisavce otriebiš i potreseš, neka pane,
Što je gnjilo, satareš, što za život više nije,
Da ne trpi utaman, u nevolji da ne gnjije.
Slomi, što je nasilno, i poravnaj neravnine.
Ko pogine, slava mu! Živim neka sunce sine.
Raskuj ruke, Strahore!
Sigji med nas, Davore!
Dogji, smrti hršume; zrak pročisti daždom krvi.
Munjom stravnih očiju u prah kule mraka smrvi!
Zamršeno izgori žilje starih ustanova,
Što ispija iz srca zemlje svietlih vir sokova!
Vlažnu pliesan otprhni sa močvarnih ljudskih duša,
I rastjeruj oblake predrasudnih kobnih tmuša.
Dogji, smrti hršume!
Dogji, oče napretka, satri munjom gadne zmaje:
Sujevjerje stoglavo i Nasilje skini s raje,
Licemjerje podmuklo, ljutu zmiju iz potaje!
Sve Balaške satari, sve pristaše grdnog Črta!
Iskoreni korov ljut divlje lihve s ljudskog vrta.
Ti razvedri zamagljen vedri pojam pravog Boga,
Da ljubavlju ogrije srca ljudstva zlopatnoga.
Bojno kolo zaigraj zemljom, morem i oblakom.
Poklik će te pozdravit ljudstva, kano grom tvoj zrakom
Ti hrvatskom narodu daj slobode divna dara,
Il mu ubij nadu u nj; da se nadom več ne vara.
Po zasluzi kroji sud tlačitelju i koj' strada.
Smrt, il divna boginja vječna mira neka vlada!
Raskuj ruke, Strahore!
Sigji k nama, Davore!«

To rekavši, pjesnik stade
Strieljat perjem svojih krila
One ljute zmajske gade;
I nape se iz svih žila,
Munjom uma eda skine
Sa Strahora lisičine.

Dr. A. Tresić Pavičić.

NAJNOVIJA ISTRAŽIVANJA O MARSU.

NAPISAO DR. OTON KUČERA.

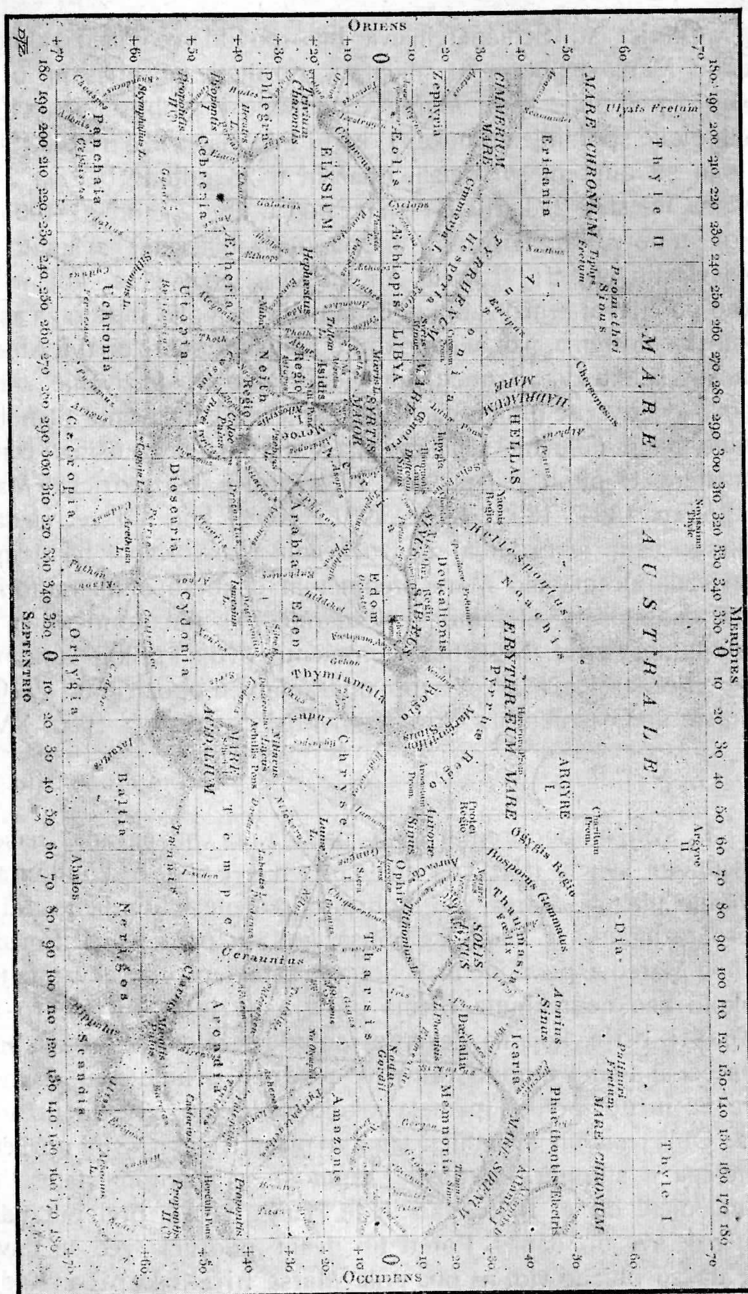
I.

Planet Mars slavi čudnim slučajem u hrvatskoj prirodoslovnoj literaturi ove godine (1909.) dvostruki jubilej. Prije 25 godina, naime godine 1884., napisao sam za »Vienac« po francuskoj raspravi C. Flammariona članak »Život na Marsu«, u kojem su za hrvatsku obrazovanu publiku prvi put opisani senzacionalni i zagonetni tadašnji obreti Schiaparellijevi na Milanskoj zvjezdarnici, osnovanoj 100 godina prije od našega slavnoga Rugjera Boškovića, i izvodi iz tih obreta, po kojima bi taj naš susjedni svijet u obitelji našega Sunca bio pun života i razumnih bića kud i kamo savršenijih od nas. Prije 20 godina pak, naime god. 1889. izišla je u «Glasniku hrv. prir. društva« u IV. godišnjaku, moja iscrpljiva monografija o Marsu pod naslovom: «Planet Mars i Schiaparellijevi obreti na njem», u kojoj je prikazano tadašnje naše znanje o Marsu, a dodana joj i prva Schiaparellijeva prijegledna karta Marsa s njegovom novom nomenklaturom, koja je ostala podloga svim kasnijim kartama toga planeta. Na posebnoj su karti prikazana i toli zagonetna udvostručenja Marsovih kanala, kako ih je prvi vidio Schiaparelli kod kanalâ: Astaboras, Typhon, Orentes, Phison, Euphrates, Hydraotes, Gigas i drugih. — Služeći na srednjim školama po Hrvatskoj, gdje nije bilo nikakvih durbina, upotrebljavao sam tek pojedine opozicije Marsa, koje se javljaju svake druge godine, da na par dana skočim u Beč ili Lošinj i tamo motrim Mars. Tako me je g. 1903. poslužila sreća, te sam dne 30. travnja u zajednici sa Brennerom opazio nov kanal »Ister», kojega je nešto kasnije opazio i Schiaparelli. O tom sam opažanju izvijestio u istom »Glasniku“ (god. 1905. XVI.),

Otkrića su Schiaparellijeva bila povod veoma živahnomu studiju Marsa i pojava na njem, a rezultati su unašani u sve novije i potpunije karte Marsove površine i globuse Marsa, od kojih ovdje spominjemo neke: 1) kartu Flammarionovu (Sl. 1.), u koju su uneseni svi detaili opaženi u 25 godina bar na 2 nezavisna mjesta; 2) kartu Brennerovu (Sl. 2.) od g. 1905., u kojoj su pored obretâ drugih astronoma zabilježeni navlastito njegovi vlastiti obreti; 3) kartu Amerikanca Lowella, koji je putovao po čitavoj zemaljskoj kugli, da nadje najbolje mjesto za astronomijska motrenja, pak je napokon u Flagstaffu (Arizona) u Americi osnovao veliku zvjezdarnicu, odredjenu samo za istraživanje planeta Marsa, uvjerivši se prije toga, da za uspješno istraživanje planetâ u detailu manje odlučuje veličina i snaga durbina nego tišina i čistota atmosfere. U publikacijama ove zvjezdarnice iz opozicija Marsa od godina 1894., 1896., 1898., 1901., 1903., koje su već izdane, najdragocjeniji je materijal za izučavanje Marsa. No i na drugim je zvjezdarnicama bio Mars predmetom osobitih studija u to isto doba, osobito na privatnoj zvjezdarnici Flammarionovoj u Juvissy-ju kraj Parisa. Neka bude spomenut ovdje i prilog suradnika naše zvjezdarnice Mancea po opažanjima u opoziciji od g. 1905. štampan u »Glasniku hrv. prirodoslovnog društva« g. 1906. XVIII.

II.

Iz svih mnogobrojnih ovih priloga za poznavanje našega susjednoga svijeta izlazi, da su općene crte o konfiguraciji površine planeta Marsa već dobro odredjene i utvrdjene. Mi ih dobro razbiramo iz karata i globusa, koji su pred nama. Pojedini dijelovi Marsove površine različnoga su karaktera. Oko ekvatora teče naokolo kao neprekinuta cjelina partija svijetle žutkasto-narančaste boje, koja na sjevernoj polutki seže daleko prema polu. U opreci je s time mnogo tamnije područje, koje se u glavnom stere na južnoj polutki planeta okolo na okolo sve do južnoga pola. Oblici su tih svijetlih i tamnih pjega, pokraj svih opaženih promjena u stupnju svjetlosti i tamnosti, u glavnom stalni i nepromijenjeni od g. 1636., kad ih je Huyghens prvi put naslikao, pak sve do danas. Pored tih dvaju područja već se davno zna, da se obično vidi na oba pola Marsa bijela kapica. Kad se koji pol k Suncu obraća, kapica se umanjuje, i opet se uvećava,

Sl. 1. Prijegledna karta Marsa po Flammarionu i Antoniadiju.

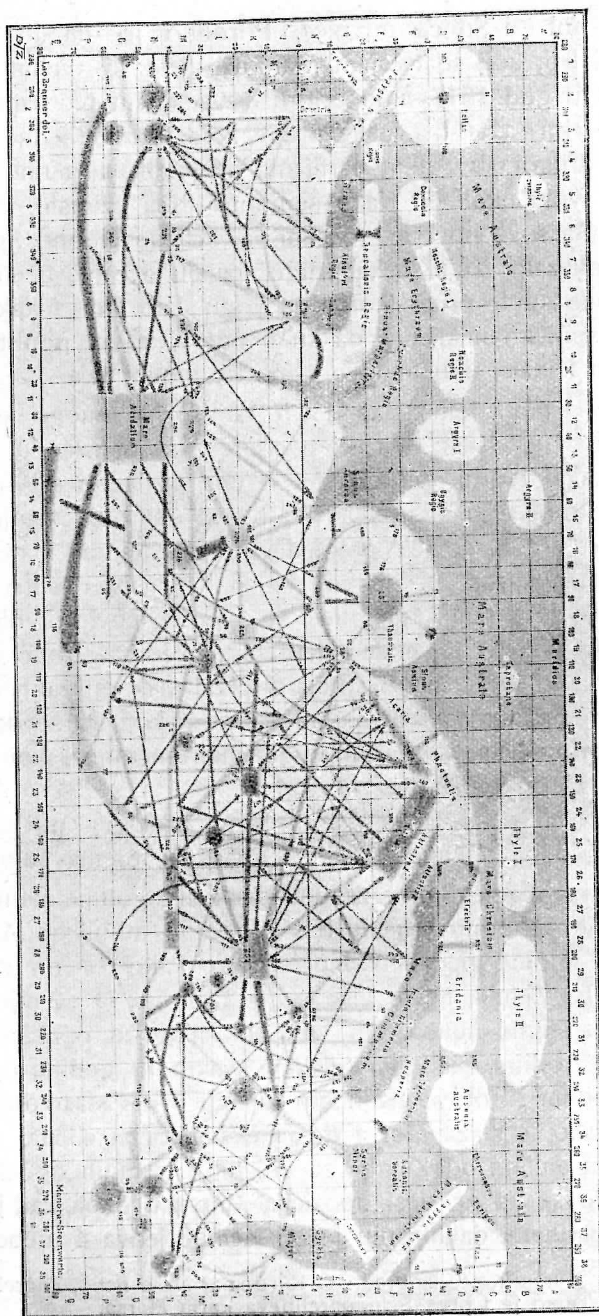
kad se pol od Sunca odvraća. Prirodno je, da ih držimo za snijeg i led, koji se tečajem Marsova ljeta ili djelomice ili sav otopi. Od god. 1877. amo pridružiše se ovim tvorbama Schiaparellijevi »kanali« t. j. uske pruge, koje teku od jedne točke planeta k drugoj u svijetlim partijama njegovim, ali su nešto tamnije bile od svoje okoline.[1] Kako se u ono doba uzimalo, da su tamne partije Marsove površine oceani, a svijetle kopno, pa kako se dalje pokązalo, da te uske pruge spajaju oceane, uzeo je Schiaparelli, da su te pruge korita za vodu; no tim nikako još nije nužno spojeno mišljenje, da su ti putovi vode, poput naših zemaljskih kanala, umjetne tvorevine razumnih bića.

No kako su ti kanali detail, koji se već mnogo teže razbira, razumljivo je, da se opažači u crtanju, a još više u tumačenju tih nježnijih tvorbi, još i danas veoma razilaze i mi smo danas još daleko od cilja, da poznajemo posve današnje stanje Marsove površine. Kada čovjek pregledava sav sabrani materijal, kako je na pr. prikazan u krasnoj knjizi Flammarionovoj: »La planete Mars«, i nehotice se nameće čovjeku misao, da bi sada bilo vrijeme taj materijal prebirati veoma strogo i oprezno, kako bi se za dalji naučni studij pridržala tek opažanja izvedena u najboljim prilikama vremena od opažačâ, koji su se dosta dugo za nje pripravljali, a opažali su na instrumentima, koji su posve udešeni za opažanja ove ruke.

Ova si je spoznaja već prilično prokrčila put, pak se u najnovije doba počinju izvoditi i opažanja prema tom principu.

Mars obadje Sunce za 687 dana ili 2 godine manje 43 dana. Da mu je ophodno vrijeme baš 2 godine, mi bismo Marsa točno nakon 2 godine gledali u opoziciji. No kako se on nešto brže giba, treba Zemlja nešto više nego 2 godine (1—2 mjeseca više), dok opet stigne Marsa. Taj suvišak nakon 8 opozicija naraste na punu godinu, pak Mars nakon svakih 17 godina opet u isto doba godine i gotovo na istom mjestu svoje staze dolazi u opoziciju. Kako je staza Marsa dosta ekscentrična elipsa, mijenja se i njegova daljina od Zemlje za vrijeme pojedinih opozicija dosta jako. Ako se na pr. desi opozicija Marsa u doba, kad je on blizu svomu perihelu, daljina mu je od Zemlje jedva 4 nebeska deci-

[1] O Marsu uopće isporedi: O Kučera, Naše nebo, Zagreb, 1895. str. 336—349. Tamo je i prva Schiaparellijeva karta Marsa.

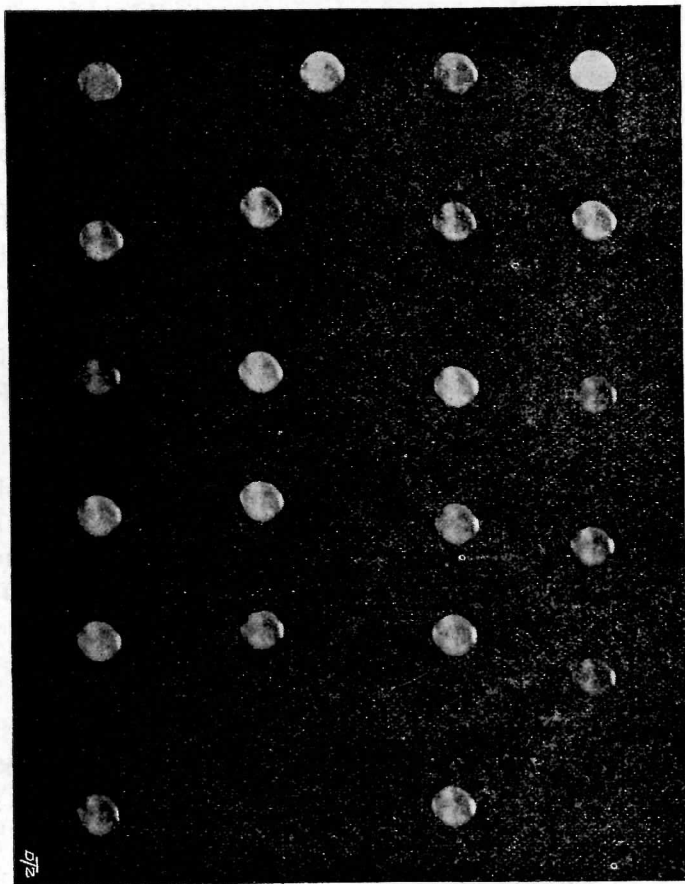
Sl. 2. Karta Marsa po Brenneru (1904.) u Malom Lošinju. — Kanal 138 („Ister“ P_2—P_{11}) opazili su prvi dne 30. travnja 1903. na zvjezdarnici u Malom Lošinju Leo Brenner i Dr. Oton Kučera.

metra (= 60 milijuna km), ako se pak desi u doba, kada je on blizu svomu afelu, on je daleko od Zemlje 7 neb. decimetara (= 100 milijuna kilometara). Posljednja je opozicija bila u srpnju 1907., a ove će godine (1909.) biti u rujnu. Mars je već godine 1907. bio nedaleko od svoga perihela, a ove će godine biti izvanredno blizu svomu perihelu, pak će se poradi toga u doba opozicije (dne 24. rujna o. g.) primaknuti Zemlji na 3·1 neb. decimetara (= $46^1/_2$ milijuna kilometara). Kako će u to doba biti posve blizu i nebeskomu ekvatoru, u zviježdju Ribâ, stajat će i dosta visoko iznad horizonta, kada je u meridijanu, pak se smijemo doista nadati novim važnim dokumentima za spoznaju fizičkih odnošaja na tom susjednom svijetu. A to mi je i povod, da u oči ove važne opozicije iznesem ovdje rezultate — bar najvažnije — posljednjih nekoliko opozicija, navlastito posljednje od godine 1907.

III.

U svom djelu o planetu Marsu (Anali Lowellova opservatorija Vol. III. 1905.) sabrao je Lowell svoja iskustva i opažanja o površini Marsa iz opozicija od g. 1894. do g. 1903, a popularno ih je prikazao u posebnom djelu «Mars and its Canals«. New-York 1906. Premda i on u glavnom prihvaća nomenklaturu Sehiaparellijevu za opažene velike tamne i svijetle tvorbe na površini Marsa, nazivljući velike tamne pjege »morima«, tamne crte »kanalima« i svijetle plohe »kopnima«, ipak je uveo jednu bitnu promjenu u toj nomenklaturi. Na sjecištima se finih tamnih crta (»kanala«) često pokazuju veće ili manje tamne pjege. Schiaparelli im je dao ime »lacus« t. j. jezera, uzimajući, da su to zaista oveći baseni vode. Lowell je za nje uveo ime »lucus« t. j. šume, uzimajući, da to nisu jezera nego područja vegetacije u neku ruku »oaze« na inače pustu tlu. Pickering (W. H.) naime i Lowell mogli su ponovno konstatirati, da se »kanali« često rasprostiru i kroz tamne velike plohe Marsa, pak da po tom ni te velike tamne plohe ne mogu biti vodene plohe (mora). U oči mu je dalje udarilo, da isti kraj, crtan od različnih iskusnih motrilaca, pokazuje znatne razlike, ako su ga crtali u različnim epohama. Na pr. za opozicije od g. 1894. motrio je Lowell kraj oko velike Syrte, koji je u ono doba bio baš usred ploče. Najjači su detail u tom kraju bile tamne pruge izmedju Hellasa i Noachisa; one sastavljahu gotovo Syrtu s prugom plavkastom

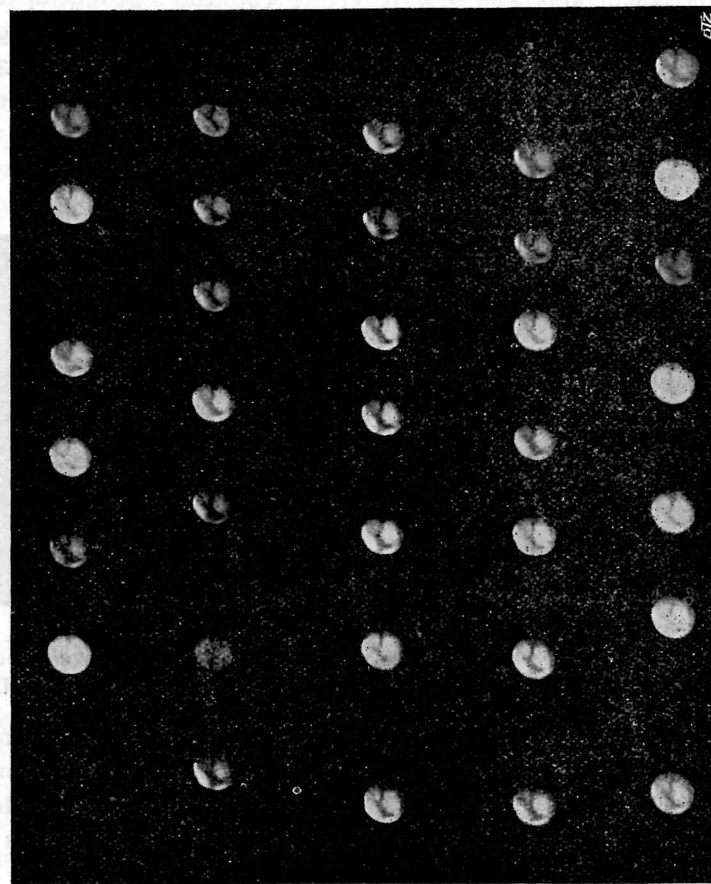
oko polarne bijele kapice. Inače u tom kraju ni traga kakovim kanalima, a ni drugim kakovim detailima osim dviju crnih pjega na čitavoj ploči. Lowell to prišiva godišnjemu doba na Marsu. Bila to, reče on, baš mrtva saisona na Marsu, čas, u kojem se ništa nije vidjelo na Marsu. Kako nam se Mars baš u opoziciji

Sl. 3. Fotografija Marsa od 28. srpnja 1907. u 11^h 14^m

pokazuje u svojoj mrtvoj saisoni, a u predjašnje ga doba motrijahu samo u to doba, možemo razumjeti, kako sve do Schiaparellija ne opaziše toli zagonetnu mrežu kanala. Uopće se Lowellu jasno očitovaše promjene u bojama tamnijih krajeva planeta prema promjeni godišnjega doba; broj se oaza uvećava, kanali

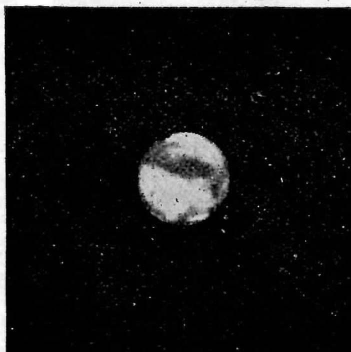
prodiru u tamne plohe, na ulazu kanala u svijetle plohe postaju usječci, koji su dobili ime »nicks«. Sve to utvrdjuje u njem mišljenje, da tamni krajevi ne mogu biti mora. Godine 1896. opazio je, kako kanal Jaxartes prosijeca polarnu kapu. Još zagonetnija udvostručenja nekih kanalâ ne pokazaše se zavisna o

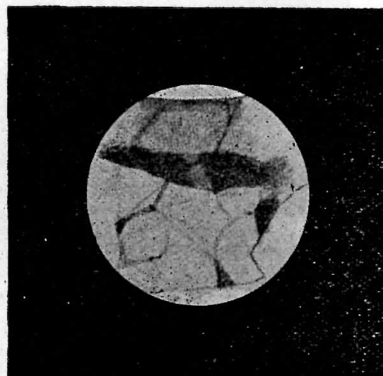
Sl. 4. Fotografija Marsa od 5. kolovoza 1907. u 9^h 8^m

godišnjem doba, nego se očitovahu trajno za različnih opozicija. Kanali se Physon i Eufrat vidjahu za čitave opozicije 1896. i 1900. udvostručeni: čini se dakle, da su to bile epohe, kada su se poradi klimatičkih prilika u atmosferi Marsa udvostručenja najbolje vidjela. U istoj se pak opoziciji od g. 1900. Lacus

Solis nije vidjao tako jasan, kao obično, pak se može uzeti, da je poradi mrtve sezone bio žut i isušen. No zato se opet u drugom kraju ploče — oko ekvatora — javljahu bijele pjege dugoga trajanja — specijalitet opozicije od god. 1900. Opozicija od g. 1903. napokon donijela je Lowellu otkriće magle i oblaka u atmosferi Marsa, osobito u nekim krajevima planeta; amo ide osobito svijetli kraj, koji se zove Hellas, odličan s promjenljivosti svoje bjeline, koja odaje, da je nešto u sredini izmedju snijega i tla, dakle nešto kao oblak ili magla. U kraju izmedju Mare Acidalium i pola (sjevernoga) vidjela se g. 1903. takodjer ovaka na pola bijela pjega, pak se ni rub polarne bijele kape nije mogao jasno razbirati, kao da je bio umotan u proljetne magle.

Sl. 5. **Fotografija Marsa od Lowella dne 11. srpnja 1907.**

Sl. 6. **Crtnja Marsa od Lowella od 11. srpnja 1907. koja pripada slici 5.**

Do godine 1903. zabilježio je Lowell na površini Marsa 54 »kraja« (regija), 392 kanala i 172 oaze. Ako se spram toga uzme mali broj Schiaparellijevih kanala (79), jasno je, što je novoga detaila na Marsu opazio Lowell na svojoj zvjezdarnici u Flagstaffu za par godina!

Opozicija god. 1905. napokon donijela je zvjezdarnici Lowellovoj nov triumf. Poznato je, kako je realna eksistencija crnih tankih crta — kanala — s različnih strana osporivana, pak su i različne teorije iznesene, da to tumače disperzijom i interferencijom svjetlosti ili ih čak proglasiše i iluzijom. Što je na tom istine, mogle bi odlučiti fotografije Marsa u žarištu objektiva durbina. I zbilja je g. 1905. oko opozicije Marsa Lowell prve pokuse dao izvoditi s fotografiranjem Marsa, koje je Lampland izveo. Ništa manje nego 700 snimaka načinio je Lampland s durbinom od 24 palca otvora. Makar da je velika većina tih prvih fotografija, na kojima promjer pločice jedva dosiže 4 mm, gotovo neuporabiva za studij, ipak je zgodnim uvećavanjem njihovim mogao i na tim sličicama konstatirati po njegovu mišljenju 38 kanala, 1 udvostručeni kanal (Nilokeras), 1 snijegom pokriti kraj, najizrazitije »kontinente«, »jezera« i »oaze«. Kraj tolike sitnosti snimaka u velike je smetao fotografiranju nemir uzduha, pak je Lampland morao dobar dio objektiva zastrti, kako bi uklonio bar nešto tu nepriliku. Niknula je misao, da se potraži za motrenje Marsa u narednoj opoziciji od g. 1907. kraj, u kojem je atmosfera Zemlje još mirnija nego u Flagstaffu.

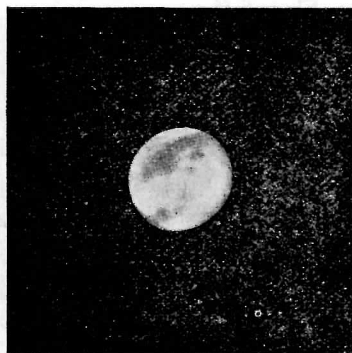
IV.

Smišljeno učinjeno bez obzira na troškove! Pod vodstvom znamenitoga astronoma amerikanskoga Davida Todda uredio je Lowell uoči opozicije od g. 1907. astronomijsku ekspediciju u južnu Ameriku. Glavni je instrumenat bio durbin od 18 palaca; za nj je sagradjena posebna fotografična kamera za planete po Lamplandu, kojoj je još dodan bio Wallaceov filtar za boje. Postaju središe u »Officina Alianca« 100 kilometara jugoistočno od grada Iquique 5330 m iznad mora na 21.⁰ stupnju južne širine, gdje se uzduh pokazao gotovo svagda posve tih, a nebo neprekidno vedro. Od 18. lipnja 1907. do 1. kolovoza fotografirao je E. E. Slipher 700 puta Mars ekspozicijom od 1·5—2 sekunde. Sličice Marsa bijahu 4·6 mm velike, a kasnije 6 mm. Na istoj pločici običavao je Slipher u razmacima vremena od nekoliko sekundi snimiti cio niz sličica Marsa, njih 20—40, kako bi poredbenim studijem svih sličica na jednoj pločici mogao dobiti detaljniju sliku Marsa u onom času. Te su sličice, po izjavi Flammariona[1], pravi bijouji fotografske miniature i na prvotnoj pločici upravo savršene oštrine, ali su žalibože tako malene, da ih za tipografsku reprodukciju treba uvećati, no pri tom opet mnogo gube od svoje finoće i oštrine. Najbolje se pokazalo još uvećavanje na dvostruki premjer sličice, a glavno je pri studiju,

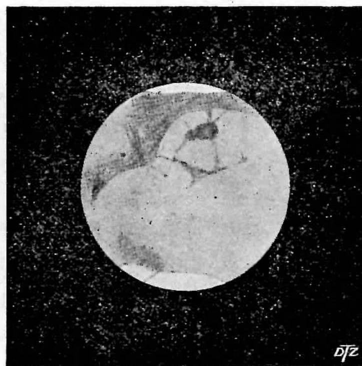
[1] Bulletin de la société astronomique de France. 1907. str. 166.

da se posebno istakne, što je retuširanjem dodano. — Dva takova klišeja, reproducirana tipografijom, koliko se da, možemo ovdje vidjeti: kliše Marsa od 28. srpnja 1907. u 11 ^{h} 14 ^{m} na večer (Sl. 3.) i kliše od 5. kolovoza 1907. u 9 ^{h} 8 ^{m} na večer (Sl. 4.); na prvom su 22 sličice, a na drugom ih je 34. — Za isporedbu je Lowell u isto doba motrio Marsa u Flagstaffu, pak je nada sve zanimljivo isporedjivati fotografije Marsa sa vizuelnim slikama, dobivenim u istom času.

Ovdje su priložene dvije takve fotografije Marsa, uvećane i u tipografijskoj reprodukciji oslabljene[1]) i usporedno otisnute sa slikama, što ih je Lowell u isto doba narisao po gledanju u refraktoru: prva je sličica (Sl. 5. i Sl. 6.) od 11. srpnja 1907., a

Sl. 7. Fotografija Marsa od Lowella dne 28. srpnja 1907.

Sl. 8. Crtnja Marsa od Lowella dne 28. srpnja 1907., koja pripada slici 7.

druga od 28. srpnja. (Sl. 7. i 8.) U prvoj je uvećani promjer 12 mm, u drugoj 14 mm (tri puta i dva puta). Pločica je Marsa na te dane imala premjere od 22·8" i 22·0".

Ako prvu fotografiju i sličicu ispitamo, vidimo na njoj 1. polarni snijeg na gornjem (južnom) polu, posve bijel, kao i na slici; 2. polarni snijeg na donjem (sjevernom) polu u dvije rastavljene kapice; 3. bijelu okruglu pjegu na lijevom kraju, to je kraj kopna — Elysium; 4. na desnom je rubu »pješčano more« (mer du Sablier) (po Schiaparelliju »velika Syrta«, koja se završuje u kanal Nilosyrtis, koji se i u fotografiji dobro vidi); 5. na lijevo je pješčanom moru veliko tamno područje, što ga čini more Tyrrhensko i more Cimerijsko; rastavljena su od predjašnjega mora manje tamnim područjem, a to je Libyja, poradi perspektive u nešto produženu obliku; 6. iznad svijetle pjege Elysija stoje dvije tamne pjegice: Trivium Charontis i Lucus Lucrinus (ovaj kraj često veoma jako mijenja lice i čini se, da je sijelo živahnoga života); 7. druge dvije tamne pjegice kod donje polarne kape; 8. lijevo od Elysija se ističe kanal »Styx«: 9. kanal se Achates spušta vertikalno od gornje kape polarne k moru Tyrrhenskomu. 10. Elysium se na fotografiji savršeno ističe, a oko njega su na fotografiji (originalnoj) još dobro zabilježeni kanali Hyblaeus, Eunostus i Cerberus.

[1] Tipografijske su reprodukcije ovih slika žalibože daleko zaostale iza origininala.

Na drugoj je slici (Sl. 7. i 8.) pored gornje polarne kapice nada sve zanimljiv kraj, u kojem je »Lacus Solis« (Sunčevo jezero). Usred svijetle pjege u obliku polukruga, ograničena morem, stoji obično okrugla tamna pjega, kao jezero usred poluotoka. Schiaparelli dao je tomu kraju kopna ime »aurea Cherso«, a jezeru ime »Lacus Solis.« Cijeli kraj spada medju najkarakterističnije i najstalnije tvorbe na površini Marsa, jer ga imaju već najstarije, primitivne crtnje Marsa.

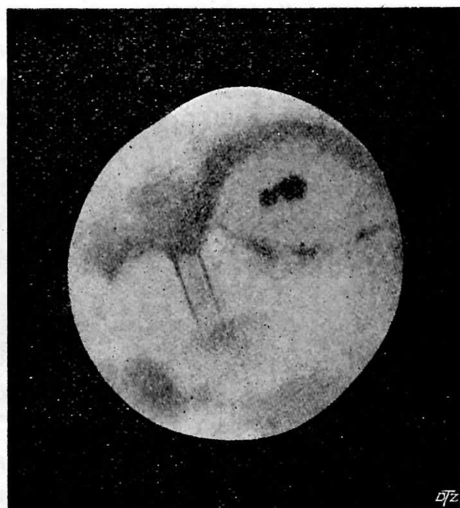
Lacus Solis na fotografiji nije okrugao, nego je nešto produžen na lijevo; na crtnji Lowellovoj, koja pripada istomu momentu, jasno se ističe, da je Lacus Solis udvostručen — jedan od najzanimljivijih pojava u god. 1907., koji je potvrdjen i s drugih strana. — Pored ove se tvorbe na toj slici još ističu Lacus Tithonius, kanal Agathodemon, mala crna točkica »Fons Juventae«, koji se gore veže na »Bosporus Gemmatus«, a lijevo na »Margaritifer Sinus.« Na dnu se slike još ističe tamno »mare Acidalium.«

Ovu zanimljivu sliku Marsa sa »Sunčevim jezerom« možemo ovdje (Sl. 9.) vidjeti 4 puta uvećanu i retuširanu, a ispod nje stoji isti kraj Marsa, kako je prikazan na Flammarionovu globusu od g. 1898. (Sl. 10.) Na klišeju se ponajpače ističe kanal Ganges, koji spaja »Lacus Lunae« sa zalivom «Aurorae Sinus«, ali se on vidi jasno udvostručen, pače se ističe i njegovo raširivanje prama »Aurorae Sinusu«!

Ako se ove prve uspjele fotografije Marsa isporede sa slikama, što ih imamo od raznih motritelja po vizuelnoj metodi,

one su prve dakako vrlo primitivne. No ipak je u njima velik triumf nauke i oni su dokumenti trajne i velike vrijednosti, makar da ne pokazuju više nego prve crtnje Marsa izvedene prije 70 godina od Beera i Mädlera! One nam, veli Flammarion, daju neizmjeran užitak duševni, koji se može isporediti s čuvstvima, što ih osjećaš, kada slušaš veličajno glazbeno djelo.

Što se pak tiče našega znanja o Marsu, ove fotografije svakako označuju lijep korak naprijed. Poznato je, kako su mnogi astronomi osporavali do najnovijega vremena realnu eksistenciju Schiaparellijenih kanala, a pogotovo udvostručivanja tih kanala.

Sl. 9. Uvećana i retuširana fotografija Marsa od 28. srpnja 1907. (pločica 13. na slici 3.), kraj oko Gangesa.

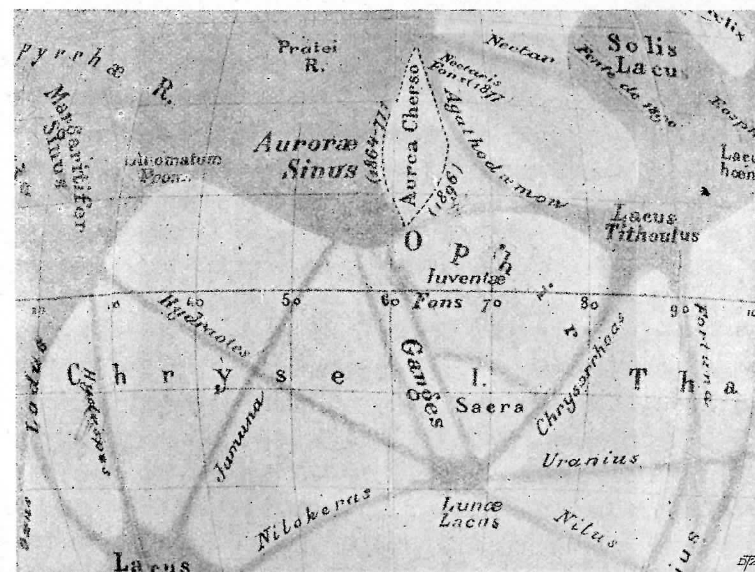
»Optičke iluzije« i »subjektivne slike« imali su da budu ti kanali i te tvorbe nacrtane na kartama Schiaparellijevim.

Danas treba istaknuti, na temelju ovih fotografija Lowellove zvjezdarnice, da kanali zaista postoje, oni su utvrdjena činjenica. No i u d v o s t r u č e n j a nekojih kanala, medju njima Gangesa, objektivna su realnost, kojoj nema više osporivanja, pak treba od sada s tim računati.

Astronomijska pak fotografija zabilježila je s ovim slikama zamjeran napredak. Prve je uspjehe i otkrića zabilježila u vještim

rukama Janssena na Suncu, onda na fotografijskoj karti neba, pa na Mjesecu, na području malih planeta, koji se danas gotovo svi otkrivaju fotografijskim putem i u najnovije vrijeme na kometima.

Pored eksistencije kanala i njihovih udvostručenja utvrdjuju Lowellove fotografije još jednu činjenicu, na koju bih svratio pažnju čitalaca, na činjenicu, da se pred našim očima na površini planeta Marsa zbivaju n e p r e k i d n o p r o m j e n e. Ganges je na pr. bio u godini 1907. neobično proširen i udvostručen. Oko

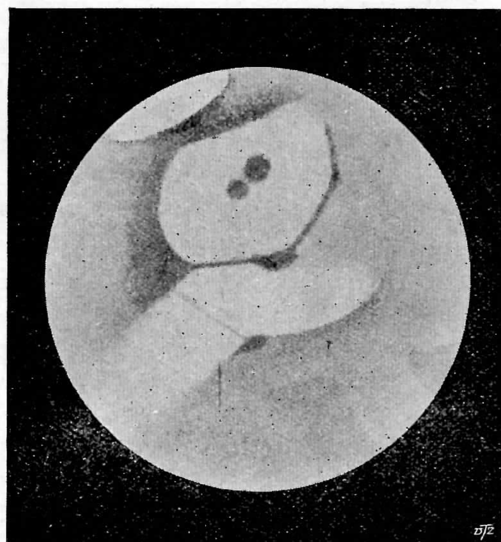
Sl. 10. Isti kraj, kao na slici 9., po Flammarionovu globusu Marsa od god. 1898.

Elysija pak bili su u toj godini neobično stalni kanali Eunostus, Hyblaeus, dok je Cerberus bio neobično jak, a inače mali Lucus Lucrinus gotovo jednak jezeru »Trivium Charontis.« Ta jezera, te oaze i ti se kanali neprestano mijenjaju i u svojim dimenzijama i u tonovima svojih boja poput naših oblaka. I ove su promjene pripisivali subjektivnim pojavama, odričući im realnost. Na osnovi fotografija Lowellovih možemo danas reći kao neosporivu činjenicu, da su i te p r o m j e n e naučno utvrdjene, pak

se nauka od sada može s većim pouzdanjem dati na izučavanje tih promjena, kako bi se pomalo dovinula najprije njihovim zakonima, a onda na tom temelju i njihovim uzrocima. No od toga je cilja današnja nauka još veoma, veoma daleko, ali drugoga puta za spoznaju istine o prirodi nema!

V.

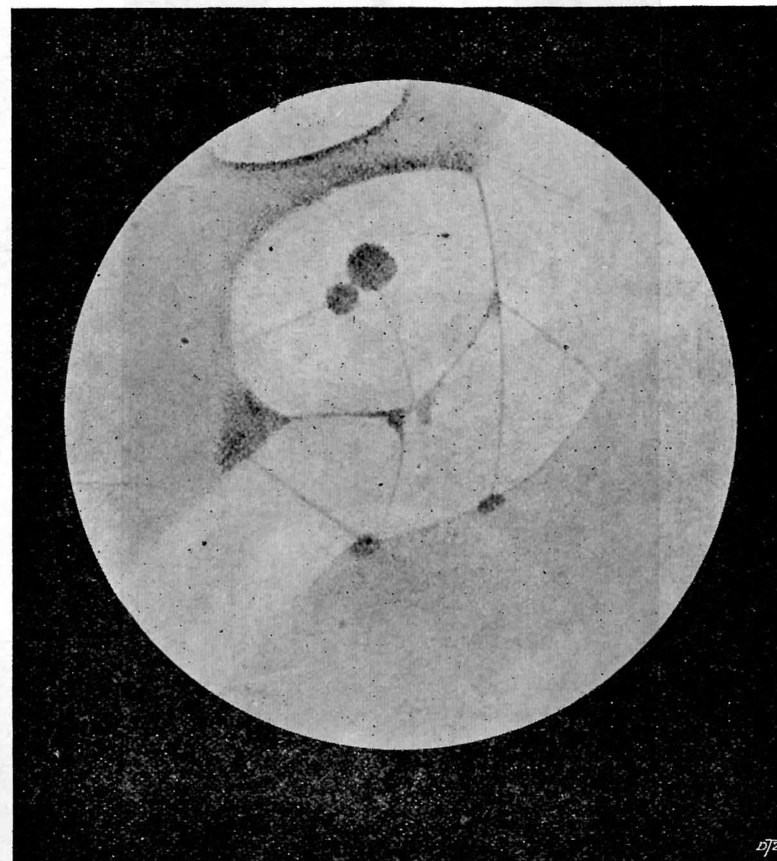
Pored rezultata Lowellovih iz g. 1907. treba da istaknem još istraživanja privatnoga motrioca Jarry-Deslogesa i njegova pomoćnika Fourniera. Jarry-Desloges sagradio je god.

Sl. 11. Mars dne 13. srpnja 1907. u 9^h 15^m po crtnji Jarry-Deslogesa.

1907. privremenu zvjezdarnicu na visoravni kod Revarda, kraj Aix-le-Bains ($\varphi = 45^0\ 40'\ 55''$, $\lambda = 3^0\ 38'\ 23''$) u visini od 1550 m, kako se vidi, u istoj gotovo geografskoj širini kao Zagreb, a u visini, koja nadmašuje naše Sljeme za 500 metara. Glavni je instrumenat bio refraktor od 29 cm otvora (na zagrebačkoj zvjezdarnici 17 cm!) sa žarišnom dužinom od 3·5 m i objektivom od Merza, koji je prije uporabe pomnjivo ispitan u laboratoriju i na nebu u odabranoj staciji, pak se pokazao kao djelo prvoga kvaliteta. Cijev je refraktora bila slitina od aluminija, debela 3 mm i teška jedva 27

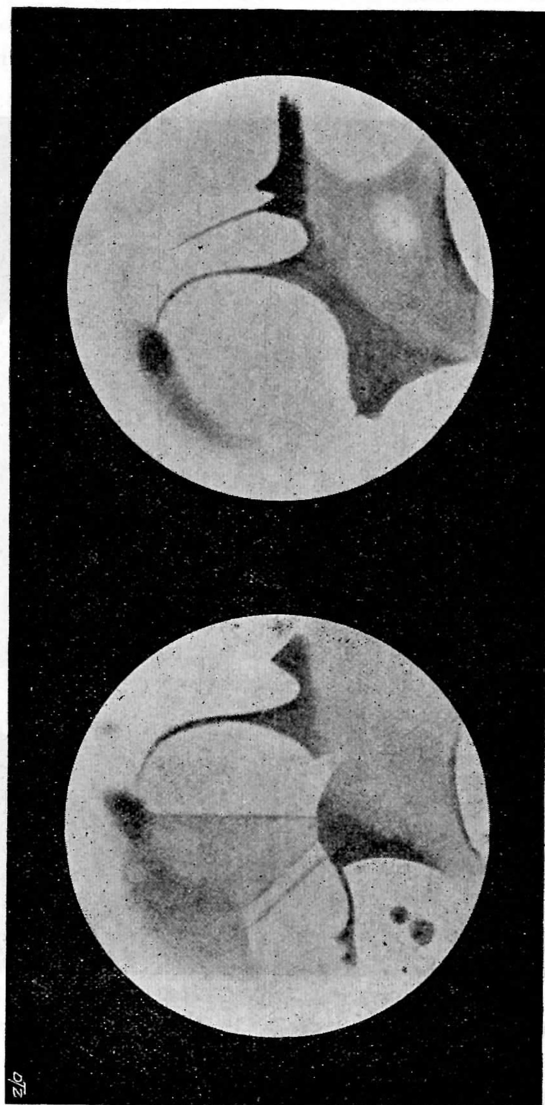
kg. Upotrebljavali su još i drugi objektiv od 37 cm od Schaera u Genevi, ali mnogo rjedje. Kupola od 5 m i 4·90 m bila je tako gradjena, da se je dala lako demontirati. Sobica od kovine namještena je na tle bez ikakva zida, a poduprta je bila štapovima željeznima. Dva je mjeseca i pô trajala stacija na Revardu. U

Sl. 12. Mars dne 15. srpnja 1907. u 11^h 15^m po crtnji Jarry-Deslogesa i Fourniera.

tom su vremenu nacrtali Jarry-Desloges i Fournier 47 kanala, medju njima se 1 čini nov. Opazili su i velik broj drugih kanala, ali ih ne nacrtaše, jer se pokazaše samo na momente i u nedostatnim prilikama naše atmosfere. Pri tom su utvrdili i tu za-

nimljivu činjenicu, da nesigurnost u opaženom detailu stoji i do raspoloženja opažača. Tko nije iztraživao fini detail na planetu

Sl. 13. Mars po crtnji Jarry-Deslogesa dne 19. srpnja 1907. u 10^h i u $11^h 40^m$

Marsu, nema ni pojma, koliko poteškoća zadaje zamjećivanje njegovo; opažanju treba posvetiti do skrajnosti napetu pažnju; na-

pinjanje gledanja ostavlja iza sebe umor živčani, koji se nastavlja u bolest, i prenosi različno s jednoga na drugoga prema temperamentu opažača. Skrajnji se umor kod obojice očitovao i u fokusiranju durbina: dok im je vidjenje u normalnom stanju bilo gotovo jednako, u umornom stanju razlikovalo se toliko, da su bili tom razlikom osupnuti. Nije dakle nikakvo čudo, ako se nakon nekoliko sati ovakova rada javljaju optičke iluzije; obrnuto bilo bi pravo čudo.

Ovom pomnjivom kritikom vlastitoga rada i savjesnom pripravom na taj rad postigli su Jarry-Desloges i Fournier rezultate prve kvalitete po vizuelnoj metodi. Veoma mi je drago, što mogu ovdje priložiti nekoliko njihovih slika. (Sl. 11., 12. i 13.) Svraćam navlastito pažnju na slike od 19. srpnja 1907. (11^h 40^m) (Sl. 13.) i od 13. srpnja 1907. (9^h 15^m) (Sl. 11.), gdje se vidi udvostručen Lacus Solis i udvostručeni kanal Ganges, kao vizuelnu potvrdu fotografijama Lowellovim sa posve neovisne strane.

Ako još spomenem, da je i Comas Sola na novoj zvjezdarnici u Barceloni u isto doba vidio ovaj kraj i naslikao posve slično, složit će se se svatko sa mnom u mišljenju, da su te tvorbe na Marsu i njihove promjene doista realne.

VI.

Čovjek se ne može oteti težnji, da opažene u prirodi pojave nastoji i razumjeti i rastumačiti. Možda je ta težnja zbilja naivna, kako neki hoće. Nastojeći tumačiti pojave na drugim svjetovima prema pojavima na našem, upadamo možda u još veću pogrješku antropomorfizma. No ova isporedba ipak ima opravdanu osnovu. Pripadanje Marsa obitelji našega Sunca daje nam neku vjerojatnost, da su prilike na njem ipak našima sličnije, nego li prilike na planetima kojega drugoga sunca n. pr. Aldebarana, Antaresa ili Siriusa; pa na temelju te vjerojatnosti nije baš posve isprazno nastojanje tumačiti neprekidne promjene na Marsu s pomoću onih osnovnih faktora, koji izvode slične promjene na površini Zemlje, a ti su cirkulacija vode na površini i vodena para u atmosferi.

Kad bi se moglo nedvoumno konstatirati, i to s pomoću spektralne analize, da u atmosferi Marsa ima vodene pare, ti bi pokusi tumačenja takodjer dobili siguran temelj. No o tom se pitanju već 25 godina vuče živa diskusija medju spektroskopi-

stima, a da nije došla do rezultata. Godina 1908. zabilježila je i u tom pitanju znatan napredak i opet nastojanjem Lowellove zvjezdarnice u Flagstaffu. Slipher je izmedju 15. i 25. veljače 1908. uspio u tom, da dobije fotografiran spektar Marsa. U isto je doba fotografirao spektar Mjeseca, koji je stajao blizu Marsa i za koji se zna, da ima tako vanredno tanku atmosferu, da se ona ne može odavati u tamnim crtama spektra. U spektru sunčane svjetlosti potječe tamna pruga a u crvenoj boji[1] od vodene pare u našoj atmosferi. Na spektrogramima, što ih je dobio Slipher od Marsa, pokazuje se, da je tamna pruga a u spektru Marsa jača, nego u spektru Mjeseca, premda je Mars više stajao, nego Mjesec. Iz toga izvodi Lowell, da nam je dokazana eksistencija vodene pare u atmosferi Marsa. Bit će medjutim još nužno, da se taj rezultat potvrdi i s drugih strana prije nego što definitivno udje u nauku.

No i ova prva objektivna potvrda za prisutnost vode na Marsu daje pokusima o tumačenju promjenâ na Marsu solidan temelj. Identičnost snijega Marsova s našim, koja je takodjer mnogo osporivana, nije više nemoguća. Vodena pak para u njegovoj atmosferi olakoćuje znatno tumačenje oblakâ i maglâ, koje gdjekada po opažanjima znadu na kraće ili duže vrijeme zastrijeti neke krajeve Marsove površine, pak time dokazuju, da i Mars ima živu cirkulaciju atmosfere, pače življu, nego što bi čovjek mislio prema visini te atmosfere. Ova živa cirkulacija u atmosferi u spoju s pomnjivim proučavanjem promjenâ u obliku i boji tvorbî na njegovoj površini zaista čini sveukupni utisak, da se tim promjenama ima tražiti uzrok u cirkulaciji vode.

Završio bih ovaj referat o pozitivnim najnovijim tekovinama u proučavanju Marsa s jednim modelom toga svijeta, kaki se danas prikazuje jednomu od najstarijih ispitatelja Marsa C. Flammarionu.

Njemu se čini površina Marsa prilično ravna. Promjene se na njem zbivaju, kao da je to ravan svijet, po kojem se vode razlijevaju uzduž velikoga broja kanala, koji s prvine i u glavnom teku po prirodnim udubinama tla, ali su kasnije izravnani i preinačivani, kako bi se voda zgodnije razdijelila, i poplavljuju dosta često tako velike plohe, da se ove vide i sa Zemlje. Množina kanala

[1]) Isporedi za sunčani spektar: Kučera, Naše nebo, Zagreb 1895. st. 95. i tabla k tomu, i Kučera: Valovi i zrake. Zagreb 1903. Tabla na kraju knjige.

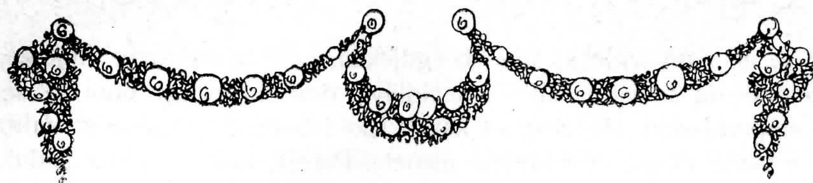
čini, da nam izgleda, kao da gdjekada mijenjaju svoje mjesto, budući da su jedni suhi i nevidljivi, dok su drugi puni ili se čak prelijevaju. Poplave su kanda lake i česte. Apsolutno su suho tlo samo posve žuti krajevi planeta. Prerije, koje se steru uzduž kanala s jedne i druge strane, mogu mijenjati ton boje prema vlagi. Te su promjene u svezi s nesumnjivim taljenjem snijega na polovima i vezane o godišnje doba Marsa. Tako zvana »mora« mogla bi biti vegetalne velike ravnine, ispresijecane kanalima više ili manje dugačkima i promjenljivima, a na mnogim bi mjestima moglo biti i ploha pokritih vodom tako malene dubljine i toliko prozirnom, da im vidimo dno sa Zemlje. Voda dolazi ponajviše od taljenja polarnoga snijega, zapremi «mora», koja nisu drugo nego ravne močvare i blata, poplavi ih i cijedi se u kanale. Neke više krajeve ostavi suhe; po svoj prilici utječe nešto i slaba plima i osjeka, sileći vodu, da neke krajeve poplavi i da se onda opet povuče natrag. Mars se Flammarionu pričinja sav kao golema morska obala, naizmjence poplavljena i osušena; bit će tu velikih močvara, pokritih vegetacijom, kojoj se boja mijenja vlagom.

No ako je toliko vode na Marsu, gdje su mu oblaci i magle? Tih je rijetko vidjeti, nebo Marsovo kanda je uvijek vedro. I na to odgovara Flammarion. Vodena je para i u našoj atmosferi uopće nevidljiva; da postane vidljiva, tomu se hoće osobiti dobro poznati uvjeti. Možda tih uvjeta na Marsu nema.

I u našim se ljetima vodena nevidljiva para obori na večer kao rosa na travu. Možda se i na Marsu slično u noći obori kao mraz, da se u jutro otopi i odmah pretvara u plin: to je svijet, gdje se silne mase vode obaraju na tle, a da ne pada kiša. Mnogobrojne bijele pjege kratkotrajne, koje se vide često u različnim krajevima Marsa, navlastito u Elysiju i Hellasu, kao da su taki mraz.

Koliko odgovara taj model istini? Ne znamo, ali ni ne zdvajamo! Korak po korak osvajamo nepoznate krajeve u svemiru polagano doduše, ali promišljeno, ne odričući ni naučnoj intuiciji vrijednosti i uživajući kod svake nove pobjede našega uma užitke, kakovih ne može da osjeti ni da poznaje čovjek, koji se neprestano gubi u nizinama svakidanjega sitnoga života i njegovih bezbrojnih zadjevica, koje mu mute bistro vidjenje. Poradi toga i ovu sličicu završujem s pozivom: sursum corda!

*

BORBA PROTI SITNICAMA.

U PET SLIKA.

P. KRSTINIĆ.

LICA DRAME:

Radvoj Borčević, gimnazijski profesor.
Melanka, njegova žena.
Barica, njihova sluškinja.
Dva muškića, njihova djeca.
Janko Mirović, stariji profesor.
Marija, žena mu.
Vladislav Turalić, kotarski predstojnik.
Berta, žena njegova.
Benko Sokić, ravnatelj gimnazije.
Hermina, njegova žena.
Cezar Bukvešić, mladji profesor.
Fran Valjan, katiheta.
Konrad Pipavić, gradski načelnik i trgovac.
Miho Sučić, kotarski sudac.
Anka, žena mu.
Tomislav Šilović, postolar.
Mirko Kričalić, posjednik.
Kuzma, pandur.
Frana Papa, fakin.

Zbiva se u sadašnjosti u pokrajini.

PRVI ČIN.

Soba za primanje pristojno ali čedno uredjena.

PRIZOR PRVI.

Borčević i Melanka.

Borč. (dolazeći sa zadaćnicama u ruci) Eto na! i opet nije čisto (Diže nekaki papirić s poda.), a sad će banuti pohodnici, da nam vrate prvu vizitu.

Mel. (još neuredjena) Ta što si navalio kao ciganin u zatvor! Uvijek si nervozan.

Borč. (trebeći nekake mrvice s naslonjača) Vidiš, i opet si pustila djecu po ovoj sobi. — Pa da se ne ljutim, da ne budem nervozan?

Mel. Gdje ima djece, tu je uvijek tako. Ja ne mogu sveudilj stajati kod njih s metlom na straži.

Borč. Operi ih brže i obuci u čisto, sva su zamazana, kanda u kovačnici pomažu. — Gle, pa i ti si još sva razbrcana, kao da si sada s Kleka doletjela...

Mel. Bješe tebi mjesto mene sobe spremati, pa bih se bila imala kad nacifrati i —

Borč. Ali za Boga miloga, zar toliko vremena treba, da se pospreme te kukavne tri sobice?

Mel. A djeca? — dok ih obučem i nahranim...

Borč. A što sluškinja pleše pri tom?

Mel. Pitaj je! Pošaljem ju po kruh ili u mesnicu, pa je se ne mogu iščekati...

Borč. Ajde, ajde, uredi djecu i sebe, jer će skoro nahrupiti vizite — da nas barem prvi put nadju, kako treba. (Netko zvoni.) Eto ih već! Brzo!

Mel. Primi ih ti, ja ću se odmah opraviti. (Dok ona zamakne, pojavi se Barica.)

DRUGI PRIZOR.

Borčević i Barica.

Bar. Došli su gospodin ramnatelj gemenazije s gospom svojom.

Borč. Neka izvole, neka. (Barica ode, a Borčević popodje k vratima, da dočeka pohodnike, a ujedno veli Barici:) Tako je meni uvijek na nepriliku sporost vaša.

TREĆI PRIZOR.

Borčević, Sokić, Hermina.

Borčević (susretljivo): O klanjam se! Ljubim ruke, milostiva! Izolite! (Rukuju se i zamjenito pozdravljaju.) izvolite! (Nudi ih da sjednu.)

Herm. (sjedajući) A gdje je gospodja?

Borč. Oprostite, milostiva, ona će skoro doći. — Nešto je zabavljena oko djece.

Sok. E da, oko djece uvijek brige.

Herm. Uvijek, uvijek! — Sreća, što ih mi nemamo. Vidiš, Ivane, a ti ih još i danas želiš.

Borč. He, kako se uzme, milostiva, ne zna se, što je bolje. To je već prema ćudi pojedinca: ja ih na pr. volim, i ako se na-

ljutim dosta oko njih. Kad mi je najteže s njima, pomislim, da su se i drugi sa mnom mučili tako, možda još i više.

Sokić. Da, da. (Neko vrijeme neugodna stanka, dok Hermina potajice baca oči po posoblju i očekuje Melanku.) Čujem, da će nas doskora usrećiti presvijetli gospodin.

Borč. (nervozan) Tako? Zbilja se moja žena zadržala, kanda se na pir sprema. (Ustane i podje prigledati do vrata.)

Sokić. E, posla je oko djece.

Herm. (tiho mužu kroz zube) Ona se sigurno cifra. (Opet stanka. U to se pojavi Melanka.)

ČETVRTI PRIZOR.

Predjašnji i Melanka.

Mel. (pohrlivši ka Hermini) Klanjam se, moj naklon! To je lijepo, vi ste se nas prvi sjetili.

Sok. Ljubim ruke, milostiva gospodjo! Jesu li dječica zdrava?

Mel. Jesu, hvala na pitanju. Baš sam ih sada potjerala u kuhinju k sluškinji, jer su htjeli sve troje amo doći — a pune im ruke kruha.

Herm. Ta šta ih niste pustili amo?

Mel. Da, pa da mi to sve zablate, onda ja dobivam pod nos. (Pogleda smijući se na muža.)

Sokić. E, teško je današnji dan s tom djecom. To mi najbolje vidimo (pogledavši Borčevića) svaki dan u školi.

Borč. Teško je, teško biti odgojitelj. Još je uvijek istinita ona latinska: koga je Bog zamrzio, toga je odgojiteljem stvorio. Ali to se ne bi smjelo protezati i na roditelje. (Stanka.)

Herm. (Melanki) Pa kako vam se svidja naš grad?

Mel. Nimalo, da vam iskreno kažem.

Herm. Dakako, nema nikakovih zabava, uvijek jednolično...

Sok. Nikakvoga duševnog užitka, jer je sve rascjepkano...

Borč. A ne za to, nego ona bi htjela natrag u Zagreb više radi materijalnoga boljka.

Mel. Ne može se izilaziti s plaćom ovdje, a u Zagrebu je moj muž imao zaslužbe u graditeljskoj školi, u seminaru; prije nas je moj otac pomagao, stan badava. — (Čuje se zvono.)

Sok. Hermina, mi ćemo se se oprostiti. (Ustaju.)

Boč. Hvala lijepa, klanjam se, ljubim ruke!

Herm. (pozdravljajući se) Do vidjenja!

Mel. Drago mi je bilo! Klanjam se! (Isprate ih do vrata, a već unilaze Sučić i Anka.)

PETI PRIZOR.

Borčević, Melanka, Sučić i Anka.

Mel. O to je lijepo! Izvolite, izvolite! Klanjam se!

Suč. (u isto doba) Ljubim ruke, milostiva.

Anka (u isto vrijeme) Moj naklon!

Borč. (nudeći sjedala) Izvolite, izvolite! (Mala stanka, kad sjednu.)

Suč. Pokvarit će nam se vrijeme...

Mel. Ne će biti šteta, jer je nesnosno vruće.

Anka (Melanki) Kako vam se svidja u našem gradu?

Mel. Baš nimalo, da vam iskreno kažem.

Anka. E dakako, vi ste došli iz prijestolnice, a ovdje nemamo nikakovih privlačivosti...

Suč. Monotono je u ovom gnijezdu, jedan dan nalik drugomu kao jaje jajetu, vol volu. I mi se već dugo molimo odavde.

Mel. O, našla bih ja već zabave, kad bismo samo mogl izlaziti s kukavnom plaćom. U Zagrebu nam je bolje išlo, bilo je nuzgredne zaslužbe, otac nas moj pomagao...

Borč. (nestrpljivo) I tako dalje! Ta nemoj uvijek isto, draga!

Suč. He, gdje koga boli, tu se i opipava. Ali ako želite odavle, treba biti dobar s predstojnikom, on je rod županu. (Neugodna stanka.)

Anka. Imate li dobru sluškinju?

Mel. Ah, molim vas, lijena je kao crna zemlja, a ne zna ništa pod suncem... Sve sama moram raditi.

Anka. E da, kad ih čovjek uzima, onda vele, da sve znadu i a kad ih čovjek uzme i zapovjedi im štogod raditi, onda ništa ne umiju.

Borč. Treba biti i s njima ustrpljiv, pa ih jadne poučiti i odbojne k sebi priljubiti...

Anka (podrugljivo se smiješeći) Za taj bi posao bili zgodniji muškarci — i sluškinje bi njih sigurno više slušale. (Opet stanka.)

Suč. (ustajući) Moramo se žuriti, imamo još jedan pohod... Do vidjenja, gospodine profesore! (Važno povjerljivo.) Skoro će nas veliki župan pohoditi!...

Borč. (hladno) Slobodno.... samo da ne bude paradâ....

Suč. Ljubim ruke, milostiva!

Borč. Drago mi je bilo! Klanjam se, ljubim ruke!

Mel. (isto tako) Milo će mi biti i dalje poznanstvo! Moj naklon! (Rukuju se medjusobno.)

Anka. Izvolite samo doći! Pak i dječicu povedite jedno popodne! (Isprati ih Melanka, koja se odmah vrati.)

ŠESTI PRIZOR.

Borčević i Melanka sami.

Borč. Bože moj, dosadna li posla! Puste riječi! Blezgavi formalizam! (ženi) I ti se moraš svakomu tužikati, svakome na nos objesiti svoju nevolju!

Mel. Lako tebi, ti se svagdje razbistriš i utješiš, a ja nemam gdje, pa otvorim pipac svojoj boli, gdje mogu. Šta me briga neka znadu...

Borč. Tvrdoglava se ne daš i ne daš ni o čemu uvjeriti... (Čuje se zvono.) Eto opet te vaše gospodske vizite: prazne, glupe, dosadne do nervoznosti.... Uvijek iste riječi melji i žvači do ogavnosti. »Kakvo je vrijeme? Kako vam se svidja mjesto? Kakovu sluškinju imate? Jeste li zadovoljni sa stanom?« To smo već sve čuli, kad smo pravili vizite. (Opet se čuje zvono.) Sad nemoj opet jadikovati pred ovima! Budi ponosna!

Mel. Ali zašto ih ne uvede ta cura? Kanda sjedi na ušima ili je kamo odletjela na razgovor? (Hoće da podje van, ali u to se ukažu Mirović i Mara. Kao prije čuju se glasovi: „Klanjam se" i „Ljubim ruke". „Ivolite". Svi sjednu.)

SEDMI PRIZOR.

Predjašnji, Mara i Mirović.

Mirov. (sjednuvši) Pa kako vam se, milostiva, svidja kod nas?

Borč. (kao za se) Kobno pitanje!

Mel. Baš nimalo...

Borč. (prekidajući je) nije loše. Svagdje se da živjeti, samo se treba priljubiti i protezati se, kako veli Nijemac, dokle pokrivač dopire.

Mir. Da, da, mi se moramo stezati, što više možemo. Svim su činovnicima povećane plaće, samo nama ne, a svi činovnici imaju nuzgrednih zaslužba, komisija...

Mara. I mita!

Mir. (ženi) Nemoj! Svi imaju zaslužbe, a nama se još i naredbe izdaju proti instrukcijama.

Mara. A drugi smiju i mita primati.

Bor. No, to ne će biti pravilo, to su rijetkosti, kojih ima i u našem staležu.

Mara. Ne, ne, pitajte vi sučevu i predstojnikovu sluškinju, koliko se mesa, živadi i janjaca i teladi pojede kod njih, a koliko se na knjižicu nosi i plati, pa ćete znati račun.

Borč. Hvala milostiva; ali to nisu pouzdani svjedoci, jer kad su kod gospodara, sve im je dobro, a kad ih otpusti, sve zlo na njega. A ja baš s njima tako intimno ne razgovaram, da ih pitam...

Mara. One i same nepitane brblju, ne bojte se. (Melanki) A molim vas, kakvu vi curu imate?

Borč. (značajno) Opet!

Mirov. (Borčeviću) Kako vam se svidja stan?

Borč. To je barem novo pitanje. Ja sam vam zadovoljan, samo da sam pod krovom, pa da nemam zločeste susjede. Volim i gori stan u dobru susjedstvu, nego —

Mir. To je istina, ali je bolje, kad je oboje, kako treba.

Borč. Imate i vi pravo. Ali da bar mi kolege govorimo o čemu drugome. — Nisu li na pr. vama ove naše prazne formalnosti etiketnih vizita dosadne? Zar se mi bolje ne upoznajemo i bez cilindara i bez rukavica i bez crnog odijela u običnoj odjeći u iskrenijem i srdačnijem sastanku?

Mir. Ha, što ćete? neke nas društvene forme tako sputaše, da ih nije moći ni prekinuti ni mimoići, osobito u manjim gradovima, ako se ne želimo pričiniti svijetu kao čudaci ili dapače surovi. Za ove naše pohode još kako tako, ali službene parade, prosti Bože... Skoro će te se uvjeriti, jer vele, da za koji dan dolazi k nama veliki župan.

Borč. Ali ja mislim, da se to nas ništa ne tiče i da naš ravnatelj nije taki salamelekist?

Mir. Znate, on je čovjek na mjestu. — Samo je malo tašt, pa i svoje ime rado izvodi od grčke riječi σῶκος, zdrav, a ne od hrvatskoga ženskog imena Soka, Sofija.

Borč. (smiješeći se) No tu mu slabost čovjek lako prašta.

Mir. Ali ni on se ne može opirati općoj struji različnih poklonstva; pa napokon —

Borč. Da, da, nitko ne će da zaostane, svak se žuri napred.

Mir. Što ćete, molim vas? Ako samo nos podjene otkuda koja poviša ličnost, eto parada! Predstojnik Turalić zbubnja načelnika i sve urede, da se ide svaki čas u poklone. I nitko mu se ne usudi oprijeti, jer su svi nevješti službenoj pragmatici. Onda se ništa ne radi, već se kefaju zaprašeni cilindri, svijetle se cipele, prišivaju puceta, kupuju rukavice i kravate, oblače frakovi i t. d

Borč. A zaprašena akta neka miruju, stranke neka čekaju samo kad se velikoj gospodi zablenu oči sjajem dočeka i poklonstva. Tim se skupim koprenama pokrivaju vlastite pogrješke i zloporabe, dapače se dobivaju i odlikovanja. Siromah pak radin i zdušan, koji tih opsjena ne voli, stradava kod kratkovidnih poglavara.

Mir. Za to mi se svidja onaj predstojnik, koji uvijek incognito putuje i nenadano bane u svoje urede, da se sam uvjeri, što i kako se radi, a ne da sebi oči zabliještiti šarenilom parada. (Zvoni netko.)

Mar. (Melanki) Cure su vam sve jednake.

Mir. Čuješ, Maro, mi smo odveć zadržali gospodu.

Bor. No s vama mi je ugodno prošlo vrijeme. Mi se slažemo.

Mel. Bit će mi drago i dalje poznanstvo. Klanjam se, službenica.

Mar. Izvolite se više puta pokazati kod nas.

Mir. Dobar tek! Klanjam se! (Odlaze, a ukažu se Turalić, Berta, Pipavić, Valjan).

OSMI PRIZOR.

Predjašnji i pridošli.

Tur. Ljubim ruke, milostiva! (Berta je već bila priskočila i srdačno stisnula ruku Melanki.)

Mel. (moleći da sjednu) Izvolite! Drago mi je, klanjam se!

Berta (dok je Melanka s drugima zabavljena, ogledajuć se po sobi) Gle, kako ste se već lijepo uredili!

Pipavić. Milostiva gospodjo, znate, primite od moje žene iskren pozdrav, znate, s isprikom, da ne može doći, znate, jer je bolesna. Nu ona će, znate, već svoju dužnost učiniti, znate —

Mel. O, molim lijepo.

Valjan. Moja žena ne će doći, zato sam ja, molim sâm, došao vlastonožno, ali bez cilindra, molim.

Mel. Vi se uvijek šalite. (Stanka.)

Pipav. Znate —

Tur. Kako ste, milostiva zadovoljni u našem gradu?

Borč. (Valjanu) Najnovije izdanje toga nesrećnoga pitanja!

Mel. Baš slabo, jer ne može čovjek —

Borč. (prekidajući) izlaziti s plaćom itd. Ali, Melanka dušo, zar moraš svakomu dosadjivati svojim tužbama?

Pipav. Znate, milostiva je odveć iskrena, znate.

Valjan. (Melanki) Vidite, odmah vrijedjate g. načelnika kao domoroca.

Berta. Ali Talijan kaže, da jezik udara, gdje zub boli.

Valj. Onda bi neke ženske uvijek boljeli zubi.

Tur. (važno) Pa, milostiva, tomu nije teško pomoći. Izvolite se obratiti na kompetentne faktore, koji bi mogli —

Berta. Tu bi i ti, dragi Vladislave, puno mogao gosp. profesoru —

Pipav. A i što se mene tiče, znate, ja bih takodjer, znate, kao načelnik...

Tural. (važno) Skoro će nas usrećiti svojim pohodom moj rodjak presvijetli gospodin —

Borč. (prekinuvši nervozno) Hvala, hvala, gospodo! ja ne trebam, ne bih rado biti na teret.

Mel. (zlovoljno) A zašto odbijaš naprečac ljubaznu susretljivost gospode? Ti si uvijek takav —

Borč. Ženo, ja ne ću ničije milosti.

Valj. Pravo imaš: Vlastitim trudom stečeno daje najsladji užitak.

Borč. Bez zamjere, gospodo! (Spram Turalića i Pipavića.)

Mel. Eto ga na! uvijek isti, pa još mu i vi (Valjanu) odobravate? To ga i dognalo ovamo. (Mužu) Sad se bar opameti po svojoj šteti.

Borč. Draga ženice, što je bolje: kiselo želje ili kisela repa?

Berta. (Valjanu) Meni se svidjaju ponosite glave. Još nisam nikad čula činovnika ovako govoriti. (Turalić ju prijekorno pogleda.)

Pipav. He, znate, gospodja ima pravo, znate. To su sve lijepa načela, znate, ali današnji dan, znate, nezgodna, znate —

Tur. No gospodina će profesora već vrijeme, jedino vrijeme preobličiti po svojim kalupima.

Borč. Ne pripadam ja, g. predstojniče, u rod gmazova.

Valj. Reptili prolaze razne metamorfoze, to je istina —

Borč. Što jesam, to ostajem (Neugodna stanka.)

Berta (Melanki) Kakvu ste sluškinju dobili? Ovdje je teško dobru naći.

Mel. Ma silno je lijena, ne zna ništa. Da mi barem zna djecu pripaziti!

Borč. (Valjanu) Sad su žene došle na omiljelo gradivo, na svoju običnu temu.

Valj. Jadne sluškinje, al im se negdje štuca.

Pipav. Molim vas, kako ste zadovoljni sa stanom?

Borč. Tako, tako! (Valjanu) Vječno ponavljanje zabavnih pitanja!

Tur. Ta to je lijep stan, na zgodnu mjestu. Koliko plaćate?

Pipav. Znate, da ste mene prije pitali, znate, ja bih vam bio, znate, preporučio. — Izvolite pitati poglavitoga gospodina, on poznaje, znate, onaj stan u mojoj kući, znate...

Tur. Da, da, ono je krasan stan, ja sam ga sam htio uzeti.

Pipav. Znate, radi vaše reputacije, tako, znate, ovo je kuća razvikanoga opozicijonalca, znate, pa —

Borč. (iznenadjen) Oho! Kakvi su to razlozi?

Valj. (porugljivo) To su tajanstvena strašila s egoističkom tendencijom.

Borč. Što ste vi ljudi svi takovi zecovi u ovome gradu?

Valj. (porugljivo) E, dobar je strah, komu ga je Bog dao! (Stanka.)

Turalić. (u neprilici) Kako napreduje moj sin, g. profesore?

Borč. (kao iznenadjen) Vaš sin?

Tur. (malko pikiran) Da, Turalić Albert —

Berta. (živo) Iz drugoga razreda. Prvo je polječe imao veoma dobro od g. Bukvešića iz vašega predmeta.

Valj. (kao slučajno) Zbilja, Bukvešić moli imenovanje za pravoga učitelja.

Borč. (domišljajući se) Borme jedan je Turalić i opet dobio loš red kod mene. Nikad ništa ne pazi, uvijek se igra, ništa ne zna.

Valj. Da, malko je živ dječak i kod mene.

Berta. Da, da, odviše je živ, ali je vrlo dobra srca, fin.

Tur. A silno talentiran dječak.

Borč. To ja još ne opažam na njemu.

Pipav. Znate, ovakva djeca postaju, znate, kasnije veliki ljudi, znate.

Tur. To se često čita u vjekopisima velikama.

Valj. Dao Bog, da ni on ne bude izuzetak!

Borč. Ali zasad je u mojoj bilježnici još vrlo malen ili velika ništica. (Opet stanka.)

Pipav. Znate, mali je bio dosad, znate, uvijek odlikaš, pa bi šteta bila, da mu se, znate, odlika pokvari; ne bi mogao biti promoviran, znate —

Valj. (ozbiljno sileći se) Sub auspiciis regis!

Borč. (smijući se) Ha, ha! Borme rano se već skrbite za to.

Turalić. (ustajući) Berto, mi smo odveć zadržali gospodu!

Berta. Pa dajte se više puta pokažite, mi ćemo sklopiti uže poznanstvo. Ta mi smo činovničke žene upućene jedna na drugu. Vi još niste pravo poznati, pazite, da ne zapadnete u zlo društvo. Imate i med vašim kolegicama, kojih se jezika morate čuvati — n. pr. Mirovićka zabada svakamo svoj nos. Ne daj vam se Bog porezati na njezin kao nož oštar jezik! A sučevica vam je himbena i (uzme je na stranu) načelnikovica vam je klevetuša, bivša kuharica. Profesorica Šmalićka bijaše prije sve i sva, samo ništa dobra. (Sve to brzo, brzo prebira jezikom na rastanku.)

Tur. (Borčeviću) Ne, ne, moj gospodine! I ja sam bio takih sanjarskih nazora, ali kruta me zbilja javnosti opametila. Molim vas, u svakom je staležu, u svakom sloju naroda više nevaljalih da ne rečem, nepoštenih, nego čestitih, svak voli svoju korist, pa zašto da ja sebe i svoju i svoje djece budućnost žrtvujem za volju lude, besvjesne i sebične mase?

Valj. To je prava anarhija, nekršćanski postupak. Neka tako svi rade, onda je to medjusobni rat, bellum omnium contra omnes.

Borč. Što je čovjek na višemu mjestu, mora sve bolji bivati, sve veći altruista za primjer nižima od sebe,

Pipav. Znate —

Tur. Vi ste još silno naivni, gospodo, kao gimnazijalci... Javni će vas život trgnuti nemilo iz tih mladenačkih snova.

Pipav. (Melanki) Ljubim ruke, milostiva, znate, ispričajte moju znate —

Mel. (naklanjajući se) Molim, molim!

Tur. Milostiva, mislim i nadam se pouzdano, da će i naše obitelji nastaviti predjašnje naše poznanstvo iz doba, kad smo oboje slobodni bili. Eto nas opet sudbina sastavila. (Pogledava je koketno te se praštaju uz obligatne „Klanjam se“ i „Ljubim ruke“.)

Berta (rukujući se s Borčevićem) Kad ćemo opet što nova čitati od vas, gospodine profesore i književniče?

Borč. (prateći ju) Ne znam, milostiva. Pa zar vi pratite našu književnost? (Turalić, Berta, Pipavić odlaze.)

DEVETI PRIZOR.

Melanka i Valjan, doskora i Borčević.

Mel. Zbilja je još uvijek lijep čovjek taj Turalić, kao kad mi je nekad još neženja udvarao.

Valj. Zbilja?

Mel. Divni dani djevojaštva, kud ste u nepovrat iščeznuli?

Valj. (šaljivo) Zar niste sretni? Onda čemu ste me vi i Borčević zvali, da vas ženim i unesrećim?

Mel. Kako ima krasan šešir njegova Berta! čini se, da joj ničega ne uskraćuje...

Borč. (vrativši se) No, hvala Bogu, sad ću otpočinuti, kad su minuli ti vaši benasti kerefeki...

Valj. Hvala lijepa, ja svoj dio primam.

Borč. To se tebe ne tiče, ti si pozvan na objed. Ali evo pred tobom, od djetinjstva mi drugom, iskreno kažem, da mi je najdosadnije bilo slušati vječno jaukanje moje žene, kanda će joj tko breme olakšati...

Mel. Predstojnik bi Turalić mogao...

Borč. Što bi mogao?

Valj. Škoditi bi mogao, ali pomoći ne.

Mel. On je dobar čovjek, stari znanac moje roditeljske kuće. On bi mogao kod župana, župan kod vlade...

Borč. Hajde, molim te, s tvojim kombinacijama! Pa tko će ga naduvenca moliti? Ja ne, ja. Ti znaš moja načela; hoću da budem slobodan, nevezan zahvalnošću spram takih ljudi. Ja se ne ponizujem.

Mel. Pa ću ga ja bez tvoga poniženja sklonuti.

Valj. To je opasno, milostiva! On ima priličnu dozu smjelosti.

Borč. Ja te molim, da to ne činiš; što više, ja ti zabranjujem kao muž, jer mi je glas i poštenje nada sve...

Mel. Zašto? ne razumijem...

Borč. On ima kod mene u razredu nevaljana sina, te bi tražio za svoju uslugu od mene uzdarje...

Valj. A i vi milostiva, morate se čuvati; on vam je ženskar, a ovo je malen grad, čitava kovačnica klevetâ, to vam je bara...

Borč. Zato treba upotrebiti prvi vjetar, da iz nje odjedrimo što prije. Tu je nesnosno, svak te vidi, što kuhaš, što jedeš, što metneš na se...

Valj. Dopustite, ja se idem malko s djecom našaliti, dok se vas dvoje iskašljete. (Hoće da ode.)

Valj. Čekaj! — (Melanki) Vidiš, ja bih bio i ovdje zadovoljan uza sve nanesene mi nepravde, kad bi i ti bila voljna skromno živjeti bez zahtjeva beskorisnih... Evo i ja bih volio finije odijelo, ljepše cipele...

Valj. I tako dalje! (Uzme jedno i drugo za ruku.) No, sad ste se iskalili oboje, sad učinite primirje barem, jer drukčije ne ću ostati kod vas na objedu.

Borč. (okrenuvši blaže) Daj, draga Melančice, (obujmivši je) pomirimo se! Daj da opet lijepo, složno živemo, kao ono nekad... (Draga je po licu, a ona se zadovoljno smješka.) Je li, da se ti ne ćeš obazirati na lažan sjaj drugih, već biti ponosna svojom skromnošću? Ti ne ćeš ponizivati sebe i muža?

Mel. (vragoljasto) Ta što bi to zla bilo, da —

Borč. Ne, ne, nemoj!

Mel. Meni se sve čini, da to iz tebe mali ljubomor govori, a?

Borč. Ne, ne, ja sam odviše ponosit, ne bojim se za se.

Mel. (malko pecnuta) Onda se ne boj ni za me, dragi. Pa ja mogu moliti za pomoć, da ti i ne znaš, bez tvoje i moje štete.

Borč. Ne, ne, ne ćeš, meni za ljubav! (Stoje držeći se nježno za ruke i smiješeći se jedno drugome.)

Valj. (sred sobe prekrstivši ruke i gledajuć ih) Krasan prizor, da

sam slikar! Šteta, što sam pošao u popove! (U to se začuje plač djece.)

Mel. (nervozno) Uh! ta dosadna djeca! (Otrgne se.)

Borč. (blažeći ju) Ta gladni već moraju biti jadni! (Ulazi Barica.)

PRIZOR DESETI.

Predjašnji i Barica.

Bar. Milostivna, čorba se sva pokuhala.

Mel. O, ti sveznadare, zašto je nisi odmakla od ognja?

Bar. Morala sam dicu miriti i paziti, da ne plaču i da ne ulete u sobu, kad su bile vižite.

Mel. Ah, što prije, što prije iz ovoga gnijezda, iz ove nevolje! (Ode ona i sluškinja.)

PRIZOR JEDANAESTI.

Borčević i Valjan sami.

Borč. (za Melankom) Eto ti je opet! — Oh, Bože, kako će se to sve svršiti?

Valj. Oh, čudna mi kupusa! Što stvaraš od te sitnice tragediju? Reci: hvala Bogu, što nije gore.

Borč. E, moj dragi, sitnica na sitnicu i svaki dan, svaku uru, svaki čas takih sitnica nakupi se čitavo brdo, pod kojim puca duša. — Ti toga ne razumiješ. — Blago tebi, koji si bolji i lakši stalež odabrao!

Valj. Lakši? Figurève, vranića lakši!? Znaš ti, što veli naš Primorac: »Draga moja mâ, saki svoju zna«. Ti imaš borbe sa mušicama svoje žene, a ja imam svaki čas boj sa samim sobom, imam teških, nemilih, odvratnih časova u borbi sa svojim mesom. Ti se utješiš i uživaš u pomirbi, a ja sam uvijek u strahu, meni i poslije pobjede prijeti nova borba. Ali tako je, kako se tko pogodio, svak trpi za svoje grijehe — hvala Bogu!

Borč. (zamišljeno) Da, da, i moju taštinu sad Bog ponizuje i kazni, što sam isprazan posegao za ovim gospodskim cvijetom, a prezreo naravnu ružu rodnoga mi kraja, prvu ljubav...

Valj. Lijepu Micu! koja je tebe čekajući ostala jadna usidjelica... (Pojavi se Melanka s bijelom pregačom sprijeda, a da je i ne opaziše.) Poslije tebe nije htjela nikoga... Jedino bi bila mene; ali to sam tek doznao, kad sam već bio kapelan...

Mel. Ha, ha, ha! baš bih ju rada poznala! — Izvolite za stol!

Valj. (iznenadjen) Milostiva, ona strpljivo podnosi gubitak vašega muža, a vi strpljivo snosite imutak svih njegovih mana i vrlina.

Mel. Ja sam odlučila usrećiti ga i proti njegovoj volji.

(Zastor pada.)

DRUGI ČIN.

Soba s dvojim vratima i s prozorom, u njoj pisaći stol u jednom kutu sa stocem, u drugom naslanjač, pa onda ormar s knjigama, na zidu zrcalo i slike.

PRVI PRIZOR.

Borčević sam, a doskora Melanka i Berta.

Borč. (ustavši od pisaćega stola, ljutito) Eto na! (bacivši pero na stol) ne mogu danas ništa raditi. (Šeće gore dolje i hoće da opet sjedne, a u to se pojavi na pokrajnja vrata Berta i Melanka.)

Berta. Oprostite, čule smo vas šetati. — Ali sad ne ću da bunim, za Boga, ne bih rada, da pomrsim čarobne slike vaše mašte...

Borč. O, molim...

Berta. Htjela sam se popitati za sina — ali oprostite. (Povlači se koketno natrag.)

Borč. O, molim, izvolite, milostiva, baš mi se sve pametne misli otimaju, jer ih smeta misao na tu besmislenu paradu za doček župana. Sve mi se misli iz daleka podruguju i nedohvatne izbjegavaju peru, a ja uzalud na njih lov lovim, kao i vaš mali za prvim redom. Slab je još uvijek u mojim predmetima.

Berta. (zabrinuto) Slab? (promijenivši ton) No, ali tako vrstan pedagog znat će već pobuditi želju i smisao u dječaku. A tako valjan pisac ne bi se smio isporedjivati sa slabim djakom, kao što je moj Albert... Koju ćete nam novu poslasticu književnu podati doskora, ako smijem pitati?

Borč. (u neprilici odmahujući rukom) U vječnom boju sa sitnicama ne mogu se pisati vrijedna djela.

Mel. Uvijek nešto šara tamo. Da zna barem banknote praviti, bilo bi korisnije.

Berta. Moja draga, to je dragocjenije i od trajnije vrijednosti, što gospodin umjetnički izradi za inteligentne duše, nego

da pravi desetače i stotinjače, koje može premetati svačija i najprostija ručetina.

Borč. (smijući se) Pravo ste joj, milostiva, odbrusili, i ako malo odviše aristokratski, jer i ručetine mogu osjećati nježnije, nego vlasnik najfinijih prstića.

Berta. Da, zbilja, zaboravila sam, da ste vi ne samo u svojim spisima, nego i u životu silan demokrat.

Mel. I previše.

Berta. Zbilja, koje se vi struje držite u literaturi? Ja se rado s mužem prepirem o tom. On jako brani moderne, njihovu slobodnu ljubav, pravo jačega, njihov kosmopolitizam, a osobito što su protivni patriotičkim tiradama —

Borč. A, to je njemu po ćudi?

Berta. Veli, oni žele nešto novo, posve novo, hoće slobodu stvaranja, rat proti svemu starinskomu...

Borč. To je, milostiva, obična pojava u svakoj grani života. — Mladji uvijek traže novo, više, i ako se kasnije vrate na staro. Zato je po mom sudu nepotreban rat u ovom obliku, da jedni drugima odriču vrijednost, da jedni na druge navaljuju neprijateljskim riječima, mjesto da se medjusobno natječu vrsnim djelima, kako se nekad u Grčkoj takmio sa starim Eshilom mladi Sofokle, a s njime mladji od njega Evripid itd. Povjest književnosti svakoga naroda ima takih primjera: i rimska i talijanska i franceska i njemačka.

Berta. Zbilja, naši su »mladi« nalik njemačkim Stürmerima i Drängerima, koliko sam ja čitala.

Borč. Donekle. Ali i naši su »stari« biti nekad »mladi« prema Trnskomu i »Matici Ilirskoj«.

Berta. Kovačić Ante prema Augustu Šenoi.

Borč. Da, bilo je već tih borba kod nas, na pr. Ostojić povodeći se za Stecchettijem, Kumičić za Zolom itd.

Mel. Tako će i sadašnji »mladi« postati stari, kada dodju mladji.

Borč. Da, samo neka bude kod svih ljubavi, ljubavi spram zajednice, a ne puste sebičnosti, pa će sve to vrijeme izgladiti i smiriti. Valjana djela, bila u kojem mu drago pravcu ili struji pisana, dobro će doći našoj literaturi, a loša, bila patriotična, bila modernistička, nestat će s površine.

Berta. No, ali da bi mladi ljudi pisali opreznije, kad bi bili oci obitelji ili bar zaljubljeni, to se razumije.

Borč. Da je najbolje djelo ono, koje može svakomu pružiti estetički i etički užitak, to je stara stvar.

Berta. (ogledajući se u zrcalo) Pravo imate! i ja sam uz vas: nešto hvalim, nešto kudim kod modernih. To se zrcali i na mojoj vanjštini. Haljinu imam prema «starima», a šešir na secesiju. Kako vam se svidja, g. profesore? Vaš me sud zanima.

Mel. Baš ste se namjerili na prvavoga! Taj se razumije u modu, kao i —

Borč. Pa lijepo vama sve pristaje: strojnu tijelu haljina, duhovitu licu šeširić.

Berta. (Melanki) Niste znali, da je vaš gospodin veliki laskavac? Kadgod govorim s njime, uvijek me susreće sa slatkišem »lijepa i duhovita lica«. (Grozeći mu se prstom) Profesore i pjesniče, tužit ću vas vašoj gospoji, kad ju vidim. (Smije se, pa se uozbilji.) Dakle Alberta ću morati bolje pripaziti i privezati ga uz knjigu, da bar taj „dovoljan" izvuče? (Podaje ruku i naklanja se.) Moj naklon!

Borč. (srdačno) Nastojte, milostiva, nastojte, jer sad vidim, da bi dječak mogao, kad bi htio ili kad bi prisiljen bio. Ljubim ruke! (Berta ode, a isprati je Melanka, koja se za čas vrati.)

DRUGI PRIZOR.

Borčević i Melanka sami.

Borč. (šećući neko vrijeme i šuteći) Borme, sve to njezino laskanje i pristajanje uz moje književne nazore i svi ti pohodi ne će pomoći, ako dječak ne prione uz knjigu. Tek je u trećem razredu i već zna, da je sin kotarskoga predstojnika, pred kim sve drhće... I misli obijesni mališ, da mora bez muke i bez nauke dobiti prvi red i od Borčevića. Prkosi mi svim pedagoškim metodama. Moj Alberte, ako popucaju konci svih sredstava, zadnja će te pedagoška šiba opametiti, a to je — drugi red.

Mel. Jesi li je vidio, kako se nacifrala i nalizala kao mačka? Misliš, da je došla radi sina? Da, briga ju za sina! Bio bi joj bolji, da se za nj brine, koliko za haljine i šešire. Došla se sva ponovljena pohvaliti, samo da mene srdi; a jer joj nisam odobrila ukus, pokazala se i tebi, da joj makar tko polaska. I ti si joj nevješt ljudski potkadio... Čuješ, nemoj se još zaljubiti u nju! Baš bi mi još to trebalo...

*

Borč. No, s njom se barem čovjek može razgovarati o čem pametnom, ne samo o nevaljanosti sluškinja. Ona bar ne kleveće druge...

Mel. Da, zato je sada i kroz kuhinju prošla, samo da vidi, što se kuha, da razglasi našu sirotinju. A mene kleveće posvuda, da sam uvijek doma, da nemam što obući, jer ne ću da se njezin sjaj još više ističe u isporedbi s mojom čednom opravom.

Borč. Pa ne druži se s njome... Sama si ju htjela. Zašto ne ideš k svojim kolegicama? Ili u odgoju svoje djece traži zabavu i zadovoljstvo, a ne u krpama!

Mel. Dakako, da si ti čitav dan s njima, kad se riću sve troje, kad se prepiru, kad se potuku i onda plaču, kad se deru i traže što nedopušteno, brzo bi ti ta zabava dodijala. Tebi je lako: dodješ i odeš, ali uvijek čučiti uz njih dosadi čovjeku.

Borč. Ne viči tako, mogli bi čuti u pokrajnju sobu, a to svagdanje prigovaranje i svadja naša pred djecom ne rodi dobrim plodom. Ja znam, da je muka, velika muka djecu valjano odgajati — ali majka si, moraš, za to si majka. Drugi su s nama muku mučili, mi moramo s našima.

Mel. Lakše reći, nego učiniti. Da bar imam kakvu zadovoljštinu, nagradu za trud u tome mjestu, već smijeh i porugu. Kako sučevica i predstojnikovica udobno živu, kako se zabavljaju i sjajno nose...

Borč. Molim te, prestani već jednom o tom, jer ću pobjeći od kuće.

Mel. Ti imaš bar u čem pobjeći iz kuće, a ja evo već toliko vremena nosim istu haljinu, dok druge svaki dan mijenjaju i i bluze i šešire i sve... Svaka majstorica ima više presvlake od mene.

Borč. (ljutit) Pa ti i ne znaš čuvati svoje odjeće, odmah ju zamrljaš, ili je dva, tri puta nosiš po vani, te odmah upotrebiš za kuću i kuhinju.

Mel. Da, jer nemam drugo. Baš puno ne trošiš na mene! Koliko si se zadužio za moj luksus, kao drugi muževi?

Borč. Svaka haljina, svaka bluza uzeta na dug tištila bi me kao grijeh, činila bi mi se kao okrnjivanje moje slobode, izdajstvo na mom poštenju, na mom narodu...

Mel. Pa svi su činovnici zaduženi.

Borč. Za to i robuju svakomu. Sve gleda samo na vanjski sjaj, a ne pita se, je li to istinski sjaj alema ili ljeskutanje patvorena dragulja.

Mel. Zašto se ne moliš odavle drugamo, gdje bi što mogao zaslužiti? Ili pusti, da ja molim. Ili pravi doktorat, da možeš na univerzu doći. Ta nekad si to još kao zaručnik snovao i zaludjivao me...

Borč. I ti misliš, da to ide sve tako lako i glatko, kako tebi jezik leti.

Mel. Ja ne ću da budem niža od one naduvenke, ja sam odličnijega roda, nego ona.

Borč. Ta mani se toga plemstva i praznih naslova! To je zastarjelo...

Mel. (ljuta) To ti misliš kao demokratska bena!

Borč. (uzima šešir) Ti si uzrujana, bolje je za te i za me, da se jedan ukloni. (Hoće da ode, ali ga ona zadrži.)

Mel. (blaže) Eto, ovako ti sa mnom postupaš! sa mnom koja želim i tebe i sebe podići iz ove potištenosti? Ja osjećam, da te ovako ponižena u nevolji počinjem i manje ljubiti... Ja se bojim, da ću sasvim ohladnjeti, ako bude i nadalje tako...

Borč. (zaduben) Da, da, kruti mraz siromaštva sledeni kod slabića žar ljubavi, ofuri cvijeće čuvstva.

Mel. Ja te mogu ljubiti istim žarom samo onako pomišljena, kao nekad, u tajanstvenom sjaju buduće veličine... Ja to sve u sebi zamišljah nekad dičnije, sjajnije... a ovako skučena, okrnjena, bez onoga čara, jer se bojim, da ne ću —

Borč. A vidiš, ja sam sebi maštao tihu idilu u miru i zadovoljstvu bez obilja, bez sjaja. A jer se tebi hoće paradirati, i sam postadoh uza te oholiji, pa da ti ne omrznem, više trošim i na odijelo i na cipele itd.

Mel. Ne, ne, mi moramo odavde, da se ne dogodi nesreća, jer tebe on zasjenjuje, a mene ona... I netom si joj laskao, ona te traži...

Borč. Ne luduj, molim te! To mi već dozlogrdjuje. (Odlazi ljutit na vrata, gdje netko kuca, pa se vrati polazeći na druga vrata.) Ja sam uzbudjen, primi ti! (Ode.)

Mel. Napred! Slobodno! (Podje da otvori, a unidje Bukvešić.)

TREĆI PRIZOR.

Melanka i Bukvešić.

Bukv. (iznenadjen se naklanja) Oprostite, ljubim ruke, milostiva! Ja sam Cezar Bukvešić, ispitani gimnazijski učitelj i književnik... Mislio sam... tražim gospodina kolegu, da ga nešto zamolim, ali —

Mel. Molim, ako izvolite, mogu mu ja reći.

Bukv. Htio sam ga, milostiva, zamoliti zamjenu za sutra u jedanaest sati, jer je mene zapala čast poći na doček presvijetloga gospodina župana skupa s veleučenim g. ravnateljem, pošto nije htio poći s njime g. Borčević.

Mel. (začudjeno) Tako? Moj muž je odbio? Zar je s uma sišao?

Bukv. Šteta! Mogao bi stoga nastradati, a inače je dobar kao kruh, a točan i savjestan u svojim dužnostima. Ali poklonstva ne trpi, a to više vrijedi danas, nego najzdušnije vršenje dužnosti. Eto ja se i sad idem preporučiti k predstojniku, da me dobro opiše, da budem skoro imenovan. Ja, treba znati živjeti, savoir vivre, veli Francez. Ja sam na pr. i dopisnik službenih novina, samo da —

Mel. Samo da vam g. predsjednik ne naškodi... I ja bih sad morala što prije govoriti s njime, ali ne znam, bih li sama k njemu pošla, ili da mu pišem...

Buk. (uslužno) Milostiva, ako izvolite, kad već ja k njemu idem, rado ću biti i vaš postillon — (Zapne opazivši, da se premaglio.)

Mel. (ozbiljno ga mjereći) D' amour, mislite? Recite, recite iskreno! To ste htjeli kazati.

Buk. Oprostite, milostiva, nisam htio, neznalice vas možda uvrijedih. To je moja benasta slabost razbacivati se franceskim frazama. Oprostite...

Mel. Vas ne trebam kao poruka. (Vikne k vratima). Barice! Ali vi ćete biti tako dobri, te tu ostati, dok dodje g. predstojnik, i možete slušati, za što ga zovem. (Dok to govori, sjedne za pisaći stol i napiše na posjetnici poziv, pa ga metne u omot.)

Bukv. (za to vrijeme, dok ona piše u neprilici) Ali, milostiva, za Boga miloga! —? (za se) Je li me vrag tentao stati na put predstojniku! Idem radje udvarati predstojnikovici. (Dotle se pojavi Barica s malim djetetem u naručaju.)

ČETVRTI PRIZOR.

Predjašnji i Barica.

Bar. Što zapovidaju, gospa?

Mel. (predajući joj pismo) Ovo odnesi g. predstojniku Turaliću. Znaš, gdje mu je ured? Jedna kuća dalje od naše na desno u prvom katu.

Bar. Znam, znam, neka se ne boje. Kako ne bih znala, kad je moj brat po zimi tamo činovnik kod gospodina pristojnika.

Mel. Činovnik?

Bar. Da, moj mu brat peći loži u zimi. (Odlazi.)

PETI PRIZOR.

Predjašnji bez Barice.

Bukv. (u neprilici čitavo to vrijeme) Oprostite, milostiva, molim vas kao Boga, ja sam ono lanuo samo tako, bez ikake uvrede. Zaklinjem vas mojom egzistencijom, nemojte to spominjati pred poglavitim gospodinom, ni pred vašim gospodinom. — Ja sam se samo nespretno izjavio...

Mel. Vas je samo za se strah, a nije vas briga za moj glas...

Bukv. Milostiva, ako želite, ja ću vas na koljenima moliti za oproštenje. (Već prigiblje koljeno.)

Mel. Vi muškarci vrlo lako sumnjate... No dobro, ipak vam, praštam. (Daje mu ruku.)

Bukv. (poljubivši joj ruku) Hvala, milostiva! Ali poglaviti ne će ništa doznati o tome?

Mel. (smijući se) Ne će, ne.

Bukv. A ni vašemu gospodinu ne ćete o tom ništa reći.

Mel. Ne bojte se! — Ali kakav ste to vi muškarac?! Uh, da sam ja muško, nikoga se ne bih bojala! A Vi ste, gospodine, plašljivi kao miš. Kako se mogla koja u vas takva zaljubiti? — Da je moj muž taki...? (Smrkne se i zamisli.)

Bukv. Milostiva, vi se već ne srdite na me?

Mel. (trgnuvši se) Ne! Ali zar nije takodjer kukavičluk stradati, a ne htjeti sjati pred takmacima? (Kao da za se govori.)

Bukv. Pa dakako, milostiva! (za se) Koji je bijes ovoj babi? Njoj se malo miješa.

Mel. Predstojnik je rodjak županu, zar ne?

Bukv. (plaho) Jest, milostiva, jest. Ali ja već jamačno smetam i dosadjujem, pa ću se preporučiti (Naklanja se.)

Mel. (Hladno-ironički) Klanjam se, ispitani gospodine. (On odlazi, a ulazi Barica sva zapuhana.)

ŠESTI PRIZOR.

Melanka i Barica.

Bar. Gospodin su pristojnik baš izlazili iz ureda i ja sam im pridala pismo, pa sad idu za mnom. (zadovoljno) Još su me za obraz uštinuli... he!

Mel. Dobro, dobro! Hajde ti sad u kuhinju i pripazi na čorbu, da ne pokuha, i na djecu prigledaj, a gospodina pusti ovamo. (Čuju se već koraci i glas. Barica ode.)

SEDMI PRIZOR.

Melanka i Turalić.

Tur. (još izvana) Je li milostiva kod kuće?

Bar. (vani već) Neka izvole, u gospodinovoj su sobi milostiva.

Tur. (s vrata) Ljubim ručice, milostiva gospodjo! Evo me žurna vama na uslugu! Da nije možda kakvo zlo, nesreća kakva za Boga?

Mel. Zahvaljujem na spremnoj susretljivosti, g. predstojniče. Još nije veliko zlo, ali bi se moglo izleći, ako nas vi ne obranite. Molim vas, moj se tvrdoglavi muž krati poći na doček županu, a to bi mu moglo škoditi, zar ne?

Tur. (važno) I kako i kako će mu to škoditi! Sad ima skoro moliti prvu kvinkvenalku od 400 kruna, a ja moram istinu izvijestiti po svojoj zakletoj dužnosti.

Mel. Za Boga dragoga, dakle bi još i to mogao izgubiti!

Tur. A kamo li na bolje premješten biti! Gospodin je profesor odviše svoje glave, izbjegava mene i moje pristaše, a previše se druži s mojim protivnicima. Čini se dapače, da ih on i nadahnjuje proti meni.

Mel. Ta to nije moguće. On je svedjer ili u školi ili kod kuće piše, a izadje van za koji sat ili u čitaonicu ili na šetnju.

Tur. Ha, ja imam drugo uvjerenje, milostiva. Otkad je amo on došao, gradjani paze više na njegovu riječ, nego na moju ili Kričalićevu. Kričalić je već ljubomoran njega.

Mel. Ali za Boga, vi mu ne ćete škoditi. Gledajte, da odemo odavde, pa vam ne će smetati. Dajte, g. predstojniče, učinite to meni za ljubav.

Tur. To je teško, milostiva. Nemam podloge, na kojoj bih gospodina profesora preporučio višima.

Mel. Ta možete, samo ako hoćete. Presvijetli vam je gosp. župan rodjak...

Tur. Ali na kojem temelju, milostiva, to nije —

Mel. Meni za ljubav, bit ću vam zahvalna...

Tur. Ali radi njega mogu i ja dobiti pod nos, što takova preporučujem.

Mel. (sve toplije) Ali meni za ljubav, g. predstojniče, to ne možete odbiti, bit ću vam zahvalna do groba...

Tur. (umekšavajući se) To će vrlo teško ići — nu za ljubav vašu ja ću pokušati; ali i vi morate gospodina nagovoriti, neka se malko umjeri...

Mel. On nije zločest, nego je pravi medvjed, što ne voli poklonstva, jer se ne zna držati pri tom, znate.

Tur. Da, da, vidi se, da je seljački sin, nenavikao fraku i klaku i laku i općenju s visokom gospodom, pa mu je to nesnosno, kad mora. Ali da se jedanput nauči na to, ne bi više crnine ni htio skinuti sa sebe. Polaskajte mu, milostiva, više puta, da mu crnina lijepo pristaje, pak će možda...

Mel. Mislite? A, nije on tako mekane kovi.

Tur. Ja ću kušati sve moguće, da vam želju ispunim; ali i ja tražim, milostiva, od vas neko uzdarje. Moj će Albert imati sada dobra instruktora i mislim, da će dobiti prvi red, jer dan i noć uči. Onda namolite g. profesora, neka kod skorašnjih izbora gradskih glasuje za moju listinu kandidatâ, pa će mu se sve dosadanje nekorektnosti oprostiti... Drukčije... (Zašuti.)

Mel. Drukčije?

Tur. Ne ću moći ispuniti vaše želje.

Mel. Meni će biti teže, nego vama. Zato ako i ne uspijem, ja se pouzdano nadam u vašu dobrotu — meni za ljubav.

Tur. (šaljivo) No ako mi baš ljubav obećajete, za vašu ću ljubav učiniti sve — moguće.

Mel. (prihvativši šalu) Gle, gle, kako vi hvatate riječi! Pa dobro, zaslužite tu ljubav. (Ona mu koketno pruža ruku, a on ju po-

ljubi i poduže joj gleda u oči, ali uto se začuju koraci i razgovor. Na to se on stade praštati.)

Tur. Ljubim ručice, milostiva, moj duboki naklon!

Mel. (prateći ga) Klanjam se! Pogodba dakle stoji. (U to se pojave u razgovoru Kričalić, Valjan i Borčević. Svi se medjusobno pozdrave za čas iznenadjeni.)

OSMI PRIZOR.

Predjašnji i Pridošli.

Tur. (prvi se sabravši) Klanjam se! Došao sam se popitati za moga nevaljanca, g. profesore. Ali mi je milostiva gospodja rekla, da je već moja Berta ovdje bila. Za to vas ne ću smetati u sigurno važnom razgovoru s mojim političkim protivnikom. (Naklanja se.)

Krič. (zadovoljno) O, molim, g. predstojniče, osobni prijatelji. a načelni protivnici. Klanjam se! (Turalić ode, a s njime i Melanka.)

DEVETI PRIZOR.

Predjašnji bez Turalića i Melanke.

Valj. (za predstojnikom) Taj ima bolji njuh od lovačkoga psa. No sad će nas još bolje na oku držati.

Borč. (nastavljajući započeti prije razgovor, Kričaliću) Ne, ne, ja ne mogu prihvatiti vaš ljubazni poziv. Štujem svačije uvjerenje, ali . . .

Krič. Ja sam čuo, svi smo mi čuli o vama, o vašoj čeličnosti, te bismo vas rado imali i u svome klubu, kojemu sam ja predsjednik.

Borč. Hvala lijepa, ali ja ne idem ni u jednu stranku ni po ćudi svojoj ni po odgoju svome.

Valj. A i ova rascjepkanost odbija čovjeka, pa i drugi razlozi.

Krič. Znam, znam, moglo bi vam se zamjeriti odozgora. Toga se boji i g. katiheta, ali mi znamo šutjeti, imamo pouzdane sastanke, na koje dolaze i tajni članovi, na pr. gosp—

Borč. (prekidajući ga) Molim vas, nemojte nikoga odavatj...

Valj. Jer možemo odmah sud stvoriti o pouzdanosti i tajnosti vašega kluba.

Krič. To je samo, da vas obojicu uvjerim. (Borčeviću) Ali vi valjda niste naše stranke? I ako niste naš, onda ste proti nama? Ili — ili?

Borč. Ne, ja nisam nikome poštenu protivnik, nego nepoštenjacima i farizejima svake stranke, koji pod krinkom lijepih načela rade za svoj trbuh, te pohlepni i rasipni proždiru narodno dobro.

Valj. Čovjek može biti u kojoj mu drago stranci i može u svakoj koristiti, ako je pošten i voljan raditi.

Krič. To nije istina, samo se u našoj stranci može koristiti Hrvatskoj.

Borč. I ja, vidite, držim više do osobna poštenja, nego do sjajnih programa, jer sam se uvjerio u životu, da i pod najgorim sistemom mogu više koristiti svomu narodu radini poštenjaci i ponosni karakteri, nego nepošteni ili slabići i pod najliberalnijom upravom. Premda i sam priznajem potrebu stranaka u razvitom ustavnom životu, ipak držim, da kod nas još treba odgajati najprije značajne, nesebične pojedince, da budu zreli za stranke.

Valj. Mi imamo previše politikana, a premalo narodnih odgojitelja, koji su nam osobito potrebiti.

Krič. Vi to sve govorite tako uvijeno, profesorski, neslobodno... Vidi se, da to govore iz vas činovnici, namiraši...

Borč. (žešće) Takim ste prezirom i strančarenjem i ubili svaki slobodniji pokret u činovništvu predavši ga na milost i nemilost vlasti, odbivši ga od sebe učiniste ga nišanom svačijih strjelica, mjesto da ste ga sokolili i zaštićivali od pritiska...

Valj. I zato vam se izmed činovnika oni besavjesniji osvećuju progonima i strašenjem, gdjegod mogu. I još bi veća bezakonja počinjali, da ih nije strah odozgo... altrochè frittole! moj dragi.

Krič. Svi, koji služe, tim podupiru vladu, stoga su naši protivnici i ne mogu biti pravi rodoljubi prema našemu programu...

Borč. Vi vrlo jeftino cijenite vaše rodoljublje. Neka tko samo reče, da je vaše stranke, sve mu se odobrava i svaki grijeh mu se ispričava.

Valj. Eno trgovac Vodarić drži samo list vaše stranke i već ga u nebo dižete, a inače neka hara općinsko dobro, neka bere jeftino općinsku potrošarinu i sebi u džep trpa, vas ne boli duša. Vi dapače župniku, vašemu pristaši, ne date pisati u vašem listu proti Vodariću, jer je, čini se, najjači dioničar u vašoj štedionici.

Krič. Ta to su sasvim druge stvari, to ne ide u ovu vreću. Vi niste pravo upućeni u stvar, to su drugi razlozi.

Valj. A vranića! Drugi razlozi? Figurève!

Krič. Dodjite u naš klub, pak će vam se sve razjasniti. Ali mi smo zastranili... Dakle hoćete li (Borčeviću) uz ovu našu listinu kandidata za gradsko zastupstvo?

Borč. Ja bih najvolio ne glasovati, jer ja sam tu samo od časa do časa, a pravi gradjani neka sami sebi kroje sudbinu. Pa i ne poznajem svih kandidata.

Valj. (gledajući listinu) No, to su sve sami pošteni i radini ljudi.

Krič. I zato ih baš ne će predstojnik, već hoće prišipetlje, koje bi kimale, kako bi on kihao. Ako vi ne budete glasovali za nas, skrivit ćete mnogo zla našemu gradu. Napokon svoju gradjansku dužnost morate vršiti ili (imitirajući Borčevićeve riječi) nas predajete na milost i nemilost predstojnika...?

Borč. No, tu imate pravo. Ni najsitniju dužnost ne smijemo propuštati, jer i najneznatnija može biti u danoj zgodi i najveća, najkorisnija. Dobro. Razgledat ću i proučiti kandidate, pa naznačiti možda koje promjene.

Valj. I glasovat ćemo za sve poštene i radine ljude.

Krič. (zadovoljno) Dakle imam vašu rieč. (Pruža ruku obojici.) Živio, profesore! Hvala, g. katiheta. (Borčeviću) To je značajno od vas. Ne bojte se ništa! Ma da vas baš protjeraju iz službe, ja bih vam badava dao stan. Živjeli! (odlazeći) Živjela Hrvatska! Tvrda vjera.

Borč. (ispratívši ga) Klanjam se, g. Kričaliću.

DESETI PRIZOR.

Predjašnji bez Kričalića.

Borč. Kakav je to čovjek? Ti ga dulje poznaješ...

Valj. To ti je zakupnik rodoljublja u ovome gradu, inače ne baš jako čiste prošlosti. Vele, da je sijekući šume šurovao sa šumarom i s lugarima; da je često planula šuma, da se zabašuri trag ukradenim stablima, da se zabašuri haračenje susjedne nekupljene šume itd.

Borč. A možda su to sve samo klevete protivnika, jer se čini odlučan borac za opće dobro grada.

Valj. Možda, možda, ali su svakako nezgodni za vodje taki ljudi s tamnom prošlošću, — jer može dobra stvar poradi njih stradati ili bar teže uspjeti. On ti ovdje sa štedionicom drži na uzdi trgovce i obrtnike, a da ga oblast pritisne radi prošlosti, on bi lako mogao popustiti već od straha za svoje sumnjivo stečene hiljade — pa bi sve za sobom povukao ili veliku zbrku prouzročio.

Borč. Da, da, privatno poštenje svakoga pojedinca uvjet je i temelj općemu boljku.

Valj. Ali mi ćemo ipak glasovati za njegovu listinu, jer su na njoj vredniji ljudi, nego na predstojnikovoj.

Borč. Svakako.

Valj. Zato čuj nešto drugo! Vidiš, ono nije bilo pametno, što si ravnatelju odbio poziv za doček župana, pa se uturio onaj štreber Bukvešić. Taka ti sitnica može puno škoditi, a ništa time ne koristiš...

Borč. I u sitnici se mora čovjek pokazati čovjekom. To je radi odgoja mladjih.

Valj. Ah, vranića! Kad si već bio u pohodima kod predstojnika, pa nisi promijenio za to svoja načela, onda —

Borč. (nervozno) Da, to je baš ono, vidiš. Nisam uopće trebao tih benastih vizita praviti, ali na nagovor svoje žene i od neke taštine, da me ne drže za divljaka, eto pogriješih, priznajem, popustih od svojih principa. Stoga sada misle ljudi, da sam mekši, pa me hoće da mijese na svoj kalup, jer čim tko u mlinicu udje, brašnav izidje. Ali ja ću se okefati i tvrd se ne dam više mekšati.

Valj. Dakle zbilja ne ćeš poći?

Borč. Ne!

(Zastor pada.)

TREĆI ČIN.

Ista soba kao i u drugom činu.

PRVI PRIZOR.

Borčević i Melanka.

Borč. (pišući za stolom) Pusti me, molim te, da ovo dovršim, što sam nakanio.

Mel. Ali zar ti ne ćeš na glasovanje? Danas su gradski izbori.

Borč. Ne boj se, ne ću zakasniti, ima još vremena do podne.

Mel. (omilavajući se) Je l' da, Rade, ti ćeš meni za ljubav danas glasovati za predstojnikovu listinu? Jedanput ćeš ipak nešto učiniti meni za volju. Je li? U Zagrebu si radio po svojoj ćudi, pa vidiš, što smo dočekali? Dakle?

Borč. (u čudu) Kako to možeš tražiti od mene? Zar bi ti mogla ljubiti čovjeka bez značaja, koji pljuje na zadanu riječ? Da glasujem proti svome uvjerenju?!

Mel. Ali to nije uvjerenje, to je samo tvoj prkos.

Borč. Opet me vrijedjaš. Zar sam ja obijesni deran, da radim štogod iz prkosa?

Mel. Rade, to će ti škoditi, škoditi meni i tebi i djeci našoj. Predstojnik se zagrozio —

Borč. Ne bojim ga se. Kad ljubavi tvojoj ne popuštam, još ću manje grožnji njegovoj. Pusti ti muške poslove; ajde radje k djeci ili u kuhinju prigledati.

Mel. Rade, ti znaš, kako slabo stojimo; svaki dan sve više trebamo, djeca rastu, svaki mjesec dublje u dug padamo. Već se ne da ni živjeti nit umrijeti... Barem se ustegni od glasovanja, zaklinjem te srećom svojom, ljubavlju našom zajedničkom!

Borč. Evo, Evo, ne zavodi me na grijeh medenim riječima! Od predstojnika ne ću da kupujem milost žrtvom svoje savjesti kao učitelj ni zatajivanjem svoje svijesti kao gradjanin. — A dugu smo sami krivi. Zašto se ne stegnemo još više?

Mel. (srdita) Za ime božje, kud više? Ta već je ljeto, a ja još nosim zimski šešir, haljine mi već sve ljagama procvale, djeci sve od staroga prenačinjam. A jedemo i pijemo kao zadnji postolar tu jadnu čorbu, prismok i govedinu, a da pečenke i vina već davno ne vidjesmo.

Borč. Ta još bismo mogli i bez mesa biti, te živjeti kano vegetarijanci, a i odijela manje...

Mel. (plane) Ako si me tako mislio mučiti, onda si me mogao kod moga oca ostaviti, gdje mi nije ništa trebalo, već sam sjala u zlatu i svili. Moj me otac nije silio ni učio oskudjevati!

Borč. A mene je moja mati i gladovati učila, ali ne prosjačiti za zalogaj ni prigibati šiju pred ikim, već visoko glavu nositi i svojim se žuljevima hraniti, ne milostinju moliti, kao što bi ti htjela, da ju prosim od nekadašnjega tvoga udvarača.

Mel. Da nisam kod tebe, bila bih njegova i uza njega gospodovala, a ne bih trebala tudje milosti kao s tobom.

Borč. Pa zašto nisi njegova postala?

Mel. Jer si me ti premamio i preoteo uvijek se obavijajući nekakim nimbusom učenosti i pjesništva, što li ja znam...

Borč. (gorko) Kad ti meni daješ piti tolike porcije svoje žuči, onda ćeš biti tako ljubazna, da i ti svoju čašicu iskapiš. Čuj, predstojnik je, onda još pristav, napustio vašu kuću i tebe, kad je saznao, da tvoj otac propada i da mu ne će moći dati s tobom miraza, kakovu se on nadao. A naivni je, ali pošteni profesor išao za ljubavlju, ne za blagom, pa je ostao vjeran svojoj dragoj i bez miraza.

Mel. To nije istina, da je moj otac propao!

Borč. Pitaj ga. — Ne bi bila ni danas to od mene doznala, da me nisi sama za jezik potegnula.

Mel. Onda još više moraš skrbiti za me i za djecu, kad se nemaš već na koga osloniti; onda se pogotovo ne smiješ nikomu zamjeriti...

Borč. Ja hoću da ostanem pošten čovjek, a kus kruha ću svagdje moći steći — i moja djeca ne će, ako Bog da, gladovati, dok sam zdrav.

Mel. Ali ja nisam zadovoljna s tim tvojim tobož ponosnim siromaštvom; ja ne ću da vječito oskudjevam, kao kakva nadničarka.

Borč. Ne vrijedjaj druge poštene staleže!

Mel. Eno, kako drugi muževi ugadjaju svojim ženama i jelom i odijelom i zabavama... Oh, majko moja! (Zaplače od ljutitosti.)

Borč. Da, da, sve ste vi jednake. Najprije nas lovite tobož nježne na lepak svojih lica, a poslije nas u bračnom kavezu davite svojim zahtjevima.

Mel. (svedjer plačući ponavlja riječi) Oh, majko moja!

Mel. Da, majko moja, majko! S njome ste skupa i upropastile oca vašim luksusom. A sad hoćeš da i ja za tvoje hire prodajem svoj značaj i svoj narod...

Mel. (presijecajući mu riječ) Narod, narod! uvijek ti na jeziku taj narod. I ja sam sa djecom svojom narod. (Sad prolazi ispod prozora rulja pjevajući i derući se: „Živio Turalić!", te se vika pijanih čuje i u sobu.) Na, evo ti tvoj narod! Oblokani već u jutro idu, a mi

nismo već deset dana ni vidjeli vina. Hajde se bori za njih! Zahvalit će ti večeras razbijanjem prozora.

Borč. To su pristaše tvoga štićenika Turalića. Ali ja ću se i za takve boriti, dok se opamete i osvijeste.

Mel. A zašto bi se ti borio za drugoga i sebe turao u propast? Neka se svaki za sebe brine, a ti se imaš za koga. (Netko kuca na pobočna vrata.) Napred! Tko je? (Ide prema vratima, na koja se ukaže Šilović.)

DRUGI PRIZOR.

Prijašnji i Šilović.

Šil. Dobar dan želim! Molim ponizno, došao sam po svoj trud... Neka gospoda oprostidu, ali ja već ne mogu čekati. Ja sam dosti čekao, pa bih već rado vidjeti svoju muku... To nije — onoga —

Mel. Ta rekla sam vam već, da se strpite do prvoga; mi nemamo tvornicu banknota.

Šil. Molim, oprostite, milostiva, to me već četvrti mjesec tako odbijate; a kad prvi dodje, onda opet velite, neka dodjem petnaestoga. To nije — onoga —

Borč. Ta daj čovjeku niegovu zaslužbu. Za bagatelu se ne ćeš dati sekirati i sramotiti.

Šil. A, molim ponizno, gospodin profesor, to nije bagatela. Evo računa. (Pruži cedulju. Melanka hoće da ju preuzme.)

Mel. Dajte ovamo. (Šilović ne da, već je preda Borčeviću.)

Borč. (pregledavši papir) Ta to je račun za više mjeseci? Kako si dopustila, da se nagomila tolika svota? (Kao da je još htio nešto reći, ali progutne smireno.) Dragi majstore, tako veliku svotu zbilja ne možemo na jedanput platiti, dajte pričekajte još — vjerujte mi —

Šil. Ja njima vjerujem, gospodin profesor, ali i meni je teško. Ja sam mali čovjek bez kapitala; Pipavić mi već ne da kože na dug; slaba mi zaslužba, mnogo po dugu, djeca bolesna. A i ženi je mi oduzeti privredu predstojnik —

Borč. Zašto? Kako?

Šil. Zagrozio mi se, ako ne glasujem za njegove ljude. Moja će žena kod njega posluškinja. Što više, zaprijetio se, da mi ne će ni duga isplatiti, ili da će mi ga mjesečno po 20 filira ispla-

ćivati, on gospodin meni siromahu. A njegov je dug još veći, nego vaš...

Borč. (kao za se) Sramota, takva sredstva?

Šil. Za to sam držao, da ću s novcem od vas dobivenim u džepu lakše odolijevati njegovoj navali.

Borč. O jadni moj čovječe, odolite mu vi i bez toga novca, kao što ću mu i ja, jer od mene sada ne možete dobiti ni toliko novčića, koliko je kruna u ovom računu.

Mel. Ustrpite se još neko vrijeme! Pa vi možete i za predstojnika glasovati.

Borč. (ljut) Ženo! (umireno Šiloviću) Radite vi po svojoj savjesti.

Šil. Je, drugo mi ne preostaje, nego da uradim po volji predstojnikovoj, da mi barem on plati dug i da mi ne ukrati ženi zaslužbu.

Borč. (kao za se) Grozno! Eto, što učini siromaštvo — ili da bolje rečem, što skrivi lakoumlje moje žene! (domislivši se nečemu) Ne, vi glasajte po svojoj volji, a za novce se ne bojte. Još danas ću ih dići na mjenicu, te ćete ih već prije podne imati u rukama. Hajte slobodan, nesputane svijesti k izbornoj žari!

Šil. (zadovoljno) Zlatni gospodine! Čisto duh u me dolazi. — Pa biste mogli zagovoriti i moju ženu kod koje vrijedne porodice, ta vi ste od svih dobro vidjeni u gradu. (Borčević odobrava glavom.)

Mel. (mužu) Da, još ćeš otvoriti i birô za služavke.

Borč. Poskrbit ćemo se i vašoj ženi za mjesto. G. katiheta Valjan baš treba podvorkinju.

Šil. (odlazeći) Hvala lipa, dobri gospodine! Ljubim ruke, milostiva! Dakle novce ću sigurno dobiti?

Borč. Sigurno, sigurno, dragi majstore.

Šil. E, onda idem bez straha korteširati i glasovati za našu stranku. (Ode, a Barica najavljuje Sokića, koji se odmah ukaže, dok Barica izadje.)

TREĆI PRIZOR.

Melanka, Borčević, Sokić, Barica, koja odmah ode.

Barica Gospodin derehtur gemenazije!

Mel. Neka izvoli u sobu za primanje.

Sok. (ulazeći već) O, molim, ne trudite se, milostiva, mogu ja i ovdje biti sa gospodinom kolegom, jer imam dvije, tri reći s njime.

Bar. (Melanki) Gospa, triba zafrig napraviti za zelje.

Mel. (nestrpljivo) Odmah, odmah.

Bar. Mačka je mliko prevrnula, Ivo se mali opekao, a Jelica je razbila čašu.

Mel. Hajde! što sad trebaš sve to tu namaljati? Zašto si ti s njima? Što ne paziš?

Bar. (mrmlja za se) Idem, da ne čujem što gore. Pametniji popušća. (Ode.)

Mel. Grozni stvorovi te sluškinje!

Sok. Tu pjesmu i ja čujem kod kuće svaki dan.

Borč. Ja pak uzalud ponavljam, da treba sluškinju i učiti, ne samo psovati.

Mel. To je lakše reći nego učiniti.

Borč. Što ste izvoljeli, g. ravnatelju?

Sok. (važno) Biti ću kratak i iskren s vama, kano uvijek. Evo, baš dobro, te je i milostiva ovdje. Došao sam kao ravnatelj zavoda, kojemu ste i vi, mogu bes laskanja reći, dičan stup i ures, došao sam, velju, da vam na srce stavim vašu probit i vaš napredak, uopće boljak vaš i vaše čestite porodice. Čujem, da prkosite poglavitomu gosp —

Borč. Molim, g. ravnatelju, ja nisam dijete. Onda vas lijepo molim, govorite li to službeno ili prijateljski?

Sok. Prijateljski, posve prijateljski, jer mi je stalo do napretka mojih profesora. Evo vam, gospodin mi je načelnik dao i za vas glasovnicu. (Pruža mu, ali je Borčević ne prihvaća.)

Mel. I ja ga čitavo jutro nagovaram, gosp. ravnatelju, ali zaludu.

Sok. Znate, milostiva, gospodin sebi kvari time lijepu budućnost. On ima tako krasne sposobnosti, da bi šteta bila, da ovdje u pokrajini zakržljave...

Borč. I pokrajina treba ljudi. To i jest ono zlo, što se većina činovnika smatra ovdje kao na prolaznoj stanici, pa samo prividno vrše svoje dužnosti. Na sredini se sobe tek pomete, a po kutovima na lopate smeća, jer svi teže naprijed. Ali svi ne možemo sjati na vidiku,

Sok. Ne, ne, krivo imate. Svakomu valja dati svoje mjesto, jer na njemu lakše razvije svoje vrline, više koristi zajednici. — Ja sam iskren, pa ću vam priznati, da i ja želim dalje, te mi je neugodno, što mi vaša opornost kvari dobar glas kod viših.

Borč. Kako?

Sok. He, mogu mi prigovoriti, da nemam auktoriteta nad svojim profesorima, da mi je zbor nedisciplinirán, da nemam moći itd. Dakle već meni za ljubav —

Borč. Oprostite, g. ravnatelju, ali to ne pripada u vaše službeno područje.

Sok. Ali ne slaže se ni s vašom službom politizirati, oponirati...

Borč. To nije politika ni opozicija, već stvar moje ustavne svijesti i morala.

Sok. Ali vidite, svi će naši kolege glasovati za tu listinu — pa i g. Mirović, s kojim ste se dosad slagali.

Mel. Vidiš! i Mirović. On je bar po tvojoj ćudi i radikalac.

Borč. On je radikalac samo na jeziku, u teoriji, a u praksi je kao i svi drugi. Do jučer je psovao preda mnom sve te ljude, za koje ide danas glasovati. On drži, da je dovoljno iza ledja se napsovati i iskaliti, a poslije ipak raditi, kako drugi hoće. Nego čujem, da teži za vašim mjestom, kad vi odete, dakle se ne čudim. — A ja ne ću da budem dvoličan.

Mel. Ali ti bi još mogao i službu izgubiti?

Borč. Ne budi smiješna!

Sok. To baš ne, milostiva, ali škodit će to svakako, svakako, jer napokon ja ne mogu zatajiti, ako me viši zapitaju...

Borč. Za takve se trice, mislim, ne brinu oni, samo ako čovjek svoju dužnost vrši. Tko je na svome mjestu, ne treba se plašiti. Ali nama je već tako strah prodro u kosti, da drščemo na svaki šuštaj i mislimo, da viši osluškuju i disanje naše. Ja ne ću da biram ničije kreature, kad mogu glasovati za poštene ljude.

Sok. Ta ti su vam filistri svi na jedno brdo tkani! Što se izlažete za njih?

Borč. Ja vršim svoje pravo i slušam glas svoje savjesti, g. ravnatelju. Sa svojim pravom radim što me volja.

*

Sok. (ustajući) E onda ja perem ruke. I ne krivite mene, ako se što — Ljubim ruke, milostiva; klanjam se!

Mel.
Borč. } Klanjam se, g. ravnatelju! (Isprate ga do vratâ.)

ČETVRTI PRIZOR.

Melanka i Borčević sami.

Mel. (zabrinuta silno) Rade, zaklinjem te još jedanput milim Bogom i nekadanjom ljubavlju! progledaj na me i na djecu našu! Što će biti od nas, ako te otpuste?

Borč. Zar za to? Ne benavi! — Ali da se i to zbude, čega se ti bezrazložno bojiš, ima i drugdje kruha, rekoh ti već. Radit ću i mučiti se bez grižnje savjesti.

Mel. A na me ne misliš? što ću ja tada još više stradati?

Borč. (tvrdo) Moći ćeš prati i gladiti rublje za druge, a ne praviti dugove na račun moje službe.

Mel. (bijesna) Zar da i sluškinja postanem kod tebe!? Toga ne ćeš doživjeti od mene, ja nisam prosta roda kao ti!

Borč. Da, prosta roda, ali sam ti bio dobar za muža. Pravo mi i budi, što sam bio tašt.

Mel. Kad me ti ne ćeš spasiti, spasit ću se sama! Znam, kako.

Borč. Samo dostojno! Ja idem kupiti mjenicu i potražiti jamca, da isplatim tvoj lakoumno napravljeni dug. Vratit ću se skoro. (Odlazi.)

PETI PRIZOR.

Melanka i Barica zatim.

Mel. (Sjedne za pisaći stol i žurno potraži papira, napiše list i smota ga.) Tako! On će imati više srca za mene od moga muža. (zovući) Barice!

Bar. (još izvana) Zapovidaju? (U to se pojavi Barica.)

Mel. Evo, odnesi brže ovo pismo g. predstojniku Turaliću. I da si tu i tamo!

Bar. (zlovoljno) Uvik moram nekamo letit, a baš sada sudje perem — onda ćete psovat, da sam lina.

Mel. Jezik za zube i šibaj, kamo ti velim. Ako ti nije pravo, možeš na prvoga pokupiti svoje krpe i očistiti mjesto drugoj.

Bar. (gundrajući) Bogme za tako slabu plaću neka bis izdrži toliki posao. Hodite sad vi bar u kuhinju, da čorba ne izvri, jer ću opet ja biti kriva. (Odlazi, a Melanka za njom.)

Mel. Gle ju! nije nego jezik na njoj. I da mi nisi dugo izostala, kao kad po vodu ideš! (Zadje za Baricom, a uto se na druga vrata pomoli Pipavić i Borčević.)

ŠESTI PRIZOR.

Borčević i Pipavić.

Pip. Ma, znate, to je teška stvar, znate...

Borč. Budite tako dobri, eno pero i tinta. Ovaj čas mi još prije podne vrlo nužno treba, a ne mogu u ovaj par naći nijednoga kolegu ili gazdu Kričalića. Ne bojite se valjda za tu bagatelu. Dajte, učinite mi tu uslugu...

Pipav. Znate, ja iz principa, znate, ne potpisujem nikomu, znate, mjenice. Ali u ovoj ću zgodi, znate, popustiti od svoga načela, znate... nu uz jedan uvjet, znate?

Borč. Koji?

Pip. Znate, svaki dar traži, znate, uzdarje. Ja ću vama, znate, potpisati mjenicu, a vi ćete, znate, glasovati za našu list —

Borč. (uvrijedjen) Gospodine! onda ne trebam...

Pip. (presijecajući mu riječ) Oprostite, ali to nije, znate, ona prva listina, već, znate, kompromisna, znate, izmedju vaših i naših. Znate, dogovorili se u zadnji čas, znate, predstojnik i Kričalić, znate...

Borč. Kričalić? Nije moguće! Sam na svoju ruku bez dogovora?

Pipav. Jest, jest! Znate, nije sve zlato, znate —

Borč. Kako?

Pip. (povjerljivo) Znate, to samo vama kažem, znate, kano karakteru. Vi ćete nastradati, znate, s ovim ljudima, znate. Kričalić je ravnatelj, znate, štedione, a u njoj ima, znate, veliku moć trgovac Vodarić iz obližnje općine. On je, znate, pod istragom radi općinske potrošarine, znate, koje se dočepao nezakonitom dražbom, znate. Istragu vodi, znate, predstojnik i vozi se u njegovoj kočiji, znate, ide k njemu na objede, znate — i —

Borč. I vi to sve znate, znate, a ipak za njih glasujete i za druge njima slične, pa se usudjujete i mene u taku bagru

zvati. — Ta vi i predstojnik time diskreditirate svoju višu vlast, kad joj take ljude izabirate i namećete. Zašto joj vrijedne u pomoć ne snubite?

Pip. (u neprilici) Oprostite, znate, ni ja ih ne trpim. Znate, ja imam, hvala Bogu, od čega živjeti, znate...

Borč. Onda još veća sramota po vas.

Pip. E, nije; znate, načelnička čast puno valja meni, znate. Da se posvadim, znate, s predstojnikom, onda bi, znate, kotarska oblast izašla iz moje kuće, pa porezni ured, znate —

Borč. Ta došle bi privatne stranke.

Pip. E, ali privatnici, znate, slabije plaćaju, više kvare sa djecom, znate, i zahtjevâ imaju puno, znate, pa nije tako sigurno —

Borč. O jadna načela, jadan moral i ideali naši kod tako materijalnih načelnika! A ja sam držao, da bar vi iz čista uvjerenja pristajete uz predstojnika

Pip. A molim vas, znate, vaš je radikalac Kričalić, znate, samo zato načinio kompromis, znate, jer se nada, da će doći u njegovu kuću na obali, znate, pošta, kako mu je, znate, natuknuo predstojnik. Onda će, znate, i vama otkazati stan, znate —

Borč. A koliko je tek prošlo, kad mi je rekao, da će me i badava držati na stanu, ako glasujem za njegovu listinu!

Pip. Pa za ovu će listinu, znate, glasovati i vaše kolege, na pr. Šmalić —

Borč. Da, jer se boji, da ga ne prijavite radi njegovih škandala s ljubavcom.

Pip. Ali i drugi čestiti činovnici, znate, glasuju — i gospodin sudac, znate —

Borč. Znam, znam nažalost, svi bi ti htjeli odavle na bolje mjesto. I u toj se nadi gomilaju na njihovim stolovima zaostaci neriješenih akata, a stranke, narod neka čeka i plaća.

Pip. Pa i g. inžinir Perinić je, znate, za nas.

Borč. To je onaj gospodin, o kom ste mi govorili, da je negdje za mito premjerio općinskoga zemljišta i pridao privatniku, je li? — Tako, tako, svak se boji za svoju slaboću.

Pip. Znate, oprostite, ali vi sebe, znate, precjenjujete, znate, kao da ste vi jedini svetac, znate...

Borč. Ne, već ja znam svoju čednu vrijednost i svoje dostojanstvo, čega vi ne znate ili ne ćete da znate, ili možda toga svega i nemate, jer ništa ne nosi, kad tako svijesno radite proti svome boljem uvjerenju. Za to vas više i ne molim ni za kakvu uslugu. Idem k našem katiheti.

Pipav. A ja idem, znate, druge snubiti, kad vi ne ćete. Sad će, znate, o podne doći obrtnici i trgovci, znate, koji će sigurno svi prihvatiti, znate, naš kompromis. (Odlazi.)

Borč. (za njim) Još ću dospjeti, da vam pomrsim račune. (U to se pojavi Valjan.)

SEDMI PRIZOR.

Borčević i Valjan

Valj. (s vrata) Žuri se na izbor, čekamo te. Promijenila se situacija. (Zove ga, da ide.)

Borč. Čekaj, prije potpiši ovu mjenicu. To je moj dug postolaru Šiloviću. Tim dobivamo jedan pošten glas više, i to njegovim zasluženim novcem.

Valj. Šiloviću? Ta to je najveći korteš za našu staru listinu! Sve je majstore pobunio proti predstojniku i Kričaliću.

Borč. Zbilja? E, naš mali čovjek još nije pokvaren...

Valj. Da, uzor, uzor može biti bogatašima! Ne trebaš mjenice, toliko ja imam gotovine kod sebe. Samo se žurimo. (Odu obojica.)

(Zastor pada.)

ČETVRTI ČIN.

Soba za primanje kao u prvom činu.

PRVI PRIZOR.

Melanka i zatim Barica.

Mel. (Šeće zamišljena, pa stane i prisluškuje, jer čuje korake. Pojavi se Barica teško dišući). Jesi li predala list?

Bar. Alaj sam se natrčala od Iruda do Pilata! Gospodin pristojnik nisu bili u svom uredu, već su u gamistratu, gdi su balotacije, izbori, kako se to zove. Pak sam morala tamo drčati, ali ondi je sve puno svita, pa me bilo sram ovako blatnu i raskuštranu, pa sam pismo odnila kući gospodinovoj i pridala ga milostivoj —

Mel. (planuvši) O ti lupačo! gusko! gnjuse jedan!

Bar. (prenećena) No, jako fino, gospe! Za takovu se ja plaću nisam pogodila služit.

Mel. (sto) Ja sam ti rekla: njemu u ruke!

Bar. (flegmatički) Kad se ne može do gospodina prid tolikim svitom u gradskoj kući. Ja sam mislila —

Mel. Ludo, ludo si mislila i još ludje učinila. Natrag hajde po pismo! — Je li ga gospodja otvorila?

Bar. Još prida mnom — i bila ljuta ka' i zmija, pa se odmah išla preoblačit. I ja sam samo dvi, tri beside rekla s njezinom curom u kuhinji, već je bila obučena za vanka. Mislila sam, da će ona sama odniti pismo gospodinu pristojniku, a kad tamo, evo je za mojim petama!

Mel. Beri se u kuhinju k djeci i pazi na oganj. Zatvori sve prozore u sobama i vrata...

Bar. (zatvarajući) Valjda ne će biti zla vrimena? — Onoj pristojnikovoj curi ja ću oči iskopati, ka' i svakoj, ako mi bude otimala ispod nosa moga Vranešu. (Odlazeći na vratima dovikne Melanki, koja je nervozna.) Eto već gospe pristojnikovice! (Ulazi Berta.) Sad su se dvi prave spravile! Alaj ću prisluškivat na ključanicu. (Ode.)

DRUGI PRIZOR.

Melanka i Berta.

Berta (oholo) Nije li kod kuće gospodin profesor?

Mel. (isto tako, nudeći joj sjesti) Izvolite!

Berta (ne htijući) Hvala lijepa, nemam kad. Rada bih s gospodinom profesorom govoriti (sve se uzbudjujući), i to pred vama gospodjo, a ne iza ledja, kao vi s mojim mužem.

Mel. Oprostite, vi želite govoriti s mojim, ja s vašim, pa smo jednake.

Berta (planuvši) Ne budite drzoviti, milostiva. Ja već dulje vrijeme opažam, kako vi lovite moga muža. Ali ako vam je malo jedan, vi sebi hvatajte druge, a moga na miru ostavite!

Mel. Vi mojemu više udvarate, nego ja vašemu. To sam na svoje oči vidjela, a eto ga i sada potražiste...

Berta Jest, da mu rečem, neka pripazi na svoju ženu. Ja nisam, kao vi —!

Mel. (prezirno, cinički) Pa što sam ja zla učinila, ako sam vašega muža zvala u pomoć u nevolji, koja Bog daj stigla i vas!

Berta Sad se tako izvinjavate, a (vadi pisamce) ovdje ga k sebi na sastanak, na rendez vous zovete i nekadanjom ljubavlju zaklinjete, da odmah dodje, dok vam nema muža kod kuće. (Melanka hoće da rastumači nešto, ali Berta ne da, već dalje govori.) Stidite se, gospodjo! To ću ja gospodinu profesoru javiti. Imate svoga muža, lijepa i mlada, pak se okanite moga — ako već niste sav stid pod noge bacili! (Odlazi naglo otvorivši vrata, na kojima se ukaže iznenadjena Barica, koja je prisluškivala.)

TREĆI PRIZOR.

Melanka i Barica.

Mel. (bijesna za Bertom) Prostakinja! U moju me kuću dolazi vrijedjati i potvarati s neučinjena grijeha. I takva mi poniženja pribavlja briga za moju djecu, za moga lijepoga i mladoga — gle, gle zmije prisojkinje! — Ona mene prekorava po onoj: Reci joj, da ti ne reče! (Imitira Bertu.) Lijepa i mlada muža imam... Jesi ju čula?

Bar. Oglušila na oba uha, ako sam ni besede čula!

Mel. (ne pazeći na nju) Pa da me ne obuzme želja i osveta, da bude imala za što klevetati!? (Ulazi pandur Kuzma oturnuvši s vrata Baricu.)

ČETVRTI PRIZOR.

Predjašnji i Kuzma.

Kuzma. (salutirajući s vratâ) Molim pokorno, je li kod kuće njihovo gospodstvo profesor Borčević? Cura mi prije na ulici rekla, da nisu doma, pa sam ih išao tražiti posvuda već čitav sat: i u gimnaziji i u kafani i u čitaonici i najzad ovdika opet, molim pokorno...

Mel. Nema ga ni ovdje. Što biste mu rad?

Kuzma Gospodin su me poglaviti poslali po gospodina profesora, da bi došli glasovati, jer je zadnji čas, a majstori i trgovci i tri profesora ne će da glasuju bez njihova gospodina, Bog im dao zdravlje!

Mel. (zamišljeno) Tako dakle... Ali već je skoro podne, izbori će već biti zamalo gotovi. (dosjetivši se) Molim vas, počekajte malko, ja ću napisati g. predstojniku, gdje bi ga mogao naći.

(Sjedne za stol i brzo napiše, veleći) Sad moramo biti oprezniji u izražajima.

Kuzma. (dok ona piše) A Bog im dobro dao, gospica, milostiva gospica, mogu mu i ja reći — ali, kako ih volja, no — — Samo ih molim, da bi gospodinu profesoru preporučili moga maloga u šestom razredu. Znate, on nema puno ovdika (pokaže na čelo), ali će biti dobar za popa —

Mel. (svršivši pismo) Ali pop mora biti baš najvrsniji, kano tjelesni i duševni učitelj.

Kuzma. A, molim ih za dobrotu, on će znati tu svoju mašicu odčitati i puk blagoslovit, pa Bog te veseli: »Gospodin s vami, fijorin s nami«, a drugo mu nije potriba znati.

Mel. (predavši mu list) Ali pazite! Samo g. predstojniku Turaliću u ruke, nikomu drugomu!

Kuzma. Bit ćedu služeni, milostiva, samo ih molim dobrotu, da mi maloga priporuče, da ga iz šestoga razreda skrasim kakogod u simenišće. Pa ću im lipu jabuku donit... (Odlazi.)

Mel. Dobro, dobro, ne bojte se, samo vi list izručite. Znate, gospodinu predstojniku, nikomu drugomu!

Kuzma. (zaustavivši se) Ma bit ćedu služeni, ka' i — ma eto na! — Samo mi dičaka gospodinu svome —

Mel. Hajte, hajte, bit će. Žurite se! (Kuzma ode.)

PETI PRIZOR.

Melanka, zatim Barica

Mel. (zamišljena) Da, drugoga mi spasa nema — nema i nema. Ta sami me guraju pod okrilje Turalićevo. (Šeće šuteći, pa pozvoni.)

Bar. (ulazeći) Izvolite?

Mel. Slušaj ti; što god si malo prije čula i vidjela izmedju mene i predstojnikovice, da mi nisi nigdje ni slovca o tom spomenula.

Bar. Bog š njiman budi, pa ja nis' ništa čula ni vidila! Oslipila i oglušila, ako sam ni zerice! Ča ćedu meni tudje ćakule! Samo ako nisu čuli susedi, za me lako. Ja križić na usta, pa čula, kako i ne čula, moja usta ka' i grob. (Ulazi Frana.)

ŠESTI PRIZOR.

Prijašnje i Frana.

Frana. Faljen Bog, dobar dan jin zelin, miloštiva.

Bar. Ča ne znate vani čekat i pokucat na vrata, vi —!

Frana. Muc! ti Bunjevko! Ja niman š tobon nikakova pošla, nego z gošpon. — Žnan ja, ca je lipo, boje nego ti, r'jo! Ja nišan, pod grmon rojen, r'jo, ka' ti, nego va gradu —

Bar. Medju žohari i čanži, lipe ti sriće, baš!

Mel. (Barici) Dosta već toga! (Frani) Po što ste došli, Frana?

Frana. Miloštivica, molin Boga pa njih, mene šu pošlali oni gošpodin Kricalić po njihovega gošpodina profešura, da odmah dojdedu na gamištrat. Oni vrag od poštolara Silovića da je šmutil švu kompaniju od artizanov —

Mel. Ali njega nema kod kuće; već ga je tražio i pandur Kuzma. Valjda je već i glasovao tamo moj muž.

Frana. Boh im daj ždravje! Gošpodin Kricalić šu dobar covik, daju zasluzit širomahu, istina, ma ja jih išto ne trpin. A njihovi gošpodin šami odnešu s pijace i ribu i drugo, ma švejedno ih švi nekako volimo, zac žnaju lipo sa švakin i š fakinon i z gošpodinon. Ja bin njin rajše žabadav nošil, lego drugomu ža novce...

Mel. Dobro, dobro, hajdete sad javiti, da ga nema kod kuće.

Frana. Dobar, dragi covik, vrah me žel, ako ni; dobar ka kruh ki še ji... gospa, Bog jin dal ždravje! 'te mi dat jedan žmujić rakije, ako imaju? ako ne, pa fala Bogu!

Bar. (Melanki) A već smrdi po rakiji!

Frana Muc! ti Bunjevko, kad gošpa govoru; ti ćes govorit, kad budu buhe kasljale. Ti niši moj par!

Mel. (vadeći novac) Na, evo za čašicu rakije. (porugljivo) To je »narod« moga muža!

Frana. (odlazeći) Orajt! lipo jin falin, miloštivica, ovo će bit ža ždravje njihovo i njihove dicice.

Bar. A u tvoje grlo. (Ode Frana. Čuje se glazba.)

SEDMI PRIZOR.

Predjašnje bez Frane.

Mel. Što je to? (Otvara prozor i gleda, a glazba se s ulice sve bolje čuje.) Valjda su izbori svršeni.

Bar. (gledajući na drugi prozor) Ljudi prolaze u skupovima (Stanka.)

Mel. Izabranike prati glazba. (Sad se čuje jasno i muzika i poklici: „Živio Borčević!")

Bar. Glete, gospa, i naš gospodin š njiman; potežu ga sa sobom, a on se nećka. A, otišao je, otišao š njiman.

Mel. Predstojnik je sigurno propao, kad ga nije za glazbom... Eno ih potuljenih, njega i Pipavića. (Ode od prozora.) Bože dobri, moj će muž nastradati, a s njime i ja i djeca (Stanka) Bog zna, je li pandur Kuzma predao pismo? (Gleda na ulicu.) Načelnik ide sam po ulici... Kud je predstojnik?

Bar. Unišli su u našu kuću.

Mel. Hajde ti sad u kuhinju. Pazi... (Barica ode, Melanka prisluškuje, dok se pojavi Turalić pokucavši.)

OSMI PRIZOR.

Melanka i Turalić

Tur. Ljubim ručice, milostiva! Izvoljeli ste poslati po mene opet? U čemu mogu biti na uslugu? Ali prije svega moram vam se potužiti na gospodina muža...

Mel. Dakle je zbilja proti vama glasovao?

Tur. Ne samo to, već i proti kompromisu. Sve smo bili uredili Kričalić, načelnik i ja, da proturamo ojednaki broj svaki svojih; ali vaš je gospodin u zadnji čas još neodlučne obrtnike i trgovce raspalio za staru njihovu listinu, te s njima uz tri svoje kolege glasovao. I tako ja sa svojima sjajno propadoh... Ali sam već uložio utok proti izboru radi nečuvene agitacije protivnikâ. I Kričalić je bio bijesan, što njegovi vole slušati Borčevića, nego jednoga Kričalića, svoga predsjednika, pa je vašemu gospodinu i stan odrekao u žestini prepirke.

Mel. O jadne mene! Što će biti iz nas!? — Ali vi ćete biti tako dobri, tako milosrdni, pa ne ćete to upotrebiti proti nama?

Tur. He, milostiva, čast vama, ali služba je služba. Ja moram vršiti dužnost, a pogotovo sebe moram pokriti...

Mel. Vi to ne ćete učiniti, gospodine predstojniče! Vi ne ćete mene i djecu moju sitnu upropašćivati, za Boga! —

Tur. Ja, milostiva, meni je žao, ja ne bih rado — ali na meni je velika odgovornost... Ako ja ne javim, to će drugi...

Mel. Što su moja nevina djeca kriva, što ja? Smilujte se na nas, ako ne ćete na muža, koji i ne zaslužuje obzira... Ali mi nedužni stvorovi da trpimo za njegovu ludost?...

Tur. Da, da, ni gospodin profesor nije obziran spram moga djeteta. Eno ga nagradio drugim redom pored svih preporuka i vaših i mojih. On je okrutan prema mome djetetu, zašto da se ja smilujem njegovoj djeci?

Mel. Ta nemojte tako, za Boga miloga! Budite vi čovječni kad on nije — zaklinjem vas nekadanjim našim poznanstvom, nekadašnjom ljubavlju! Sjetite se trenutka, kad ste mi ju očitovali... tragovi joj nisu još možda iščezli iz srca...

Tur. (mekše) Milostiva, ali i ja bih rado napred, ni ja ne ću da sagnjilim u ovome blatnome duplju. Nu vaš gospodin ruši stepenicu za stepenicom, po kojima se hoću da popnem na više. — Ja bih za vas drage volje, od svega srca sve moguće učinio, ali on je zapreka i mome i vašem boljku...

Mel. (sve usrdnije, toplije glasom i okom) Zato se i obratih na vas, gospodine predstojniče, kao na staroga dobroga znanca mile uspomene, vas odabrah zaštitnikom svojim i svoje djece, kad onaj, koji bi morao, za nas ne mari...

Tur. (slobodnije) Pretežak mi zadatak namećete, milostiva... Stoga bi i nagrada morala biti primjerena i dostojna — — —

Mel. Kakva nagrada?

Tur. Kada dužnosti muža na me prenosite..., morali biste i čuvstva... i —? (Ljubi joj ruke.)

Mel. (koketno) — i? kakav i —? Kad su ta čuvstva već...

Tur. (sigurno, pobjednički, poljubivši joj žarče obje ruke) I prava —!

Mel. (za čas zatravljena blago se istrgne) Ne sve najedanput! Prava još morate zaslužiti. (U to se čuju iz daleka poklici: „Živio Borčević!" Oboje se trgoše.) Za Boga, u vaše gospodje moj prvi list za vas... Nastojte ga svakako dobiti, jer je ljubomorna, pa bi mogla mome mužu —

Tur. Ne bojte se, lako za to; ja ću nju već lako uvjeriti o protivnom. (Opeta se čuju poklici, ali bliže.) Šteta, što sad baš moram bježati —!

Mel. Da. Inače bih vas morala u ormar zatvoriti, kao u kakvoj komediji na pozornici.

(Zastor pada.)

PETI ČIN.

Soba u stanu Borčevićevu.

PRVI PRIZOR.

Melanka i Valjan.

Mel. (spremajući po sobi) Kako će se sve to svršiti? To će biti grozno, ako ne budemo premješteni na bolje mjesto ili u Zagreb...

Valj. (u neprilici) Ja sam došao, milostiva, da vas pripravim.

Mel. (presijecajući mu riječ) Ali predstojnik je obećao, dao poštenu riječ...

Valj. To će teško ići, milostiva, pripravite se —

Mel. Ali on će ispuniti svoju riječ...

Valj. Ako ne?

Mel. Mora, mora! inače ja bih sebe i njega skončala!

Valj. Tako daleko baš ne će doći. Ali on vas vara...

Mel. Ne, on će svoju riječ iskupiti kano pošten čovjek.

Valj. Pošten čovjek? pošten čovjek? Je li onaj pošten, koji vas je već jednom prevario? koji svoj narod vara zbog sebe i sad svoju vladu radi vas?

Mel. (tupo) Imate pravo — grozno! To je medjusobno nadvaravanje...

Valj. Nemojte se uzrujavati... Vaš me gospodin poslao, da vas pripravim na neugodnu vijest...

Mel. (prenerażena) Kakvu?

Valj. (okolišajući) Prva je, da je Turalić premješten u Zagreb, a ne vi...

Mel. (odlahne joj) Turalić u Zagreb?! (Pogleda se slučajno u zrcalo.) Gle, kako sam još raspletena. (Ide k zrcalu te popravlja kosu.) E onda će Turalić i nas povući gore jamačno.

Valj. Vi nikako ne će te da razumijete, da vas on zaludjuje. On je vama naškodio, a sebi koristio, jer... (Na to se začuju koraci i odmah se ukaže Borčević.)

DRUGI PRIZOR.

Predjašnji i Borčević.

Borč. (pozdravivši) Zdravo! Servus! (pogledavši po sobi) Još nisi kuću pospremila? ni sebe uredila?

Mel. Ta još nije ni deset sati. Što si tako rano došao? Zar nemaš danas do podne školu? Dotle bi već sobe pospremljene bile. (Popravlja kosu pred ogledalom.)

Valj. Ja sam gospodju zadržao, znaš. Htio sam je pripraviti, ali —

Borč. (nehajno mahne) A! neka utvrdi živce!

Mel. (ne pazeći na njih) Ja sam morala sve krevete prenačiniti. — Ona Bara sve nezgrapno radi, uvijek moram za njom popravljati, svagdje moram sama biti uz nju. Pa što si ti tako rano došao kući? Zar si bolestan? Ti bi morao sada imati sat u školi, kako kaže razredba urâ nad tvojim pisaćim stolom. Što ti je?

Borč. (vadeći dekret) Ravnatelj mi uručio dekret, što je jučer prispio, i odmah me riješio službe na ovom zavodu. Premješteni smo —!

Mel. (sva napeta) Premješteni? Kamo?

Borč. Na još gore mjesto —

Mel. Zar ne u Zagreb? On je rekao — (Zapne.)

Borč. Tko on? Dovrši! »On je rekao« —

Mel. (blijeda) Reci mi istinu: kamo smo premješteni?

Borč. Evo čitaj (Daje joj dekret.)

Valj. Budi miran, imaj obzira, žensko je —

Mel. (Pročita dršćući, dok je on sumnjivo promatra.) Hulja! prevario me!

Borč. (vičući) Opet! Tko to?

Valj. (mireći) Ta nije ništa, gospodja je uzbudjena. (Ulazi Barica.)

TREĆI PRIZOR.

Predjašnji i Barica.

Bar. Listonoša vani traži gospodina.

Borč. Neka tebi preda list, pa ga amo donesi.

Bar. Veli, da je priporučeno pismo, te ga mora samo u vaše ruke pridati. Triba se i potpisati, a ja ne znam ni maknut perom.

Borč. Neka donese ovamo. (Barica ode.)

ČETVRTI PRIZOR.

Predjašnji bez Barice, zatim Listonoša.

Mel. (htijući otići) Mogu ga i ja primiti i potpisati.

Borč. Ne trebaš, eto ga već. (Listonoša udje.)

Liston. (salutira) Dobro jutro! Oprostite, veleučeni, ja sam vas i u gimnaziji tražio, ali mi rekoše, da ste kući otišli. Jedno pismo preporučeno za vas! (Predaje mu na potpis knjigu i pismo.)

Borč. (Potpisavši pogleda u pismo, kad je listonoša odlazio.) Iz mjesta? kao poznato.

Liston. (naklanjajući se) Sluga sam ponizan! (Ode.)

PETI PRIZOR.

Predjašnji bez Listonoše.

Valj. (za listonošom) Zdravo! (U to je vrijeme Borčević raskinuo omot i čitao pismo.)

Borč. (sve više uzbudjen) »Veleučeni gospodine! Već sam vas jednom opomenula, da više pazite na svoju gospodju. Prilažem dokaz, da još i sad niste oprezni. S odličnim štovanjem Berta Turalić, rodjena pl. Olujić, supruga kr. kot. predstojnika«. (Zagleda se bijesno u ženu.)

Valj. To su ženske spletke! Budi miran!

Mel. (sva dršćući). Ona laže! Ja sam ti već govorila, da je ljubomorna na me. Ona bi rada tebe odbiti od mene, zmija!

Borč. Ali priloženo je pismo od tvoje ruke, pa još kakva sadržaja: »Ja sam nesretna s mojim mužem, samo od vas očekujem spas. Izgledam vas kao ozebao sunce, ali da ne sazna moj muž«. A? Nisam li ti zabranio svako moljakanje, kamo li ovako ljubakanje!?

Mel. To nije istina — to je u strahu za te —

Borč. A, gle, zbilja, moja profesorska zaboravljivost! Predstojnikovica mi već jednom uručila još na dan izbora jedno pismo. (Traži po džepovima.), a ja ga zaboravih i pročitati. Gdje je? (Nadje ga medju papirima u džepu i otvori.) Ovo je opet tvoje pismo Turaliću: — »dodjite, zaklinjem vas nekadanjom ljubavlju«. — (bijesan) Ha! bestidnice! Jesu li ovo podle prošnje za milost njegovu ili blatna strast za njim samim? (Hvata je za grlo.)

Valj. (braneći je) Umiri se, božji čovječe! Koga vranića radiš!?

Borč. (jednako ljut) Priznaj, priznaj, bestidnice! Sad sve shvaćam, sve one tvoje riječi i držanje prema njemu. Obnovila si samo s njime staro poznanstvo, a mene si uzela tek za pokrivač! To su one tvoje skorašnje riječi »On je rekao« — valjda, da će nas u Zagreb premjestiti, je li? a! Uz koju cijenu? (Baca ju o tle.) Uz cijenu moje časti? Govori! — ubit ću te —!

Valj. (otrgavajući ga od nje) Ne budi poganin! Ti si pobjesnio! Umiri se, to još nije dokazano. Ti sam sebi sugeriraš!

Mel. (otevši mu se i ustavši) Ne diraj me se! Mene još nije nitko zlostavio, ni moj otac. Ja sam i previše kažnjena za svoju lakovjernost. Ali i njega idem nasred ceste osramotiti, da mu pokvarim karieru.

Borč. (tvrdo) Ne ćeš me, ne, ublažiti! Ali ne ću te udaviti, da ne oblatim ruku svojih o taj gnjus... Više nisi moja žena... Beri mi se ispred očiju, jer ću te umlatiti kano kravu! (Uhvati stolicu, ali ga zadrži Valjan, a ona potrči k vratima.)

Mel. Više ne bih ni htjela s tobom kuburiti. Idem k ocu, (Ode.)

ŠESTI PRIZOR.

Predjašnji bez Melanke.

Borč. (srvan sjedne) Mrtva već za me!

Valj. Još se može izgladiti...

Borč. Sam je htjedoh skončati, ovako je bolje. (ponovno se uzrujavajući) Ali i on je krivac — i njega idem kazniti, zgaziti crva, koji mi se u jabuku ušuljao. — (Hoće da se digne, ali ga Valjan zadrža.)

Valj. Umiri se — nitko nije apsolutni krivac, nego smo svi pomalo krivi. I ti si kriv, što nisi pazio... (Sad pritrči k Borčeviću dvoje muške djece, jedno od šest, drugo od pet godina.)

SEDMI PRIZOR.

Predjašnji i oba muškića.

Stariji. Tata, tata, mama je otišla zauvijek! Sad nam je rekla sama.

Mladji. Mami su tekle suze.

Borč. (okupivši djecu) Ne, ne, ne idem nikamo! Što bi bez mene sirotice ove? (Grli ih.)

Valj. Bit će, što će Bog! On to još sve može izravnati... Pa ti nemaš dokaza, da je pala.

Borč. (ogorčeno) Da, čekat ću, dok ih zatečem... Ajde, nemoj me raspaljivati još više, nego jesam.

Valj. Djeca će trebati majku...

Borč. Ja ću i sam odgajati ove piliće bez majke; ali ne u ovom zagušljivom zraku, u koji je njihov otac neiskusan zašao.

Natrag ja idem, natrag na očinsku grudu... Ondje mi starica mati treba težaka, a susjedi seljani savjetnika; tamo ću ja korisnije djelovati medju njima, nego ovdje. — Tamo će i vama, djeco moja, bolje biti uz oca, a možda ćete naći i bolju majku. — Tamo ćete radje postati valjani ratari ili majstori, koji svoje kuće grade, a ne jadni činovnici, koji prave dugove, te sebi i svom narodu okove.

Valj. Djecu možeš, ako hoćeš, tamo poslati; ali ti moraš ovdje ostati i muževno ustrajati na teškome mjestu, a ne tražiti udobno zaklonište. Pa i na onu zalutalu dušu moraš pripaziti, da dublje ne padne...

Borč. Nagnjilu jabuku ne možeš već spasiti od potpune gnjiloće.

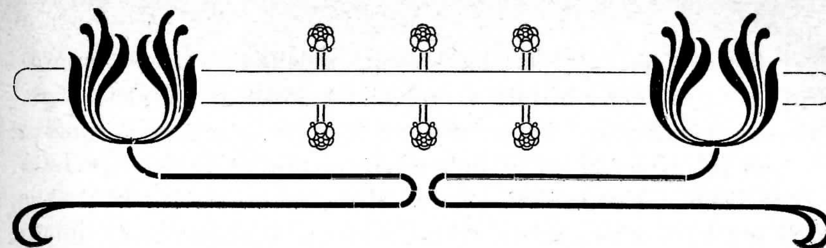
Valj. Bog i vrijeme sve može.

Borč. Bog da, ali ja ne!

Barica (s vrata s kuhačom) Što ćemo na juhu danas?

(Zastor pada.)

K o n a c.

O POČETKIH* „MATICE DALMATINSKE" l. 1848/9.

NAPISAO DR. FR. ILEŠIĆ.

V pozivu, ki ga je naslovil Petranović na Slovane v »Lipi Slovanski« dne 14. nov.[1] 1848., razvija Petranović že program bodočega društva, veleč: »Ko je podpisanega sreča in zaupanje naroda privedlo med brate Slovane v glavno mesto cesarstva, mu je nastala najprej misel, ali bi se s pomočjo enokrvnih slovanskih bratov ne moglo v domovini ustanoviti nekako društvo, ki bi polag izobraževanja prostega ljudstva na vse načine delovalo tudi na to, da bi slovansko narodnost ne le očuvalo in rešilo grozeče ji opasnosti, ampak tudi dobilo svoj vpliv na prostor v zemlji, ki ga je vzela prokleta moda prošlega časa, na temelju bratstva in popolne enakosti ter da bi se čim najbrže oživotvorilo za obe strani prospešno ujedinjenje s sosedno Hrvatsko.« Svrha »Matice Dalmatinske« je tem spasonosnejša, »ker bi se ta-le poleg podpiranja literature z zalaganjem koristnih knjig brigala tudi za izobraževanje naroda v duhu sedanje demokratične svobode in evropskega bratstva».

* O početkih „Matice Dalmatinske" je napisal prof. P. Karlić l. 1907. študijo: „„Matica Dalmatinska". Dio I. Osnutak i rad do izdanja „Narodnih pjesama". 1865." (Naklada „Matice Dalmatinske" ,Zadar.)

„Matica Dalmatinska" se je ustanovila l. 1861., a prvi početki je leže v burnem letu 1848. O prvem načrtu za to društvo l. 1848. poroča prof. Karlić sledeče: Petranovićev poziv avstr. Slovanom z dne 14. nov., odziv češki v Havličkovih „Nar. Nov." z dne 23. nov. in „Mor. Nov." z dne 28. nov., pismo Kuzmaniću z dne 1. dec., do 1849. nabrana svota 771 fl. 20 kr. Študiji prof. Karlića naj dodam nekoliko beležk.

[1] Češko-slovenski „listopad" = november.

Petranoviću ni bilo na mislih, ustanoviti zgolj literarno društvo; taka misel bi bila v politično vzkipelem letu 1848. psihološka nemožnost. To se vidi še iz gori navedenega poziva, pa tudi iz pisma, ki ga je Petranović pisal dne 1. dec. uredniku »Zore Dalm.« Kuzmaniću, veleč: »Kada druge slavjanske države, pače još i pojedini gradovi (Trst, Gorica, Ljubljana itd.) imadu ovakva družtva, zašto da toliko pusta Dalmacija bude bez njega?« Društva v navedenih mestih niso bila »Matice«, ampak splošno narodno-jezikovna in (izprva vsaj) politična društva. Za vzorec svojemu društvu je poslal Petranović v prvem redu pravila »Slov. društva« v Ljubljani in ne »Matice Ilirske«.

Svoj poziv z dne 14. nov. je poslal Petranović praškemu društvu »Slovanska Lipa«. To društvo je imelo sejo dne 18. oktobra; prisostvovala sta ji tudi Slovaka Štur in Hurban. Ta dva sta prinesla pozdrav od Jelačića in pismo Petranovićevo. Odbor je Petranovićev poziv takoj vzel v pretres; predlagalo se je, naj se v to svrho darujejo knjige in nabirajo prispevki v Pragi in v provinciji, češki državni poslanci naj bi vzajemno z dalmatinskimi izkušali pri vladi Dalmatincem izposlovati šole. Vsi ti predlogi so bili odstopljeni odseku, ki naj bi o njih odboru stavil konkretne predloge (»Pražské Noviny«, 21. nov.).

Sedaj šele — dne 23. nov. — je izšel Petranovićev poziv v novinah »Lipi Slovanski«. (Publiciralo je poziv torej pač društvo.)

Temu pozivu je sekundiral brž češki glas v »Nar. Novinah« z istega dne (23. nov.) in par dni pozneje (28. nov.) v »Moravskih Novinah« in sicer v članku »Kterak to nyní vyhlíží v Jihoslovanech«.[1]

Tudi urednik »Narodnih Novin«, H.(avliček) B.(orovský) sam je izpregovoril o »Matici Dalm.«[2] Obžalujoč, da so razen Petra-

novića vsi dalmatinski državni poslanci narodni odmetniki, hvali Petranovića, ki se edini pošteno briga za narod, ter se veseli, da je njegov poziv za podporo »Matice Dalm.« v Čehih našel tako brzo odziv. »Delajmo mi bolj probujeni Čehi za nesrečnejše svoje brate, podpirajmo »Matico Dalmatinsko« in »Rusinsko«. Pride čas, ko nam bodo ti naši pobratrenci, ko se okrepe, vrnili pošteno in bratsko, ako bomo svoj čas isto tako potrebovali njihovo pomoč, kakor potrebujejo oni sedaj našo.«

Nekoliko prispevkov naznanja tudi »Lipa Slovanska« (izza Novega leta 1849. »Noviny Lipy Slovanské«): od poedincev 7 fl 20 kr, od odbora »Lipe Slovanske« v Turnovu 10 fl.

O uspehih svojega poziva med Čehi je Petranović poročal v Dalmacijo. Iz Zadra pa so poročali dalje v Zagreb, da pošilja »naš dragi rodoljub g. Petranović ugodna izvješća o bratskoj radovoljnosti, kojom braća Česi narodnu stvar našu podupiru« (t. j. »Maticu Dalm.«).[1]

Petranović pa je iz Kromeriža dne 26. »studenoga« (= nov.) 1848. tudi »Slovenskemu društvu« v Ljubljano poslal prošnjo, naj bi Slovenci gmotno podprli ustanovitev »Matice Dalmatinske«. Prošnja se glasi: »Vreme je već nastalo, da se i Dalmatini za narodnost svoju slavjansku svojski postaraju, i od nametnutoga njima tudjinskoga duha odrěšito oslobode. Iz toga uzroka zaključio je dolěpodpisani u dogovoru s njekoliko svojih prijateljah ustanoviti u jednom Dalmacie gradu književno-politično društvo pod imenom »Matica dalmatinska« koje bi za život i narodnost slavjansku u jadranskom primorju dělovalo.

---

[1] „N. N." — tako se je podpisal vsaj v „Mor. Nov." — je brezdvomno romantični potnik jugoslovanski, Čeh Viljem Dušan Lambl (Gl. „Zbornik Mat. Slov." 1906. str. 13. V „Nar. Nov." je članek podpisan W. D. = Wilem Dušan.

[2] V listu z dne 14. dec.

Dne 8. dec. 1848. so „Narodní Noviny" že javile prinos 48 fl; tako je prispevala občina Kněžovsi pri Rakovniku 5 fl, Horní Beřkovice 25 fl 40 kr, študentsko društvo „Slavia" 3 fl 40 kr, bogoslovci češki u Litoměřicah z geslom „Komu matka Sláva, tomu všickni Slávove!" 6 fl 20 kr.

Dne 15. dec. prinos 6 fl 92 kr, med prinosniki seljaki z 2 ali 1 kr.

Občina Chrasťanská pri Rakovniku je dala 4 fl, občina Miskovic v Časlavščini 2 fl 24 kr, občina Lipy pri Smiřicah 4 fl 36 kr.

Iz različnih krajev je došlo do 20. dec. 66 fl 6 kr, zopet 8 fl 6 kr, zopet 8 fl 70 kr; prof. J. Purkině in Eman. Purkyně, slušatelj filozofije v Vratislavi, sta dala 10 fl; različni 20 fl 6 kr, 2 fl 10 kr.

Občina Čermny 2 fl 86 kr, Liberce 4 fl 64 kr, Sečska občina nad Ohebkom pri Chrudimu 1 fl 54 kr, praški seminar 7 fl 54 kr (4. jan. 1849.), svečeništvo vikarijata mladoboleslavskega 9 fl 10 kr; Čtenářský spolek ve Světlé na Sázavě" 3 fl, „Stará voda" 2 fl, Peruce 5 fl 20 kr, „Zednický a tesařský řad v Chudenicích v Klatovsku" 1 fl.

Zadnje prinose imamo dne 28. marca 1849.

[1] Dopis iz Zadra dne 18. dec. 1848 v Zagreb (Havličkove „Nar. Nov." dne 5. jan. 1849.).

No kako za poduzetje ovo jest novčana pomoć neobhodno potrebita, a ovoj se pomoći dalmatinski domorodci, kod poznatoga ubožtva svojih slavjanskih zemljakah, od ovih nadati nemogu, to-se niže podpisani poslanik dalmatinski na deržavnom saboru k braći slavjanskoj, a imenito preko toga Slavnog družtva braći Slovenom u Krajnskoj s punom i sladkom nadom obraća, da će-se bědno duševno stanje dalmatinske slavjanštine dobrostivih njihovih serdcah živo taknuti, te ćedu novčanim prinescima na izveršenje toli plemenite naměre sveserdno u pomoć priteći.«

Denarni prispevki, ki bi jih društvo zbralo, naj bi se z imeni darovateljev vred poslali njemu v Kromeriž, da se svoj čas natisnejo.[1]

Na Petranovićevo prošnjo je »Slov. društvo« odgovorilo negativno, in sicer je na hrvatskem jeziku. odgovoril društveni podpredsednik Sporer dne 7. »prosinca» (= decembra) 1848: »Čestiti gospodine! U odgovor vaše ljubezne knjige od 26[og] Studenog Vama doista prižalno ocitovanje pritožimo, da nama u čas moguče nie vašu želju ispuniti.

Naši zbor jošter nejak u sridi nemčadie njeg okružeče — bez svakog drugog sredstva, po malo samo u spoznatju pravednim puka se okriplja i svoe potribe komaj utiši.

Sabranje novacah za našu bratju horvate, od družtva našeg ustavljeno, još i sada traja.[2] Mi zato drugo vabenje takove versti sada opet uvjesti nebi mogli.

Dok vaše družtvo u dragoj Dalmacii se na noge digne i mi bez dvojmbe prigodi doprjeti buddemo, njemu i koju pomoč dovesti, što najprie s dohodkom kazališta igrokaznog narodnog doteči mislimo.«

[1] Izvirnik v ljubljanskem muzeju „Rudolfinu".

[2] O slovenskim novčanim prinosima za Jelačićevu vojsku gl. potanje u „Hrv. Kolu" III. (906·) str. 315 sl. O Sporerju istotam, str. 317.

„Zora Dalmatinska" je štela ob Novem letu 1849 samo 60 naročnikov (gl. prošnjo uredništva z dne 1. jan. 1849). „Celjske Slovenske Novine" (po njih tudi „Slovenija" z dne 20. febr.) so 15. febr. 1849 prinesle poziv na pomoč „Zori Dalm." ter pisale: „Vlastenci, ne zapustite Dalmatincov, kateri svoje roke k nam molijo, da je rešimo iz nesramnega brezdna narodne zanemarenosti . . ."

„Zora Dalm." bi bila že zaspala z Novim letom 1849, ko bi ji ne bili na pomoč pritekli častniki zaderskega slovanskega Leopoldovega polka in nekateri Čehi. Pravopisna borba, menjava urednikov, brezprogramnost in končno strožji tiskovni zakon so ji zadali smrtni udarec („Zora Dalm.", 25. jun. 1849).

Slovenci še takrat sami nismo imali »Matice«, to je, književnega društva.

Poziv za »Matico Dalmatinsko« je odjeknil tudi v srbskem »Napredku«, ki je izhajal v Sremskih Karlovcih. »A što da reknemo mi Srblji, kojih se najvećma tiče Srbadija u Dalmaciji? — Dok nam se Magjar skine s vrata, sjetićemo jih se bolje neg što su ovi nas«, je pisal »Napredak« dne 24. nov. 1848, a 12. dec. je javil, da »na taj su konac (sc. ustanovitev »Mat. Dalm.«) svetli ban[1] i mnogi drugi rodoljubi u Beču već lepe priloge učinili«, in tu je uredništvo zopet pripomnilo: »Kad neprijatelje naše ukrotimo, kad vojvodstvo naše spasemo, nećemo zaboraviti na taj zavod, kome se od sveg srca radujemo.«

*

»Matica Dalmatinska« se ni ustanovila, pač pa je nastalo »Družtvo slavjanske lipe u Dalmaciji«; dne 28. jan. 1849 je imelo prvo glavno skupščino.

Ta izprememba prvotnega načrta Petranovićevega se je izvršila v Dalmaciji.

Petranović si je — kakor smo gori videli — v svojem načrtu predstavljal društvo, ki bi promicalo kjiževnost in izobrazbo ljudstva »v smislu sedanje svobode in evropskega pobratimstva«; zato je društvu hotel dati ime »Matica«, a Kuzmanić in drugi zaderski rodoljubi so imeli na umu bolj politično društvo, kakor so nastajala l. 1848., to je, uvaževali so bolj drugi del Petranovićevega programa. Petranović je obenem s pismom, z dne 1. dec. 1848, ki smo ga gori navedli, poslal Kuzmaniću tudi prošnjo do slovanskih bratov. Kuzmanić je sicer priobčil prošnjo, a je na mestu, kjer Petranović novo društvo imenuje »Matico Dalmatinsko«, pripomnil: »bolje: Slavjansko-Dalmatinska Lipa«, to je, društvo naj bi po svojem značaju

[1] Tu čujemo, da je tudi ban Jelačić prispeval za „Matico Dalm." Pozneje, dne 19. febr. 1849., se je Petranović iz Kromeriža obrnil direktno z listom na Jelačića, pišoč: „Ovom prigodom uzimam slobodu, Svjetlosti Vašoj najtoplije preporučiti mladjanu Maticu našu, da biste je i kod tamošnjih velikaša preporučili, jer novčane sile naše su još preveć slabe." (Pismo celo tiskano v „Obzoru" dne 29. maja 1909.)

nalikovalo narodno-političnemu društvu, kakor je bila »Slov. Lipa« v Pragi in vse njene Lipice-hčerke (po Češkem in v Zagrebu).

In tako društvo, društvo po načrtu Kuzmanićevem se je zares ustanovilo v Zadru ter se imenovalo »Društvo Slavjanske Lipe v Dalmaciji«.

Kuzmanić je dobro vedel, da Petranović ne soglaša s takim društvom. Zato je že 1. februarja 1849 z začasnim odborom poslal Petranoviću to-le pismo:

Pismo prisv. Gosp. dru. Božidaru Petranoviću, poslaniku Dalmatinskomu na saboru u Kromjerižu.

Prisvitli gospodine!

Vi ste pervi tamo naumili i nas nudili s pomoću i svitom, da se i u Dalmaciji zavede jedno književno narodno družtvo; a evo sad ovo družtvo istom zavedeno blagodari Vam na Vašemu nastojanju, priznajući Vas kao jednoga od najvridnijih začetnikah ovoga koristnoga zavedenja i kao svoga čestnoga člana.

Nemojte pak zamiriti, što ovo družtvo nije se zavelo pod imenom Matica, kao što ste Vi želili, jer njegova cilj nije samo književnost nego i druge različne struke narodnoga poboljšanja na put ostalih takovih družtvah.

Za to, Prisv. Gospodine, nemojte njemu Vašu pomoć uskratiti, mi Vas molimo, da i u naprida kao do sad radite, da se razgrana i bude koristno svojemu prostomu narodu, koji veoma nauke i pomoći potribuje.

U Zadru na 1. veljače 1849.

Podpisani: prof. A. Kuzmanić, prof. Ivan Franceschi Perinović, Josip Fontana, Nikola Lalić, Nikola Vuinović, privremeni odbornici. (»Zora Dalm.« 5. ožujka 1849.)[1]

---

[1] Med snovatelji zaderske „Lipe“ je bil tudi M. A. Vidović, kakor je razvidno iz sledečega lista (ljublj. Rudolfinum) z dne 3. februarja 1849. „Slovenskemu družtvu „Slavenskoj Lipi“ v Ljubljano. Marko Anton Vidović, „tajnik pri vladi okružja (circolo) zadarskog“, pošilja svojo knjigo „Il notturno assalto“, češ, da jo je „iz jedine goreće želje sprama Slavjanstvu i radi oživljenja slavenskog materinog svog jezika, a ne iz drugog kakvog uzroka sočiniti trudiose, a najpače za vozbuditi i rodoljubive Dalmatince k poznanju pravog roda i jezika svog.

Tako isto i sve sile svoje upotrebiti nisam propustio skupa s' nekoliko najpèrvi rodoljubaca Dalmatinskih Lipu Slavensku u ovoj Provincii ustanoviti želeći da bi i rodoljubivi Narod Dalmatinski sootvětstvovati mogao

To pismo poroča Petranoviću, da se je namesto »Matice« ustanovila »Lipa«. Čudno je spričo tega, da Petranović še štirinajst dni pozneje prosi Jelačića (v gori že citiranem pismu z dne 19. febr.) pomoči za »Matico«. Moral je jedro Kuzmanićevega pisma prezreti ali tega lista ni dobil; čul je vsekakor nekaj o »Lipi«, zakaj v istem listu Jelačiću piše dalje: »Pored Matice čujem, da se i Lipa Slavjanska u Zadru podigla, no bez ikakve političke svrhe.«

»Društvo slavjanske Lipe u Dalmaciji« ni imelo trajnosti. Čeh Viljem Dušan Lambl, ki je jeseni 1848 klical Čehe na pomoć »Matici Dalmatinski«, je l. 1849 potoval po Dalmaciji in se o zaderskem društvu izrazil tako le: Zaderska »Lipa Slavj.« krije v svoji senci samo c. kr. činovnike; s tem hoče najbolj ustreči zahtevam lojalitete; zato pa tudi v mestu nikdo o njej ne govori, skoro je dogospodarila, po prvem šumnem večeru je je bilo konec.«[1]

Petranovićeva ideja je kot čisto kulturna misel imela več jamstva trajnosti v sebi nego Kuzmanićeva, a nje izvršitev je bila odvisna od uvetov, ki v oni dobi niso bili izpolnjeni.

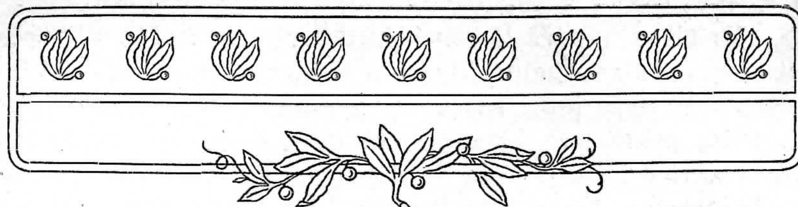
Petranović je med Matičarje želel videti svečenike in mladež, ne činovnikov, ki jih je Kuzmanić zbral v »Lipi«. Lambl pravi o Kuzmaniću, da je navodno dober poznavalec ilirskega jezika, a jako starožiten politik. Najbolj je v Zadru Lamblu ugajalo nekoliko mladih katoličkih svečenikov, ki skrbe za svoje ljudstvo — pri pravoslavnih, pravi Lambl, to ni nič posebnega.

---

kako visoko slavnoj Lipi Slavanskoj u Ljubijani, tako i s drugima Slavenskim posestrimam svoim ot sviju strana nahodećim se...“ Čutil se bo srečnega, „s' prenesenjem ove svoje knjižice Tom visokoslavnom Družtvu kao najpèrvi od Dalmatinacah u slavskom duhu i jeziku priteći.“ (Iskal je torej zveze s Slovenci. Obenem je naznanil ceno knjižice, ako bi jo kdo hotel kupiti.)

„Slov. društvo“ se je samo zahvalilo za ta „spominak slovanskiga rodoljubja.“

[1] Gl. „Zbornik Matice Slov.“ 1906., 19.

BOKELJSKA MORNARICA.

(PRIGODOM 11. STOGODIŠNJICE NJEZINOG OPSTANKA)

PRIKAZ.

NAPISAO KERUBIN ŠEGVIĆ.

Ljubitelji historijskih kulturnih spomenika nekom se osobitom nasladom zalijetaju u gradove naše Dalmacije: istom nasladom, kojom posjećuju kolijevku evropske prosvjete, Italiju. Čim prve laste navijeste proljeće, eto po uskim ulicama naših sredovječnih gradova gostova iz velikih prijestolnica Europe, a nerijetko i Amerike. Lako ih je raspoznati ne samo po hodu neobičnu za naše krajeve, ne samo po nošnji, ne samo po govoru, koji za uho našega čovjeka zanaša nekako čudnovato, kao da šapću tajanstvene neke riječi, nego nada sve po pozi, koju zauzimlju pred svakom starinskom zgradom, pred svakim pragom, pred svakim kamenom.

Rek bi da oni tu čitaju nekakovu ugodnu priču, da začarani slušaju bajne glasove iz prošlosti, da se razgovaraju sa onim pocrnjelim kamenjem, koje je pratilo i gledalo razvitak politički i etnografski ovoga našega čarnoga primorja. Minula pokoljenja Ilira, Grka, Latina, Obara ostaviše Hrvatima u amanet svoje uspomene, svoje ime i svoju prošlost. A Hrvat je sve to primio na vjeru i čuva ih kao svoje svetinje.

Onda i djedovi naši ginući u borbama sa Italijom, sa Tatarima, sa Osmanlijama, a još prije sa Ugrima, ostaviše nam i svojih spomenika, da ih čuvamo za buduća pokoljenja: spomenika radosti i tuge, slave i sramote, života i smrti. Vjekovi su na tim

spomenicima promijenili vanjski izgled, udariše pečat starosti, ali ih ne porušiše. Na njima je napisana naša povijest.

Nu osim vidljivih spomenika u mramoru i kamenu, osim tragova u zgradama, kipovima, umotvorinama svake ruke, imademo i takovih spomenika, koji još življe odaju život naših djedova na onoj čarnoj obali. A to su one institucije, one udruge, koje su odoljele vremenu, koje se nisu tokom vjekova dale povrći, te još danas žive. Osobito se ističu narodne igre, narodne slave, koje su nam očuvali karakter djedova. Jedno od najstarijih udruženja, koje još danas živi, jeste bez dvojbe: »PLEMENITO TIJELO BOKELJSKE MORNARICE«, koje uprav ove godine slavi svoju jedanaestu stogodišnjicu.

* * *

Koliko imade Hrvata, koji znadu što je to »Bokeljska mornarica»?

Vuk Stefanović Karadžić u svojem Rječniku pod riječ Mornarica piše: »Mornarica (u Kotoru) Art Tanz, choreae genus«.

Bože moj, u narodnoga čovjeka toliko površnosti, da ne rečem neznanja!

U starim pisanim spomenicima dolazi riječ »Marinaritia«, a znači platu, koju je primao za stanovito vrijeme unajmljenik na brodu. »Ire ad marinaritiam« u našim dalmatinskim gradskim statutima znači unajmiti se za stanovito vrijeme za mornarsku službu jednom kapitanu. Kasnije ta riječ znači momčad na brodu. Napokon poslije šesnaestoga vijeka tim imenom se zove skup onih, koji se posvetiše pomorstvu, koji u borbi sa elementima izbiju kruh sebi i djeci.

Da je ta riječ hrvatskoga korijena, ne ću dokazivati; opazit ću samo činjenicu, da ona dolazi u porabu gotovo isključivo na istočnoj obali Jadranskoga mora. Marinaritia, Mrnarica, ili mornarica ili tal. marinerizza nije poznata nego izmedju Trsta i Krfa. Dakle, kako se proteže hrvatski narod, tako se proteže i poraba te riječi.

Nu najtrajnije i neprekidno se spominje u kotorskom zaljevu. Nije se tome ni čuditi, kad se znade, da je sama priroda odredila stanovnike toga zaljeva, da traže na moru vrelo svoga uzdržavanja. Ta od bajnih vremena kraljice Tevte znade se za sta-

novnike Boke kao za vješte pomorce. Bokelji su mijenjali oblik svojega pomorskoga zanata, ali u bitnosti su ostali samo mornari. U srednjem vijeku su gusari, kasnije trgovci, za Karla V. pomorski četnici i hrabri vojnici.

I pomorstvo je obilno naplaćivalo trud pomoraca. Dosta se je prošetati onim čarnim krajevima, pa gledati ostatke, tragove obilja iz boljih vremena, iz vremena, kad je pomorstvo cvalo.

Da su pomorci sačinjavali posebno udruženje po uzoru ostalih cehova ili »skula« ili bratovština, nije nužno dokazivati. U srednjem je vijeku puk imao uticaja na javne poslove samo preko svojih cehova. Sudjelovanje u javnim iskazima i crkvenim svečanostima, u zakonodavnom tijelu bilo je moguće samo pod barjakom svojeg udruženja, ceha ili skule. A najstarija »skula« ili bratovština bila je skula pomoraca u zemlji, gdje narod živi od samoga mora. Nu pitanje je: kad je početak bratovštine pomoraca u Kotoru?

Na to pitanje nije znao tačno odgovoriti ni Gelčić u svojoj krasnoj monografiji o Bokeljskoj mornarici. Opravdana je njegova tvrdnja, da se početak bratovštine pomoraca gubi u tami srednjega vijeka. Kako počinje municipalni život u Kotoru, tako se pojavljuju cehovi ili udruženja pojedinih zanata. A municipalni život je zasnovan početkom osmoga vijeka. Dolaskom naime naših djedova na obale Jadranskoga mora oslabi vlast bizantinskih careva na gradove i time se gradovi lagano izvukoše iz bizantiskog utjecaja i stvoriše posebne, gotovo neovisne općine, u kojih je sloga izmedju plemstva, svećenstva i puka upravljala sudbinom grada pod vrhovnim suverenitetom hrvatske oblasti.

Preda mnom je statut ili matrikula »bratovštine gospodina sv. Nikole pomoraca u Kotoru« (Liber Fraternitatis divi Nicolai Marinariorum de Catharo) iz godine 1463. Nu po svemu se vidi, da je ovaj stasut revizija starijega, za koji ne imademo danas nijedne vijesti osim ovih ovdje. Na skupštini, kad je glasovana revizija staroga statuta, bito je prisutno četrdeset i osmero braće »što gospodara što mornara«, na čelu bratovštine je bio u službi »gastalda« Prvi Ratković, a kapelani pop Rikardo, pop Ivan Božidarov, pop Luka Radojkov i pop Luka Mečerić.

Pod imenom »Mornarice bokeljske« razumije se skup svih mornara stanujućih u Boki kotorskoj, a udruženih pod barjakom

bratovštine svetoga Nikole u Kotoru u svrhu, da zajedničkim silama unaprijede moralno i materijalno svoje zvanje i svakog pojedinog člana udruge. Nu nisu nastojali samo oko razvitka pomorstva, nego su unapredjivali, kako je naravno misliti, brodograditeljstvo. U ovom revidiranom statutu, što ga imademo, isključuju brodograditelje iz svoje udruge, ali za to ipak zaštićuju njihove interese.

Za popravak brodova po cijeloj Boki nije smio nitko biti pozvan osim onih zanatlija, koje je Bokeljska mornarica za to ovlastila. Ona je odredjivala brodograditeljima i dotičnu platu i imenovala nadzornika ili prota, koji je iznimno pripadao bratovštini mornara. Revidirajuć statut spomenute godine imenuje meštra Radelju za tu službu.

Nitko se nije smio baviti pomorstvom, ako nije bio upisan u bratovštinu sv. Nikole u Kotoru. Radi lokalnih razmirica u XVII. vijeku Peraštani hoće da se riješe tih veza, jer im se je činilo, da su time podloženi Kotoru. To je Peraštanima pošlo za rukom na štetu samog pomorstva. Ali ista težnja Perčanjana nije se oživotvorila. I oni su se htjeli osloboditi od kotorske bratovštine. Najprije su zahtijevali da budu oslobodjeni od pohadjanja društvenih slava, a da će u zamjenu nositi javne poslanice. To su postigli, ali se nisu ipak mogli nikako posve emancipirati od udruge.

Ustrojstvo mornarice bilo je manje više jednako ustrojstvu, svih drugih cehova u našim slobodnim gradovima. Na čelu udruge je stajao »gastaldo« ili drugdje nazvan župan. On je čuvao matrikulu i blagajnu. Interesi bratovštine bili su njemu povjereni. Uz njega su bila tri »prokaratura« ili punomoćnika, koji su utjerivali članarinu, pobirali dohotke, čuvali ključe blagajne i pred sudom zastupail društvo, kad ih je za to skupština ovlastila. Napokon su dva »šindika« pregledali račune i obilazili društvena dobra. Svaki brat bio je dužan primiti se časti pod prijetnjom globe.

Društvo je imalo svoju posebnu crkvu i za to je vodilo brigu za njezinu službu. Imali su četiri kapelana pristojno plaćena.

Mornarica je morala imati velikih prihoda, kako se vidi iz samoga statuta. Svako putovanje pojedinoga svoga člana nosilo je društvu stalan prihod. Uz to je imalo i svojih nekretnina od starijih baštinjena. Nu društvo je svoje prihode trošilo prama samoj svrsi, u dobro pojedinih svojih članova.

Ako pojedini brat nije mogao uštediti za starost, ako je dočekao starost, a nije imao čime da se prehrani, društvo ga je pristojno hranilo do smrti, a da nije dopustilo, da njegov član padne na ledja javne dobrotvornosti. Društvena je blagajna potpomagala članove u bolesti, ona je plaćala pogrebne troškove, a poslije smrti je vodila brigu oko njegove udove i siročadi, te je prama prilikama namicala potrebit miraz za udaju djevojaka.

Nije društvo mislilo samo na domaće mornare. Solidarnost je bila tako dotjerana, da je mornarica vodila brigu i oko tudjinaca, koje je bolest ili druga nesreća znala zadesiti, ako je pak umro, ona mu je pogreb plaćala. A gdje smo danas u tom pogledu usprkos lijepih socijalističkih teorija?

Što se tiče sprovoda, treba spomenuti, da je mornarica imala i tu brigu, da prenese kući i u zajedničku društvenu grobnicu zakopa svakoga svoga člana, koji bi na moru poginuo, daleko od svojih milih. Prama daljini, koju je morao prevaliti onaj, koji je morao otići po mrtvo tijelo pokojnika, bila je u statutu odredjena i nagrada.

* * *

Skup svih cehova sačinjavaše puk. No nije svaki ceh ili bratovština imao jednako velik utjecaj na upravu gradsku. Puk je preko svojih cehova vršio nadzor nad javnom upravom, a bio je protuteža plemstvu i samoj vrhovnoj državnoj upravi. Utjecaj se cehova javljao osobito u nadzoru poreznih nameta, carina i drugih gradskih i državnih prihoda. Cehovi su sačinjavali jedno udruženje u tom obziru, a na čelu toga udruženja u Kotoru stajala je Mornarica, kao najvažniji ceh. Imade primjera u povjesti, da je mornarica predstavljala cio puk, ili gradjanstvo grada Kotora i okolice.

Ako su ti cehovi ili bratovštine imali velik utjecaj na upravu i zakonodavstvo čitave općine, morali su za to domovini pružiti svoju materijalnu pomoć u svakoj prigodi, kad je pogibelj neprijateljske navale zahtijevala. Na zvuk njima veoma dobro poznata zvona sa zvonika društvene bogomolje morali su oboružani pohrliti, kamo ih je dužnost zvala, i svoj život izložiti, da odbiju opasnost od domaćega praga. I u vrijeme mira morali su davati općini stanoviti broj oružanih ljudi za noćnu ophodnju, za stražu preturove palače i za druge policajne službe. Mornarica nije mogla vršiti takvu službu prebivajući veći dio godine na moru u svijetu. Ali ipak nije ona za to kratila državi vojničku službu. U tu svrhu je dapače Mornarica imala svoje vojničko uredjenje. Kao vojničkoj ili obranbenoj uredbi pripadahu Mornarici i drugi cehovi, kao konopari, kalafati (brodograditelji) itd., s kojima je u društvu birala neke častnike.

Na čelu Mornarice stajao je »admiral«, kojega je birala sama udruga pomoraca polag svojih statuta. Ovaj je u ime državne oblasti vršio vrhovnu zapovijed nad tom vojskom. On je imao pravo birati majora, poručnika, dva stražmeštra i šest častnika, dočim je bratovština pomoraca u redovitoj skupštini birala dva kapitana. Na koncu svoga života mletačka republika ukine to pravo izbora admirala i sebi ga prisvoji (god. 1794.).

Admiral je po svojoj dužnosti morao sakupljati pomorce sposobne za borbu i voditi o njima račun. U doba mira ih je pozivao na vježbe, a u ratno doba je sam zapovijedao, gdje će se sastati i kamo će krenuti. Po ugovoru gradovi su davali mletačkoj republici u vrijeme rata samo jedan dio svojih pomoraca, sa jednom ili najviše dvije ratne ladje. Kotor je davao jednu galiju, kojom je zapovijedao odabrani član Mornarice kao »supracomes«. Na obranu pak svoje domovine morali su svi ustati i segnuti za oružje, bilo to da odbiju navale s mora, bilo s kraja.

Bokeljska Mornarica u službi mletačke republike odlikovala se je u nekoliko bitaka na moru. Ponosno oni spominju još danas, kako je Marin Bižanti sa kotorskom galijom potukao ladje Genoveza, kako je godine 1475. oslobodio mletačku mornaricu zatvorenu od Turaka u ušću Bojane. Kad se zametnu ona velika borba izmedju zapadnoga kršćanstva i Turaka te svrši sa sjajnom pobjedom kod Lepanta, bokeljska je Mornarica pokazala veliko junaštvo, tako da svi povjesničari s največim oduševljenjem govore o Jerolimu Bižantu, zapovjedniku kotorske galije, i o njegovim drugovima. Slavni fra Andrija Kačić opjevao je te junake, te nama ne treba opetovati ono, što je općenito poznato.

Povijest Boke kotorske usko je spojena sa povješću Mornarice. Junačka djela, izvedena na moru i na kraju, opjevana od domaćih pjesnika, to je povijest mornarice, to je prošlost Boke kotorske.

Nu admiral nije obično bio vojni zapovjednik mornarice. On je nju predstavljao prama vani, zastupao njezine interese, a u javnim iskazima imao je mjesto u sredini izmedju državnoga i općinskoga barjaka. Zapovjedništvo je imao major, koji je odredjivao službu i vodio na vježbe vojsku. Major je bio više puta »supracomes« ratne ladje, koju je vodio u rat za mletačke interese. U to doba imao je odredjenu plaću od 25 zlatnih dukata na mjesec, svaki mornar je imao dnevnicu od dva groša i pol.

Admiral bokeljske mornarice morao je po svojem zvanju voditi račun o kretanju trgovačkih brodova cijele Boke, na njemu je bila dužnost, da se brine za red pri dojedrivanju i odjedrivanju brodova, on je nadzirao iskrcivanje i ukrcivanje, on je vodio brigu, da brodovi budu opskrbljeni, da budu popravljeni u redu. Kad sve to sakupimo zajedno, onda vidimo, da je admiral Bokeljske mornarice bio ne samo vrhovni vojnički nadzornik, nego i vrhovna pomorska oblast, kakovi su danas lučki kapetani.

Njegova služba nije bila bez nagrade. Osim brojnih privilegija, oprosta i prihoda stalnih i nestalnih, spojenih sa njegovom službom, primao je stalnu plaću u iznosu od mjesečnih 17 dukata dalmatinskoga novca i četrdeset libara dvopeka mjesečno.

U vrijeme rata i drugi su časnici mornarice primali svoju plaću, koja nije u spomenicima i zakonima točno odredjena.

* * *

Dakle Mornarica je u sebi predstavljala dva bića: naime ceh pomoraca, onda vojsku, koja se je od tih pomoraca rekrutovala, i služila je svojoj otačbini i državi. Nu u narodu, koji od pomorstva živi, predstavljala je u istinu čitav narod. U njoj je bilo usredotočeno gradjanstvo, radništvo i vojništvo. Osim mornarice još je plemstvo imalo utjecaja na općinsku upravu. Drugi su cehovi iščezavali. Za to su mogli reći povjesničari, da je povijest mornarice jedno te isto sa povješću Boke.

Kako je cvalo pomorstvo, tako je cvala i Mornarica, a tako je i život u Boki bujio i napredovao. Nema dvojbe, da je pomorstvo na istočnoj obali Jadranskoga mora bujno cvalo odmah iza dolaska naših djedova. Iz činjenice, da su Mlečići plaćali za punih stopedeset godina harač hrvatskim kraljevima za slobodnu plovidbu u našim vodama, dokazuje, kako su naši domaći vladari štitili ovakovim nametima domaće pomorstvo. Nijedna ladja tudje države nije se smjela usidriti u naše luke, a da nije platila lučke pristojbe. Od tih pristojba neke su se države rješavale medjunarodnim ugovorima.

Povijest dolaska smrtnih ostanaka sv. Tripuna u Boku dokazuje nam, kako su Bokelji strogo gledali, tko u njihove luke ulazi. Kad su čuli naime, da je ušla u Rose jedna velika mletačka ladja, potekoše oni sa svojim ladjama, da vide i traže lučku pristojbu. Valjda se je mletačka ladja sklonula u luku Rose pred jakim nevremenom. Sredinom siječnja nije neobična oluja, ili jaka jugovina pred Oštrom. Ja svakako mislim, da nisu Mlečani poručivali u Kotor, da nose sveto Tripunovo tijelo, nego su Kotorani sami došli i otkupili sveto tijelo, sagradili crkvu i proglasili toga sveca svojim parcem i odvjetnikom. Od onda je ime bokeljske Mornarice usko svezano sa imenom Sv. Tripuna.

Iz nerazdruživosti Mornarice od bokeljskoga pokrovitelja i od svih svečanosti njemu u slavu zaključuju povjesničari posve opravdano, da je mornarica postojala, kad je dne 13. siječnja 809. godine Andrija Saraćenac, kotorski vlastelin, nabavio sveto tijelo i sagradio njemu u slavu crkvu, za koju znade i piše Porfirogenet.

Imenom sv. Tripuma nazvane su one ratne ladje, na kojima je Mornarica izvojevala toliko bitaka i pronijela ime Kotorana diljem svijeta. Znamenita je u povjesti pobjeda, koju su izvojevali god. 1304. nad Bugarima, radi koje Stjepan Uroš raški predade zapovjedniku Kotorana, Nikoli Buči, zastavu i krst, što su ga oteli Bugarima. Taj krst se postavlja povrh barjaka svetoga Tripuna u dane njegove slave.

Pod mletačkom vladavinom mornarica je uživala svu silu povlastica i oprosta na trgovačkom i prometnom polju. Nu najjače se je isticala mornarica i najviše je privilegija stekla u savezu sa slavom svoga parca sv. Tripuna. A jer je povijest Mornarice spojena sa slavom toga krsnoga sveca Kotorana, za to ona i slavi ove godine svoju jedanaestu stogodišnjicu.

* * *

Da je mornarica dne 13. siječnja 809. god. pohitila u Rose sa svećenstvom i ostalim narodom, da primi u amanet svete moći, ne treba dokazivati. Da ih je s veseljem i najvećim vanjskim sjajem primila i otpratila u Kotor, samo se po sebi razumije. Od toga

vremena do danas potječe pučka svečanost Tripun-dana, koja do danas sačinjava ponos svakoga Bokelja.

Slavi se Tripun-dan u Kotoru na 3. veljače po grčko-istočnom meneju. Taj dan je u cijeloj godini najvažniji. Toga dana su ugovori padali ili se obnavljali. Toga dana je bilo dopušteno izagnanicima, da se povrate u svoj dom, da si vide svoje mile. Ovo je staro pravo ukinula mletačka vlada početkom 16. vijeka.

U oči Tripun-dana cijela je mornarica bila na oružju, preuzimala je u svoje ruke zaštitu grada i zaštitu njegova i državnoga barjaka. Mletački providur joj je predavao sa svoje strane državni grb, a gradski konte ključeve gradske i zapovjednički štap. Potpunu suverensku vlast vršila je kroz osam dana. U to vrijeme je imala pravo ishoditi milost za one odsudjenike, koji su bili ma iz kojega razloga osudjeni. Doklegod se ne bi iz Mletaka povratili poklisari, poslani, da tu milost ishode, nije se spuštao barjak sa svetog Tripuna.

Imademo do danas sačuvanih opisa sjajne proslave toga velikoga dana. Tu se govori o javnim gozbama, o rasvjeti grada, o plesu, o igrama junačkim. Gradski ljekarnik na pr. morao je badava raditi oko priprava za gozbu, koja se je davala u oči i na dan sv. Tripuna na javnom trgu. Takove obilnosti, kakova se je odavala pri tim gozbama, nisu ni rimski carevi mogli iskazati.

Nu te javne gozbe, u kojima su sudjelovali i vanjski pozvanici, tkogod je dolazio na slavu (znali su popiti samo vina preko osamdeset dukata vrijednosti, po prilici sto osamdeset stolitara), nisu bile po volji mletačkoj vladi. Za to je providur Mojse Reiner izvijestio na 28. travnja 1525. svoju vladu, da na Tripun-dan sili u grad mnogo više stranaca od domaćih, dapače dolaze i mnogi Turci, kojima nije do proštenja, nego do javnih gozbi i pića, te po svomu običaju stanu govoriti »z d r a v i c e«. Poboja se Mlečić hrvatskih zdravica, te slijedeće godine ukinu javne gozbe i pijače, da tobož svečanost bude u vjerskom duhu, da se prištedi i da se umanji dolazak stranaca. Nu Bokelji nisu mogli trpjeti, da im se ukidaju stari običaji, te udri danas, udri sutra, bude uspostavljen taj običaj javnih zdravica, ali samo za mletačke podanike (1535.). Mletačka vlada ipak je tražila izliku, da taj za sebe neugodni običaj ukine. I zbilja god. 1577. ukinu ga posve, tobož da »sa prištedjenim novcem sagradi zavod-konvikat za Jezuite.« Taj zavod nije nikada bio osnovan.

Kad Francezi zauzeše poslije pada mletačke republike Boku kotorsku, ukinuše sve lajičke bratovštine i udruge. Ta je sudbina čekala i Mornaricu. Oteše joj stare priviligije, onda joj oteše imetak i time osudiše, da umre.

Nu kratka bijaše vladavina Franceza, iza nje dodje Austrija i Mornarica poče davati opet znak života. Nu godine 1817. opet zaspi. Ali dalmatinski namjesnik grof Lilienberg godine 1833. opet je oživi. Ostane u životu do godine 1849. Deset godina apsolutizma osjeti i mornarica. Prestala je živjeti, dok je ne uskrisi godine 1859. austrijska vladavina poslije Solferina.

Danas ona živi životom svih starih narodnih institucija, svih naših drevnih spomenika, životom muzealnim.

Nestalo je pomorstva, pomorska je trgovina sa ladjama na jedra utučena od naših skrbnika. Kad je Austrija ušla u Boku kotorsku, Boka je imala preko tri stotine velikih trgovačkih brodova, a bezbroj omanjih trabakula, bracera, gajeta i t. d. Danas nema nijednog velikog trgovačkog broda. Narod, da na onim liticama ne pomre od gladi, razbježao se je po svijetu, kuće se otkrivaju, da budu oproštene od poreza. U rijetkim starinskim još posve neporušenim palačama stanuje po jedna ili dvije starice uz kćerku ili unuku usidjelicu plačući davnu slavu i spominjući svoje stare.

* * *

Ovaj muzealni spomenik vrijedan je, da se brižno čuva. Dok njega bude, bit će nam očuvana krasna bokeljska narodna nošnja, koje danas gotovo više i nema. Divna je to nošnja, na kojoj se sjaje bogatstvo prošlih vjekova. Mornarica, kao društvo, čuva ljubomorno ostatke starih odijela, popravlja ih, rijetko daje novih skrojiti, jer mnogo stoje. Ona ih dijeli svojim članovima za tripunjsku svečanost zajedno sa starim oružjem krasno urešenim puškama i kuburama, sve na kremen, kakve vidiš jedva u nekim muzejima. Samo je zamjeriti gospodi časnicima Mornarice, što su natakli na glavu onu šiljastu kapu, koja kvari estetski ukus, jer nikako ne pristaje na narodno odijelo i na staro oružje.

Mornarica jošter čuva sjenu starinskih javnih gozbi u tome, što daje siromasima grada i okolice javni objed.

Ona nam je očuvala veoma stare zapovjedne forme, koje je upotrebljavala i za mletačkoga gospodstva. Čast mletačkoj republici, jer nije od naših djedova zahtijevala, da joj služe u njezinom, nego je poštovala naš hrvatski narodni jezik. Evo tih zapovjednih rieči: *opaz; na rame; prikažite; uz nogu; počinite; obrat desnoj; lijevoj; hod; stanite; kleknite; ustanite; gled desnoj, lijevoj; nakrcajte; ruke na oružje; nategnite; na oko; oganj; na oružje; sloboda.*

Nu najznamenitiji i sačuvanja dostojni dio, koji karakteriše bokeljsku Mornaricu, jest ples, što ga pleše u oči i na dan svetoga Tripuna. To je osebina, koju treba čuvati. Ples se obavlja pred biskupom i cijelim svećenstvom pred vratima stolne crkve na trgu, a narod sluša glazbu i gleda nekim pobožnim udivljenjem ono, što je od poroda gledao, ali se ne može nagledati. Zapovjednik Mornarice biranim riječima javlja biskupu, da će Mornarica započeti ples na uspomenu plesa, što su zaigrali naši stari, kad je otrag jedanaest stotina godina s veseljem unišlo sveto tijelo našega pokrovitelja u ove zidine kotorske. Biskup obično odvraća, da se sjete ne samo običaja starijih, nego i njihovih vrlina, koje su nam ostavili u spomenicima kršćanske prosvjete, i onda ih blagoslovi.

Primiv biskupov blagoslov izabrana mladež iz tijela Mornarice uz svirku glazbe započne ples. Ja sam taj ples gledao deset puta, kroz deset godina moga boravka u Kotoru, i uvijek me je ganuo. Taj ples ne traje dugo: četvrt sata. Nije mnogo sličan kolu. Plesači su samo muškarci. Drži se jedan drugoga rupcem. Prvi je plesač, koji vodi igru i proizvadja sve moguće krivulje i zavoje. Kažu, da oponaša zavoje i krivulje zmije, jer sv. Tripun liječi od ujeda zmije. Jedan put se plesači razdvoje i sastave dva kola. Pri koncu plesači opkole i uhvate u svoju sredinu biskupa i načelnika grada sa admiralom i majorom. Neki kažu, da ovaj osebujni ples imade nešto od rondo-a modernih, neki ga prispodabljaju sa menuetima franceskim, a neki opet sa monferinom sjeverne Italije.

Godine 1866. spjevao je pok. Pavao Kamenarović pjesmu, koju bi plesači morali plešući pjevati. Nu nije našao odziva, premda je pjesma veoma zgodna za to i običaj pjevanja uz ples ukorijenjen u Boki Kotorskoj.

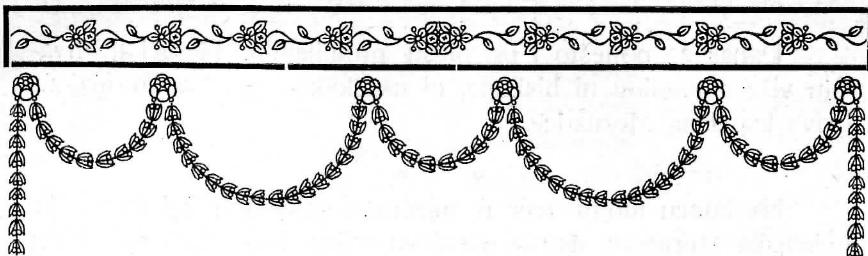
Danas se ponešto i pri plesu promijenilo. Plesači ne hvataju više u sredinu ni biskupa, ni načelnika, nego samo majora i dva kapetana Mornarice.

* * *

Na koncu mogu reći u mjesto nezahvalnih refleksija, da bokeljska Mornarica danas učenjaku vrijedi kao važan spomenik za proučavanje hrvatske kulturne povijesti, a domaćim ljudima je puka zabava, ili polje sićušnih malogradskih zadjevica i natezanja.

Pri tome mi pada na pamet, da sam jednoč posjetio znamenito starinsko groblje, u kojem su se kopali naši djedovi. Vidio sam pod jednom drvenom tezom svu silu lubanja. Krasne glave! Velike, zubi su još u čeljustima, zdravi, a tjemenska kost debela dobar prst. Anatom se divi tim lubanjama, kakovih više nije moguće naći; misli, kakovi su to morali biti ljudi, a djeca se igraju onim glavama, kao da su buče. Glave otaca im služe mjesto kugalja. Dječija zabava!

I u drugim zgodama mi smo djeca, koja se igramo onim, što je sačinjavalo život, jakost, slavu i veličanstvo naših otaca.

EGOIZAM I ALTRUIZAM.

NAPISAO DR. ALBERT BAZALA.

Čujem gotovo svaki dan, gdje ljudi kao nepobitnu činjenicu iznose misao, da sve ljudsko htijenje i djelovanje, sve nastojanje i propuštanje izvire iz sebeljublja, da je samoživsko, sebično, egoistično. Veli se naime: da čovjek sve, što čini, čini sebe radi; ako kad što učini, što izgleda, kao da je učinio zaradi drugoga (alter), dakle altruistički, i to da nije nego prikriveni i ublaženi egoizam. Od toga se ne izuzima nijedan ljudski čin; ne vrijedi to samo za svakidašnji život, gdje bi borba za opstanak učinila bar razumljivim, ako možda ne bi mogla i opravdati, da čovjek svoj »ja« održi i ne pazeći na drugoga, pače i protiv njega; ne samo za svakidašnje čine, nego i za sve ono, što se pod imenom kreposti, plemenitosti, požrtvovnosti krije, sve to je u jezgri svojoj egoistično; tko je drugome dobar, ne čini to iz čiste ljubavi, nego jer se nada otud kakovoj koristi od njega ili od drugoga koga, ili se nada nagradi, pohvali, koja njegovu srcu godi, ili najposlije računa, da će i onaj drugi njemu biti dobar; tko podupire dobrotvorne uredbe, daje novac za sirotinju, podiže škole i druge slične zavode, čini to ili iz taštine ili iz želje za slavom ili bar samo za to, jer to njega samoga veseli: i tako bi se, veli branitelj ove misli, za svaki čin ljudski od najobičnijega do najuzvišenijega dalo pokazati, da mu korijen ide svagda do vlastitoga »ja«.

— Pa zar možda nije tako? I najnesebičnije djelo, ili što se tako zove, psilologijski nastaje iz unutrašnje potrebe; njegova najbliža svrha je vlastito udovoljenje, koje nastaje već onda, kad se sakupljena energija u činu istroši, bez obzira na to, da li je

i inače djelo uspjelo; jer čim se nabujala strast ispraznila, nastaje za neko, makar kako kratko vrijeme, mir; za tom svrhom ide čovjek posve instinktivno, on radi i djeluje, jer mu je tako ugodno; svako njegovo htijenje nužno je dakle u svezi s njegovim vlastitim užitkom, vlastitom nasladom, pa kako da onda nije sve djelovanje u jezgri svojoj egoistično?

— Nijesam doduše od onih, koji, kad čuju riječ »egoizam«, pod tim pomišljaju nešto strašno, što će oboriti sav ćudoredni red; pa ipak mi se ono i slično mudrovanje ne svidja. Nalazim naime, da se riječ egoizam ne upotrebljava svagda u jednome smislu. Jedni je primjenjuju na sve, što je u opće u svezi s pojedinim »ja«, kao subjektom htijenja i djelovanja, drugi je primjenjuju na ono, što čovjek čini sebe radi bez obzira na druge, treći njom označuju ono, što čovjek samo sebe radi čini, a kod ovakovih »prevrtljivih« riječi valja biti na oprezu: lako se naime dogodi, da čovjek tvrdi ili pobija jedno zn čenje misleći, da je to protivno značenje; a dogodi se i to, da protivnik, kad ga uhvatiš, na jednom izmakne na drugo i tako nikad na kraj prepiranju.

— Na žalost biva često tako, jer je mnogima više stalo do toga, da protivnika nadmudre i da po što po to održe pravo; ne mogu li to, onda udare u psovke, rug i slični »naučni« aparat svoj, — kojim protivnika ušutkaju. To pak postižu to prije, što ga više besmislenim tvrdnjama obaspu: jer kako je poznato, bezsmisao se ne da pobijati ni pobiti, pa čovjek slegne ramenima ili mahne rukom, i ne govori više o tome. A onaj drugi uživa, kako je poslužio istini! Meni nije do toga, pa bih zato rado ovo pitanje mirno raspravio; rado bih to tim više, što je doista općeno mnijenje, da je egoizam osnov svemu djelovanju ljudskome i što ga zastupaju odlični mislioci našega i prijašnjih vijekova; pa što se može protiv njihova mišljenja iznijeti?

— Vjerujem, da nije lako ustati protiv misli, koja se oslanja na ugled velikih ljudi, pa — bar prividno — i na neke psihologijske i sociologijske činjenice; pa ipak mi se ova misao — teorija egoizma — ne čini opravdana. A zašto? Da to pokažem, treba nam najprije sam pojam egoizma odrediti, da ne bude sumnje o njegovu smislu. Želim dakle, da se izluči iz njega ono značenje, što ga naša riječ sebičnost u običnom govoru ima,

jer da ima velikih sebičnjaka, to znamo svi, ali isto tako znamo svi, da imade ljudi, koji su (bar na oko) nesebični, požrtvovni; na onu dakle prostu sebičnost ne smijemo misliti, kad govorimo ovdje o egoizmu; no tim više moramo biti na oprezu pred svakim, jer nas uvjeravaju pristaše teorije egoizma, da drugi, i kad je najmiliji, najuslužniji, misli na sebe i na svoju korist, drugim riječima: čovjek je čovjeku neprijatelj, jer svaki samo svoje dobro gleda i ide za tim, da drugoga što više u svoje svrhe izrabi; ako to ne može javno i očito, onda mu se gradi prijateljem i uslužnim i dobrim; ova proračunana dobrota prema, drugome najposlije mu postaje navikom — i tako danas čovjek već ne zna, da su njegovi pradjedovi naučili osvrtati se na drugoga sebe radi, pa si umišlja, da se dobro čini dobra radi, vjeruje, da ima idejalizma i čiste nesebične ljubavi; uistinu pak čovjek i danas samo obzirnije, blaže, prikrivenije ide svagda za svojom vlastitom blagotom. To je dakle smisao egoizma: svrha htijenja je vlastita blagota; sve djelovanje, pa i ono, što se altruizmom zove, razvilo se iz ovoga isprvičnoga egoizma, te nije nego »dobro shvaćeni vlastiti interes«, blaža forma egoizma.

— Tako se drži. Od davnih vremena ima zastupnika te misli; eno Epikura, koji je postavio nasladu za princip djelovanja; proživjeti što više se veseleći, a to manje žalosteći, tu će svrhu čovjek postići, ako se težeći za vlastitom blagotom razborito gdjekoje naslade odreče ili iz egoističkih motiva, skrbeći se za eventualni slučaj potrebe, učini dobro drugome. Na taj način misli Epikur izvesti iz egoizma altruizam i ne žaca se protiv svih idejalističnih fraza i prijateljstvo svesti na to: i prijatelje voli čovjek, jer su mu od koristi ili jer u njima nalazi neki svoj užitak.

— Upozorujem Te na to, da ne smetneš s uma, kako je Epikur, da uzmogne taj svoj princip provesti, morao razbiti obitelj i svaki zajednički život i čovjeka učiniti posve pojedinačnim bićem. Njegov mudrac ne mari za obitelj, jer mu ona nameće dužnosti, koje bi znale kadgod doći u opreku s njegovim željama; zato voli živjeti, što bi danas rekli, »u divljem braku«, to je mnogo slobodniji odnošaj; isto tako ne mari za državu; zanima se za nju samo, koliko ga baš veseli i dokle ga veseli, poslije toga i ne pita, kako se u njoj radi, samo ako njegovu težnju za užitkom

ništa ne sprečava. Možda bi već Epikorov sustav mogao služiti za dokaz, da teorija egoizma ili u konsekvencijama ili u pretpretpostavi izlazi na neko individualističko, nedruštveno stajalište.

— Filozofija Epikurova je teoretski bila potisnuta od moćnijih struja; u srednjem je vijeku njegovo ime bilo mrsko; strašan se činio čovjek, koji nasladu i egoizam proglašuje za načela svoga djelovanja. U novije doba obnovio je nauku njegovu Gassendi; onda se za nauku njegovu zauzeše opet neki, medju njima osobito Helvetius.

Umovanje Helvetijevo može biti zanimljivo, a bez sumnje su u njem zadržani elementi i današnje teorije egoizma, koja se od one razlikuje samo modernim, danas uobičajenim izrazima. No još zanimljivije mi se čini u njem to, da ono potvrdjuje malo prije istaknutu teoriju, da teorija egoizma u svojim pretpostavama dolazi do individualizma. Da i u svojim konsekvencijama izlazi na to, pokazao je Epikur. Helvetije mora, da svoju teoriju opravda, uzeti, da je bilo vrijeme, kad je čovjek bio osamljen (izoliran): a to jedna umišljena tvrdnja (fikcija), koju današnja nauka zabacuje; čovjek je, otkad ga znamo, i koliko se u prethistorijsko doba može zagledati, oduvijek društveno biće; nikad dakle nije mogao postojati onakav individualizam, kakova pretpostavlja teorija egoizma. No dopustivši na čas i to, da je bilo takovo nešto, ni Helvetije ni ostali zastupnici ne mogu dostatno obrazložiti, kako je došlo do društva i društvenoga morala, u kojemu je sadržan altruizam; ne mogu dovoljno opravdati, zašto je čovjek napustio svoj potpuni egoizam i ublažio ga (modificirao) prema općenome dobru. Kako je uopće došao do toga da cijeni, »općeno dobro«, ako je izoliran bio? Pa što ga se tiče »o p ć e dobro« i kako bi se i rodila u njemu misao o nekavom superindividualnom dobru? U društvu? Kako je dospio u društvo? Očito tek, ako je znao cijeniti negove prednosti. To pak iz izoliranoga stanja ne može dokučiti, jer ono mu podaje više prilika za protivnu misao, naime, da će ga društvo oštetiti, njegove nagone oslabiti i uopće njegovu slobodu stegnuti. Pa ako i ne bi sve to bilo, pretpostavio bi prijelaz iz stanja izolacije u stanje udruženja (asocijacije) prilično svjesno ocjenjivanje i proračunavanje vlastite koristi. A to ne bi onda opet značilo drugo nego osnovati postanje društva na — u g o v o r u; u

tu konsekvenciju i ne videći upadaju, čini mi se, svi, koji za volju teorije egoizma suponiraju izolirano stanje kao isprično. Ne će li pak to, onda naprosto ne mogu protumačiti postanje društva, nego se moraju uteći u pomoć riječi, koja sve tumači i ništa — slučaju. Uzmu li pak, da je u čovjeka bilo od iskona društveno neko nagnuće, onda s tim pada i cijela teorija egoizma, koja kao pretpostavu traži izolirano stanje. Tu mi pada na um duhovita priča Protagorina, što ju je zabilježio Platon. Ova priča u postanju političkih kreposti, koje Helvetije izvodi iz egoizma, zauzima nativističko stanovište, t. j. drži, da su nastale iz nekoga prirodjenoga osnova. U toj se priči pripovijeda, kako je postao čovjek.

Bilo je, veli se, vrijeme, kad na svijetu ne bijaše živih stvorova. Kad je dakle došlo vrijeme postanja, pozvaše bogovi miljenika svoga Prometeja, da porazdijeli bićima darove prirodne. Ovaj prepusti taj posao svome bratu Epimeteju, koji je u neopreznosti sve podijelio, a kad je došao red na čovjeka, nije mu ostalo za njega ništa: ni jakost, ni brzina, ni išta od onoga, čim se druga živa bića u borbi za život mogu održati. Sad se našao stvoritelj u neprilici, pa da čovjeka ne ostavi bez obrane, ukrade božansku iskru i nauči čovjeka služiti se vatrom. I onda su ljudi znali svakojake vještine, počeše graditi i kuće i najposlije udružiše se zajedno u gradovima, da se obrane od jače zvjeradi, ali se — doskora zavadiše, jer nijesu imali »političke kreposti«, nijesu imali sposobnosti za društveni život. I tad bi bio propao ljudski rod, da se nijesu bogovi smilovali i poslali glasnika svoga, da im usadi u srce stid i čuvstvo pravde; od onda živu zajedno i stvaraju gradove i države.

— Ali baš u toj priči se pokazuje, da je smisao za društvo kasnije nastao, te bi ona prema tome mogla služiti kao dokazno sredstvo baš za protivnu tvrdnju, nego je Ti zastupaš, želeći dokazati, da je i altruizam jednako prvotan kao i egoizam.

— Nipošto, nego ti počinjaš pogrješku, koju zastupnici teorije egoizma svi počinjaju; naše je mišljenje takvo, da posmatra pojave jednu za drugom, makar da su kadgod po prirodi svojoj istodobno i zajedno; to je u jednu ruku potrebno, da se uzmogne svaka od njih napose razmotriti, a u drugu ruku nužno, jer mišljenje razvijajući se u vremenu, može samo u vremenskome

slijedu promatrati o sebi istodobne pojave. Ovaj psihologijski slijed često se onda u mišljenju uzme i za zbiljski, t. j. što je u mišljenju rastavljeno i jedno za drugim, uzima se, kao da je i u zbilji rastavljeno. A kako bi Protagora i mogao drukčije prikazati stvar? U pripovijedanju morao je uzeti, da je jedno stanje bilo prije drugoga; ali ne valja smetnuti s uma, da on svojom pričom hoće da pokaže, kako se iz izoliranoga stanja ne može izvesti »politička krepost«, smisao za društvo, prikazuje tako, kao da je bog morao čovjeku usaditi potrebne dispozicije, iz kojih će se onda »politička krepost« razviti.

— Ipak sve ovo Tvoje razlaganje pobija činjenica, koje ne možeš poreći: da su naime djeca od prirode u dosta velikoj mjeri sebična i da se tek kasnije naviknu i uzgoje tome, da umjere svoj egoizam.

— Lagano, prijatelju! Što ti ovdje navodiš, nipošto nije tako jaki prigovor, kako se tebi čini. Ponajprije bih ti mogao navesti sud odličnih mislilaca, n. pr. Sclopenhauera, da se ni djeci ne može poreći prirodno nagnuće k dobrohotnosti, da nijesu baš tako bezobzirna, kako se obično drži. A onda ako altruističke dispozicije u čovjeka nastaju kasnije i razvijaju se pod utjecajem uzgoja, ne slijedi još nipošto, da su nastale iz egoizma, koji se dobro shvaćajući svoj vlastiti interes umjerava. Ništa se ne protivi tome, ako uzmemo, da se čovjek kao individualno biće osjeća direktno, pa se u nj prije razvijaju egoistične dispozicije; kao društveno biće osjeća se indirektno, utjecaji društva su tako isprepleteni, da im se uzroci ne mogu lako pregledati, te treba vremena, dok oni počnu djelovati na prirodu ljudsku, te se u njoj razviju altruistične dispozicije. To ne biva u svih ljudi ni u isto vrijeme ni jednako, pa je u pojedinom slučaju moguće, da se u nekoga razviju više one prve nego one druge, pače da one toliko ojačaju te i spriječe nastanak ovih drugih u tolikoj mjeri, da mu se dade mjesta samo toliko, koliko je to u skladu s uvriježenim nastojanjem oko vlastite dobrobiti. Ovakovi individualni slučajevi nemaju nipošto pravo, da se smatraju općenima, najmanje pak smije se na njihovu osnovu pitanje altruizma tumačiti kao ograničenje egoizma, makar da uz nastojanje altruizma kao pratilica pojava nužno ide i ovo potonje.

Tobože prirodno stanje jakih samoživskih nagona, kakovo

uzima n. pr. Nietzsche, spada u područje priče, baš kao i stanje izolacije. Od iskona bio je čovjek u zadruzi, samo je ta bila isprva malena, te je opseg altruističkoga djelovanja bio vrlo ograničen, a veliko je područje bilo za egoistično djelovanje prema drugim zadrugama. U svojoj vlastitoj zadruzi slabo je tko mogao očitovati svoje »jake samoživske nagone.« Što dakle Nietzsche govori o okrutnosti gospodstva, o neobuzdanom očitovanju svojih sila, može vrijediti prema drugim grupama, u svojoj je vlastitoj već od iskona bio čovjek tolikim medjusobnim vezovima vezan, da nije mogao biti neograničeni individum. Ali onakovo držanje prema stranoj jednoj grupi ne može se s pravom ni zvati egoizmom, i to s jednostavnoga razloga, što je granica obzira na druge bila odmjerena granicama zadruge, u kojoj je čovjek živio, t. j. dotle, dokle su išli socijalni vezovi njegovi. Članovi ostalih zadruga nijesu s njim stajali ni u kakovu odnošaju, prema njima bio je — recimo — apsolutno slobodan to više, što ih nije ni smatrao sebi ravnima, ali da je njegov individualizam bio ograničen odnošajima obitelji, zadruge, kasnije i plemena i naroda, pokazuje najbolje, gdje se ima tražiti pravi izvor altruizmu. I opet je individualno i subjektivno moguće, da je pojedini čovjek i prema svojoj zajednici očitovao jake samoživske nagone; no onda je to — u z g o j e n o. Ne mislim ovdje samo na onaj uzgoj, što ga dobiva čovjek od čovjeka, nego i onaj, što mu nastaje po individualnim sposobnostima i posebnim prilikama. Treba samo da u nekoga čovjeka bude od prirode zdravo i jako tijelo, snažna volja i radinost, pa će se, ako prilike dopuštaju, egoistične dispozicije u njega to više razviti, što manje otpora će mu zadruga pružiti. To je prirodni put, kako su zadrugama došli na čelo neki pojedinci, koji su u svojem »ja« najposlije obuhvatili cijelu zadrugu: to je i smisao imperijalistične tvrdnje Ljudevita XIV.: država sam ja. E g o i z a m d a k l e k a o j e d i n i p r i n c i p d j e l o v a n j a j e u z g o j e n.

— Možda smo malo zastranili; a ostalo nam je još prvo neriješeno pitanje, koje smo najprije postavili. Radi se naime o tom, je li altruističko djelovanje uopće moguće, čini se naime, da je uvjet svemu djelovanju uvijek u našemu ja; sve je htijenje e g o c e n t r i č n o i prema tome s našim »ego« uvijek u nekoj svezi, dakle uvijek egoistično.

— Pazimo dobro. Rekli smo u početku, da ćemo pod egoizmom razumijevati htijenje, u koliko mu je vlastita dobrobit s v r h o m. Sad si pak ti stvar obrnuo. Prije smo imali naš j a kao c i l j, prema kojemu je uspravljeno teženje, a prema onome, što si malo prije rekao, stoji naš ja kao u z r o k svojega htijenja. Ta imamo posla s jednom pogibeljnom dvoznačnosti, na koju nas može zavesti izraz egoizam. Sve moje htijenje, nastojanje i djelovanje doista mora biti u svezi s mojim »ja«, jer je naprosto nemoguće, da ono nastane bez subjekta; dakle je — veliš — sve htijenje egoistično. Ali to je varavi zaključak: on naime ne kaže ništa drugo, nego da je moje htijenje baš moje htijenje, a to je potpuna tautologija. Jednako ne znači ništa, ako se kaže, da moje htijenje ne može nastati bez moje ugode. Psihologijski su doista za nastavak htijenja potrebni neki čuvstveni motivi; to jest volja mora uvijek nešto za vrijedno držati, da bude uopće moguće, da se pobudi na htijenje; volja se ujedno i odlučuje prema jačemu čuvstvu, koje obećaje veću ugodu, bez obzira, da li je ta ugoda objektivno doista veća ili samo subjektivno veća ili pače samo umišljena. Radi li se naime o samome psihičkom činu, onda pokreće volju najjače čuvstvo i djelovanje donosi sa sobom zadovoljenje, volja se naime po dovršenu htijenju smiri, dok je na drugo htijenje drugi motivi — i opet u onom slučaju najjači — ne pokrenu. Ali sve to se i opet ne može zvati egoizmom, jer sve ovo ne znači još ništa drugo nego, da moje htijenje nastaje u meni i u svezi s mojim duševnim stanjima. Da se nešto zove egoistično, nije dosta, da bude u uzročnom odnošaju s mojim »ja«, da iz mojega »ja« po psihologijskim uvjetima nastaje, nego da je i na moj »ja« upravljeno, da je moj »ja« s v r h a njegova. Psihologijski zakon o motivaciji volje po mojim čuvstvima ne isključuje mogućnost, da ta motivacija bude upravljena prema drugome, da je njegov »ja« svrha volje. Ovako se dakle ne da teorija egoizma dokazati.

— Ti dakle tražiš, da pojam egoizma shvatimo tako, da ne bude značio naprosto sve, što je u svezi s našim »ja«, nego samo ono, što nastaje s obzirom na naš »ja«, gdje bismo očekivali obzir na dobrobit drugih, ali ovaj obzir ili naprosto manjka (što je isprva značenje riječi bezobzirnost), ili da je upravljeno protiv dobrobiti drugih.

— Da, ono prvo mogli bismo zvati naprosto egoistično; ovo drugo je već zloba kao najviši stupanj egoizma.

— A altruističkim zvat ćeš prema tome djelovanje, koje stoji u svršnom odnošaju (Zweckbeziehung) k dobrobiti drugih, pa i onda, ako uzročni odnošaj nikad ne manjka — — —

— A svršni odnošaj k mojemu »ja« nije glavni i jedini motiv. Ostaje li kao sporedni motiv, onda se može govoriti o većoj ili manjoj m j e r i altruizma. No svršni odnošaj k dobrobiti drugih ne smije nikada posve manjkati; isto tako ne može nikad nastati slučajno, jer nije ležao u intenciji, nego treba da svagda svijesno lebdi pred očima. Altruizam je uvijek pozitivan.

— Ovakovim odredjenjem želio bi Ti odnošaj egoizma i altruizma tako postaviti, da izmedju njih nestane one opreke, u koju se obično stavljaju. A ipak čini se, da jedan isključuje drugi, da stoje jedan prema drugome kao nagnuće i dužnost: nagnuće stavlja u svršni odnošaj k našemu htijenju uvijek dobrobit našega »ja», a dužnost bi rado u taj odnošaj staviti dobrobit drugih. Zato nas nagnuće i zavodi, a dužnosti se otimamo — kaogod što nas egoizam lakše pokrene nego altruizam.

— O tom se doista ne radi ovaj čas, da li se u djelima našim više povodimo egoistički ili altruistički, kao što i prije nije bilo odlučno, da altruizam nastaje poslije egoizma. U ostalom ćemo još i na to doći. No doista si dobro primijetio, da altruizam ima nešto zajedničko s dužnosti; kaogod što naime iz individualizma ne možemo izvesti dužnost, tako se ne da izvesti iz njega ni altruizam; obadvoje je društvenoga porijetla.

Ali opreka izmedju altruizma i egoizma baš tako je umjetna, kao što se umjetno stvara izmedju dužnosti i nagnuća. Ne da se poreći, da one stoje u nekoj p r o t i v n o s t i, ali to nije još razlog, držati ih oprečnima. I ako biva u pojedinim individualnim slučajevima tako, kao pravilo, kao mjerilo općeno ljudskoga držanja može služiti samo jedan i drugi: obadva su naime jednako potrebna ljudskome društvu, obadva su naime u prirodi ljudskoj jednako osnovana i jednako prvotna. Mnogi se doista, kad mu nestane dovoljno ćudoredne snage, da zadovolji zahtjevima društva, u nuždi zaklanja za teoriju egoizma, veleći, da je ona za nj mjerodavna — što vrlo podsjeća na onu basnu o lisici i kiselome grozdju. To su ponajviše svi, koji bi htjeli da budu

jaki individualiteti, ali zato nemaju drugih sposobnosti, osim da to žele.

Ovi dakle i ne dolaze u obzir. Ima i takovih, koji u diferenciranome kulturnom životu stoje kao tipični predstavnici pojedinih smjerova; najobičniji, ali ne zato najlošiji tip, ne udaljuje se mnogo od nekoga ravnovjesja egoizma i altruizma. Ali u prirodnome stanju ne smijemo pretpostavljati opreku izmedju njih, a ni općeno mnijenje je ne poznaje: gdje je poznaje ili gdje je ima, znak je poremetnje prirodnoga odnošaja. U današnje vrijeme imamo za to dva sjajna primjera. Prvi nam pruža N i e t z s c h e. On je težište života pomaknuo prema egoizmu. Pošao je dakako i on od nekoga prirodnoga stanja jakih nagona — zavelo ga, skoro bi čovjek rekao, udivljenje prema homerskim junacima, da njihovu snažnu borbu dovede do skrajnosti u svojoj filozofiji »volje k moći«. Tako je došao do vjerovanja u čovjeka jakoga, bezobzirnoga, okrutnoga — kojemu su samo na neko vrijeme slabići i robovi složivši se nametnuli altruistički moral. On se nada, da će i opet doći vrijeme, kad će čovek — bolje reći nad-čovjek (Uebermesch) otresti sa sebe ove okove, koje mu je i njegovim jakim nagonima stavio ropski moral. Sebe drži navjesnikom toga doba, ali uzalud. Doba, u koje bi egoizam bio jedini princip ljudskoga djelovanja, niti je bilo — niti je moguće u budućnosti. Egoizam je anarkičan, razdružan, čovjek je biće socijalno, njegov ja je sa stotinu i stotinu odnosa vezan na društvo; ti svi odnošaji nijesu samo d o d a t a k k njegovome »ja« nego bitni, sastavni dio njegov. Onaj samodopadni »ja« Nietzscheov je literarni titanizam, koji je moguć samo u carstvu mašte. Nietzscheov nazor jedna je hrid, koje treba da se čuva ladjar, ako hoće da sigurno prevali valove života. Druga je hrid nazor T o l s t o j e v — prava pravcata opreka Nietzscheovu. Tolstoj drži, da je u čovjeka jedan »ja« životinjski (empirični), drugi je nadosjetan, duševan i s onim je u svezi sva nevolja, zlo, dosada, bol; čovjek mora nastojati, da uništi dakle onaj empirički ja, jednom riječi sve, što ga uza nj veže, pače i obitelj, jer je i ona osnovana na njem. Tako postaje Tolstoj i kozmopolita i asket.

— No onda moram reći, kad bi mi bilo birati izmedju Nietzschea i Tolstoja, da bih volio onome nego ovome; u Nietzschea se

bar nalazi životnoga veselja, Tolstoj ga uništuje, a anarhičan bi, čini se, bio nazor obojice.

— Tako je. Nietzsche je sam uvidio, da s čistim egoizmom ne može izaći, pa je nastojao naći prelaz od njega k zajedničkome životu. Tako dolazi do toga, da od svoga nad-čovjeka traži, da razvoj svojega »ja« smatra sredstvom za razvoj roda ljudskoga; on naime treba da razvije što više sposobnosti, da bude to više mogao — drugima podati. No tim je ujedno i sam najbolje pokazao, da egoizam i altruizam nijesu tako oprečni, da se ne bi dali složiti — a mi dodajemo, da se za postignuće onoga idejala ne treba nipošto utjecati fantastičnome nad-čovjeku, nego baš unutar prave čovječnosti dat će se postići što veći individualni razvoj, koji će ujedno biti od koristi za »druge«. I Tolstojev nazor je razdružan, i on bi ga rado ublažio altruizmom; za sebe se čovjek ne protivi zlu, da bude drugome što lakše postići dobro, za svoj empirički »ja« ne mari, ali s ljubavlju skrbi za drugoga. Ova ljubav oživljuje, spasava. Svoj osobni život žrtvovati za dobrobit drugih — to je Tolstojev altruizam.

— I opet moram reći, da mi se Nietzsche više svidja u tom; već i zato, što je Tolstojev altruizam prilično problematične vrijednosti.

— Doista. Jer ako je vlastita osobnost (empirički »ja«) izvor svemu zlu, što znači to činiti drugome dobro, ako se brinem za ono, iz čega mu — nastaje zlo? Dosljedniji bi Tolstoj bio, da je tražio od čovjeka, da svojega bližnjega, kako mu dobro želi, što prije riješi njegova empiričkoga »ja«; tako bi mu najbolje poslužio sreći. Ne bi čudo bilo, kad bi koji zanesenjak iz Tolstojevih premisa izvukao i ovaj zaključak. Svakako je Schopenhauer, učitelj Tolstojev, bio dosljedniji: s njegovoga je stanovišta, da je život zao, nedopustivo sve, čim bi se taj život pridržavao, dakle kao što je ljubav, samilost, dobrohotnost, jer se njime drugi sprečava u tom, da prijedje u besvijesno stanje.

— No Tolstojev nazor izlazi takodjer na neki egoizam; jer on traži da čovjek čini drugima dobro zaradi sebe.

— Pa koje čudo, da je tako? Skrajnosti se dodiru kao svuda tako i ovdje. Ljubav se dodire s okrutnošću, skrajni egoizam s pretjeranim altruizmom; onaj je samo iskreniji, jer otvoreno pri-

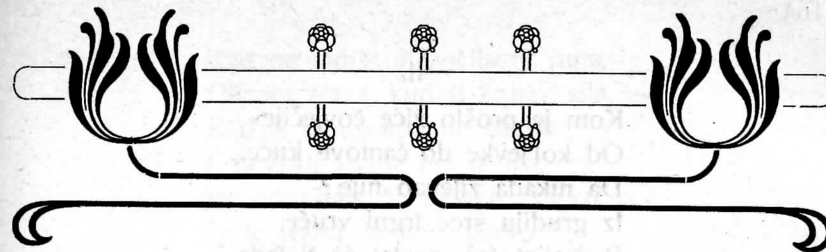
znaje, da mu je do vlastite dobrobiti, ovaj se gradi, da mu je do tudje, a uistinu je smatra sredstvom za svoju vlastitu blagotu.

— Pa kako bi ti onda odredio odnošaj egoizma i altruizma, da bi se zadovoljilo svim zahtjevima ljudskoga života?

— Čini se, da altruizam sam za sebe nedostaje za kulturni život, jer ako se čovjek odvrati od svojega »ja« i od brige za nj, nema ni pravo ishodište, a ni mjerilo za altruističko djelovanje. Što sebi čovjek ne smije željeti, kako bi mogao činiti drugome? Ako dakle čovjek ne bi opravdano težio za unapredjenjem vlastite dobrobiti, t. j. ako bi morao posve zapostaviti sebe drugome, ne bi bilo ni moguće, da teži za što većom dobrobiti drugih. U tome smislu — ali samo u tome — ima svoju opravdanost i tvrdnja onih nacijonalnih ekonoma, koji vele, da pojedinac najbolje skrbi za opće dobro, ako razvoj individualiteta smatra kao zalog što većega napretka društva pomoću »kreposti darujuće« (schenkende Tugend).

Ne valja dakako toliko kratkovidan biti, te držati, da je svaki hir ujedno i doista na dobrobit pojedincu: teženje pojedinčevo samo za sebe, a bez umnoga upravljanja, bez ujedinjenja do životne cjelovitosti, ne će dakako toga cilja nikad postići. No shvati li se egoizam tako, da on teži za unapredjenjem osobnosti, da što veći dio kulturnih dobara zapane druge, onda je on već od početka upravljen k altruizmu; obadva se upotpunjuju, makar da se donekle protive, oni su, kako bi rekao Krause, poslični (gegenähnlich). Život ljudski nije kao krug, u kojega središtu stoji egoizam, nego kao elipsa, koja imade dva žarišta: obadva moraju u pravom odnošaju stajati, jednome je potrebno drugo, da nastane potpuni i lijepi lik; čim se samo jedno od njih pomakne, već se iskrivi i oblik. Tako je i sa životom ljudskim: on se sastavlja od dviju sila, koje se medjusobno uvjetuju i upotpunjavaju u cjelovit lik. Čim jedna popusti ili druga odviše nategne, nestaje životu sklada i jedinstva i u njem skladne čovječnosti. Upravo zato i ne mogu se složiti ni s jednim mišljenjem, koje bi altruizam izvodilo iz drugoga kojega prvotnijega principa: obadva naime izviru jednako iz prirode ljudske, koja jednom stranom ide k individualizmu, a drugom k društvenosti. U toliko je i mnogo opravdanije, makar je danas dosta zapostavljeno, mišljenje enciklopedista, n. pr. Diderota, da altruizam imade u pri-

rodi ljudskoj posebno samostalno mjesto i zadaću, i moraliste Shaftesbury, Hutcheson i dr., čini se, da stoje bliže istini, kad tvrde, da je altruizam čovjeku prirodjen i da služi dobrobiti društva. S obzirom na pitanje altruizma držim dakle, da je jednako osnovan u prirodi ljudskoj kao i egoizam; pitanje — odnosno rješenje njegovo — o redu i vremenu postanja njihova, ne može o tome ništa odlučiti, a pitanje, da li se čovjek više egoistički nego altruistički odlikuje — nema vrijednosti, ako se kod njega egoistički i altruistički motivi tako upotpunjavaju, da nastaje jedinstvena životna cjelina. Potpunost prave čovječnosti leži u skladu obaju faktora: u pojedinim prilikama životnim čovjek koleba čas više na jednu, čas na drugu stranu, jer put kreposti je uzak.

ZA BOŽJIM LEDJIMA.

IDILE.

IS. VELIKANOVIĆ.

I.

Oj Mrtvico, premiljeni grade,
Tvojoj slavi puca danas zora.
Za tebe će svatko da saznade,
Tko je sudjen, da čitati mora,
Jer ću danas da pričam o tebi,
Diku tvoju divnu pod nebesi;
Bog bi dao, da klonuo ne bi'
Pjevajući, što bješe, što jesi.
Samo gdje si, to ostaje tajna,
Kod pjesnika divno običajna.

*

Jer da reknem, da si ukraj Save,
(To ne velim, nek je primjer samo),
Našle bi se usijane glave,
Pa bi rekle: »Deder, more, amo!
»Kakvoga si smislio belaja?«
Da mi ne bi opsovali sreću,
Ne odajem ni zemlje ni kraja.
Ubijte me, kazivati ne ću,
Gdje je, kud je, na kojoj je bari,
Kog je volja, nek traži, gdje mari.

II.

Kom je prošlo žiće čovječije
Od kol'jevke do čamove kuće,
Da nikada zijevao nije?
Iz grudiju srce trgni vruće,
Preboljet ćeš, nestat će ti jada, —
Samo zijev iz sebe ne daji!
Zijev treba i kad čovjek strada,
I kad srce razdragano paji,
I kad hoćeš da odbijaš jedom,
I prijezirom da sve zbrišeš redom.

*

Slatko doba mladjanoga z'jeva!
Tvoj mi spomen pred okom i sada
U sjajnijem zrakama sijeva.
Slatko doba zijevanja mlada!
U zijevu sam tugu pokoravô,
Najvjerniju drugaricu svoju,
U zijevu sam tebe, gorka javo,
Prebaljao u svagdanjem boju.
Z'jev mi bješe utjeha i sreća,
Svud uz patnju i od patnje veća.
Kako li je slatka i dan danji,
Kad te pusta nevoljica smota
I zakopka crvić po lubanji,
Z'jevnut srcem, da mu je milota!
Kako li se grudi lako šire,
Što su donde stiješnjene bile!
Kako li se misli same mire
Od zijeva, umiljate sile!
Kako li se uspavljuju jadi
I srce se slatkom varkom mlâdi!

*

A u one vijoglave dane,
Kad još srce prekipjeti voli,
Kad ti život i cvate i sa'ne
U ljubavi, slatkoj ludoj boli,

Kad ne vidiš ni svjetla ni puta,
Okrom staze, kud ti ljubav sija, —
Blažen tamo, koji ne zaluta
I zjevkati znade ma iz tija,
Jer od z'jeva do pameti pr'jeko
Jeste teško, al nije daleko.
Z'jevanjem se otvaraju staze,
Po kojima sretne duše hode,
Sretne duše, što pozorno paze
Kroz jad zbilje na zijev slobode.
Bez zijeva svjetlosti im nema,
Da sijuca, pokazujuć puta,
Kada duša umna zadrijema,
Ili s pustim sanjama zaluta.
Tko bi našô u bespuću traga
Bez zijeva čovjekova draga?

*

Tebi ga je, oj Mrtvico grade,
Udijelila sudba u obilju.
U tebi se zijevati znade
I u jadu i milome milju.
Kol'ko vrsta zijevanja rodi,
Makar kako neobične bile,
U Mrtvici svakoja se zgodi,
I vreži se bez ikakve sile.
Sve su tamo udomljene vrste,
Z'jevaju se, dalje se ne krste.
Slatko ti je dobru gradjaninu,
Kada porez i namete plati
I kad zbrine brigu jošte inu,
U dušici ljuto uzdisati,
Sve razloge, što za njega zbore,
Izredati u prosvjedu n'jemu,
Tačno smislit, kako li ga more,
I junački šutjeti o svemu,
A na koncu zijevnuti zdravo.
Takovo je gradjansko mu pravo.

*

Svog se prava u Mrtvici drže,
Na nj ne daju ni da muhe panu.
Tek što treneš, već se bune brže
I u sebi ljuto će da planu.
Za pravicu i žive i ginu,
Pa da darneš u mrtvička prava,
Nemoj željet, da u dušu njinu
Zirnut smiješ: — pala ti je glava.
Mrtvičani bundžije su ljute,
Al su bistri, buntovnički šute.
Čim iz jutra zlatno sunce sine,
Da udari u svagdanje pute,
Mrtvičani skaču sa perine,
Zijevaju i odmah se ljute.
Najprvo se ključu ukor čita,
Što jauče, kao da ga režu,
Za njim dalje, mnogo se ne pita,
Riječi se za riječi vežu.
Kada svršiš sve po kući redom,
Kreni dalje brižljivim pogledom.

*

Zirneš samo ulicom: »Gle vraga!«
»Tamo pr'jeko već je Pero ustô.
»Pustaija, ne bilo mu traga!
»Uf! ognjište ostalo mu pusto!
»Neka samo, ne vidio sreće,
»Kad kô hajduk ustaješ po noći!
»Dok te budem okitio, ne će
»Ni kožne ti čakšire pomoći.«
Pero z'jeva; «dobro jutro» veli.
I on tebi isto tako želi.
»Kako si mi, komšija?« — »Pa evo!«
Još zjevucnu i okrenu glave,
Jedan desno, a drugi lijevo,
Da se redom i drugima jave.
Tamo sm'ješak, onamo i sladji,
Tuda glavom, tuda rukom ma'ni,
Il i dvaput, ako si mu radji,

A gdjekomu kô ukopan stani
I kô britva pred njim se previni:
Budi učtiv, il se barem čini.

*

Na kućama kapke otvaraju,
Mamurna se promaljaju lica.
Po ulici susreću se, staju,
Ljudi, žene, kolija, kolica,
Bozadžije, izjeli ih vuci,
I za njima druge ptice fine,
Dječurlija s ćajama u ruci,
Piljarice, dobre jezičine,
Mljekarice, gospoda mljekari,
Hljebarice, šegre, perečari.
Seljadija jutrom u grad kreće,
Rastočila kola — deregliju.
Na kolima kao brdo vreće.
Dok se proda, da se ponapiju!
Al naš brat je mudar još od zore,
Klipare se ljuto nagutao,
Malo samo više već što more,
Pa se daje u prijeke pute.
Kuda treba, zgadja nešto s trudom,
Bolje zgadja po ledjima rudom.

*

Ne će čiče da po svijetu gaze,
»Tjeraj desno«, čiča čiči viče.
»Tud su lonci.« »Tjeraj bliže staze,
»Neka nose otuda piliće.«
»Sikter, babe,« čiči čiča veli
I kazuje prstom, kuda treba.
»Trista muka, nek se pilež seli!
»Ako ne će, tjeraj preko hljeba.«
Babe ciče, al bježe od rude.
Redar viče: »ne smije da bude.«

*

Slatke gazde, koliko ih ima,
Na dućanskim vratima se prieče,

Radoznalo motre za kolima,
Hoće l' koga pregazit il ne će.
»Hoće,« »ne će«, »pregazit će braca!«
»Jesam rekô!« »Šta su pregazili?«
»Dva pileta i sedam lonaca.«
»E pa što je, pristojni su bili.
»Naš je čovjek šaljivdžija pravi,
»Kad ga lupi čutura po glavi.«

*

Kola prošla, juri četa mala,
Uzdanica i mrtvička nada,
Nasred trga jakarit se stala.
Vjedžbaju se djedovskog inada,
Zvižde šake i tanki leniri,
Ore pljuske i dječija graja,
Lete knjige, table i šeširi.
Ljudi staju i čekaju kraja,
Pomno glede, tek se koji javi:
»Ništa za to, nek su samo zdravi.«
Razvitla se uzdanica mlada
Željna znanja i presita kvrga,
Da u školi s učiteljem strada.
Za njima se kaldrmon batrga
Gazda Mijat prevesele volje.
»Uranio? Kud ćeš, Mijo, šta je?«
Mijat ništa, motri, kud će bolje
Po kaldrmi nogama da staje,
S lijevom, s desnom da bude na čistom,
I da dvared ne korakne istom.

*

Naglo staje i na sve se strane
I mladima i starima klanja.
Gleda kuću: »Gosino joj tane!«
»Kud ću u nju? Od mene je manja!«
Junački se razmahne po zraku,
Kô da hvata vile uzdušnice.
Al se srce razblaži junaku
I blaženo razvedri se lice:

»Dobar veče! Jesam uranio!«
I potrči, ma da nije htio.
Bježe djeca, odmiču se bake.
Psi za Mijom u lavež se dali.
Mijat kući zabacakô krake
I kô gladan na bravu se svali.
»Otvaraj se,« strogo bravi viče
I upada u naručaj ženi.
(Tu se kida konac ove priče,
Konac priče, tamom ovijeni.)
Ispred vrata rasudjuju príje:
»Obješenjak, ni briga ga nije!«

*

Al zacikne jedna kao guja:
»Tko je moju skamijicu makô?«
Podiže se babija oluja,
Roj zabruji kô u blagdan pakô.
»Tko je makô, spopali ga jadi!«
Skaču babe na noge lagane
I za njima hrpa šegrčadi,
Stari, mladi, sa svakoje strane,
Svi junački jure na bojište.
Tako dužnost u Mrtvici ište.
Dućandžije sa rifom u ruci
Istrkuju u skupštinu burnu.
Tule babe kao gladni vuci,
Kad u stado bjeloruno jurnu.
»Udrite je po ludom unjkašu!«
»Udrite je!« al ne vele, koju.
Gazde b'jesno rifovima mašu,
Babe dalje viču kô po loju.
Tule babe, dokle koja može,
Tad se smire i l'jepo se slože.

*

Evo bubnjar. Gromko odudara,
Te rastvara knjigu grdosiju:
Porez teče, treba plaćat para.
Teško onim koji ne ushtiju!

I još redom, šta se zapov'jeda
Proti piću, tučnjavi i zloći,
I kako je suprot svakog reda
Krasti voće po danu i noći.
Teško svjema, koji voće kradu!
Slušaju ga, al i sami znadu.
Ode bubnjar, kritika se javi:
»Nek bubnjaju, kako im je milo!
»Ako hoće, nek skaču na glavi!
»Sve će ostat, kako je i bilo.
»N'jesu valjda Mrtvičani máme,
»Da se boje od najmanje zloće!
»Nek dacije plaćaju se same,
»Il nek plaća, koji i sâm hoće!
»Još koješta, baš za voće šteta!
»Ukradeno nikomu ne smeta!«

*

Babe sude, ali naglo staju,
Jerbo eto hitroga redara:
Vitla guske, što se na put daju
Gradom same i bez gospodara.
Čije bile, bit će gosi žao,
Za globom će suzice da roni.
Časom ih je junak dovitlao,
Pa ih u haps ponosito goni,
Redar straga, a guske sprijeda.
Mora biti u Mrtvici reda.
Idu kola i na njima bure,
Pol'jevaju ulice po gradu.
Mrtvičani vide, pa se žure,
Jer kako se pol'jeva, to znadu:
Nekomu se pokvasi i glava,
Drugog voda jedva da i zgodi,
Netko sav se okupa badava,
Drugi jedva primiriše vodi.
I jednim je i drugima krivo,
Pred buretom bruse pete živo.

*

Sa prozora javljaju se gospe,
Vrijedne su Mrtvičanke naše,
Na sve strane pozdrav im se ospe
Kad prašinu kroz prozore praše.
Je l' ti, brate, šešir nov na glavi,
Il prašinu ne voliš u lice,
Bolje im se iz daljine javi,
Jer ma da se krasne gospodjice
I gospodje izvinjuju mahom,
Crv nijesi, da se hraniš prahom.
Vodonoše drndaju sokakom,
L'jevo, desno, kuda konji zgode.
Svud je prodja, jer u domu svakom
Mrtvičani potrebuju vode.
Njom se peru. Da ne bude spora,
Treba reći: za piće im nije.
Istina se odmah priznat mora:
Mrtvičani n'jesu vodopije.
Samo gdjekad kod tužne se zgode
Ponizuju od vina do vode.

*

Sluškinjica s pregačom bijelom,
Krute suknje, tanana u struku,
Izilazi s dječjom hrpom c'jelom.
Jedno vodi za sićušnu ruku,
Drugo joj se za suknjicu hvata,
Treće joj se bacaka na ruci,
A svi redom, i séje i bráta,
Svi urliču kô nesiti vuci.
Za djecu je zdravo šetalište:
Zato djeca od radosti vrište.
Idu úće, zamišljeno, tiho,
Tek po koju riječ da prozbore.
Jedan k zemlji nos svoj oborio,
A drugi ga izapeo gore.
Časak idu, časak naglo staju,
Tiho čapću, čim se tkogod javi,
U prsa se rukom udaraju,

Tad po džepu, a onda po glavi,
Obrve su grčevito stisli
Da im tajne ne izmaknu misli!

*

Advokat se išetô polako,
Susreće se s bratom advokatom.
»Kamo, kuda, otkuda i kako?
Presiplju se r'ječju obilatom.
U glasne se razgovore daše
I o snima i o l'jepu danu
I o zdravlju prijatelja Jaše.
Odjedared šaputati stanu.
Kada šaptat uzmu advokati,
Kroje račun od dvadeset hvati.
Juri ljekar kao vita str'jela,
Smiješi se, smiješka se i smije,
Pozdravlja ga ulica cijela,
Pozdravlja ga, kô što nikog nije.
Pozdravljaju šegre i panduri,
I derančić, što guščiće goni,
Ali on se vijoglavce žuri,
Čekaju ga na sve strane bôni,
Jerbo gdje su čestiti ljekari,
Tamo ljudi ne umiru stari.

*

Ali pozor, jer polako stižu
Gospodari gradski poglavari.
Piljarice po redu se dižu
I žele im sve prijatne stvari.
Glavari se ne smiju da kude,
Tko je mudar, lijepo se grbi.
Ta nijesu Mrtvičani lude,
Da se češu, gdje ih ne zasvrbi,
Jer buhara i koješta tako
Korisno je, al drugim, dakako.
Za sve te se ne brigaju stvari
Junačine, što za njima gredu
To su stari slavni graničari,

Što dolaze u bojnome redu.
Teško su im noge doteščale,
Ta davno je, šta već njima hode,
Taliju su davno optrčale,
Al su noge od starinske mode,
Pa da rekneš, da su možda slabe,
Ne bi, brate, izrekao džabe.

*

Ide četa i brine se gradom,
Što gdje dobro, što rdjavo stoji.
»Da je reda, mi bi ovdje hladom
»Danas išli«, primjećuje koji.
»Pa dabome!« Odmah četa stade:
Otvara se stručnjačka debata,
I kako se kestenovi sade
I je l' dosta na podruga hvata.
Kada sumnju raspršiše svaku,
Ode četa u bojnom koraku.
Razgledaju piliće i voće
I riješe: sve je strašno skupo.
»Babe c'jene, kako koja hoće«.
»'ren vas potro, sve bi vas izlupô«.
»U granici n'jesu smjele tako,
»Jer bi bilo jao i pomozi!«
Svi potvrde, i dalje polako.
Još zamjere ćajama i bozi,
Grašku, 'renu i ovčijem siru.
Drugo danas ostave na miru.

*

»Alaj gledaj, šta to tamo grade?«
»Zar da i to u kuće se broji?«
»Niti ima poštene fasade,
»Niti sasvim uspravito stoji!«
»Kô pečurka, ali sa dva kata!
»Jeste kuća, ali bome sutra!«
»Prozori su kô paklena vrata,
»Voz sijena mogô bi unutra!«
»Ovakva se strašna nakarada

»Ne bi smjela trpjeti sred grada.«
R'ješe i to, otidju na Savu.
Zijevaju: »Je li mutna, je li?
»Skočila je, ja bih dao glavu!
»Jeste zbilja, centimetar c'jeli!
»Neka skače, pa ćemo kô lane
»Pecat ribe po baščama s mirom,
»A kad voda po baščama pane,
»Hvataj ribe makar i šeširom!
»Dok je rîbâ, živjet će se fino!
»Njih iz vode, pa nama uz vino!«

III.

Sunce pada, pune se mehane.
Netko ide, da drugara nadje,
Netko juri, dušom da oda'ne,
Nekomu je i spavati sladje,
Kad se pićem potkoži pošteno,
A četvrti još i bolje znade:
Da protrese nujno srce sneno,
Da isplakne iz srdašca jade.
Od svakog ćeš drugi razlog čuti,
Ali svjema sastaju se puti.

*

Kud da kreneš? Lako tomu jadu!
Kô zvijezde po božijem raju
Rasute su mehane po gradu
I kô zvijezde po noćima sjaju.
Noćni putnik, kad iz koje krene,
Da do kuće mjeri trudna puta,
Svuda vidja zv'jezde zapaljene
I ne može putom da zaluta.
Kad iz jedne ne pogodi kući,
U drugu će na sklonište ući.

*

Za dana su drugi običaji,
Neg za slatke bratske pomrčine.
Mnogo blago po danu se taji,

Mnog će biser tek pred mrak da sine.
Sunce božje! ni ne sanjaš tužno,
Šta u duši čovječijoj snije,
Ne znaš sreću ni veselje družno,
Što po noći znade da izbije.
Novo sunce ob noć kad iskoči,
To da gledaš, da kolačiš oči!

*

Bez toplote šta na sv'jetu rodi,
I što klija i što će da da'ne?
Ne ostaju ni žabe u vodi,
Nego skaču u zrake sunčane.
Zar da čovjek najposljednji bude?
U čovjeku zar da gljiste žiju?
Mrtvičani mudro o tom sude
I vodicu ukraj grla liju,
A u grlo daju samo vinu,
Jer za zdravlje veoma se brinu.

*

Al nijesu ipak doktrinari,
Jer sjem vina od boje ma koje
Priznavaju još i drugih stvari,
Kojijeh se ni u snu ne boje.
Dobro pivo na odmet im nije,
Tko je željan, da ga se naguta.
I rakija može da se pije,
Neka samo pošteno je ljuta.
Kad se pije, ne puštaj ni zere.
Sve je dobro, da grlo propere.

*

Treba u svem da bude slobode
I još u njoj raspojase volje.
Dobro čini, koji pije vode,
Tko ne pije, i sto puta bolje.
U Mrtvici spora o tom nema.
Mrtvičanin r'jetko vodu pije:
Samo u snu, kad rdjavo dr'jema;
Ni onda mu najpravije nije.

Tko je žestok, ne će naći mira,
Jerbo to ga u poštenje dira.

*

»Kuda, braćo?« »K polupanoj ćupi.«
»K zlatnoj kozi.« »K srebrnom vrganju.«
Dovikuju i samci i skupi
Po adetu l'jepu svakidanju,
A za časak po adetu istom
Oko stola hrpimice sjede,
Ruke slažu na stolnjaku čistom
I za milim čašicama glede.
Suhi stolnjak i suho im grlo
Časom će se izm'jeniti vrlo.

*

Isprvice kô braća se slažu.
Tepaju se: braca, priša, pobro.
Jedan hvali, a drugi pomažu,
Da je vino i sve drugo dobro.
»L'jepo mirî, da ti srce skače.
»Tko je brkat, a ne bi ga pio?«
»Što ga piješ, sve jače i jače.«
»Mrtav bi se njega zaželio.«
O tom spora u Mrtvici nije:
Mora valjat, što se kod njih pije.

*

Polagano nekoji zašute
I tiho se mrgoditi staju.
Koji zbore, već se malo ljute,
U oštrije žice udaraju.
Neki uzmu da gundjaju sprva,
Tek po koja riječ da se čuje,
Drugi pište, kô da pile drva...
Konac mira, početak oluje.
Čas tišine, kanoti pred gromom,
I grom grune, da potrese domom.
Tek si prvu žešću riječ rekô,
Već se raspra nastavlja i sama.
Lete r'ječi uzduž i popr'jeko,

Cika, vika, graja i galama.
»Šta to veliš? Ne vjerujem sve to,
»Otkud smiješ u brk lagat' tako?«
»Što ja reknem, to je kao sveto!«
Svi su pravi, pravo zbori svako,
Jer kada se poraskvase volje,
Svaki znade sve od drugog bolje.

*

Divna ti je kapljičica vina!
Kad je gutneš malo i poviše,
Rasiplje se s duše pomrčina,
Oči ti se mahom otvoriše,
I ti gledaš, što nijesi gledo:
Vidiš, da si junačina pravi,
Da si nevin, kô nevino čedo,
Da si prvi po umu i glavi,
I još da je čudo nad čudesi,
Što već danas znao to nijesi.
Divota je, kad se sebi diviš:
Krivnju ćeš si oprostit ma koju,
A drugog ćeš za njegovu krivit
I rad prídê još više za svoju.
Kada svališ na drugog krivicu,
Tad si na nju još sto puta ljući,
Od zgražanja modriš se u licu,
Misliš, sav ćeš od ljutine pući.
Čim najlakše sebi da ugodiš?
Ako drugom prigovorit zgodiš.

*

U Mrtvici još od pamtiv'jeka
Svaljivaju na bližnjeg krivicu,
Nitko nema niti za lijeka
Krivnje svoje, ni mrlje na licu.
Mjesto krivnje puni samosv'jesti
Zgražaju se po adetu l'jepu,
Za pravicu ljuto grče pesti
I dalje ih skrivaju u džepu.
Kad pravica izgine posvuda,

Avamo će, ako nije luda!
Svaki jaše na svojemu pravu,
S njeg se ne bi za dlačicu makô.
Za pravicu polaže i glavu,
Ne boji se, makar ustô pakô.
Ali glavu ne ište mu niko,
Ni pakô se ne miče da dodje:
Svak prestaje, kad se je navíkô,
I družinom zijevanje podje.
Neko mrmlja, neko glavom klima,
Zijevaju, sve je pravo svima.

*

U toj bratskoj blaženičkoj slozi
Mir okuplja dične Mrtvičane.
Pomogli im dobrostivi bozi,
Da prebole sa srdašca rane,
Što ih sada stječu uz čašicu,
Da se ljutih čašica ne boje,
Da umiju vikat za pravicu,
Na nogama da znaju da stoje
I na koncu razidju se tako,
Da pogodi domu svojem svako.

IV.

Sumrak pada. Iz kućica plaze
Stare bake, mílê kao mravi,
I pred kućom svaka ukraj staze
Stoličicu il klupicu stavi.
Dok zasine jarka večernjica,
Najsjajnija med zv'jezdama gore,
Pomrknut će od blistavih lica,
Kad se ljutim r'ječima razgore.
Tko se radja na ovom svijetu,
Mora skakat na babljem rešetu.

*

Prvo bake redjaju po redu,
Što je bilo u posljednje dane,
Onda složno kuhaju i jedu,

Pa prelaze na čovječje mane.
U svakog ih silesija ima.
I sve jedna od druge je gora.
Čist je samo, tko je medju njima,
Tim je gori, koji proći mora.
Tkogod prodje, čitav proći ne će.
Tko je smotren, tuda ni ne kreće.

*

Da ičega bake znale ne bi,
Niti rodi niti će da rodi.
Sve će redom pogoditi tebi:
Kazat će ti, što ti srcu godi,
I što misliš o ma kojoj stvari,
Kol'ko imaš u čeljusti zubi,
Kol'ko susjed lijevi i desni,
Koja cura kojeg momka ljubi,
I koje će pseto da pobijesni.
Sve će reći, a kad su na kraju,
Jošte dalje i preko njeg znaju.
Ženski jezik čudo je stvorenja,
Jamac spasu, od svih muka veći.
Oluja se umori i jenja,
Al jeziku ne ćeš živ uteći.
Od kol'jevke do crnoga groba
Vječni si mu mučenik i žrtva.
I kad u grob tužnog svali roba,
Još će da ga prevrće i mrtva.
Ženski jezik jamac nam je spasu,
Kô što luka ladji na talasu.

*

Ali bake srdašca su blaga,
Kako tužno uzdisati znadu,
Krstiti se, čim spomenu vraga,
I kukati o čovječjem jadu.
Kad bi svijet htio poslušati,
Šta ga mudre savjetuju bake,
Ne bi tol'ko morô da se pati
I u muke pada naopake,

Ne bi vazda u suzama stradô,
Kô što nije u doba im mlado.
Kakva negda bijahu vremena!
Kakvi fini i uljudni ljudi!
Skoro dosta ni ne bješe ženâ
Za premnoge prosce na ponudi.
A gle danas! Svaka će ti bena,
Koju nitko ni pogledô nije,
Odmah reći: «Što će meni žena!»
Ne zna jadnik, da je teški grijeh
I da vječnih ne spase se muka,
Koga u raj žena ne doguka.

*

Ta i šta su momci neženjeni?
Zar da oni čitavi su ljudi?
To su sjeni čovječijih sjeni.
N'jesu vr'jedni (da se blago sudi)
Niti ovog božijega dana,
Što im sije, ma da ne bi trebô.
Njima puca osuda valjana,
Davno im je presudilo nebo:
Nek od raja sto se miljâ sele,
Jer su ljudi najlošije fele.
Jesu ljudi; po božjoj milosti
Ljudima se nazivati smiju.
Jesu ljudi, Bog da grijeh prosti,
Koji ljudski živjet ne umiju.
Jesu ljudi, ali ljudstvu šteta,
Grijeh teški, zazor i sramota,
Niti vrijedni ovoga svijeta,
Nit na ovom boljega života.
Jesu ljudi, al bi bilo bolje,
Tko uhvati, da ih odmah kolje.

*

Al još ima duša milostivih,
Šta za dušu iskrnjemu štrepe,
Neka samo pokaju se krivi
I savjete poslušaju l'jepe,

Đobre duše vječito se brinu,
Da se ljudi zalutali skruše.
Kada krivci u gr'jesima ginu
I u teškom prokletstvu se guše,
Za njima je na domaku hajka
Brižnih majka i tužnih babajka.
U majka je dar prave vještine:
Predu konac, omataju njime,
A sirote nevješte se čine.
Njihovo se ni ne čuje ime,
Ni ne slutiš, da lebdi nad tobom,
Materino oko sokolovo,
Prije, već što priznô si se robom
I kletvom se običajnom skovô,
Ne vidjaš je nigdje u blizini
I sve ti se tvojim djelom čini.

*

Još stidljivac rodio se nije,
Koga ne bi oči materine,
Ma da stidom trostrukim se krije,
Razakrile, izvukle iz tmine,
I kćerinu svele naručaju.
Koji žele, da izmaknu lovu,
Nek s ovoga sv'jeta sijevaju,
Neka zemlju stvaraju si novu,
Jer su ljudi, otkad svijet stoji,
Žensko roblje i nikada svoji.
Da izgine pleme stidljivaca,
Izodavna majčice se brinu.
Najljepša se pred njih méka baca,
Iznose im najveću vještinu.
Djevojke ih kô kroz šećer glede,
Tepaju im i slatko ih maze,
Ni poljupca, kad treba, ne štede
(Neki vele: i noge im gaze.)
Tko da igdje kraj takve vještine
Glupo gleda i glupavo gine?

*

Kao grješnik pred vratima raju
Stidljiv dilber čeka na sudbinu,
U neplodnom gorkom uzdisaju
Časovi mu neljubljeni ginu.
Bog ti srca zečijega ne dô,
Da ne vidiš, dilber-nevinašce,
Da i tvoje slatko zlatno čedo
Ima slatko kidljivo srdašce,
Što mu štrepi, dršće i željkuje,
Kad će s drugim da se zamiluje.
Sada vide dobrostive majke,
Da mi srce, kô što treba, tuče.
Nek me zato (od njine sam hajke,
Kćerkicama svojim preporuče.
Ja ću njima, štogod znam, pomoći,
Da uhvate željen muški plijen.
Dotjerat ću, tko ne htjedne doći,
Tko ne dodje, taj će biti bijen.
Tko si čovek, smisli se i ženi,
Velim tebi, a ti kazuj meni.

*

Ne krivite, dobre majke, mene,
Što poljupce ja spomenuh sada:
I zvijezda sa svog puta skrene,
I ja moram posrnut gdjekada.
Kunem vam se, sve je u poštenju,
Za poljupce n'jesam niti čuo.
Druge misli dušom mi se penju,
Zato sam se i preodjenuo:
Spominjem ih, jer znate i same,
Da nadama momčići se mame.

*

Ah poljupci! Molim stare mame,
Da ne bježe, makar da se stide,
Jer da kćeri uzmu slušat same,
Mogle bi ih usne da zabride.
Vrag ne spava, ali što je tebi
Za mladosti negda slatko bilo,

Tvojoj kćeri dobro bilo ne bi.
Negda bješe, sad vam nije milo,
Što se veli, da gdjekada biva,
Te se momak s djevojkom cjeliva.
Ne s'mjem dalje. Poljupci su zgode,
O kojima mudrije se šuti.
Neka ljubi, koga srce bode,
Tko ne ljubi, nek se i sâm ljuti.
U najsladje poljubačko doba
Mlada usta o njima ne zbore.
Nek te pitat ujagmi se moba,
Usta šute i spomenom gore.
Tek kada su poljupci pri kraju,
Češće ti se spominjali staju.

*

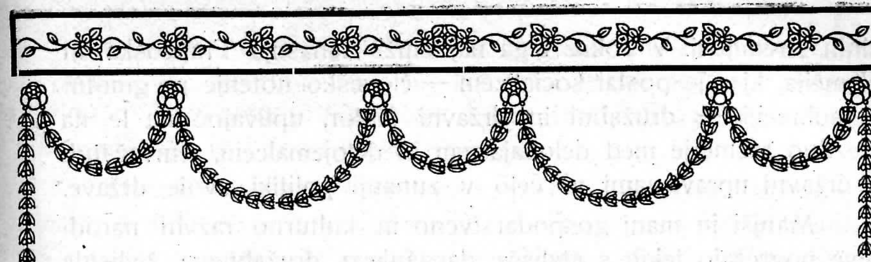
Stidljive su Mrtvičanke naše.
O poljupcu njima ne govori,
Jerbo toga užasno se plaše
I lice im kao oganj gori.
Poljupce im ne spominju mame
Ni babajci (jer su svega siti),
A o čemu zbore, kad su same,
Znaju dobro, da ne smije biti,
Jer su same zabranjene stvari,
Što se mora skrivati od stari'.
Dobro znate, djevojačke mame,
Da su momci biljka čudnovata,
Da su djeca i robovi tame.
Znate mamac, što tu ribu hvata,
Hvatate ih i varkom i javom,
Vještinama i njinim i svojim.
Šta ću i ja da još smišljam glavom
I slaboće muškaračke brojim!...
Čovjekova nevolja je grka,
Da sam sebi po duši čeprka.

* * *

Noć se nòćâ. Bake z'jevat staju,
Za danas im razgovora nesta.

Na visini zv'jezde svjetlucaju
I pospane ne miču se s mjesta.
Zijevaju i uzdišu bake
I polako u kuće se gube,
Samo koja duše je opake,
Čeka muža, da isceri zube,
Koja ne će, jer je srca meka,
Unilazi i tamo ga čeka.
Znaju ljudi i slabo se žure
Domu svojem, vjernoj drugarici,
Dok ih prvo ne prosv'jetli bure,
Da pogode do kuće po tmici.
A kad srce u junaka skoči,
Ni da drhtne junak ni da trene,
Razjunačen boči se i koči,
Ne boji se ni vraga ni žene,
Neg joj smjelo izlazi pred lice,
Da okaje smjelost nemilice.

SOCIALIZEM MED SLOVENCI.

NAPISAO ALBIN PREPELUH.

Vsak kulturni narod se dandanes bavi s socialnimi vprašanji, ki nastopajo v njegovih gmotnih težiščih. Mora se baviti. Pa ne le veliki narodi stavljajo dnevna socialna vprašanja v ospredje; ne, tudi manjši in mali narodi neoporečno teže za tem, razjasniti si svoje socialne pomanjklivosti in socialna dobra, kakor opažamo to na priliko pri malih Dancih, Norvežanih, Fincih i t. d. Umevno je to. Problem malega naroda v velikem svetu se da namreč reševati samo s stališča jasnega nam socialnega načela. Smer takega socialnega načela, ki mora vedno temeljiti na preciznem filozofskem nazoru, pa neoporečno teži tudi za tem, da se gmotno in vsled tega tudi kulturno povzdignejo posamezni in važnejši narodni sloji. S tem se dá tem posameznim plastem narodnega življenja možnost vspešne konkurence v svetu velike produkcije, katera je danes nekaka os v kolobarju v bodočnost hitečih ljudstev. Površni gledalec opazuje obstanek in boj socialnega vprašanja samo tam, kjer vidi dobro in vsestransko organizovan socializem v revolucionarni marksistični ali pa vsaj v družabno reformistični smeri. Socialistične organizacije, ki nedvoumno v prvi vrsti teže za tem, da se uredi in uravna socialnemu čutu modernega človeka odgovarjajoče mezdno razmerje med posamezniki ali pa socialnimi skupinami — to je da se odstrani socialna beda velckapitalistične produkcije — najdemo danes pri vseh kulturno količkanj razvitih narodih. Čim bolj je dežela gospodarstveno in administrativno razvita, tem krepkeje se oglaša misel socialne samopomoči in vseobčih soci-

alnih stremljenj. V dokaz tega naj služi današnja Francoska in Nemčija, kjer je postal socializem — človeško hotenje po gmotni demokraciji — družabni in državni faktor, uplivajoč ne le na mezdno razmerje med delodajalcem in delojemalcem, temveč tudi v državni upravi sami ni celo v zunanji politiki svoje države.

Manjši in manj gospodarstveno in kulturno razviti narodi seve pogrešajo takih s stališča današnjega družabnega življenja drznih tendenc. To iz enostavnega razloga ker ista ne morejo biti zgolj produkt duha in volje, temveč vsestranskega razvoja. Vendar pravim, da ima baš mali in v razvitku še zaostali narod močan interes na lojalni in ugodni rešitvi perečih in grozečih socialnih vprašanj naše moderne družbe. To pa radi tega, ker plačujejo baš taki narodi v veliki meri račune velekapitalistične produkcije s tem, da ceneno prodado svoje narodne delavne moči tujemu kapitalnemu dobičku. S tem pa ne izgube samo svojih narodnih delavnih moči, ampak prihajajo v opasen položaj pri vprašanju lastnega narodnega obstanka; ta način socialne borbe opažamo prav dobro med Slovenci, Hrvati, Črnogorci, sploh pri vseh južnih Slovanih.

Ampak napačno in neoportuno bi bilo, če bi tak mali narod reševal ali vsaj skušal reševati svoja socialna vprašanja in stremljenja na ta način, da bi zgolj kopiral tuje vzore. Potem je končni cilj prav gotovo izgrešen. Tako se mi zdi, da je napačna tista misel, da bodo že drugi ta posel opravili tudi brez nas in da mali narodi vsled tega nimajo povoda zainteresirati se za dnevna socialna vprašanja, ki jih Evropa in Amerika producirate vse polno in vse odveč. Tudi ugovor poznam, da bi mali narod v nacionalnem pogledu ne mogel storiti tega kot sicer, ker bi se njegove moči absorbirale na teh in drugih poljih. — Tako mislim, da ima ravno mali narod vse pogoje in polno povodov za to, da proučuje socialna vprašanja, ki jih vodi narodovo vedno naprej in v bodočnost stremeče hrepenenje. Zakaj delati socialno, širiti socialno naobrazbo in čutiti socialno, se pravi delati nacionalno. Socialna vprašanja so namreč eno: Vprašanje zagotovitve eksistence tudi za nejasno in vsem neznano bodočnost, ali pa povzdige eksistenčnega vprašanja. Temeljni stavek problema malega naroda je to vprašanje.

Če torej pravim, da imajo tudi manjši in mali narodi velik

interes na tem, da je moderno socialno delo izvršeno in da je sploh nujno, ne trdim stem nič novega. Ampak to tudi poglavitno ni. Poglavitnost tiči v tem, **kako** se rešujejo ali pa skušajo reševati taka narodno-socialna vprašanja.

Slovenci imamo nebroj uprav perečih socialnih vprašanj, katera v celoti tvorijo skupnost. Ta skupnost nam izsledi izvor. S tem, da je slovenska socialna demokracija razmerona še zelo šibka, za nas vprašanje še ne more biti rešeno. Iz tega dejstva še moremo sklepati, da živimo socialno in gmotno brezskrbno in da nimamo povoda za raziskavanje naših razmer, naših socialnih, ekonomskih in družabnih ran. Da nimamo močne in politično izrazite socialistične organizacije, temu najdemo vzroka v pravzaprav še zelo neznatni industriji, v šibki kulturi naši. Torej smo poljedjelski narod z agrarnimi težnjami. Industrija, kjer so Slovenci vposljeni zvečine le kot mezdniki, je šele v razvojnem povoju. Povsod tam pa že zasledimo stremljenje po socialistični organizaciji v marksistični ali pa reformistiški smeri. Moram reči, da je to socialno stremljenje tudi v nacionalnem pogledu koristno. To s kulturnega stališča, ker se daje s tem mezdnemu delavcu možnost višjega duševnega razgleda. Pa tudi z zgolj narodnega stališča smatram ta socialni pojav ne le za dober, temveč naravnost za potreben. Industrija odnosno njeni konstantni in variabli kapital je tuj; Nemci in Lahi gospodujejo v tem oziru med nami. Njihov je dobiček naše industrijalne produkcije. Ne samo z zgolj delavskega stališča je treba, da se uredi in izboljša delavno razmjerje, ki koristi individualno in nacionalno. Na tem polju imamo Slovenci povoda dovelj, podpirati težnje boja dela proti kapitalu. Le tem potem moremo **sedaj** imeti trajen dobiček iz industrialnega gospodarstva, ki se počasi, a z veliko sigurnostjo uveljavlja tudi pri nas. Seveda ta smer oficielno pri nas ni priznana, to pa največ zaradi njene gmotne in politiške šibkosti.

Pač pa se povsod na Slovenskem mnogo stori za socialno in družabno povzdigo agrarnih ljudskih slojev. Da so poljedeljski srednji sloji na Slovenskem močni, dokazuje najbolje njihova politiška moč. Ta slednja temelji na vsestransko razviti socialni in kulturni organizaciji. Kakov po vsej Evropi, kjer se je v zadnjih desetletjih neizmerno pomnožila industrialna produkcija, ki je

rabila in zahtevala žadostno močnih konsumentov in časih — kakor agrarci — tudi državne pomoči, tako je tudi na Slovenskem nastopila agrarna kriza. Tu se pričenja tudi prvi del naše narodne krize v obče. To krizo premagati in se za bodočnost zavarovati, je bilo geslo nove razvijajoče se socialne smeri. Nastopil je socializem, ki mu je dal duševni dih znani sociolog dr. Krek. On je bil predstavnik te misli, ki je bila dolgo zasmehovana in nepriznana in katera je končno sijajno prodrla.

Kdor pozna socialistične teorije o zadružništvu vé, da so se vsi globokejše misleči in teoretično izobraženi socialisti izrekli za produktivne zadruge kot v socialističnem smislu načelno važne. Med tem so obsodili konsumne zadruge za breznačelne. V Franciji, Nemčiji, Angliji, torej v deželah gospodarsko in politiško visoko razvitih, pa je praktično in vsakdanje življenje to teorijo postavilo na glavo. Med tem ko tolikanj priporočane produktivne zadruge niso mogle nikamor naprej in so zapustile za seboj precej neslavno zgodovino, so konsumne zadruge zelo narasle in so postale velikanski zavodi, ki jih je občudovati kot produkt socialne potrebe in solidarnosti. Ta razvoj je star in znan. Tudi pri nas se je začelo z ustanavljanjem konsumnih zadrug in zadružno življenje se je začelo nenadoma. Socialna misel, na kateri je temeljilo to veliko delo, je bila izgrešena, kakor je to dovelj pokazala bodočnost. Izkazalo se je, da ima velikomestno in industrialno prebivalstvo druge življenjske zahteve, kakor pa poljedelsko pribavalstvo, na katerega se je ta prva naša zadružna misel opirala.

Z nedvoumno jasnostjo se je uresničila trditev, da se tuji vzori ne morejo enostavno kopirati, temveč, da se morajo aplacirati na razmere, v katerih imajo pognati sad. Iz večine je to zadružno življenje kmalo nehalo in ne da se tajiti: Z izgubo. Bilanca prvega začetka je bila v pasivnosti sijajna. In nasprotniki te misli so triumfirali in mislili, da je konec vsemu. No, misel je šla svojo pot dalje. Trdna je bila ta socialna misel, življenja in moči polna. Ujedla se je v zemljo in je pognala prve mladike. Danes je zadružništvo na Slovenskem mogočno razvito drevo. Iz prvotnih podrtin so se počasi razvile produktivne zadruge in — uspele so. Poljedelska kultura slovenskih zemljâ je potrebovala te vrste socialne organizacije. Vzcvetelo je posojilništvo

in hranilništvo. Produktivna zadruga je vodila k boljšemu umevanju, poljedelske produkte kvalitativno izboljšati in potom organizacije pridobljeni kvantum vspešneje izmenjavati v denar. Mogočno se je od tedaj na primer — da navedem eno samo prispodobo — dvignilo mlekarstvo. Denarni zavodi po vzoru Rajfajznovem, so zmanjšali število na dražbi prodanih zemljišč na neupoštevajoč minimum. Uredili in znižali so obrestno mero in ubili privatno špekulativno uderuštvo. Tako je prvotna misel zadružništva sijajno prodrla in izguba, ki jo je provzročil prvi začetek je rodila krasno aktivno plat.

S tem je bilo veliko doseženega. Pa vkljub temu, da imamo Slovenci med vsemi Jugoslovani najbolj razširjeno in najtrdnejšo zadružno organizacijo, še ni doseženo to po čemer hrepenimo: Zasigurani narodni obstoj. Druga socialna vprašanja nastajajo, ki so splošno nacionalna. Izselništvo se je grozovito razvilo. Mali slovenski narod ima v Ameriki stotisoče svojih pripadnikov, od katerih jih velika večina ne hrepeni več po Evropi. To izselništvo, ki ga tvorijo najbolj zdravi in najboljši elementi naših delavskih in poljedelskih stanov, reže dve rani, narodno in socialno. Prvič se zmanjšava pomnožitev prebivalstva. Statistika je pred leti dokazala, da je pri množitvi prebivalstva napredek med Slovenci v avstrijski državni polovici minimalen. To se pripisuje izselniškemu gibanju, ki prinaša domovini sicer nekaj dobička v zlatu, nasprotno pa tudi neoporečno izgubo na ljudeh. Tako se mi zdi, da je ta izguba v nacionalnem pogledu pretrpka, da bi moglo ameriško zlato poravnati jo. Na drugi strani pa se vodi doma veliko socialno vprašanje, ki raste v nevarnost: Poselsko vprašanje. V poljedelstvu primanjkuje delavcev. Vsled tega trpi poljedelska produkcija veliko škodo. Nastaja nekaka, rekel bi, proletarizacija produkcije, ki doslej še vedno narašča. To vodi v splošno stremljenje, posvetiti se rešitvi izselniškega vprašanja in sicer v zvezi s poselskim vprašanjem. S tega stališča je upati bo predmet tozadevnih razprav tudi vladni načrt o socialnem zavarovanju samostojnega kmeta.

Dosedanji uspehi so rodili med slovenskim agrarnim prebivalstvom zavest socialne solidarnosti, ki se na povsem nedvoumen način kaže že tudi v našem javnem življenju. Zunanje javno življenje, tudi politično življenje, je pravi izraz gospodarske sile

in gmotnega napredka. Zato se vidi prav dobro pri nas — ako poznamo dobo vsaj dvajsetih let nazaj — da je vsako v resnici socialno gibanje bilo ob enem tudi družabno.

V političkem oziru ta poglavitna socialna stremljenja med Slovenci nimajo izkazati znatnejših uspehov. Tu je naš moderni socialni pokret najšibkejši. Vendar se ne more zamolčati nekaj: Misel organizacije je prodrla povsod in to je pravzaprav najvažnejše. Izpoznanje potrebe organizacije v socialnih in družabnih bojih je menda med Slovenci prodrla med vsemi Jugoslovani najdalje. S tem je pipravljeno torišče, ki je za socialne vspehe najvažnejša garancija. Praktiški organizatorji so imeli na tem polju premagati velike težave.

Kaj pa drugih, učenih stanov socialna oprašanja? Tudi tu imamo gibanje, ki je sedaj še nejasno in ki se hoče za sedaj izražati v nekakem meglenem n a r o d n e m r a d i k a l i z m u. Ne sme se prezreti, da tiči v tem gibanju marsikaka osebna politiška ambicija in nekoliko mode.

Učeni stanovi tudi med Slovenci rapidno naraščajo. Umevno. Razviti srednji, dovelj močni kmetski stan je bil vedno imeniten pospeševatelj duševne produkcije. Naši velemožje so se rodili v kmetskih in delavskih kočah. In čim gmotno močnejši je kmet, temveč svojih ljudi skuša spraviti med učene stanove. O kakšni nadprodukciji teh stanov med Slovenci, kakršno poznajo Nemci in Francozi, pri nas še ne moremo govoriti, dasi se že tudi pri nas kažejo početki duševnega proletariata. Kot mali narod itak nimamo dovelj zraka za te stanove. A prostor odjema v tem oziru tudi avstrijska državna uprava z importom nemškega in deloma tudi laškega življa na naša tla. Na slovenskih periferijah, Štajerskem, Koroškem, in tudi na Primorskem importira državna uprava dosedaj v vse učene stanove tujce, kar ima za posledek to, da slovenskega pokoljenja moči vedno težje prihajajo do zasiguranih eksistenc. Iz tega zapostavljanja — ki je zelo očividno na priliko tudi v naši nemoderni politični upravi — se rodi težnja po narodnem radikalizmu, ki začenja uspevati vkljub slabim uspehom, ki so se v tem pogledu pokazali že pri drugih narodih. V temelju pa je ta pojav narodne zavednosti socialno hotenje rešiti se pred gmotno in duševno revščino.

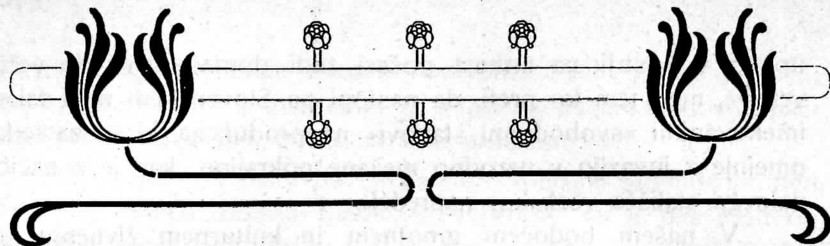
V novejšem času, ko se modernizira državna in deželna

uprava v Austriji pa prihaja počasi tudi domač živelj do večje veljave, med tem ko preti, da nastopi na Slovenskem med takoimenovanimi »svobodnimi stanovi« nadprodukcija, ki se za sedaj omejuje z invazijo v narodno mešane pokrajine, kar je z nacionalnega stališča vsekakor napredek.

V našem bodočem gmotnem in kulturnem življenju, pa se že rodevajo kali novih, enotnejših socialnih stremljenj, temelječe v pomnoženi proletarizaciji. Ne beda v ožjem smislu te besede, temveč posplošena proletarizacija narodne mase, bo spravila na dan tudi enotnejša in silnejša hotenja po socializmu in socialni politiki. Dosedanja naša modernejša socialna in časih naravnost socialistična stremljenja — ki se kažejo sedaj posebno v delu za popolno gospodarsko osamosvojo agrarnega sloja — so dokazala neoporečno potrebo takega dela. To delo je vodilo izpoznanje, da je treba malim narodom v boju za obstanek največ pozornosti obračati socialnemu delu in socialni politiki, ki obljubuje postati vodilno načelo v takoimenovanem »narodnem delu«. Neprestano in v resnici moderno delo, stremeče po socialnem in kulturnem razvitku narodnih mas, more šele roditi močan in vsaj nekoliko neodvisen narod.

To dokazuje mogočno dosedanji socialni razvitek med Slovenci.

NEKE STRANICE IZ NOVIJE NAŠE HISTORIJE (1797.—1814.)

PIŠE PROF. DR. FERDO PL. ŠIŠIĆ.

U oktobru 1909. godine proteklo je ravno stotinu godina, što je čitava zapadna Hrvatska s desne obale rijeke Save od Bregane kod Samobora do Uštice kod Jasenovca dospjela u vlast francuskoga cara Napoleona, dok mu je Dalmacija predana još u februaru 1806. Držim, da ne će izlišno biti, ako se tom prilikom pozabavimo francuskom vladavinom u našoj domovini, i to ne samo isključivo s godinom 1809., već i s onim dogodjajima, koji su s njome u tijesnoj i nerazdruživoj svezi, kako prije toga vremena, tako i nešto poslije njega, naime oni od pada republike mletačke (1797.) sve do konca francuske prevlasti (1814.). No kod promatranja ovih važnih dogadjaja ograničit ćemo se tek na neke najglavnije momente, dok ćemo sve ono, što je u svezi sa sudbinom republike dubrovačke i današnje južne Dalmacije, izostaviti, budući da je naša čitaća publika u ta pitanja vrlo potanko i temeljito upućena iz jedne nedavno izišle krasne knjige.[1]

Pozabavit ćemo se dakle tek ovim momentima: U uvodu prikazat ćemo dalmatinske prilike za pada republike mletačke i prve austrijske okupacije. Iza toga progovorit ćemo redom o ulazu Francuza u Dalmaciju (u februaru 1806.), o dalmatinsko-ličkom ratu god. 1809., o školstvu za francuskoga vremena (1809—1814) i konačno o hrvatskim krajiškim regimentama u francuskoj vojnoj službi, a naročito za nesrećne ruske vojne Napoleonove (1809—1814).

[1] Dr. Lujo knez Vojnović: Pad Dubrovnika (1797—1806. 1807—1815.). Dvije knjige U Zagrebu 1908.

I.

Dalmacija neposredno prije francuske okupacije.

1. Dalmacija uoči pada republike mletačke. — 2. Pad republike mletačke i ulaz Austrijanaca u Dalmaciju.

1. Dalmacija uoči pada republike mletačke.[1]

Kako je postao teritorij mletačke Dalmacije. — Žiteljstvo. — Uprava. — Svećenstvo. — Narodno gospodarstvo.

U doba potpune narodne samostalnosti hrvatske (od VII. do početka XII. vijeka), a i docnije još kroz sav XII., XIII. i XIV. vijek, razumijevali su se pod geografskom oznakom »Dalmacija« isključivo i jedino primorski gradovi Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik i Kotor, te otoci Krk, Cres (s Osorom) i Rab. Prema tome dakle nijesu tada Nin, Belgrad, Šibenik, Omiš ili Makarska bili u Dalmaciji, već u Hrvatskoj, baš onako kao što su to bili i otoci Pag, Hvar, Brač, Vis i Korčula, ili kopneni gradovi Knin, Sinj, Bribir, Imotski i Klis. Današnji pak pojam Dalmacije, kao jedne sa izvjesnim granicama zaokružene zemlje, nastao je i vremenom se razvijao iz bivšega mletačkoga posjeda.

Mletačka se vlast stala nakon tristaljetnoga neuspjelog vojevanja trajno širiti u današnjoj Dalmaciji tek početkom XV. stoljeća za slabih nasljednika velikoga i snažnoga Anžuvinca Ludovika I. († 1382.), toga skršitelja mletačke prevlasti na Jadranskom moru. Posvoj mletački medjutim tekao je ponajviše mirnim putom naprijed kroz više godina. Započeo je dne 9. jula 1409., kad je kukavac Ladislav Napuljski, protukralj lakomislenoga Luksenburgovca Žigmunda († 1437.), a sin nesrećnoga Karla II. Dračkoga († 1386.), prodao duždu mletačkomu Mihajlu Stenu iza dugoga cjenkanja i pogadjanja za 100.000 dukata ono, što je u taj mah odista imao u svojoj vlasti, naime grad Zadar, Vranu, Novigrad i otok Pag. Osim toga Ladislav Napuljski još se u korist mletačku odrekao svoga kraljevskoga prava na svu ostalu Dalmaciju. Sramotno ovo izdajstvo bješe izmučenim i ojadjenim gradovima i otocima uz Jadransko more migom, na koji se oni većim dijelom od svoje volje sami,

[1] Gl. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893. str. 1—17.

predadoše u mletačke ruke, da bar tako spasu što više od svoje drevne autonomije. To su bili Cres i Osor (Lošinj), Rab i Nin još iste godine 1409., onda Skradin i Ostrovica (1411.), Šibenik (1412.), pa redom Trogir, Spljet, Kotor, Hvar, Brač i Korčula, svi godine 1420., te konačno Omiš (1444.) i Makarska (1452.). Na ovaj su način polovicom XV. vijeka Mlečani imali u svojoj vlasti čitavo primorje od ušća Zrmanje ispod Velebita do ušća Neretve, a od otoka sve osim Krka. Ovim pak dogadjajem proširi se podjedno i ime Dalmacije na one gradove i otoke, koji se dosada nijesu razumijevali pod njime, dok je Zagorje, dakle unutrašnjost, još i nadalje nosilo ime Hrvatske.

Ovaj najstariji stalni posjed svoj prozvala je docnije republika gospodarica »acquisto vecchio« (stari posjed), razumije se, za razliku od onoga, što ga je kasnije stekla. Boka Kotorska opet dobila je ime »Mletačka Arbanija«, a rastavljao ju je od »Dalmacije« teritorij republike dubrovačke.

Tako je bilo kroz XV. i početkom XVI. vijeka, sve dok se nije našao nov suparnik pohlepne Venecije, a to je bilo osmanlijsko carstvo, koje se padom Bosne (1463.) i Hercegovine (1481.) stalo primicati Jadranskom moru. Već krajem XV. vijeka prodrješe vojske sultana Bajezida II. u Hrvatsku u okoliš Knina i Sinja, a malo potom dospješe i pod Spljet, te ga stadoše podsjedati, a tako isto i pod Šibenik, Trogir i Klis. Sada nastaše žalosni dani po Hrvatsku, jer je do polovice XVI. vijeka upravo svu osvojiše Turci, a jedino tvrdi primorski gradovi ostadoše u vlasti mletačkoj, dašto u vječnom strahu i neprekidnoj obrani. Tako je ostalo sve do polovice XVII. vijeka. U to doba stvara Dalmaciju (kako je već rečeno) jedino mletački primorski posjed, dok su Klis, Knin, Sinj, Imotski, Drniš, Benkovac, Zemunik bili u pašaluku Bosna, dakle u onodobnom pojmu Bosne, baš kao što je to bilo i s Petrinjom Bihaćem, Banjalukom, Požegom Osijekom i Djakovom.

Medjutim plane god. 1644. poznati Kandijski rat (1644—1669.) izmedju Venecije i Turske. U četvrtoj godini toga dugotrajnoga rata, dakle 1647., udari 40.000 Turaka na Šibenik te ga stade podsjedati, ali se gradjani njegovi slavno obraniše, tako da je gordi Mehmed Tekeli paša morao uzmaći. Taj junački čin navede dalmatinske kršćane na misao, da pod vodstvom

Venecije poprime ofenzivu protiv Turaka. I odista pod vodstvom providura Foscola budu osvojena mjesta: Zemunik, Obrovac, Knin, Drniš, Skradin, Solin, Zadvarje i prevažni Klis. Nesrećom osvojiše slijedećih godina Turci natrag sve izgubljeno, jedino Klis ostade Mlečanima. Tako ostade sve do godine 1669., kad bi konačno izmedju oba protivnika sklopljen mir; republika odreče se Kandije (Krete), ali proširi zato posjed svoj na obali Jadranskoga mora time, što je nova granica tekla podalje uz obalu po sljemenu gorskih kosa.

Ovu granicu udariše dva poslanika dovršivši posao svoj dne 30. oktobra 1671. Pograničnoj crti nadjenuše Mlečani ime linea Nani, po imenu svoga poslanika.

Crta ova počinjala je kod zaliva novigradskoga, pak se penjala na sjevero-zapad, a onda se opet vraćala na zapad. Od ninske visočine išla je granica uz obalu, osim izmedju Šibenika i Trogira, jer je ovdje tekla na obroncima Tatar planine ostavljajući Veneciji čitav poluotok na jugo-zapadu. Prijedjel ustupljen od Turaka svršavao je na rijeci Cetini. Medjutim se stanovnici duž obale, poznate pod imenom Primorja (makarskoga), priznadoše za vrijeme kandijskoga rata mletačkim podanicima, a ni sada poslije mira ne htjedoše nikako da priznadu sultana svojim gospodarom, premda su Mlečani izručili makarsko primorje turskom poslaniku. Tako je nekako bilo i s Poljičkom knežijom, koja je takodjer ostala izvan mletačkih granica; u obim krajevima Turci se od sada više nijesu usudjivali vršiti svojih vladalačkih prava, ma da su de iure bili na to ovlašteni. Tako dakle Mlečani počam od god. 1671. zaposjedoše ne samo prijedjel, što ga obuhvataše linea Nani, već su još i gospodarili makarskim Primorjem i knežijom Poljičkom. Na taj se posjed sada pored naziva »acquisto vecchio« protegne prvi puta i naziv Dalmacije.

Rat se s Turcima već god. 1684. (poslije osmanlijske katastrofe pod Bečom) nastavi. Jerolim Cornaro osvoji slijedeće godine Sinj i Herceg-Novi, a i mnoga ostala mjesta. Godine 1699. bi konačno u Srijemskim Karlovcima sklopljen mir, a spis, u kome su udarene nove granice izmedju Venecije i Turske, datiran je 14. jula 1700. od providura Grimanija, pa odatle nadjenuše granici ime linea Grimani. Pogranična crta bila je potegnuta na veoma jednostavan način i točke Knin, Vrlika, Sinj, Zadvarje, Vrgorac

i Gabela bjehu spojene ravnim linijama bez obzira na gore i doline. Oko svake od ovih šest točaka ostavljen je okoliš od jedne ure hoda kao obrambeni pojas. Dakako, sva su ta mjesta, kao i ostala zemlja do mora, došla u mletačke ruke. Prijedjel Boke Kotorske sav dodje pod republiku sv. Marka, osim triju sela na sjeveru od Budve, koja pripadoše Crnoj Gori, i osim knežije Župe, koja leži u dolini, što dijeli Budvu od Kotora (danas Grbljanska općina). Linea Grimani naznačivala je granicu posjeda prozvana »Nuovo acquisto«, a s njom se dašto i opet proširi dalje u unutrašnjost (nekadanju sredovječnu Hrvatsku) ime Dalmacija.

God. 1714. planu iznova rat, jer su Turci oteli Veneciji bez pitanja Moreju (Peloponez). U tom ratu bilo je mletačko oružje u Dalmaciji veoma srećno; providuri Emo i Mocenigo prodriješe u Bosnu i Hercegovinu. God. 1717. bješe na juriš zauzet Mostar i tisuću kršćanskih porodica odvedeno u Dalmaciju, da je napuče. Nažalost interesi opće evropske politike požuriše se s mirom, koji je sklopljen u Požarevcu na Dunavu (1718.), u kojem bjehu mletački interesi izigrani, pa tako imamo indirektno danas samo tome slučaju da spočitnemo, što se Počitelj na Neretvi i Mostar ne nalaze u Dalmaciji, nego u Hercegovini. Požarevačkim se mirom doduše Mlečani moradoše odreći svih prava svojih na Moreju (Peloponez), ali im bje dozvoljeno, da urede dalmatinsku granicu gotovo na temelju onoga, »uti possidetis«, to jest, što tko drži u taj čas, to neka ima. I tako je nakon duljega pregovaranja došlo do ustanovljenja pogranične crte, zvane »linea Mocenigo«. Ona je potegnuta izmedju godine 1721. i 1733., i to u sporazumu izmedju mletačkoga poslanika Alojzija Moceniga i sultanova poslanika Mehmed effendi Sialyja. Ova linija ostala je granicom mletačke Dalmacije sve do pada republike sv. Marka (1797.), a to je drugim riječima ona ista granica, kakova je i danas, izim najjužnije točke Špič, koji pripade monarhiji tekar god. 1878., pak teritorija bivše dubrovačke republike izmedju ušća Neretve i Herceg Novoga. Taj prijedjel unutar linije Mocenigo prozvaše Mlečani »acquisto nuovissimo«, čime se dakako ime Dalmacije i opet prošiti dublje na istok, onako, kako je danas.

Na onom teritoriju, na kojem danas živi oko 600.000 duša[1], nalazilo ih se god. 1797. jedva oko 256.000, a pribrojimo li tome još ono 35.000 žitelja republike dubrovačke i 31.000 Bokelja, u tadašnjoj mletačkoj Arbaniji, eto nam sveukupnog broja od 322.000 stanovnika, dakle nešto oko tri petine današnjega pučanstva. To se žiteljstvo raspadalo na tri vrste: bilo je 1.150 plemićkih porodica, 1.916 gradjanskih i 40.696 težačkih. Do 66.510 moglo je da nosi oružje, dok je bilo 2.753 radnika i 3.541 mornara, sve se ostalo bavilo poglavito oko poljodjelstva. Ali pomenuto pučanstvo bilo je veoma nejednako porazdijeljeno u zemlji. Dok je u unutrašnjosti pored svega prostranstva obitavalo tek 70.000 žitelja (dakle 12 na km²), a na primorju 130.000 njih, bjehu otoci napučeni čak s 56.000 (to jest 28 na km²). Medju ovim primorcima uračunati su i žitelji gradova Zadra, Šibenika, Spljeta, Omiša i Makarske sa ukupno 25.000 duša. Sve je ovo pučanstvo bilo urodjeno, jer stranaca nalazimo u to doba vrlo malo u Dalmaciji. Nekoliki turski i talijanski trgovci, pa mletačko činovništvo, to bijahu svi.

[1]) Prema popisu od 1900. godine 584.823 žitelja.

Uprava je dalmatinska bila u rukama tek nekolicine mletačkih činovnika, kojima je bio na čelu providur (proveditor generale), koji se od tri do tri godine mijenjao. Za ovom su se službom mnogi natjecali, jer je bila časna i unosna, šta više, dalmatinski providur redovito bi bio po svojem odstupu imenovan bailom, poslanikom kod visoke porte u Carigradu, a to će reći pozvan na najvišu službu u spoljašnjima poslovima, jer je baš imao na sebi svu skrb oko trgovačkih interesa mletačkih po čitavom levantu (istoku). Položaj providurov u Zadru najbolje ćemo označiti, ako ga uporedimo s kakim nezavisnim vladarom. Njega su okruživali svi znaci suverene moći: imao je tjelesnu stražu, dvor svoj, sjajnu kočiju i odijelo nalik na duždovo. Njegova se pojava doimala dalmatinskih seljaka kao kakovog višeg bića: kad bi ga koji ugledao, kleknuo bi pred njime. A i jeste vlast providurova bila baš neograničena i sve je o njemu ovisilo u zadnjoj instanciji, sud, financije, vojska i ista crkva.

U svakom okružju po otocima i po kopnu ravnao je poslovima knez (conte), odredjen po providuru. U Zadru još je bio uz kneza i kapitan (capitano); u Spljetu, Trogiru, Šibeniku i Hvaru upravitelj se nazivao knez-kapitan (conte-capitano), dok je u Visu, Omišu, Makarskoj, po otocima Cresu, Krku, Rabu, Pagu

Braču i Korčuli bio prosto knez (conte). Knezu bijahu uz bok dva činovnika cancelliere i camerlingo, i to prvi za sudbene poslove, a drugi za financijalne. To, što smo dosada kazali o mletačkom činovništvu, jasno nam kaže, da je ono bilo malobrojno, no podjedno nam valja dometnuti, da je primalo veoma čedne plaće, dapače izravno iz Venecije. Ali čitava stvar prima sasvim drugi oblik, kad saznamo, da ovo činovništvo nije ni marilo za plaću, jer je u istinu živjelo od zemlje same i to veoma raskošno. Tako primjerice cancelliere primao je godišnje nešto oko 120 kruna našeg sadašnjeg novca. On je redovito trošio 6 do 8.000 kruna! Lasno je pogoditi, kako su tekar grabili knez i providur! Ovaj dohodak prihodio je uobičajenim haračem zvanim regalia, a pobirao se od uplaćene svote u ime poreza, carine i odredjenih taksa za razne upravne i sudbene poslove. Medjutim zloporabe ove ne bijahu baš tako strašne, jer, ako se i jesu činovnici obogaćivali, zgadjalo se to zapravo na trošak metropole; onaj novac naime, mjesto da je ulazio u državnu blagajnu, gubio se u činovničkim džepovima. Porezi opet nijesu bili teški, što je Venecija naumice činila, razumije se ne iz humaniteta, već iz političkih razloga. Knezovi su osobitim taktom pri tome pazili, samo da se ne bi u duši naglog Dalmatinca porodila misao nezadovoljstva. Dakako, kod toga je Veneciji od osobite cijene bilo susjedstvo tursko: s onu stranu Dinare planine gospodarila je samovolja i okrutnost, a uz vladanje nekih ter nekih paša i aga mletačka je uprava morala naličiti blaženstvu. Još ima jedan razlog, koji je Veneciji jamčio za mir i zadovoljstvo u Dalmaciji; to su mnogobrojna privilegija. Svi plemići, a i dobar dio gradjanstva bijaše slobodan od davanja danka svake ruke, dapače i crkva pobirala je porez, a da nije plaćala gotovo ništa. Tako su dakle težaci imali da snose na svojim plećima sav teret, medjutim u ovo doba oni još nijesu znali, što im je pravo, a što krivo. To je jasno dokazalo francusko vladanje; tek što su Francuzi pokazali volje, da izjednače sve staleže, ne samo da se priviligovani podigoše, već im je uspjelo pobuniti i iste težake protiv njihovih (pravo reći) dobrotvora. U tom i leži razlog, zašto su Dalmatinci docnije zamrzili na inače valjanu i pravednu francusku upravu.

Mletačka je Dalmacija zapravo bila konglomerat autonomnih državica, koje su stvarali oni gradovi sa svojim okolišem i pojedini otoci. Ta nam formula odmah daje i jasnu ideju o komunalnoj upravi gradova i okružja godine 1797.

Teško je bilo naći dvije općine, koje bi se ravnale po istim zakonima, budući da je svaka imala neki posebni svoj štatut, koji bješe smjesa mletačkih zakona i rimskoga prava. Utezi i mjere mijenjale su se od mjesta do mjesta, a gotovo u svakom bilo je drugih običaja, koji su svi važili koliko i zakoni, a uza to bili su sasvim nepoznati, kadikad dapače i u najbližem susjedstvu.

Po otocima i po primorju vazda su općine upravljale domaćim poslovima, ali ovu upravu podijeliše izmedju sebe prva dva staleža, i plemstvo i gradjanstvo. Plemići stvarali su u svakom gradu korporaciju, koja se zvala »magnifica comunità nobile«, a čuvala je upravo ljubomorno svoja privilegija. Tako primjerice, kad bi koji plemić, svladan ljuvenim žarom, uzeo plebejku, dapače i gradjanku bez privole općinskoga vijeća, izgubio bi plemstvo. Medjutim plemići otkad do kad poslužili bi se pravom, da uvedu koga u svoje društvo, dakako ako bi dotičnik to zavrijedio po svojoj inteligenciji, imetku i poštenju. No uza sve to ipak je bilo i takih općina, koje su naprosto prodavale za gotov novac plemstvo i njime skopčani privilegij. Magnifica communità skupljala bi se u skupštine, u kojima su imali pristupa svi plemići od šesnaeste godine stariji. Ovdje bi se onda raspravljali općinski poslovi.

U desetero od petnaest dalmatinskih općina imali su i gradjani pravo da se sastaju u skupštine. Gotovo izlišno je i reći, da su se gradjanske i plemićke skupštine redovito izmedju sebe prepirale, nad čime su Mlečani osobito pozornim okom bdjeli, drhćući za svoju prevlast. No kad je Napoleon dokinuo svaku nejednakost medju njima, obje se kaste izmiriše i složiše protiv velikog korzikanca. Ove su skupštine bile ono «javno tijelo», u kojima se biralo općinsko činovništvo. Po otocima, izim jedine Korčule, plemstvo je bilo sve i sva; na Cresu i Osoru sastojalo se čitavo pravo glavne gradjanske skupštine u tome, da odabere izmedju sebe dvanaest vijećnika, koji su se natjecali s plemićima u izboru javnih činovnika. U Omišu birali bi težaci dva prokuratora ili tribuna, da im brane prava.

Broj općinskoga činovništva isto se tako razilazio kao i način izbora. U Makarskoj bilo ih je samo sedam, ali zato na Hvaru sedamdeset i jedan, osamdeset i osam u Spljetu, a devedeset i devet u Zadru. Tu je bilo »providura za zdravlje« sa zadatkom, da paze na karavane i ladje, pak tržnih nadzornika, procjenitelja, sudija, te lučkih kapetana, zvanih još i »sopracomites«, a u Šibeniku ća «admiral«. Nadzornici cesta, te pribavljači stanova, brinuli su se za konak vojnički. Upravo je mnogobrojno bilo činovništvo financijalno, kao što su blagajnici, ovrhovoditelji, utjerači poreza, carinari, pa razni savjetnici oko općinskoga imetka. U Šibeniku je plaćala općina još i učitelja, a u Spljetu dva zvonoljevca. Osim ovih još da spomenemo razne prokuratore samostana, bratovština, bolnica i lazareta. U svakom je gradu bio po jedan kancelir, a kadikad još i činovnik zabavljen spremanjem i paskom nad nebrojenim općinskim privilegijama.

Svagdje opet nije bilo gradskih vijeća u pravom smislu te riječi. Tako je ono u Zadru sastojalo od dvanaest plemića i toliko gradjana, dok je u Trogiru i Spljetu bilo složeno lih od šestorice plemića. Ovo se vijeće skupljalo pod predsjedanjem gradskoga kneza, koji je ravnao raspravom u društvu sa svojim kancelarom.

Gotovo sve službe, što smo ih spomenuli, vršile su se besplatno, ali tek u tom smislu, što nijesu nikakvo stalno odredjene plaće sobom nosile. Uza sve to činovnicima je priticao od njihovih službi neki zakoniti dohodak, a ponajpače koristili bi se mnogim privilegijama i izuzecima, po čem su takova mjesta bila uvažena i tražena.

Civilne i kriminalne parnice, kod kojih su se nagomilavali »akti«, vodio je knez, dok su općinske poslove i one, koje mi zovemo policajnima, imali u rukama veliki i mali sudci, njih četvorica ili šestorica odabranih od općine. Ti bi sudci vršili svoje zvanje, kako bi već koji dolazio na red, stanovitoga tjedna ili mjeseca, već prema običaju u stanovitom mjestu. Strankama bili su pri ruci prokuratori i notari, taksatori i nalična čeljad. Kad bi knez vodio sudbene rasprave, obukao bi se u odijelo od crvenoga brokata (svila izvezena zlatom i srebrom). Mjesni sudci posjedali bi oko njega opasani mačem; njima je pripadao glas savjetujući. Unatoč toga, što se sva rasprava bilježila, ipak bješe dozvoljeno prije oglašenja osude izreći dva govora. Budući da su stranke mogle biti zastupane po odvjetnicima, redovito bješe to njihov posao, ali ovi su morali paziti, da sa svojim govorima upadnu točno u odredjeno vrijeme.

Seljaci po svojim selima nijesu poznavali općinskih organizacija; selo je imalo svoga glavara (capovilla) za civilne i vojničke poslove, kojega bi odredjivao knez dajući mu naslov harambaše, uspomenu iz turskih vremena. No ako i seljaci dalmatinski nijesu poznavali političkih institucija, imali su zato vrlo jakih udružba, zvanih bratovštine. U svakoj je parokiji bila po jedna, a kadikad i po više njih, a nosile su zvanično ime scuole laiche, to će reći pučke skupštine. I gradski seljaci imali su svojih korporacija, dok su ih plemići i gradjani stvorili sebi i po više njih, posjedujući mnogo pokretnog i nepokretnog imetka. Bratovština podala je seljaku zgodnu priliku, da se sastaje sa svojim susjedima; svetkovina crkvenog patrona proslavila bi se svake godine najsvečanije, a svršila bi se dugotrajnim gozbama. Redovite skupštine još su dozvoljavale onima, koji bi se sastajali, da se medju sobom porazgovore i slože u pitanjima općega interesa, te da njihovi glavari podju do kneza s kakovom eventualnom pritužbom. Ovim su putem, kako nekoč provincijalne skupštine u rimskom carstvu, seljaci mogli izravno doći do vrhovnoga gospodara, te mu se pritužiti na globljenje od strane javnih činovnika, ili od strane njihovoga plemićkoga posjednika. Jer seljaci odista nijesu bili vlasnici ove zemlje, koju su obradjivali; oni su odvisili od feudalnih gospodara, a da su ove mrzili iz dna duše, kao svagdje u staroj feudalnoj Evropi, to je sasvim naravna stvar.

Uprava u nutarnjoj zemlji bila je sasvim različna od uprave po otocima i po primorju. Ovdje je pučanstvo izravno bilo pod vlašću države same, naime dužda i njegova vijeća, koja im je zemljište tobože sama ustupila, dakle dala uz cijenu nekih protuusluga u zakup. Ono je tude bilo uvojačeno, da se pravo izrazimo, poput žiteljstva u Vojnoj krajini, ali mnogo manjom mudrošću. Predstavnik republike kitio se mjesto mirnim naslovom kneza — providurom. Takih je okružnih providura bilo (dašto za čitavo okružje) u Obrovcu, Kninu, Sinju, Klisu i Imot-

skome. Okružjem neretljanskim i vrgoračkim upravljali su domaći sinovi kao podintendanti, i to iz porodice Nonković i Dešković, na uspomenu za junačka djela, što su ih njihovi predji činili u turskim ratovima. Poljice imale su svoju upravu, pa su bile u neku ruku jedna vrsta seljačke republike.

Za vrijeme mira republika je veoma malo tražila od seljaka iz nutarnje zemlje: stanoviti broj ih je imao sačinjavati nekaku vojsku, zvanu panduri. Ovi su panduri bdjeli na granici, progonjali i zatvarali zločince, ter pratili karavane, što su dolazile iz Bosne i Hercegovine do lazareta šibeničkoga i spljetskoga. Medjutim za ovu službu pomagali su im i talijanski konjanici (corrazzieri), kojih je bilo po kasarnama u Zemuniku, Obrovcu, Drnišu i Sinju. Regimente dalmatinske u mletačkoj službi, poznate u svijetu pod imenom »Schiavoni«, rekrutirale su se od samih dobrovoljaca, a valja priznati, da su Dalmatinci veoma rado polazili u službu na nekoliko godina u Veneciju. Ali onog dana, kad su Austrija i Francuska htjele da mjesto dobrovoljaca unovače momke prema popisu pučanstva, žiteljstvo se tome najžešće opre, te se svaki put, kad bi ih pozvalo, pobuni. Kad bi planuo rat s Turcima, Venecija mogla je stalno da računa na 60.000 hrabrih i sposobnih vojnika, sasvim iskreno odanih obrani svojih ognjišta. Da budu što bolji, republika im nije davala nikake prilike, da se izobraze, jer je dobro znala, da će u svom primitivnom stanju Dalmatinci biti vojnici od oka, ali i ništa više.

Religiju ide časno mjesto u Dalmaciji; a i kler se tude mogao da ponosi rijetkim uplivom. Katolicizam bijaše raširen po otocima isključivo, a većim dijelom i po kopnu; po jednom popisu od god. 1781. bilo je svega 212.385 katolika, 51.071 grčko-istočnih, 218 židova i nekoliko kalvina. U Dubrovniku nije se trpio nijedan obred osim katoličkoga, u Boci kotorskoj (mletačkoj Arbaniji) naprotiv, činili su pripadnici crkve grčko-istočne dvije trećine čitavoga pučanstva. Katolički pak kler bješe uistinu mnogobrojan: 2.404 svjetovna svećenika i 885 redovnika obojega spola nalazimo krajem XVIII. vijeka u Dalmaciji. Grčko-istočni pak kler brojio je tek 211 članova. Na čelu katolicima stajahu dva nadbiskupa, i to jedan u Zadru, a drugi u Spljetu, te deset biskupa[1] ne

[1] Zanimljivo je, da je dieceza krčka brojila samo 7 župa, a osorska 4 sa žiteljstvom od nešto preko 6 hiljada duša.

ubrajajući ovamo nadbiskupa dubrovačkoga, ni biskupe kotorskoga i hvarskoga. Osim biskupa skradinskoga i makarskoga, kojim su biskupije tek u novije vrijeme obnovljene, svi ostali nijesu od republike ništa dobivali; dohodci od crkvenoga posjeda dostajahu njima, a u nekim diecezama bijahu baš obilni. Isto su tako bili i župnički prihodi, šta više, još je preticalo na popravak crkvi! Franjevci i dominikanci posjedovahu više bogatih manastira. Franjevci bili su baš oni, koji su se najviše tamo od XIII. vijeka dalje brinuli oko naroda, tako da su mu bili pravo reći apoštoli. A i jesu franjevci uzorno živjeli kao rijetki njihovi drugovi na zapadu, te su time samo još veći ugled sticali. Najviše ih je bilo baš iz ovih krajeva, a kako su upravljali mnogim župama, sasvim je prirodno, da su sav narod držali u rukama. Naobrazba svjetovnoga svećenstva bila je dosta traljava: nekoji odabrani pošli bi u ilirsko sjemenište u Rim, pa povrativši se odanle, uzeše druge naučati u sjemeništima u Zadru i u Priku kod Omiša, dakako ograničivši se lih na najelementarnije. No uza sve to bilo je svećenika, koji nijesu ni te škole prošli: svoje su nauke svršili kod kojega popa, izučivši kao jedinu knjigu katekizam kardinala Baronija. To su bili glagolaši, koji su latinski jezik poznavali tek po imenu.

Premda nijesu sami Bog zna što znali, ipak su dalmatinski svećenici bili jedini učitelji u zemlji. Senat mletački tražio je u Dalmaciji vojnika, a ne naučenjaka, pa tako nije upravo ništa činio za javnu nastavu. Za sve vrijeme mletačkog tristaljetnog gospodstva u Dalmaciji vlada nije podigla nijedne štamparije, što više, ni jedne javne škole. Tek biskupima stavljeno je na volju, da otvore kaku školu ili sjemenište, dakako o svojem trošku. No kako je ipak bila potreba liječnika i pravnika, bješe sveučilište u Padovi (na mletačkom teritoriju) autorizovano, da dade doktorski naslov »prekomorskim« podanicima, kojim su dva njihova zemljaka liječnika ili pravnika, kako je već trebalo, izdali svjedodžbu. Ali ovi »doturi« mogli su svoje zvanje vršiti samo kod kuće, a pogodnost, takodjer neblagodarna a prezrena od mladih ljudi, bila je, kad bi koji poradi studija obišao svu Italiju, a opet mu diploma nije mnogo više vrijedila. Dašto, mnogi Dalmatinci upoznavši se s vanjskim svijetom i njegovim čarima, ne bi se nikad više povratili u domovinu. Obična obuka njego-

vala se redovito u kojem skromnom svećeničkom domu. Od sjemeništa došlo je do uvažena glasa ono, što ga je utemeljio nadbiskup zadarski u Zadru Zmajević, te ono sv Lazara u Trogiru, kojim je ravnao vrijedni i učeni opat Skakoč, docniji biskup hvarski. Bilo je tamo amo po gdjekojem župnom dvoru ili manastiru po koja pučka škola, ali i to samo iznimno. Šta više, slabo ih je tko i polazio; narod nije mogao da dokuči, čemu znanje, a i oni, koji su trebali da korist duševnoga blaga puku razjasne, nijesu njime bili valjano snabdjeveni.

Kako se vlada mletačka slabo starala oko javnih škola, isto tako nije marila ni za javna dobročinstva. Jedino nekoliko vojničkih bolnica uzdržavala je o svom trošku, a kad bi gdje ugledao koju civilnu bolnicu ili nahodište za nezakonitu djecu, mogao si odmah znati, da ju je nečija blaga ruka podigla i da je još po smrti svojoj uzdržaje ostavivši u tu svrhu potrebnu svotu. Time nijesmo htjeli da kažemo, da takih javnih dobročinstva nije bilo, dapače kadikad i odviše. Tako primjerice u Zadru, ali ona bijahu gotovo poprijeko u lošim rukama, pod kojim su ponajprije samo propadala, onda bila na teret, a konačno nikome od koristi. U prvom redu nije bilo dovoljno liječnika, a onim tudjincima koji su u zemlju dolazili, bješe samo lična korist pred očima, a nipošto humanitet. Baš u ovoj nevolji i jest razlog, što su razne priljepčive bolesti opetovano harale po Dalmaciji; ne jedan put uvukla se u zemlju kuga iz Bosne karavanama ili s istoka ladjama te dakako uništila svaki puta svu silu naroda. Kraj takih prilika ne bi doduše ni bolji liječnik bog zna šta uradio, jer narod, ostavljen sam sebi, volio se podavati u ruke babama vračarama. Stoga su Francuzi i naišli na žestok odpor, kad su htjeli da uvedu cijepljenje boginja.

Eto takova bješe uprava dalmatinska oko godine 1797. Centralna oblast slabo se starala za probitak zemlje tražeći poglavito od nje krvi i novca. Vidjesmo, kako su kaste upravo režale jedna na drugu; osim toga bješe još i društvena nejednakost upravo savršeno provedena. Pa ipak su Dalmatinci mletačku upravu voljeli i to u prvom redu za to, što ih je ostavila, da žive kako hoće i najbolje znadu, dapače, kad će jednoga dana nestati republike gospodarice, sve će za njom žaliti i izgubiti glavu, ne znajući što da počne.

Ogledajmo sada još i ekonomske prilike u oči pada republike sv. Marka. Prije svega treba naglasiti, da je spomenute godine teško bilo gdje god u Evropi, dakako izuzevši Tursku, naći zemlju u traljavijim i kukavnijim prilikama, nego li je bila naša Dalmacija. Spominjasmo, da je tome dobar dio skrivila mletačka uprava, ali ne valja prešutjeti, da tome pridonješe i Dalmatinci sami sa svoje uobičajene nevještine i konservativnosti, pa konačno neplodna zemlja. Valja naime spomenuti, da su dalmatinska zemljišta od veće česti neplodna, a loza i maslina jedini su imetak primorja i otočja. No ondje, gdje je polje ipak moglo uspijevati, obradjivali su ga tako primitivno, da je žetva bivala veoma mršavom, a gdje je trebalo zemlju odvodniti, zanemariše vlasnici posao svoj u tolikoj mjeri, da se ona pretvarala u kužne baruštine. Jedan se providur stao više zanimati za poljodjelstvo u Dalmaciji, nego su to činili svi mu predšasnici, a i nasljednici, davši težacima u tom pravcu mudrih uputa, ali njihov nehaj pa nemar okružnih upravitelja učini to, da je sve ostalo pri starom. Taj je providur bio Franjo Grimani. Njegov zakon, izdan godine 1756., kojim se htjelo podići narodno gospodarstvo u Dalmaciji, ostade uslijed toga mrtvo slovo. U njemu se kaže ovo: Sva zemljišta, što ih je država badava predala pojedincima u obradjivanje, treba odmah uzeti u posao, jer inače pripast će nakon nekog vremena neobradjena zemljišta natrag republici (§ 1.). I gle sramote: sva se zemljišta kao neobradjena vratiše vlasti! Nadalje bješe providurovim zakonom odredjen stanovit dio zemljišta za njegovanje lana i konoplje, po čem ne bi trebali težaci da kupuju platno u tudjini (§ 2.). Medjutim tek 1797. producirało se u sinjskom polju nešto više lana, nego li je bilo potrebno za kućne potrebe onoga kraja. Paragrafom 3., 4. i 7. preporučivalo se pčelarstvo, vrtljarstvo i voćarstvo, ali bezuspješno. Da se stane na put propadanju šumâ, koje se svagdje pokazivalo, gdje je stoka po šumama pasla, tražili su paragrafi 5. i 6.. da svaki, koji je dobio od vlade zemljišta na obdjelavanje, sam odredi prema broju svoje marve jedan dio toga za pašu, dok je slobodna paša po šumama strogo zabranjena. Preporučivalo se i to, da se ošumljuju svi oni krajevi, koji su već opustjeli (§ 29.), no ni za to nije nitko živ mario. § 26. naredjivao je gradnju valjanih cesta, a 27. gradnju i čuvanje bunara

i šterna (cisterna). Valja znati, da nigdje u zemlji nije bilo gradjenih cesta, a nerijetko pili su ljudi i stoka zajedno iz blatnih kaljuža!

Što se ovaj korisni i krasni zakon nije ostvario, pada doista velika odgovornost koliko u prvom redu na nehajno žiteljstvo, ali u drugom i na nemarne oblasti. S toga je poljodjelstvo sasvim zapinjalo, a težaci bavili su se njime onako, kako se radilo, tako reći, još u predhistorična vremena, prezirući svaku novotariju. No zato su morali, premda ih je malo bilo (17 na km^2), svake godine uvažati žita iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine. Ali ni stoke nije bilo u obilju. Prema jednom popisu od god. 1806. izlazi, da je tada bilo svega skupa oko dva milijuna marve, a od toga 700.000 koza i preko milijun ovaca. Kako se svijet slabo brinuo za pašnjake, to se i ovo blago teško prehranjivalo. Narod bi ga redovito tjerao u šume, gdje su koze pobrstile sve, što im je pod gubicu došlo, a ni ovce ne bi štedile bilja i drugog zelenja. Posljedice takog gospodarstva poznate su: zemlja je vremenom postala gola, iz nje izišao kamen na površje, kiše zaostaše, pa eto tako se činilo, da je Dalmacija odsudjena na vječnu neplodnost. Šta više, ova stoka kraj svega toga ipak se slabo hranila, pa je zato bila i kukavna. Rogato blago dolazilo je poglavito iz Bosne.

Trgovina i industrija stegnula se u Dalmaciji na vrlo malo toga. Glavna industrijalna grana bilo je gradjenje brodova, i to na Lošinju, Korčuli i u Trogiru. Seljakinje same bi tkale grube tkanine, premda ih je kadikad pokrivala strana roba. Zaklana stoka podavala bi loja i kože. Od loja pravile su se svijeće, ali kožu prirediti nije nitko umio, tako da su seljački opanci bili redovno od sirove kože, dok se je suvišna prodavala kožarnicama talijanskim. Medjutim nijesu samo kožarnice mogle obstojati u Dalmaciji, bilo je tu sredstava i za ciglane, tvornice papira i sapuna; dakako na to nije nitko ni pomišljao, a nije bilo ni potrebnog kapitala. Asfalt vrgorački i kameni ugljen drniški čekali su na naše doba. Jedina »luksuriozna« industrija bila je destilacija maraskine, liker, što se pravi od višanja (maraske), ali i ta je tek godine 1799. za austrijske uprave uredjena.

Dakako, sada je razumljivo, da su se Dalmatinci u takim prilikama morali dati na pomorsku trgovinu. Da ne spominjemo

Dubrovnika i Kotora, sam Brač i Lošinj imali su lijep broj ladja; godine 1780. bilo je 40 ladja na Braču, a na Lošinju 100, dok se taj broj do 1797. već podvostručio. Kad ne bi bilo te trgovine, a i nešto sa susjednom Bosnom, bila bi zemlja od pustoga siromaštva sasvim propala.

Svakako je najzanimljivija uprava nutarnje Dalmacije za mletačkoga gospodstva. To je pitanje o pravu vlasništva zemlje u »nuovo« i »nuovissimo acquisto«, to jest onoga zemljišta, što je oteto Turcima od bosanskoga pašaluka u ratovima godine 1699. i 1718. Kad je ono oteto, begovi ostaviše svoj posjed, na što ga senat mletački razdijeli bivšoj raji i doseljenicima iz Bosne. Prvom polom XVIII. vijeka redovito bi na glavu došla dva hektara (campi padovani), ali od godine 1756. bude to po providuru Grimaniju preinačeno. Mi smo već vidjeli njegove agrikulturne pokušaje, a sada još da vidimo, kako je on mislio glede pravovlasništva zemlje.

Ona zemlja, što bi komu iza ratovanja podijeljena, ostala je državna, tako da su se oni, što su je obradjivali, samo njome koristili, dakle zapravo bili zakupnici; tako je išlo od oca na sina. Zemlju su oni mogli sami obradjivati, a i drugi tkogod, ali prodavati je nijesu mogli ni pod koju cijenu. Ako bi koja obdarena porodica izumrla, onda bi zemlja dakako opet pripala državi, a ta ju je dijelila onima, koji bi premalo imali. Žene su bile prema tomu dašto isključene od prava baštine. Vremenom se narod na to tako obiknuo, da je kasnije, kad su Francuzi htjeli da urede jednakost u baštini, protiv toga žestoko oponirao. Dalmatinci su bili time upravo prikovani uz svoju zemlju, te se bez pogibli, da će umrijeti od gladi, nijesu nikad mogli da maknu. Kao porez plaćali su jedino desetinu, a i ta je prema prihodu bila veoma neznatna. Senat mletački nije tražio od dalmatinskih zagoraca novaca; on je u prvom redu od njih tražio da budu vjerni i odani čuvari granice prema Bosni, a to su doista i bili. Pune su narodne pjesme o junaštvu Smiljanića i Jankovića! Eto u takovom stanju zatekoše Dalmaciju konservativni Austrijanci, a onda napredni Francuzi.

---

2. Pad republike mletačke i ulaz Austrijanaca u Dalmaciju.[1]

Opadanje mletačke republike. — Njena politika za francusko-austrijskoga ratovanja. — Propast Venecije. — Nemiri u Dalmaciji nakon pada republike gospodarice. — General Rukavina zaprema Dalmaciju. — Ideja sjedinjenja s Hrvatskom i prva joj sudbina.

Druga polovica XVIII. vijeka pokazuje neprekidno ekonomsko, političko i moralno propadanje republike mletačke. Venecija stala je malo po malo gubiti bogate svoje posjede u Levantu,[2] dok je premoći njezine u istočnoj česti Sredozemnoga mora već odavna nestalo. Evropske su vlasti postepeno sticale pravo da trguju po osmanlijskim lukama, a tako bi svaki puta ispao po koji kamen iz zgrade privilegija prejasne republike. No uza sve to Venecija ipak nije bila upropašćena: propast Marseillea, Livorna i Trsta tek je ozledio njezina prava u koliko su bila iznimna, a bogato nakrcane ladje još su uvijek dolazile u njezinu luku i jednako obogaćivale i državu i pojedinca, kao nekoč. Šta više, nikad se nije pričinjalo bogatstvo njezino tolikim: veličajne gradjevine i raskošne palače bijahu tome najrječitiji svjedoci. Medjutim ovi su spoljašnji znaci bili varavi, a onaj patricij, koji je tobože potamnjivao sjajem svojim čitav niz pradjedova, zapravo bješe odrodjeni potomak njihov rasipavajući ono silno blago, što ga je nekoč znala steći radina i čedna ruka skromnih predja.

Republika je dugo vremena glumila važnu ulogu u Evropi. Iza katastrofe Byzantinske (1453.) Mlečani su prvi stupili s Turcima u redovitu svezu žrtvujući nešto novca i samoljublja. Za čitavo jedno stoljeće zajamčiše ugovori (koje zgodno zovu još i kapitulacijama) barjaku sv. Marka isključivo pravo pohadjati trgovačke faktorije (stovarišta) po Levantu. I dok je taj Istok za ostale kršćanske narode bio zatvoren, Mlečani su u njemu bili u takovoj cijeni, da ih je gotovo svaki vladar, želeći budi ratovati, budi mir sklapati sa sultanom, nužno trebao kao posrednike. Dapače još i onda, kad su kršćanske države (a prva je bila Francuska za Franje I.) stale sklapati političke ugovore s Portom i podržavati kod nje svojih reprezentanata, držalo se o Veneciji, da može nekim tajnim načinom uplivisati na razvoj posala. Eto tako je ona sebi sve do XVIII. stoljeća sačuvala upravo jedan iznimni položaj, koji joj je podavao osobitu ulogu u velikom organizmu evropskom. No konačno se podiže zastor: poslije mira u Karlovcima (1699.), pa naročito u Požarevcu (1718.), postade javnom tajnom, da je mletački politički kredit u Carigradu zapravo veoma neznatan, pa tako, izišavši Venecija iz svoga tajinstvenoga oblaka što ju je toliko vremena zastirao, spade na državu drugoga ili trećega reda, odprilike nalik na one, kakovih je u to doba mnogo bilo po Italiji i Njemačkoj.

Doskora se našao još jedan dušmanin mletačke republike. Razvitak slobodoumnih ideja, koje se uzeše širiti u drugoj polovici XVIII. vijeka, nijesu mogle da budu simpatične mletačkom ustavu, toj oligarhiji, koja se protivila radi apsolutizma svoga svim liberalnim principima. No poslije pada pariske bastile (14. jula 1789.) zaprijeti »olovnom krovu« duždevske palače skora propast. Medjutim ti napadaji ne bijahu samo plod stranih filozofa i publicista: spisi, što su izlazili u Njemačkoj i Francuskoj, čitali su se i u Veneciji, gdje su njihove ideje našle mnogo pristalica, i to ponajprije medju gradjanima, koji su se, obogativši se, veoma ljutili, što nemaju nikakva upliva, a kašnje može se i medju plemićima konstatovati, da su mnogi patriciji pohadjali slobodno-zidarske lože, te poglavite rasadnike novih ideja.

Ustav je mletački bio star, pa se time i dičio, ali je opet već i toliko zastario, da ga je trebalo u više tačaka reformovati, ako se htjelo republici zajamčiti još i za dalja stoljeća mir, slavu i blagostanje. No Venecija nije imala ljudî: energija i samozataja sve bi bile mogle spasti, kad ne bi patriciji bili potpuno nehajni

[1] Pisani o. c. str. 18—72. — Erber Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814. Parte prima. Zara 1886. — Conte Rados Antonio Michieli Vitturi Storia delle cose successe in Dalmazia dalla dissoluzione del veneto governo aristocratico fino all' ingresso delle armi di S. M. Francesco II. Spalato 1883. (kao prilog „Bullettinu"). — Catalinich Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della republica veneta Spalato 1841. — Bonnal La chute d'une république. Paris 1885. — Zlatović Franovci u Dalmaciji Zagreb 1888. — Sorel L' Europe et la rèvolution française. Vol. V. (Bonaparte et le directoire 1795—1799.) Paris 1907. — Sybel Geschichte der Revolutionszeit 1789—1800. Vol. VIII. Stuttgart 1899 (Wohlfeile Ausgabe). — Krones Ungarn und Dalmazien. Ein historischer Rückblick mit besonderer Rücksicht auf die Jahre 1797—1802. („Neue freie Presse od 15. i 16. decembra 1885. br. 7651, 7652.) — Zwiedineck Südenhorst: Der Vorfriede von Leoben. Leoben 1897.

[2] God. 1573. Cipar, 1669. Kandiju, a 1718. Moreju.

za državne poslove, dapače i oni, koji su se veoma plašili revolucionarnih principa, nijesu se ni malo brigali oko opće stvari. Senatske sjednice, kao i one velikoga vijeća opustješe, državne su se službe umalovažavale, a vojsku su sačinjavali stranom naši Dalmatinci, a stranom plaćenici italski, kojim su tudjinci zapovijedali. Nekoć su mladi Mlečani tražili zgoda i nezgoda po raznim vojnim i trgovačkim ekspedicijama, te bi onda obnašali koje mjesto, da se upute kako treba vladati. Sada bijaše sve to zanemareno: iz zvaničnih knjiga toga vremena saznavamo, da je često trebalo po dvadesetoricu njih salijetavati s molbom, da bi primili koju javnu službu, prije nego se jedan našao i primio. Mletačka je mladež naime u to doba imala jedinu brigu, kako da se što ugodnije zabavi u raskalašenom rodnom svom gradu. Stoga se ne valja čuditi, da glavari mletački ne će imati dosta energije i oštroumnosti, kad budu vidjeli grad svoj upleten u glavnu evropsku politiku, pa će tako domovinu svoju strovaliti u propast.

Otkad se ono čulo za prve pobjede mladoga francuskoga generala Napoleona Bonaparte u sjevernoj Italiji godine 1796., lasno je bilo predvidjeti, da će borba izmedju republike francuske i kuće austrijske biti od zamašnih posljedica. S jedne je strane naime s francuskom vojskom napredovao još i duh demokratski ništeći pred sobom razne sjevero-italske državice, a s druge se opet činilo, kao da se austrijske čete čuvajući Alessandriju, Milano i Mantovu poglavito bore, da spasu Evropu od revolucije. Sada se nije pitalo, hoće li kuća austrijska Lombardiju sebi sačuvati, ili ne će, već se na nizini izmedju Pada i Alpa zapravo radilo o sudbini Evrope. Mnogi su državnici dobro znali, pobjedi li Austrija (a tako se bar nagadjalo), biti će uspostavljen stari red u Italiji i na Rajni, a zbude li se protivno, triumf je revoluciji zajamčen.

Pred Venecijom, kao svjedokom toga grandioznoga dvoboja, otvarahu se tri puta: ili se tijesno pridružiti Francuskoj, ili Austriji, ili ostati sa strane u neutralitetu. Za prvi slučaj republika bi se ponajprije morala odreći predsuda svojih o »jakobinstvu«, a onda ustav svoj dovesti u sklad s temeljnim idejama francuske revolucije; ta bi joj požrtvovnost (za slučaj pobjede) možda donijela Trst, ali ipak samo možda. U drugom slučaju mletačka bi se vlada zapravo povela za tradicionalnom politikom

svojom u duhu aristokratsko-feudalnom, a tko zna, ne bi li možda ono 10,000 Hrvata i Srba iz Dalmacije na strani austrijskoj u kojoj bitci kroz godinu 1796. i 1797. utjecalo na sam uspjeh u korist carsku. Medjutim degenerirana se republika odluči za treći slučaj, svakako najgori, prepuštajući se tako kao ostavljena ladja igri valova. Ali ni toga se nije konsekventno držala, jer je u svojoj vječnoj brizi za svoje interese vazda ševrdala: čas bješe na strani Austrije, čas opet uz Francuze, tako da se konačno kod obih suparnika kompromitovala. Agenti mletački naime stadoše ponajprije svoja mjesta predavati Austrijancima, a docnije ih ostaviše pobjedonosnim Francuzima; no sve bi to radili bez prave volje, a još manje stalne odlučnosti. U samoj Veneciji pak bili su ljudi sada za Bonaparta, sada uz Austriju, već kako bi glasovi dolazili s bojišta. Jedamput se pokloniše francuskom ministru Lallemondu i njegovom tajniku Villetardu, a drugiput opet nahuškaše jadne dalmatinske Hrvate i Srbe, jedinu vojsku svoju u taj čas, da mrcvare i pokolju ranjene i bolesne Francuze po bolnicama. Šta više, na proljeće godine 1797., kad je francuska vojska ušla u Koruške Alpe ostavivši iza sebe slabu i bolesnu posadu, mislilo se u Veneciji, da se Bonaparte ne će više vratiti, našto okrvaviše uskrsne praznike francuskom krvlju mnogi gradovi po mletačkom kopnu (terra ferma). Ta je perfidija republiku stajala glave: vijest o takim uskrsnim praznicima primi Bonaparte baš onaj čas, kad se radilo o prvim pregovorima u Ljubnu (Leoben). No podjedno s glasnikom o krvološtvu mletačkom doputovaše poslanici senata s nalogom, da čestitaju budi francuskom generalu Bonapartu, budi austrijskom nadvojvodi Karlu, već prema tome, koji od obojice ostane pobjednikom.

Po ljubnanskim (leobenskim) pregovorima imala je Venecija da plati ratne troškove, što je bilo tim lakše provesti, jer se ni Austrija nije za nju htjela zauzimati, budući da joj nije u ratu pomagala. Bonaparte opet držao se svojih instrukcija; Veneciju uništiti i zbrisati s lica zemlje kao samostalnu državu, nije doduše htio, ali joj ipak podati ustav demokratski i učiniti je glavom nove jedne sjevero-italske republike, u čiji posjed nije imao ući prekomorski posjed mletački. Tako odlučiše njezinom sudbinom tajni članci sastavljeni kod pregovora u Ljubnu (18. aprila 1797.). Francuskoj

su imali pripasti Jonski otoci i Arbanija, Austrijskoj kući pak čitavo primorje od Istre do Boke Kotorske zajedno sa sučelnim otocima. Baštinici mletački ugovoriše još i to, da će svaka vlast posjesti ono, što joj je odredjeno, čim budu ugovori odobreni, tako da ne budu imali kad ni Turci, ni Arbanasi, ni Englezi, ni Rusi da štogodj za sebe ugrabe, otkale bi ih docnije teško bilo maknuti.

Što se tiče ostalih provincija mletačkih, odlučilo se čekati, dok ne dodje do konačnoga mira, jer njima nije prijetila nikakova pogibelj, budući da su i onako bile u francuskim rukama. Tako je dakle jedino preostalo za javnost u Veneciji urediti demokratski ustav. Toj nakani Bonapartovoj pošla je republika sama u susret. Dne 9. aprila 1797. naime zgodilo se, da je neki francuski kapetan htijući prijeći Lido ubijen, što je dalo povoda za casus belli. Francuski ministar Lallemand upravi na mletački senat pismo puno grožnja, uslijed čega budu bačeni u tamnicu zapovjednik Lida Pizzamani i tri državna inkvizitora. Oko 10.000 Hrvata i Srba iz Dalmacije čuvalo je doduše grad s kopnene strane, ali 3. maja otposla ih vlada na Malamocco i Chioggiu, a 10. maja, tobože kao »tatove i razbojnike« — kući u Dalmaciju. Konačno se 12. maja po nalogu generala Baragueya d' Hilliersa skupi veliko vijeće, te zaključi svoj raspust, našto ga naslijedi odbor šezdesetorice. Sada udje u Veneciju bataljun francuskih vojnika, da uzdrži red. Eto tako propade republika sv. Marka nakon devet slavnih vijekova bez slave, bez boja i bez otpora. Novi provizorni upravni odbor, koji je predstavljao novu Veneciju, bješe sastavljen od ljudi francuske stranke, a većina bila ih je većma odana demokraciji, nego li se razumjevala u političke poslove. Pače nijedan od njih nije ni slutio, da je republika mletačka prestala bitisati, već su svi držali, da se samo ustav promijenio, te da će pod tim novim prilikama Venecija opet, možda još i slavnije, živjeti. Ali fikcija ova bješe kratkotrajna, a naročito otkad Francuzi u junu zaposjedoše Jonsko otočje, a Austrijanci Istru i Dalmaciju. Nas zanima dakako samo Dalmacija.

U to je doba upravljao Dalmacijom kao glavni providur Andrija Querini. Uza se imao je u Zadru dosta vojske i oko stošezdeset topova, dok su vojničke posade po ostalim gradovima bile malobrojne. Uslijed toga nije slaba ova vojena sila bila u stanju (osim u Zadru), da uzdrži po zemlji mir i red, ako bi se zato pokazala potreba, što se zaista i zgodi, kad se Dalmacijom raširi glas o promjenama u Veneciji, a naročito kad se kući povrati ono 10.000 Hrvata i Srba. Vojska je ova najprije pristala u luci zadarskoj, gdje se iskrca nekoliko kumpanija. koje je providur Querini pridržao. Ostala pak momčad otposlana bi kućama, te se redom iskrcavala u Šibeniku, Trogiru, Spljetu i dalje, i to svi pod oružjem (»mušketiri«). Ovi su vojnici, naučivši tako od bivših svojih mletačkih gospodara, svagdje širili vijest, da su Francuzi užasni ljudi (»jakobimci«), koji su ubili svoga kralja, vjeru i crkvu pogazili, Boga zanijekali i s Turcima se združili, da unište po svijetu Kristovu vjeru, pa zasužnjivši sada dužda i prisvojivši sada sebi vlast u Veneciji, hoće da zavladaju i Dalmacijom, pa ondje ponoviti, što su drugdje uradili. Naravna je stvar, da se sve to pričanje uzbudjenih vojnika slušalo osobitim ogorčenjem po dalmatinskim selima, a to se samo još pojačalo, kad se potpuno izvjesno saznalo za pad mletačke aristokratske vlade, te nastup nove demokratske u francuskom revolucionarnom duhu. Na taj glas prosti narod ostade zapanjen i uprepašćen, te jednodušno izjavi: ne ćemo pod Jakobince i volimo poginuti, nego li se podložiti neznabošcima! Medjutim medju inteligencijom po gradovima našlo se u brzo dosta oduševljenih pristalica francuskih ideja. Oni se nijesu ni javno ustručavali kazivati, da se 12. maja nije u Veneciji ništa dogodilo, do li promijenio ustav, pa stoga uzeše svjetovati, neka bi se pristalo uz demokratsku vladu, dapače njeki od njih čak izvjesiše i francusku trobojnicu, te je uzeše dijeliti medju svoje prijatelje, tvrdeći, da tkogod se ne će pokoriti novoj vladi, smatrat će se buntovnikom i kao takav i kazniti. Ali sve se to nije rado slušalo ni medju gradjanstvom, a po gotovo svećenstvom; velika se većina Dalmatinaca plašila revolucije, pa je s velikim nepovjerenjem susretala propagatore novih ideja.

Medjutim stiže dne 12. juna u Spljet iz Venecije fra Andrija Dorotić, muž čuven sa svoje učenosti, pa otale znatnog dojma na sve dalmatinske slojeve. Nekako istodobno (svakako već 12. juna) uzeše se po Dalmaciji širiti dva proglasa, jedan u sjevernoj,

a drugi po južnoj, na hrvatskom i talijanskom jeziku. Ovaj, što se širio izmedju Neretve i Zrmanje glasi[1]:

PROGLAŠENJE
narodu dalmatinskomu.

Narode slavni!

Dvi izvrstite kriposti ti posiduješ; jedna jeste hrabrenost tvoja naravna u dilovanju, a druga virnost u obećanju. Radi tvoje hrabrosti svi narodi boje te se i štuju te dostojno, a poradi virnosti svi te žele i prilažu ti se dragovoljno. Ove tvoje kriposti mnogi narodi žele imati, dali (= ali) ne imadu, a mnogi nenavidu te i nastoje da ih izgubiš i potlačiš. De čuvaj dakle viteški svoje vlastite kriposti, koje su dika i slava imena tvoga.

Narode slavni!

Ti si podložan bio dosad Privedromu Duždu Mletačkomu, komu si se bio povoljno podložio, da te vlada i upravlja po pravici i zakonu Isu Krstovu i da te uzdrži u viri katoličanskoj. Tvoga duždu i svu gospodu vitnike služiti virno i braniti njihovo dostojanstvo, istirali su te nepošteno iz Mletaka i neharno izdali. Pak evo su dužda odbacili, vitnike su i gospodu razrušili, prilike su svetog Marka potlačili i zakone prominuli. Na pristolje sada su postavili Jakovljevce i čifute iliti žudije, pak nastoje da te opet k njima prilože. Lipa stvar! Oni isti, koji su te izdali, sad opet držeći te budalasta, žele da se s njima složiš.

Narode slavni!

Spomeni se tvoje slave i znaj, da su Žudije neprijatelji tvoje vire i najveći iskopajnici tvoga zakona. Nije dakle pristojno tvojoj slavi ni korisno tvojoj viri, da se k njima ti priložiš. Pri tebi jest sada, narode dalmatinski, tvoja prostnost i moreš priložiti se komu ti hoćeš. A moreš se i po tebi vladati i zakone tebi postaviti, pak živiti

[1] Donašam ga po originalu uz promjenu pravopisa. Ne zna se pravo, čiji je posao. Docnije ga je Dandolo pripisivao fra Dorotiću („Kraljski Dalmatin" od 9. juna 1809. br. 23), no možda neosnovano.

u katoličkoj viri i čestitost izkazati. Obazdri se na stara vrimina i vidit ćeš, kako su tvoji prvorodjeni vladali, tako i ti moreš.

Slavni narode dalmatinski, pazi, da sada ne zadješ i da se ne priložiš k mletačkomu vladanju. Nastojat će sad tvoja nevirna braća Dalmatini (= dalm. Talijani po gradovima), da te opet k Mlecim prilože i za to ne viruj svakomu. Mnoge će ti stvari pod oči metnuti i čestitosti obećati, pak ćete privariti i izdati, kako su izdali tvoju braću pod Veronom i u Mlecim. Znaj istinito, da oni, koji budu te nagovarati, da se priložiš k Mlečanom, ne išću tebi čestitost, dali sebi korist. I ovo su oni, koji su do sada živili naopako, potezali plaću i vas narod gulili, gdi su mogli, a budući sad izgubili po dopuštenju velikoga gospodara Boga, nastoje, da te privare i da oni povrate se opet s tvojom štetom na njihova prvašnja uživanja. A nika pak tvoja braća puni su želje za stupiti na zapovid i šetati po Mlecim, pak uživati na tvoje harče i tako nastoje da te prilože za ispuniti bolje njihove ispraznosti i ostale opačine. Promotri dakle, slavni narode dalmatinski, sve potanko, što sam ti sad prikaza' i zagrli svit (= savjet) koga ti daje tvoj brat i prijatelj, koji želi ti dobro i svaku čestitost.«

Proglas se ovaj neobičnom brzinom proširi Dalmacijom i postiže svrhu svoju: sav je svijet sebi pomišljao novu mletačku vladu kao pogibeljnu, krvoždednu i bezbožnu. Naročito su bili uzbudjeni težaci, koji su se uzeli prijetiti inteligenciji spočitavajući joj ortaštvo s »Jakobincima«. Oboružani uzeše se skupljati u gradovima, te glasno davati izraza svojemu neraspoloženju. Kod Šibenika na varoškoj poljani bijaše urečen opći sastanak i dogovor, a posljedica toga bješe — početak anarhije.

U Šibeniku dijelilo se pučanstvo na dva dijela; na čelu demokratskoj stranci bio je Nikola Bartoletti Zulatti, koji je vršio kao bajagi službu »francuskoga konsula«, a zapravo samo udešavao i otpremao preko Bosne u Carigrad korespondenciju na onamošnjeg francuskog poslanika. Asesor šibenički bješe patricij mletački Giovani Francesco Cornaro, koji je raspolagao četom od dvjesta talijanskih vojnika. Dne 15. juna, na samo Brašančevo, saznalo se, da su varošani i okolišni težaci veoma razdraženi i uzrujani s onog nam već poznatog proglasa, pa stoga zatvoriše gradska vrata. U jutro vladao je po gradu red,

no oko podneva, dok je puk i jedan dio vojničke posade sudjelovao kod svečanog ophoda, navali iznenada oboružana četa težaka, razruši sjekirama gradska vrata, provali u grad i sasiječe ono nešto vojnika talijanskih, što je bilo kod gradske kapije na straži. Uz urnebesnu viku razletješe se po gradskim ulicama, a sastaše se kod crkve sv. Barbare baš u onaj par, kad se ondje nalazila procesija. Razumije se, sada nasta opća strava, panika. Vojnici, njih 24, što su stajali u redu, i četiri plemića, koji su nosili nebo, razbjegoše se na sve strane, tako da je biskup Spalatin sa svetim otajstvom u ruci ostao sa članovima klera i nešto težaka sam pred raspaljenom svjetinom. Medjutim biskupova nazočnost duha spasi grad toga dana: jedno pogled na presveto otajstvo, a drugo energične i zgodno izabrane riječi Spalatinove umiriše bijes pobunjenih, tako da se oni zastidjeni sa svoga čina mirno udaljiše iz grada. Po tom zamijeni conte Mihajlo Draganić Vrančić nesposobna i plješljiva rektora, uredi s talijanskom posadom i gradjanstvom stražu, da pazi na grad i okolicu, pa tako se svak nadao, da je svaka pogibao minula. Ali u nedjelju 18. juna i opet se pojavi nova četa težaka, a straža čim je ugleda, pobježe, na što buntovnici nesmetano udju u grad i ravno podju pred kuću »francuskoga konsula«, izmrcvare njega i njegovu ženu, te konačno zapale kuću. Sjutradan ponoviše se nalične zgode i samo posredovanjem biskupovim spasi se opet porodica od smrti, no zato bi orobljena općinska blagajna, u kojoj je bilo nešto oko 5000 dukata. Težaci naumiše tom prilikom još i arkive spaliti, ne bi li tako zametnuli i trag pojedinom zemljišnom posjedu, koji su oni kao kmetovi obradjivali. Samo okolnost, da je medju buntovnicima bilo i nekoliko pravih posjednika, bješe razlogom, da do toga ludog čina nije došlo. Videći gradjanstvo šibeničko sve to, pograbi oružje, da se opre. Podjedno bi sazvana za 22. juna skupština, koja jednoglasno zaključi predati se caru ter u znak toga biše izvješeni austrijski barjaci.

U Trogiru došlo je radi slaboće mletačkoga zastupnika Santa Dontarina do velikih nesreća. Mnogi plemići trogirski bjehu osudjeni kao pripadnici revolucije, a dvojica od njih, sinovi municipalnoga činovnika Andrije Garagnina, bili su u Veneciji na čelu pokreta, dok se knezovi Paitoni i Califfi, liječnik Dotti, opat Dragazzo javno ispovjediše u prilog demokratskih načela. Dne

13. i 14. juna opažalo se ozbiljnih znakova pobune medju težacima, što su dolazili na sajam. Dne 15. u zoru udjoše nekolike čete u grad, ravno se zaputiše do Garagninove kuće, te joj se stadoše groziti, drugi opet potražiše opata Dragazza, no taj pobježe, našto mu pobješnjela svjetina razvali kuću; liječnika Dottija pak opkoliše na putu, prepoznaše, uhvatiše i sasjekoše. Petnaest je kuća uzastopce oplijenjeno. Patra Buccorrea izmrcvariše, Mihajla Gattinu isprebijaše na mrtvo ime i ostaviše ležeći na trgu, našto sestra njegova zatraži njegovo tijelo, da ga može sahraniti, no opazivši, da još diše, kad su joj ga donijeli, zavida mu rane i tako ga spase. Broj pobunjenih težaka svakim je trenom rasao, naročito se pomnoža oslobodjenim utamničenicima i pridošlicama iz mjesta željnih pusta plijena. Sve, što se godj nije dalo odnijeti, propade; vino i ulje curilo je preko trogirskih ulica. Benediktinski je samostan bio prepun otmjenih gospodja, koje su u njemu potražile utočišta; porodica Garagnin pobježe biskupu Pinelliju, dok se drugi posakriše po pivnicama i praznim bačvama. Konačno ostaviše pod veče buntovnici, pjani od vina i nakrcani plijenom, grad, da prinesu svojim kućama otimačinu. Sjutradan, 16., tek ih se nekolicina opet pojavi, ali Trogirani zatvoriše gradska vrata, te s visine zidina opališe medju njih top, našto se razbjegoše. Dne 17. bješe mir, kao što i u Šibeniku, ali 18. opet se podiže buna; kako su buntovnici imali izmedju stanovništva svojih tajnih prijatelja, to se opet domogoše grada i uhvatiše oba conte Califfi, Jakova, bivšeg činovnika, i Franju nećaka mu, konjaničkog časnika. S njima zajedno uhvatiše i Franjinog slugu, čija je krivnja bila to, što je bio Francuz. Još je od važnosti i utamničenje opata Dragazza. Kako mu nitko nije htio da dade utočišta, bješe prisiljen da bježi na otok Čiovo, gdje je puna dva dana lutao. Konačno umoran od muka, te umoren od žedje i gladi, usmjeli se da zadje u jedno selo, gdje su ga dašto prepoznali i zatvorili. Potom ga strpaše u isti prostor sa contima Califfi, a u narednu nedjelju podvrgoše ih neke vrste sudištu. Posredovanjem biskupa nekako je uspjelo spasiti staroga conte Califfu, dok ostala trojica biše osudjena na smrt i odmah im na javnom trgu odrubljena glava. To je bio posljednji silovit čin u Trogiru. Nakon što su pobunjeni seljaci obredali plemićke kuće, htjedoše započeti i s gradjanskima. Ali sada se gradjanstvo složi i spremi na otpor, proglasivši pod-

jedno na jednoj u tu svrhu sazvanoj javnoj skupštini cara Franju svojim gospodarom.

U Spljetu sjedio je kao glavni tajni agenat demokratske mletačke vlade pukovnik (kolunel) Matutinović. To je bio muž orijaškog rasta, marcijalnog obraza i nečuvene smjelosti, no mrzak svima onima, koji su služili pod njegovom zapovjedi, sa svoje nesmiljene strogosti, pohlepe i podmitljivosti. Čim je otišao u Zadar, ostavivši Veneciju, odmah oslobodi svoga zemljaka harambašu Marušića, koga je odsudilo vijeće desetorice na podulje tamnovanje. Marušić, u fizičnom obziru pravi kontrast Matutinoviću, bješe muž niska rasta i podmukla obraza, a sa svoga intrigantskoga karaktera došao je u sukob s mletačkom strogosti. Tek što su došli u Spljet, Matutinović i njegov drug započeše živu propagandu u prilog demokratskog pokreta; u raznim varoškim ozloglašenim kućama stadoše obdržavati sastanke, gdje je svaki po volji mukte dobivao kafe ili slatke rakije, da sluša slavospjeve o vrijednosti demokracije. Onima pak, koji bi se tome opirali, uzeli su se groziti, ter ih staviše pod pasku. Kad se početkom juna nekoliko plemića pismeno obratilo na carskoga generala u Lici, baruna Kneževića, javi im Matutinović, da ima u rukama prijepis njihova pisma, te da će oni do koji dan čin svoj požaliti. Medjutim pučanstvo nije tim manevrima nimalo bilo uzbudjeno, dapače u gradu i varošu bilo je mnogo bivših Matutinovićevih vojnika, koji su mu jezikom svojim potkopavali ugled. Uslijed toga povuče se agitator u općinsku zgradu, u kojoj je kao pukovnik stanovao, pa stade očevidno u nju unašati oružja i municije, kan da se sprema da održi podsadu. To se svakomu činilo kao uzmak, pa tako stadoše njegovi dušmani da mu paze na družinu.

Dne 14. juna uze neka žena pripovijedati, da je vidjela pukovnika, gdje se ukrcao i otisnuo u debelo more. To je bio conte Jerolim Cippico, koji je pošao u Trogir na glas, da su se onamošnji težaci pobunili. Saznavši to, sjati se veliko mnoštvo težaka na obalu, no barka, u kojoj se Cippico vozio, bješe se već dosta daleko otisnula, ali jedna druga, koja je bila bliže pri kraju, jedrila je put otoka Brača. Sada je sve stalo vikati, da je ono, »što bježi«, Matutinović. U čas se za tom barkom naklopi nekoliko oružanih ljudi, opali na puškomet puške i ubi tom prigodom

nekoga neoružanog i nedužnog Bračana, koji se vraćao kući. (Nikola de Dominis). Ova neuspjela ekspedicija ozlovolji Splječane, a pogotovo, kad se pojavi na prozoru svoga stana Matutinović i poviče: »Eto ga, koga tražite, nije utekao!« Da ne bude reprezentanta mletačkoga, conte Nikole Barozzija, zacijelo još bi iste one večeri došlo do gusta. Ali sjutradan ponovno izazivanje bješe znak za pravu bitku. Zatvoren u svojem stanu, Matutinović održa dvosatno podsjedanje s jednim slugom i ženom, koja mu je punila puške. Konačno se buntovnici popnu na krov, udju u susjednu kuću i tako provale u stan pukovnikov. Baš u čas, kad se Matutinović okrenuo protiv napadača, sruši se smrtno ranjen na tle, dok mu ženu i slugu ubiše na njegovom tijelu. Četvero sitne dječice ostade ipak netaknuto. Glavu Matutinovićevu skinuše, te je u triumfu proniješe spljetskim ulicama. Sjutradan uhvatiše harambašu Marušića u Kastel-Sućurcu, te ga onda na obali ustrijeliše, glavu odsjekoše i pridodaše pukovnikovoj. Samo Barozzijevoj energiji ima se zahvaliti, da je to jedini krvavi prizor spljetski, jer su svi oni, koje su buntovnici htjeli da potraže, bili sakriveni, a četa oružanih gradjana rasprši puškama pljačkaše, koji su već stali kružiti poput gavrana oko grada. Dne 18. juna sabere se potom skupština Splječana, plemića i gradjana, u crkvi sv. Lazara, te zaključi, da se ima poslati deputacija od četiri lica caru Franji te mu se pokloniti kao svomu gospodaru; podjedno bi izvješen austrijski barjak, a mletački skinut.

I u Makarskoj je došlo do bučnih nereda protiv plemstvu, no krvi nije bilo proliveno. Biskup Fabijan Blašković, duhovit i maran muž, raspali tvrdoglavce, propovijedajući im o bratstvu, a da im to još bolje dokaže, uhvati jednu crvenu kapu, metne ju na glavu i poviče: »Svi su oni, koji ne nose crvenkape, Jakobinci!« — I po otocima došlo je do nereda, ali u mnogo manjoj mjeri. Na Hvaru pobuni se svjetina poradi nazočnosti petorice stranaca, od kojih bjehu četvorica iz Korsike, budući da se držalo, da su tajni revolucionarni agenti. Biskup Stratiko sakri ih u svojoj palači te odaleči nezadovoljnike darivajući ih novcem. Kad je pala noć, a s njome se podjedno podigla još i silna bura, preobuče biskup svoje goste u svećenička odijela, te ih dade na udaljenijem mjestu od grada ukrcati u jedan brod, koji je plovio

za Italiju. — Na Braču je došlo do nemira s razloga, što su plemići sebi prisvajali više privilegija, nego li je trebalo. Puk na to proglasi plemstvo i njegova prava dokinutima, pa izabere dva kapetana trgovačke mornarice za poglavice, kojima izrazi želju, da bi uznastojali što prije Brač privesti pod vlast cara Franje.

Jedini Zadar ostade u svem tom pokretu miran, a znamo i zašto. Austrijski konsul Gabrielli jur je ondje izvršavao vrhovnu vlast, a providur Querini povukao se sasvim u kraj. No s takovim vladanjem providurovim nije nipošto zadovoljna bila provizorna mletačka vlada, kojoj dašto nijesu bili poznati tajni zaključci primirja u Ljubnu, a naročito mu je zamjerala, što joj još uvijek nije poslao svoga priznanja. Poradi toga posla ista vlada oružanu fregatu u Zadar dne 16. jula; na palubi bila su i dva poslanika nove uprave, Dalmatinci Dr. Angjelko Kalafatić, Hvaranin, i conte Gjanluka Garagnin, Trogiranin, čiji je brat Gjandominik bio član demokratske vlade. Fregata stigne 18. juna pod Zadar, našto podje jedan časnik na kopno, da u sporazumku s providurom priredi ceremonije iskrcavanja obiju vladinih poslanika. Querini primi časnika veoma ljubazno, ali ne zataji, prikazavši raspoloženje pučanstva, da o svečanom iskrcanju poslanika nema ni govora, a najmanje u taj čas. Medjutim se spusti fregata u razgovor s nekim brodovima, što su stigli iz Spljeta. Sada su poslanici dočuli za dogadjaje od 14. juna; Garagnin opet sazna, kako mu pobunjeni težaci oplijeniše očinski dom i u kakovoj su mu pogibli bili rodjaci. Na glas o tom buntovničkom pokretu odlučiše se poslanici mletački, budući da nijesu imali nužnih uputa od svoje vlade, vratiti se u Veneciju. Pred polazak ostaviše Queriniju tri pisma: jedno od provizorne mletačke vlade, drugo od odbora za opću dobrobit mletačku, dok su mu treće sami pisali. Ova su tri pisma tražila od providura, da bezodvlačno prizna novu vladu i da u Veneciju pošalje prisegu vjernosti od svoje strane i od vojske. Querini na to sazove časnike, izvijesti ih o sadržini primljenih pisama, našto oni, njih 159, jednoglasno uskrate zatraženu prisegu. To je bila sasvim razumljiva pojava: u Dalmaciji već je prevladalo mnijenje, da jedino dolazak austrijske vojske može uspostaviti red, pa stoga su je jedva mogli dočekati. Da požure njen dolazak, biše u Zadru izabrana četiri

poslanika, svećenik, plemić, gradjanin i težak s misijom, da se odmah spreme na put, pa ako ustreba, sve do Beča. Poslanici medjutim već se u Senju zaustaviše, gdje položiše prisegu u ruke pukovniku carskomu Casimiru, koji im obeća vojsku, čim se svrši okupacija Istre. Kad se poslanici potom vratiše u Zadar, znalo se sasvim izvjesno, da je mletačko gospodstvo u Dalmaciji dospjelo i da je zemlja došla u vlast cara Franje. Novost je ova primljena općim veseljem.

I odista, nakon što je okupirana izmedju 11. i 17. juna Istra, a malo dana potom i Kvarnerski otoci, uze se u Trstu skupljati ona vojska, koja je imala da podje u Dalmaciju. Tu je vojsku sačinjavala divizija od 4000 momaka: pet bataljona infanterije, dvije eskadrone kavalerije, artilerija i pomoćno osoblje glavnog štopa. Na čelu bijaše Ličanin general Mato Rukavina, glasovit još iz vremena Marije Terezije. Vojska se ova ukrcala u 72 broda, kojima je zapovijedao major Simpson; bilo je tude ratnih brodova s korvetom »Austria« sa 18 topova, dva šebeka, deset šalupa topnjača i šesdesetak naoružanih trgovačkih ladja. Rukavina se otisne u more iz Trsta na 25. juna, no 26. u jutro stiže tek do Pirana u Istri. Oko podne diže se oluja, a brodovlje bi raspršeno; 27., 28. i 29. prodjoše u skupljanju ladja, što se razbjegoše po svim lukama istarskog primorja. Konačno dopusti lijepo vrijeme dne 2. jula, da se pošlo na put unatoč vjetra, koji je brodovlje silio, da križa. Dne 3. pod veče stigoše do sv. Petra di Nembo gdje zatekoše dvije tovarne ladje, koje je bura ća ovamo bacila. Dne 4. pod veče pristaše u Ninu, tako da je brodovlje u cik zore sjutradan 5. jula svanulo pred Zadrom.

Medjutim sastavio je pukovnik Casimir u Senju bataljon vojske regimente Strassoldo, dva bataljona Hrvata graničara i pô eskadrone husara »Erdödy«, sve ukupno oko 5.000 momaka. On ostavi Senj na 29. juna, a već sjutradan 30. stigao je pod Zadar. Potom se u nedjelju 2. jula sastaše gradjani zadarski u gradskoj vijećnici, da polože prisegu vjernosti caru Franji. Svećenstvo, plemstvo i gradjanstvo ponavljali su u sav glas formulu, što ju je čitao arhidjakon i generalni vikar Armani, a nato svi redom staviše desnicu na krst i sv. evangjelje. Medjutim je puk skupivši se na trgu glasnom cikom »živio« pozdravljao svoga novoga vladara.

Tri dana potom stiže i general Rukavina u Zadar, gdje ga odmah još u brodu pozdravi deputacija, našto se on iskrca. Čim je stupio na tlo dalmatinsko, primi ga nadbiskup Carsana, providur Querin i svi mletački častnici. Odavle podjoše u crkvu sv. Simeona, gdje je otpjevan svečani »Te Deum«, a na to u gradsku vijećnicu, gdje se činovnici opet pokloniše zastupniku carevu. Na to progovori general Rukavina hrvatskim jezikom: »Moji dragi Dalmatinci! Virnost Vaša i Vaša hrabrenost jesu starinske Vaše kriposti. Pod krilo od obrane moga i Vašega milostivoga cesara i kralja rasti će s Vama, s Vašim unucima i naslidnicima iste kriposti. Ja se ufam, ako bude potribno, da hoćete i Vi s ostalom braćom slavnoga našega naroda, njegovim virnim podložnikom i Vašu krv proliti za obranu i veličanstva Njegova slavnoga pristolja, pod kojim biti hoćete srićni i čestiti Vi i Vaš porod do poroda!«

Austrijski vojnici, umorni od dugog. i trudnog puta, biše iskrcani i nastanjeni kod gradjana, jedino kavalerija, njih oko 400 momaka, pošla je u kasarnu. To je bio dan općega veselja u Zadru, jer su veći dio vojske sačinjavali Ličani, susjedi dalmatinski, pa tako je iza pozdrava kum kuma, tast zeta poveo k sebi u kuću.

Nitko se nije nećkao da prizna carsku vlast. Dapače i isti mletački časnici i vojnici jatomice zahtijevahu pristup u austrijsku vojsku. I u nutrašnjosti pojavi se isto: pukovnik Danese, koji je trebao da čuva Obrovac, Novigrad i Knin, predade svoja mjesta u austrijske ruke. No prije nego li će stupiti u austrijske redove, časnici i vojnici mletački zatražiše, da im se dozvoli, da se oproste s barjakom sv. Marka. Nakon što ga još po zadnji puta digoše u vis, uniješe ga u stolnu crkvu, gdje ga pukovnici Aldemani i Mihajlo Vitturi položiše na glavni žrtvenik. Potom se pope gore general Stratico, poljubi ga prvi, a onda za njim zaredaše ostali časnici, vojnici i puk; na kraj te dirljive ceremonije barjak, kojemu su kroz toliko vremena vjerno služili, bješe okupan od suza. I samog Rukavine, koji je taj čin promatrao, veoma se dojmi iskrenost njegova, no gledao je, da tomu što prije bude kraj, budući da mu se nije činio zgodnim po vjernost novo stečenih podanika.

Iza toga pošao je general Rukavina dalje, da nastavi oku-

paciju Dalmacije; prije odlaska imenova pukovnika Lusignana zadarskim guvernerom. Činilo se, da ne će najumjesnije biti, ako se sva vojska otpremi morem, premda su ceste bile veoma loše, pa stoga podje pukovnik Casimir s pješadijom dne 5. jula na put preko Knina i Sinja put Spljeta kroz Klis. Rukavina ukrca se dne 6. na »Austriju« s topništvom i konjaništvom, no bura ga prisili mirovati 7. u Morteru, tako da je tekar na 8. stigao u Šibenik. Stigavši do Vodica, primi general odaslanstvo općine bračke. On im obeća, da će glavom pohoditi njihov otok, no kako se odaslanstvo bojalo kući, dade im Rukavina kao predstavnike austrijske vojske četiri momka i jednoga kapetana od ženijskog odjela.

Pred Šibenikom baci »Austria« sidro oko podne dne 8. jula; na palubi primi Rukavina deputaciju, kojoj progovori nekoliko ljubaznih hrvatskih riječi: on je gradu Šibeniku čestitao, što se nakon toliko godina povratio pod svoga starog gospodara kralja ugarskoga i hrvatskoga. Kao što u Zadru, tako je i ovdje generala primio biskup, koji ga povede u katedralu, gdje je narod položio prisegu vjernosti, a nato podje čitava povorka u biskupsku palaču, gdje se predstaviše bivši mletački činovnici želeći stupiti u novu službu. Povrativši se general na palubu, primi posjet biskupa i njegova druga iz Makarske, Fabijana Blaškovića, ličnost nama već poznatu. Dne 9. u jutro zaputi se Rukavina put Trogira, kuda stiže još istoga dana uz zaglušnu veselu viku naroda, što se okupio na obali. Poznata nama ceremonija i tude se opetova: u katedrali je pobožno narod prisegao vjernost, a mletačko je činovničtvo primljeno u austrijsku službu. Ali to se ne svidje Trogiranima, pa stadoše glasno zahtijevati, da se Mlečani odpuste, a zadrže oni, koje je narod postavio za vrijeme anarhije. Tim povodom Rukavina se vidje prisiljenim izdati proglas, kojim narodu strogo zapovijedi u ime k r a l j e v o, da sluša i da bude miran. Dvije hrvatske kumpanije iskrcaše se na obalu, da paze, a general sam, da vidi uspjeh svoga proglasa, odgodi svoj odlazak. Dne 13. jula tek zaplovi »Austria« iz Trogira te prolazeći mimo Kaštela-Novoga sabere Rukavina narod u crkvu, gdje mu preporuči vjernost prema novom vladaru i mir. Pred veče odjedriše pred Spljet, nekako istodobno, kad je Casimir stigao kopnom.

Kao što svagdje, tako je i tude doček bio sjajan, a Ruka-

vina je isticao, da dolazi u ime bivšega i zakonitog vladara, kralja ugarskoga i hrvatskoga. Deputacija katoličkih općina bokeških dočeka generala u Spljetu, te ga umoli, da bi što prije došao k njima, no izjave odaslanika prikazaše stanje u Boki tako opasnim, da se Rukavini nije činilo zgodnim bez veće vojske poći onamo, pa stoga odluči upotrebiti i zadarske bataljune, da zaplaši Crnogorce. Medjutim podje Rukavina u Makarsku, gdje je primio prisegu vjernosti toga mjesta, kao i Poljičana. Potom se ukrca, te obišavši otoke Korčulu, Brač, Hvar i Vis, povrati se dne 31. jula u Zadar. Eto, tako je general Rukavina svršio jedan dio svoje misije; premda je ta vojna služila na čast trijeznosti onoga, koji ju je vodio, ipak nije u skladu s onim hvalospjevima, što ih je Rukavina sam sebi spjevao u svojem izvještaju za Beč, kad se povratio u Zadar. On je doduše u mnogim prilikama vrlo mudro radio, no kadikad i nešto neobzirno; njegova nagla ćud posijala je sjeme nezadovoljstva, pa tako se trebalo bojati, da će u tek okupiranoj Dalmaciji niknuti strančarski duh. To je i Beč dobro znao, pa tako, tek što se Rukavina povratio u Zadar, sazna, da će skoro doći kraj njegovoj civilnoj i vojničkoj samoupravi: civilnu je upravu povjerilo dvorskomu savjetniku grofu Thurnu, čiji se dolazak očekivao svaki dan u Zadru. Stoga naumi general Rukavina, mjesto da ga dočeka u Zadru, brže bolje zapremiti i Boku kotorsku, te stane činiti pripreme. U to je prispjelo i novih četa: jedan bataljun regimente »Strassoldo« bješe otpravljen na otoke, a drugi jedan bataljun regimente »Reisky« opet iz Obrovca i Novigrada sjedini se sa zadarskom posadom, koju su doskora pojačala dva lička bataljuna. Ova dva potonja doduše nijesu bila baš osobito čila, no ipak se našlo pet hiljada momaka spremnih na vojnu. Tako je dakle polovicom 1797. austrijska vojska u Dalmaciji brojila oko 5.000 momaka.

Da se uzmogne sva ta sila otpremiti u Boku, koju je valjalo okupirati, trebalo je sjediniti sve raspoložive ratne ladje, kojih je bilo sedamnaest. Najviše ih je još bilo iz mletačkoga doba, zaostavših po raznim istarskim i dalmatinskim lukama. Dne 10. augusta bješe već sve spremno, te unatoč protivnog vjetra Rukavina se otisne u more put Kotora. Bokelji su bili najnepokorniji i najnemirniji od svih žitelja jadranskoga primorja, što je padom republike mletačke zapalo Austriju. Oni, snabdjeveni mnoštvom

privilegija, koja su im zajamčivala potpunu samostalnost, nijesu nikad gledali u Mlečanima svoje gospodare, već samo protektore. Načinom života i vjerom opet su se izmedju sebe razlikovali, jer se jedni zanimahu pastirstvom i mršavim poljodjelstvom, a drugi, primorci, ribarstvom i brodarstvom, od kojih je jedna trećina žitelja bila katolička, a druge dvije pravoslavne. Dakako, ta je vjerska opreka bila razlogom nutarnjega razdora i nesloge. Od velikog dojma bilo je susjedstvo crnogorsko, a baš to i jest razlogom, što u Boci senat mletački nikad nije došao do znatnije prevlasti. No Venecija je Boku trebala kao zimsku staciju za svoje levantinsko brodovlje, pa je stoga imala tude tek pravo nešto vojske nastanjivati po nekim kulama, namjestiti jednog providura s nekoliko činovnika. Inače bješe Boka posve samostalna. Medjutim, premda je vladika crnogorski bio u neku ruku duhovni poglavar Bokelja, ipak oni nijesu težili da se sjedine s Crnom Gorom voleći svojoj osebujnoj slobodi izmedju nemoćne Venecije i apsolutističkoga vladike. Dakako, kasnije, u doba ideje narodnosti, ti se nazori pravoslavnih Bokelja izmijeniše.

Kad se dne 20. maja saznalo u Kotoru, da je Venecija propala, nastade opće komešanje. Mletački knez Soranzo, izvanredni providur, bješe pozvan, da sazove skupštinu svih općinskih skupštinara. Ta skupština, držana 22. i 23. maja, odlučila je, da se nema ništa promijeniti u Boci, dok se točno i jasno ne sazna, što se zgodilo u Veneciji i koje su posljedice toga dogadjaja. Ali pored toga ipak bi jednoglasno zaključeno, da Boka nikad ne će priznati francuskoga gospodstva. Pravoslavni Rišnjani, koji su došli u velikom broju na skupštinu, javno uzeše zahtijevati, da im se kaže, gdje se čuva hrana i oružje za eventualnu obranu. Njihovoj želji zadovoljeno je nekim odgovorom, no nije im se htjelo dozvoliti, da se na svoje oči uvjere o istinitosti njegovoj, očito, jer se Mlečani pobojaše, da će im onaj tren oplijeniti spremišta. Sada zatraže Rišnjani, da im se dozvoli da ostanu u Kotoru, da budu za slučaj nevolje na obranu gradu, no odgovoriše im i opet, da zasada još nema pogibli, pa da su stoga izlišni. Medjutim Rišnjani ne htjedoše da odustanu od svoga zahtjeva, pa stoga konačno privoli providur na to, da od svake općine njih po deset ljudi ostane u Kotoru pod oružjem s mletačkom

vojskom. Malo potom vrate se kući iz Venecije oni Bokelji, koje je vlada u oči svoga pada poslala kući. Dašto, sada nasta ponovno komešanje. I opet bi pozvana u Kotor opća skupština, na koju su skupštinari došli u pratnji jakih oružanih četa. Knez Soranzo ne htjede ih stoga da pusti u grad, već samo skupštinare. Mostovi naime, što se spuštahu s gradskih vrata, odmah se digoše u vis, čim preniješe skupštinare, tako da je njihova oružana pratnja morala ostati van gradskih utvrda. Ova je druga kotorska skupština zaključila, da ne će priznati n o v e mletačke (demokratske) vladavine, te se podjedno pismom obrati na vladiku crnogorskoga, da bi Bokeljima pomogao, ako bi Francuzi na njih navalili. Pored toga još je skupština imala poprimiti mjere, da čini red, no to joj nije uspjelo. Vjetrić slobode, što je u to doba svagdje pirio, podigao je i Bokeljima glave. Težaci stadoše zahtijevati (kao i u Dalmaciji), da im se oprosti plaćanje poreza, a uslijed općenite uzbudjenosti i nastalih prepirki došlo je tamo amo i do ubijstava, dapače rišnjanske barke opljačkaše jedan bogato nakrcani turski brod. Trebalo je oštrih mjera i zapovjedi, dok je opet došlo do reda, a tursku ladju oslobodilo.

Medjutim stiže 20. juna glas, da su Austrijanci okupirali Istru, te da marširaju na Dalmaciju. Sada se sasvim trebalo odreći nadâ, da će se opet uspostaviti staro mletačko gospodstvo, te pomisliti na izbor novoga vladara. U taj tren Bokelji raspadali su se na tri stranke: jedni, a to su bili svi pravoslavni, pozivali su u pomoć Crnu Goru, s kojom ih je i onako vezalo vjersko čuvstvo, drugi opet gledajući u Austriji zakonitu baštinicu mletačku, htjedoše doći pod austrijsku upravu, kao što su živjeli za gospodstva mletačkoga. Konačno bilo je i takvih, koje su dobili agenti n o v e mletačke vlade na svoju stranu. Ali iz ovog se meteža nadala i Turska kakovoj koristi, pa pošalje u tu svrhu poslanika svoga na Cetinje, gdje on ponudi vladi u ime svoje vlade, da će sultan priznati neodvisnost Crne Gore, ako mu ustupi jedan dio Boke, dok će drugi biti crnogorski. Dva pustolova, neki Prus imenom Witsch i neki Talijan, koji se izdavao pod imenom conte Gaspari, bili su kao portini agenti neko vrijeme od znatnog upliva na vladiku, no njih je pretekao agent nove mletačke vlade, imenom Jovović, koji upravi na vladiku ovo pismo:

Sloboda! Jednakost!

Privremena mletačka uprava gradjaninu Petru Petroviću, vladiki crnogorskom.

Da se pospješi opća dobrobit, te da se podje za primjerom ostalih evropskih naroda, ovo se veliko vijeće odreklo svoje vlasti dne 12. maja ove godine, te predalo vrhovnu vlast narodu mletačkomu, kojeg su za pet vijekova progutali njegovi patriciji.

Tek što je ova privremena uprava došla do vlasti, odmah je pogledala na one časne ličnosti, što štite vjeru, krepost i znanje, te ih moli, da bi s njom skladno radili, te tako se zajednički pobrinuli oko opće dobrobiti.

Medju ovim časnim ličnostima Vas na prvom mjestu štuje, gradjanine vladiko, Vi koji kao novi Aron upravljate i poučavate stado božje, što Vam ga je Bog povjerio. Vi, koji ste kao novi Mojsije na čelu junačkih falanga Vaših sugradjana te ste s njima jur mnogo puta sjajnih dokaza Vašega prijateljstva iskazali republici mletačkoj.

Gradjanine vladiko, ako je aristokratska Venecija imala sreću i slavu ubrajati Vas kao svoga osobitog prijatelja, kojim tek povjerenjem ide Vam u susret demokratska Venecija? Ona je ušla u posjed svojih starih prava, sastoji se od slobodnih ljudi, kao što su i Vaši sinovi, odana je kreposti, te takova se eto obraća na Vas, gradjanine vladiko, te Vam po našem drugu i gradjaninu Jovoviću javlja proglas naše uprave. Ona Vas moli za Vaše prijateljstvo i poštivanje.

U Veneciji 9. juna godine I. talijanske slobode.

Teško da će tko vjerovati, da je ovo pismo smutilo politiku vladičinu. Pa ipak je tako bilo! Vladika osjeti, da izmedju Turske i Francuske (koja je stajala iza n o v e Venecije) nije tako lako birati, pa tako je nagadjao, koja će stranka biti uplivnija. Navala Turaka na Crnu Goru mogla je biti opasna, dok je akcija u d a l j e n e Francuske ipak izgledala mnogo slabija. No kako se radilo o tom, da se preteče Austrija, jedna k a t o l i č k a velevlast, to se u taj par u Veneciji krio bolji saveznik, pa tako se i izdašnijim činilo prijateljstvo jakobinsko nego li janjičarsko. Tako se dakle vladika odluči za demokratsku stranku mletačku, te dozvoli njezinim agentima, da rade po Boci njegovom pripomoći. Osmanlijski poslanik opet videći taki pravac crnogorske politike

povrati se kući preko Dubrovnika, gdje se ukrca na neku austrijsku ladju, na kojoj odade sve, što je znao o vladičinom radu.

Uskoro se pokaza plod vladičine politike: za malo dana pobuniše se svi žitelji u Grblju (Župi) medju Kotorom i Budvom, a prividur nemoćan, da opet uspostavi red, bješe srećan da je imao mira u Kotoru i inim primorskim mjestima. Crnogorci udjoše kao oslobodItelji u Grblje (Župu) te posjedoše općine Majnu, Pobore, Braiće i Budvu, da tobože učine red, dok se potajno odlučiše definitivno ondje smjestiti.

U isto se doba saznalo, da Francuzi smjeraju posjesti Jonsko otočje. Od Krfa do Bara i Kotora bješe tek skok; oni ne bijahu više udaljeni protektori, kojih se nije trebalo bojati, nego se samo od njih nadati, već moćni susjedi, kojih se trebalo osloboditi pod svaku cijenu. Usljed toga prestade demokratska i francuska stranka u Boci, šta više, i isti Crnogorci ostaviše ono, što su osvojili istom brzinom, kojom to i osvojiše, a Bokelji se u toj nevolji obrate na Austriju kao jedinu silu, koja ih je mogla obraniti. Početkom juna sastane se kod sv. Marije od Škrpelja blizu Perasta treća skupština bokeška, koja doznači trideset talira za putni trošak onoj deputaciji, koja je imala da podje do generala Rukavine u Spljet i njega zamoli za pomoć. Poznato je nama, da se on nije mogao odmah onamo krenuti, tako da je tek 10. augusta razapeo jedra, da ispuni svoje obećanje.

Sve ga je jedva dočekalo. Mala talijanska posada u Kotoru bješe neprestano na nogama, dok su mletačke ladje jednako križale po svim bokeškim mjestima. U to se nered poveća još i time, što se Rišnjani i Peraštani potukoše, a Krivošijani stadoše haračiti okoliš Herceg-Novoga; bilo je odista krajnje vrijeme, da stranac učini red. Još malo dana prije nego li će poći na put, general Rukavina pošalje u Boku jednog agenta s proglasom (od 1. augusta), u kojem primi do znanja svojevoljnu predaju Boke Austriji, te podjedno obeća svaku dobrobit i sreću, te poštivanje privilegija. Ta je novost prihvaćena velikim veseljem, a barjak sv. Marka smjesta je skinut i zamijenjen austrijskim.

Austrijsko se brodovlje usidri pred Herceg-Novim dne 20. augusta, a onda posjede tamošnju tvrdjavicu jedna kumpanija graničara. Općinski magistrat odmah se zaputi na palubu generalu, gdje mu se pokloni. Dne 21. augusta iskrca se Rukavina i

primi prisegu vjernosti od strane bokeškoga pučanstva, ponajprije u grčko-istočnoj crkvi, a onda u katoličkoj. Zvona i topovi primješavahu se radosnoj klici svjetine, te javljahu veselu novost. Dne 22. digne »Austria« sidro i podje do Veriga; na veče bješe u Lepetanima, gdje Rukavina primi poslanstvo općina grada Kotora i Luštice. Dne 23. udje Rukavina u zaljev kotorski. »To je bio sjajan prizor, izvješćuje on dvor; — s jedne i druge obale nižu se slavne općine Perast, Prčanj i Dobrota spojene izmedju sebe dvorcima i gradinama, tako da se pružaju u duljinu od preko deset milja s jedne, a dvanaest milja s druge strane sve do luke kotorske. Tornjevi bijahu barjacima okićeni. Od kućnih prozora visjeli su bogati sagovi i šareno cvijeće. Više od stotinu ladja nakićenih barjacima bješe smješteno uz obalu, imajući na velikom jarbolu carski austrijski barjak, dok je more bilo posuto ladjicama, kojima su upravljali sjajno odjeveni veslači. Te su ladjice do generala dopremale općinske načelnike, da se poklone caru. Medjutim cijelo je vrijeme taj sjajni prizor uzveličavala neprekidna pucnjava iz pušaka i topova, kojima su bistrom jekom odgovarale visoke planine.«

Tek 24. augusta u jutro stiže general u Kotor, gdje ga dočeka slavoluk na kopnu. Katolički biskup Rikamarić primi Rukavinu sa četrnaest kanonika, svi u svečanom odijelu, te ga potom uvede u crkvu pod baldakin. Tri graničarske kumpanije stojahu u dva reda, kroz koje prolažaše general s pratnjom, a prozori kućâ bili su posuti raznim improviziranim pjesmicama, kako to Dalmatinci još i danas vole činiti; dašto te su pjesme više zgodne, nego duhovite. Poslije prisege u crkvi katoličkoj sve je pošlo u grčko-istočnu, gdje je Rukavini predano sjajno oružje: dugačak djeferdar sa tri srebrom okovane torbice za naboj, kriva sablja i dvije kubure, isto tako divne, kao što je bilo i ostalo oružje. Taj se dan svršio banketom i rasvjetom.

Sve je ovo raspršilo stranku vladike crnogorskoga. Kad je tri dana iza toga Rukavina pošao na put, da u Budvu uvede jednu kumpaniju, sastane nasred puta kod nekog malenog mjesta vladiku, gdje mu dolazi u susret. Obojica podjoše u barku, te tako doploviše morem do Budve. »Ovdje, javlja Rukavina u Beč, predade mi vladika gradske ključe, uvjeravajući me, da je Budvu svojedobno zauzeo u ime Njeg. Veličanstva cara, jer se bojao, da će

doći do moga odlaska u mjestu do smutnja, budući da su pristaše Francuza pobunili protiv carskoga dvora nekoliko ljudi.« Po Budvi vidjevalo se barjaka s napisom »Živio Franjo II.«, a Rukavina se zapravo nadao sasvim drugom dočeku, pa stoga i piše u Beč: »Ja sam mu se (t. j. vladici) najljepše zahvalio na vjernosti, što mi ju je iskazao, i obećao mu, da ću njegove lojalne usluge javiti Njeg. Veličanstvu.« Prisega bi svagdje svečano položena, a općine Majna, Pobori i Braići istom ceremonijom zauzete i uz isti entuzijazam. Vrativši potom vladici posjet u manastiru Stanjevićima, tik granice crnogorske, okrene Rukavina natrag u Kotor, gdje mu bješe prva briga, da uredi provizornu upravu. Ponajprije smjesti svoje čete po utvrdjenim mjestima, popravi obrambene točke, pobrine se za živež, a galije mletačke bjehu odredjene, da paze po moru. U svemu tomu Rukavina se pokazao više kao iskusni vojnik, dok se kod organizacije provincijalne uprave naime vidjelo, da je tome poslu nevješt. U Budvi bi uredjeno upravno vijeće, koje se sastojalo od tri plemića i tri plebejca, a ovima je predsjedao kapetan posade. Za malo dana već se pojavi rvanje staleža: jedan plemićki vijećnik, neki Bubić, vazda se isticao kao odrešiti pristaša Austrije, pa se stoga izbor njegov nije svidjao vladici, čiji je utjecaj kod pravoslavnih još uvijek bio znatan, unatoč onog tobožnjeg sjajnog dočeka, kojim se povjerljivi Rukavina dao opsjeniti. Zaboravivši na prisegu svoju, stanovnici Budve poruče Rukavini, da će pozvati Crnogorce, ako ne makne Bubića. I odista general se pokori volji većine, te Bubića zamijeni žestokim propagatorom revolucionarnih ideja, Markom Zanovićem. Ovakih je političkih pogrješaka Rukavina učinio dosta, tako da je time samo bodrio dušmane austrijske.

Uslijed toga odlučiše se u Beču već prije, da se odijeli vojnička uprava od civilne. Izabran bi za civilnog upravitelja grof Thurn, no kako je on tek 14. augusta stigao u Zadar, morao se ondje zadržati kroz više dana, da uredi prve poslove dalmatinske. Tekar početkom septembra zaputi se u Kotor, no i sada su ga zadržali protivni vjetri. Za cijelo to vrijeme čekao je Rukavina u Herceg-Novom na dolazak Thurnov, no videći konačno, da ga nema, a znajući, da je sam lično nuždan u Zadru, podje na put 3. oktobra. Ali tek što stiže do Oštrog Vrha na ulazu u Boku Kotorsku, opazi pred sobom u daljini od nekoliko milja Thurnovo brodovlje, koje se primicalo boreći se s protivnim vjetrom. Sada se Rukavina vrati u Novi, gdje se sjutradan iskrcao Thurn. Dne 5 oktobra oprosti se Rukavina sa svojim nasljednikom i otplovi put ušća Neretve, otkud podje pregledavši Fort Opus, Imotski, Vrgorac, Sinj i Vrliku do Knina, kud stiže 22. oktobra. Time je slava njegova svršila, jer on je povrativši se u Zadar odsada dalje (do 1801.) ravnao isključivo vojničkim poslovima dalmatinskim. Grof Thurn povede sa sobom generala Bradyja, tog imenovanog upravitelja civilnog i vojničkog za Boku Kotorsku. Sada primiše Thurn i Brady ponovno dne 15. oktobra prisegu vjernosti od naroda u Kotoru i Budvi, dok od svoje strane obećaše oba časnika carska poštovati bokeška privilegija. Službenim proglasom od 15. oktobra objavi grof Thurn, da je Boka Kotorska u ime Njeg. Veličanstva posjednuta, te obznani podjedno imenovanje generala Bradyja.

Eto tako je Austrija ušla u Dalmaciju i Boku Kotorsku, svagdje primljena od naroda oduševljenjem. Tomu je oduševljenju inteligencija dala oduška i u glavnoj želji za sjedinjenjem s Hrvatskom.

3. Prvi pokret dalmatinski za sjedinjenje s Hrvatskom.

Isticanje državopravne pripadnosti Hrvatskoj prije god. 1797. — Ideja sjedinjenja nikla je kod klera i inteligencije za anarhije. — Djelovanje generala Rukavine u tom pravcu. — Nesklonost dvora sjedinjenju.

Pored svega toga, što je Dalmacija bila od sredine XV. vijeka za Hrvatsku koliko izgubljena, ipak se s njom u državopravnom smislu i nadalje računalo. U prvom redu nosio je ban vazda naslov hrvatsko - dalmatinsko - slavonskoga (banus regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae), a od polovice XVI. stoljeća dalje i sabor (congregatio generalis regnorum Croatie, Dalmatiae et Slavoniae). Prije toga vremena naime bila su dva sabora (kao što i dva bana), posebni slavonski i posebni hrvatsko-dalmatinski. Ali ne samo da hrvatski sabor vazda u svom naslovu i u naslovu kraljevstva ističe Dalmaciju, nego to radi i ugarski sabor svaki puta, kad govori o Hrvatskoj.[1])

[1]) Gl. zak. čl. X. : 1606., CXX. i CXXII. : 1715, VII. § 4. : 1723., XIX., XXXV. § 9. : 1729., LIX. i LXI. : 1741., XXVI. § 14. : 1790/91., II. : 1805., V. : 1808.

Dapače još početkom XVI. vijeka, kad su Mlečani imali samo primorske gradove, bilo je mnogo opravdane nade, da će izgubljeno biti povraćeno. God. 1509. naime složi se Cambrayska liga nekih zapadnih država, koja je išla za tim, da se uništi mletačka republika, a posjed njezin razdijeli. U ligu bude pozvan i ugarsko-hrvatski kralj Vladislav II. (1490.—1516.). Saveznici su mu izrijekom poručili, neka udari na Dalmaciju, dok će oni s kopna talijanskoga i istarskoga zaskočiti Veneciju, jer da su mu je oteli Mlečani i onako nepravedno! Ali kraj sve dobre volje kraljeve i neumornoga nastojanja Hrvata Trogiranina Petra Berislavića, docnijega bana hrvatskoga, ipak nije ništa učinjeno. Cijelu je akciju zatezanjem osujetio glavni kraljev savjetnik, ostrogonski nadbiskup Tomo Erdödy, potajni prijatelj mletački.

Uza sve to ipak nije napušteno pravo na Dalmaciju s hrvatske strane, šta više, od druge polovice XVI. vijeka dalje išlo se za tim, da se Dalmacija ne samo državo-pravno, nego i teritorijalno bar markira. U tu svrhu naime stadoše protezati pojam Dalmacije na hrvatsko primorje od ušća Zrmanje do Trsata i Rječine, dapače na Vinodol i na jedan dio ličke županije, — to jest na opseg senjske (uskočke) krajiške kapetanije. To nam jasno dokazuje zak. čl. XXXII. od god. 1596., u kojem se kaže: «Gospodin grof Zrinski izjavio je, da posjeduje u Dalmaciji na primorju jadranskom (in Dalmatia circa littora maris Adriatici) neke gradove, kao što su Grobnik, Bakar i Hreljin«, — na dalje gvardijan Glavinić u svojoj historiji trsatskoga manastira izišloj god. 1648., pa kranjski pisac Valvasor u svojoj historiji Kranjske, koji na pridodanoj karti (Vol. IV. 79) pod Dalmacijom razumijevaju gore spomenuti teritorij, pa napokon jedan popis o stanju Vojne krajine hrvatske od 23. aprila 1672., u kojem se čita: »Dalmacija, naime onaj kraj što leži uz more Jadransko«, s mjestima: Senj, Prozor, Otočac, Brinje, Karlobag i Ledenice. Dapače magjarski historik ježovita Timon kaže u svojoj knjigi »Imago novae Hungariae« izišloj u Beču 1754., da se »u austrijskoj Dalmaciji» (in Dalmatia austriaca) nalaze mjesta Rijeka, Trsat, Bakar, Kraljevica, Senj i Podgorje (Morlachia) do ušća Zrmanje. Dašto, Timonu je pred očima Vojna Krajina, (Podgorje i Senj) i pod upravom nutarnjo-austrijske komore stojeća, a još 1670. zaplijenjena imanja grofova Zrinskih i Frankopana, koja ih je tobože za 500.000 for. kupila i dala se po zagrebačkom kaptolu god. 1692. uvesti kao gospodar, to jest kao ugarsko-hrvatski velikaš.

Ovako je sve bilo do velikoga turskoga rata poslije druge podsade bečke (1683.—1699.). Poznato je, da je tom prilikom Venecija bila saveznik kralja Leopolda I. Kad se u martu 1684. sklapao ugovor, umetne bečki dvor u svoj formular stavku, da se imadu osvojena zemljišta vratiti prijašnjim vlasnicima, cijajući očito kod toga na osvojenja mletačka u današnjoj Dalmaciji, a negdašnjoj Hrvatskoj. Ali i dužd je dobro shvaćao namjeru bečku, pa je stoga tražio pobliže razjašnjenje ove stavke. Odgovoriše mu, da car nikako ne može da napusti osvajanja u Dalmaciji, pošto bi mu zato trebala privola Ugarske (odnosno Hrvatske), čija je Dalmacija nekoč bila. Nakon duljega pregovaranja pristade konačno Venecija na zahtjev bečki i tako je došlo do sporazumka, da će Venecija ustupiti Leopoldu I. sve ono, što je nekoč pripadalo kraljevini Ugarskoj, dakle izravno Hrvatskoj. Dašto, kad se god. 1699. sklapao u Karlovcima mir, nije na tu točku ugovora nitko pazio, pa tako je Venecija bez neprilika zaokružila svoj »acquisto vecchio».

Gotovo istodobno radi neumorno Senjanin Pavao Rittter Vitezović († 1713.), da sabere po raznim arkivima podatke, koji dokazuju pripadnost Dalmacije, Bosne i Srbije ugarskoj kruni, odnosno po njoj kraljevini Hrvatskoj. Rezultate svoga istraživanja sabrao je u spisu »Croatia rediviva regnante Leopoldo magno«, koji je izišao u njegovoj štampariji u Zagrebu godine 1700. Nuzgredice samo spominjem, da je u tom istom spisu Ritter nazvao slovenačke zemlje (Kranjsku, Štajersku i Korušku), budući da mu je Slaven toliko, koliko i Hrvat, — Croatia Alpestris (Planinska Hrvatska), izraz, koji je u jednoj hrvatskoj političkoj grupi u XIX. vijeku dobio neko znamenovanje. Ponovno se stalo raspravljati o državopravnoj pripadnosti Dalmacije za vladanja Josipa II., kad se god. 1785. na službeni poziv tim pitanjem zabavio učeni magjarski historik Gjuro Pray, dokazujući, kako Dalmacija ravno pripada svetoj kruni ugarskoj, odnosno Hrvatskoj.

U tom se sastao ugarski i hrvatski sabor 1790. i 1791., na kojem se Hrvati odrekoše autonomije u korist Ugarske »sve dotle,

dok se ne osvoje oni krajevi Hrvatske, koji su danas pod Venecijom i Turskom i dok se tolik broj županija ne nadje na okupu, da Hrvati sami uzmognu uzdržavati jednu političku oblast.« Dakle je jasno, da je tada hrvatski sabor imao na umu buduće sjedinjenje Hrvatske s Dalmacijom, koju smatra unatoč toga, što je bila u mletačkim šakama, dijelom svoje domovine.

Medjutim se primače doba propasti republike mletačke. Već smo prikazali, kako se snažno dojmio taj dogodjaj žitelja dalmatinskih. Tim pak povodom otpreme varošani Spljeta, Trogira i Šibenika poslanstvo popu Ignaciju Bakotiću u Kastela, mužu na glasu s osobite mudrosti, učenosti i ljubavi spram puka. Bakotić im otprilike odgovori ovako: dosada bili ste podanici republike mletačke, pa ste joj bili i obvezani prisegom vjernosti. No sada je ona propala, nema je više, pa tako možete sami birati sebi novog gospodara. Ja vam svjetujem, uzmite ugarsku krunu, pa da se tako kao dio hrvatske države, s kojom ste u stara vremena bili u zajednici, opet združite. Pučani, čuvši ovaj savjet, prihvatiše ga i pozdraviše velikim veseljem. No istodobno sastaše se u Spljetu i gospoda na dogovor, šta da rade (koncem maja). Posljedica toga dogovora bješe, da se tada čuveni književnik dr. Julije Bajamonti posredovanjem Jurja Politea obratio na fra Josipa Kukavicu u franjevačkom manastiru u Poljudima (na Dobrom) kod Spljeta, vrijednog starca, koji je nekoč u mladosti učio nauke u Ugarskoj i tamo dugo boravio, s molbom, ne bi li on htio odnijeti u Beč caru Franji, ili u Budim palatinu Josipu ponudu njihovu kojom se podlažu pod krunu ugarsku; no visoka starost fra Kukavice, bješe mu već 70 godina, nipošto nije dozvolila toga putovanja. Sada se spljetska gospoda dne 7. juna na veče i opet skupiše u stanu plemića Nikole Capogrossa Cavagnina, i to kanonik i gradski župnik don Andrija Meneghetti, kanonik i profesor bogoslovlja don Nikola Didoš, pa plemići conte Franjo i Jakov Cindro, Ivan Manola, Andrija Bilić i mnogi drugi. Nakon duljeg raspravljanja zaključe, da će se pismom obratiti na carskoga generala baruna Antuna Kneževića u lički Gračac, neka bi im on posredovao kod kralja poradi sjedinjenja. Pismo pak imao je odnijeti generalu Antun Bakotić, brat već pomenutog kastelanskog popa don Ignacija Bakotića.

Eto ovo bješe prvi glas o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom od strane Dalmatinaca samih nakon toliko vijekova. Istina je, ta se ideja lako mogla i sama od sebe roditi u glavama tadanje inteligencije, jer bješe sasvim prirodna stvar, a inače još fakat potkrepljen starijom literaturom, naročito Lucijevim djelom (od god. 1666.), no ipak znamo i to, da su je tada poticali još i tajni carski agenti i činovnici, kao primjerice conte Gabrielli carski konsul u Zadru. Šta više, čini se, da je taj austrijski pouzdanik povjerio tajne zaključke pregovora utanačenih u Ljubnu providuru Queriniju, jer se samo tako može i daje razumjeti njegovo ponašanje.

Skoro potom stiže u Dalmaciju poznati nam fra Andrija Dorotić. Odmah po svom dolasku u Spljet (12. juna) sazove on na dogovor u samostan u Poljude glavne muževe iz onoga kraja. Tom prigodom bi zaključeno poslati deputaciju u Beč caru Franji i zatražiti sjedinjenje s ugarskom krunom, to jest s Hrvatskom. Iz Spljeta podje fra Dorotić u Trogir i Šibenik, pa otale u Karin, gdje su svagdje po tajnim sastancima stvoreni jednaki zaključci. Uto plane po zemlji poznata nam već anarkija povodom onog proglasa. Prosti puk ne htjede ništa da čuje o novoj mletačkoj vladi »jakobinaca i židova«, a inteligencija opet, protiv koje se puk poglavito bunio, trebala je snažne i krepke pomoći, da spase svoje imanje ili bar život. U tako kritičkim vremenima vazda su historijske tradicije i narodne težnje nailazile na veliku cijenu, pa tako se eto sav narod u Dalmaciji složio u želji, da mu bude car Franjo gospodarom, i to kao kralj ugarski, hrvatski, dalmatinski i slavonski. Time se Dalmacija odmah u početku postavila na osnovu hrvatskoga (historijskoga) državnoga prava gledajući u njemu onaj pravni naslov, koji joj potpunoma osigurava i omogućuje mirnu budućnost nakon pada republike gospodarice. Šta više, puk je stao tražiti, da se pronadju privilegija i ugovori bivših kraljeva ugarsko-hrvatskih. Tako je fra Josip Glumac u Šibeniku prepisao sve stare povelje (dašto, iz Lucija), preveo na hrvatski i dao čitati puku. Očito je, da je puk mislio, da mu se i taj puta s kraljem dogovoriti i nagodbe sklapati!

Kad se uzbudjenost pučka malo slegla, sastaše se u jutro 16. juna u Spljetu u velikoj dvorani bolnice sv. Lazara svi gradski

staleži; bilo je na okupu oko 600 ljudi. Na toj su skupštini govorili don Pavao Kovačić, don Nikola Didoš i don Andrija Meneghetti. Zaključeno bi predati se pod vlast kralja Franje, a sjutradan da se odabere svečana deputacija, koja će poći u Beč, te se ondje pokloniti novom vladaru, ter mu položiti prisegu vjernosti. Potom bi u nedjelju 18. juna svečano izvješen carski barjak, nakon što ga je nadbiskup Cippico blagoslovio iza svečanog »Te deuma« u katedrali sv. Dujma.

Na glas o tim spljetskim dogadjajima sastade se javna skupština i u Drnišu, gdje je takodjer zaključeno (20. juna), da se odabere depucija, koja će poći u Beč. Obje se ove deputacije otputiše iz Spljeta dne 21. juna na veče, te se iskrcaše u Senju. Ovdje se sastanu s austrijskim pukovnikom poznatim nam Cazimirom, koji ih uze nagovarati, da njemu na ruke polože prisegu vjernosti, i da ne idu dalje u Beč, jer je i onako na to od Njeg. Veličanstva ovlašten. Tako se i zbude. Deputacije se vrate kući, a s njima i pukovnik Cazimir, koga je za kratko vrijeme izmijenio general Rukavina.

Medjutim se još prije spljetske skupštine sastade zbor franjevaca u Karinu, na kojem bijaše nazočan fra Andrija Dorotić, a predsjedao mu fra Paškal Sekula. Zaključeno bi predati se caru Franji kao kralju ugarsko-hrvatskomu, jer će tako naći »potrebite zaštite, a kod hrvatskoga naroda obrane protiv svakoga pokušaja tudje prevlasti. To je želja našega puka, to je odluka gradskih zastupstva«. Adresu pak imao je u Beč odnijeti i predati novom vladaru fra Dorotić, komu zbor franjevački izdade ovu punomoć: »Budući da je dalmatinsko kraljevstvo ostalo bez zakonite vlasti, kojoj su se nekoč svojevoljno ovi pučani podložili, i budući da su se za to na nas obratili poglavari od osamdeset i četiri prijedjela i župa upravljenih od redovnika nama podloženih, iskazujući živu želju koju imadu, da se združe s pukom kraljevstva hrvatskoga, s kojima bijahu u stara vremena kao združeni dio pridruženi kruni ugarskoga kraljestva, moleći nas, da bi se zauzeli za ovaj velevažni posao i budući nam dao na znanje prepoštovani opći zamjenik grčkoga (srpsko-pravoslavnoga) pučanstva Zelić, da je jednaka želja svih hrišćana od njega zavisećih, za to želeći mi potpomoći pravedne

želje svih nalažemo vama, da odete višnjemu prijestolu Njeg. Veličanstva cara i kralja, da ga zamolite, neka blagoizvoli primiti ovu svojevoljnu njihovu prostodušnu predaju s uvjetima i jednakim pravima rečenoga naroda dajući vam u tom potpunu oblast sa strane gori rečenoga puka Dalmatinskoga, da uznastojite dovršiti to pridruženje prema naputcima, što vam ih dadoše poglavari općina Spljeta, Trogira, Šibenika i Obrovca. U Karinu 14. rujna 1797«.

Poznato nam je već, kako je protekla sama okupacija Dalmacije, a istaknuo sam već i to, kako je general Rukavina nailazio svagdje na oduševljeni prijem upravo poglavito poradi ideje sjedinjenja s Hrvatskom. Fra Zlatović, na osnovu savremenih zapisa, a naročito dnevnika fra Josipa Glumčevića, piše: »Kad je cesarska vojska došla, mal da se ne ponoviše smutnje i neredi. Na glas, da je to vojska njemačkoga cesara, puk se stade buniti vikati: ne ćemo Nijemca! Dosta se htjelo dokle si uglaviše, da je cesar još i kralj Ungarije, o čemu se jedino osvjedočiše, kad na sreću general Rukavina mogaše ih hrvatskom besjedom uvjeriti, da je on Hrvat i da na ime ugarsko-hrvatskoga kralja zaposjeduje Dalmaciju.«

To nam sve potvrdjuje sam Rukavina. U svom izvještaju, nakon okupacije Dalmacije do Neretve, piše on (3. jula) ovako: »Ova je pokrajina prožeta najlojalnijim čuvstvima spram ugarskoga kralja. Da se učini red i mir, dovoljno je što prije urediti valjanu zemaljsku upravu, a ja sam već primio prisegu vjernosti ovog čuvenog naroda ugarskomu kralju. Ja ovdje ponavljam ono, što sam već kazao u mojim ranijim izvještajima: svi slojevi pučanstva i sveukupno žiteljstvo položilo je prisegu vjernosti našem uzvišenom vladaru kao kralju ugarskomu. Ja sam u tu stvar uložio svu moju radinost, da narod podučim; s propovijedaonica po crkvama tumačio sam skupljenom narodu, da je Njeg. Veličanstvo car podjedno i kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Pod prisegom sam ga uvjeravao, da sam poslanik ugarskoga kralja, donosioc prava, reda i milosti u ime Njeg. Veličanstva kralja ugarskoga, pa kad se narod uvjerio o istinitosti mojih riječi, odmah je položio prisegu. No možda mi i ne bi vjerovali, da nijesam sin toga naroda (naime Hrvat) i porodice, koja je u toj pokrajini

(to jest Dalmaciji) poznata. Prema tome ja sam Dalmatince uvjeravao, da će u zemlji biti provedena ugarska uprava, kako je bila u doba njihovih pradjedova, podanika ugarske krune, a to da je u skladu i s pravima Njeg. Veličanstva na tu pokrajinu i sa željom izraženom od svega pučanstva.«

No u Beču mislilo se o tom sasvim drukčije.

Kad je pukovnik Cazimir nagovorio u Senju onu dalmatinsku deputaciju, da ne ide u Beč, onda mu je ona predala adresu za sjedinjenje. Ovu adresu poslao je pukovnik na grofa Ivana Erdödyja kao bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ban pak odaslao je adresu ugarskoj vladi, odnosno palatinu, a ovaj konačno ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beč. Ugarska dvorska kancelarija podastrla je kralju ovu adresu dne 10. jula s dodatkom, da se je ne samo Dalmacija, već i Boka kotorska odlučila predati previšnjoj zaštiti.« Tadanji prvi carski doglavnik, ministar spoljnih posala barun Thugut, već je prije toga po austrijskom konzulu u Zadru bio upućen u prilike i misli dalmatinske. No on je bio odlučno protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Dne 12. jula predloži caru ovo riješenje: »Poslana adresa prima se do znanja, no poradi sadanjega stanja ne može biti ni govora o sjedinjenju ili naličnim rješenjima. Budući pak da sam sve poslove, što se tiču ovih po mojim četama okupiranih krajeva, prepustio mome ministru spoljnih posala, dok se ne odlučim na konačno rješenje u čitavoj stvari, to se kancelarija (to jest ugarska dvorska) ima u svemu, što se toga predmeta tiče, obratiti na moju tajnu dvorsku i državnu kancelariju. Ja sam i sada predstavku ugarske kancelarije riješio po njezinom predlogu.«

Ovakom rješenju začudi se palatin nadvojvoda Josip. Dne 19. jula obrati se na cara, odnosno Thuguta, te napose istače, da je ona dalmatinska deputacija u Senju već i prisegu vjernosti položila ugarsko-hrvatskom kralju. »Mislim, da nikako prešutiti ne smijem ovu najnoviju stvar, kaže palatin, kako se moglo primati prisegu od stranih podanika, a da se prije nije bilo na čistu s intencijama Vašeg Veličanstva. Ovakih pako prenagljenih koraka učinjeno je, od kad je carsko-kraljevska vojska ušla u Dalmaciju, više, iz čega će se samo neugodni zapletaji roditi, ako u tom ne odredi Vaše Veličanstvo nešto stalno za vojničke i civilne stranke.« Podjedno upozori palatin vladara, da

bi trebalo na Dalmatince izdati proglas, u kojem bi im se iznjelo ono, što je kanonik i historik Gjuro Pray izradio o pripadnosti Dalmacije kruni sv. Stjepana. No Thugut i sve ovo odbije. Za Praya i njegove »dedukcije« državopravne kaže: kako se malo treba dandanas na takove dedukcije obazirati, dokazuje dnevno iskustvo. Ako je kanonika Praya nekoliko podataka, kako to javlja u svom pismu, pobudilo na taki posao, onda ti podaci svakako potječu od takih ličnosti, koje ne saslušavši konačno odluku Vašega Veličanstva, smatraju, da će na taki način postići sjedinjenje Dalmacije s krunom ugarskom.« Eto, ovako se izrazio o historijskim podacima jedan ministar spoljnih posala, dakle jedan državnik! Upravo ove težnje Dalmatinaca za sjedinjenje s Hrvatskom poskoriše imenovanje grofa Thurna civilnim guvernerom dalmatinskim. U svom pismu (u septembru) izrijekom mu naglasi: »Vaša će zadaća biti, da ovu nezgodnu želju Dalmatinaca u korist sjedinjenja s Ugarskom suzbijate; zasada nema u opće mjesta nikakim novotarijama.« Grof Thurn uze odmah po svom dolasku u Dalmaciju raditi u smislu Thugutova naputka. Sada uze Austrija podupirati talijanski elemenat na štetu hrvatskoga, a zemlja sama bi neposredno stavljena pod vlast carsku, na što ju ovlasti s Francuskom definitivno sklopljeni mir u Campoformiju (noću od 17. na 18. oktobra 1797.).

Pokret u Dalmaciji za sjedinjenje s Hrvatskom nije dašto mogao ostati tajna prekovelebitskim Hrvatima, dapače oni se glede toga pitanja staviše u sporazum s nekim onomašnjim Hrvatima. Tako je cijelu stvar dojavio makarski biskup Fabijan Blašković županiji zagrebačkoj. Stoga i vidimo, gdje Hrvati na svom saboru u aprilu 1802. dajući upute svojim poslanicima na zajedničkom saboru, Petru Komáromyju i Franu Ponekoviću, zaključuju: »Pošto je Dalmacija, koju je prije posjedovala republika mletačka za slavnoga vladanja Njeg. Veličanstva natrag priedobljena, te bi se sada imala povratiti k svetoj kruni kraljevine Ugarske u smislu krunidbene zavjernice, što ju je Njeg. Veličanstvo položilo, — nastojat će gospoda poslanici iz sve snage, da se ovaj cjelokupni dio kraljevina (haec regnorum integrans pars) opet njima pridruži i pod zakonitu oblast bansku stavi, pak tako sa krunom ugarskom opet sjedini.« I odista zajednički sabor u Požunu zaključi u svojoj sjednici od 3. septembra 1802.

na predlog protonotara Antuna Tahyja, da se ima zamoliti Njeg. Veličanstvo, da bi odredilo sjedinjenje Dalmacije sa svetom krunom ugarskom, kojoj nesumljivo pripada, te da se u Dalmaciju uvedu zakoni Ugarske. No uza sve to, što je taj predlog zagovarao i sam palatin nadvojvoda Josip, kraljev odgovor (u oktobru) glasio je kao i prije, naime: da je čitava stvar još preuranjena.

Na tom je ostalo sve do danas.

II.

Francusko doba.[1]

1. Ulaz Francuza u Dalmaciju.[2]
(U februaru 1806.)

ašto se Napoleon zaželio Dalmacije. — Poteškoće oko okupacije. — Radnja generala Molitora, Lauristona i Dumasa. — Prva francuska uprava.

Bitkom kod Slavkova (Austerlitza) dne 2. decembra 1805. bješe jednim mahom uništen »treći savez« protiv Francuske. Već sjutradan smatrao je car Franjo II. potrebnim, da podje u glavni tabor cara Napoleona u selu Nasedlovicama, gdje pristade na primirje, poslije kojega je dne 26. decembra došlo do mira u Požunu, u kojem se morade Franjo II. odreći svega stečenoga posjeda u Campoformijskom miru (1797.), a medju ostalim pored Istre i naše Dalmacije, kao bivše državine mletačke, koju je novi francuski car kao tobožnji nasljednik Karla Velikoga živo želio da ima.

No nije to jedini razlog, s kojega se Napoleon zaželio zavladati istočnom obalom Jadranskoga mora. Za njega nije Dalmacija bila tek historijski sastavni dio mletačke republike, već nešto kud i kamo važnije: za nj bješe Dalmacija luka, ili bolje čitav niz luka, koje otvarahu put u nutrašnjost Balkanskoga poluotoka. Na sjeveru je mogao da stupi u dodir s ustankom srpskoga »vožda« Karagjorgja, a na jugu nije mu iz Kotora bilo daleko u Arbaniju, pa ni do otoka Krfa, otkuda je mogao da pruži ruku Grcima u korist njihova oslobodjenja. Konačno s nebrojeno točaka dalmatinskih moglo se doći do Carigrada. Postavši susjed turski Napoleon obnovi tradicionalnu orientalnu politiku države Francuske; poslanici njezini prometnuše se u savjetnike sultanove, našto se luke levantinske zatvore Englezima, dok su Rusi ugroženi bili eventualnom provalom turskom u Krim. Za slučaj pak, da se Napoleon opet uplete u rat s Rusijom, mogla je jedna francuska vojska, pošavši Dunavom i Crnim morem, udariti s juga, dok bi druga navalila s njemačke strane sa sjevera. Konačno i za slučaj, kad bi tursko carstvo propalo, budi sa spoljašnih udaraca, budi s nutarnjih nereda, Napoleon bješe blizu i mogaše bitno i odsudno ulaziti u dalje dogadjaje.

Eto, to su razlozi, zašto se Napoleon zaželio Dalmacije, ali i razlozi, zašto su se Rusi toliko protivili francuskoj vlasti u toj zemlji, te jednako nagovarali Dalmatince na bunu protiv njihovih novih gospodara.

Kad je Dalmacija došla pod vlast Napoleonovu, podredi je on kraljevini Italiji, pa stoga je i uprava njezina bila talijanska, odvisna od vrhovne komande u Milanu; podjedno primila je Dalmacija svojom zastavom zastavu kraljevine Italije. No kraljevina Italija imala se pobrinuuti samo za unutarnju upravu, dok se za vojničke poslove postarala Francuska izravno. Napoleonova vojska naime vazda je bila samo francuska, pa ma da su u njoj služili Talijani, Nijemci, Holandezi, Španjolci, a jedno vrijeme i Hrvati. Tako dakle nalazimo kod dalmatinske uprave za francuske vlade na neku vrstu dualizma, na talijanštinu i francuštinu, na civilnu upravu i vojničku; to je bilo kasnije, od važnih posljedica, kad su zemlji na čelu bili providur Vicko Dandolo i maršal August Marmont.

Medjutim se mi sada ne ćemo tim pitanjem zabaviti, već jedino okupacijom Dalmacije po Francuzima i prvom upravom, kad je sva vlast bila u rukama generala Molitora.

[1] Budući da u „Kolu“ nema mjesta za oveći članak, to sam odlučio za ovu godinu priopćiti poglavito spoljašnje dogadjaje, dok ću u dogodišnjem iznijeti nutarnje prilike, i to austrijsku upravu u Dalmaciji (1797.—1805.), upravu Vicka Dandola u Dalmaciji (1806.—1809.), te upravu i uredjenje ilirskih provincija (1809.—1815.).

[2] Gl. o tome Cattalinich o. c. 73.-97. Erber: Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814. Parte seconda. Zara 1888. — Pisani o. c. str. 145—156. Sorel: L' Europe et la revolution française. Vol. VII. Le blocus continental — le grand empire (1806.—1812.). Paris 1907. — Fournier: Napoleon I. Vol. I. II. Lpzig 1904.

Ovoga je generala Napoleon odredio za zapovjednika onim četama, što će okupirati Dalmaciju, a pridijelio mu je kao «carskog komisara» generala Lauristona s nalogom, da njih dvojica preuzmu Dalmaciju od austrijskih zastupnika generala Bradyja i markiza Ghislierija[1].

Požunskim mirom bješe i odredjeno, kad se ima obaviti predaja Dalmacije francuskim opunomoćenicima, naime od 9. februara (Zadar) do 28. februara (Kotor). Stoga ostavi general Molitor Furlansku sredinom januara s tri pješačke regimente, te stiže 31. januara u Trst, čekajući Lauristona, da se s njime sjedini. U Trstu sazna Molitor, da će prigodom okupacije Boke Kotorske naići na teške neprilike, jer se Crnogorci i Bokelji sporazumješe, kako ne će Francuze pustiti u Boku i stoga se trebalo oskrbiti dovoljnim ratnim sredstvima. Na put po moru nije bilo možno pomišljati, jer ga je priječila rusko-engleska mornarica, koja je jednako krstarila po Adriji. Generalu Molitoru dakle ne preostade drugo, nego ući u Dalmaciju kopnom, naime preko Hrvatske. U tu se svrhu stari general sporazumi s markizom Ghislierijem, zamolivši ga, da mu dozvoli prolaz za 6000 ljudi preko Rijeke, Otošca, Gospića i Zrmanje u Knin i dolinu Krke.

Ghislieri odbije u prvi kraj generala izjavivši, da za to nema nikake punomoći, no docnije se predomisli, te mu je dade, tako da se dne 6. februara general Molitor dao na put ostavivši iza sebe artileriju, jer nije bila u stanju da s njime podje. Podkralju talijanskomu Eugenu pisao je dne 2. februara, da će dne 15. biti u Kninu, 16. u Sinju i Vrlici, 17. u Spljetu, 18. u Makarskoj, 19. u Dubrovniku, a 20. u Kotoru. Iz Knina da će poći jedna regimenta na primorje, te 16. uzeti Zadar, a 18. Šibenik. Ta mu se osnova činila izvediva, jer je smatrao, da ga čeka ravna zemlja i dobre ceste, što njegovoj u ratu otvrdnjeloj vojsci ne će praviti nikakovih poteškoća, da dnevno prevali 25 milja. No Molitor se prevario: niti ga je čekala ravna zemlja, nego gorovita, niti ravna cesta, već rdjavi drumovi. Isto tako nije mu ni republika dubrovačka morala dati slobodan prolaz kroz svoj teritorij u Boku,

[1] Markiz Ghislieri bijaše iz Bologne, a ljut protivnik Francuza sa svoga aristokratskoga uvjerenja. Kad Francuzi zauzeše njegov rodni grad, preseli se u Austriju, gdje udje u službu kao savjetnik dvorske kancelarije (talijanski odsjek).

niti je ondje posao morao biti tako jednostavan, kako ga je on sebi zamišljao. Napokon trebalo je na dva mjesta prijeći preko turskoga zemljišta, kod Kleka i Sutorine. Stoga se obrati Molitor na fracuskoga konzula u Dubrovniku Bruère-a i onoga u Carigradu, da mu ishode za vremena potrebne dozvole, a radi pojačanja svojih četa potraži još i onu regimentu, koja je imala da provede okupaciju Istre.

Marširanje preko Hrvatske po ljutoj ciči prošlo je bez većih zaprijeka; jedino se Molitor potužio talijanskomu potkralju, da je zemlja bez ikakih sredstava (un pays absolument denue de ressources), dakle na veliko siromaštvo. Dne 16. februara stiže prednja četa u starodrevni hrvatski Knin; ovdje dočekaše Molitora neki austrijski časnici, poslani od generala Bradyja, da mu budu kao vodje i da ga odvrate od njegove prvobitne osnove.

Pa tako se odluči francuski general poći s glavnom vojskom ponajprije na Drniš i Šibenik, a onda na Trogir, Spljet, Makarsku i Kotor, dok će jedno posebno odjeljenje, sastavljeno od tri kumpanije, istodobno zaposjesti Sinj, Vrliku, Vrgorac i Imotski. Konačno je imao general Dumas s drugim posebnim odjeljenjem okrenuti na Obrovac, Karin, Novigrad i Zadar. Ova osnova bude i provedena.

General Dumas ušao je u Zadar dne 19. februara, te je onda izdao na talijanskom jeziku slijedeći proglas:

»Dalmatinci!

Car Napoleon, kralj Italije, vaš kralj, vraća vas vašoj domovini. On je odlučio vašom sudbinom; mirom požunskim zajamčeno je sjedinjenje Dalmacije s kraljevinom Italijom.«

Dalje govori o tom, kako je vrhovna uprava povjerena podkralju Eugenu, a neposredna vojnička i civilna uprava u Dalmaciji generalu Molitoru. Sjeća ih na staru hrabrost i želi, da budu vrijedni ubrajati se u broj »sinova Napoleonovih.«

Molitor je stigao onamo sjutradan 20. februara, te izjavio, da će do dalje odredbe vladati prema dojakošnjim zakonima austrijskim. Medjutim vodio je glavnu vojsku general Lauriston, no uza svu brigu i volju nikako nije mogao stići u Makarsku prije 8. marta. U to stiže glas, da je markiz Ghislieri dne 7. marta predao Boku Kotorsku Rusima. Na taj je glas napuštena za sada svaka dalja okupacija, jer se radilo o boju s Rusima i Crnogor-

cima, koji im se pridružiše. General Molitor razdijeli sada svoje čete po Dalmaciji do Neretve i podjedno posjedne otoke Brač, Hvar i Korčulu.

Sredinom marta vrati se general Molitor u Zadar, da započne rad oko uprave, već šest nedjelja sasvim zanemarene. Govorilo se, da je Molitor bio vrstan general i hrabar vojnik, ali nikakav talenat za upravu.

Dapače general Degorgne, koji je bio od potkralja Eugena poslan u Zadar sredinom marta, da prouči dalmatinske strategičke prilike, javio je 19. maja u Milan ovo: General Molitor bijaše upravo najzgodniji muž za ulaz u Dalmaciju i da ondje Francuzima pribavi dobro mnijenje, no on nije bio spretan da vodi civilne poslove, jer nije poznavao tromost pučanstva, ništetnost zakona, lijenost i rgjavu upravu zvaničnika. On se odviše u njih pouzdavao, pa tako nijesu radili ništa.« Ovaj je sud očito prestrog i nepravedan. Molitor naime primio je od Napoleona takove instrukcije, koje mu zabraniše provoditi ikakove reforme, jer da će to biti posao budućega civilnoga guvernera. Uslijed toga moralo je sve ostati pri starom.

Ova prva francuska uprava u Dalmaciji bila je ovako uredjena:

Na čelu uprave bilo je upravno vijeće, koje su još Austrijanci osnovali. Ali neki od vijećnika, kao Suppé, Mainati i glavni tajnik Rechkron nijesu htjeli da služe Francuzima, pa stoga ostaviše svoja mjesta. Tako ostadoše samo sedmorica njih: Grisogono, Riva, d' Alughera, Marinović, Verigo, Ismaeli i odvjetnik Pasquali. Naročito ova posljednja trojica bili su muževi osobitih umnih sposobnosti i zamjerne radinosti. To se vijeće bavilo oko glavnih posala ukupne nutarnje uprave, stvaralo je dakle (da se moderno izrazimo) zemaljsku vladu. Glavno pitanje, kojim se vijeće imalo da bavi, bile su financije. Francuske čete, dašto, nijesu ništa sobom donijele, a Austrijanci nijesu ništa ostavili. U to je doba glavni novčar u Dalmaciji bio Dimitrija Mirković; već su se Austrijanci njime ispomagali, a tako su mu i Francuzi sada dali u zakup poreze i time napunili državnu blagajnu za prvu nuždu nekom gotovinom. Isto je tako i sudstvo bilo sasvim zanemareno: ili se uopće nije sudilo, ili se sudilo nepravedno na osnovu raznih denuncijacija. Pored toga raskidale

su svadje i zavist pučanstvo; oni, što su imali raznih privilegija, htjedoše da ih prošire, dok su ih drugi htjeli da unište. Niti novčana vrijednost nije bila u redu; najviše je kolao austrijski novac, no pored njega i drugi, a trgovci su ih dakako uzimali pod onu vrijednost, kako su htjeli.

Eto, svemu tome zlu doskočiti, bila je zadaća toga upravnog vijeća, no budući da mu Napoleon ne dozvoljavaše nikakih reforma provesti, nije se na to ni misliti moglo. Reforme su bile posao civilnoga guvernera, vrijednog i umnog Vicka Dandola.

Mnogo bolje pak bilo je s vojskom, budući da kod nje nije bilo provizorija, nego stalnih instrukcija. Dekretom carskim od 24. marta 1806. bude Dalmacija uredjena kao (jedna) vojnička divizija, koja se raspadala na tri poddivizije: Zadar s Cresom i Šibenikom, Spljet s Makarskom, te Kotor s Budvom i Herceg-Novim (dakako to je imalo da vrijedi tek onda, kad bude Boka u francuskim rukama). Sve vrhovne vojničke oblasti imadu sijelo svoje u Zadru; u svemu bilo je pet pješačkih regimenta, dvije topničke kumpanije i dvije kumpanije ženijskih četa. Radi eventualnih pobuna odluči se Molitor u smislu carskoga dekreta utvrditi tabor kod Drniša; tu budu sagradjene velikim troškom vojničke barake; takih manjih tabora bilo je i drugdje po zemlji. No uslijed toga stadoše se širiti razne bolesti, tako da se pokazala potreba isprazniti neke samostane i pretvoriti ih u bolnice. Već u aprilu bilo je 750 bolesnika, a u maju 1740, dapače u junu 2450. Kasnije će poradi toga preudesiti maršal Marmont hranu i stan vojnički.

Radini Francuzi vrlo se brzo upoznaše sa zemljom. Četrnaest mjernika revidiralo je austrijsku kartu, te poslaše u Paris mnogobrojne rektifikacije. Inžiniri Danthonars i Maureillan proučiše zemlju s obzirom na ceste, koje bi trebalo izgraditi, naročito naprama Bosni i Hercegovini. Tako je želio sam car. Dne 26. maja podastriješe oni svoj elaborat: po njihovu mnijenju bilo je potrebno pet cesta izgraditi sa Bosnom, ili bar pet putova, i to: iz Knina i Sinja u Travnik, iz Imotskoga i Vrgorca u Mostar, iz Dubrovnika u Trebinje. Sada pak da nema nego kukavnih prolaza, po kojima bi teškom mukom i gorska artilerija mogla proći. No i tomu imao je zadovoljiti tek budući civilni guverner.

Konačno bude 28. aprila dignuta provizorna vlada, a imenovana obećana i očekivana nova s Vickom Dandolom na čelu.

2. Školstvo u Dalmaciji za francuskoga vladanja.[1] (1806—1815.)

Zanemareno školstvo. — Licej zadarski. — Srednje škole. — Pučke škole.

Kod rasudjivanja francuskoga zanimanja za školstvo u Dalmaciji treba u prvom redu opetovati, da mletačka republika nije za svega četiristogodišnjega vladanja podigla u cijeloj zemlji ni cigle pučke škole, a kamo li srednje, šta više, još je pravila neprilika biskupima, kad su oni htjeli pored sjemeništa (poslije god. 1564.) podići i javnih škola. To je civilni guverner francuski Vicko Dandolo krasno karakterizovao ovim riječima: »Na sramotu ove lijepe zemlje... ovo opako vladanje (mletačko), suprotiveći se istoj naravi i čovječjemu razumu, naumice nastojaše, da se vi ne uzmnožite, da vaša polja ostanu zapušćena i vaša pamet potamnjena i bezumna.«

Prema tome je jasno, da je Dandolo morao da posveti nastavi osobit interes. Kroz svu godinu 1806. činio je priprave za slijedeće: u Zadru ima se podići jedan licej sveučilištnoga karaktera, onda sedam gimnazija: u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj, Krku i Hvaru, nadalje dvadeset dječačkih pučkih škola, a dvanaest djevojačkih, te osam stručnih obrtnih škola (koje medjutim ostadoše na papiru). Program zadarskoga liceja sadržavao je osim drugoga još i pravni i medicinski odsjek, tako da bi oni, koji ga nakon položenih ispita svrše, bili osposobljeni za kirurge (nakon dvije godine), farmaciste (nakon jedne godine i dvogodišnje prakse), odvjetnike (nakon tri godine), biljeznike (nakon dvije godine), graditelje (nakon jedne godine i dvogodišnje prakse). U gimnazijama imao se učiti jezik latinski i talijanski, pak govorništvo, zemljopis, povijest i matematika. Pučke su se škole dijelile na dvije vrste: u jednoj se podučavalo u počecima talijanske i latinske gramatike, računstvu i pristojnosti, a u drugoj u čitanju, pisanju i običnom računanju. To je bila teorija školstva, kako ju je Dandolo zamislio, a sada da vidimo u praksi.

Licej bješe svečano otvoren dne 5. novembra 1807., i to u jednoj dvorani samostana sv. Krševana (Grisogono); u taj čas niti je bilo djaka, niti posebnoga mjesta. Rektor bješe benediktinac Don Aleardi, a profesori ova sedmorica: Don R. Zelli benediktinac, opat Rončević, monsignor Giuriceo vikar kaptolski, Mihajlo Spalatin odvjetnik, Dr. Tomassini, Dr. Pinelli i Dr. Cariboni. Za početak bila su medjutim spremna na rad samo ova trojica: Giuriceo za povijest, zemljopis i književnost, Don Zelli za filozofiju i Dr. Tomassini za medicinu. Kad se nešto slušača najavilo, onda se počelo s radom u samostanu sv. Krševana. Tečajem godine započe još Spalatin s predavanjem o »Code Napoléon-u«, a Dr. Cariboni o prirodopisu; no malo potom stupi Spalatin u vojsku kao časnik, a Giuriceo ode u Šibenik. I tako se prvo školsko godište svršilo s tri predavanja, kako je bilo i počelo. Za godinu 1808. Dandolo se stao u prvom redu brinuti za profesore, pak je u tom poslu živahno dopisivao sa svojim prijateljima u Milanu. On namjesti učitelje iz fizike, matematike, agronomije, risanja i patologije; svako imenovanje bilo je napose istaknuto i popraćeno malim komentarom u »Kraljskom Dalmatinu«. Tako se kaže prigodom namještanja profesora risanja, da je to »mlad umjetnik, učenik Canove, toga modernoga Fidije«. No ipak, pored sve brige Dandolove, profesori su bili slabi i nedorasli svojoj zadaći, te je godišnja plaća od 400 franaka i stan bila za vrijednost njihovu sasvim dovoljna nagrada. Ta tko bi vrsniji i išao za tu plaću na tako mučan posao! Šta se slušača tiče, bilo ih je godine 1807. ukupno trideset i osmorica, i to dvadeset štipendista i osamnaest polustipendista, to jest onakih, koji su imali nešto i platiti za prehranu svoju u konviktu, gdje su se nalazili (naime u samom samostanu sv. Krševana). Za godinu 1808. nije nam broj poznat, jer ga godišnji izvještaj ne donosi. Kasnije bio je broj slušača obično četrdesetorica njih, a deset profesora. Po godinama imali su najmladji slušači osamnaest, pak dalje do trideset. Eto, to su počeci zadarskoga liceja, koji u prvi mah nadomještavaše — sveučilište.

U Zadru je bila i pučka škola za dječake i djevojke sa šestdeset i šest učenika, isto tako jedna u Kninu sa »vrlo starim učiteljem«, koji redovito nije podučavao, u Pagu jedna s četrdeset učenika, a u Rabu s trideset. Krčka gimnazija imala je trideset, a pučka škola šestdeset i sedam učenika. Šibenska gimnazija bješe otvorena u novembru godine 1806. sa sto i šest učenika, dok je trogirska imala istodobno trideset i sedam, hvarska (od 1808.) četrdeset i pet njih, spljetska šestdeset i osam, a ma-

[1] Pisani o. c. str. 238—244, 366—370.

karska pedeset i tri. Ovo su jedino za sada poznati podaci, no oni su (kad se uzme u obzir doba i mletačka uprava), sjajno svjedočanstvo Dandolove brige oko zanemarene Dalmacije.

Dekret od 15. aprila 1811., kojim bi najavljena organizacija ilirskih provincija, podaje ovo u svom članku XI.

Zadarski se licej sastojao od dva tečaja književnosti i filosofije, jednoga tečaja matematike, dva agronomije, jednoga fizike i kemije, dva profesora tumačila su »Code Napoleon« i kazneno pravo, dok se medicina sastojala od anatomije i kirurgije, patologije i klinike. Napokon je bilo tečajeva za risanje, krasopis. vjeronauk i vojničke poslove. Trošak godišnji za licej iznašao je 59.275 franaka.

Gimnazij zadarski i šibenički imali su šest stalno namještenih profesora, dok je na trogirskom, spljetskom, krčkom, hvarskom i makarskom bilo njih samo trojica ili po dvojica; oni su imali zapravo više značaj »više pučke škole«. Zanimljivo je, da se na krčkoj, hvarskoj i starogradskoj (na Hvaru) pučkoj školi učilo nešto geometrije i matematike, koliko to treba mornarima. Isto se tako znatno povećao broj škola po otocima, jer da su bili žitelji njihovi »sposobniji« od Zagoraca.

U Dubrovniku podignut je takodjer licej, sličan zadarskomu, a nalazio se je u bivšem ježovitskom manastiru. Tu je bio profesorom poznati Appendini. Ali zanimljivo je to, da se u dubrovačkom liceju predavalo: latinski, grčki, francuski, talijanski i hrvatski, povijest i risanje. Trošak za nj iznašao je na godinu 23.476 franaka. Slušača imao je dvadeset, dašto stipendista.

Sada bude imenovan za sve ilirske provincije i jedan nadzornik (opat Zelli). Taj je išao za tim, da se školstvo reorganizuje, što je docnije i učinjeno posebnom osnovom, koja je nažalost ostala na papiru.

Pučke škole za dječake imale su se podići u svakoj općini, a po jedna djevojačka škola za Kotor. Najviše škole imale su biti u Zadru i Ljubljani (pored Dubrovnika) i onda dvadeset i pet gimnazija (od ovih deset u Dalmaciji s dubrovačkom i kotorskom). U pučkim školama treba učiti pisati i čitati hrvatskim kao nastavnim jezim (Art. 23.), a u gimnazijama latinski, talijanski i francuski s talijanskim kao nastavnim jezikom. Licejske su osnove ostale iste, tek što je broj

stipendista (to jest učenika) povećan na šesdeset, a onda su još napose poslani u Francusku na više nauke. Naročito to bješe kod stručnih, u prvom redu vojničkih škola. Tu su se naši mladići brzo stali isticati. Eto, što je rekao rektor škole u La Flèche prigodom promocije Zadranina Kružića na čast bakalaureatsku: »Iliri, vaši uspjesi daju vam pravo izjaviti se, da ste se vrijednim pokazali sklonosti Njegovoga Veličanstva. Rodjeni na granici Grčke, čini se, kan da ste svjesni toga srećnoga susjedstva; ta s vaših planina vidite Pind i Termopile! Pa makar da ste potomci onih slavnih Slavena, koji podjarmiše pô Evrope, pa makar bili podrijetlom od onih slavnih osvajača kod Granika i Hidaspa (t. j. misli na onu poznatu povelju Aleksandra Velikoga Slavenima!), ja vazda u vama gledam grčke sinove!«

3. Francusko ratovanje po Dalmaciji i Lici god. 1809.[1]

Razlog austro-francuskom ratu od 1809. — Razmjer sila na obim stranama. — Provala krajišnikâ u Dalmaciju i poraz Francuza. — Provala Bošnjaka muslimana u Hrvatsku. — Srećna vojna Marmontova u Hrvatskoj. — Krajišnici ponovno provale u Dalmaciju, te je osvoje svu osim Zadra. Schönbrunnski mir.

Premda je Austrija veoma teško snašala teritorijalno umanjenje, što ju je snašlo požunskim mirom, ipak je morala mirno posmatrati, kako je gordi Napoleon smrvio i ponizio najprije Prusku (bitkom kod Jene 14 oktobra 1806.), a onda zadao teških udaraca prostranoj Rusiji (mirom u Tilži 7. do 9. jula 1807). No kad je potom stao francuski car upravo samovoljno raspolagati evropskim državama i krunama, te otjerao, s prijestolja bez razloga Bourbone iz Španije i Napulja, a Braganze iz Portugala, pa posadivši na njih braću svoju Ludvika, Josipa i Jerolima, te šurjaka Murata kao kraljeve (Nizozemske, Španije, Westfalnske i Napulja), šta više, sam sebi postavio na glavu lombardsku (talijansku) krunu, — prenu se listom sva Austrija, dvor, plemstvo, gradjanstvo i narod, te se uze spremati najenergičnije na otpor. Saznavši Napoleon za ovo raspoloženje u monarkiji, pozove Franju I. oštrim izrazima, da razoruža. Kad tome zahtjevu nije bilo zadovoljeno, plane u februaru 1809. austro-francuski rat.

Još 14. januara pisa Napoleon talijanskome podkralju iz Valladolida, da ga uputi u operacije u oči rata s Austrijom, a

[1] Pisani o. c. str. 305.—329. — Woinovich Kämpfe in der Lika in Kroatien u. Dalmatien. Wien 1906.

27. januara obrati se Eugen na maršala Marmonta, da ga poduči o onom, što će, dodje li do rata, imati da čini. Dalmatinska vojska naime imala je sačinjavati dvije divizije, svaka od četiri regimente, a držalo se, da je ima ukupno oko 16.000 momaka. Ako bi vojska morala da podje na Austriju, treba ostaviti u Dalmaciji što manje četa; Zadar, Dubrovnik i Boka jedina su mjesta, koja trebaju obrane; u tu svrhu nema drugo, nego ostaviti talijanski bataljun u Kotoru, dalmatinski i jedan francuski u Dubrovniku, te jedan drugi u Zadru, pa nekoliko topdžija s vrsnim časnicima. Ovoj bi se vojsci moglo još dodati koji bataljun narodne garde. Mjesta treba još oskrbiti živežom i municijom za osam mjeseci.

Marmont će se staviti na čelo vojski od 16.000 momaka, te navaliti na Austrijance, koji će nastojati, da obrane liniju uzduž Soče protiv Italije.

Dne 16. marta Marmont se stao spremati; još je 5. februara pisao caru, pa mu javio pravo stanje svoje vojske; 16.000 momaka nije mogao povesti u boj; doduše bilo je 1. januara i 18.150 ljudi na okupu, no od toga broja morao je odbiti talijanski bataljun, dalmatinski, jedan francuski od 1500 za Kotor, istobrojni drugi za Dubrovnik, 400 topdžija, časnika za administraciju i generalštab; najviše mu dakle ostaje oko 12.000 momaka. Talijanski je potkralj predpostavljao, da bi se broj dvaju francuskih bataljuna mogao smanjiti, jer je računao na narodnu gardu, a Marmont reče, da sve, čemu se može nadati od narodne garde i pandura, jest to, da oni neće poći na neprijatelja. Nadalje razlaže Marmont, što je sve učinio, da osigura transport živeža i municije; on je skupio do 2000 malih domaćih konja, te dao slupati lake sanduke, koje će moći natovariti na ove životinje. Kad se sve potroši, onda će konji služiti za transport ranjenika.

Osim mjesta, što su navedena u instrukcijama, Marmont je još utvrdio Knin, Klis i tvrdju Sveti Nikola. Topnički pukovnik Mangin zapovijedat će u Kotoru, general Derian u Dubrovniku, a general Poitevin de Maureillon u Zadru. Vojska se okupila oko Obrovca, Knina, Benkovca, Drniša čuvajući tok Zrmanje i gorske klance, što vode u Hrvatsku. Glavna je sila bila koncentrovana u Ostrovici (u Bukovici). Austrijanci bili su pod oružjem u Hrvatskoj. General Andrija Stojčević zapovijedaše nad

10.000 momaka, od kojih je doduše bilo 4000 domobrana, sve starci ili premladi ljudi, slabo oružani, slabo obučeni i slabo izvježbani, a prošla ljuta zima od god. 1808. na 1809. napunila je bolnice još prije, nego li su vojne operacije uopće započele.

Marmont kaže u svojim memoarima, da su Austrijanci imali do 28.000 ljudi; no jasno je, da je taj broj pretjeran. On kaže, da je imao pred sobom 18 bataljuna i tri eskadrone, no austrijske zvanične isprave točno navode, da je general Stojčević imao na proljeće 1809. dva lička bataljuna, jedan otočki, jedan ogulinski, dva banska, jednu eskadronu lakih konjanika regimente »Hohenlohe« i jednu eskadronu serežana, hrvatskih konjanika, koje su francuski vojnici dobro poznavali kao »crvene kabanice« (mantaux rouges). Prema tome dakle Austrijanci su bili nešto brojniji od Francuza, dapače oni su mogli još da računaju na mnoge prebjege dalmatinske. Oni su sami sačinjavali četu od 1400 ljudi. Konačno i žitelji po Kvarnerskim otocima zazirali su od francuskoga gospodstva, te su težili da dodju pod vlast Franje I.

Dne 11. aprila prvi se put saznalo, da će stalno doći do rata. Dandolo i Marmont izdaše svak za sebe proglas, providur 15., a general 23. aprila. Marmontov proglas glasi:

Vojnici!

Eto su prošle pune tri godine dana, što ljenčarimo. Za to vrijeme, premda je bila naša vruća želja, nijesmo nikako mogli, da učestvujemo u slavnim vojničkim djelima, koja su zatravila Evropu. Konačno se naše želje ispuniše: široko se polje otvara pred nama. Vlast, koju ste vi jur toliko puta pobijedili, usudjuje se oružje u ruke uzeti: nove će pobjede biti najbolji odgovor toj smjelosti.

Vojnici!

Velikih ćemo nevolja pretrpjeti, no vi ćete ih junaštvom svojim znati svladati; jer ona postojanost, kojom ste im dosada na put stali, baš je toliko potrebna kao i hrabrost, što se diči po bojnome polju. Vi ćete biti vrijedni samih sebe, vrijedni vojnici najvećega cara!

Vojnici!

Veliki Napoleon na vas gledje; vi ćete sudjelovati kod nagrada, što ih on voli davati svojim vojskama, jer su ih i zavrijedile.

Vojnici!

Doskora ćemo otići, pa kad dovršimo svoju zadaću, bit ćemo desno krilo velike vojske. Spremite se na boj!

Iz moga glavnoga stana u Ostrovici 23. aprila 1809.

Austrijanci prvi započeše vojevati pod kraj aprila. General Stojčević podje iz Gračaca dne 20., prijedje granicu i smiri se dne 26. aprila u Priviću, gdje Zrmanja pravi znatnu okuku, te prestajući teći od sjevera na jug, zakreće na zapad. Tu je bilo mjesto Kravski Brod, ključ čitave pozicije, pa se stoga stalo utvrdjivati za obranu.

Dok se tako gibala glavna vojska, oba su krila isto tako naglo napredovala; lijevo, pod kapetanom Gerstorfom prodje iz Drenovca i kroz Golubić okrene se na Knin, da se spusti u cetinsku dolinu; 28. aprila zauzeše Vrliku; garnizona se sastojala od pandura, koji pobjegoše, ostavivši svoje časnike u neprijateljskim rukama. Desno krilo prijedje preko Velebita kroz razne klance; kapetan Nović spusti se u Ervenik i Žegar, major Šljivarić u Obrovac, a kapetan Boršić u Starigrad (na moru); sva su tri napadaja uspjela; obje obale Zrmanje, od Kravskog Broda do mora, bile su u tili čas u rukama austrijskim; od Staroga grada podjoše na Kaštel Venier, te se zalijetahu ća do Islama, i tako su pravili teških neprilika Marmontovim komunikacijama sa Zadrom.

Medjutim pošalje Marmont brigadu Soyez na lijevo austrijsko krilo, no ova bi odbijena, zapovjednik Jordet, boraveći s tri kumpanije u Obrovcu, uhićen s više od dvjesta ljudi, a ostala se brigada povuče na Ervenik. Cijeli pokret generala Soyeza tek je služio za to, da neprijateljsku pozornost svrati na sebe: prije nego li će proći Hrvatskom, morao je Marmont biti spreman, prije ili poslije, na gubitak sveze sa Zadrom; on sam kaže, da je htio da neprijatelja razdijeli prije, nego li će svom silom udariti na Kravski Brod, s toga se brigada Soyez opet vratila, te gledala da se sjedini s ostalim Francuzima.

Dne 30. aprila ova se vojska Marmontova uze naprijed kretati i dok je general gledao da udari na Kravski Brod, brigada Soyez, penjući se po obroncima Debeloga Brda, tako da su joj Austrijanci ostali na lijevo, nastojala je, da zauzme selce Bender na podnožju Kite gore, koje su tek tri kumpanije branile; čim zauzmu Bender, Francuzi su odmah i gospodari mosta. S toga navale Francuzi velikom žestinom na most zrmanjski kod Kravskog Broda, no Austrijanci se nikako ne dadoše smesti. Marmont je računao na micanje brigade Soyez; ako ona uspije, Austrijanci moraju odmah napustiti svoju poziciju, koju su tako žestoko branili, a ne maknu li se, onda su u Marmontovoj ruci. No general Stojčević se još za vremena dosjeti francuskom manevru, te pošalje četu najboljih svojih vojnika prema Benderu, da sa strane udare na generala Soyeza. Jedanaesta i osamnaesta regimenta marširala je teškom mukom prema Benderu, po veoma brdovitom tlu, tjerajući pred sobom tri austrijanske kumpanije, koje su u krasnom redu uzmicale, kadno li se humci Velike Strane, što ostaju na lijevoj strani, oglasiše austrijskim strijelcima, a iza ovih dvije druge kolone, koje se oboriše bajunetima na Francuze, te im zadadoše velikih gubitaka i prisiliše ih na uzmak. Soyez, ranjen, i dalje je upravljao brigadom, te vrativ se na svoju poziciju kod Debelog Brda, odakle je i pošao, ondje se zaustavi i stade odbijati Austrijance, koji bi mogli obaći onu diviziju, što udaraše na Kravski Brod. U to se digne silna mećava, snijeg i kiša se miješahu, te učini boju kraj. Dan nije bio srećan po Marmonta, i unatoč svega svoga ispričavanja u svojim memoarima morao je priznati, da je htio silom naprijed, ali da toga nije mogao.

No ipak se Marmontov poraz dao popraviti, jer su Francuzi održali sve svoje pozicije; vjerojatno je, da je general bio naumio za prvih dana mjeseca maja naglom navalom opetovati, no 30. aprila na večer sazna, da je vojsku potkralja Eugena porazio kod Sacile nadvojvoda Ivan. U tim prilikama, pa da je Marmont baš i pobijedio, nikako nije mogao ni pomišljati na provalu u Hrvatsku sa 10.000 ljudi, jer je zemlja bila puna dušmana, a da bi se mogao združiti s talijanskom vojskom, takodje se nije ni malo vjerojatnim činilo. Stoga je trebalo prestati s ratovanjem, te čekati novosti. Francuska se vojska povuče na Kistanje, Drniš, Skradin i Zadar, ostavivši ipak svoju prednju stražu u Kninu.

Austrijanci pozvaše svoje prednje čete, pa se zabavljahu time, da sasvim posjednu tok Zrmanje, gdje bijahu u vrlo nepovoljnim prilikama: snijeg, što je pao 30. aprila, zatrpa sve prolaze i klance velebitske, a francuske su čete bile već prije sabrale

sve plodine i životinje po okolici. I tako nijesu imali živeža sve dok ne dodju kola s hranom iz Gospića, a ova su se opet veoma sporo naprijed micala poradi rgjava vremena.

Marmont, osudjen na nerad, stao je da guši prvo buntovničko gibanje po Dalmaciji, koje je odmah nastalo, čim se doćulo, da se Austrijanci primiču. Šezdeseta regimenta prodje upoprijeko zemljom, da umiri pobunjena sela; general je nastojao, da stvori četu pandura, to jest policajnih organa sastavljenih od domaćih sinova. Kad je rat započeo, složio je dva bataljuna svaki od 500 ljudi, od kojih se jedan nalazio u Drnišu, a drugi u Vrliki; ovaj potonji nije se ni malo opirao, kad se pokazao kapetan Gerztorf na čelu konjaničke čete; šta više, jedni su prošli na austrijsku stranu, a drugi orobivši javne blagajne, podjoše u Drniš i pobuniše drugi bataljon, a onda odoše prema Sinju i stadoše Krajinu pozivati na pobunu; šezdeseta francuska regimenta mnoštvo ovih pohvata, no Marmont zadodoljivši se time, da ih je kaznio, pomilova ih i vrati im oružje.

U Kvarneru zauze pukovnik Peharnik dne 6. maja otok Krk, 8. maja Cres, a 9. maja Lošinj; tu je na Lošinju bila kumpanija talijanske infanterije pod zapovjedništvom nekoga kapetana; iza 24. sata otpora, ova se kumpanija preda. Rab se pobuni 2. maja, a činovnici biše pozvani, da nastave upravu u ime Austrije. Kad se oni tome usprotiviše, biše utamničeni; njih oslobodiše Austrijanci, koji posjednuše otok 9. maja; Pag ih primi dne 10., a 11. se obdržavao svečani Te Deum. Radi mnogobrojnih solana smjestilo na Pagu garnizon od 500 ljudi.

Vodja buntovnički na Kvarneru bijaše nekakvi pustolov imenom conte M a s c a r e l l i. To su čeljade i sami Austrijanci slabo uvažavali, no za posao, na koji se je dao, bijaše neobično vješt. Odjeven u uniformu punu vezova i nakita agitirao je živahnom riječi naročito medju seljaštvom i mornarima kao »poglavica pobune dalmatinske i arbanaške.« Kad se Mascarelli dao na to, da pobuni i zadarsko oružje, uhvati ga neki francuski topždija i odvede u Zadar. Civilni guverner Dandolo htjede da ga dade mušketati, ali ga spase general de Maureillon, dokazavši nakon dugog dokazivanja bijesnom Mlečaninu, da toga moderni francuski zakoni ne dopuštaju. Uhićenje Mascarela zapriječi Ausrijance u daljem osvajanju otoka, pa tako ih navede na misao, da se iskr-

caju na makarskom primorju. Medjutim došli su i Englezi, a ovi se dadoše na blokiranje Dalmacije s morske strane. Po nutrašnjosti dalmatinskoj austrijski su se agenti radi raznovrsnog pučanstva, po miloj volji širili. Pater D o r o t i ć prodje ni vidjen ni čuven, od Vrlike preko Sinja, Drniša i Makarske na Brač, gdje se ukrca na neki engleski brod. Sva ova draženja na pobunu potakoše Marmonta, da se složi s bosanskim Muslimanima protiv Austrije.

Za mira u Svištovu (4. augusta 1791.) povrati Austrija Porti zemljište, što su ga njezini vojnici zauzeli u Srbiji, a u zamjenu dobije odštetu u hrvatskoj Krajini; točna je granica odredjena tek 28. septembra 1799. na sastanku u Dubici; Austrijanci su dobili nešto manje od 50 km² na lijevoj obali Une i tvrdjavu Cetin. Hrvati ličke, otočke i slunjske regimente stali su sada napadati Muslimane, kojih je dosta ostalo na onom zemljištu, tako da su se ovi morali (u koliko se ne pokrstiše) odseliti na tursko zemljište.

Ova je bijeda potakla bosanske begove na misao, da ugrabe prvu priliku, pa da opet osvoje Cetin i naokolno zemljište. Ta se prilika pruži god. 1809. Do 100.000 momaka hrvatskih krajiških regimenata bi pozvano pod barjake, tako da su ondje tek ostali ljudi većim dijelom nesposobni za oružje. Po savjetu Marmontovu, komu je ministar napisao, da svrati pozornost Austrije na Hrvatsku, francuski konzul u Bosni, D a v i d, pripravljaše pokret, koji je začeo koncem aprila.

»Muslimani Turske Hrvatske, pisao je David, neprijatelji svojih susjeda i vazda na oružju protiv njih, napadoše austrijsku Hrvatsku. Na juriš zauzeše Cetinsku tvrdjavu, a neočekivanim napadajem Drežnik. Gosp. M i t t h e i s e r, austrijski konzul, opazivši, da me jedan od najotmenijih begova turske Hrvatske često posjećuje, dapače da mi iskazuje svoje prijateljstvo i od mene prima sitnih darova, zaključi, da su Francuzi podmitili poglavice onoga kraja; no Muslimani ne trebaju našega novca, da mrze Austrijance.«

Sjajni posjet, što ga učini austrijski konzul kod paše u Travniku, nije ni malo koristio; paša, odan Francuskoj, odgovori, da nema nikakih sredstava za akciju, a doskora pisa konzulu, da se skupilo do 16.000 momaka blizu Dubrovnika pod zapovjedni-

štvom age mostarskoga, dušmana Francuza, da provali na francusko zemljište; to da je njegova (pašina) zasluga.

Vjerojatno jest, da je Ibrahim paša dezavuirao agu, no ono, što je mnogo snažnije djelovalo, bile su pobjede Marmontove, a još više sjajni uspjesi Napoleonovi na Dunavu, koji otvoriše Francuzima put u Beč i odlučiše uzmak nadvojvode Ivana. Poraz kod Sacile bi ispravljen, potkralj Eugen marširao je prema Beču, pa tako se Marmont mogao da spremi na put, e bi se s njime združio.

Od 1. maja nije general Stojčević ostavljao svojih pozicija; sile su mu se smanjile za dva bataljuna, koje je morao poslati u Hrvatsku na obranu Krajine (Cetina i Drežnika), dapače mnogi vojnici slunjske regimente, čuvši, da su njihove familije i ognjišta u pogibli, naprosto ostaviše barjake. Istina je, da su se i opet dva nova bataljuna pridružila maloj vojsci, no ipak Stojčević tvrdo odluči ostati u defenzivi. Jednom se osmjeli (8. maja), da preko Zrmanje navali na francuski logor kod Ostrovice, i pošto je svu noć marširao, poplašiše ga vijesti s predstraža, te se i opet povrati natrag.

Dne 11. maja dozna Marmont, da je talijanska vojska pošla na put, i stoga odluči, da će nanovo kušati, da si otvori prolaz.

Dne 14. i opet se srazi s neprijateljem. Desno, držeći se Knina, bijaše divizija Clauzel, a lijevo licem spram Kravskog Broda, divizija Montrichard. I Austrijanci se porazvrstaše u dvije kolone: jedna, smještena po utvrdjenim pozicijama nad Kravskim Brodom, imala je zadaću, da suzdržava navalu Francuza, dok je druga, raštrkana uzduž donjega toka Zrmanje, imala da dočeka Francuze, kad budu uzmicali, te nastojali da prijedju rijeku negdje oko Ervenika; ova je kolona nadalje još imala da zapriječi svaku komunikaciju Francuza sa Zadrom i konačno Marmontovu vojsku baciti natrag u nutrašnjost Dalmacije, gdje bi ona, uz pomoć pobunjenih pučana, bila ili uništena ili prisiljena da prijedje na tursko zemljište.

Dan 15. maja prodje u neznatnom čarkanju; Austrijanci se razmaziše; dne 16. u zoru mače vojsku Clauzel, a ono, što nije 30. aprila uspjelo, sada potpuno uspje: poslije šestsatnoga boja divizija Clauzel osvoji sve utvrde, tako da je Kravski Brod pao; njegovi branitelji povukoše se na dolinsku vis, ostavivši generalu

Montrichardu riječne prelaze. Medjutim se general Stojčević, zabavljen kod Ervenika tobožnjom navalom, povrati na Kravski Brod čuvši odanle pucnjavu topova. Na tom putu zapade medju diviziju Montrichardovu, pa tako bjehu on i njegova vojska uhvaćeni. Jedanaesta infanterijska regimenta ulovi ujedared 500 Krajišnika.

Poslije toga preuze vodstvo nad austrijskim četama Matija Rebrović, pukovnik ličke regimente, te stade uzmicati kroz Pribudić na Popinu. Neke preostale čete, kojim bješe uzmak spriječen, raštrkaše se po Zrmanjskoj dolini gledajući da upotrebe poznate im velebitske klance i da se što prije dočepaju Hrvatske, dok su čete lijevoga krila prešle čak na tursko zemljište, te se tek u Gospiću sastale s pukovnikom Rebrovićem. Pukovnik pako, prešavši noću od 16. do 17. maja Popinu, povuče se u Gračac, gdje se nadao, da će se mnogo lakše nanovo provijantom oskrbiti Prednja ga je straža francuska na malo koraka slijedila, vodeći sobom sve one, koji bi zaostali, kao ratne sužnje. Rebrović je počinio nepopravljivu pogrješku: iz Zrmanjske se doline dolazi u Gračac kroz klanac, koji se redovito prevaljuje za dva sata. Prva bi mu stoga dužnost bila, da ga brani.

Dne 17. maja sve su francuske čete bile pred Gračacom, no dalji im put bješe zakrčen nabačenim nasipom kod zakreta nekog gorskog potoka. Marmont obadje preko gorskih obronaka s divizijom Clauzel onaj nasip, našto su ga njegovi branitelji morali ostaviti. Austrijanci uzmicali su u lijepom redu, dapače kadikad su i navaljivali na diviziju Montrichardovu, koja ih je slijedila. Vojevanje započinjalo bi oko 4 sata u zoru, a potrajalo do 11 sati noću uz sjajnu mjesečinu, a onda se Krajišnici pobjedjeni umorom i gladju povukoše u Gračac potrošivši sedam sati, da provale tri kilometra.

U tom je boju pogodilo Marmonta tane u prsa, no rana je bila laka, tako da je još prije svršetka boja taj gvozdeni muž i opet uzjašio konja. Pukovnik Minal od 13. regimente primi sedam rana, no ni jedna nije bila smrtna. Dne 18. maja u jutro zauzeše Francuzi Gračac nakon što ga noć prije ostaviše Austrijanci; Marmont dade 48 satni odmor svojoj vojsci, koja se je eto tri dana uzastopce borila i gibala. Trebalo je još pričekati i kola sa živežom i topove, koji se tek na Popinu popeše. Iz Gračaca

posla Marmont jedan bataljun u Dalmaciju, te mu povjeri mnoštvo ranjenika i uhićenika, koje je trebalo dovesti u Zadar.

Dne 20. maja mače Marmont svoju vojsku, te bez ikakvog otpora dodje u Medak, na pô puta izmedju Gračaca i Gospića. »Ovdje mi budi dozvoljeno, Monseigneur, piše general Delort u svojem raportu na ratnog ministra, da nešto kažem o naravi kraja, što smo ga morali proći i o zaprijekama, što nam se pokazivahu, dok smo ušli u Gospić. Od Metka do Gospića, kad se ide glavnom cestom, treba prijeći Liku kod Bjelajskoga mosta, za tim neku drugu bezimenu riječicu (to je Novčica), što teče kraj Gospića, te se ulijeva u Liku, onda opet po drugi put Liku nedaleko od Gospića, kud se ide u Otočac. Ostavljajući Liku na lijevo, a odaljujući se od Gospića, napušta se glavna cesta, te čovjek dodje na ravnicu, kojom protiče Jadova, duboka rijeka visokih obala, puna zavoja, a ulijeva se u Liku s desne strane, a kod Barleta ima most preko nje.«

Dne 21. maja ostaviše Francuzi Medak, te podjoše prema Bjelajskome mostu; taj su branile dvije baterije sa četiri topa, dapače most bješe i barutom podstavljen (miniran), a iza njega stajahu dvije hrabre čete pripravne na navalu. Most preko Jadove kod Barleta bješe uništen. Dok je general Montrichard poveo svoje čete pred Bjelajski most, posla general Clauzel svoje strijelce na desno prema Barletu, da traže kakovu pličinu preko Jadove i takovu su pličinu i našli, a Clauzel je stade prelaziti, kad najednom Austrijanci, prešavši Liku na tri mjesta, veoma žestoko napadoše diviziju Montrichard. To je prisililo Clauzela, da pošalje 11. regimentu od svoje divizije u pomoć Montrichardu, jer mu je desno krilo već stalo slabiti. Konačno budu Austrijanci bačeni preko rijeke, no tek oko 6 sati u veče; boj je bio neobično žestok. Oba generala Montrichardove divizije, Launay i Soyez, bijahu teško ranjeni, Soyez već drugi puta, otkad je započelo ratovanje. Po noći podigne Clauzel nanovo most kod Barleta.

»Ovdje, Monseigneur, kaže Delort, usudit ću se da označim vašoj preuzvišenosti kritični položaj gospodina vojvode (Marmonta); u tri je maha neprijatelj bio poražen, no njegova tvrdokorna obrana svake pozicije nametavaše vjerojatno mišljenje, da će doskora doći general Knežević u pomoć s 10.000 momaka. Neprijatelj je mnogo ljudi izgubio, no svakim se danom ojačavao

seljacima onoga kraja, koji su mu u pomoć hrlili. Sav je živež ili potrošio, ili sobom ponesao, tako da je vojska gospodina vojvode kroz svih osam dana živjela samo od one hrane, što ju je sa sobom donijela u vojničkim torbacima. Austrijska je vojska ranjenike svoje odstranila domaćim transportom; Francuzi imali su izmedju sebe više od 800 ranjenika, koje su nosili u nosiljkama. Kad bi se neprijatelj bio tvrdo održao u onim pozicijama, što su mu još ostale, nema sumnje, da bismo bili u našem maršu zaustavljeni i sasvim uništeni.«

Marmont je prvi dio svoje zadaće dakle ovjenčao divotnim manevrom. U jutro dne 22. maja sva mu je vojska prešla Jadovu kod Barleta, te se je činilo, da se ni ne brine za Gospić; i doista Marmont se zaputi pravcem put Otošca i Austrijanci bi tako pustili neprijatelju da dodje pred njih, da se na novo oskrbi živežem u Otošcu, a ovdje mu se otvarao put u Karlovac, gdje su bili svi magazini ovoga kraja, dapače Marmont se mogao iz Karlovca sjediniti s Muslimanima bosanskim. Stoga je svakako trebalo spriječiti, da Marmont ne dodje prvi u Otočac, pa stoga su Francuzi vidjeli duge austrijske kolone na protivnoj obali Like, gdje se žure, da ih dostignu. To je baš Marmont i htio; naglo se okrenuvši podje na Gospić, došeta u mjesto i zarobi ondje do hiljadu momaka, što su bili ostali da čuvaju varošicu.

U Gospiću nadjoše Francuzi pune magazine, te se tako francuski general riješio brige, što ga je morila, jer njegovih 10.000 vojnika bi inače ostalo sjutradan bez komada kruha. Nabralo se živeža za osam dana i smjestilo u gradu najteže ranjenike te povjerilo čovjekoljubivosti oblasti i pučanstva. Situacija Marmontova od juče znatno se popravila. Izišao je iz tjesnaca, u kom se nalazio osam dana, pa tako se sada pred njima otvarahu mnogobrojni putovi. Da ih sve obrane, morali bi Austrijanci razdijeliti snagu svoju, što bi Francuzima dakako bilo od velike koristi.

Dne 24. maja francuska se vojska uputi prema Lešću, koje se predade iza jednosatnoga boja, a sjutradan udjoše Francuzi u Otočac. Da ne bude neoprostive sporosti Montrichardove, Marmont bio bi svu austrijsku vojsku, što ju je imao pred sobom, prisilio da se predade, pa tako je imala kad ne samo da umakne, već

da se i postavi na karlovačkoj cesti, koju je trebalo braniti od Francuza. Cesta, što vodi u Senj, nije nikako zaštićena bila, tek što ju je branila šaka domaćih ljudi. Stoga se Marmont baci na taj kraj i dne 27. iza trodnevnoga putovanja udje u Senj, a 28. maja na Rijeku.

Zaprijeka bijaše svladana, te iza četrnaest dana, poslije sedam bitaka, Marmontu se otvorio put, koji ga je doveo do sjedinjenja s talijanskom vojskom. Na Rijeci ostavi svoje ranjenike, izmedju kojih su se nalazili i generali Launay i Soyez, te se uputi put Ljubljane. Marmont je tajio i umanjivao, a Austrijanci opet pretjeravali su gubitke, što su stigli dalmatinsku vojsku izmedju 14. i 28 maja. Po vijestima, što ih je svaki pukovnik morao podastrijeti ratnomu ministarstvu, možno je dosta točno označiti broj poginulih i ranjenih ljudi za ono četrnaest dana. Potpuni broj od sedam regimenata infanterije i jedne eskadrone lovaca, uz artilerijski i ženijski odio, iznašaše kod Francuza dne 1. maja 11.517 momaka. Iz Gračaca bješe otposlano 500 ranjenika u Zadar, s jednim zaštitnim bataljunom, dakle je ostalo oko 11.000 ljudi. Dne 1. juna bilo je na Rijeci 9.664 momka pod oružjem. Prema tome izgubila je dalmatinska vojska 1953 momka, od kojih je 163 njih poginulo, 311 bilo je zarobljeno, a 1479 ranjeno, od kojih je mnoštvo njih umrlo po bolnicama u Zadru, Gospiću i na Rijeci. Taj pak gubitak iznaša šestinu cijele vojske. Od sedmorice generala, petorica su bili skrhani, a dvojica lako ranjeni od neprijateljskoga zrnja.

U Ljubljani se znatno ojača dalmatinska vojska Marmontova poglavito kavalerijom, koje joj je već gotovo bilo ponestalo. Još se dva puta imala boriti, jednom na Dravi, a drugi puta kod Graca, da udje do Beča i da preuzme dosta tešku zadaću u bitci kod Wagrama. Iza toga dodje u glavnu vojsku, pa tjeraše Austrijance i mnogo doprinese k pobjedi kod Znojma. Napoleon nije škrtario ni pohvalnim besjedama, ni nagradama prema vodjama ove valjane male vojske. Bertrand, Bachel i Plauzonne postadoše generali, a Marmont dobi konačno maršalski štap, koji je obećao steći vrškom svoga mača, šta više, car mu poda nov dokaz svoga osobitog povjerenja poslije mira imenovavši ga glavnim guvernerom ilirskih provincija.

A što je bilo s Dalmacijom poslije odlaska Marmontova?

Budući da je gotovo sva francuska vojska zemlju ostavila, sasvim je prirodno, da je bila posve otvorena svakoj navali; a naročito sa sjevera iz Hrvatske. U pismu od 13. juna na talijanskoga podkralja Dandolo se tuži na tu nevolju ovim riječima: »Zar je Dalmacija prikrpina carstva? Dvije hiljade ljudi nije ništa spram velike vojske, a mi ovdje iščekivamo nedohvatne nesreće«. Dandolo se prevario: dvije hiljade ljudi kadikad odlučuje sudbinom jedne bitke, a Napoleon, pobijedjen na Dunavu, morao bi se svakako odreći Dalmacije, dok su njegove pobjede Austrijance ne samo prisilile da ostave Dalmaciju, nego i zapadnu Hrvatsku i Kranjsku. Uopće, Dandulo sjajan upravitelj u doba mira, igraše za ratovanja dosta smiješnu ulogu. Kao što neke ličnosti iz talijanskih komedija, padao je i on iz pretjerivanja u panički strah, gubeći se u suzama i proklinjanju. A kad je konačno sve dobro svršilo, izadje on iz svoga skrovišta govoreći bahato, da je taj uspjeh nagrada za njegovo junaštvo.

Za prvo doba ratovanja Dandolo je obilno pomagao Marmonta poslavši mu do 2000 glava tegleće stoke i dignuvši za nj na noge do 1000 momaka pandura; šta više, izdao je i nekoliko proglasa na pandure, da ih oduševi. Dandolo je vazda razmišljao o načinu, a taj je bio isti za boja i za mira, kako bi panduri sačinjavali jedinu dalmatinsku vojenu silu. Kad bi se panduri bili dragovoljno dali novačiti i kad bi se za francusku stvar oduševljeno borili, Dandolo bi pokazao napola svoje mišljenje. No mi već znamo, što se moglo od pandura očekivati, vidjeli smo ih, ono 1000 momaka, kako se na glas prve austrijske puške pobuniše i predjoše na stranu generala Stojčevića.

Dne 18. aprila direkcija ženijskoga odsjeka zatraži od providura potrebnih sredstava za nabavljanje obrambenih stvari za Zadar. Ne valja nikad zaboraviti, kakovom je ljubavlju i radinošću Dandolo upravljao dalmatinskim financijama gledom na budgetarno ravnotežje; ništa ga nije više moglo da rastuži od izdavanja novaca. »Razložio sam glavnom generalu (Marmontu) uzrok, s kojega ne mogu isplatiti one svote i umolio sam ga, da bi uredio takovu vojničku upravu, koja bi mogla iz vojničkih dohodaka naći zatražena sredstva«. Medjutim primi Dandolo 30. aprila prve viesti o porazu potkralja Eugena kod Sacile, što odmah otkriva njegovu potpunu moralnu potištenost. On javlja

kako su Francuzi izgubili do 20.000 momaka, a dalmatinska regimenta »da je uništena«. Konačno završuje: »Glavni je stan na rijeci Mincio, no što to koristi, kad više nema talijanske vojske!?« Eto i pretjerivanja pod dojmom straha, ali i junačenja: »Istarski je prefekt masakrovan (lažna vijest); kad bi mene stigla taka sudbina, ja bih demaskirao zločince, koji hine svoju obveznost prema državi samo stoga, da je uzmogu srušiti».

Dne 5. maja opet ga nada oživi: »Živio Napoleon! Eto ga gdje ide, da uništi Austriju prije nego li je itko od nas i mislio!«

Ovi nam podaci pokazuju osebujni fenomen čovjeka pozitiviste i praktičnjaka, no pristupna svakom dojmu, tako da su ga hladnokrvnost, karakter i dostojanstvo učinili veoma slabim u teškim prilikama. Medjutim treba priznati, da su takove prilike bile podobne demoralizovati najmirnijega čovjeka. Novaca je ponestalo, Paške solane bile su u austrijskim rukama, carine ne davahu više dohodaka, na moru Englezi, u Hrvatskoj Austrijanci, a u Dalmaciji pobune!

Medjutim otkad se uzastopce slušalo za razne novosti, za pobjedu kod Eckmühla, pa o uzmicanju nadvojvode Ivana i pobjedonosnoj vojni Marmontovoj po Hrvatskoj, izgledalo je, kao da se ustaške nepodopštine primiruju. Knežević, nasljednik Stojčevićev, imao je zadaću, da potpuno reorganizuje svoju vojsku, koja je nešto dezertovanjem, a nešto opet za ono sedam bitaka s Marmontom bila spala na polovicu. Tako je prošlo šest tjedana, a da se mir nije nigdje narušavao, tek što se kadikad oglasiše »gusari«, kako ih Dandolo naziv aše u svojim proklamacijama i gdjekoji pobunjeni urodjenici, za koje se kazivalo, da su »razbojnici« i »ubojice«. Videći Dandolo, da je zadarska garnizona pri svojem vojnom poslu nehajna, podje jednom do generala Maureillana i zatraži od njega tri stotine pušaka i taneta. On, Dandolo, da će urediti četu, staviti joj se na čelo, te poći vojevati, na pobunjene Dalmatince! Maureillan, sumnjajući u vojničke sposobnosti providurove, nije mu zadovoljio želji. On je držao, da ne bi pametno bilo u boj poslati četu, kojoj bi Austrijanci poricali svako bojno umjeće, a onda se je i punim pravom bojao, da ne bi većina Dandolovih dobrovoljaca prešla u buntovnički logor.

Dandolo se našao gotovo uvrijedjen, što mu je Maureillan toli malo povjerenja pokazao, tako te se je iza toga morao zadovoljiti samo time, da pokrajinu poplavi mnoštvom proklamacija. Dapače, stao je vjerovati u veliki uspjeh toga oružja: Austrijanci se dosada ni za korak ne makoše, a providur je u tom vidjevao mudrost preduzetih mjera. »To me hrabri, piše on, te mogu kazati, da sam bez vojske, bez oružja, sasvim ostavljen, učinio red u ovoj provinciji, veoma uznemirenoj odkad ju je sablja zauzela«. Šta više, Dandalo čak osjeća u sebi i neki proročanski glas: dne 8. juna uspisa Marmontu: »Ima neka nutarnja slutnja, što me čini prorokom, da uzmognem proreći, da će 28. juna moć austrijska biti uništena.«

Medjutim to pouzdanje u svoju viziju ne bješe za Dandola duga vijeka. Dne 5. jula pokazaše se prednje straže austrijske na svim točkama oko Zrmanje. Dne 13. ostavio je general Knežević Gračac, potjeravši prve svoje čete do Palanke blizu Kravskog Broda. Kavalerija prodje, pregledavajući kraj sve do Kistanja, te ne naidje ni na jednog francuskog vojnika. To iščeznuće neprijatelja veoma uznemiri austrijskoga generala, pa je stoga, bojeći se zasjede, najvećim oprezom stupao napred. Dne 19. uredi svoj glavni stan u Kravskom Brodu, odakle odasla 3.000 momaka, da opkole Knin. Pokušali su ga i podsjesti, no s gorskim topovima nije bilo ništa možno učiniti protiv tvrdjave, koja se diže na upravo nepristupnoj litici. Austrijanci se moradoše zadovoljiti blokadom.

Dne 20. jula podje Knežević na Ostrovicu, a onda na Zemunik. Čim se doznalo, da se Austrijanci približuju, plane pobuna na sve strane. Dne 17. jula proglasi se Skradin za Austrijance. Major Hrabovsky svrati se onamo iz Knina i udje u nj dne 21. jula, te mjesto francuskih činovnika, koji utekoše u Šibenik, imenova privremenu upravu, kojoj stavi na čelo fra Dorotića, a dade mu još naslov glavnoga vojničkoga komisara. Istoga dana podje kapetan Millenberg sve do Šibenika. Kumpanija, ostavljena, da čuva tvrdju sv. Nikole, bješe se namjestila po gradskim utvrdama, te je pucala puna dva sata i zadala onima, koji su jurišali, dosta udaraca: pedesetak ih što pogibe, što dopade rana, ali pred veče Austrijanci ipak zauzeše Šibenik, dakako uz pripomoć domaćih sinova, a Francuzi se povukoše u tvrdjavu, koju su stali dobrovoljci dalmatinski podsjedati pod vodstvom

jedne kumpanije iz regimente »Rejsky«. Dne 23. jula udjoše Austrijanci u Trogir, kojega nije nitko branio, našto se Spljet pobuni. Dne 2. augusta iza tobožnje obrane jednoga dijela narodne garde, udje Millenberg u triumfu na čelu jedne stotine dobrovoljaca i s 47 vojnika regimente »Rejsky« u grad. Francuski se časnici povukoše u Klis. Dne 11. augusta pojaviše se Austrijanci pred otokom Hvarom. Francuski zapovjednik objavi austrijskom oficiru, da je primirje sklopljeno u Znojmu, te naredi, da se obustavi svako neprijateljstvo, no videći, da neprijatelj od toga ne će ništa da zna, ispali nekoliko hitaca iz topova, našto Austrijanci uzmakoše. Dne 15. proslavi pučanstvo velikim ushićenjem svečanost cara Napoleona, no nenadanim preokretom pobuni se ono sjutradan, te istakne austrijski barjak. Sav se otok u čas pobuni, te su zastupnici bili prinuždeni, da mjesto talijanskoga barjaka podignu austrijski, da ne budu masakrovani. Grad Hvar bi 19. osvojen od seljaka otočana, koji uzeše paliti kuće onih, što su pristajali uz Francuze. U kući opata Bonicella, nadzornika nastave, spališe bogatu biblioteku, koju mu je ostavio ujak Ugo Stratico, zadnji biskup hvarski. To je paljenje trajalo puna tri dana sve do dolaska jednoga austrijskoga broda.

U dalmatinskoj unutrašnjosti pobunila se sva krajina od Vrlike do Sinja, i to još onoga dana, kad su Austrijanci prešli granicu. U Sinju je energija načelnika i sudca Katalinića zapriječila nedjela, tako da se valovi bune za koji tren smiriše.

Poljica i makarsko primorje pobuniše se 25. jula. General Devian dopremi iz Dubrovnika 150 ljudi i toliko pandura, kojim je glavna težnja bila, da se pridruže buntovnicima. Kapetan Guyard, koji je zapovijedao tom malom četom, mišljaše, da će moći prodrijeti sve do Spljeta. Stoga pozva k sebi pandure iz Imotskoga i Duara i posadu narodne garde iz Sinja, a kad mu je vojska došla na očigled Spljeta, buntovnici se odstraniše. Ali treći dan i opet se pojaviše s jednom stotinom oboružanih seljaka. Guyard, komu se u to gotovo svi panduri pobuniše, povuče se u Klis, odakle posla narodnu gardu sinjsku, da pregleda dolinu cetinsku, no ta je operacija bila nesrećna: narodne gardiste bijahu pohvatane i raspršene. Dne 13. augusta podsjedoše Guyarda u Klisu, a 14. pade Sinj u buntovničke ruke. Francuske pristalice u Sinju, a ovih je dosta mnogo bilo, moradoše po-

bjeći, da se uklone bijesu seljačkome; jedni se sjediniše s kapetanom Guyardom u Klisu, a drugi podjoše u Bosnu, gdje se francuski konzul pobrinu, da im se dade potrebno utočište.

Dok su se napadači širili od Sinja do Spljeta, general se Knežević dao na podsjedanje Zadra.

Ostavismo austrijske prednje straže u Benkovcu dne 23. jula. Toga se dana krajišnici pomakoše sve do Zemunika, te zarobe čopor od 60 volova s onim ljudima, koji su nastojali, da ih utjeraju u Zadar. Dne 24. stadoše Austrijanci grad podsjedati, a dne 25. učiniše sve, da bude opkoljenje što savršenije. Dne 26. pojavi se parlamenter, koji pozove generala Maureillana, da se preda, uvjeravajući ga, da se posadi ne će ništa zla dogoditi. Ako pako tu ponudu odbije, ne će više iza trećega hitca iz topa biti nikakog pomilovanja, a sva će garnizona biti sasječena. Guverner odgovori, da ne može na to pristati, a da ne osramoti koliko sebe, toliko i garnizonu, dok će grožnje samo uspaliti vojnike, tako da sve kad bi guverner i htio da se predade, garnizona ne bi htjela privoljeti na tu sramotu. Parlamenter se udalji, a vojevanje bi nastavljeno 26. i 27. jula. Malo talijansko brodovlje, koje se sastojalo od šest velikih topnjača (canonnière, Kanonenboot) i šest oružanih barki, gledaše da osigura zadarski kanal, u kojem se jur mjesec dana nije pojavila nikaka neprijateljska ladja.

Dne 28. jula opet se predstavi nov austrijski parlamenter i javi, da je sklopljeno primirje; s obih strana prestaše neprijateljstva, a ujedno bi za preksutra urečen sastanak. Za vrijeme toga sastanka prispje austrijsko brodovlje, koje se sastajalo od jedno desetak malih ladjica, te odmah stade hvatati barke, koje su na glas primirja prenašale u Zadar živeža i vina. Odmah dojaviše komandantu flotile, da je utanačeno primirje, no taj odgovori, da se to njega ništa ne tiče, pošto je on u engleskoj službi, a Englezi da nisu pristali ni na kakvo primirje. Odatle se porodi živahno prepiranje izmedju talijanske i austrijske flotile, da se opet ono natrag dobije, što je austrijanac zaplijenio. Dva se jadrenjaka ipak vratiše u zadarsku luku. Sjutradan dne 30. komandant austrijske flotile prista na primirje. Utanačeno bi, da će se Zadar, Knin, Klis i sv. Nikola nanovo oskrbiti živežem za pet

dana, Austrijanci da ne će prijeći Cetine niti se združiti s pobunjenim seljacima preko rečene rijeke, koji su se nalazili u Sinju.

Mnogobrojne se prepirke rodiše iz ispitivanja toga primirja: vidjesmo, kako su Austrijanci unatoč toga posjeli dne 14. Sinj, a dne 19. Hvar. Znalo se to u Zadru pod kraj mjeseca, pa stoga se čulo živahnih reklamacija, pače, kad je 28. jula parlamenter predložio stavke glede sastanka, stalno se znalo, da Austrijanci osvajaju Trogir i Spljet, a znamo, da je prvi pao dne 30. jula, a drugi dne 2. augusta. O tom je Dandolo raspravljao veoma žestoko u listu »Kraljski Dalmatin« u broju od 28. augusta. General Knežević je držao, da mu valja Maurellianu priposlati protest, jer čitajući ove članke Dandolove, koji su bili protiv njegove vojske upravljeni, opazi, da se providur jednako služi nazivom »glava razbojnika i ubojica« za njega i njegove oficire. On još dodade, i ako su Austrijanci ušli u Sinj dne 14. jula, da je kapetan Guyard ušao u Spljet dne 9., a tim da se nije ništa manje ogriješio o ugovor. Knežević ipak prizna, da Spljeta pod kapetanom Millenbergom nije smio zauzeti; obeća, da će taj časnik biti kažnjen, a oslobodi ono 24 francuska vojnika, što su bili 2. augusta zarobljeni u Spljetu i Solinu.

Maureillan upotrijebio je vrijeme primirja za učvršćenje obrana zadarskih, a Knežević organizovao je dobrovoljce, koji su mu se hrpimice prijavljivali. Pukovnik Danese, koji je iza Austrijanaca u Dalmaciju nadošao, podijeli dobrovoljce u 18 centurija sa 2160 momaka. Pače on je uredio i jednu konjaničku centuriju i dvije kumpanije topdžija, koji se dadoše na obranu Šibenika i Spljeta. Regularna bi vojska popunjena dolaskom nekolikih husarskih eskadrona, a sprava za podsjedanje došla je iz Kraljevice i Baga.

Dok je Knežević uredjivao jedan dio buntovnika, dotle su drugi nastavljali svoj put. Poljice, koje su se smirile, kad se pojavio kapetan Guyard, odmah se pobuniše, čim se pročulo, da je kapetan u Klisu. Omiš, Duare, Imotski primahu buntovnike, a Makarska je sva bila njima opkoljena. Pješačka kumpanija, koja je tude bila u garnizoni, videći se u takim prilikama, ukrca se dne 11. oktobra za Dubrovnik, no bura baci ladju na otok Hvar, gdje ih stanovništvo dočeka puškaranjem, pa tako jadni Francuzi poginuše. Dne 17. oktobra udju buntovnici u Makarsku, te

tako Francuzi nijesu imali na sjeveru Neretve nego četiri cigla mjesta, a i u tima bjehu podsjednuti.

Bilo je 4. novembra, kad su Austrijanci doČuli, da je mir sklopljen još 14. oktobra. Mir schönbrunnski vrati Francuskoj Dalmaciju, a pribavi joj još i Hrvatsku, austrijsku Istru, Trst, Kranjsku, te nekolike kotare koruške, štajerske i tirolske.

Austrijanci postignuvši u Dalmaciji znatnih kopnenih uspjeha bijahu veoma ozlojedjeni, kad su primili nalog, da se vrate kući. Što se tiče Dalmatinaca, oni se opet nadjoše predani osveti pobjedničkoj, tako da njihovo razočaranje nije poznavalo granica. Oni napućivahu Kneževića, neka ostane s njima, da će rat dalje voditi. Kad o tom general nije ništa htio da čuje, stadoše mu se prijetiti, da će na nj okrenuti oružje, a konačno kad su shvatili, da se boj ne može dalje voditi, raštrkaše se po turskim stranama ili predjoše na engleske brodove.

Knežević držaše, da će još najbolje biti, ako u Dalmaciji ostane, dok ne dodju francuske regimente. To je bio jedini način, kako da se spriječi kakva pobuna. Pod konac novembra mogaše Knežević odvesti svoju malu vojsku, koju su ne toliko dušmanska taneta, koliko epidemičke bolesti i groznice decimovale. Francuska oblast primi na svoju brigu u Ninu do 3000 bolesnika, koji još ne mogahu poći na put. I Englezi obustaviše dalje svoje operacije. Oni se zadovoljiše time, što su se smjestili na Hvaru, a i ta okupacija bila je tek za vremena. Njihovi brodovi dolažahu ovamo na počinak i da smještavaju municiju ili kriomčarenu robu. Jedan jedini put (1. decembra) korveta »Volage« proganjajući neki trgovački brod, udje za njim u luku spljetsku, te stade koli na nj, toli na grad sipati vatru. Narodna garda pograbi oružje, te kao da je htjela da zaboravi na svoju nevjeru protiv Francuza, velikim junaštvom napade Engleze. Dva topa budu iz trgovačkog broda dovučena na kraj, te na boj spremljena na tako po korvetu opasnom mjestu, da je ova ostavila svoje sidro i veoma oštećena odjurila pučinom. Sidro bi izvadjeno i čuvalo se kao trofeja; kad su Englezi god. 1813 osvojili Spljet, ponudiše im sidro natrag, no komodor Hoste odgovori, neka ga Splješćani samo čuvaju, jer se zapovjednik »Volage« ogriješio o instrukcije, koje mu nalagahu ne dirati u primorje, a po gotovo u otvoreno mjesto. Stoga

su ga docnije na Malti stavili pred vojničku komisiju, a ova ga je lišila zapovjedništva.

Odlazak Austrijanaca i povratak Francuza, upriličen po generalima Clauzelu i Bertrandu, potpuno povrati mir u Dalmaciji, te dokrajči svako buntovničko gibanje. Dok se je čekalo na zakone nove uprave ilirskih pokrajina, kud je i Dalmacija dospjela, bi dne 5. novembra produženo opsadno stanje za cijelu provinciju, što se proglasilo još 24. jula u Zadru, a general Maureillan bude imenovan privremenim upraviteljem. Dandolo prosvjedovaše protiv opsadnoga stanja. On je u tome vidio odredbu, koja će Dalmatince svojom grožnjom uplašiti, a njega lišiti svakoga autoriteta. Konačno je tvrdio, da vojnička oblast više sa zemljom nema ništa posla, pošto se ratovanje svršilo. U tom je smislu pisao dne 6. novembra generalu Maureillanu, a 8. novembra talijanskom potkralju. Dok je rat trajao, punio je stupce svoga lista filipikama protiv Austrijanaca. Poslije boja pak okrenu on svoje pero protiv Maureillana. Nikako nije mogao ili htio da shvati, da će uprava ilirska raskinuti sve veze izmedju Dalmacije i kraljevine Italije, dapače, da će dosljedno radi toga njegova misija svršiti, a opsadno stanje, što ga je Marmont uredio, tek olakotiti prijelaz. Dne 6. novembra pisa Maureillanu, da će on ostati i nadalje na svom mjestu, jer dekret od 14. oktobra, kojim je uredjena ilirska provincija, ne govori ništa o kakovim administrativnim promjenama u Dalmaciji. »Stoga, dok Njegovo Veličanstvo novim dekretom ništa ne promijeni, ja ću i nadalje ostati na svom mjestu.«

Maureillan imajući vlast po dekretu, što je proglasio opsadno stanje, imenova civilnu komisiju, koja je imala pod njegovim nadzorom i odgovornošću da zajamči urede administrativne službe. Ta se komisija sastojala od petorice šefova providurnog odjela. To je doista bila providitura — bez providura. U tome je dakako Dandolo nazrijevao manevar naperen protiv sebe, te stoga 14. novembra opet uspisa potkralju, gdje mu obznani, što je istoga dana pisao generalu Maureillanu. »Gospodine: Vi ste imenovali komisiju, koja se sastoji od meni potčinjenih činovnika, a njima predsjeda oficir. Ta se komisija na mene obratila s pet pisama, u kojima me moli ubavijesti, što mi ih je dala talijanska uprava s obzirom na žitelje i prilike dalmatinske. Odmah Vam javljam, da ne ću dati odgovora ovim upitima, a niti naličnim, kojima će se na mene ista komisija obraćati. Sve se ima vršiti u smislu zakona. O svem tom Vam kažem, gospodine barune, da je moja želja, da više s vama ne dopisujem.«

Do januara 1810. jednako je Dandolo, koji je toliko puta podastro caru svoju demisiju, drhtao nad svojim providurskim naslovom, a još onda, kad mu je naslov senatora imao biti mig, da je njegova vlast dospjela, napisa ministru Aldiniju, predsjedniku talijanskoga senata, nekoliko bijesnih pisama, u kojima je velikim ogorčenjem opisivao, da je žrtva proganjanja.

Dandolovo potlačenje, kojega se sve jako bojalo, ipak je bilo od dobrih posljedica. Kad bi se htjelo proganjati sve krivce, onda bi gotovo sav narod u Dalmaciji morao pred sudište doći. Stoga naloži Marmont Maureillanu, da proglasi opću amnestiju (10. novembra).

Od nje je bilo tek nekoliko njih isključeno, koji su gotovo svi pobjegli, a ovi bi imali da stupe pred ratni sud. Oni činovnici, koji su se usudili, da i nadalje vode upravu u ime cara austrijskoga, budu otpušteni. Sredinom oktobra bude imenovana privremena anketa, koja je imala da iznadje one, koji su se najviše kompromitovali. Ta je anketa uredovala neobičnom okretnošću; komisije prodjoše čitavom zemljom, još prije nego se je dovršila procjenba štete, što je nastala uslijed ratovanja. Tom prilikom uvijek su točno saznavali, tko je bio glavni krivac. Ratni je sud vijećao u Šibeniku od 22. marta do 1. aprila 1810. pod predsjedništvom pukovnika Minala. Obaviše dvadeset i dvije odsude, od kojih sedam njih na smrt, a sedamnaest u kontumaci. Skradin, koji se i opet stao buniti, bi odsudjen na razorenje do temelja, no kašnje ga pomilovaše globom od 100.000 franaka. Nijedna smrtna kazna nije bila provedena, a prigodom Napoleonove svadbe s Marijom Lujzom biše gotovo svi pomilovani. Ta je milost bila potpuno opravdana, jer kad su kašnje francuske regimente ulazile u svoje garnizone, svagdje bijahu svečano dočekane, tako da se činilo, da Dalmatinci nisu nikad zaboravili na svoju dužnu vjernost.

---

4. Hrvatske krajiške regimente u francuskoj vojnoj službi. (1809—1814.)

Vojvoda Marmont i ilirske provincije. — Prijelaz hrvatske Krajine pod vlast francusku. — Krajiške čete polaze u Paris. — Sudjelovanje Krajišnika u ruskom ratu god. 1812. – Povratak i oslobodjenje.

Schönbrunnskim ili bečkim mirom od 14. oktobra 1809. morao je car Franjo I. ustupiti caru Napoleonu pored Istre, Kranjske, te nekih dijelova Tirola, Koruške i Štajerske, još i svu civilnu Hrvatsku i hrvatsku vojničku Krajinu s desne obale rijeke Save od Bregane kod Samobora do Jasenovca i Uštice. Od svih ovih pokrajina učini francuski car posebnu pokrajinu nazvanu Ilirske provincije (les provinces Illyriennes), a ne kraljevinu Iliriju, kako se kod nas obično pogriješno piše i uči, jer ovu je uredila Austrija god. 1816. Nova pokrajina bješe prvi put organizovana na sam Božić 1809., a na čelo joj postavljen maršal Marmont, nedavno imenovani vojvoda dubrovački (duc de Raguse), poznat nam već iz dalmatinsko-ličkog rata od 1809. Vojvodu Marmonta opisuje drug njegov vojvoda de Broglie u svojim memoarima ovako: »Vojvoda dubrovački, kojemu ima oko 40 godina, bijaše srednjega rasta, ali snažan i krjepak, smedje, gotovo tamne masti u licu, te osobito marcijalna pojava. Rodio se kao plemić, pa toga nije nikad ni tajio. U nježnoj mladosti stupio je u topničku školu, gdje su ga više u naučnom pravcu odgajali, nego li u literarnom. No pored svega toga bijaše vrlo finog ukusa. Ponosan, kako je bio, dapače moglo bi se reći i gizdav, u duši i korijenu svome bijaše ipak dobričina i popustljiv. Mnogo je pazio, da bude valjan upravni činovnik, bijaše bistre glave, zadovoljan s malo sna, vrijedan i pažljiv radenik, komu se sva briga kretala oko vojske i da bude gradjanima pravedan. Stoga ga i jesu njegovi mladi vojnički drugovi veoma voljeli i štovali, ne izuzevši ni one generale, koji su kod njega služili«.

Glavna zasluga Marmontova jeste, što je bez obzira na pariske šoviniste, koji htjedoše svakoj stečenoj zemlji narinuti francuski značaj, išao svojim putem, te svoju pokrajinu ostavljao kod starih običaja i uredaba. U ono se doba u Parisu prigodom svake novostečene zemlje pitalo samo dvoje: koliko će novaca dati i koliko vojske. Dašto, o novcu se kod Hrvatske nije moglo mnogo govoriti, a Napoleon bijaše veseo, što ga »Ilirske provincije« uopće nijesu ništa koštale. »Ilirija ne smije me ni sousa stojati«, tako je redovito pisao car maršalu Marmontu, ilirskom namjesniku. No u vojničkom obziru bijaše drugačije. U ono se doba onaj dio hrvatske Krajine, koji je Francuze dopao, dijelio u šest regimenta: ličku, otočku, slunjsku, ogulinsku, prvu bansku (glinsku) i drugu bansku (petrinjsku). Neki su savjetnici Napoleonovi prigodom vijeća o novostečenim pokrajinama bili za to, da se krajiški sistem dokine. »Ta je uredba uvedena, govorahu, radi Turaka, no sada, kad je Vaše Veličanstvo susjed njihov, ne će se usudjivati napadati Vaših podanika.« Ali oštroumni Korzikanac, ne obazirući se na ovo laskanje, te imajući isključivo svoju korist u vojničkom smislu pred očima, reče: »Neka ostane kako je dosada bilo«. I tako eto francuska vlast pridrža sistem vojničke Krajine.

Marmontova zadaća nije bila laka. Prijelaz pod novoga cara rastužio je sve Hrvate, kako krajiške, tako i provincijalce, kod toga su se mnogi (naročito svećenstvo) bojali razvikanoga francuskoga »jakobinstva«. Ali sve to nije ništa koristilo. Moralo se prekinuti sa starim i podvrći novom životu.

Dne 19. novembra 1809. najavio je feldmaršalajtnat Franjo Jelačić, otac budućega bana, u Zala-Egerszegu, gdje se skupilo na povratku iz nesrećne vojne na Dunavu 18.948 graničara vojnika, tužnu vijest, da su hrvatske krajiške regimente dospjele u francusku vlast, to jest, da je njihova domovina sada jedan dio francuskoga carstva. Preko opaljenih obraza hrabrih krajišnika stadoše se suze nizati, kad im zapovjednik u ime kralja Franje zaviknu »s Bogom!«. Po tom se mnogi od njih jave, da će kao dobrovoljci u Tirol, da se biju s Francuzima, našto Jelačić u neprilici izjavi, da se kralj Franjo I. ne oprašta od njih zauvijek, nego samo na neko vrijeme, jer će Bog dati, pa će se prilike opet promijeniti, i vjerni se Krajišnici opet pod njegovu vlast povratiti. Ova izjava primiri Krajišnike. Sve se ovo kosnu Jelačića toliko, da je skoro poslije toga obolio i legao u prerani grob (4. februara 1810.). Krajišnici pak, odloživši oružje, povratiše se kući, u čemu ih je za taj čas tješilo, što je Napoleon pridržao krajišku uredbu, dapače objavio, da će svaki pridržati svoj rang i svoja odlikovanja stečena u austrijskoj vojsci, dapače, da i godine službovanja broje.

Uza sve to maršal Marmont znao je doskora steći ljubav i simpatije svojih novih podanika.

Kao pravi vojnik znao je, da pravom vojniku prvo i prvo treba posla. U tu je svrhu doskora stao neke promjene provoditi. Obrstarom prve (ličke) regimente imenova potpukovnika Šljivarića, rodom Brinjana, dok kod ostalih četiriju regimenata imenova Francuze za komandante, jer je Hrvata časnika premalo bilo, pošto ih je veći dio ostao u austrijskoj službi. Ipak je udesio avanzmanom potčasnika tako, da je broj časnika Francuza i Hrvata bio otprilike jednak. Time postiže to, da su se brzo stali časnici slagati i iskreno družiti, dapače Hrvati stadoše se sada upinjati, da se što bolje umiju istaknu u svojoj službi. Od časnika predje to na momčad. Marmont, a i vojvoda de Broglie kaže, da hrvatskoj krajiškoj vojsci ubrzo nije bilo u svoj francuskoj vojsci premca. Poznavajući Napoleon vjernost i odanost Hrvata svome kralju, nekako je dugo s nepovjerenjem o njima sudio. Napokon odredi, da se sinovi časnički pošalju u francuske vojničke škole, i to stotinu njih u La Flèche, a stotinu u Chalons, a 1. maja g. 1811. naredi, da obje banske regimente podju u Ljubljanu, gdje su ih stali vježbati po francuskom načinu. Banovci stigoše 11. maja u Ljubljanu, gdje ih nanovo uredi general Delzon i to kao treću hrvatsku regimentu. U Ljubljani ostadoše Hrvati do 28. septembra, a 29. otputiše se kroz Italiju u Paris. Nakon 57 dana marša i 12 dana počinka stigoše tamo dne 7. decembra. Dne 9. decembra morali su se postaviti pred carski dvor i tom prilikom pregledao je Napoleon svakoga momka idući kroz sve redove.

Tada su Hrvati još uvijek imali staru svoju krajišku uniformu, kao za vladanja Franje I., samo u ružicama na čakama imadjahu mjesto »F«, — »N«. Napoleon pregledao je i torbe i rubinu krajišnika, a momku Vladušiću zapovjedi, da razgali prsa, da mu vidi košulju. Ugledavši car junačka obraštena prsa krajišnikova, veoma se razveseli i upozori na to svoje maršale. Osim toga zapitao je svakoga, koji imadjaše kolajnu, kad i gdje ju je stekao. Poslije odgovora Napoleon izrekavši nekoliko pohvalnih riječi, svakoga udari nekoliko puta po ramenu.

U to se pokaza na balkonu carica Lujza s malim sinčićem svojim, a kad to carev adjutant Moton najavi rekavši: »Croates, voila' l' imperatrice!« (Hrvati, eto Vam carica), krajišnici tri putá zagrmiše urnebesno: »Vivat teta«! Poslije toga odoše od dvora, te budu od pariske garnizone obilno pogošćeni i počašćeni. Kod gozbe prisustvovali su svi ministri i maršali, te nekoliko dvorskih gospodja. Hrvatski časnici bili su porazmješteni medju Francuzima. Izmedju maršala Massene i Lefevra sjedio je kapetan Čuić, njemu sučelice knjeginja Berthier, kći bavarskoga kralja Maksimilijana Josipa. Za gozbe upita knjeginja Čuića, što su ono Hrvati klicali, kad su vidjeli caricu. Čuić joj po tom protumači, da je carica kći kralja Franje I., pa znajući to krajišnici i sjećajući se svoga bivšega vladara, prozvaše ju svojom tetkom. Na to reče maršal Lefevre: »O Bože moj, kako li je taj narod još uvijek vjeran starom svom vladaru!«, a Massena dodade: »Zar ne znate, da je car Franjo vrlo dobar vladar?« U to se uplete general Berthier, muž knjeginje, te uze pripovijedati, kako se jednom u Italiji sa 40.000 borio s jednom hrvatskom regimentom za prelaz preko Mincia puna 24 sata.

Hrvati odtada ostadoše dulje vremena u Parisu, gdje ih dakako preobukoše u francuske uniforme. U to se već radilo o ratu s Rusijom. Dne 2. januara 1812. budu opet postavljeni pred carsku palaču i tude im ratni ministar vojvoda de Feltre uruči orla (kao zastavu) ovim riječima: »Hrvati! Ovoga čestitoga i slavnoga orla, koji će vas voditi k pobjedi, nemojte ni u jednoj prilici ostaviti, već vojujte pod njime vjerno i hrabro za cara i domovinu. Za njih jeste i dužni pod tim orlom živjeti i umrijeti! Prisižete li?« »Prisižemo«, odgovoriše glasno, a orao bi predan obrstaru Jolyju.

Dne 6. februara poče hrvatska četa svoj marš u Njemačku, te stiže kroz Bruxelles u Aachen dne 23. februara, gdje ostadoše do 2. marta. Potom ode preko Düsseldorfa, Hannovera, Münstera i Magdeburga u Brandenburg, kuda dospješe 2. aprila. U Pruskoj ih dočeka sam kralj Fridrik Vilhelm III., te pregledavši ih, reče: »Lijepo! Lijepi momci i lijepo se drže!« Pošavši dalje na istok, sjedine se dne 10. juna u Insburgu s velikom francuskom vojskom. Hrvati budu pridijeljeni trećoj diviziji pod komandom generala Merlona.

Koncem juna prijedje čitava vojska kod Kovna Njemen i tako zače nesrećna ruska vojna. Iz Kovna podje vojska najprije

na Vilkomir, gdje se obje vojske prvi puta sudariše. Potom se povuče jedna ruska četa na Dvinaborg, te prešavši Dvinu, razvali ondje most, a druga se uputi na desno prema Drinji i utvrdi se ondje iza nasipa uz obalu Drine. No kad tamo stigoše Hrvati, Rusi se povuku na drugu obalu. Francuzi podjoše naprijed sve do Polocka, gdje ih Rusi zaustave. Dolaskom Napoleonovim u ovo mjesto nasta opće oduševljenje i Rusi budu konačno potisnuti iz svojih jakih pozicija. Kod toga boja osobito se odlikovaše Hrvati (naročito 18. aug.). Napoleon pošalje k njima generala Corbinata, koji reče: »Djela hrabrih Hrvata od 18. augusta biti će po novinama objavljena Evropi«, a onda im izrazi veliko zadovoljstvo Napoleonovo. U tom boju ranjen bi kapetan Rebrača, dok je poručnik Obradović poginuo. Od momaka bijaše što mrtvo, što ranjeno dvjesta ljudi. Gubitke donekle otšteti to, što je Napoleon podijelio poslije boja dvanaest kolajna od počasne legije (legion d' honneur) i to obrstaru Jolyju, majorima Vukanoviću i Kottnetu, adjutantima Sibonu i Šupljikcu, kapetanima Rebrači, Kaviću, Komenu, poručnicima Paspalyju i kapralu Ključecu.

Medjutim kako vojska nije dobivala hrane, otkad je prešla njemačku granicu, nego ju je po Napoleonovom planu morala sama sebi nabavljati, uze se doskora ljuta glad i svaka nevolja osjećati. Jedan hrvatski časnik, koji je u toj vojni sudjelovao, te svoje doživljaje napisao (pa i meni služe glavnim izvorom), kaže o tomu ovo: »U ovoj stisci gledali smo, da na svaki način uklonimo ovo zlo. Strn je u polju bila još nezrela, ali pored svega toga jedna ju je kumpanija porezala, na suncu osušila, na kabanicama zrnje istresla, te od toga onda pravila brašno, a od njega pogače, žgance i ino jelo. Što se tiče mesa, imali smo još nešto goveda, a na ino činili smo lov kao na zvjerad. Ali jer Francuzi i Bavarci nijesu umjeli sebi hrane pribaviti, biše svaki dan po koji od časnika k nama poslan, da od nas to nauče. Ali jer su oni obikli dobro se hraniti, te povoljnije od nas živjeti, nastade medju njima kužna bolest, koja ih uze nemilo moriti.«

Doskora dodje i opet do boja; 4. septembra poniješe se Hrvati vrlo hrabro kod Gridnove, a 7. septembra sudjelovahu junački kod juriša na Borodino. U Moskvu samu Hrvati nijesu ušli, no doskora se uze glavna vojska vraćati. Na ovom povratku Hrvati se takodjer iskazaše, a naročito u bitci na Berezini. Dne 23. novembra budu Hrvati poslani u selo Studzianku, da tamo straže postave i prenoće. Tom prilikom uhvati kapetan Čuić 150 Rusa. Ali svako djelovanje spriječavaše ljuta zima. Eto, kako je naš svjedok opisuje: »Neobično stroga zima i sve to veća glad bili su uzrokom, da su mnogi na povratku poginuli. Jer je bila taka zima, da je svaki čas bilo vidjeti kojega konjanika, kako mrtav pada s konja«.

Dne 24. novembra u jutro udju Hrvati u selo Studzianku na obali Berezine; kad ih ugledaše kozaci s druge obale, povukoše se na neke brežuljke. Poslije nekoliko sati dodje k Hrvatima bataljun pionira i bataljun pontonijera, razvale selo, te uzmu pripravljati drvenu gradju za gradnju mosta. Tim su se poslom zabavljali dva dana, tako da se, kad je 26. novembra stigao Napoleon glavnoj vojsci, moglo početi s gradnjom mosta. Kod toga pomagali su i neki Hrvati, a drugi pod komandom poručnika Milića i kapetana Peleša, prijedju od svoje volje Berezinu s namjerom, ne bili otjerali kozake, da ne smetaju gradnji mosta. Kakih 40 koračaja od Berezine bila je za Napoleona naložena ogromna vatra, gdje se on sa svojim maršalima i generalima stojeći grijao.

Naš ga svjedok tom prilikom opisuje ovako: »Napoleon imao je na sebi zelene lisičjim krznom opšivene haljine, te kapu od krzna, koja mu je pokrivala uši, inače bijaše dobre volje i tečno je jeo kruh s kuhanim mesom. Naši (t. j. hrvatski) momci nosili su velike komade drva, a kad je momak Marko Vojnović prošao kraj cara s ogromnim tovarom drva na plećima, reče on nasmijavši se od srca: »No, ovo je baš jak čovjek«.

Kad je most bio gotov, izadje četa ruskih pješaka preda nj. Kad to vidje Napoleon, uze sam komandirati Hrvate i topništvo svoje; prvi su morali kraj njega proći Hrvati, koji ga pozdraviše urnebesnim hrvatskim »Živio!«, te udariše na Ruse bajonetima. Rusi odista uzmaknu, a Hrvati ih uzeše goniti. Naš svjedok kaže: »Tjerali smo Ruse pô sata daleko u jednu šumu, sve dok nijesmo po jednomu časniku, kojega je poslao Napoleon, dobili zapovijed da stanemo. Taj časnik odmah nam izjavi najveće zadovoljstvo i pohvalu carevu.« U tom boju izgubiše Hrvati 10 časnika i 400 momaka. Poginuo je medju ostalima poručnik Brleković, a ranjeni bjehu kapetan Čuić, poručnici Domitrović, Vukelić i Roković. Sutra dan pozove k sebi Napoleon majora Vakanovića, te ga

upita o gubitku i o žrtvama prošloga dana; saznavši za te teške gubitke pristupi k hrvatskoj četi i reče: »Juče sam se na svoje oči uvjerio o vašoj hrabrosti i vjernosti. Vi ste sebi stekli neumrlu slavu i čast, da Vas brojim medju moje prve čete. Za ovu Vašu hrabrost obećajem Vam sve dozvoliti, što ćete od mene pravednoga tražiti, čim se povratimo. Ja sam s Vama zadovoljan, vrlo zadovoljan.«

Sjutradan 28. novembra opet se Hrvati pobiše s ogromnim mnoštvom Rusa. Dva puta ih Rusi krenuše iz njihovih pozicija, ali naši ih momci dva puta i natrag osvojiše. U tom boju izgubiše šest časnika i 320 momaka; od časnika poginuše kapetani Janjanin i Leović, adjutant Mraović i poručnik Ilija Obradović, dok je ranjeni natporučnik Crnković od Rusa bio uhvaćen. Poslije boja kod Berezine, toga posljednjega junačkoga djela francuske vojske u Rusiji, rasprši se vojska na sve strane, jer nastade divlji bijeg, koji otešča potpuna nestašica hrane i užasna zima. Naš svjedok opisuje to ovako: »U ovo vrijeme bilo je sasvim nemoguće dobiti i najmanje kruha ili sijena, jer su nas dušmani opkolili sa svih strana. U ovim žalosnim prilikama nije nam ništa drugo preostalo, nego konje zelenom mašinom i korom od drveća hraniti, mi pako morali smo jesti konjsko meso bez soli i kruha. Nešto od ove neobične i tužne hrane, a nešto opet od prestroge zime, raširila se u vojsci griža, od koje pogibe sva sila vojnika.«

Dne 29. novembra u jutro nijesu već momci mogli od ciče zime držati oružje u ruci, uslijed česa nastade najveći nered, te je sve pješice stalo bježati. »Kad bi koji pao na tle, budi smrznut, budi oslabljen, kaže naš anonimni svjedok, drugi bi s njega svlačili haljine, da se bar nekako obrane od zime. Zdvojnost tako obuze vojnike, da su se često za haljine postradaloga potukli. U ovom žalosnom stanju putovasmo od zore do mraka, a da na spavanje ni misliti nijesmo mogli, jer putom ne nadjosmo niti sela niti kuća, a kad kakovu pećinu gdjegod ugledasmo, da pod drvljem nekako prenoćimo, smatrali smo se blaženima. Cesta, kojom smo išli, bila je neprestano puna mrtvaca, a osobito je užasno bilo pogledati u jutro poslije tobožnjeg spavanja broj onih, koji više nijesu mogli ustati. Taj bijaše svaki puta gotovo tolik, kolik onih, koji odoše dalje. Uza sve to još se trebalo boriti s Rusima, dakako i bez najmanjega uspjeha. Hrvati su barem

ovu slavu stekli, kaže naš svjedok, da su zadnji zbacili oružje. Nema pera, koje bi moglo opisati tužni naš udes: glad i svakovrsno stradanje, zima, žalost!« Za svoga bijega Hrvati izgubiše od gladi i zime 357 momaka, a kad regimenta dospje dne 1. januara u Marienburg, brojila je u svemu 296 momaka. Iz Marienburga prošli su u Magdeburg, kuda dospješe dne 4. februara, ali je ipak nekoliko momaka ostalo u Marienburgu s kadetom Domitrovićem.

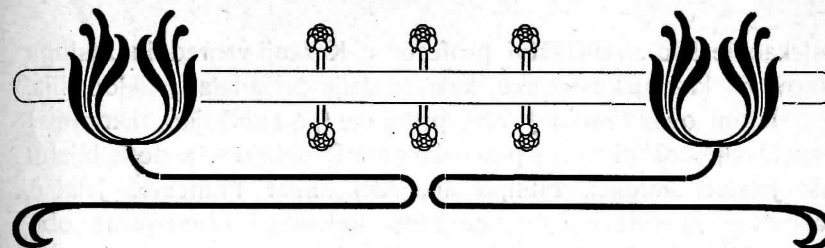
Dne 25. februara dobili su ostanci Hrvata zapovijed, da podju u Bavarsku: tu da se sjedine s onim četama, koje su imale iz Hrvatske doći, dok je 116 momaka moralo ostati u Erfurtu pod komandom kapetana Dragića, nadporučnika Cepeša i poručnika Vukelića. U Erfurtu pregleda ih sam Napoleon, te ih sjedini sa svojom carskom gardom i odredi Hrvate baš za stražu carske pratnje. Podjedno se sjeti junaštva hrvatskoga kod Berezine, te podijeli mnoga odlikovanja, tako kapetanima Dragiću, Čuiću i Pelešu, stražmeštru Martiću i kapralu Cerjaku, dakako bilo bi toga više, da junaci nijesu na povratku nemilo i tužno poginuli. U to dodje 24. jula 1813. iz Hrvatske 1.290 momaka pod komandom sedmorice časnika: Došena, Budisavljevića, braće Martina i Joke Ećimovića, Kneževića, drugog Budisavljevića i Hrkalovića. Ta je momčad bila skupljena iz svih šest regimenata, jer je svaka dala po 200 momaka. Ali ovoj četi nije više bilo dano ubrati lovorika na bojištu. Napoleonova je zvijezda već davno prošla svoj zenit, te je bila na zalasku. Propašću njegovom povratiše se kući u oslobodjenu domovinu, koja se povratila opet pod svoga zakonitoga vladara. Medju ovim Hrvatima nalazila se jedna regimenta Ličana i Ogulinaca (1830 momaka) pod zapovjedništvom majora Višnjića god. 1813. u sleskoj Glogavi. Oni su bili sasvim otkinuti od vanjskih zgoda, tako da su tek potajno čuli za propast Napoleonovu, poglavito od glogavskih gradjana, s kojima su bili u vrlo dobrom prijateljstvu. Pošto im francuska vlada nije već kroz više mjeseci isplaćivala plaće, pobune se oni, te 26. veljače 1814. na podne ostave Glogavu, da ih u tom nije mogao spriječiti francuski general Lapeine. Pred polazak izdade major Višnjić proklamaciju u kojoj se kaže: »Žalimo veoma, što moramo ostaviti ugroženi grad, a da nijesmo više mogli doprinijeti njegovu oslobodjenju. Vi znate za sve nevolje, što su

nas ovdje tako dugo tištile, a poznate su Vam i prilike u našoj domovini, koja nas iz daljine što brže kući dozivlje. Vaši dušmani (t. j. Francuzi) nezadovoljni su, što smo ostavili njihovu službu, te ne ćemo da još i dalje služimo francuskom caru i za nj krv lijemo, za njega, koji je nepravedno uzeo našu domovinu, kao i Vaš grad... Došli smo u Glogavu kao dušmani vašega kralja (t. j. pruskoga), a odlazimo kao prijatelji».

Ova pobuna Hrvata u Glogavi i njen povratak u domovinu radi njezina oslobodjenja uzrokom je velikom oduševljenju. Još 20 godina kašnje spjevana je glogavskim junacima u čast pjesma, koja je danas poznata kao »Još Hrvatska nije propala« (1833, Danica 1835.).

Valja priznati, da se Hrvati, a medju njima i vrlo mnogo Srba, i u tudjoj službi iskazaše kao valjani vojnici. Marmont nam izrijekom javlja, da mu je Napoleon poslije povratka u Francusku iza nesrećne ruske vojne kazao: »Još nikad nijesam imao hrabrijih i boljih vojnika pod svim prilikama«. (Je n' ai jamais eu de soldats plus braves et meilleures sous tous les rapports.)

RUSKA GRANA NAŠIH JELAČIĆA.

NAPISAO STJEPAN RADIĆ.

Kad otvoriš veliki ruski »Enciklopedičeskij slovar«[1], naći ćeš na str. 636. ove zanimive retke: »Hrvat Jelačić došao je u Rusiju oko 1740. Godine 1742. stupio je kao liječnički praktikant u glavnu petrogradsku kopnenu bolnicu, za jednu godinu položio je ispit za podliječnika, a već godinu dana eto ti ga liječnikom u karavanskoj ekspediciji, koja se spremaše u Kitaj i u kojoj je proživio na putu sve do 1747. Početkom 1754. opet je otpravljena karavana u Kitaj pod zapovjedništvom Vladikina, a Jelačić ju je ponovno pratio kao liječnik, a uz to mu je petrogradska akademija povjerila, da od tuda doveze zanimive knjige i stvari, a medicinska kancelarija, da donese $^1/_4$ funte korijena »žen-šenj« i da ispita, kakva je to biljka, od koje se taj korijen dobiva. Jelačić je dobio u Pekingu 25 lota »žen-šenja«, ali mu ih je zapovjednik karavane Vladikin oduzeo. Jelačić je pribavio izvatke iz franceskih i portugalskih jezuitskih opisa toga korijena, koji je u ostalom bio opisan u aktima franceske akademije jošte 1718. S toga puta povratio se Jelačić 1756. i stupio u službu u glavnoj moskovskoj bolnici kao operater. God. 1754. »sibirskim ukazom« ponovno je opremljena karavana u Kitaj i Jelačić je i opet imenovan, da joj bude pratiocem. Vratio se taj put istom 1764., na što ga postaviše operaterom u glavnoj petrogradskoj bolnici za kopnenu vojsku...«

Taj Jelačić zvao se Franjo Luka, a učio je kod bečkih Isusovaca, od kuda je i pobjegao u Rusiju. Jedan od njegovih potomaka, Franjo Josipović Jelačić bio je glasovit hirurg (1808—1888)

[1] Izdanje Brockhaus-Efron, Petrograd 1894.

i stekao je kao sveučilištni profesor u Kazanji vanrednih zasluga osnovavši kazanjsku kliniku, kako to dalje priča ista enciklopedija.

Istom ovaj Franjo Jelačić primio je (po tadašnjim zakonima) pravoslavlje, oženiv se s pravoslavnom Ruskinjom, a dotle bijahu naši Jelačići katolici. Franjin sin, Aleksandar Francević Jelačić, glasovit je pravnik i glava vanredno ugledne i obrazovane obitelji ruskih Jelačića. Ima pet odraslih sinova, a dvojica od njih osobito se ističu svojim književnim i prosvjetnim radom.

Ruski Jelačići sačuvaše i čuvaju vjerno svoje hrvatske tradicije, te se naročito ponose slavnim banom Jelačićem. Boravili su već jednom u Opatiji, tom zgodom pogledali Zagreb, u prvom redu, dakako, Jelačićev spomenik. Aleksandar Jelačič liberalac je engleskoga kova, kako su to bili gotovo svi ruski umnici u šestdesetim godinama prošloga stoljeća. Sinovi su im raznih političkih tabora, ali svi jako značajni i vanredno obrazovani ljudi.

I. MIHAJLO JELAČIĆ: TRI DRAME.

Treći sin Aleksandra Jelačića, Mihajlo, došao je na glas sa svoja tri kazališna komada: »Kneževski dvor«, »Eksproprijacija« i »Spaljene ladje«.[1] Sve su tri drame izašle tiskom početkom 1909., sve tri obradjuju najaktuelnija pitanja iz savremenoga ruskoga života, sve su tri s dramatskoga gledišta majstorski napisane, a za poznavanje današnje Rusije vanredno važne. Ujedno se u njima, kako je i naravski, odrazuje i autorovo mišljenje o nekim velikim pitanjima, te su prema tomu dragocjeno vrelo za poznavanje i samoga Mihajla Jelačića i cijele te odlične hrvatsko-ruske obitelji. Bilo bi vrijedno, pa i potrebno, da sve te tri drame vidimo i na hrvatskoj pozornici, a hrvatskoj dramatskoj književnosti samo bi koristilo, kad bi izašle i tiskom u hrvatskom prijevodu. Tu bi naši književnici na prvi pogled našli rijedak uzor, za kojim bi im se bilo mnogo lakše povesti, nego li za dramatičarima neslavenskim.

Sad da letimice pogledamo sadržaj tih triju drama, a onda da si i doslovce prevedemo mjesta, koja su najznačajnija koliko za današnje prilike u Rusiji, toliko za mišljenje samoga pisca.

[1] М. А. Елачичъ: Три пьесы: Княжій дворъ. Экспропріація. Сожженные корабли. str. 255. — ... С. Петерсбургъ. 1909. Т-во Художеств. печати. Ц. 2 руб.

*

U prvoj drami, »Kneževski dvor«, koja ima četiri čina, glavna je stvar u tom, što se seljaci, bivši podanici kneževskoga dvora, pod vodstvom mjestne inteligencije, a napose općinskoga viječnika, spremaju, da iznenada kneževski dvor zapale i unište bez traga. U samoj se drami ne opisuje, pa prema tomu na pozornici ne prikazuje ta navala na dvor, niti se o njoj igdje na dugo i široko pripovijeda. Ali nam se zato jasno crtaju gospodari toga dvora, naročito nervozna kneginja Arijadna Irtenjeva, kojoj su živci već tako uzbudjeni, ponajviše radi nesretnoga života s mužem umjetnikom, — da joj se svaki dan, čim se u dvoru smrači, javlja neka prikaza, koju čuje govoriti, koja joj otkriva njezine najtajnije misli i osnove i kojoj i ona, hoćeš, ne ćeš, glasno odgovara.

S manje crta, ali takodjer s jakim potezima prikazan je općinski viječnik Nikiforov, koji se vazda zauzimlje za seljake, kojega vrijedja već to, kad ih brat Arijadnin, knez Pronskij, nazivlje »mužikima«, i koji je zapravo duša njihovoga otpora. Taj Nikiforov ljubi onu kneginju, te u času, kad se ponadao, da bi mu ona mogla ljubav uzvratiti i da bi htjela s njime pobjeći, sprečava svojim uplivom naum seljakâ, da te noći upale i unište kneževski dvor; no medjutim ga kneginja iznenada posjeti u njegovu stanu i tu on u zadnji čas spozna, da kneginja gleda na njega još uvijek kao na »mužika«, a da ostaje kod svoje prve ljubavi, kod nekoga Bakšejeva, koji je zaveo i unesrećio Nikiforovu sestru, a uz to se iznevjerio revolucionarnomu njihovomu krugu. Sve je to sada na Nikiforova tako djelovalo, da je opozvao svoj savjet seljacima, neka na kneževski dvor ne navaljuju, nego ih naprotiv još potaknuo, neka samo udare iste noći, on da će im dati potrebne ključeve, što je i učinio.

Poslije toga prikazuje se u drami nevjerojatno niski život t. zv. najvišega društva, u kojem se sada, i to u prijestolnici Petrogradu, kreću i vlasnici porušenoga kneževskoga dvorca. Tu u Arijadni sazrijeva misao, da s Bakšejevim pobjegne. Daleko izvan Rusije susreću se ti bjegunci s Nikiforovim, koji je takodjer utekao kazni, ali ga zato muči, što je seljaštvo onako strahovito nastradalo i što je u opće počinio ne samo krvav zločin, nego i neizrecivo bezumlje. Njegov drug, koji je takodjer revolucionarac, uzalud ga tješi i hrabri, Nikiforov se ne može utješiti inače,

nego da se utapa u vodki. I njegov takmac Bakšejev potraži zajedno s Arijadnom sličnu utjehu: Ukrca se s njom ispod neke hridi u ladjicu, da nadju bolju budućnost s pomoću neizmjernoga mora, da se presele nekamo na Neptun ili na koju drugu zvijezdu.

Ovaj svršetak prve drame donekle je nejasan, a razgovori Bakšejevi s Arijadnom na tom su mjestu neobični, da ne kažemo neprirodni. Inače čitava drama djeluje jedinstvenim i jakim dojmom.

*

Druga drama, «Eksproprijacija«, u tri čina, pravo je remek-djelo dramatskoga umijeća, a uz to vanredno živo osvjetljuje onu stranu ruske duše, koja je nama ostalim Slavenima najmanje poznata.

Tu naime vidimo mali krug revolucionaraca, a medju njima kemičara Korjagina, koji pravi bombe. I ne samo da vidimo taj krug, nego je sva njihova duša pred nama kao na dlanu, te gledajući taj neobični vrtlog strastî i zabludâ, nejasnoga idealizma i krvavoga realizma vidimo i sve priprave, a kasnije i sve posljedice »eksproprijacije«, t. j. nenadanoga napadaja bombom na prevoznika državnoga novca, jer drugim načinom revolucionarci ne mogu smoći sredstava za svoje »sveto« djelo oslobodjenja. Dobrohotov, sin neznatnoga činovnika, takodjer je u konkretnom slučaju revolucionarac i kakogod se njegova tankoćutna savijest buni protiv naumljenoga zločina, ipak je i on za akciju ne samo u teoriji, nego i u praksi. Ali to je samo dotle, dok ne sazna, da će se dogovoreni napadaj izvršiti na blagajnu, koju kobnim slučajem ima uz kozačku stražu u ime vlasti pratiti i jedan činovnik, njegov rodjeni otac. A taj njegov otac, to je duša od čovjeka, prava utjelovljena slavenska dobrota, koji nije nikada učinio na žao ni crvku, ni mravku, i sad će ga, gle, raznesti na komade oni ljudi, s kojima se jučer dogovarao i rukovao, i ona bomba, koju je napravio njegov drug i prijatelj Korjagin. I u strašnom očaju Dobrohotov hoće u zadnji čas da zapriječi tu strahotu, ali već je prekasno; onda u još većem očaju hoće da iznakaženomu ocu na smrtnoj postelji prizna svu grozotu i da mu otkrije, da je njegov ubojica takodjer rodjeni njegov sin. No drugi mu ne dadu toga učiniti, jer da bi ova okrutnost bila još veća od one

prve. Umirući stari je Dobrohotov izrekao i jedno ime: ime kneza Sonceva, koji je dugo vremena k njima zalazio, zavolio njegovu kćer Olgu, a bio je sa sinom njegovim u revolucionarnom krugu, — onda je otišao daleko izvan Rusije i vratio se istom tada, kad je otac, i to u smrtnim mukama, na svojoj kćeri prepoznao, da ima biti doskora mati. I tu je u tjeskobi izrekao njegovo, kneževo ime. Medjutim je redarstvo u žepu atentatora našlo nekakvu bilješku o knezu, a budući da je i stari Dobrohotov umirući izrekao njegovo ime, otvara se perspektiva, da će »eksproprijacija« potražiti za žrtvu najprije još život kneže, koji se je u to doba s potpunim uvjerenjem odvratio i od revolucionarnih ciljeva i od revolucionarnih sredstava, i sreću Dobrohotovljeve sestre, koja je s tolikim čeznućem čekala i napokon već kao na dohvatu imala svoga vojna.

Drama se svršava time, kako redarstvo ulazi u kuću Dobrohotova, da kneza uhiti.

*

Treća drama, «Spaljene ladje«, osobita je stvar naročito svojim sadržajem.

Matičini čitatelji znadu već iz «Seoskoga romana» za pisca Potapenka. Osim toga romana napisao je Potapenko uz ostalo i roman »Sam«, u kojem crta jednu djevojku, kako se je svomu odabraniku, koji se odviše uzdizaše nad nju svojim rodom i svojim bogatstvom, kao od slabosti podala samo zato, da može biti mati, kad joj je već razum govorio, da nikako ne može biti njegova žena, a još manje sretna njegova žena. Slična tema obradjuje se dosta često u ruskoj književnosti. A to je, samo u drugom obliku, i sadržaj ove treće Jelačićeve drame.

Drama počinje time, kako mati s pravim materinskim uzbudjenjem čeka kćer, koje već nije dugo, dugo vidjela. Kasnije saznajemo, da se ta kći imala vratiti iz teške tamnice, na koju je bila odsudjena kao revolucionarka. I povratila se. Ali to je posve drugo neko biće. Iza njekoliko sati, umjesto da bude kod matere, koja malo da nije životom platila nenadanu svoju radost, eto je u stanu vrhovnoga redarstvenoga povjerenika, koji je najprije iznevjerio nju, a onda i čitav revolucionarni pokret, a ona je od njega imala sina, kojega je porodila u tamnici usred četiri gole stijene u neopisivim duševnim i tjelesnim mukama. I

ona sada ne traži ništa drugo, nego to svoje dijete, koje su joj oteli, za koje su joj onda kazali, da je umrlo, i za koje je, vrativši se kući, saznala, da bi moglo biti živo. Zato je onako od kuće odjurila, zato više nije bila kći, jer je već sama bila mati. I sad se sav interes drame okuplja oko toga izgubljenoga djeteta, dotično oko toga, kako će ga mati naći. U tome joj pomaže i mlad liječnik, koji se je zagledao u njezinu sestru i koji je svojom radinošću i svojom razboritošću i naprednošću u isti mah kao neka osobita pojava, kao prava iznimka u lijenom, smetenom i pretjeranom ruskom društvu. Dijete se nadje, a nadje se i »izgubljena ovca«. Redarstveni povjerenik, koji u duši nikada nije izdao svojih ideala, nego se samo zgadio nad revolucionarnom metodom, pristupa k mučenici materi i drama se završuje perspektivom, da će obje prokušane i izmučene duše naći svoju sreću. I bilo bi tako, ali proti takvoj je materi djevojci i u Rusiji čitavo društvo, a prva je njezina mati, koja ne će sada ni da čuje za nju, a kamo li za njezino dijete. I muke će početi iznova, ali mučenica veli, da će ona spaliti sve svoje stare ladje, na kojima je nekada kanila jedriti, i da će tamo negdje u gluhoj zabiti živjeti i raditi samo za svoje dijete. To je ujedno i svršetak drame, opet malo nejasan, jer te spaljene ladje mogu biti i negdašnje revolucionarno oduševljenje i ona prva ljubav, a i dosadašnje rodbinske sveze. No drama ipak djeluje snažno, jer je sve u njoj živo i preživo, te i tu, kao u opće u ruskoj književnosti, zajedno s autorom polazimo u takve dubljine, ili bolje u tako strašne ponore ljudske duše i čovječjega srca, da nam se često zamagli u glavi.

Pravi dojam u ostalom mogu ove kao i svaka drama podati tek na pozornici.

* * *

U kneževskom dvorcu poslie objeda razgovaraju umjetnik Irtenjev, knez Pronskij i općinski liječnik Nikiforov. Knez Pronskij, mladić od 22 godine, čovjek do skrajnosti površan i lakouman, hoće da i politizira, i to ovako:

»To se zna. Naša vlada na žalost slabo pozna psihiku našega mužika. Ja na pr. svake godine sprovodim ljeto tu u kneževskom dvorcu i poznam mužika. Mužik se uzbuni, uzviče, popunta, kako oni kažu, no ušuti, kad se na njega izdereš. A sva

ta revolucija, — sve je to samo u glavi novinara, da imadu o čem pisati«.

Irtenjev: »No, ti oprosti, vidim, ti si u Petrogradu sasvim zaostao od života. Mužik, osobito tvornički radnik, tako je postao drzovit, da se sad više na njega ne možeš samo izderati, nego treba upotrebiti odlučnije mjere...«

U razgovor se umiješao i liječnik s pitanjem: znadu li, koliko seljaci, bivši podanici kneževskoga dvora, imadu zemlje. Irtenjev odgovori, da to na stvar ne spada, da su seljaci kod ukinuća kmetstva 1861. dobili, koliko ih je po zakonu pripadalo. Na to liječnik istakne, kako cijela seljačka obitelj ima samo tri osmine jednoga jutra — točnije jedne ruske »desetine« — i to u tri komada; neka oni kušaju s toliko zemlje gospodariti. Irtenjev će na to, da imadu dosta zaslužbe kod njih, kod vlastele, i da će bez njih, bez bivših svojih gospodara, seljaci od gladi poginuti. I govoreći u istom duhu nastavi:

»Eto, ja sada slikam simboličku sliku i već sam ju gotovo dovršio. Zove se: Pobjeda socijalizma. Na slici je polje, na njem parni plug, zar'djao, blatan, zatim ispotrgane kosilice i drugi gospodarski strojevi, nješto poput skladišta svakovrsnih strojeva, s kojima se radi u laboratoriju, i t. d. S desna i s lijeva stoje seljaci i radnici, mršavi, blijedi, lamajući rukama, ne noćni, ne znajući, što da rade sa svim tim orudjem i strojevima; dolje na slici seljačka je kuća i radnički stan, gdje njihove žene i djeca umiru od gladi. A otraga u dubini, sasvim u pozadini, kao za oblakom, ceri se žid i zlorado si tare ruke, kao da govori: Nu, nu, sad si pomozi; sad ćeš već za uvijek pasti u moju mrežu.«

Mladi knez Pronskij, naravski, sav je zanesen tom idejom, ali liječnik veli Irtenjevu, neka hvali Bogu, što seljaci i radnici s nedaleke tvornice strojeva nisu te slike vidjeli, a kad ga taj upita, zašto, odgovara:

»Zato, što bi to smatrali izazivanjem, uvredom, dobačenom im u lice, porugom nad njihovom gladujućom djecom i ženama, koje boluju od svih ženskih bolesti, jer su morale na posao gotovo drugi dan poslije porodjaja. Oni, koji svojim rukama prave sve te najzamršenije strojeve, koji ih sami rastavljaju i sastavljaju, poput kakova inžinira, oni dobro znadu, kako se njima radi. A što se tiče vašega parnoga pluga, dajte vi samo svoje polje s

tisuću jutara seljacima, i oni će s tvorničkim radnicima orati njime bolje, nego vaš mehaničar. Poslušajte moj savjet, otpremite tu svoju sliku u Petrograd, tamo će možda u salonu vaše stare tete u istinu učiniti silan dojam; no ovdje joj nema mjesta. Ponavljam, seljaci će ju primiti za izazov i odgovorit će na to na svoj način, grubo, možda i bezumno, no sa svom iskrenošću gladna čovjeka, koji nema šta izgubiti.«

Samo se po sebi razumije, da Irtenjev nije toga savjeta poslušao, nego ga je shvatio kao prijetnju i malo zatim, pripovijedajući to svojoj svasti, naduvavao se, kako bi liječnika bio najvolio baciti van i u opće ga ne pustiti u kuću, da nema obzira na svoju ženu.

Drama se razvila u tragediju, kneževski je dvorac popaljen, najviše pomoću liječnikovom, i sad je liječnik daleko negdje izvan Rusije s još jednim revolucionarcem, s nekim Draneckim, s kojim hoda po morskom žalu i sav u tjeskobi ovako jadikuje:

»...I eto tako se je to sve i svršilo. Njih dakako išibaše, zatim staviše pred sud, poslaše u Sibiriju, uništiše još više, nego prije... Kako je sve to glupo, besmisleno. Glupo kao i sve ono, što se radi kod nas tamo, doma. Minuše preko dvije godine kao u kakvom gustom dimu, u općoj omami. Dim se razišao, omama je prošla, a siva je magla zastrla svu Rusiju, te zvjerka, koja se na čas bila probudila, sad ponovno drijema i kao medvjed od glada siše svoju šapu. Mnogo je osobnosti bilo u svem tom — nije vrijedno ni pripovijedati. Sve je to vrlo žalosno. Žalosno kao i život. Eto, na primjer, sad nas dvojice i tisuće drugih. Istrgnuti smo iz svojih redova, skićemo sa bogzna kuda, živimo bogzna na čiji račun. A naša osobna sreća — o njoj ne ću ni da govorim.«

Tu mu Draneckij presiječe riječ, veleći: »Naše će vrijeme još doći.« Ali mu liječnik odgovara:

»Hoće li doći? Hoćemo li mi to doživjeti? Pa ako i doživimo, gdje će biti snaga, gdje volja? Ja sve mislim i mislim, i često mi se čini, da mi činimo veliku pogrešku, istu kao Ivan Grozni, koji, želeći se boriti protiv svega tadašnjega uredjenja, borio se s pojedinim ljudima. U tom je velika pogreška. Mi palimo i rušimo kneževske dvorce i imanja, no čime je brlog u malom gradu ovoga ili onoga lihvara i krvopije bolji od kneževskoga dvorca? Tisuću puta je gori, jerbo svjetina gleda na njega, na takvoga lihvara, kao na svoga čovjeka, a medjutim oni su svi, a ne zna im se broja, neprispodobivo veći natražnjaci, nego što je sva ta naša propadajuća aristokracija... Obuzela me sjeta. Doma bih se u takav čas napio, a i ne možeš inače, kod nas je tako sivo, tamno. A ovdje je svijetlo, lijepo, ne da ti se piti, a nemaš ni što, i tako se samo podaješ sjeti. Često mi je dolazila u glavu misao: Zašto se ljudi uvijek pačaju u ono, što na njih ne spada? Tako na primjer ja. Svršio sam sveučilište, i lijepo bih liječio druge, dok ne bi došlo na to, da liječim sam sebe. No ja sam se dao na revoluciju. Imao sam sestru, umrla je od sušice u Sibiriji, a bila je čudo od žene i matere. Ili eto, ja sam priredio »pogrom« kneževskoga imanja, razorili smo dvorac, pa što imamo od toga? Njekoliko propalih života, medju njima i moj. Da svaki sjedi na svome mjestu, bilo bi mnogo bolje....«

To su glavne misli u prvoj drami, i to je ujedno ona slika, koja je u današnjoj Rusiji najčešća i najžalostnija.

*

Druga drama, »Eksproprijacija«, počima sa slikom jednoga revolucionarnoga skrovišta. U to je skrovište neki Dobrohotov, uvjereni idealni revolucionarac, doveo novoga druga iz visokoga aristokratskoga društva, te je taj novi drug, Holmskij, sad kao na ispitu, prije nego ga revolucionarci prime u svoje kolo. I Holmskij ne mogaše na ino, nego da se u tom svom novom društvu u neku ruku javno ispovijedi ovako:

»Evo, gospodo, kako je sve to bilo: Poput svih drugih bogatih ljudi i ja sam živio daleko od života, ne razmišljajući i bez svijesti o tom, što se oko mene zbiva. Nješto malo sam znao po čuvenju, da ima revolucionarnih organizacija, da se već posvuda širi nekakva propaganda, no kakva je to propaganda, čemu uče narod, koliko se u narodu probudila svijest, sve je to za mene bilo tudje i nepoznato. Svršio sam na sveučilištu filozofijski fakultet iz matematičke struke i otac me je poslao u Ameriku na najbolju zvjezdarnicu, a ja sam živio u gorama oko dvije godine, živio na zvijezdama, ne osvrćući se nimalo na to, što su novine pisale, što se to sve kod nas dogadja. Ja sam se uvjerio, da još i sada ono naše društvo, usred kojega sam ja odrasao, ništa ne spoznaje, ništa ne shvaća, i da ne će nikada

shvatiti, jer ne zna. Otac me je iznenada pozvao iz Amerike, jako je obolio. Vratio sam se. To je bilo prije godinu dana. Otac je živio na svom imanju...«

Tu Holmskomu presiječe riječ vodja tajnoga revolucionarnoga kola, ili točnije gospodar toga kola, neki Ruhanov, i upita:

»Vi imate veliko imanje?« — Holmskij nastavi: »Dvadeset tisuća desetina. Oca silno uznemiriše nemiri, koji već započeše. Poslije moga povratka malo je pridravio, ja sam se doskora oženio i nastavio započeto znanstveno djelo. Za dva mjeseca poslije moje ženidbe otac mi nenadano umre. Trebalo je sve uzeti u svoje ruke. Tu sam prvi put vidio život, vidio ljude. Nisam se mogao snaći u moru mislî i osnova, koje nahrupiše na mene. Treba to proživjeti, da znaš, što to znači progledati. Jest, upravo progledati; ja sam od slijepca postao vidonja, promijenio sam sve svoje mišljenje o svijetu, sve nazore, koji nam se vijekovima usadjuju. Vama je, gospodo, naravski, sve to smiješno, no vjerujte mi, da je to grozno, da bi si čovjek mogao uzeti život, kad spoznaš, da ti zapravo nisi ljude priznavao za ljude ili samo za ljude niže od sebe. Ja sam još prije čuo pripovijedati o svom djedu kao o čovjeku okrutnom, samovoljnom, despotskom. Ali istom sada sam saznao svu istinu, i ja se zasramih, malo da se ne ubih. Našao sam naime zatvorenu sobu u najvišem spratu naše ogromne kuće, a ta soba bila je u pravom smislu te riječi mučilište. Tu je bila i njihalka za mučenje, i klade, i mreže, koje su metali na lice, da te muče gladom, sa vrpcama, koje su se pečatnim voskom pečatile na golo tijelo, i španjolske čizme sa šarafima, i kandžije sa šest trakova, i drugi korbači itd. itd.«

»To je bila baština moga djeda. A moj otac, taj je gradio tvornice, radionice, mlinove. Radnici i seljaci bojali su ga se možda više, nego djeda. Djed ih je mučio korbačem i onom strašnom njihalkom, a otac gladom makar i bez mreže. Sve je pred njim drhtalo: Gazda je plemić, bogataš i inteligent, tvorničar i obrtnik najmodernije struke. I gle, on je umro, ja sam ostao sam, tudj ljudima, tudj poslu, tudj životu i svima omražen. Da, mrzili su me i oni, koji mi bijahu ravni, a osobito one tisuće radnika i seljaka. Što da radim? Kako da živim? Kudagod sam pošao selom ili poljem u doba rada, ili sam se odvezao u tvornicu, svuda sam vidio samo poglede mržnje i zlobe.«

Tu mu onaj mekaničar Korjagin, koji je pravio bombe, primetne: »A vi ste im se mogli približiti«.

Holmskij nastavi:

»Približiti im se! To je lako reći. Ja sam im se šest mjeseci približavao. No valjda nisam umio to učiniti. Vaša sreća, što ne znate, kakvo je to čuvstvo, kad ti ne vjeruju. U svakom pogledu, u svakom posmjehu, u svakom poklonu, u svakoj riječi vidiš i čuješ nepovjerenje i nepovjerenje. Vrijeme je prolazilo mjesec za mjesecom i ja sam sve više i više osjećao, da nesklad medju nama raste, da se sprema nješto grozno i neprotumačivo, čega ne možeš odvratiti nikakovim načinom. Znao sam, da se po selima i tvornicama agituje, da mržnja proti meni — ne kao proti čovjeku, nego kao proti »gospodaru« — raste, i ja sam im htio govoriti, vikati: Ta vjerujte mi, nisam ja takav, kako vi mislite; no znao sam, da mi ne će vjerovati, da me ne će ni saslušati. I sazvao sam seljake u onom selu, u kojem sam živio — to je veliko selo sa dvije tisuće duša — i kazao sam im, da im poklanjam svu zemlju, da sebi ostavljam samo kuću sa vrtom, neka si izaberu punomoćnike i neka podju u grad, da se učini predaja u posjed. I dok sam ja to govorio, oni su šutjeli i ja sam vidio, da mi ne vjeruju, da u mojim riječima traže prevaru. Radnicima u tvornici povećao sam plaću za toliko, da je sav dohodak na to prošao, i premda su očito vidjeli, da je njihov položaj dva puta bolji, nisu mi vjerovali baš kao ni seljaci i tiho govorahu medju sobom: »To mora biti nekakva prevara«. Tako je prošlo po prilici godinu dana. Nastupiše teška vremena. Poslovi zapeše, dodje nerodica, glad. I prije dva tjedna dogodila se strahota. Kasno u večer začujem, gdje zvoni u stran. Pomislim, da je vatra, potrčim na trijem: Ognja nigdje. No opazim čudan prizor: Svjetina, oko tisuću duša, idjaše s bakljama po trgu prema mojemu domu. Ja sam čekao, oni se približavahu. Strčaše se radnici, služinčad htjede na konjima u grad po oružnike. Ja nisam dao. Svjetina udje u dvorište. Nikada ne ću zaboraviti tih mrkih, ozbiljnih, mirnih lica. Pred kućom najedanput evo trojke mojih konja. — »Mi tebi zla ne želimo« — progovori netko iz zadnjih redova, da mu ne mogu vidjeti lica. — »Ti nama nisi ništa zla učinio, poklonio si nam zemlju, priznao za ljude. Ali tvoj dvor s hambarima i vrtovima pripominje nam ropstvo.

Eto ti trojke tvojih konja, uzmi ženu i dobra, koliko stane na tarantas, i idi s Bogom! Tvoga dobra mi ne ćemo dijeliti. Da ne bude razdora, odlučismo sve spaliti.« — Ja im stanem govoriti, da ću otići, neka ništa ne pale, nego neka medju se podijele žito, orudje, blago. Seljaci se u hrpi samo nasmijaše. — »Znamo mi«, govorahu, »a zatim ćeš doći s istragom, dovesti ćeš vojsku, i u koga što nadješ, taj će biti kriv.« — Eto, i opet ti u lice bacaju nepovjerenje i prijezir! Okrenem se u kuću, gdje je žena bila u nesvijesti, bolesna, mjesec pred porodjajem. Pokupim štošta od dragocijenosti, novce, što ih je bilo, i sjednem na trojku. Imanje je gorjelo sa svih strana. Svi hambari, štagljevi, staje, kuće, zgrade za služinčad — sve je bilo upaljeno i sve je u isti čas gorjelo. Preko dvadeset kilometara do grada vidio se žar od požara. Konji su letjeli, kao da znadu, kakva je to nesreća. Bio sam i kod gubernatora, molio ga, da ne vodi istrage, no vojsku poslaše, divljački s njima stvar raspraviše i ja znam, ja osjećam, kako su svi uvjereni, da sam ja poletio po vojsku. I opet nepovjerenje. Moja je žena umrla istu noć u porodjaju, umrlo je i dijete. I eto mene sama, posve sama.«

Tu je nastala stanka, a poslije nje upitaše revolucionarci Holmskoga, kako može doći k njima, kad su oni za seljake, za radnike, za revolucionarce, koji su mu oteli imetak i obitelj.

Holmskij na to odgovori:

»Znate vi, što je to protestovana mjenica? Tri sta godina uzimahu od njih rad, život, žene i kćeri, a za sve to im potpisivahu mjenice. I eto, sad se te mjenice utjeruju. Krv njihova na glavu našu i djece naše. I pala je krv njihova na glavu djece. Oci, djedi i pradjedi umivahu svoje ruke u krvi, a mi to sada plaćamo.«

Tu Korjagin upita: »I vi ne osjećate prema njima mržnje?«

Holmskij s gorkim osmjehom odgovori: »Mržnje... Ne govorimo više o tom. Ja vas pitam samo dvoje: Vjerujete li mi i hoćete li me primiti za svoju akciju?...«

Revolucionarci ga primiše, ili točnije, primio ga je njihov gospodar Ruhanov, koji otpravivši Holmskoga usklikne, da ga je sama sudbina poslala; da im je samo još to trebalo, i pri tom umovaše ovako:

»Kuj željezo, dok je vruće. Sad je u takvom raspoloženju, da će rado i na vješala, a za mjesec dana mislit će na svoju astronomiju, za pol godine na ženu, a za godinu na izgubljeni kapital. Krsti vuka, a vuk u goru. Uči kapitalistu, a on će ipak željeti, da nekoga proždre.«

I Ruhanov odredi Holmskoga, da sutradan baci dvije bombe na kola, koja su imala voziti četvrt milijuna rubalja, i protiv toga prosvjedovao je tek Dobrohotov, znajući, da će od Holmskoga ostati samo komadići mesa, ali prosvjedovaše plaho i neodlučno, premda sam sebe nudjaše mjesto njega, jer na pitanje, zašto je protiv toga, navadjaše kao razlog samo svoju crnu slutnju... Spomenimo još, da je Ruhanov krasnu tu odluku stvorio na zahtjev centralnoga odbora, kojemu na svaki način trebaše novaca.

Kad je odluka o »eksproprijaciji« bila već gotova, bane medju revulucionarce knez Soncev, koji se nenadano bio povratio iz tudjine, a prije je bio u istom revulucionarnom kolu, gdje se sprijateljio s Dobrohotovim i zaljubio u njegovu sestru Olgu. Knez se povratio, da još za vremena podigne ostatke baštine svoga oca, koji je bio strahovit rasipnik. Čim je Dobrohotov začuo, da Soncev ima novaca, sine mu misao, da bi se »eksproprицija« ipak mogla odgoditi, a i Ruhanov brže bolje zatraži od kneza novaca. No tu revolucionarci na svoje veliko čudo dobiše od Sonceva ovu lekciju:

»Vi molite, da vam dadem novaca. Reći ću vam u kratko i jasno: Ja vam novaca ne dam. Ne zato, što bi mi ih žao bilo, a da mi ih nije žao, ja ću vam dokazati; nego jednostavno zato, jer ne ću da dam. Ja od njih ne ću upotrebiti za se nijedne kopjejke, jer ne držim, da su moji, nego ću ih povratiti onima, komu patre. Ovo su dionice donskih ugljenika, ja ću ih dati rudarima u tim ugljenicima, jerbo držim, da su ti novci njihovi. U tim dionicama nema ni za kopjejku moga truda — dakle ti novci nisu moji. No evo u novčarki imam ja i trideset rubalja — te sam si zaslužio i nema sile na svijetu, koja bi mi mogla uzeti te novce, jer to su moji novci. Isto tako niste ni vi nimalo skrbili za ove novce, što ih od mene molite, ne možete se dakle njima poslužiti baš kao ni ja. Pa i čemu vam ti novci? Da se borite za slobodu? Ta zar zbilja do sada još niste pojmili, da se sloboda ne kupuje za novce, nego ni za tu krv, što ju prolijevate, bila to krv vaša ili vaših protivnika? Što je gore od toga, vi novce kupujete za krv,

za novce dajete čovječji život. Jeste li barem jedanput ozbiljno razmislili, što vi to radite? Dati život za novce! To je sad za mene tako neobično, tako bezumno, da nemam riječi, kojima bih to izrazio. Život! Pa zar se može život cijeniti novcem? I može li se u opće cijeniti ma čim? Sve možeš povratiti, sve možeš učiniti, sve postići, samo ne možeš život. I dok budete žrtvovali život, dok ga budete otimali u svojih protivnika, dotle ne ćete učiniti ni koraka naprijed u svom djelovanju... Eto, Dmitrija Korjagina, čovjeka ogromnoga znanja i tolike dobrote, da ne će žohara pogaziti, ako ga vidi na podu, nego će ga prekoračiti, — i taj Korjagin, koji gladovaše, da prehrani obitelj oboljeloga postolara, u kojega je najmio sobu, sada mirne duše puni bombe nitroglicerinom, dinamitom, vragom, djavolom, znajući, zašto su odredjene. Zar to nije k vragu spodobno? Ti si, Ruhanov, najjači čovjek, što ga ja poznam, pa kaži, kakvu ulogu tu igraš ti? Ti kao da se šahiraš: ne pitaš pionira, hoće li poginuti, ili ne će, nego samo zapovijedaš, da ide naprijed, znajući, da će poginuti. I to ti je sloboda. A tebe svi slušaju, jer si ti jači od svih njih zajedno. I to je onda jednakost...«

No gle, taj isti Soncev, koji je tako došao k sebi, što se tiče revolucionarne metode u opće, a tako zv. »eksproprijacije« napose, ostao je, ili možda istom u tudjini postao pravo čudovište, da blago kažemo, u najobičnijim stvarima svakidašnjega života. Olga mu naime prizna, da se za njekoliko mjeseci nada biti materom. I tu nam onda Jelačić otkriva opet jednu osebujnost ruskoga družtva ovim prezanimivim dijalogom:

Soncev (zamišljen, zatim kao da se nečega sjeća, onda ozbiljno, mirno): To je dobro, Olgice! To je dobro za tebe i za njega.

Olga: A za tebe?

Soncev: Ja — to je već drugo pitanje. No prije svega, to je dobro za vas. Za tebe to je smisao i cilj života, a za nj, za dijete, to je još više, to je život. Ti mu daješ najveće blago — život.

Olga: A ti, ti?

Soncev: Zar ja znam, što će biti? Možda ću ga ja tako ljubiti, da ću svoj život za njega dati; a možda će mi biti posvema tudj. Ja ne znam. Možeš li ti znati, što će biti s tobom

sutra? Možeš li ti znati, što ćeš osjećati za godinu dana? Žena ne može inače, nego da ljubi svoje dijete, jer je to njezina svojina. Nema ništa gore, nego ako se otac samo zato, jer je otac, smatra svezanim s djetetom, očituje prema njemu tobožnja svoja prava, a zapravo pokazuje samo svoju glupost. Ako ja tebe budem ljubio, a ja te hoću ljubiti, to ću vjerojatno ljubiti i dijete. Ja ne znam... Zapamti, draga, jedanput za uvijek: Nikada sebi ne valja stavljati pitanja, što će biti. Uzmi život, kakav jest, ljubi život. I bit će dobro i tebi i svim drugima...

Olga: A ti ćeš mene ljubiti? To jest ne, ne pitam to... Ljubiš li me sada?

Soncev: Ljubim, ljubim. Ali za to ne pitaj; o tom ne treba govoriti. Ne treba dirati te riječi.«

I tu je Soncev Olgu zagrlio. U taj je čas unišla neka Sabljina, bivša njegova ljubavnica. No za ovaj čas nas stvar više ne zanima: ta vidjeli smo, kakav je knez Soncev čovjek.

No vratimo se opet k onoj »eksproprijaciji«. Stvar je bila uredjena, da ne može bolje, bombe predane Holmskomu, i sat, dva prije atentata eto Korjagina, koji je bombe napravio, k Dobrohovima, i to već pijana, pa ipak još traži od Olge vodke, inače da će u krčmu. Soncev se nad tim zgraža, veleći: »To nije dobro, to nije lijepo.« — Korjagin na to odgovara:

»Nije dobro. A što sam noću radio, to je dobro? Što će biti sada, za sat, za dva sata, to je dobro? Ta pomisli samo ti, a pomislite i vi, Olga Andrejevna!... Vi eto mene korite, što sam pijan, što sam se omamio. Pa zar može biti inače? Znate li za riječ: »Napio se, da se okuraži?« Što to znači? To znači: napiti se, da se omamiš, da tako jasno ne spoznaješ, da činiš odurnu stvar. Mislite li vi, da će se na svijetu naći takav izrod-krvnik, koji bi pošao vješati tako zv. zločinca, a ja ću reći u opće čovjeka, onako trijezan? Ne, nipošto, takve se stvari mogu raditi samo u ludilu ili u pijanstvu, a to je opet ludilo. Ta predstavite si samo: Eto, mi tu sjedimo mirno, razgovaramo, i ja sjedim s vama, a tamo negdje na ulici idu ljudi, svaki za svojim poslom, ljudi, koji imadu žene i djecu, oce i matere. I gle, tu prolaze takodjer ljudi posve nevini, koji izvršuju preuzete dužnosti, koji takodjer imadu i žene i djecu. No oni voze novce, koji su negdje nekomu potrebni. I tu se dogadja nješto, što se ne da ni opisati,

dapače ni pomisliti, tu se dogadja grozota. Samo jedan tren — i nekakva elementarna sila, baš elementarna, zavlada u taj tren, pokazuje svoj život samo na jedan mig, i sve se ruši. Lete stakla iz prozora, lete komadi rastrgana mesa, jedni ljudi padaju na tle, drugi trče, ranjeni konji jure i gaze prolaznike, a glavno — komadi razderana mesa i krv, pojmite li vi — čovječja krv! A ti znaš, da ta elementarna sila — da si to ti, da si ju ti držao u rukama, da si ju ti stvorio, da si ju ti rodio na svijet, da si ti onaj, koji ju je prisilio, da kida te komade mesa, da su se komadići mozga na zid prilijepili radi tebe, da je krv na ulici zbog tebe, da je djelo tvojih ruku... Ah, ne govorite mi, ne govorite ništa, vi to ne možete pojmiti!«

Tu Soncev Korjagina poslije neke šutnje upita, zašto to radi. Korjagin odgovara, da je dužnost svakoga čestitoga čovjeka iz svih sila sudjelovati u revoluciji, a Soncev na to mudruje, da se ne da odrediti, ni tko je čestit čovjek, ni što je dužnost. Mi vidimo, da je ovaj razgovor strašniji, nego one bombe, jer taj metež u ruskim dušama, taj potpuni kaos u glavama — to i jest materijal za one bombe. Osobito kad Soncev počne žaliti Korjagina, koji se sam sve to više optužuje i pozivlje ih, neka ga popljuju, i kad na to Olga taj probudjeni glas savjesti nazivlje malodušjem i na svu silu moli Korjagina, da ide u sobu k njezinu bratu otpočinuti, jer nije svu noć spavao, jer je svu noć radio. I onda, kad je već »eksproprijacija« bila gotova, i kad Olga zna, da je njezin otac pao žrtvom atentata, i onda je Olga tako drvena i ledena, te ne biste vjerovali, da je to moguće, kad stotine pa i tisuće primjera iz novije ruske revolucionarne povjesti ne bi dokazivale, da je baš takva žena sasvim obična pojava, da to i jest pravi ideal u ruskom inteligentnom društvu. Tek Korjagin hoće da poludi, kad je začuo, kako se atentant svršio, a Soncev i dalje mudruje. To mu Korjagin i spočitava ovako:

»Eto, pogledaj na nas, na sebe i na mene, baš sada, u taj čas. Možda će za jedan sat mene i sve naše uhititi, da nas vode na vješala, a ja tu s tobom stojim i prepirem se, a tako je to vazda i u svem, sav život, desetke, stotine godina. Mi se borimo sa svojom nemoću i djelujemo samo besvijesno, a sa zanosom samo ondje, gdje je omama bilo u kakvom joj drago obliku. Ta je omama, to pijanstvo svagdje, u svem. Pijanstvo radi pijanstva, pijanstvo u radu, pijanstvo u stvaranju, svagdje. A pijanstvo je bolest, i to bolest neizlječiva.«

I na ovako ozbiljne riječi Soncev opet umuje o tom, da mi ne poznamo svoga »ja«, a onda opet savjetuje Korjagina, neka se nekako praktično pobrine za sebe. Korjagin odgovara:

»Ne misli, da ću se ja sakrivati i da ću živjeti poput prokletoga Ruhanova, koji ima tri putovnice i koji se pretvara kao glumac. Ja to ne mogu, a i ne ću.«

Soncev na to veli, da to ipak treba učiniti, ali mu Korjagin odvraća:

»Ne treba ništa. Ne treba činiti podlosti, a mi smo na podlosti htjeli sagraditi sreću stomilionovoga naroda.«

Tako misli Korjagin barem u času, kad se je u njem probudila savijest. Ali ne misli tako Ruhanov, koji je takodjer doletio, da spasi Dobrohotova, dotično i sebe, jer su se u odijelu atentatora Holmskoga našla neka pisma, po kojima je redarstvo moglo ući u trag revolucionarcima. Tu je sad opet jedan prezanimiv dijalog izmedju Ruhanova i Sonceva:

Ruhanov: Ta pojmite, da sam ja, izlažući svoj život, došao spasiti život Dobrohotovu.

Soncev: A ako Dobrohotov ne će da spasava svoj život?

Ruhanov: Onda neka ga vrag nosi, a meni je još moj život drag.

Soncev: Eto se i vama izmakla istina. Vama je vaš život drag, a život njegov, život starca — oca i svih tih ranjenih i ubitih — taj vam nije drag?

Ruhanov: Ne zaboravljajte, da su sve to isto takve žrtve revolucije, kao što i oni izmedju nas, koje vješaju i strijeljaju.

Soncev: Ta komu su potrebne te žrtve?

Ruhanov: Vama, meni, svima.

Soncev: Vi velite svima, no meni, vama, njemu, svakomu pojedinomu čovjeku one su nepotrebne. Što zajedničkoga imadu s vama i s vašim neprijateljima svi ti mali, neznatni ljudi, koji nikomu ne škode, koji imadu jednako pravo na život, kao i vi? Zašto, pitam vas, nijedna revolucija nije donijela nikakova uspjeha, nego više puta baš protivno od uspjeha, naime negativne resultate? Zašto? Zato, jer se je ličnost uvijek žrtvovala društvu. No samo onda ćete postići to, što hoćete, samo onda ćete slobodno

gledati na slobodno sunce, kada će društo, narod, sastavljati slobodni ljudi, kad narod prestane biti besvijesnom gomilom.

Ruhanov: Mužiku od toga ne će biti lakše.

Soncev: Nije istina, bit će mu lakše. Probudite u njemu ličnost, a on već počima dolaziti k sebi, i vi ćete vidjeti, da će doći sebi, i vi ćete vidjeti, što će biti. Njemu treba zemlje, neka si ju on sam i uzme. On sam, a ne da mu ju vi dajete. Tisuću godina imao je tutore, sad mu vi opet hoćete da budete tutori. Neka sam za sebe misli, neka se sam za sebe stara, bit će bolje, vjerujte mi.

Ruhanov: Lijepe riječi. U svakom slučaju recite Dobrohotovu, da ga savjetujem, neka bez otezanja otputuje u Kazanj i obrati se na naše. Njegovo ime i njegovu adresu nadjoše u žepu onoga glupana Holmskoga.

Soncev: Kakvoga Holmskoga?

Korjagin: To je taj, koji je bacio bombu i ostao naravski na mjestu mrtav.

Ruhanov: Sreća, da ne može govoriti, on bi nas sve izdao. S Bogom! (Brzo odlazi.)

Soncev: Ludjak!

Korjagin: Fanatik...

A od nas svatko, a da i ne pročita cijele drame, vidi jasno, da Ruhanovi nisu ni ludjaci, ni fanatici, nego prosti nitkovi, i da je to baš najstrašnije, što oni, koji ih slijede, a pogotovo oni, koji im se iz daleka dive, ne uvidjaju, da su to nitkovi.

* * *

Treća je drama Jelačićeva pretežno socijalna, ali i u njoj se odrazuje savremeni ruski život, u kojem se medju inteligencijom ne može ništa ni govoriti, a kamo li raditi, da se ne zadjeneš o tamnice. Tako i tu odmah u početku vidimo, gdje mati, gospodja Rjazanova, s mladjom kćerju Natašom, sa starim prijateljem Kondratjevim i s liječnikom Lipinom, napola već zaručnikom Natašinim, čeka stariju kćer Kiru od nekuda iz daleka, kamo je bila otišla na dugo vremena, na pune četiri godine. Malo po malo saznajemo, kako spomenusmo, da je to dugo vrijeme bila u tamnici. Tu je vanredno značajan razgovor medju Rjazanovom, Lipinim i Kondratjevim, dok je Nataša pošla pred Kiru na kolodvor.

Rjazanova: (Lipinu) Kako vi to možete govoriti tako mirno?

Lipin: Ja uvijek govorim tako mirno. Prošla su vremena vike i eksaltacije; nastupilo je vrijeme mirnoga, ali neumornoga rada

Rjazanova: A kad su ti ruke i noge svezane, kada nema izlaza?

Lipin: Ima uvijek izlaz. Ja ne poznam Kire Nikolaevne, no ja mislim, kad bi mi se dogodilo, da budem na njezinom mjestu, da bih i tada umio upotrebiti sadašnjost.

Kondratjev: No, moj dragane, tu ste se, čini mi se, previše zaletjeli.

Lipin: Niti najmanje.

Kondratjev: Što bi vi radili na njezinom mjestu?

Lipin: Mislio bih.

Kondratjev: Kakva vam korist od toga?

Lipin: Velika. Prvo i prvo: Nema veće naslade, nego da imaš priliku misliti, i to tako, da ti nitko ne smeta, a drugo, ja bih promislio osnovu svega svoga života u najmanje potankosti te kasnije ne bih više gubio vremena, da promišljam, kako ću raditi u ovom ili onom slučaju. Ta eto vi volite igrati šah i promišljate, dva tri poteza naprijed. Tako i mi u životu promišljamo dva, tri, poteza naprvo. A nemaš li vremena, dotično, ne možeš li neposredno raditi, to promišljaj, i to ne dva, tri poteza, nego cijelu igru do kraja, i to tako, da ju dobiješ.

Kondratjev: To nije moguće.

Lipin: Za nekoga nije, a za nekoga jest. Zašto mi u životu pravimo pogreške? Zato, jer nemamo kada misliti; no ako te hrane na državni trošak, e, onda je to druga stvar.«

S ovim originalnim, a istodobno posvema pravilnim mišljenjem susreo sam se prvi put u toj Jelačićevoj drami. I glavna junakinja drame, revolucionarka Kira, i ona je u zatvoru došla do toga shvaćanja. Vidi se to naročito iz njezinoga dijaloga s Kondratjevim, koji ju je sproveo k bivšemu njezinomu prijatelju, i još više nego prijatelju, sada redarstvenomu povjereniku Stoljetovu, kojega je htjela na svaki način vidjeti odmah poslije svoga povratka, čim je naime saznala, da je iz revolucionarnoga kola prešao u redarstvenu službu.

Stoljetova ne bijaše doma. Dok ga čekahu, razvio se medju Kirom i Kondratjevim ovaj razgovor:

Kondratjev: Molim te, kao rodjenu kćer te molim, podjimo kući. Pomisli, što ti radiš!

Kira: Ja znam, što radim.

Kondratjev: Ne, draga moja, ne znaš, ti ne znaš, što tebe čeka.

Kira: Meni se ne treba ništa bojati.

Kondratjev: Ali on nije sada onaj prijašnji čovjek.

Kira: Znam, sve znam. Ti si htio reći, da je on postao činovnik u najružnijem smislu te riječi, da je zaboravio na mene i misliti, da su već prošle četiri godine, da će me možda odavle protjerati, ili možda još i što gore. Ja sve znam. Ali ti ponavljam, da moram s njim govoriti.

Kondratjev: No kako ćeš s gluhim govoriti o glazbi?

Kira: O, on će me čuti.

Kondratjev: On te ne će ni slušati, vjeruj mi. Pa i o čem da govorite? Ti, moja sirotice, ti nisi četiri godine živjela, ti si se u sebe povukla i u svijetu svoje mašte ti si zaboravila, što je to život, što su ljudi, što je to vrijeme i kako ono ljude mijenja.

Kira: Uzalud ti misliš, da sam ja to zaboravila, da ja sve to vrijeme nisam živjela. Možda i više, nego ikada. A preživjela sam neizmjerno više. Proživjela sam cijeli život, cijelu sam vječnost promislila.

Kondratjev: Ti iz njega ne ćeš učiniti drugoga čovjeka.

Kira: Ja to i ne kanim.

Kondratjev: No ti ne možeš ljubiti takvoga čovjeka.

Kira: Do današnjega jutra ja sam ga ljubila više od svoje slobode.

Kondratjev: No sada, kad ti sve znaš?

Kira: On još svega ne zna. Kad on sve sazna, onda ću znati i ja.

Kondratjev: Ja sam zbilja izgubio glavu, ne znam, što da radim. Ti tako čudno govoriš, tako mirno, a meni srce krvari.

Kira: Vi tu ne znate trpjeti. Treba biti dugo sam, da sam sebe nadješ. Vi tu mislite o drugima, a mi tamo mislimo o sebi i mi se nadjemo. Mi mislimo o sebi i dugo, dugo ne shvaćamo, što to o sebi mislimo. Mi sebe ne poznamo, nismo privikli gledati na se, kao na druge ljude, mi zapravo sebe i ne vidimo, ne znamo, što smo i kakvi smo... Kada dugo ne vidiš svoga lica u zrcalu, zaboravljaš, kako izgledaš. No gle, kad dugo ostaneš sam samcat, tada istom pojmiš, da je samoća pravo tvoje zrcalo. Kad bi sve ljude u stanovitoj dobi zatvarali na godinu ili dvije, već prema njihovu značaju, u samotni zatvor, kako bi to dobro bilo!

Kondratjev: Kakav to nesmisao govoriš?

Kira: Nije to nipošto nesmisao. Ti to nisi iskusio, zato ne znaš. Isprvice čovjek hoće da poludi. Jest, ne čudi se mojim riječima. Baš da poludi, da izgubi pamet, gotov je razbiti si glavu o zid. To vrijeme nastaje vrlo brzo, za pet, šest mjeseci. Zatim... zatim... dolazi najteže. Potpuna tupost, bešćuvstvenost. Napokon malo pomalo magla postaje prozirna, sve rjedja i rjedja, kroz nju se vidja svijetlo, i čovjek počima sam sebe nalaziti, shvaćati jasno svu prošlost i jasno vidjeti svu budućnost.

Kondratjev: Ta ne ćeš mu valjda to kazati?

Kira: Donekle i to, no ima i drugo, što on ne zna. Ja ću mu pokazati zrcalo, da se u njem vidi.

Kondratjev: A zašto to? Do čega će to dovesti?

Kira: Vidjet ću, saznat ću. Eto, pogledaj na tu sobu, koliko je tu stvari. On ih ne vidi, jerbo živi posred njih i s njima. Kako se meni sada sve to čini suvišnim, nepotrebnim, poslije gole postelje i nebojadisanoga stola sa stolcem bez naslona! I ako mu sve to pokažem, možda će i on razumjeti.

Kondratjev: Ne, to nije tako, on nije zato postao to, što jest, da sve to ima.

Kira: Mi nikada ne znamo, zašto se ljudi mijenjaju.

Kondratjev: A zašto se mijenjaju uvijek na gore?

Kira: Ni to nije istina. Pogotovo nije uvijek. Ti misliš, da sam ja takva, kakvu si me poznao prije četiri godine? Nisam. I ja sam se promijenila, a ti ne znaš, u što sam se promijenila.

Kondratjev: U svakom slučaju znam, da se nisi promijenila poput njega.

Kira: Jest, tako nisam. No zar ti misliš, da ja vjerujem u sve ono, što sam činila?

Kondratjev: Ti si, može biti, i pojmila, da je to bilo oduševljenje, nerazumno, mladenačko oduševljenje.

Kira: Nije, ne, baš to nije. Baš toga ne treba, nimalo toga ne treba, što sam radila ja i tisuće drugih, i što po svoj prilici

i sada rade. Ni toga ne treba, što on čini, to je još štetnije. A to, što valja činiti, to je veliki posao, neizmjerno teži od svih drugih stvari.

Kondratjev: Pa što da radimo?

Kira: Prije svega ne valja lagati ni sebi ni drugima. A glavno je, ne treba lagati samomu sebi. Ne treba misliti, ne treba se varati, da smo mi heroji, pozvani prevrnuti sav svijet, sve promijeniti, preurediti, prekrojiti. Sve će to biti, sve će to nadoći. Ali mi toga ne možemo učiniti, a ne radimo svoga posla, dapače ne znamo, kako da ga radimo, ne znamo, što nam treba raditi.

Kondratjev: Ja ne znam za takav posao.

Kira: To su djeca. Sve samo radi njih i samo za njih.

I još onda, kad je gospodja Rjazanova svoju kćer odbacila, začuvši, da je u tamnici rodila dijete, i kad joj je s neopisivom odvratnošću rinula takav nož u srce, da bi ju bila ubila, kad u tamnici ne bi bila Kira onako ojačala, i onda, praštajući se s mladjom sestrom, Kira govori:

Nema gotovo muža, a vrlo malo ima ženâ, kojima bi svrha bilo dijete. Svi u tom vide samo nasladu, odvratnu, nisku, prljavu, zabranjenu nasladu. I ljudi instinktivno osjećaju, da to ne smije biti, sakrivaju to i zovu stidom. A to mora biti tajna, velika tajna, no to nije stid. I eto to, što nam usadjuju, kako nas odgajaju, učeći nas tomu lažnomu stidu... Ja sam kazala materi, što ti sada znaš, pa gle, malo da nije umrla, malo da ju nije udarila kap od stida za me... I ti još pitaš, zašto joj nisam to kazala, kad nije bilo kasno govoriti. Naša je mati stara žena, no ona može mnogo pojmiti. Ona me nije nijednom riječju prekorila, kad je saznala, da me mogu uhititi; ona može pojmiti, da čovjek može biti bez vjere, da može imati ovo ili drugo uvjerenje, no toga pojmiti ne može. To je preko njezinih sila. I budući da toga nije pojmila, ona me je za uvijek izgubila... Ja ću naći svoje dijete, ja ću ga odgajati. Govorit ću mu o njem, pomoći ću mu, da sebe nadje. Naučit ću ga shvaćati slobodu duše. Sve se može uništiti, sve se može slomiti, sve porušiti i razoriti, samo se ne može duša. Naučit ću ga, da ljubi djecu i da si želi djece sa slobodnom dušom... Ako budeš ikada imala dijete, ne puštaj ga od sebe ni na jedan čas. Budi dan i noć s njim od njegova poroda. Ti ne znaš, što to znači dijete izgubiti.«

*

Veliki, možda najveći i najumniji povjestičar franceske revolucije i svega onoga, što je ta revolucija izazvala u Evropi, Albert Sorel, običavaše govoriti i pisati, da narodima treba najviše promišljene, mirne radinosti, da nemir, agitacija i revolucija velike narode do temelja potresa, a male upropašćuje. Mali slavenski narodi i veliki narod ruski ponovno su živim i strašnim primjerom, kako su te Sorelove riječi istinite. No ruska književnost ovakvoga duha, kakav provejava ovim trim dramama Mihajla Jelačića, podaje nam nade, da će se ruski gorostas smiriti sâm u sebi, ne da zadrijema, ili možda čak umre, nego da probudi i sredi sve svoje sposobnosti na sreću sebi, slavenstvu i čovječanstvu.

II. EVGENIJ JELAČIĆ.

Mihajla Jelačića ne poznam osobno. Živi daleko od Petrograda, negdje tamo u samarskoj guberniji ispod Kazanji, na imanju svoga oca. Bio je, čini se, u životu vrlo nesretan i mnogo je iskusio, pa je valjda i zato tako duboki psiholog. Njegov mladji brat Evgenij, koliko sam ga barem ja upoznao, utjelovljena je sreća i zadovoljstvo. Sve, što sam čitao i što se pripovijeda o djelovanju duha na tijelo, o tom, kako se umne ideje izrazuju na obličju i kako unutrašnja sreća preobražava čovjeka, — o svem tom uvjerio sam se kod Evgenija Jelačića na svoje oči.

Prvi put sam ga upoznao na jednom predavanju u prostranoj dvorani, nazvanoj »Soljanoj Gorodok«, gdje je takvom lakoćom govorio o najtežem predmetu, o pradomovini čovjeka na sjeveru, kao da pripovijeda kakovu čarobnu istočnu priču. Bila su to dva predavanja, svako je trajalo dobra dva sata, s malim odmorom od četvrt sata, i na ničijem licu nisi opazio dosade, iz ničijih usta nisi čuo nego pohvalu i izraze zadovoljstva. Služi to na čast i ruskomu općinstvu, a osobito predavaču.

Evgenij Jelačić istom je nedavno prekoračio tridesetu, ali je tako duboko zaronio u nekoje grane prirodnih znanosti i tako pozorno prati svaku i najnoviju stečevinu na tom području, da je u gdjekojim stvarima postao već pravi autoritet. U svakom je slučaju takav znanstveni popularizator, kakvoga nisam još imao prilike ni vidjeti, ni čuti.

Evgenij Jelačić radi stalno i neumorno kod jedne osobite uredbe, koja se zove Pokretni muzej učilâ.

Isprvice bijaše to tek njekoliko učila, koja si uzajamno medju sobom posudjivaše njekoliko petrogradskih učitelja, najzauzetijih za valjanu zornu obuku. No danas je to veliko skladište na tisuće i tisuće učilâ, koja su u posebnoj jednoj zgradi sustavno razdijeljena, koja se neprestance popunjuju i usavršavaju te daleko izvan Petrograda razašilju. Nego što je kod ove stvari glavno, taj petrogradski pokretni muzej postao je središtem dobroj stotini sličnih pokrajinskih muzeja, a osim toga neprestance, i to sve više, opskrbljuje pučke škole svim mogućim učilima počevši od velikih zidnih slika, pa do najredjih životinjskih preparata. U tu svrhu imade muzej posebnu svoju radionicu i čitav niz svojih predavača, koji svi rade apostolskom revnošću i požrtvovnošću. Medju njima je i Evgenij Jelačić, i to u prvim redovima.

Milina ga je pogledati i radost poslušati, kad te vodi iz sobe u sobu po tom muzeju i kad ti svaki onaj predmet oživljuje ne samo temeljitim svojim znanjem, nego neiscrpivim svojim oduševljenjem. Tu zaista osjećaš, da je oduševljenje u čovjeku božanskoga porijetla, jerbo samo s nadnaravnom silom dadu se s malim sredstvima postizavati toliki uspjesi.

Evgenij Jelačić isto je takav i u svom stanu. Sve ti tu napominje prosvjetni rad i čim o tom počneš s njime razgovarati, to nije više onaj tijelom neznatni čovjek, neuredjene brade, a često i preobičnoga odijela. I dok sjedi, a pogotovo kad ustane, i kad se govoreći ušeta po svojoj radionici, čini ti se, da je narasao, a čitavim obličjem prelije mu se iz oduševljenih očiju i iz zanosne duše neki neobični žar.

Uz svoje prirodnoznanstvene studije i uz svoj rad u pokretnom muzeju bavi se Evgenij Jelačić jošte naročito pisanjem za djecu, i to ponajviše za djecu najranije mladosti.

Po sadržaju nisu te stvari ništa osobita, jerbo se Jelačić upravo naumice drži zdravoga i pravoga načela, da je za djecu sve ono zanimivo, što im donosi život, samo im se to mora podati posvema jasno i neprisiljeno, upravo onako, kako se to u dječjoj duši odrazuje, a tek ovdje, ondje da se može kazati i umetnuti koja ozbiljna, ali ne mislite možda, koja ozbiljna prodika, nego pripomena, u kojoj je sadržano solidno, temeljito znanje. I u istinu svaka i najmanja Jelačićeva pripovječica ovdje ili ondje odaje, kako je on svestrani poznavalac prirode, a naročito životinjstva.

Sve Jelačićeve knjige za djecu na prvi su pogled vrlo jednostavne. Ali kod svih je papir lijep, a tisak upravo krasan. Sve sama velika pismena. Nijedna pripovijest nije bez ilustracija, i to prirodnih, jednostavnih, ali živih. Tu vidiš ježa, o kojem se pripovijeda cijeli mali roman; tamo je opet mali Miša sa svojim psićem, ili seljačka djeca na malim saonicama, ili dva ušača u bijegu, ili mala Vjera sa svojom lutkom i s malim stolčićem, ili raskuštrana glavica Vlatkova, onda opet mala Tanja, kako je netom pomela sobu, te baš u pregači nosi van lišće, prutiće i travu, što je sve rukama po sobi pokupila. Nigdje ne ćeš naći stegnutih, ukočenih i načičkanih malih gizdelina, kakvih su pune dječje knjige njemačke, a po njima i naše, nego je sve na prvi pogled jednostavno, prirodno, zdravo i lijepo. A takav je i sadržaj. Svaka je stvarca tako napisana, da ju i odrasao čovjek čita sa zanimanjem, a i s korišću za sebe, dok je to za djecu u istinu pravi užitak.

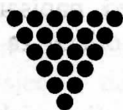
Uz te, da tako kažem, čisto zabavne knjižice za najmanju djecu napisao je Evgenij Jelačić, a pokretni muzej je izdao već čitav niz poučno-popularnih spisa za veću djecu, a bogme i za takve odrasle, koji su polazili nedostatne ili čak nevaljale škole. Spomenimo samo nekoje:

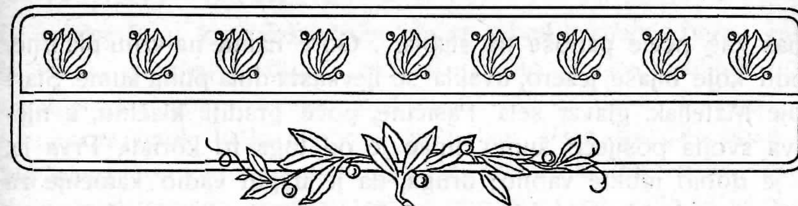
Tu vidiš na 73 stranice sa 39 slika — za 25 kopjejaka — prezanimivu knjižicu o porijetlu domaćih životinja; tu je zatim posebna knjižica na 56 stranica s 31 slikom za 15 kopjejaka o porijetlu konja. Eto ti zatim vrlo zanimivoga spisa, kako se životinje brane od svojih neprijatelja (71 str., 28 slika, za 20 kop.) i prave naučne studije: Na čem se temelji podjela životinjskoga svijeta na odjele (39 str. 2 slike, 13 tablica, za 15 kop.). Još se osobito ističe knjiga »Iz života prirode« i o »Uzajamnom odnošaju životinjskoga i bilinskoga svijeta.«

Ali čemu puko nabrajanje, kad tu najviše vrijedi pročitati ili barem pregledati tu čitavu malu knjižnicu prirodnih znanosti, koje su baš kod nas Hrvata silno zanemarene, te nam se to na svakom koraku i pozna.

*

Po širini i dubljini svoje naobrazbe, po oduševljenju za prosvjetni rad, i to medju najširim i najzapuštenijim slojevima radničkoga i seljačkoga puka, po lakoći sloga i po sadašnjoj radinosti Evgenij Jelačić nesumnjivo je takva kulturna pojava, koja i u velikom narodu ostavlja duboki trag, a za mali narod stvorila bi novu prosvjetnu epohu. Nadajmo se, da će barem najmladji Jelačić, koji je oduševljeni učenik svoga brata Evgenija, pohoditi svoju staru domovinu ponajprije na njezinom sveučilištu, a onda njoj malenoj i poslužiti, kako su toliki Slaveni svoj talenat odnijeli onako od nas naprednijoj tudjini.

PRIBA ZLATOKRILA.

NAPISAO NIKO ANDRIJAŠEVIĆ

I.

U mjesecu siječnju druge nedjelje u jutro prevezla se je preko jezera Bosiljka, lijepa djevojka bez oca i majke, da drži na krštenju prvorodjenče svoje vršnjakinje u crkvi mjesta Pasičine, koje se ne može naći ni na kakovoj karti. A nije ju prijateljica zvala radi ljubavi, jer otkad se je udala, zaboravila je ona, što to znači, nego su je natjerali njezini, — dabome svekar, — a sve da posluša lugara, Antu Mateljka.

Ovaj Ante Mateljak htio je uzeti za ženu Bosiljku, ali djevojka se je nećkala ostaviti jezero. Ante joj je hvalio ljepotu svoga komšiluka, pa je htio, da dodje i da vidi. Za to je i zvana na kumstvo, jer će je po užini Ante odvesti gore na vrh planine — kući Ante Mateljka.

Ne bi baš trebalo znati, gdje je, kakav je i kako je nastao Mateljkov dom, ali tko zabasa u one krajeve, ne može se oteti ovim pitanjima.

Svud naokolo gol kamen, modar, izrovan, ižlijebljen od kiše, naoštren od bure. Gdje stajahu šume, sada su okrugli, porušeni spomenici: zapuštene klačine. U dnu, ali to se samo sa vrh planine vidi, ima nekoliko vrtača sa ponorima, kroz koje propada zemlja, da je voda odnese u jezero. A kad opusti vas kraj, a za obitelj Mateljaka uz blagoslov božji postade tijesna potleušica u Pasičini, diže se Antin otac Duje Mateljak sa svom svojom družinom kao matica s rojem, da traže za sina Antuna novi dom.

I baš kao pčele padoše na stabla... Gore naime na vrhu planine, ispod koje bijaše jezero, uvalila se ljevkasta dola puna šume. Stari Duje Mateljak, glavar sela Pasičine, poče graditi klačinu, a njegova svojta posiječe šumu. Imao je od toga tri koristi. Prva je, da je dobio mukte vapno; druga, da je usput vadio kamenje za kuću, a treća, da je poslije opustošenja kiša snijela u dolu svu zemlju i naplavila vrt. Ova seoba stala je staroga njegova glavarstva. Treba naime znati, da je Pasičina u Vrgorskoj općini. Vrgorska gospoda malo su se starala za predjele preko jezera, a jer ne bijaše puta, nisu nikada u njih ni zalazili. Znali su samo, da je puna nekakovih rupa, vrtiljaka i jama, i da iz kamena za sunčane žege probija paklina, pa je učeni načelnik, koji je mislio, da je Vrgorac najznamenitije mjesto na svijetu, a njegova okolina puna svakojakih čudesnih pojava, pripovijedao, kako Pasičina počiva na vulkanu, a u vrtačama nazrijevao je stare kratere. Pa kad je jednoga sutona ugledao iz Dusine plamen i silan dim s brda na drugoj strani jezera, podigao je komisiju i otišao po prvi put u selo Pasičinu. K vulkanu, gdje je Mateljak palio klačinu, nije pristupio od straha, nego ohrabren šutnjom ostalih Mateljaka vrnu se u Vrgorac i brzojavi na preturu, da se je provalio vulkan u selu Pasičini. Kad su činovnici došli, vapno je bilo izgorjelo, a načelnik ismijan. Od bijesa je tada glava općine poslao staromu glavaru Pasičine strogi uredovni dopis, da odmah javi, tko je palio klačinu bez dozvole općine. Glavar, uvrijedjen u svom ponosu, poslao je načelniku ovu pismenu poruku: »Mi Duje Mateljak, po milosti božjoj i volji naroda glavar od četiri komšiluka sela Pasičine, poručujemo tebi, šindiku vrgorskom, da se ne prtiš u moje selo, kako ni ja u tvoju pišljivu općinu«. Radi ovoga pisma bi svrgnut glavar Duje Mateljak, a ljudi govorahu, da je malo za tim od tuge preminuo. Načelnik na glas smrti svoga doglavnika, začuvši, da joj je sam krivac, oćutio je silnu grižnju savijesti, pa da popravi svoj grijeh, imenova Dujina sina Antu lugarom sa petnaest forinti mjesečne plaće i pusti mu novosagradjenu kuću na vrh brda s onu stranu jezera na krateru utrnulog vulkana.

Ante bijaše samovoljan kao i otac. Gore u onoj kotlini stanovao je sa majkom provodeći jednoličan život. U jutro bi ustao, uspeo se na vrh brda i vrebao na divlje golubove, štono

se nastaniše u golubini pri sjevernom rubu ljevkaste vrtače. Tada bi bacio pogled svukud naokolo. Vidio je sve doline, gdje se ljeskahu gole smokve kao raspletena paučina, u kojoj bi kao crni pauk katkada brala preostalo lišće mlada čobanica. No njega to nije zanimalo. On je prelijetao pogledom preko monotone kamene pustare, tražeći obronke brda, gdje se je malo šikarja crvenilo medju kamenjem kao r'dja na grozdju. A kad bi ugledao čobanicu, gdje bere, siječe ili ovce naganja u onaj vapnom namazanim kamenim znakovima ogradjeni prostor, zaiskrile bi mu se oči kao u jastreba, kad srće na plijen, i kao koza poletio bi niz litice, kroz škrape i vrtiljke, dok je ne bi uhvatio, odnio joj alat i uže i tužio na općinu. Šumski ga je povjerenik hvalio, jer bi šumskih globa više utjerao, nego država poreza, a što je najglavnije, narod svijestan svoje krivnje nije mu dodijavao utocima. Ante Mateljak je dobivao, osim hvalâ, i novaca, kad je dolazio u Vrgorac na rasprave, a usput bi se svratio kod Bosiljke, lijepe djevojke bez oca i majke.

I čudo se dogodi. Dok je Ante Mateljak svakomu bio strah i trepet, dok su ga mitili i mrzili u isto doba, Bosiljka, čudna cura, zavoli Antu radi njegove ozbiljnosti, mrka pogleda, crna oka i radi njegove ljepote i zdravlja. I bila bi se odavno za nj udala, da je htio k njoj poći s druge strane jezera.

... Bosiljka je držala dijete na krštenju i ručala u svoje vršnjakinje. Iza ručka reče joj prijateljica zažmirivši očima lukavim djevojačkim smiješkom:

»Deder, Bosiljko, dodji da pogledaš dvore svoga mladoženje. Gore s planine vidi se cijelo jezero i tvoja kuća kraj izvora matice.«

Bosiljka slegne ramenima, uhvati prijateljicu za ruku i otidje.

Malo po malo penjale su se one uz izrovanu stranu, ne ćuteći umora. Svaki čas je Bosiljka popostala i gledala prama jezeru i svome domu. Zrak je bio čist, nebo vedro, planine kao da su se primakle, a širina jezera suzila. Na Prologu se bljeskahu pruge snijega kao bijeli dugi oblaci. Onamo negdje daleko preko gole pustare dozivalo se dvoje čobana ojkajući riječi, koje se samo u daljini razabiru. Neka mrtva studen sledenila se u zraku i brijala neosjetljivo, kao zarez preoštra noža.

*

Ujednom pade iz neba vihor — bura, štô odasvud duva. Nad Prolog se uzvije oblačić sitan kao čuperak zlatne kose djeteta i poleti nebom, a za njim drugi i treći, pa tako sve redom. Nad vrhom Prologa polegao dug crnkast oblak: planina ga je zaustavila, pa se od njega na mahove otkidaše komadić okrajka, da kao bijelo pero, opalo s neke avetne ptice, zalepрša zrakom. Sunce, štono je samo svijetlilo, a ne grijalo, igralo se je s oblacima, ispod kojih se na golu kamenu ukazaše crne sjene, štono se pričinjaju u svojoj pustoši kao šume.

Drugarice dodjoše na rub dole, gdje je bio lugarev dom.

»Kao u jami!« reče Bosiljka, kad pogleda kuću Ante Mateljka.

»Ali bogat je, lugar je, i u njega se dobro jede!« primijeti njezina vršnjakinja.

U to puče puška. Jato golubova odleti preko ruba vrtače. Samo jedan jedini strjelovito kao munja sjeknu zrakom i pade u golubinu.

Za njim se otisnu lugar brz kao koza, sidje u golubinu i izvadi ubijena goluba. Držeći ga za noge uspeo se i uputio prema Bosiljki.

»Ubio si ga!?« začudi se djevojka.

»Čudna ptica, zar ne! Pogledaj! Sačma mu je prošla kroz oba oka, a on isto i slijep odleti k svome gnijezdu i kad dodje, onda tek pade na zemlju...! Čudna ptica, zar ne, koliko trpi smrtnu ranu...« reče Mateljak.

»Čudna, čudna... I ti si čudan kao i ona.«

»A zašto, Bosiljko?«

»Jer si se nastanio u jami, kao i golubovi u golubini.«

»Lijepo je meni ovdje... A ti zar nisi vidjela golubove, kako se miluju?... Druge ptice dolje u ravnici očijukaju i udvaraju ženki, šepire se, kazuju šarena krila i pjevaju zavodne pjesme gledajući pridobit ženku, a golub odleti sa svojom golubicom u stijene, pa uživa s njom bez straha, jer golubica je vjerna... Jesi li ih vidjela, kako se ljube kljunovima i od milinja guču? Zar ti ne bi htjela biti golubica?

»Ne, ja sam prîba,[1] znaš, ona zlatopera!«

[1] Priba, ćuviza, ime za pticu: vivak podviždač.

»Kočivice!«

»Nisam kočivica... Prîba je iz bliza zlatna, a iz daleka crna, pa ne bi rekao, da je lijepa. Ali ona leti brže od oblaka i ne da se uloviti. Ona žive na jezeru, i kud god dodje, opet jezeru sidje.«

»Mudrijašice!... Pametna si, pa se ne ću s tobom natezati. Dodji dolje k meni u kuću, pa onda ćeš govoriti.«

Sišli su. Pred kućom ih dočeka Mateljkova majka. Zadivljena pred Bosiljkom raširi starica ruke, ogrli je i poljubi govoreći:

»Dobro mi došla, diko moja, mlada nevjestice, sjajno sunce!«

Zatim uze preglaču i otre oči.

»Moj će te Ante na rukama nositi, a ja ću ti dati sve gospodarstvo. Lugar je on, dušo moja, ne pati se u Mateljkovoj kući.«

Bosiljka je ostala hladna. Pomnjivo je gledala kuću. Prazna je, a u njoj dvije stelje: dva bjelca preko dvije daske. Ognjište na zapadnom zidu, kuća iz nutra pocrnjela od dima. K podnevu bio samo jedan otvoreni prozor bez stakla.

Stara donese na stô punu zdjelu hrane. Bosiljka nije mogla jesti. Lugar je gutao požudno, a da skoro nije ni grizao.

»Ja uvijek ovako slatko jedem!« pohvali se Mateljak.

Bosiljka nije vidjela, kako je nestalo njezine prijateljice. Ali nije ona za nju htjela ni pitati, jer što bi se koga bojala.

Kratak je zimski dan i u brzo zanoća.

»Kasno je, ja idem,« reče Bosiljka.

»Kuda, bena, po ovoj buri?« odvraćaše je stara. Ostani, pa lezi ovdje, kad ti se zadrijema«

»Ja otidjoh!« otrese se cura i pogleda otvoreno i prkosno lugara u oči.

»Kako ti drago, nego idem i ja s tobom, i onako treba da sutra budem u Vrgorcu radi tužaba,« odgovori mirno i nehajno mladić i diže se iza stola.

Kad su bili na dvoru, ugledaše komad neba nad sobom, onoliko, koliko narod prozva kapom nebeskom, jer se je iz vrtače vidio samo maleni okrugli dio. A ta modra kapa kao da je izprobijana sačmom, a kroz rupe sja sunce; tako se ljeskahu zvijezde, velike i blistave, dršćući na buri kao plamen daleke svijeće, koju hoće vjetar da utrne.

Bosiljka se oprosti s lugarevom majkom i sidje s mladićem

k jezeru, ukrca se u ladju, prihvati veslo, otisnu se od kraja i zaveze prama svome domu.

Iza sata vožnje iskrcaše se na drugom kraju.

»Zima je, zima! smrznut će jezero!« reče Bosiljka otvarajući kuću.

»A ja sam drijeman!«

»Dobro, eno ti postelja, pa lezi.«

»A ti, kud ćeš ti?«

»S tobom ne ću!« — reče ona i zacrveni se.

I onda su ušli u kuću. Bosiljka odvede Antu u svoju sobu, a ona otidje van, donese drva i zapali vatru, da se ogrije. Lugar se je svukao i legao u meku postelju, bijelom ponjavom prostrtu. Bio je drijeman i — nije mogao usnuti.

II.

Bosiljka je dugo sjedjela uz ognjište. I ako se nije činilo za nju ništa osobita, što Ante spava pod njezinim krovom i u njezinoj postelji, ipak je i nehotice mislila samo na nj. Današnji pohod, onaj ubijeni golub, što doleti u svoju golubinu, jama, u kojoj življaše momak: sve ju je to smućivalo. Ono su zmajski dvorovi, a on — za svakoga drugoga zmaj — prikazivao se je djevojci u prilici momka nevidjene ljepote. Treba ga samo prevariti i dovabiti dolje k jezeru u njezinu urednu kućicu.

Jezero imadjaše za Bosiljku neobičan čar. Neuredjeno steralo se u širinu i dužinu za ljetne zapare kao žućkasto polje, puno pijeska pustare. Samo matica je još uvijek izvirala pod njezinom kućom. Bosiljka je tada bila turobna, pa bi silazila k izvoru, da gleda zmije, što no bi iz planine došle, da se rashlade na svježini izvora. Ni zelenilo kuruze i sirka nije ju oduševljavalo. Pustoš je ubijala njezinu mladenačku divlju fantaziju. Samo ob noć izašla bi pred kuću i udisala hlad i mjesečinu i sanjala sanje o družicama, štono na vrhu planine s momcima ćosaju i draže ih do boli... I ona bi to rado, jer je lijep život, a mladost bježi; i ona bi kao i one, da joj u varoši ne rekoše, kako se to ne pristoji... Njezinim drugaricama može se sve oprostiti, jer im je uživanje kratko — traje samo do udaje, — a poslije su sluge i ropkinje, za koje muž zna jedino na tvrdom prostom ležaju u prostranoj potleušici, gdje mu je sva obitelj i sve živo.

Za to je Bosilika uredila na varošku svoj dom. Njezina je postelja široka i mekana, prostrta bijelim ponjavama. Ona nosi dugu košulju kratkih rukava, čipkama porubljenih... Ona se veseli svome mužu, što će uza nju u samoći odijeljene sobice uživati radost mladosti i koji će je častiti kao sebi ravnu. Bosiljka će provoditi vesele dane do svoga života, jer ona nije kao druge.

Tako sanja djevojka ljeti i jeseni. Najednom iznenada probije kroz ponore voda, uništi vas rod i polje se pretvori u jezero. Ona tada udje u ladju i bavi se ribanjem. Baca vrše i mrežice. U tome joj prodje življenje ovih pijanih dana, punih mirisa zrelosti grożdja i dinja. A da nije toga, i nju bi zar popala vrtoglavica kao i mnoge njezine drugarice, koje u naponu mladosti padaju u histerizam, najviše vjerski. Za to ih i udavaju prije osamnaeste godine.

A Bosiljci je prošla osamnaesta. Zadnja njezina drugarica već se je udomila, i došavši joj jednom u pohode, zavidno gledala bijelu mekanu postelju i ponukala je, da traži muža.

Ali ona nije htjela, jer ona nije, kao što su druge.

Tada je došla zima. Ptice doletješe k jezeru, i patke i krži i liske i norke i rîčki i guske i prîbe zlatopere. Bosiljka stavlja plenice, razapinje mrežice i puca iz puške, te lovi svakojaku pticu osim prîbe. Tko će prîbu uloviti? Ona je galeb jezera, crni galeb zlatnih krila, štono strjelovito leti nad mutnim jezerom punim ponora, pa se spusti za ribicom, krikne veselo i opet se digne u zrak, a na suncu, što svijetli, a ne grije, ljeska se zlato njegovih dugih krila... Tko će prîbu uloviti?

»Samo kad bi Ante htio dolje prijeći!« mislila je Bosiljka i otišla u svoju sobicu, da uzme dva pokrivača i prostre sebi postelju na krevetu kraj ognjišta.

»Još nisi zaspao?!« upita ona Antu.

»Ne, Bosiljko, nisam naučan na meko.«

»Lako bi se naučio... Zar nije bolje tako, nego li na daski?...«

»Gdje je ljubavi, ne treba mekane postelje.«

»I ti još govoriš o ljubavi. Nudim ti sebe i sve, sve, samo me ne vodi u onu jamu. A kad se zaželiš svoga doma, blizu ti je kuća: nema ti ništa nego preletjeti ladjom preko jezera i uspeti se na planinu. Samo mene pusti ovdje, da živimo u mekanom

našem gnijezdu jedno uz drugo, jer ja nijesam kao druge, moj mladi lugaru.«

I djevojka dodje do blizu postelje, nagne se malko, rastvori crvene sočne usne, da sinuše biserni zubi, zaiskri izazovno očima, pruži ruke i htjede ih izuvratiti na kosti, ali u taj tren se podiže Ante kao jastreb, uhvati je za ruku, privuče k sebi djevojku i posadi je na krilo, pa je stade cjelivati kao bijesan...

A Bosiljka?

Da li je ona bila svrh sebe u onaj tren? Njezine se ruke omotaše okolo vrata mladićeva.

Jezero se je smrzavalo, a na mahove čulo se je podmuklo škripanje leda...

III.

U jutro spavala je Bosiljka tvrdim snom, kao neki zločinci iza počinjena zlodjela. Bila je crvenija od maka.

Pred posteljom stajaše lugar s puškom na ramenu.

»Bosiljko, Bosiljko!« viknu je mladić.

Ona se prene, vidi lugara i prestrašena od mrka njegova pogleda ublijedi kao sjena ljiljana u mutnoj vodi jezera.

»Diži se, Bosiljko! Ja moram kući?«

»A, u Vrgorac?« — htjede ga upitati, ali ne uzmože.

Bolest je napala Bosiljku: njoj je trebalo njege, a ne zapovijedi.

Diže se i obuče. Izašla je za njim. On je pred kućom sreo jednoga zagorca i s njim uporedo hodao do ladje, a djevojka je poništena za njima koracala. Čuvstvo tanka opažanja ovladalo je njezinom bolesnom dušom i nju je tištila okrutnost divljega mladića.

Ali ne reče ni riječi.

»Udji u ladju! Sjedi tamo na provu!« zapovjedi lugar.

Pokorila se je... Sjela je... Nije se mašila za veslo kao obično, ...Nije smjela... Kao izgubljena bacila je tmuran pogled na smrzlo jezero.

A led se je ljeskao svuda naokolo kao nečisto staklo. Samo gdje je matica bila, tekla je voda. Kroz noć se je snizila razina jezera, a led je visio u zraku i svaki čas se lomio, uz užasnu grmljavinu... Ono krko lomljenje čula je ona u svom

srcu, koje je prazno led obavio. Čula ga je, srsi su je prolazili, ali se nije ganula, nego je bljedja od leda zurila u duboku, glibavu vodu matice.

Nad jezerom su kružile ptice crne kao gavrani. Prîbe su ono zlatokrile. Najednom su se spustile na led.

Lugar uze pušku i opali.

Djevojka htjede reći »Ne«, ali bijaše kasno.

Sve prîbe uz mukli kriještavi krik odletješe daleko, daleko, samo jedna ostade na ledu!

Lugar zakrenu ladjom u led, skoči na led i nevidjenom spretnošću odleti k plijenu. Ranjena ptica trčaše vukući za sobom prebijeno krilo. Ali ne mogaše uteći lugaru, jer je crno krilo puzalo po ledu i kao krmilo ne dalo ptici, da upravno trči, pa se je zlatna prîba sve jednako vrtjela oko lovca.

Bosiljka uze ranjenu pticu, pomilova je lagano blijedom rukom i poljubi u slomljeno krilo.

Lugar zaustavi ladju na drugoj strani jezera kraj ponora, u koji se gubljaše matica savijajuć se u velik mutan vir.

»Izlazi!« zapovjedi lugar.

Ona posluša.

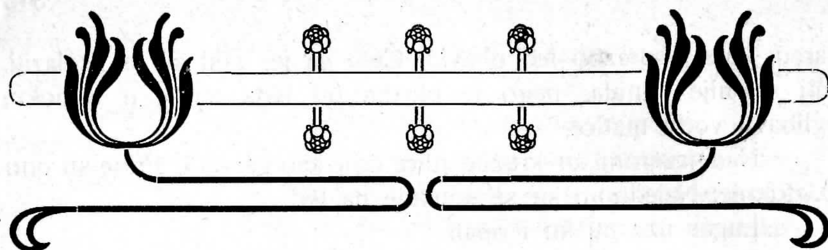
»A sada — nastavi mladić — podji za mnom! Ne žali za domom. Blizu ti je kuća. Kad se zaželiš, nema ti nego sići k jezeru i preletjeti u ladji. Hajdemo!«

Bosiljka još jače problijedi. Htjede mu sasuti u lice svu svoju mržnju, što ju je ćutjela; htjede mu pokazati, da ona nije kao i druge, ali je smete krik ranjene prîbe.

Na mladićeve riječi prodjoše ju bolni srsi, ruke joj zadrhtaše i ona je uvrijedila pticu slomljena krila.

U taj čas sva njezina duša bijaše zaokupljena ovom bolesnom pticom, pa je s izražajem najvećega smilovanja zakrenula vratom unesrećenoj pribi i bacila je u mutni ponor matice, gdje je i iščezla.

A onda je spokojno sklopila obješene ruke i pošla za lugarom Bosiljka, čudna djevojka, da mu u jami na vrh brda robuje kao i sve druge žene svojim muževima u onoj pustoj Krajini.

MOJI „PARADOKSI“ S PUTA PO ITALIJI.

NAPISAO OTON IVEKOVIĆ.

Kratko vrijeme, iza kako je u »Kolu« izašlo moje »S puta po Italiji«, primio sam pismo od dobra prijatelja iz Dalmacije, u kojem mi čestita na mojem »književnom« radu, ali me ujedno upozoruje, da je moje shvaćanje o Italiji i Talijanima izazvalo mnogo zlovolje i kod nekih naših ljudi u Dalmaciji. Mimo to, što je tu moju radnjicu kritika zapravo simpatično ocijenila i što sam osobno primio nebrojene čestitke, poznavajući ćud i kulturni utjecaj, pod kojim živu naši ljudi s one strane Velebita, znao sam i očekivao i to, da će se naći i takovih naših ljudi, koji će to odsuditi, što sam imao kuraže govoriti o Italiji drugačije, nego što to čine toliki, koji su navikli na toj evropskoj geografskoj visini vidjeti sve u ružičastom svjetlu...

Još jasnije mi je to postalo onda, kada sam pročitao »Paradokse« g. Lozovine, a citirane one moje rieči (koje sam napisao u polemici se »Dalmatincima« radi »regionalne« izložbe u Splitu): »pest mi se grči«, nepobitno svjedoče, da te ogorčene kritike g. dra. Lozovine m o ž d a ne bi ni bilo, da nije bilo one polemike. Velim možda, jer bi g. Lozovina jednako odsudio sav moj sud o Talijanima i sve ono kušao pobiti, što je u mojem »S puta po Italiji« nepovoljno po Talijane, jedino možda ne bi s tolikim ogorčenjem na mene navalio.

Izreći svoj sud bez obzira, hoće li se kome dopasti ili ne će, a osobito onima, koji su naučeni gledati i suditi po tudjem receptu, — to ne može biti bez opozicije. Bilo je, ima, i biti će

uvijek i takovih ljudi, koji sude po stanovitim obzirima te vazda gledaju kroz neke »očale«. A ja sam pisao, da ne ću gledati ni suditi s »očalima« — već po svojem zdravom razumu i po zdravim očima, pa nije ni malo čudno, kad njetko gledajući zdravim očima upozoruje onoga, koji ima, recimo, modre »očale« te nikako ne će da razumije, — da nije baš sve tako »modro« ili »modrikasto«. Zato se i g. Lozovina sa svojim »očalima« našao u velikom čudu, što ja govorim otvoreno i o Talijanima i o njihovom karakteru, pa se trudi, da dokaže cijelomu hrvatskomu narodu, da su njegove »talijanske očale« bolje i da ja nemam baš ni malo pravo. Te »talijanske očale« tako su prikrile oči g. Lozovini, da već prosto ne zna lučiti istine od neistine, ili naprosto ne pozna o n o, što hoće da brani.

S toga sam se odlučio, da dokažem g. Lozovini, kako je njegova kritika nastala gledanjem na stanovite »očale» i da brani nješto, što prosto — ne stoji, a nipošto zato, što nije pohvalio moje »književnikovanje«.

Prijeći ću preko klimatičkih prilika u Italiji, jer bi to bilo samo natezanje, kad bih morao ponoviti, da mi je na otoku Capri koncem marta bilo zima, niti ću se sa g. Lozovinom upustiti u raspravu, što je ljepše: splitska luka i okoliš, ili Napulj, jer me g. Lozovina na silu hoće da dovuče baš na Klis u zimsko doba, i to baš onda, kada bura zapuše, i tako bih ja ipak možda njemu za volju na koncu morao priznati — da je ipak »bella Italia« — »bella Italia«, a ne Dalmacija. A nisam voljan da dulje dokazujem ljepotu naše Dalmacije, jer bi to bilo isto, što i bob u stijenu bacati. Meni je dosta, da oni, koji hoće da uživaju ljepote mora, mogu povjerovati mojemu slikarskomu ukusu, pa da poslušaju mene, a ne g. Lozovinu, te da prema tome radje potroše svoje novce za užitak prirodnih ljepota u Dalmaciji, nego u Italiji.

A što g. Lozovina kroz svoje »talijanske očale« drugačije gleda i što je uzeo cijele citate Renata Fucinija, e da dokaže, da moj sud o Italiji nije ispravan, dokazuje samo to, da je u obrani Italije nespretan, pa je bolje pogodio, kad se pozvao na Sienkiewicza, nego na — rodjena Talijana. Ta ja nisam bio niti ću biti iznenadjen, ako se uzmogne naći lijep broj i takovih ljudi, koji se baš svemu i svačemu u Italiji dive. Ta ja sam sâm pripravan g. Lozovini poslati u pomoć još i Göthea, te priznati, da je ta

ekscelencija više poezije vidjela u jednoj blatnoj talijanskoj škornji, nego u stihovima svoga zemljaka Schillera. A to je takodjer historijski utvrdjeno, daklem, molim, nikakav »paradoks«. Od kolike su moći te »očale«, vidi se najbolje još po tom, što se ne žaca reći, da bih ja i iste »lazarone« i »maffiju« povoljnije sudio, nego ovako bez — »očala«. U kratko, meni se čini, kao da bi g. Lozovina bio tek onda zadovoljan, kad bih se ja pišući o Talijanima i njihovom značaju, divio svakoj rugobi te u svakom smrdežu umio nanjušiti miomirisa, u svakom Lucheniju naći »eroa«, u kratko: konvencionalno lagati. No kako ja to nisam učinio — a nisam samo zato, jer mi to nije bilo moguće, — ja sam po mnijenju dr. Lozovine — »paradoksan«. Ja bih morao na pr. po »očalima« g. Lozovine reći, da nas onaj plavčar (gondolier), koji nas je iskrcao sa parobroda u Veneciji na molo Schiavone, mjesto na željezničku stanicu, kako smo se pogodili, nije prevario, nego da je učinio plemenito djelo, ili barem takav majstorluk, o kojem mi barbari croati nemamo pojma. A što je tražio istu cijenu, koja bi ga išla, da nas je iskrcao, kako smo se pogodili, — a mi nismo htjeli platiti prosto zato, jer nismo bili lude, — to je naše divljaštvo, koje ne zna cijeniti plodova »latinske kulture«.

Ja ovu zgodu s plavčarom, koje nisam spomenuo u svojem putopisu, spominjem ovdje zato, jer smo takovih »zgodica« (da opet u svom »divljaštvu« ne upotrebim pravu riječ) imali dosta; no ja sam pisao općenito o dojmovima, što ih je na mene učinio dodir s tim narodom. Zato sam ocrtao dojam u velikim crtama, kako su ga na mene učinili ljudi, zemlja i njihovi kulturni spomenici, i to onako, kako je sve to u istinu na mene djelovalo, bez ikakve predsude, ali i bez ikakovoga laskanja.

Medju moje odlike spada i to, što otvoreno velim, da ni malo ne ljubim Nijemaca, premda sam od njih mnogo naučio živući kod njih skoro punih osam godina, što u Beču, što u Münchenu i Karlsruhe, a uz to sam mnogo putovao po drugim krajevima njemačkoga carstva. Ali da moram dati svoj sud o Nijemcima i o dojmovima, koje sam dobivao dolazeći medju njih, ne bih mogao pisati s onim osjećajem svoje superiornosti (što ga ja zovem prijezirom), kako sam pisao o Talijanima. Njemačko nasilje i brutalnost svemu je svijetu dobro poznato, a nama Slavenima pogotovo, pa ipak otvoreno velim, da bi crtajuć Nijemce znao mnogo dobra naći i u njihovom značaju, čega nisam mogao naći kod Talijana.

Odviše je poznato po cijelom svijetu — a nije to nikakav »paradoks«, — da svaki putnik, i to bez izuzetka, koji putuje po Italiji, skoro korak za korakom treba da se brani protiv nepoštenja, kao na nijednom drugom dijelu evropskoga kontinenta. Za primjer ću navesti paralelu izmedju Talijana i Nijemaca gledom na prvi dodir s njima: Dodjem prvi put u München iz centralne željezničke stanice i hoću s fijakerom u hotel N. Fijaker, čuvši za ime toga hotela, pokaza mi ga odmah tu preko puta — na onom uglu. Naravski, da sam pješke pošao tih 50 koračaja, jer je i meni bilo jasno, da za onih par koračaja ne bi bilo razborito platiti taksu, kako je to i taj »švabski« — ne profesor etike, nego — obični čovjek mnoštva — našao za posve razumljivo. A sad u Italiji: Tumaram po rimskim ulicama i ne mogu naći palaču, koju tražim. Imam i tlocrt grada, ali ne mogu i ne mogu naći. Napokon, ljutit na sebe i na svoju sposobnost orientacije, zovnem fijakera i kažem mu ime one palače, da me odveze, i za 10 koračaja — deset koračaja! — stane i pokaže mi traženu palaču. I misli li g. Lozovina, da se je taj talijanski fijaker htio zadovoljiti sa pol takse? Jest! Ne samo da nije ni centesima popustio, kao da je na kraj grada vozio, već je imao obraza po svojem »tradicionalnom i nacionalnom« običaju zamoliti još — »per macheroni«! Koliko puta mi se desilo, da sam u drugom svijetu dobio takovu uslugu, uputu, a da dotični nije ni najmanje pokazao volje biti nagradjen! Ali u »zemlji, gdje se makaroni prave«, hoće da bude sve i svagdje plaćeno, i »očenaš« u crkvi — kako god se i ulaz u mnoge crkve plaća. A još povrh toga, što se baš sve mora platiti, ima još naposeb i »petlanja« — počevši od »Petrovog novčića« do »posljednjega Garibaldijanca.« A u »petlanju«, kao i u nudjenju usluga za platu — do zdvojnosti su dosadni. A ništa nije neobična, da su kod toga posla i drski. Tako nam se jednoč desilo u Veneciji, nama trojici Hrvata, da nam se je, kad smo se vraćali u naš privatni stan, ponudio jedan čovjek, za koga nismo mogli prosuditi, da li spada medju radnike, ili medju »signoriju«, za »čičerona«. Mi mu se zahvalimo i podjemo dalje svojim putem i ne obazirući se na njega. Ali on

nije prestao ići uz nas, te nam tumačio gradjevine: kakav je taj i taj most i t. d. Naše ponovne i dosta oštre zahvale, da ga ne trebamo, nisu ga ni malo smele. I tako dodjosmo do kuće, — a mi imamo što gledati, kako taj čovjek ulazi za nama i moli, da mu se plati njegov »ciceronski« posao. Mi smo mu se nasmijali, ali Talijančić nije ni malo izgubio volju tražiti od nas »solde« i na koncu počeo postajati grub i nasilan. Na sreću dodje i naš gazda, u kojega smo stanovali, te mu u brzo ispričamo postupak toga na silu »čičerona«. Zauzevši naš gazda naše stanovište, kušao ga je otpraviti, a kad to nije išlo s lijepim, poslao po policiju, koja je uredovala tako, da se je taj plemeniti »čičero« morao odstraniti, — ali je sluga »javne sigurnosti« dometnuo, da bi mu baš mogli dati kakav bakšiš, jer nam je na koncu ipak, ako i protiv naše volje, tumačio. Mi nismo bili voljni upustiti se u debate, je li ili nije naša dužnost plaćati ovakve vrsti globljenje, pa smo dobacili tome »čičeronu« nekoliko centesima, da bude mira, ali bome nismo kod toga prešutjeli naše mnijenje o postupku takovih ljudi. Pa što mislite, što je još bilo? Dobivši taj »prijatelj« mojega prijatelja Lozovine svoj traženi grošić, dometnuo nam mjesto uobičajene svoje »grazia«: »porchi croati«... Da smo mu što držali za vrijedno uzvratiti, rieč pas bila bi uvreda za cijeli rod tih zahvalnih životinja...

To nisu »parodoksi«, veleučeni gospodine profesore, jer nisu nikakav izuzetak, niti slučaji, već to su fakta, koja se dnevno i svakomu putniku dogadjaju u toj nesrećnoj i vražjoj zemlji, »gdje citrone cvatu«. Ja bih mogao napisati cijelu knjigu ovakvih i još puno gorih epizoda, koje su se meni i drugima dogodile!

*

Kad se ide na dulji put, i to u strane krajeve, svaki se pametan čovjek pobrine za nužne informacije, koje mu mogu biti od najveće potrebe, pa tako smo i mi, ja i moj prijatelj, potražili kojekakvih informacija, već radi toga, što smo više od 20 dana nakanili sprovesti na putu (prem da g. L. označuje moj put s »nješkoliko« dana), a još više zato, što nam je taj talijanski svijet bio već i poznat, pa treba da budeš jako verziran i u svem oprezan. uz mnoge informacije svake vrsti dobili smo i obilne poduke, kako i gdje treba paziti i na svoje džepove... Osobito su se složile sve informacije, koje smo dobili, u tom: kad podjemo od Rima na jug, treba da dobro posakrijemo prstenje, zlatne lančiće, u kratko sve, što se bliješti. Od osobite su važnosti bile informacije u pitanju izmjenjivanja novca. Tu se mora paziti, kao nigdje drugdje na cijelom svijetu, pa i onda, ako se novac i u kojoj banci mijenja, a putnik nije upućen u razne papire i novce, kojih sve vrsti kolaju po Italiji. Tu se lako dogodi, da dobiješ za svoje omražene »austrijske« banke novac, koji ništa ne vrijedi. A to je veoma ugodan posao, kad ideš u Italiju, da se diviš umjetninama i drugim kulturnim stečevinama, a kod toga vazda moraš na umu imati, da te tko ne prevari. Bilo u kavani, hotelu, u dućanu — gdjegod — svuda isto: vazda moraš paziti na svoju imovinu! I kako god se mi držali tih uputa i još na svoje oči vidjeli, da i sami Talijani medju se jedan drugomu ne vjeruju (jer nije ništa neobična, da u kojem boljem dućanu vidiš, kako primljeni novac jedan važe, drugi tucka po mramornoj ploči, a treći ga pregledava na sve strane: oprezni su oni, ne će da budu prevareni) — mi smo ipak uza sve to bili i okradeni i kući smo donijeli — krivotvorenih novaca!

Ja sam pohvalno govorio o njihovoj policiji, jer to nije nikaki »paradoks«: da, kad te ne bi bilo, po Italiji bi bilo teže i opasnije putovati nego po Macedoniji. I kod toga ostajem — i ne mogu pomoći nijednomu talijanofilu. Da to sve ne može biti tek sporadični pojav, morati će priznati i najzagriženiji talijanofil. Uzmimo na pr. katastrofu, koja je koncem prošle godine zadesila Mesinu i susjednu Kalabriju. Ima li primjera, da bi se igdje na svijetu ljudi spram svojih vlastitih sugradjana tako bestijalno ponijeli, kako se ponijelo pučanstvo Mesine i okolice spram onih nesretnika? Kao da su jedva dočekali tu katastrofu, da mogu robiti i plijeniti, mjesto da skoče u pomoć svojoj braći u nesreći! Tko je pozorno pratio sve novinske opise — i iste talijanske — taj će morati priznati, da sam samo golu istinu napisao, kad sam već prije ustvrdio, da se taj narod, bez one historijske pozadine, ne bi u čovječanskom napretku mogao natjecati ni sa divljim Australcima. Ne bi li g. Lozovina donio za promjenu statistiku — ne onih, koji su poginuli pod ruševinama Mesine, nego — onih, koje je vojska i policija morala postrijeljati radi lupeštva? Zašto nije g. Lozovina na obranu Talijana digao svoj glas protiv cijele evropske štampe, koja je donosila grozote

toga barbarskoga pučanstva prigodom te nesreće? Zašto nije digao svoj glas i protiv tih »paradoksa«?! A ja tvrdim, pa nazvao to tko i opet »paradoksom«, da bi Talijani još najvoljeli, da se svake godine onako čestito »podrma« u kojem kraju, pa da jedni mogu plijeniti, a drugi da dobiju koji milijunić milodara iz cijeloga svijeta.

Kad netko dobro upozna taj narod, posebice u južnoj Italiji, jer u gornjoj Italiji ima kao i svagdje, što opet ponavljam, i dobra pored zla — kad, velim, taj narod upozna, ne može o njem suditi povoljno ni laskavo. Meni je uz to još više nesimpatičan, što mi je mnogi član toga plemena znao dobaciti — i ne jedan put! — da sam član naroda, koji »svijeće jede«! To su mi kao Hrvatu često dobacili inteligentni Talijani! Vidio sam u jednom talijanskom djelu, kojemu se ne mogu sjetiti naslova (znam, da je nješto slično kao »Oesterreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild«), Hrvate nacrtane kao prave divljake, koji žive pod šatorima kao cigani. I nije se našao talijanski Lozovina, koji bi ustao protiv te očevidne laži! A kakovi su tek u nas, to, mislim, ne bih trebao g. Lozovini da napose spominjem, jer će njemu kao rodjenomu Dalmatincu biti jako dobro poznati.

Što g. Lozovina udara po »Švabama«, koji nas stavljaju medju majmune, to ta njemačka bezobraznost i drskost ne ispričava talijanske infamije naprama nama Hrvatima. Nijemci su napokon moćan, jak i bogat narod, pa ako se njihova nadutost i krivica, koju njome čine, i ne može ispričati, može se razumjeti. A što će se taj nevoljni, taj fizički izmoždeni, pun kukavštine i lijenosti elemenat, postavljati na njekakav piedestal nad druge? Što će oni nama govoriti, da »jedemo svijeće«, da smo divlji, a sami jedu psetinu i mačetinu kao delikatesu, a vidjeli smo, da jedu i žabe i zmije i balave puže! Što se taj gladni narodić ruga našemu siromaštvu? Ta uza sve naše siromaštvo u Hrvatskoj se više zdrave slanine potrošilo na mazanje kolâ, čizama i opanaka, nego što se ga u Italiji **pojelo**! To možda nije kakva ekonomska krijepost, ja priznajem, ali da hrvatski želuci, hvala Bogu, prirodi doma našega, a i našoj kulturi, nijesu još ni za konjetinu, to se je dokazalo, kad su ju po primjeru drugih »kulturnih« gradova pokušali sjeći i u Zagrebu, da i sirotinja dobije jeftinijega mesa, ali je to poduzeće svečano propalo.

Naša raja voli svoje konje prodavati Talijanima, nego da ih jede.

*

Pored svega toga ja ne bih još uvijek odgovarao g. Lozovini, makar je moje putne bilješke sudio s talijanskoga gledišta. Nu ne mogu na ino već zato, što mi je g. Lozovina štošta podmetnuo, a to mi nije svejedno.

Tako sudi g. L., da moja »opažanja počivaju na neistini«, da su moji dojmovi »zagrižljivi po talijanski narod«, da »Matica Hrvatska« ne bi smjela dozvoliti ovakovim neistinama ruglu izvrgavati karakter Talijanâ i t. d.

Ako je g. Lozovina, Bog zna po čem, tako osjetljiv za čast i slavu Italije i Talijanâ, za to još, mislim ja, ne mora i »M. H.« g. Lozovini za volju pjevati pjesme Italiji, niti njezinoj »iredenti«, a još manje njezinoj »mulariji«. A ako se već »camorra« i »maffija« braniti mora, to ju neka brani Talijan, a ne Hrvat, a najmanje u »Matici Hrvatskoj«!

U ostalom ja nisam jedini, koji loše sudi o Talijanima, napose o njihovom karakteru, pa ću biti tako slobodan poslužiti se drugim »očalima«, neka se vidi, da nije baš »prvi Iveković«, koji je ocrtao i loše strane onih Talijana, koji danas žive.

Njekoliko decenija ne mijenja cijeloga karaktera jednoga naroda, pa zato još danas vrijedi ono, što je pred 40 godina mislio Hippolyte Taine. Ja ću navlaš citovati toga pisca, kojemu g. Lozovina ne će valjda onako lako i odlučno dobaciti riječ »paradoks«. Tko je Taine, ne treba da tumačim nijednomu ikoliko obrazovanomu čitaocu, kao ni to, da ne spada medje »kršćanske«, kako opet mene porugljivo naziva g. Lozovina, jer je taj Francez osobito volio »popove«. Dakle g. Lozovina može biti njime zadovoljan, tim više, što je Taine kao rodjak Talijanâ valjda i dosta objektivan.

Ja sam njegove putopise po Italiji, pročitao s velikim užitkom osobito nakon toga, što sam se uvjerio, da ima mnogo toga, a to meni osobito laska, čega ne bi mogao progutati ni g. L.

Da vidimo prije svega, što taj umni estetičar, koji je vrlo dobro poznao Italiju, sudi o onom dijelu talijanske duševne kulture, za koji se općenito misli, da ima neprijepornu vrijednost, što sudi naime o talijanskom osjećaju umjetnosti.

Taine dolazi do zaključka, da je talijanska prosvjeta na

veoma niskom stepenu, a poglavito današnje shvaćanje umjetnosti. »Publika je nisko pala,... vrijednost svoje (njekadašnje) umjetnosti vide tek po strancima.« »Sve je to tek usavršivanje kopijâ.«

I tako rasudjuje Taine u tom smisiu dalje. Tuži se na površnost u opće i pita se, da li ima u svem tom nekakve moralne volje za nečim višim, pa odgovara, da nema. O vladi govori, da je pokvarena. (Tu se poglavito obara na »popove«, te drži, kad njihove vlade ne bude — ne će biti tako zlo. Od tada je prošlo i 46 godina, od kad je to Taine napisao, ali da danas dodje vidjeti, morao bi priznati, da nije ni malo bolje, ako nije i gore.) Za tim nastavlja: »Ljudi su izvanredno lukavi i prefrigani, ali ništa manje sebični.« »Nikada, upravo baš nikada ne će bilo svoj život, bilo novac staviti u pogibelj za Italiju.« Ove riječi neka osobito zapamte oni, kojima bi moglo i opet pasti na pamet, da brane talijansko junaštvo! Ja nemam tu ništa dometnuti, jer mi govori iz duše - ali čujmo dalje, što veli taj umni Francuz: »Oni (Talijani naime — da se bolje razujemo) viču glasno, da se drugi na čelo stave, — a sami nisu pripravni ni najmanje žrtve doprinijeti.« Oni (i opet, dakako, Talijani) nalaze, da je glupost žrtvovati se!...« »A smijuckaju se, ako vide kojega Franceza, koji je, zanesen riječju »domovina« ili »slava,« pripravan da sebi dade i kosti polomiti«!

Isti Taine je rekao i napisao — (a ne kakav Iveković iz Banovine), »da je Talijanima glavna briga čuvati svoju kožu, i da ne srću u pogibelj, a čine to sa svom svojom lukavštinom, da prevare i sebe i druge«!

Isti Taine je rekao (a ne Iveković), »da je finoća u Talijana nepoznata pojava«. — »Meni je jedan prijatelj prispodobio ovu zemlju (Italiju naime) s orientom, s tom razlikom, da tamo u orientu vlada sila — a ovdje prefriganost.«

»Poduzetnosti duha i žilavosti nema ovdje, te se rado ni ne vide; zato je u velikoj časti — lijenost.«

»Mnogo ljudi ima, koji živu, a da se ne zna, od kojega zvanja i kakvoga dohotka.«

»Oni, koji zasluže 10 talira, potroše 30 — imajući još i druga vrela, iz kojih crpe dohotke.«

I Taine dobro pozna talijansku narav — za, »petlanje« pa zato veli:

»Treba se sjetiti, da svuda ima »buona mancia« (dobra bakšiša).

»Ima ljudi, koji dnevno razašilju do petnaest molba, pa ako su dvije uslišane, u večer su dotični veseli na novom izvoru privrede«.

»U toj sveopćoj miseriji stoje si napokon jednako svi: prosjak nije nikakav propali individuum, kao što ni svodnici, koji su isto tako poštovane osobe, — jer da nisu krivi, što im je udes tako nesretan«...

Moj vrlo poštovani i za talijansku čast i slavu vrlo zabrinuti kritičar misli, da sam ja morao najprije cijelu Italiju obići i u svako zamusano gnijezdo zaviriti, i onda sud izreći — i to, naravski — pohvalno! No, to bi bio lijepi posao! Ja nisam ni folklorist, ni etnograf, ni etnolog, ni socijolog, u opće nikakav »temeljiti foršer«, pa zato sam samo o onom govorio, što sam vidio, čuo i osjetio. Pa kad sam govorio o značajnoj crti Talijana (specijalno južnih), opazio sam samo ono, što i svaki drugi objektivan posmatrač vidi, naime: da je moral, napose u južnoj Italiji, na veoma niskom stupnju, kao malo gdje na svijetu. Na cijelom svijetu ima prostitucije. Svagdje ima i takovih ljudi, kojima je prostitucija zanimanje. Ali ipak je sve to na stanovitim mjestima te propisima ili barem stalnom praksom uredjeno. Ali u južnoj Italiji nije prostitucija privreda samo odredjenih individua, već je to opći obrt, bilo na selu, bilo medj radnim staležom ili medju »gospodom«. Tamo je to opći slobodni obrt, kojim se svi, skoro bez iznimke, bave. Upravo udara u oči, kako putnik svagdje i od svakoga dobiva stanovite ponude, pa kakve i od koga! Izreći se i napisati ne može, t. j. u nas ovdje i u opće u Evropi, u kojoj takvoga šta nigdje više nema.

Taine doduše ne govori direktno o ovoj pokvarenosti, koju ja spominjem u južnoj Italiji, već na svoj način opisuje taj »moral« u familijama. On to više persiflira, jer je njega možda ta pojava zabavljala. U ostalom — de gustibus. Ali ne zašućuje ipak onu pokvarenost, kojoj je izvor nesredjeni obiteljski život, te na pr. veli: »Ima obitelji, koje umiru od gladi i uzajmljuju si, da mogu preživjeti konac tjedna; ali zato ipak idu i sin i kćerka nedjeljom

šetati u paradi. Kćerka je pametna, jer još nije udata, a kad se suprug »u l o v i«, — onda će biti drugačije, — onda se to po sebi razumije, da si s a m a s k r b i za toalete.« »Mnogo familija živi na t a j način, od l j e p o t e ž e n â. Muž stisne oči — i ako ih otvori, onda samo u tom slučaju, da više napuni s v o j u k e s u.«

»Stid nije kod njih nikakva zapreka t a k o v o m k š e f t u.«

»A ako u braku dodju djeca, — mora se, žalibože, trpjeti — jer »moja signora« hoće toalete — a sama si ima zaslužiti!«

Zar ne, kako je to »paradoksno«, gospodine profesore? — Hvala Bogu, da je to napisao jedan H. T a i n e, — a ne Iveković — i to već prije 40 godina!

Još spominje T a i n e onu značajnu crtu u Talijana, da sve drži za komediju, pa ga zato ni malo ne smeta ovakav način života u obitelji. »Ovakav muž, živući od sramotne rabote svoje žene, dobivši svoj dio — ide šetati sjedne ili u kavanu te se veseli pokazujući svoj novi kaput, zaslužen po ženi...«

T a i n e se ruga njihovu tobož »skromnomu« životu, jer jedu samo sir i makarone. »Ali zato se vidi na ulici ili na Monte Pincio množina gospodja u sjajnim toaletama... kao i gospode... izvana sve sjaj, — ali ne pitaj za unutrašnjost i č i s t o ć u r u b e n i n e.« Ali tko bi sve ispisao, što je taj Francuz vidio z a m u s a n o s t i po privatnim kućama! Tu bi se našlo više blata, nego po slavonskim cestama, — ali dosta je i ovaj spomenuti Taineov »p a r a d o k s«.

T a i n e je dulje živio medju Talijanima, pa ih zato i bolje pozna od mene; ali da sam ja još dulje živio, onda po gotovo ne bi naši entuzijaste za Talijane bili sa mnom zadovoljni. G. prof. dr. L. dosta se i ovako oznojio, da ih obrani, a onda bi morao ispisati cijele knjižurine.

*

Osobitim se jadom oborio g. kritičar na ono mjesto, gdje sam rekao, da nije bila nikakva sramota po naš narod, što je vjerno služio i junački se borio pod zastavom svoje zakonite i slobodnom voljom izabrane dinastije, već nasuprot — da je to jedna krijepost, kojom se mi možemo ponositi. To moje osvjedočenje hoće g. kritičar da izvrne, kao da sam ja bajagi slavio one, koji su se snizili do »prostih sluga«, — a u ispunjavanju

tih dužnosti »bili su odviše revni«, i da ovakve narode drugi ljudi zovu »benama« itd.

Ovakovo stanovište, kako ga zastupa g. Lozovina, nije takodjer kod nas Hrvata ništa nova. No koliko je u tom logike, a koliko plitkosti, teško je i izreći, osim ako je i ovo logika: Budući da se narod ne smije »sniziti do slugâ« i budući da nema biti »odviše revan« ni pod bojnom zastavom, imali su naši ljudi u Italiji, kamo ih je d u ž n o s t zvala, p o g a z i t i p r i s e g u i dati, da im crveni garibaldijanci mirno i komotno crijeva izvade. Tako bi »borci za slobodu Italije« mogli zabilježiti barem kakovutakovu — pobjedu. A budući da toga nisu učinili, logično slijedi, da su bili »bene« i da je i Jelačić bio »bena«, jer je branio prijestolje protiv onih, koji su nam ugrozili narodni opstanak.

No stvar je preozbiljna, a da bi se — kad je već o njoj poveden govor — mogla ovako svršiti, te je ovdje doista mjesto, da onu našu gospodu, koja su tako radikalna, da ovu stvar iznose i na čisto književne stranice (proti čemu ja nemam ništa), upitamo m i b e n e: A kako vi to sebi, gospodo, pomišljate? Tih fraza nama je dosta, nego odrežite jednom: što su imali načiniti naši djedovi 1848. godine? A onda budite barem i d o s l j e d n i, pak to i s v a g d j e javno pokažite. Mi ćemo žaliti vašu zabludu, ali ćemo vas razumjeti: da ste radikali, junaci. — Ali ovako: biti radikal prama svemu i groziti se figom — u džepu, — a kod svake prigode ponizno i pokorno prignuti svoju »vitešku radikalnu« šiju, pa makar pred kim, tko je samo za jednu dietenklasu v i š i, — a ja! To je doista — t a l i j a n s k i ukus.

A što misli g. kritičar, što bi bili danas Hrvati, da su po njegovom receptu naši prešli u redove g a r i b a l d i j a n a c a? — Je li o tom mislio ozbiljno barem pet minuta? Misli li zbilja, da bi danas Hrvatska bila »slobodna« i »velika« i moćna, da je Jelačić prešao medju Madjare i pomagao rušiti prijestol? — Ja mislim i velim, da bi danas Hrvatima bilo gore nego Slovacima, — jer ne bi bili ništa manje potlačeni, a uz to bi bili prezirani od svega poštenoga svijeta.

G. dr. L. spomenuo je i bečki »Festzug« prigodom proslave vladareve 60-godišnjice vladanja, premda iz naše Banovine Hrvatske nije nitko sudjelovao u tom »Festzugu«. A tko je sudjelovao u ime Hrvatâ, to neka rastumače oni, koji su g. kritičaru

blize. No kakogod bilo s tim »Festzugom«, mi ovdje vrlo dobro znamo lučiti nješto, što njeki u Dalmaciji pod odgojem »latinske kulture« ne znaju; »podanička vjernost« nije naime isto, što i — podlost. Toga u pravih Hrvata nije nikada bilo.

*

Veliki je »paradoks« dr. Lozovini i to, što u Talijanâ nijesam našao nikakve hrabrosti — već naprotiv kukavičluka.

Teško je u istinu s onim našim ljudima, koji su talijanštinom prožeti do kostiju, što je svakako posljedica stogodišnjega talijanskoga utjecaja, koji traje, kako vidimo, do danas, pa će valjda još generacije i generacije našega naroda u Dalmaciji pod tim utjecajem živjeti.

To velim zato, što inače ne mogu sebi rastumačiti srdžbu g. Lozovine radi mojega mišljenja o Talijanima i Italiji, — a radi historijske istine, koje (neka izvini g. profesor, koji meni vrlo s visoka spočituje neznanje) — on ili ne zna, ili je za ljubv Talijanima iskrivljuje.

Prije svega ja se nijesam rugao talijanskoj borbi za domovinu, već sam se rugao njihovoj kukavštini, a hoće, da cijeli svijet na njih gleda kao na »eroe«, koji su svoju domovinu oslobodili svojom krvlju (o čem je, vidi se, čvrsto osvjedočen i dr. Lozovina). No to baš nije istina. Pa kad im se ja, ili tko drugi naruga — rugam im se onako, kako se i svaki običan i bez predsuda čovjek ruga onima, koji se kite tudjim perjem.

Ta gdje bi bili Talijani — njihovo ujedinjenje i sloboda — da nije bilo Franceske i stotine hiljadâ njezine vojske? Zašto je Austrija morala isprazniti Lombardiju, premda je bila pobjednica? — Ta to su opće poznate stvari!

A što se tiče borbe potlačenoga talijanskoga pučanstva »proti regularnim trupama jedne velike države, koje su k tomu pomagale druge države«, — prvo, opetujem, da su u talijanskom ratu za ujedinjenje najviše učinile franceske vojske, a drugo, da su i talijanske čete bile jednako opskrbljene, kao i sve druge redovite čete — izuzevši jedino crvene »Garibaldince«, koji su samo toliko vrijedili, što su imali crvene košulje. A što se tiče junaštva talijanskoga, dosta je spomenuti Vis i Custozzu.

Kod Visa je Italija imala »regularnu« mornaricu, bolju i još jedanput veću od Austrije, a resultat — Talijani dobiše batine!

Kod Custozze (gdje su bili sami Talijani) imala je Italija — i to iz cijele Italije — preko 200.000 odabranih, i to regularnih vojnika; Austrija je imala nješto preko 70.000, i opet — Italija je dobila batine.

Ili zar sam ja kriv, što je historijski dokazano, da je neki kapetan sa 800 hrvatskih ulana natjerao u bijeg 20.000 talijanske vojske? (Zlobni ljudi pripovijedaju, da se tek kobila toga kapetana poplašila, a Talijani la su počeli bježati, misleći, da dolazi glavna sila.)

A što g. L. ispričavajući sredovječne »vojne« po Italiji spominje kupljene vojnike, dokazuje indirektno samo to, da su Talijani ipak voljeli biti doma i čuvati mudro svoju kožu, kako to i Taine konstatuje.

A zašto za obranu Hrvatske, u kojoj nije bilo brojnijega pučanstva nego u Italiji, hrvatska gospoda ne samo nisu kupovala vojnikâ, nego su sablju pasali i biskupi i kanonici?!

A što bi bilo od Hrvatske, da se je uz nas — kao uz Talijane — našla koja velevlast i zaratila za našu korist? Hrvatska bi zacijelo bila ne samo ujedinjena i samosvojna, nego — a to osobito naglasujem — i zahvalna, — malo drugačije, nego što to vidimo kod Talijanâ, koji su do odurnosti nezahvalni onima, koji su im najviše dobra iskazali.

*

Osobito se g. dr. L. ruga, što sam napisao, da je kršćanstvo nakon 300-godišnje najstrašnije borbe ušlo pobjednički u Rim. Radi toga, što sam kazao odredjeni broj, 300 godina, g. se dr. L. vrlo ugodno i vrlo dugo (predugo!) zabavlja na moj račun: kako ja to znam i kako ja to pomišljam, da je kršćanska raja ušla u Rim »1. siječnja 400 (četirstote!) godine«! Ruga se i tomu, što sam kao neku paralelu spomenuo, da je velika franceska revolucija tek konvencionalna naprama onoj 300-godišnjoj borbi kršćanstva. U jezgri pak htio je g. dr. L. kazati, da borba kršćanstva s poganštinom nije bila tako strašna, a pobjeda tako odlučna.

O paraleli izmedju kršćanske i franceske revolucije i o uspjesima ove posljednje za opće dobro čovječanstva (koje uspjehe ja veoma cijenim, jer sam zahvalan i onim faktorima, koji su m dali ona gradjanska prava, koja su do onda imali samo privile-

govani staleži), — o tom bi bilo vrlo zanimljivo raspravljati (samo ne onako s visoka dolje, pa onda s malo više ozbiljnosti), no to se zapravo već ne tiče naše stvari — dragih naših Talijana, — osim ako g. dr. L. drži, da bez Talijanâ ne bi bilo ni kršćanstva. Zato ću se osvrnuti samo na ovo:

Što se tiče »1. siječnja 400. godine« (400. bit će svakako lapsus, jer se kršćanski pokret ne počima »1. siječnja« 100. godine!), ne znam pravo, je li ovo samo dosjetka (svakako nespretna), ili me g. dr. L. zbilja drži tako naivnim, da ja naime uzimam, da se konac borbe kršćanstva s poganstvom može odrediti ne samo točnom godinom, nego i danom. Inače sav svijet zna, u koju se svrhu služimo okruglim brojevima godinâ, a da se je ta borba barem formalno svršavala oko godinâ tristotih, u kojima je na pr. odlučni datum g. 313. (milanski edikt), to je valjda poznato.

Što se tiče odlučnosti kršćanske pobjede, ni tu se valjda s g. L. ne ću složiti. I ako ja naime znam, da su se mnogi — unatoč carskih dekreta — držali svojega staroga poganskoga kulta, a ni stara filozofija nije preko noći izginula, pogotovo su se pak stoici držali do 600. g. po Is. (ali ne baš do »1. siječnja« 600. god.!), — ali ja znam i to, da je to nješto posve drugo, a ne dalje razvijanje rimske kulture, kako bi to, čini se, htio g. dr. L. Jer ono, što se je čuvalo, nije imalo apsolutno nikakva više utjecaja na posve novo shvaćanje kulture, kako ga vidimo u kršćanstvu. Tu je dosta, da tko ima zdrave oči, te pogleda umjetnine od V. stolj. dalje: to je sve tako nespretno i naivno, da će svatko opaziti, da to nije stvarano a ma baš ni pod kakvim utjecajem klasične kulture. Komu to nije jasno, ja mu pomoći ne mogu. Isto se vidi i u rimskoj literaturi od 500. god. ovamo. To je resultat 300-godišnje borbe, koja je sve, što god je prije stvoreno bilo, do temelja uništila, a stvorila novo — što i mi svi danas u Evropi i izvan Evrope nastavljamo. A što g. dr. L. spominje renesancu, govori meni u prilog: eto nakon 1000 (tisuću) godina trebalo je iz ruševinâ iskapati i proučavati propalu kulturu grčku i rimsku, dok se nije djelomično obnovila. No kršćansko je shvaćanje bilo tako skroz naskroz, da tako kažem, impregnirano u našoj kulturi, da joj ni nikakve imitacije

Zeusa ni Junone[1], ne mogoše više dati ono obilježje, što ga je imala prije kršćanstva.

U kratko: pojava kršćanstva bila je revolucija, a ne evolucija.

*

G. dr. Lozovina drži, da se Talijanima ima mnogo toga kroz prste progledati radi njihovih zasluga za kulturu.

No bez obzira na to, što današnji Talijani nemaju nikakvih zasluga za staru talijansku kulturu; bez obzira na to, što ja (opet moj »paradoks«) do kulture, koju su gajili talijanski tirani, ubojice i rodoskvrnitelji, nipošto ne držim toliko, koliko g. dr. L. i s njim mnogi drugi, — ja još imam svoje mnijenje i o tome, što u opće dugujemo toj razglašenoj kulturi. No to u ovaj okvir ne spada. Dosta je da kažem, da mi same fraze o kulturi nipošto ne imponuju, jer je dovoljno poznato, što se sve u ime kulture ne brani i ne radi.

Jednako mi ne imponuje ni veličina kojega naroda, t. j. njegova jakost samo na — statističkoj tabeli, jer Kinezi nisu nipošto najveći narod na svijetu.

Zato, kad ja o talijanskom narodu govorim kao o »narodiću«, a g. se dr. L. srdi, govorim tako zato, što su Talijani danas doista narodić, doduše brojan, — ali potpunoma zaostao u kulturi. Za mene su Holandezi, Norvežani, Česi — kao malobrojni narodi — u istinu veliki narodi, jer nešto vrijede, jer je njihova jakost i moć u njima samima, bez obzira na to, što su statistički malobrojniji od talijanskoga naroda.

G. dr. L. ruga se njemačkim »Thierschutzvereinima«. Kako ne bi, kad sam ja vidio, da je u Dalmaciji lov na kosovice ili češljugare, slavulje, grmuše i druge pjevice — baš tako visoko cijenjen, kao i u Italiji, naime kao u ostaloj Hrvatskoj lov na jelene, srne i drugu divljač! Patrijarka akvilejski dobiva dapače

[1] Ovdje uz put treba da ispravim jednu tiskarsku pogrešku u svojim bilješkama „S puta po Italiji" (str. 135.): gotska crkva, o kojoj tamo govorim, ne zove se „S. Marco sopra Minerva", nego „S. Maria sopra Minerva". Poznavaocima kršćanske povjesti dobro je poznato, da su hramovi posvećeni božicama, osobito Minervi, kad su pretvoreni u kršćanske crkve, dobivali svagda ime Bogorodičino.

u ime desetine svake godine 50.000 kom. lastavica! — To je valjda onaj najveći i najsjajniji dokaz talijanske kulture?

*

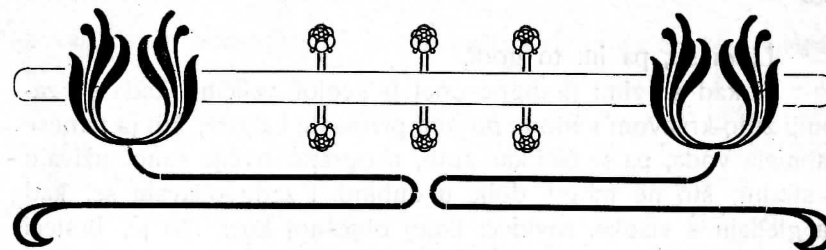
Kao motto svojoj kritici mojih »paradoksa« stavio je g. kritičar Sienkiewiczeve riječi, da svaki čovjek ima dvije domovine: jedna mu je, u kojoj se rodio, a druga je — Italija!

Ja vrlo poštujem g. Sienkiewicza i vjerujem, da je njemu Italija druga domovina, — ali za mene je ta izjava — pa bila i od Sienkiewicza — samo jedna fraza, na koju ne ću ništa drugo odgovoriti, nego ovo: Neka se g. kritičar upita, nije li možda i Bismarcku bila Italija — ili koja druga zemlja — druga domovina. Zacijelo nije. Takav luksus mogao si je medju Nijemcima priuštiti na pr. Heine (kojemu je »druga domovina« bila Franceska), — sin plemena bez domovine. Tko hoće, može i za njim, barem jezikom; za mene je naša Hrvatska jedina i nada sve, pa mi ni tu ne imponuje ni Byron sa svojom drugom domovinom Grčkom, ni Turgenev — kojega nada sve cijenim — sa svojom Njemačkom, a ni Sienkievicz sa svojom Italijom.

*

G. dr. L. napokon piše, da bi mene Talijani »dobro izlemali, pa bilo to i zaplotnjački, iz busije«, kad bi samo pročitali moje bilješke »S puta po Italiji« i kad bi se, recimo, samo usudio da opet oblazim prljavim ulicama njihovih gradova. »Ja — piše dalje g. dr. L. —kao njegov sunarodnjak, kad bi me slučaj namjerio, da prisustvujem takovom lemanju, ispovijedam bez ustezanja, da mu ne bih priskočio u pomoć za ljubav prama istokrvnim njegovim ledjima«.

Prije svega lijepo hvalim na i s k r e n o s t i, kojom g. Lozovina prema meni ispovijeda ljubav za — Talijane. Drugo, ja sam i doživio, da sam si morao ledja braniti, kako sam znao, a uvjeravam g. Lozovinu, da nikad nisam uzmakao ili bježao, jer nisam — Talijan. Napokon, kada bih se dogodilo to, što mi onako izmedju redaka želi g. Lozovina, a g. Lozovina bi se u istinu desio u blizini, to se po njegovim simpatijama za t a l i j a n s k o j u n a š t v o samo po sebi razumije, da bi g. dr. i dični moj zemljak podbrusio pete, pa ja na njegovu pomoć, kojom on po talijanskom običaju očito samo renomira, već unaprijed resigniram.

GUBAVICA[1].

NAPISAO S. ŠP. PERIŠIĆ.

Slap je bučio jako, a njegova mukla orljavina gubila se po hridinama i prodorima kao jauk tisućâ, što umiru pravedni. Odozgor, sa čistoga, zimskoga neba svijetlilo sunce; njegove zrake padale duboko dolje, gdje je zadnja naslaga vodenoga slapa, gubile se u hladu, mrzlini i mračnosti dubine igrajući se mokrom travom, što no zarasla po golom, vlažnom kamenju, kupajući se u praskavilu tisuća kapljica pretvorenih u stup vječne blijedo-prozirne magle, što su se padajući s visočine gubile, čisto ih nestajalo.

Tako je danas sa slapom, a tako već biva od vajkada, od davnina. Ljudi se i ne sjećaju, kad je postao. Najstariji znaju samo, da je u početku njegovo stenjanje bilo neugodno, a onda se malo po malo privikli, kao i na sunce i na kišu, kad zna takodjer biti neugodna.

Mladji već na to i ne paze.

Oni su drugačiji od svojih starih, oni u njemu uživaju. Njih zagrijeva njegova mirnoća i u ljetu, kad voda opane i on dodje na ništa. Oni uživaju u njegovoj nemoći, njima je voljko pri duši, što tada ne buči kao u zimi, što mogu po onim suhim hridinama saći dolje do dna, hvatati u zraku izmučene, nemoćne njegove kapljice, onaj mali blijedi magleni stup, tako sitan i tako nemoćan.

---

[1] Veliki vodeni slap na Cetini u Dalmaciji, na kojem se sada obavljaju kolosalne radnje.

Ljudi su, pa im to godi.

A kad se zimi podigne opet u svojoj veličini, kada se zamulji žuto-krvavom vodom, punom pržinaste kaljuže, što ju nanese nabujala voda, pa se čini kao žuto, neoprano ovčije runo, uživaju u strahu, što ne mogu dolje u dubinu, i zadovoljavaju se, kad ga gledaju s visoka, zavideći kojoj objesnoj kozi, što je, brsteći suhi jasen, zašla niže nego oni mogu.

Poznaju oni slap Gubavice! Koliko ih je samo puta okupio za sprovodom, koliko li je izmamio suzâ, zavaljavši u svojim vodama žrtve smjelosti, a i siromaštva, koje su tražeći bilo ljekovite trave, bilo svoje ovčice, nesretnim slučajem zašle, da već nikada ne izidju, u njegovu hladovinu.

Inače ovaj slap nije nikoga privlačio osim najbližih susjeda. Ta i kako bi. Ležao je u jednoj ogromnoj prodorini, što ju je Cetina tekom vremena za sebe udubila. Oko njega ne bijaše ni pjesme ni zelenila. Golo kamenje. Šikarje sa oniskim dračjem, nešto malo cmilja napunjaše njegovu okolinu. Nijesi ga ni vidio, tek bi ga čuo, kako lomata, stenje, pada, krši se. Ljudi nijesu dolazili, a nijesu tu ni prolazili. Pa zašto bi se oni brinuli za vodeni slap! On za njih nije imao ništa velika, niti je što obećavao. Seljaci sela Z. nisu o njem ni pripovijedali nikome. Živjeli su osamljeni, okruženi kamenjem, a čuvani kao vječnim stražarom, nekom starom kulom iz turskih vremena, što se dizala povrh njih.

A tek selo? Selo maleno, možda i nema manjega. Obične seoske kućice u dva reda oko ceste, pokrivene mjesto ševarom pločom, požutjelom od dima i kišne vode. Čitavom seocu jedini jači izražaj podavahu kupi cvijeća na prozorima, što su ga uzgajale milokrvne djevojke. Ali i to za kratko. U obližnje selo dodjoše žandari, pa i jedan strogi, koji im to zabrani u interesu javne sigurnosti. One su poslušale, cvijeće skinule, i ako nisu nikako mogle shvatiti, zašto to cvijeće smeta svijetu i zašto je pogibeljno...

Samoća, što poput nečuvenja ništi gluha čovjeka, tištila je seljake u blizini slapa. Kako nijesu dolazili u dodir ni s kim, postadoše neobični, ne mrki, nego objesni. Smatrajući sami sebe jedinim stanovnicima zemlje, i to odabranima, nijesu mogli shvatiti druge ljude, koji bi, prisiljeni, prolazili ili tuda zabludili. Osobito ne shvaćaju ljude, kad bi svakog petka dolazili na pazar. Izrugavali bi se, podrugivali i ovima i svima drugima. Svaki čovjek za njih je imao nešto osobito, što ga njima prikazivaše smiješnim. Ali ne samo oni — i njihovi psi bijahu takovi. Više lajavi nego ostali. Čim bi tko banuo u selo, okupili bi ga i ne pustili tako dugo, dok ga ne bi ispratili do staroga križa podno sela.

Ovi seljaci živjeli su većinom od krčmarenja. Od petnaest kuća na deset se je kočio izjedeni natpis krčme, više sličan hieroglifima, nego li pismu. Za to su oni s nebičnim veseljem čekali svaki petak. Ta znali su oni, da će tada biti i smijeha i šićara.

A i bio je to pazar!

Medju onisko stijenje zasjelo bi tu i tamo po nešto seljaka i seljakinja iz bližnjih sela, a oko njih koja izgladnjela ovca, kozlić, janje ili neoprani svinjčići. Oko njih bi oblijetali seoski trgovčići sa zamazanom košuljom od znoja i nečisti mjesto krvi, jer bi krv rijetko vidjevali. To bi bio Božić, kad bi na nedjelju zaklali jedno janje. Iza njih bi se vukli Zadvarani i oni bi uvijek pogadjali, ali kupili ne bi.

To ih je veselilo, u tome bi ćutjeli osobitu slast.

Prošao bi petak, a Zadvarani ostali bi po staru, zamišljeni, mučaljivi i osamljeni, čekajući, kad će tko proći iz sela ili iz grada, da se skupe oko njega i koju dobace.

Jednoga dana začuje se pod starim križem podno sela silni plač. Svi polete. U tili čas tamo je bilo čitavo selo. Po zemlji se prostrla ostarjela žena i nariče, da je Bogu milota. Igrala se djeca, pa se okladila, tko će najniže saći Gubavici, da vidi vraga, o kojem su čuli pripovijedati, da u buku stanuje. Pošao i njezin Jozo. Omakla mu se noga i utopio se, a drugi se razbježali po kamenju i sakrili se. Stariji ljudi, a medju njima i žene, sagnule se k bijednici, da je tješe, a mnogima protekle i suze. Mladi pak poletjeli odmah s konopima, da ga traže. Bili su veseli i medju sobom su govorili, koliko se raduju, jer će opet doći komisija iz grada, opet će vidjeti onoga škiljavoga slugu liječnikova i onoga staroga sudca, kojemu je drago dno od bukare...

Na sijela, na razgovore sastajali bi se u srijedi sela pod ogromnom murvom, koja je bila obzidana kao okovan junak. Najradje, a i najčešće govorili bi o vragu, što bi se po njihovu kazivanju nalazio u buku.

Oni su ga i vidjeli, kako prelazi s jedne strane Cetine na

drugu. Malen je, nije posve crn, ima na sebi nešto crvena. Davno je to bilo, kad ga je pok. don Ante istjerao iz tijela jednog bogumrskog psovača i potjerao u buk Gubavice. Od tada on tamo uvijek prebiva. S njim su po selu plašili djecu. A bogme naježila se je već češće puta i kosa kojemu seoskomu gjuvegliji, kad bi se ob noć ispod staroga križa vraćao sa sijela od djevojke. Čim bi se dogodila kakova nesreća, eto ti ih pod murvu, da vijećaju, kako bi vraga protjerali, jer on je kriv svim nesrećama.

Tako je bilo i danas.

— Ja sam ga vidio u nedjelju iza večernjice, — reče stari Petar, — onda je uprav prelazio Cetinu.

— Ne ostaje drugo, nego da pokušamo zatrpati buk — stari će Luka, — jer ga se drukčije ne ćemo ispriprostiti.

— Ma zašto, ljudi — usudi se primijetiti jedno momče. — Neka ga, neka stoji, ima i on pravo da živi, a u kuće nam ne dolazi.

Kao grom viknuše svi na nj.

— Hoće li te Bog pokarati, što daješ živjeti vragu!

Odlučiše napokon poći sa svojim župnikom i s vrha stijena poškropiti opet blagoslovljenom vodom, tako će ih barem pustiti u miru koje vrijeme, dok se sjete, kako će ga prevariti.

Spuštao se je već sumrak, kad su se ispod murve rastali. Nad krajem ležao olovni mir, još malo i na putu, a ni pred kućom nema nikoga. U tamnoj noći strše nosovi litica i stijenja, rek bi, da su ljudi mrki, obučeni u kabanice, i da plaču nad ono malo života danjega, što ga nestaje, što bježi, da ostavi posvema ovaj kraj. Iz njekih kuća vidio se lagani dim, ali čim bi se podigao nad pločama kućnim, nestalo bi ga. Stara tvrdjava ni makac, kao izmučeni rob, što odavna čami u tami i izmučen od gladi ne može da govori... Mir je ubijao okolinu, dušu napunjao očajem, a dolje u prodoru dizala se poput grmljavine oblačna neba pjesma buka, da zamre u dugom trijesku, što biva sve laganiji. Pa opet tako u neprekidnost.

I ovako prolazili dani u vječnoj monotoniji, što ju je splela priroda oko čitavoga kraja, a ljudi je usvojili kao svoje bivstvo, samo ju prekidaše, unašaše u nju života veličanstveni buk sa svojom lomljavinom, jecanjem i bukom, običnom i jedinom pjesmom onoga kraja...

* * *

Iza dulje vremena i slap Gubavice zadobi svoju vrijednost. Jednoga dana osvanuše na selu Zadvarju nekakovi ljudi sa dugim aparatima, durbinima, svi obučeni u sivkasta odijela, velike i čavlima potkovane postole od žute, proste kože, sa šeširima izdubenim kao mala korita.

Čim stigoše na mjesto, stadoše mrmljati nešto sobom, da ih nitko ne razumije, obazirući se uvijek oko sebe, kad će im tko doći u pomoć, da im prihvati prtljagu. Valjda su se i začudili, što na Zadvarju nema javnih poslužnika.

Ne prodje mnogo, a oko njih se skupi sva seoska četa mladjarije i bulji u strance.

Stranci pitaju, a oni ne razumiju; govorili su naime njemački. Najednom će jedan od mladjarije, a bio je u vojništvu.

— Pustite mene, da se s njima sporazumijem.

Svi mu drugi učiniše mjesta, ali uvijek smijuć se nekako nepovjerljivo i stiščuć se u cijelom gornjem tijelu, kao da će prasnuti od smjeha.

On se ipak s njima sporazumio.

Čuo je riječ Gubavica i već je znao, što hoće.

— Ma kako da ne razumijete! — primijeti seoski mudrac. — Hoće da vide Gubavicu.

A-a-a! — kimnuše svi glavom začudjeno. — Gubavicu hoće da vide i učini im se čudno, kako su ovi ljudi došli gledati Gubavicu, a moraju biti sigurno iz kakvoga dalekoga grada, jer u njihovoj okolici nitko ne govori onako, te su prema tome i nagadjali o njihovoj postojbini.

Bili su to prvi inžiniri, koji su došli smjeriti vodenu snagu Gubavice.

Onaj ih momak odvede Gubavici, gdje su ostali čitavi bogovetni dan, mjereći povrh i ispod nje, iz daljega i bližega.

Glas o dolasku novih gostova prosuo se po selu brzinom munje. Već se nije govorilo ni o čem drugom, nego o inžinirima i o Gubavici. Ljudi prolazili, dolazili jedan drugome i svi priupitkivali, što misle oni dolje, što će oni od naše vode. Neki se već i prepali, da će im oduzeti vodu, da će Gubavice nestati, a nekima pak bilo čisto žao, što ne će više žamoriti.

Pred večer inžiniri otišli i našega vodju bogato nagradili.

Objedovali su pod murvom i silno hvalili bijelo vino i djevojku, koja im je služila. Ljudi su se čudili i tome, kako to, da gospoda jedu pod murvom. Znali su oni, da se može jesti vani, na otvorenu. Ali da tako itko radi osim seljaka u polju, to nijesu znali

Prolazili dani jedan za drugim i ispunjavali godine. Inžiniri bili sve to češće puta na Zadvarju. Izmjerili oni uzduž i poprijeko svu Cetinu od izvora do ušća. Seljaci se ne mogli nikako smiriti s novim stanjem. Ove česte komisije, na koje ne bijahu naučni, zapanjile ih, začepile im usta, nisu već znali ni govoriti; a počeli promišljati: valjda će ipak biti nešto. Svaki put, kad bi komisija došla, obukli bi se seljaci u čiste, bijele poput snijega košulje, lijepe crne gaće od pana, u nadi, da će i njih zapasti sreća poći s inžinirima mjeriti vodu, dobiti nadnicu, a što je glavno, da će nešto čuti, što će moći kazivati svojim susjedima.

Samo ono staro podrugivanje nije ih ostavilo. Na svakom inžiniru, u opće na svakom od komisije, našli bi nešto, da mu se narugaju. Kako ih je tek bilo vidjeti, gdje sjede mirno pod murvom, kad bi stranci prolazili, pa im prišivaju svoje dosjetke, sretni, što ih oni ne razumiju!

Više nije bilo govora: na Gubavici će se raditi. Budućega proljeća već će rad započeti.

Najprije će poravnati onaj veliki kameni nos pod križem, tu će tada na ravninu dovesti vodu kroz dva duboka i duga tunela. Dolje pri podanku vodu će pregraditi; postavit će velika kolesa, na koja će voda padati, okretat ih i stvarati električnu snagu. Na Zadvarju će sagraditi mlinicu, gdje će se mljeti, pa ne će trebovati više vode. Dolje u Kraljevcu sagradit će lijepu kuću za one, koji će tim svim redati, okolo će zasaditi borove i jablane i pretvoriti čitav onaj prostor u perivoj.

Čitav ovaj plan radnja, koje se misle započeti, znali su Zadvarani na izust, kao da su ga naučili u školi.

Mladji bi od veselja svakome to pripovijedali, i ako im se još sve to činjaše nekakovom obmanom. Postariji pak to nisu shvaćali. U njihovim se je dušama usadio, slegao poput nečega vječnoga onaj tijesni horizont ništavila, što ih okruživaše. Oni su se na nj privikli, jer im bijaše svakidanji, i ne mogahu pojmiti, kako je moguće, da se to sve na jednom promijeni i da oni, mjesto obične Gubavice i njihova kamenja, mjesto onih malih kuća i proste goleti gledaju nešto drugo, što se drukčije zove i što mijenja običnu monotoniju njihova osjećaja, vida i misli.

Ovakovo bi ih snatrenje mučilo po cijele dane, ono ih je umaralo, razboljavalo, ništilo, jer mu u sebi ne nalažahu odgovora.

Znali su, što je to voda, a Gubavicu su vidjeli već od godina. No da ta voda može nešto drugo raditi, zadobiti drugi smjer i drugu snagu, nego onu običnu, da se kotrlja, valja, zimi se podigne, a ljeti opane, da poplavi vinograde i slično, to nijesu mogli shvatiti. Da Gubavica, njihova Gubavica, što im za dugih zimskih noći odzvanja grozotama čovjeka, koji pati, može biti drugačija, to im nije išlo u glavu.

I svaki put, kad bi ih ovakove misli spopale, oni su tražili utjehe u nijekanju, u skepticizmu, u nevjerovanju. Kad bi izapsovali mladjariju, koja se je ovomu pothvatu veselila, što nasijeda gospodskim varkama, odlanulo bi im pri duši, jer im se činjaše, kao da su otklonili pogibelj, koja im prijeti, da će se horizont njihove duše promijeniti.

Mladji pak vjerovahu svemu. Čuli su oni od inžinira, što se sve radi po svijetu. Bili su oholi, što će njihova Gubavica, koja za njih nije do sada tekla bez ikakova čara, zadobiti još veću vrijednost.

U takovim časovima oni bi znali snatriti o gradu, koji će se razviti u njihovom selu, o mnoštvu svijeta, koji će doći, a to će sve donijeti sa sobom kakav takav dobitak.

Ne mogaše pak da im u slast pristane samo jedno. Kako će kamen pretvarati u vatru? Kako će iz zraka dobaviti umjetni gnoj? Na to pitanje ne dadoše odgovora. A bilo je i straha, da se ne će moći više graditi kuće od kamena. Upit o tom stiskao bi im odgovor u duši, ostavljao ih mučaljive...

I na Gubavici započe rȃd, s početka uz silne zapreke. Išlo je to polako. Najprije je došao neki mali, grbavi seoski zakupnik, koji je rušio kamenje. Imao je malo radnika, a poslije ih bivalo sve više i više. Lijepi su bili proljetni dani, kad je rad otpočeo u punom jeku.

K starome križu dovukli bi se starci i žene iz sela, pa bi gledali, što radi dinamit, kako krši i valja neizmjerno kamenje. I svaki put, kad bi čuli, da će dinamit početi pucati, da će sobom

odnijeti ogromne komade kamenja, kad bi vidjeli, kako se ono rutavo, sivo-mrko kamenje valja u Cetinu, a na mjestu do onda vrletnu postaje ravnina, kao da im je tko grubom silom i jakom rukom trgao komad po komad srca. Bilo im je teško. Koliko su puta znali u takovim časovima proplakati!

Mladjarija je radila dolje na proplanci, veselo i vječno podrugljiva.

II.

Rad je na Gubavici bio već otvoren od nekoliko mjeseci. Već su dovučene u mjesto velike i teške mašine, dugi i manji komadi željeza, mali i veliki vagoni, neizmjerno mnogo raznoga orudja. Već su sagradjene barake svagdje, gdje je bilo mjesta. Već se koče mnoge nove lijepe kuće, a druge se grade. U Kraljevcu je dogotovljena krasna velika kuća za stanove radnika, oko nje posadjeni bori i jablani.

Sve je to išlo i sve to ide brzinom velikom.

Veliko mnoštvo inžinira, tehnika i raznog drugog potrebitog osoblja upravlja radnjom. Kovačije rade, a od zaglušne buke da ti uši ogluhnu. Dinamite pale u jutro rano i u večer kasno. Puca ih mnogo i tako jako, da sva okolna mjesta tutnje.

Na rad se slila sva sila svijeta. Ima ih odasvuda.

Promijenili su nošnju. Mjesto širokih gaća, crvene kape i pasa uzeli radnici lacmansku robu. Gaće od nekakova svijetloga postava, košulje u bojama sa zavrnutim ogrlicama i teške podbrokovane postole. U jutro, kad idu na rad, i u večer, kad se vraćaju, podižu zaglušnu buku. Nije ni čudo, ima ih na stotine. Pune su ih krčme, iz kojih se čuje odjekivanje bećarske pjesme. Ima ih medju njima, koji su radili na »štreki« u Bosni i Kranjskoj. Naučili su se lolati. Što dobiju, to zapiju.

Cesta izmedju kuća nije nikad prazna. Kad rad započne, vidi se, kako promiču jedan gore, drugi dolje. Jedni nose mace, drugi poluge, treći čivare, četvrti duge trapnje. Netko zove liječnika, dogodila se je nesreća, jednome je kamen satro prst, drugi se je omakao i pao u Cetinu. Svuda je vreva i buka.

I Zadvarani i oni rade. Ali oni su drukčiji od svih, što su došli. Slušaju oni, tko što govori, okrenu se, nasmiju, sažmu ramenima i protaru rukama, što im ide dobro. Već i ne misle, što će biti od Gubavice, već su je pregorjeli, dozvolili su, da rade od

nje, što hoće, čekaju na svršetak. Žene i djevojke, starci i djeca sjede pred kućama, na dugom, lijepo čekićem izrezanom kamenju. Motre ovaj neobični život oko sebe. On ih je zatekao nepripravne u njihovim mislima. Došao je na jednom i naglo, pa nijesu ni imali kada promišljati, kakav je i što sobom nosi; povukao ih je sobom, pritisnuo ih i oni su ostali bez razmišljanja, vide ga, ne čude mu se, motre ga, a on i ne obazirajuć se na njih leti brzinom dana, žurbom oblaka.

Sjede i razgovaraju se sve onako i iz daljega, podignuv glavu s bječava ili komadićka drveta, što ga starci britvom opančarskom diljaju iz dosade. Veseli su, što će im ipak ovi novi ljudi uništiti vraga.

— Ja sam čuo, — reći će jedan, — kuma Mando, da će vraga dobaviti pod ona velika kolesa, što su jučer došla, i da će ga onda smrviti.

— E da hoće! Tuže mi se radnici, da ga vidjevaju u tunelu, gdje rade, da kako god oni naprijed probijaju tunel, tako on ispred njih kuca u kamen i naznačuje im pravac probijanja. I znaš, što kažu radnici: nikad pogriješiti, uvijek kamen dobar, gdje on tucka.

— Rekla sam ja odavna, — primijeti jedna djevojka, zažrvnjavši zadnjim dijelom tijela na mjestu, — da je to sve njegova rabota.

— Tru-tru — proleti u to automobil, a onaj će prvi starčić okrenuv nehajno glavu za njim:

— Eno ti vraga, ne treba boljega, — pa stresav izdiljanu pilotinu s gaća, podiže se sve gledajući za automobilom.

Spustio se je mrak, a rad je svršio. Čuje se iz daleka žamor. Kao oblak pun tuče, što leti nebom u srijedi ljeta, nagrnuli radnici barakama. Bacaju orudje na hrpe, a svaki put, kad bace, ono odzvanja muklo, nekom razbijenom milozvučnošću, što podsjeća na kamen, kad pada u duboku, grebenastu jamu.

Sad će se prošetati cestom izmedju kuća pjevajući, pozdravljajući se po običaju talijanski i njemački, i ako pogriješno, zavući će se kao miševi u svoje barake i krčme, a žandari će obilaziti, da vide, je li sve mirno.

I bit će mir isprekidan muklim udarcima malja, onih, što ob noć rade na tunelu, i lomotanjem Gubavice...

III.

Medju radnicima, što su došli trbuhom za kruhom na Gubavicu, bio i jedan iz daljega nekoga sela. Dolazio je tri puta, moleći, da ga prime na rad. Siromah je, potreba mu, da dobije komad kruha. Dva puta ga odbio nadglednik, jer da je postariji, a njima se hoće mladjarije. Bilo mu je 46 godina. Treći put došao i donio dar za nadglednika: par kokošiju. Udužio ih u selu, dok se vrati s rada, da ih plati.

Metnuli su ga na radnju u veliki tunel, da tura jedan vagon, što je izvažao materijal pokraj maloga tunela, kroz koji je već prolazila voda, i da materijal baca u vodu.

Otišao on prvi dan na rad, a nadglednik mu preporučio, da bude marljiv, jer može doći gospodin inžinir, pa ako ga nadje besposlena, psovat će njega, što ga je primio.

Primio on opomenu k srcu, pristupio svome vagonu i stao raditi ozbiljno i marljivo.

S njim su bila zaposlena još dva mladića. Oni radili po cio dan kao od šale, smijali se i izrugavali i inžiniru i nadstojniku.

— Nemojte tako, ljudi — govorio im on. — Mi smo ovdje plaćeni, pak za plaću, koju nam daju, nije pošteno da plandujemo.

— Prr — prasnula ona dvojica u smijeh. — Zar misliš, da ćemo se mi ubiti! Pri velikim radjam ne gleda se, kako i koliko se radi. Glavno je, da nas je mnogo. Bili smo mi i vani na radnji, pa znamo, kako to i to. Eto, radi ti, kad te je volja, dat će ti veću plaću, — pa se opet nasmijali grohotom i kao da ne će, mrtvo i lagano turali vagon.

Onaj ostariji radnik sav se zasramio. On nije nikada bio na radu, pa nije znao, što znači ono, što rekoše ona dva. Radio je kod svoje kuće. Tamo ga nije nitko nagonio, radio je polako. Al ovoga puta izdala godina, treba platiti carsku, a crna se zima sprema, trebalo je poći na rad. Kad me plaćaju, treba i raditi, mislio je sam u sebi. A u ušima mu zvučile riječi nadglednikove, mogao bi doći i inžinir, pa me naći besposlena, psovao bi njega, — i on upre u vagon svom snagom.

Ona ga dva gledala i u duši mu se smijala.

On bio uvijek mučaljiv. Nikad nije zalazio u društvo. Kad bi prestao rad, povukao bi se u baraku, pojeo štogod i snatrio o kući, o ženi, o djeci. Zato ga svi i mrzili.

Nadglednik vidio, kako on marljivo radi, pohvalio ga i obećao mu veću plaću. To je bila jedina utjeha u njegovoj ojadjelosti, odgovor na smijeh njegovih drugova.

»Dobit ću veću plaću« vrzlo mu se glavom, a ta misao zaokupila mu čitavu dušu i on se uspravi, upre svom snagom u vagon, a ona se dvojica pogledaše i nasmijaše...

Svaki put, kad bi isturali vagon iz tunela, te kad bi izbacivao kameni materijal, mislio je, gledajući onu bijesnu vodu, što dere kroz mali tunel i ponor vodeni pod sobom, što će sve od ovoga biti, i bilo mu je žao u duši, što će se rad brzo svršiti, što ne će moći dobiti puno novaca, da obraduje svoje kod kuće... A čim bi začuo glas nadglednikov, kako negdje u blizini viče, uspravio bi se i upro bi svom snagom, da iskrene vagon...

Prolazili tako dani i već je dva mjeseca, što je na radu. Tri ga je puta do sada nadglednik pohvalio i povisio mu plaću.

Već je skupio i lijepu svotu. Pisao mu je nadglednik ženi, da dodje, da ga obadje i da će joj dati novaca. Očekivao ju je svaki dan. Sigurno će i ona donijeti štogod nadgledniku na dar — i misleći tako podupro bi ramenom vagon i turao, a znoj mu se cijedio licem.

Bilo je jedno po podne. Već su pukle zadnje dinamite i otvor na drugom kraju tunela bio je gotov. Pred večer će svratiti vodu u tunel radi pokušaja. Svi su se žurili, da izbace zadnji materijal, a kad su bili gotovi, izidjoše iz tunela. Ona dva sata rada, što bi još morali raditi, taj dan imaju slobodu.

U tunelu ostao on sam, dižući tračnice i turajući prazan vagon.

Nad križem se slegla sva sila svijeta, da vidi vodu kroz tunel, kako prolazi, i da se čude.

Svijet kao svijet govorio o svačemu. Žamor se je gubio kao cvrkut pticâ u proljeću, kad se dižu sa stabala, da se presele u drugi lug. Neki govorili, da tko zna, kamo se je vrag preselio, drugi opet, mudrošću inžinira, tumačili obližnjim, kuda će voda padati, i slično.

Dolje u tunelu pri samom izlazu stajao on kraj vagona i jednog priličnog kamena, što je ostao neopažen s druge strane tračnica. Počeo ga je sam turati. Ne će da zove nikoga u pomoć, zna, da će mu se narugati, a ovako će učiniti sve sam i nad-

glednik će ga pohvaliti. Podlegao se pod kamen, upire, da mu sve kosti pucaju, a nečisti znoj, zamrljan zemljom, cijedi mu se niz lice. Povukao ga je malko, al ne ide.

Ispravio se je, stao je, rukavom od košulje otro znoj i zamislio se.

Sutra će mu doći žena. Kako će se veseliti, kad joj dade lijepu svotu novaca! A njegova djeca, kako će ona tek biti vesela, kad im majka dodje kući i kaže im, da im je to sve otac poslao, da mu je dobro i da će brzo doći kući... Stao je tako i mislio je. Prene se, podvije se opet pod kamen i sad će da ga istura. Sad je veseo na pomisao, kad ga vidi nadglednik, a ovako voli, ne čuje onaj podrugljivi smijeh, objesno zadirkivanje, što ga muči, izjeda...

A dolje bučio slap kao pomaman. Iza glavice preko Cetine pokazalo se sunce na zapadu, obasjalo svu prodorinu i žutilom obavilo one gore nad križem.

— Voda, voda! — čuje se u jednom glas nadglednika i u isti čas, iz malog tunela svraćena, nahrupi voda kao podivljala vojska kroz vrata velikoga tunela.

Htio je skočiti, ali bijaše već prekasno. Veliki kamen i vagon zavezoše se, a silni, porazujući, bolni krik ote se iz tunela i napuni užasom zrak, a stravom sve one gore nad križem.

Viče nadglednik: Obustavite vodu! — maše rukom prema onima gore, — ali nema fajde, voda buči i prodire sve dalje, a prvi pljusak, što je izašao iz tunela, bio je krvav, kao i ono sunce na zapadu...

Sletio se svijet, znali su, što je.

Podjoše, da ga traže. Na drugoj strani tunela, nisko dolje izmedju kamenja, nadjoše ga svega uništena.

Iznijeli su ga povrh križa, pokrili plahtom i stavili u kut. Ljudi su kimali glavom, a onima, koji su mu se smijali prije, kao da im je smijeh zamro.

»Nevoljna Gubavica«, rekoše stari. »Sve ovo novo ne valja, rekli smo mi.« I bijaše im teško pri duši. Nadglednik je plakao.

Svijet se je razišao, a jedan radnik ostade kod njega, dok dodje liječnik, da konstatuje smrt.

Sunce je baš zapalo, a jesenji zrak spustio se na zemlju. Svud mir. Samo dolje u tunelu bučio je i lomotao slap Gubavice

i kao da pjeva žalobnu pjesmu, novu, još nečuvenu, drukčiju od one, što ju je do sad skladao u svojoj prodorini, do koje ne mogahu ljudi, pjesmu prve žrtve...

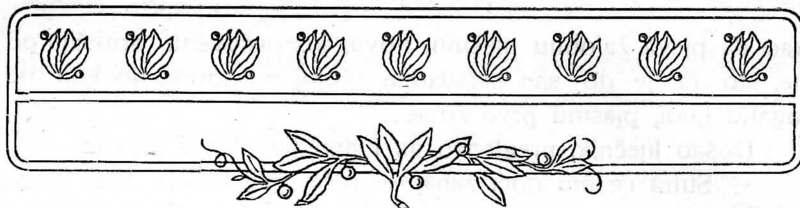
Došao liječnik, pregledao ga i naredio, da ga ponesu.

— Sutra će mu doći žena, — reče onaj radnik kraj njega liječniku...

* * *

Stari su Zadvarani i te noći plakali i vidjeli Gubavicu, kako se krvavi...

PRIMOŽ TRUBAR.

NAPISAO DR. FRANJO BUČAR.

(Prilikom njegove četiristogodišnjice.)

Prošle godine navršilo se je upravo 400 godina, od kako je ugledao svjetlo Primož Trubar (Primus Truber), prvi slovenski reformator i začetnik slovenske literature. Kako je Trubar prešao na reformaciju i na koji je način postao začetnikom slovenske literature, saznat ćemo, ako opišemo njegov život i djelovanje Trubarovo na crkvenom i književnom polju.

Literatura:

Slovan VI. 1908. Primož Trubar, Ljubljana.

Dr. Elze: Primus Trubers Briefe. Tübingen 1897.

Carniola: Trubernumer. 1908. II. Ljubljana.

Trubarjev Zbornik. Ljubljana 1908. Izdala Matica Slovenska.

Dr. O. Hegemann D. M. Primi Truberi. Ljubljana 1908.

Dr. O. Hegemann: Zu Primus Trubers 400-järigen Geburtstage. Jahrbuch der Gesllschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich. Wien. 1908. Knjiga XXIX.

A. Aškerc: Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak, ali ne? Ljubljana. 1905.

Dr. Fr. Prijatelj: O kulturnem pomenu slovenske reformacije. K Trubarovem jubileju. Ljubljana 1908.

Dr. Elze: Die krainische Literatur im 16. Jahrhundert. Biographische und bibliographische Studien zur Literatur, Kultur und Reformationsgeschichte. U rukopisu. Vlasništvo dvor. savjetnika, sveuč. prof. dr. Luvchina v. Ebengreuth u Gracu, kojemu se za uporabu rukopisa i ovim putem najljepše zahvaljujem.

Dr. Iv. Merhar: Primož Trubar. Ljubljanski Zvon 1908.

Primož Trubar in naša reformacija. knjižnica „Svobodne misli“. 2. svezek. Ljubljana 1908.

Primož Trubar.

Primož Trubar rodio se je god. 1508. u selu Raščici (Rašici) kraj Ljubljane. Otac Trubarov Mihajlo i stric njegov Grgur bili su mlinari i tesari, podanici grofova Auersperga. Otac mu je bio osim toga i crkvenjak crkve sv. Jerneja, koju je dao i na vlastiti trošak (za 20 for.) od nekog hrvatskog slikara nanovo naslikati. Isti je naslikao svece s velikom bradom i turskim i hrvatskim brcima. Kao crkvenjak imao je otac Trubarov dosta prilike općiti sa svećenstvom, te se je tako u njega porodila misao, da dade sina si Primoža uzgojiti za svećenika.

Prve škole izučio je Trubar na Rijeci (1521.), kamo je bez dvojbe prispio po poznanstvu svog oca sa franjevcima, koji su ondje imali školu, a medju njima je bilo i Slovenaca. Osim toga su tamošnji žitelji imali sveze s Rijekom poradi prodaje soli. Slijedeće godine bio je Trubar u Solnogradu (1522.), a poslije toga u Beču (1523.), gdje je živio od pjevanja i milostinje. U Solnogradu su bile tada glasovite svećeničke škole, na koje se je Trubar zaputio, pošto je svršio na Rijeci samo nižu svećeničku školu. Trubar je pohadjao na Rijeci latinsku školu i za to se je uputio na sjever, jer da se Trubar bio posvetio glagolskoj školi, koja je na Rijeci postojala u ono doba, ostao bi bio glagoljaš i na jugu, gdje se je u ono doba glagoljalo od Istre pa do krajnje medje Dalmacije.

U Solnogradu je bio Trubar kod crkve sv. Petra, a u Beču kod crkve sv. Stjepana pjevačem. U ono doba nalazio se je u Beču i tršćanski biskup Petar Bonomo kano administrator bečke biskupije; on je Trubara upoznao i tako zavolio, da ga je poveo sa sobom u Trst, te namjestio kod sebe kano koralistu i crkvenog poslužitelja kod sv. Justa. Bonomo je ujedno Trubara uzgojio i posvetio za svećenika prema tadanjem običaju, te mu je pribavio i prvo mjesto u Loki kod Radeča u Štajerskoj (1530.). Biskup Bonomo pristajao je uz reformaciju, te je bez dvojbe prvi uputio Trubara o idejama novog vjerskog pokreta.

God. 1531. postade Trubar kano izvrstan govornik propovjednikom u katedrali, a god. 1542. i kanonikom u Ljubljani (u svojoj 34. godini), te je ondje i slovenski propovijedao protiv celibata i za pričest pod obim prilikama, uz privolu reformaciji sklonog biskupa Franje Kazianera od Kazensteina, koji ga je i kanonikom imenovao.

Predšasnik Kazianerov, biskup Krištof Rauber, koji nije bio sklon reformaciji, zabranio je Trubaru pripovijedati u katedrali, te je on morao propovijedati u bolničkoj gradskoj crkvi sv. Elizabete, kamo ga je osobito mnogo dolazilo slušati plemstvo i ljubljansko gradjanstvo. Dapače je za neko vrijeme morao ostaviti i Ljubljanu, te je boravio u Rijeci i u Trstu kod Bonoma.

Postavši kanonikom u Ljubljani, Trubar je nastavljao propovijedati u katedrali i za nasljednika Kazianerova biskupa Urbana Textora, koji mu je osim toga podijelio na uživanje i župu Sv. Jerneja u Donjoj Kranjskoj.

Medjutim je uplivom jezuitâ nastala reakcija protiv reformacije, a stao ju je u Kranjskoj po nalogu cara Ferdinanda I. voditi ljubljanski biskup Textor, koji ishodi u cara dozvolu za uhićenje Trubara i njegovih vjerskih sumišljenika. Trubar se je tada nalazio na svojoj župi u Sv. Jerneju u Dolenskoj, gdje ga znanci na vrijeme upozoriše, te je mogao pobjeći.

Bježao je po svoj prilici preko Hrvatske i Rijeke u Trst, gdje je poslije Bonoma (1546.) bio imenovan biskupom Franjo Jozefić Ričan, bivši senjski biskup, koji je takodjer bio sklon reformaciji. Trubar je bio lišen svih dohodaka, a u Ljubljani mu je provaljena i opustošena njegova kanonička kurija i oduzeta knjižnica, koja je vrijedila 400 for. tadanje vrijednosti. Budući da je Trubar imao za ono vrijeme toli znatnu knjižnicu, najbolji je znak, kako se je on vrlo mnogo za knjigu i znanost zanimao.

U Trstu, gdje je po svoj prilici takodjer i slovenski propovijedao, ostao je Trubar neko vrijeme te se je posebnom kraljevskom dozvolom još jednom povratio u Ljubljanu: no pošto mu nije bilo dozvoljeno propovijedati i vršiti svećeničke funkcije, to se on na to, ponovno i konačno prognan, iseli (g. 1546.) iz Kranjske, kao što i toliki svećenici, koji su pristupili uz reformaciju.

Trubar se zaputi u Bavarsku. Do granice Tirola preko Kranjske i Koruške pratili su ga i proganjali neprestano carski ljudi, koji mu nisu dali, da se nastani u kojoj od austrijskih zemalja.

Konačno se Trubar naseli u slobodnom gradu Nürnbergu, gdje je poznavao glasovitog protestanskog pisca i propovjednika Vida Dietricha, s kojim je već prije dopisivao, i koji je bio osobni prijatelj Luteru i Melauchtonu. Nürnberg je bio u ono vrijeme stjecište Luterana, gdje su se izdavale mnoge protestantske knjige, a

medju ostalima i knjige »češke braće«, za što je Trubar kano Slovenac sigurno bio saznao.

U Nürnbergu uputi se Trubar još više u reformaciju, te postade zagovorom Dietrichovim jutarnjim propovijednikom u gradu Rottenburgu na Tauberi u Bavarskoj, gdje se je konačno udomio i oženio (1549). Trubar je imao tri kćeri i dva sina, Primoža i Felicijana, od kojih se je ovaj potonji takodjer istaknuo kao slovenski reformator i pisac.

Trubarova žena zvala se Barbara, no nije poznato, gdje i kada su se upoznali. Njegova žena bila je sestra u Celju rodjenog carskog dvorskog apotekara Mihajla Klausa, koji se je iselio u Würtemberšku, a moguće je, da ju je Trubar upoznao jošte u domovini, kada mu je bio dopitan i dohodak celjske kapelanije.

Nastanivši se Trubar daleko iz svoje domovine, mislio je svedjer na potrebe svog naroda, kojemu je bio dotle skoro dvadeset godina služio. Najviše je težio Trubar za time, da privede svoj narod novoj vjeri i da ga pouči u reformatorskim idejama, uz koje je tada bio prionuo već skoro čitavi sjever Evrope. Pošto je Trubar znao za hrvatsko bogoslužje i za glagolske i ćirilske crkvene knjige, bila mu je sad glavna briga, ne bi li se dao i slovenski jezik upotrijebiti, da se pišu i štampaju slovenske crkvene knjige.

Na to je pomišljao možda već i u Kranjskoj, gdje je imao toliko posla sa slovenskim propovijedanjem, za koje se je morao naravno i pripravljati, te si praviti bilješke na slovenskom jeziku. Kako je emigrovao, uvijek je pomišljao na to, da se ne zapusti slovensko propovijedanje, pa kada mu to nije bilo više moguće direktno, pomišljao je na to na indirektni način, t. j. slovenskim crkvenim knjigama, kojih do tada medjutim nije bilo.

U ono doba nije bilo još slovenske literature, te još nitko pomišljao, da bi se i na slovenskom jeziku mogle izdavati knjige, »jer da je isti trd i barbarski kao i madžarski«, kako spominje sam Trubar.

U Rothenburgu počeo je sad Trubar slagati i udešavati slovenski jezik prema njemačkom pismu. Uzorom su mu možda bile i češke knjige, koje je imao prilike u Nürnbergu upoznati, a koje su izlazile takodjer u švabahu.

Dvije godine se je Trubar pripravljao, da sastavi način

slovenskog pisanja. U to ime je sastavljao slova i pismo, te se vježbao pišući, čitajući i prevodeći iz njemačkog na slovenski, koju metodu je i kasnije preporučao svojim čitateljima. Pisanje je konačno udesio više prama njemačkom načinu, pošto mu se je češki način manje svidjao, tim manje, jer nije znao češki. Jednako je i kasnije Trubar ostao uz njemački pravopis, kada je već napustio švabah, te uveo latinicu u svoje knjige.

I po sadržini držao se je Trubar poglavito njemačke protestantske literature, iz koje je s vremenom preveo od najboljih autora prva djela, koja su bila nužna za crkvenu naobrazbu, kao što su katekizmi, pjesmarice, molitvenici, postile i biblija.

Najprije sastavi Trubar mali katekizam, koji pošalje prijateljima u Kranjsku, da ga progledaju i ispitaju. Trubarov rukopis bio je odobren i povraćen s molbom, neka uznostoji i druge knjige sastaviti ili prevesti, te što prije štampom izdati, pa da će ga moralno i materijalno poduprijeti. Trubar sastavi na to i »Abecedarij«, no kad su se te dvije knjižice imale štampati, naidje on na znatne zapreke. Uslijed vjerskog interima medju protestantima i katolicima (g. 1548.) izdani su bili tiskarama po Njemačkoj strogi nalozi, da ne smiju ništa protuvjerskog izdavati, pa se za to nisu usudile tiskare u Nürnbergu i švapskom Hallu izdati Trubarove knjižice, tim više, što im je jezik bio sasvim nepoznat.

Preko svojih znanaca, glasovitog teologa Iv. Brenzija, sveučilišnog profesora u Tübingenu, Hrvata Matije Grbića i zemljaka würtenberškog savjetnika Mihajla Tiffernusa, saznao je Trubar za tiskara Ulrika Morcharta u Tübingenu u Würtemberškoj.

Spomenuta tiskara bila je katolička, te je Morchart tekar onda privolio, da Trubar izda kod njega svoje dvije brošurice, ako bi iste izašle bez oznake pravoga mjesta i tiskare. I tako su doista prve dvije slovenske knjige izašle pod krivim imenom pisca »Philopatridus Illyricus« i štampara »Jernej Skurjaniz in Siebenbürgen«, god. 1550., a njemačkim pismenima. U jednu ruku je Trubaru dobro došla anonimnost, jerbo nije bio siguran za uspjeh.

Trubaru je bilo vrlo teško izdati te dvije knjižice u dalekom svijetu, gdje nije bilo niti slagara, niti korektora, koji bi poznavali slovenski jezik. Zato su i dvije Trubarove knjižice izašle s mnogo pogrešaka. Ujedno se je Trubar zadužio tim prvim svojim poduzećem, a nije isprvice mogao sigurno ni računati na potporu kranjskih staleža, koji niti nisu bili toliko skloni tomu poduzeću. A na prodaju tih knjižica naravno da nije mogao računati, pošto onda još nitko nije znao slovenski čitati.

Čim je književni rad Trubarov stigao u Kranjsku, saletješe ga odmah njegovi prijatelji, na čelu Matija Klombner, staleški kranjski pisar i veliki propogator reformacije, da nastavi s prevodjenjem slovenskih knjiga, a napose da izda Luterovu »Kućnu postilu«. Trubar se je osokoljen uspjehom latio odmah tog posla, makar da je bio u velikoj brizi glede izdanja takove velike knjige, koje je bilo skopčano sa znatnim troškovima.

U to bude Trubar pozvan za župnika u grad Kempten (1553.) u Bavarskoj, gdje je ostao šest godina, te je uslijed poboljšanja svog materijalnog stanja nastavio započeti prijevod »Hišne postile«, ali ga nije u to vrijeme dovršio.

Dok je Turbar bio u Rothenburgu, dodje k njemu Stjepan Konzul Istranin (1552), koji je takodjer poradi pristajanja uz novu vjeru ostavio svoju domovinu, te se je u Njemačkoj uzdržavao propovijedanjem i podučavanjem. Kad se je Trubar preselio u Kempten, prijedje i Konzul s njime u Kempten, gdje je kod njega dulje vremena bolestan ležao. Pošto je Konzul bio hrvatski pop glagolaš, započeše obojica razmišljati o tome, da se protestantske knjige prevedu i na hrvatski jezik.

U to se Trubar upozna i s bivšim modruškim i koparskim biskupom Petrom Pavlom Vergerijem, koji se je takodjer poradi reformacije bio sklonuo u Njemačku, i to u Tübingen u Würtemberšku, gdje se je upoznao s barunom Ivanom Ungnadom, bivšim varaždinskim velikim županom i vrhovnim kapetanom hrvatsko-štajerske granice. Ivan Ungnad ostavio je takodjer svoju domovinu, kada je car Ferdinand I. izdao strogi nalog, da se svi protestanti imadu seliti iz njegovih zemalja, ili se povratiti natrag u krilo katoličke crkve.

Vojvoda od Würtemberga Krištof podupirao je na svaki način takove iseljenike, te su medju inima Vergerije i Ungnad dobili dozvolu, da se nastane u njegovoj zemlji. Vergerije postade vojvodinim savjetnikom, a Ungnadu bude za stalno prebivanje ustupljen dvorac Amandenhof u Urachu.

Vergerije se je bavio mnogo i izdavanjem knjiga u duhu

reformacije, te je izdao, ugledavši se po svoj prilici u Trubara, prvu protestantsku knjižicu na hrvatskom jeziku, a latinicom. Knjiga je izašla u Tübingenu g. 1555. u Mohartovoj tiskari, no takodjer pod istim okolnostima, kao i prve dvije Turbarove. Naslov je knjižici: »Rasgovaranje medju Papista i jednim Luteranom, stumačeno po Antone Senjanine. Štampan v Padue miseca septembra po Grazione Percacione. Godišće 1555.«

Antun Senjanin to je Vergerije, dočim je brošura faktično izašla u Tübingenu, kako je nedvojbeno dokazano, gledeći na papir, slova i tiskarski znak same tiskare.

Iste godine izdao je Vergerije, ali pod svojim imenom, kod istoga štampara, slovensku brošuricu: »Ena molitev«, koju je Vergerije napisao talijanski (ili i latinski) te možda i hrvatski poput »Razgovaranja«, a Trubar mu je to isto preveo na slovenski.

Vergerija je würtenberški vojvoda rabio za književne i diplomatske poslove, te je on njegovim ponukanjem preveo na talijanski jezik Katekizam od würtenberškog zemaljskog prepošta iz Stuttgarta Iv. Brenzija.

Vergerije je, potican Ungnadom, išao za tim, da se protestantske knjige prevedu na hrvatski jezik, a izdadu glagolicom i ćirilicom, te na taj način obrate kršćanstvu Turci sve do Carigrada. Prema tome je bilo vanredno zgodno, da je Vergerije saznao za Trubara, koji se je baš bavio prevadjanjem protestantskih knjiga na slovenski jezik.

Nakon što su se Vergerije i Trubar pismeno dogovorili, sastadoše se u Ulmu g. 1555., gdje su poglavito raspravljali, kako bi se crkvene protestantske knjige dale prevesti na hrvatski, te izdati glagolicom i ćirilicom. Trubar je izjavio, da nije sposoban sam prevoditi na hrvatski, jer ako i znade nešto hrvatski, glagolicu ne zna ni čitati ni pisati. Bude dakle zaključeno, da se pozovu u to ime dva Hrvata, koji bi poznavali koli glagolicu, toli i ćirilicu. Vergerije odmah obeća, da će svojim uplivom namaknuti sredstva za izdavanje knjiga.

Trubar osnuje na to u Tübingenu slovensku tiskaru, te se posveti izdavanju slovenskih protestantskih knjiga. Iz prvine bio je Trubar u svezi s Vergerijem, koji se je i supotpisivao kod nekih djela, no doskora se Trubar okani sasvim Vergerija, koji je htio čitavim poduzećem upravljati. Vergerije je medjulim u toliko uplivao na Trubara, da je isti dalje svoje knjige počeo izdavati latinicom, ugledavši se u hrvatsku literaturu u Dalmaciji i Dubrovniku. G. 1555. izdao je Trubar ponovno latinicom Katekizam i Abecedarij, te Evangelije sv. Matije, sve u Tübingenu u Morchartovoj tiskari, a na trošak vojvode Krste od Würtenberga. Trubar je razaslao i ove svoje knjige na jug na ocjenu, pa kad je ocjena stigla, dao se je na novo na posao, poglavito pak da prevede čitavi Novi Zavjet, kojega prvi dio ugleda svjetlo god. 1557., slijedeće godine 1558. Postila (Register), a g. 1560. Drugi dio Novog zavjeta.

Čitavo poduzeće poduprli su financijalno poglavito kranjski staleži, koji su većinom počeli pristajati uz reformaciju.

Trubara su smatrali u Kranjskoj vrhovnom glavom nove protestantske crkve, koja se je stala u Ljubljani organizovati, pa su ga zato g. 1560. kranjski staleži pozvali, da se preseli u Kranjsku i da organizuje tu crkvu. Trubaru je bilo teško ostaviti dobro i sigurno mjesto u Kemptenu, dočim su prilike u Kranjskoj bile još neuredjene, pošto su car, nadvojvoda Karlo i biskup oštro istupili protiv nove vjere. Nagovaran mnogo od kranjskih staleža i svojih prijatelja iz Ljubljane i u Njemačkoj, poglavito Brenza i Vergerija, odluči se napokon Trubar, te prihvati mjesto prvog evangelijskog pastora u Ljubljani. Dne 26. juna g. 1560. bude Trubar svečanim načinom uveden u Ljubljanu.

Dvadeset njegovih prijatelja na čelu sa spomenutim već Klombnerom, izjašiše pol milje na kranjskoj cesti pred Trubara. Četvrt milje pred Ljubljanom dočeka ga veliko mnoštvo naroda s velikim veseljem i oduševljenjem te suzama radosnicama. I grad ga dočeka svečano, a sa sva četiri gradska tornja trubila se glasno pjesma: Tedeum. Trubar je uza sve to, što je još uvijek bio prognan, bio od sada tek trpljen od biskupa u Ljubljani, gdje je ostao deset tjedana propovijedajući i uredjujući novu crkvu.

Medjutim se je g. 1560. pripojila slovenskoj tiskari u Tübingenu i hrvatska tiskara u Urachu u dvoru Ungnadovom Sv. Amanda. Trubar je izrazio već g. 1557. u I. dijelu Novog Zavjeta želju, da bi se našao koji svećenik, koji bi njegove slovenske knjige preveo na hrvatski i izdao glagolicom. Kad je Trubar g. 1560. izdao II. dio Novog Zavjeta, mogao je već u predgovoru potvrditi, da se već na tome radi.

Stjepan Konzul Istranin, koji je tada boravio u Regensburgu, stavio se je u sporazum s Trubarom, Vergerijem i Ungnadom, te je počeo prevoditi Trubarovo slovensko evangjelje. Konzul je pošao u Kranjsku i Istru, da dade ispitati svoje prijevode, a u Ljubljani bude predobljen za izdavanje knjiga poglavito ćirilicom i Antun Dalmatin, koji je kasnije zajedno s Konzulom bio namješten u Urachu od vojvode würtenberškog i Ungnada kao stalni suradnik u hrvatskoj štampariji.

Pokus sa dva uskočka svećenika Matijom Popovićem i Ivanom Maleševcem, izjalovi se, jer nisu odgovarali svojoj zadaći.

Dok je Trubar boravio u Ljubljani, podje za rukom Konzulu, koji je u njegovoj odsutnosti s Dalmatinom vodio sve poslove oko hrvatske tiskare u Urachu, da se emancipuje sasvim od Trubarovog upliva i nadzora, te u to ime predobije na svoju stranu i baruna Ungnada, vrhovnog protektora hrvatske tiskare, dapače i istog vojvodu Krištofa od Würtemberga. To je bilo tim laglje, jer su i na Trubara navalili njegovi neprijatelji, a medju inima i Vergerij, koji mu se je htio osvetiti, jer se Trubar okanio njega, da mu nisu njegovi slovenski prijevodi sasvim točni ni što se tiče jezika, ni što se tiče sadržine. Vojvoda würtemberški bio je zato godine 1559. sistirao svako daljnje izdavanje knjiga, dok ih strukovnjaci ne prouče. U to ime obratio se je Trubar na samog kralja Maksimilijana, sina cara Ferdinanda I., koji je bio sklon reformaciji, da dade ispitati njegov rad od strukovnjaka na jugu, a ujedno se obrati i na kranjske staleže. Doskora stiže vojvodi Krištofu od kralja Maksimilijana pismo, u kojem je bila priložena kritika Trubarovih knjiga, po svoj prilici od Hrvata P. Skalića, koti je bio u službi Maksimilijanovoj, te se bavio protestantskom teologijom. Prema toj kritici bile su Trubarove knjige dobre sadržine, no ponešto još manjkavog jezika. Vojvoda würtemberški dozvoli nato Trubaru daljnje izdavanje knjiga s opomenom, da nastoji, da mu jezik bude što čišći. Trubar nije bio zadovoljan tom kritikom »bezjaka«, koji ne zna čisto slovensko narečje, te je zatražio stručnu kritiku od kranjskih staleža. Kranjski staleži ne samo da su odobrili Trubarov književni rad, nego su ga dapače pozvali u Ljubljanu, što mu je naravno bila najveća zadovoljština.

Trubar je, kako je jur spomenuto, ostao ovaj puta tek kratko

vrijeme u Ljubljani, te se iza deset nedjelja povrati opet u Urach. Tamo ga je silno zvao barun Ungnad, da uredi neke odnošaje u netom utemeljenoj hrvatskoj tiskari, u koju se je bio nepozvan upleo Pavao Skalić, koji je poglavito nastojao o tom, da i Vergerija za odsutstva Trubarova privede natrag hrvatskoj tiskari. Trubar uzme dopust od kranjskih staleža na tri četvrt godine i uputi se g. 1561. u Urach, gdje postade za to vrijeme uplivom Ungnadovim župnikom, da uzmogne direktno nadzirati hrvatsku tiskaru, gdje su već glagolicom i ćirilicom počele izilaziti prve knjige, kojima je Trubar sastavio njemačke predgovore. Ti su predgovori vrlo važni za hrvatsku kulturnu povijest ove dobe, pošto je Trubar u njima opisao tadanje kullurno i vjersko stanje u hrvatskom narodu.

Došavši Trubar u Urach izdao je g. 1561., »Registar« svih do tada izašlih slovenskih, glagolskih i ćirilskih knjiga, u kojem registru je istaknuo svoje vjersko stanovište u smislu augsburškog vjeroispovijedanja. Na to je vojvoda od Würtenberga slovensku i hrvatsku tiskaru još više materijalno podupro, te se je s tim registrom moglo pokucati na vrata za pripomoć i kod drugih protestanskih knezova i gradova.

Pošto je tako Trubar uredio odnošaje u hrvatskoj tiskari, zaputi se nanovo na opetovani poziv kranjskih staleža, koji su po nj poslati u Urach posebnog zemaljskog činovnika, u Kranjsku o Duhovima g. 1.562. Ovaj put uze Trubar sa sobom i svoju obitelj, koja je do sada bila još Kemptenu.

Trubar je bio i ovaj puta dočekan velikim slavljem. U Kranju izadje pred njega mnoštvo svijeta pješice i na konjima, te ga uvede u grad, a pred njegovim prenoćištem svirala je gradska glazba »Tedeum«.

Trubar je započeo odmah u Ljubljani svoje djelovanje. Propovijedao je u bolničkoj crkvi svake nedelje slovenski, a svakoga četvrtka njemački. Osim toga putovao je po zemlji i organizovao vanjske evangelijske općine, kojima je takodjer pribavljao protestantske propovjednike. Nije to bio laki posao, pošto je u zemlji bilo i kojekakovih doseljenih propovjednika, koje je trebalo maknuti, i jer je Trubar gledao, da propovjednici znadu i slovenski, budući da mu je bilo stalo, da si narod u što većem broju privede novoj vjeri.

Trubarovo protestantsko djelovanje ubrzo dojadi ljubljanskom biskupu Petru od Seebacha, koji sve to javi na dvor caru Ferdinandu, tražeći, da se Turbar i njegovi drugovi zatvore, a poslije iz austrijskih zemalja istjeraju.

Kranjski staleži zauzeše se za Trubara, koji je bio od biskupa napose još i u istrazi točno ispitan glede njegovog vjerovanja i djelovanja, te podigoše optužbu protiv samog biskupa, tako da je sad biskup došao u istragu, a carski nalog, da se Trubar i drugovi imadu zatvoriti, bude privremeno opozvan.

U ono se doba nije još općenito opažala posvuda znatna razlika izmedju katoličke i protestantske crkve, pošto se je upravo na tridentinskom koncilu raspravljalo o reformama crkve. Sam car Ferdinand tražio je na koncilu dozvolu pričesti pod obim prilikama, ženitbu svećenstva, dizanje škola, jasnije pisane knjige, naročito katekizam, njemačke crkvene pjesme, reformu samostana itd.

I protiv biskupa Seebacha bude odredjena istraga, na koju dodjoše carski komesari iz Beča, a bio je pozvan medju inim dostojanstvenicima i zagrebački biskup Matija Bruman.

Biskup Seebach otputuje na to u Beč, te se povrati opran od svake sumnje i istrage (1563.), a doskora dodje u Ljubljanu ponovni nalog na zemaljskog kapetana Jakoba od Lamberga, da se Trubar imade uhititi. Trubara ostaviše medjutim zagovorom kranjskih staleža i protestanskih velikaša jedno vrijeme na miru, te on u to vrijeme podje u Goricu, gdje je propovijedao njemački, talijanski i slovenski.

Trubaru je bilo osobito mnogo stalo, da izda na slovenskom jeziku protestantski crkveni red, koji bi se imao uvesti u Kranjskoj, te zato izda g. 1562., kad je bio ponovno u Tübingenu knjigu »Articoli«, koja je sastavljena od augsburške, würtemberške i saske vjeroispovjesti. To je originalno Trubarovo djelo, poradi česa graknuše na nj neki njegovi neprijatelji, jer da bi bolje bilo, da je preveo samo augsburško vjeroispovjedanje. Dapače bude uslijed toga Trubar ponovno osumnjičen, da naginje Zwinglijevoj vjeroispovjesti, a würtembeški vojvoda i opet zabrani daljnje štampanje Trubarovih djela.

Istodobno izdali su u Tübingenu bez privole i znanja Trubara Hrvat Gjuro Juričić (koji je kasnije pridošao hrvatskoj tiskari) i drugovi zbirku pjesama »Ene duhovne peisni«, g. 1563. pod Trubarovim imenom, što ga je vrlo razljutilo, jer je tu bilo i pjesama od drugih suradnika, kojih on nije odobravao. To je bio povod zavadi Trubara s hrvatskim saradnicima, uslijed česa se je Trubar sasvim odrekao saradjivanja i nadzora u hrvatskoj tiskari, koju su dalje samostalno vodili Ungnad sa Konzulom, Dalmatinom i Juričićem.

Neprijatelji Trubarovi u Kranjskoj i Würtenberškoj ishodiše dapače zabranu novog crkvenog reda, koji je Trubar ponovno sastavio i izdao g. 1564. u Tübingenu.

To je »Cerkovna ordninga«, koju je Trubar preveo prama würtemberškoj, nu donekle ipak preudesio i prama meklenburškoj vjeroispovjesti. Uslijed prigovora sa strane Konzula, Ungnada i Jakoba Andreä, prepošta i koncelara sveučilišta u Tübingenu, izašla je ta knjiga bez naslova i Trubarovog predgovora te je tako krnja raširena po Kranjskoj.

Medjutim je poslije smrti cara Ferdinanda I. (g. 1564.) preuzeo vladu u Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj nadvojvoda Karlo, kasniji utemeljitelj grada Karlovca, koji u svojim zemljama strogo zabrani svaku drugu vjeroispovjest osim katoličke. Napose odredi kada je dočuo, da je Trubar izdao slovenskim jezikom »Cerkovnu ordningu«, da se ista smjesta imade konfiscirati, a Trubar prognati iz njegovih zemalja.

Sve molbe i nastojanja kranjskih staleža i velmoža nisu pomogle, te tako bude Trubaru odredjen rok za iseljenje do najkasnije u mjesecu srpnju g. 1565. Trubar ostavi svoju kuću na starom trgu naprotiv crkve sv. Jakoba, i u njoj svoju knjižnicu, koju je kasnije poklonio kranjskim staležima za porabu školi i crkvi. Kranjski staleži dopitaše Trubaru doživotno njegovu godišnju plaću od 300 for., a za knjige mu se obvezaše isplatiti napose još 200 for. Trubarovu knjižnicu povećaše kasnije kranjski staleži, te je ista bila temeljem prve javne knjižnice u Ljubljani.

Trubar ostavi konačno svoju domovinu i Ljubljanu, koju je kasnije još vidio veoma kratko vrijeme g. 1567.

Ostavivši Trubar ponovno austrijske zemlje za uvijek, podje u Würtemberg, gdje ga vojvoda Krištof primi vrlo ljubezno, te mu podijeli župu u Laufenu na Neckaru.

Trubar je nastavio svoj književni rad i dalje u Njemačkoj,

te bude baš zato, da bude bliže tiskari u Tübingenu, premješten doskora (1566.) na novu župu u neposrednoj blizini od Tübingena, u Deredingen.

Hrvatske je tiskare medjutim nestalo u Urachu. Poslije smrti Ungnadove o Božiću g. 1564. raspade se čitavo poduzeće, a razidje se slijedeće godine i sve osoblje. Jedini se je Vergerije nalazio još u Tübingenu, no i on je bio bolestan, te je doskora g. 1565. umro u nazočnosti Trubara. I tako nastavi Trubar sam svoj rad, kako ga je prije 15 godina mirno započeo, podupiran od vojvode Krištofa i kranjskih staleža, koji poslije odlaska Trubarova nastaviše borbu u Kranjskoj protiv nadvojvode Karla i nastale reakcije.

U to je vrijeme Trubar izdao »Ta celi psalter Davidov« g. 1566. i nastavio dalje prevoditi još dvadeset godina za svoj narod, koji je jednako ljubio sve do svoje smrti.

Trubar se je mnogo zauzimao za mlade Slovence, koji su dolazili na nauke u Tübingen. Do svoje smrti dopisivao je s prijateljima i kranjskim staležima, kojima je poslao i preporučio više mladih Slovenaca, koji su postali pastori i njegovi nasljednici u Ljubljani i Kranjskoj. U Tübingenu je Trubar isposlovao za Slovence dva stipendijalna mjesta u konviktu »Tüffernianum«, koji je utemeljio magister Mihajlo Tüffernus iz Tüffera (Laško), savjetnik vojvode Krištofa od Würtenberga. Savjetom je bio svakome od pomoći, a odgojio je poglavito dva svoja nasljednika na polju slovenske protestantske književnosti, i to Jurja Dalmatina i svog sina Felicijana Trubara, koji su nastavili njegov književni i evangelijski rad.

Žena i dvije kćeri pomrle su mu u to vrijeme, a preživjela ga je kći Magdalena i dva sina, oba svećenika, Primož i Felicijan. Trubar je tako rekući radio do posljednjega dana, te je umro u visokoj starosti dne 29. srpnja 1586. u Deredingenu, gdje je u župnoj crkvi i pokopan. Kancelar tübinškog sveučilišta Jakob Andreä držao mu je nadgrobni govor, koji je izašao i štampom u Tübingenu g. 1586. Profesor Martin Crusius sastavio je za nadgrobnu ploču latinske stihove, pune hvale za njegovo evangelijsko i književno djelovanje. Ta ploča zajedno sa slikom Trubarovom nalazi se i danas u toj crkvi na vječnu mu uspomenu.

Dok je Trubar bio u Deredingenu, izdao je još deset djela

crkvenog sadržaja, medju njima i pjesmaricu i koledar. Do posljednjega časa, tri dana prije svoje smrti, radio je na Luterovoj »Hišnoj Postili«, koju je počeo ponukan Matijom Klombnerom najprije prevoditi. U svemu je napisao 25 knjiga, u kojima je obradio sav materijal, koji je bio od prijeke potrebe za slovensku protestantsku crkvu. Posljednje njegovo dijelo »Hišna Postila« izašla je poslije Trubarove smrti g. 1595. u Tübingenu brigom njegovog mladjeg sina Felicijana, koji je bio superindendentom i propovjednikom u Ljubljani do g. 1600.

I tako je svršio Trubar svoj mukotrpni život u dalekoj tudjini, jednako ljubeći i radeći za svoj narod i domovinu. Veliku ljubav prama svomu narodu i svojoj domovini pokazao je Trubar vanrednim marom nastojeći Slovence privesti novoj vjeri, za koju je naravno držao, da je jedina spasonosna na svijetu. Ugledavši se u velike svjetske reformatore, držao je potrebnim narodu progovoriti narodnim jezikom, kao što je to bilo kod Hrvata glagolaša i kod »češke braće«, te je osnovao slovenski književni jezik i slovensku literaturu. Kao takav je naravno od neprocijenjenih zasluga kod braće Slovenaca, te je Trubar zapravo otac slovenske literature.

Trubar nije bio osobiti teolog, jer nije znao niti grčki niti hebrejski i nije polazio nikakovo sveučilište, nu znao je prilično latinski, dobro talijanski, njemački i slovenski, te je stekao privatnom lektirom dovoljno teološkoga znanja, da je mogao slijediti glavne principe nove vjere. Ne miješajući se u detalje vjerske nije slijedio nikakove sekte, kojih je u ono vrijeme već bilo u Njemačkoj na pretek.[1] Trubar je bio pobožan i miroljubiv muž, koji je išao poglavito za tim, da svoj narod u crkvenom i moralnom pogledu reformira i prosvijeti.

Svoju djecu je Trubar takodjer čestito odgojio. Sin njegov Felicijan znao je već od malih nogu slovenski pisati, te ga je naslijedio u književnom djelovanju, dočim je kćer Barbaru udao za revnog slovenskog reformatora i prevodioca čitave slovenske biblije Jurja Dalmatina, kojega je takodjer Trubar uzgojio u patriotskom slovenskom duhu. Isti je bio i njegov nasljednik kano

[1] Noministe, nuliste, neutraliste, majoriste, adiaphoriste, synergiste, schwenkenfeldiste, osiandriste, sakramentiste, epikurejci, flacijanci, kalviniste, zwinglijanci itd.

superintendent kranjski u Ljubljani. To je tim više hvale vrijedno, što je Trubar svu svoju djecu odgojio u dalekoj tudjini, i što je njemački jezik u ono doba u slavenskoj inteligenciji još više bio u porabi nego li dandanas.

Još je važno bilo djelovanje Trubarovo na polju crkvenih pjesama i crkvene glazbe. Sam je bio dobar pjevač, a odgojio se je na Rijeci, gdje su koliko Talijani toliko Hrvati gojili crkvenu glazbu. Kasnije se je Trubar u Solnogradu i Beču od pjevanja tako rekući uzdržavao, te je bio članom djačkog pjevačkog zbora t. zv. kurende, koji se je uzdržavao od milostinje, a nazivali su se i parteniste (od pars), jer su si članovi dijelili sabranu milostinju. Trubar je imao dosta prilike opaziti, kako se mnogo goji glazba u Njemačkoj, pa je zato odmah počeo izdavati pjesmarice s notama, koje su doživjele za njega i poslije njega još nekoliko izdanja. A gdje goder je bio župnikom, osobito u Ljubljani, mnogo je držao do crkvene glazbe i pjevanja, koje ga je, kako sam napominje, vanredno poticalo na molitvu i propovijedanje. Kako Trubar nije mnogo originalnoga stvorio, tako se je i u pjesmi i u glazbi držao poglavito njemačkih uzora, te prevodio njemačke pjesme na slovenski u svojim pjesmaricama. Da je reformacija potrajala dulje vremena u Kranjskoj, stvorilo bi se za sigurno nešto originalnoga, tim više, što su se za Trubarom poveli u pogledu pjesama njegov sin Felicijan, Juraj Dalmatin i drugi. Kasnije su dapače za reakcije i katolici preuzeli u svoju pjesmaricu mnoge Trubarove pjesme.

Trubar je utemeljitelj i slovenske škole. Školstvo je bilo u ono vrijeme u Kranjskoj na najnižem stepenu, a svuda je prevladavao latinski i njemački jezik, kojega narod nije razumio. Trubar je vidio, kako se u Njemačkoj izdavaju knjige za narod na njemačkom jeziku, a da tome najviše doprinose narodne škole, zato je odmah dobro shvatio ideju, da treba i u njegovom narodu podizati narodne škole. U svojoj »Cerkovnoj ordningi« piše Trubar: en vsaki pridigar inu farmoshter ima tudi per suie farry eniga shulmoistra ali meshnaria imeti inu dershati, da te mlade hlapchyzhe inu deklyce, purgarske inu kmetishke otroke vuzhi slouenski brati inu pissati. — Pošto je Trubar uveo slovenski jezik kano obredni jezik za slovensku protestantsku crkvu, to j. za slovenski narod, trebalo je naravno dizati slovenske škole. Da se uzmogne održati slovenska crkva, trebalo je slovenskih svećenika i učitelja, a za to je opet bila nužna slovenska srednja škola. U to ime je Trubar isposlovao, da je g. 1563. u Ljubjani utemeljena prva evangelijska zemaljska gimnazija, na kojoj se je i slovenski podučavalo. Trubarovi bukvari, katekizmi i pjesmarice služile su kano školske knjige, te su neke od njih izašle i u više izdanja. Djelovanje Trubara kano novog kranjskog evangelijskog biskupa ili superintendenta pokazalo se je u tome, da je u to vrijeme u bilo u Kranjskoj preko 20 slovensko-njemačkih propovijednika, da je velikom većinom plemstvo, gradjanstvo, a i seljačtvo prionulo uz novu vjeru, koju je Trubar s drugovima širio na temelju narodnog jezika. Koliku je važnost Trubar dao narodnomu slovenskomu jeziku, vidimo najbolje odatle, što je neke katezme izdao na slovenskom i njemačkom jeziku s namjerom, da se plemstvo i gradjanstvo, koje je tada većinom bilo u njemačkom duhu odgojeno, nauči slovenski jezik, i obratno, da se slovenski kmet nešto uputi i u njemački jezik. Nema dvojbe, da je na taj način i reformacija nastojala zbližiti seljaka s plemićem i umanjila onaj veliki staleški jaz, koji je dotle u socijalnom pogledu igrao toli žalosnu ulogu. Ta ideja zbliženja bila je i povodom, da su mnogi velikaši izdavali vjerske knjige na narodnom jeziku za svoj narod, da ga obrate reformaciji. Tako je n. pr. barun Kisel dao prevesti i izdati na slovenski u Ljubljani g. 1575. »Jezusa Siraha«, a g. 1568. izdali su u Regensburgu donjoaustrijski plemići Ivan Weispriach i Maksimiljan Polheim, po Stjepanu Konzulu i Ant. Dalmatinu latinicom »Postilu«, i to za one Hrvate, koji su se u ono doba naselili ispred turske navale na njihovim dobrima u Donjoj Austriji i susjednoj Ugarskoj.

Trubaru imadu Slovenci zahvaliti i osnovanje prve tiskare u Kranjskoj, koju je utemeljio, po svoj prilici utjecajem Trubarovim, Ivan Manlius (Mandelc). To je bila važna kulturna institucija za Slovence, jer je iz te tiskare izašlo od g. 1575—1581. ništa manje nego 29 što slovensklh, što njemačkih djela. Glavna je svrha toj tiskari bila, da se naštampa potpuna slovenska biblija, radi česa bude tiskara i zatvorena, kad je to bio nadvojvoda Karlo zabranio. U toj tiskari naštampana je g. 1578. na pr. sada toli rijetka Vramčeva »Kronika«. Slovenska potpuna biblija, upravo monumentalno djelo za ono doba, izašla je g. 1584. u Witten-

bergu, pol vijeka samo iza prve potpune Luterove biblije. Starac Trubar nije kod tog najvećeg slovenskog protestantskog djela više aktivno sudjelovao. Njegovi učenici: Juraj Dalmatin i Adam Bohorič, i njegov sin Felicijan izdali su to djelo, upotrijebivši naravno u mnogočem Trubarov dotadanji rad, kao i njegove savjete.

Razumije se samo po sebi, koliku je Trubar radost doživio ugledavši svoj najveći ideal — slovensku bibliju!

Kulturni rad na polju slovenske književnosti nastavio se je i poslije Trubarove smrti i poslije istrebljenja reformacije iza pol vijeka. Posijano sjeme urodilo je stostrukim plodom na njivi slovenske narodne prosvjete. Reakcija nastavila je istim putem djelovati na slovenski narod, izdavajući slovenske knjige, iz kojih je za slovenskog književnog preporoda u prošlom stoljeću nastala današnja znatna i lijepa slovenska literatura.

Trubar je prema tome otac slovenske literature, pa kao što se spominje o Luteru, da je svoj njemački narod književno preporodio, isto možemo kazati i o Trubaru: Dao je svome narodu jezik, školske knjige, bibliju i crkvenu pjesmu na narodnom jeziku. Iz Trubarove periode izašlo je ništa manje nego oko pedesetak slovenskih knjiga.

Zanimljivo je, kako je Trubar sam osobno pokušao obratiti na evangjelje nekoga poturicu Uzraim-bega, pašu bosanskoga, koji je bio kod Novoga zarobljen i zatvoren u ljubljanskoj tvrdjavi, htijući praktično pokušati, koliko će evangjelje na nj djelovati. Medjutim je Uzraim-beg izjavio Trubaru, da on voli ostati kod svoga korana, po čem su i slovenski i hrvatski reformatori mogli vidjeti, da ne će biti tako lako obraćati Turke »sve do Carigrada«, kako su to oni u svojoj evangelijskoj prerevnosti sebi predstavljali.

I mi Hrvati dugujemo Trubaru nužno poštovanje. Trubaru imademo najviše zahvaliti, da je došlo do oživotvorenja hrvatske tiskare u Urachu, gdje je izašlo oko 25 hrvatskih knjiga štampanih glagolicom, ćirilicom i latinicom. Trubar je našao i predobio za taj rad glavnog suradnika u hrvatskoj tiskari, Stjepana Konzula Istranina, te je vodio nadzor i red u hrvatskoj štampariji, dok je boravio u Kemptenu, u Urachu i u Ljubljani, sve dotle, dok se hrvatska štamparija nije postavila na vlastite noge. I kasnije još, kad je hrvatska tiskara samostalno opstojala, Trubar se je

neprestano još brinuo, što i kako se prevodi i radi, sve dok nije napokon hrvatska tiskara iza smrti Ivana Ungnada prestala egzistovati.

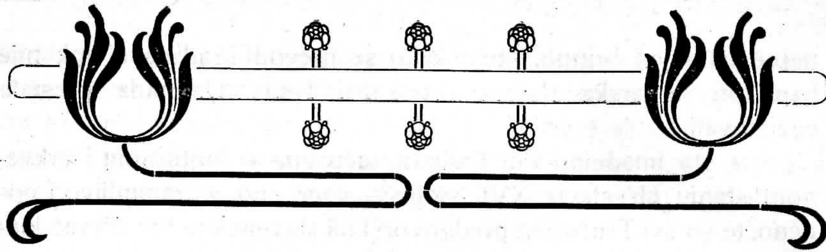
A što imademo od Trubara sačuvana o kulturnom i crkvenom stanju Hrvata iz XVI. stoljeća, vanredno je zanimljivo i poučno, te su svi Trubarovi predgovori koli slovenskim toli i hrvatskim nekim knjigama za nas Hrvate od osobite važnosti.

I ako je već i od prije postajala znatna hrvatska književnost, ipak je ovo doba važno za hrvatsku literaturu. Osim što je u Urachu izdano toliko hrvatskih knjiga, izašla je jedna i u Ljubljani, a direktni savez s tom periodom imade hrvatska tiskara u Nedelišću, gdje su izašla hrvatska protestantska djela Mihajla Bučića, koja se nam žalibože nijesu sačuvala, i Pergošićev »Tripartitum« g. 1574.

Tiskaru u Nedelišću zamijenila je doskora tiskara u Varaždinu gdje je izašla druga knjiga od Vramca, »Postila«, g. 1586. i dvije latinske knjige, jedna od Pergošića, a druga od Škrinjarića. Obje tiskare osnovao je grof Gjuro Zrinski stariji, sin Nikole Zrinskoga Sigetskoga, koji je prešao na novu vjeru. Na taj način nastavila se hrvatska književnost upravo uplivom reformacije u užoj Hrvatskoj, te ju možemo smatrati nastavkom započete književne struje iz Uracha i Ljubljane. Započeta literatura bila je kajkavsko-hrvatska, a razvijala se je i nastavljala sve do ilirskog preporoda, koji je zabacio kajkavski dijalekat.

Eto vidimo, kolike su zasluge Trubarove i za hrvatsku knjigu, i to ne samo za protestantsku glagolsku, nego i za kajkavsku književnost.

Već u ono doba opažamo neko uzajammno djelovanje Hrvata i Slovenaca na književnom polju, te kao što su Slovenac Trubar i njegovi slovenski propovjednici djelovali medju Hrvatima, radili su uzajamno i hrvatski reformatori medju Slovencima i na polju slovenske književnosti, što je sve poglavito Trubarova zasluga, dotično djelovanje njegove nauke i njegove dobe. Zato će i Hrvati i hrvatska književnost uvijek znati dostojno cijeniti rad i nastojanje Trubarovo i njegove dobe oko hrvatske njiževnosti.

SMUŠIĆ.

NAPISAO JOSIP KOSOR.

Kada su Marka Smušića izabrali za načelnika, odjeknula je slava njegove časti kroz sve dućane i gostione, gdje se toči vino i rakija. Smušić je morao žestoko da trese kesom. Vijećnici su jeli i pili tri dana i tri noći uz kratki odmor, dok bi koga srušilo piće za stolom, u hodniku il' gdjegod pod šupom. Bilježnika i blagajnika našle su sluge gostioničareve treće noći, gdje spavaju na sijenu u štali, pošto su vijećnici naredili za njima potragu.

Načelnik je dao zaklati vola, a pošto nije imao dovoljno gotova novca, prodao je svoju najbolju kravu Šarulju. Prinašajući vino ustima klicahu vijećnici jedan drugome:

»Ožeži, Miško, ožeži, baća Franjo, nek se upamti, kad je postô načelnik.«

»Ožeži, Martine, ožeži Bana, načelnikova je kuća masna!«

Načelnik je nasmijana brka i pijane duše primao zdravice. Moglo mu je biti četrdeset godina, okruglog lica kao tikva, brkat, bijaše stasit i plećat, jaka ljudeskera i čitava njegova priroda odavaše ga, da patri plugu, polju i šumi, a ne za načelnikovu stolicu. No taština, koja se je probudila u njemu kao plamen, smela mu je pamet i svaku misao osim jedne: »načelnik, ja sam načelnik!«

Druge večeri, dok je bilježnik još bio trezniji, ocrtao je u poduljem govoru sva zlatna načelnikova svojstva. Smušić je bio ganut do srca i tek kad je nešto ohladnio, čudio se, da su njemu

samome ta zlatna svojstva bila nepoznata, da o njima nikad ni posumnjao nije.

»Gospodo vijećnici, — uskliknuo je bilježnik na koncu govora, — »ja kao duša općine ne želim općini nikad bolje glave od dičnoga, uglednoga i predivnoga gospodina načelnika Marka Smušića. Držim za stalno, da će njegovo trogodišnje načelnikovanje biti samo kratki uvod u službi općine, da će on krasiti načelnikovu stolicu, dok on bude htio.«

»Dok je nas, i on je načelnik, — zagrmili su vijećnici, — »dok je nas na životu,« — na što su cigani u predsoblju previli glave i zagudili mameno na svojim divljim guslama.

Na to načelnik izadje van i naruči još dva bureta piva.

U kratko, bila je to velika pijača, takozvani »aldumaš», bez koga se ne može zamisliti nikakova dogodovština, a napose postavljanje u koju sitnu čast.

U Slavoniji, gdje je narod mekan, tako rekuć voštan, pust, sve se poprati pijankom: porod, pogreb, vjenčanje, kosidba, vršidba, pa i samo leženje stoke.

U selu se nitko nije protivio, da Smušić načelnikuje, samo njegova žena Marta, trijezna i pametna žena od kojih trideset i pet godina, izrazita čela i tamnih očiju. Videći, kako kućanstvo opada i kako se temelji kući drmaju, znala bi prigovoriti svome mužu:

Kortešovanje platio si krvavo. Kad su te izabrali, zaklo si vola i prodo onakvu kravu, o, o! Nedjelju dana kasnije platio si opet aldumaš na tvoj imendan. Onda »aldumaš« na tvoj rodjendan. Da ne napominjem prijašnih »aldumaša«, već te ova dva stoje sto srebra. Uz to, ti ne oreš, ne siješ, ono petnaest forinti tvoje plaće nikad kući ne doneseš, nego još iz kuće nosiš u općinu: veliš, da u kasi manjka. A po njivama nam raste korov. O moj Marko, mi ćemo otići u »slipce«... i kud će naše troje dječice!

Načelnik je gledaše sažaljivo.

— O kako si kratke pameti, o kako si nezahvalna! Zar ti nije dosta, da si postala gospoja, da se možeš dičiti po svem selu i u deset sela?

Kad bi načelnik došao kući pripit, pjevao bi:

»Ženo moja, al si mi gospoja.«

Žena bi se tom prigodom zavukla u zapećak i plakala, što je nazivlje gospojom, dok gospodarstvo sve više propada.

Jednoga jesenjega dana navali ona na Marka, da ode u polje i vidi njivu: sluga je za pô podlanice pliće poorao...

Načelnik, kojemu je njegova čast posve zaglušivala pamet, odvrati joj oštro s užasnim prijekorom:

— Nek oru svi djavoli, ako hoće, meni se na njive ići više ne »gebira«... Udesi sama, kako znaš.

— Elem stidiš se svoga opanka! — zavika Marta, stidiš se onoga, što su ti oci bili.

— Čuješ, — stisnu načelnik zube, — ala bih te opalio šakom, ala bih... da mi moja čast ne brani...

Marta izadje iz sobe, da se isplače na dvorištu.

»Za kakva sam se gada udala!« jecaše u sebi i njezina udaja činila joj se kao od nedavna, premda je s čovjekom već troje djece izrodila.

Načelnika Smušića bio je posao u uredu, da potpisuje akte i kadikad nadere par slova na pozivima za pandure. Bio je veoma loš račundžija, jedva je znao jednostavnu zbrojitbu i odbidbu i uvijek mu je manjkalo nešto novaca u kasi, tako da nikad nije iznio svoje plaće zdrave iz ureda.

»Veru mu, šta je to, beležniče? — pitao bi on bilježnika dižući svoju debelu glavu od stola, — uvijek mi fali, uvijek...

— Vericu ti tvoju, pazi, — dobacivao bi mu bilježnik pametno njišući glavom, — mora da ti zasole kod primanja — poreza. E, moj dragi, nije to tako lako načelnikovati, — govoraše dalje bilježnik.

— Vidim, vidim, — odvraćaše načelnik osjećajući za bilježnika neko počitovanje. — A ja tako uživam u toj časti.

— Kako ne bi, ta eto ti trbuh danomice raste... Nije to šala biti načelnik. Stoga ne žali, i ako ti fali koji groš.

Uz ovu manjkavost bio je načelnik vrlo tromih uda i nespretan.

Jednoga dana rekne mu bilježnik:

— Amice Roko, za osam dana dolazi nam predstojnik u goste. Pregledat će općinu.

— Predstojnik! — zine načelnik široko i gledaše na bi-

lježnika golemim očima. — Ja ga štujem, al ga ne volim, da ti pravo kažem.

— A zašto to, amice Roko?

»Amice Roko« je fraza selske gospode, koja se ponajčešće vrze po općinama te financijskim i žandarskim kasarnama.

— Ne volim ga, da ti pravo kažem, zbog toga, jer kad ga vidim, postane mi tijesno u koži, nešto me teško pritisne u prsima...

— To je strahopoštovanje, strah, — razjasni mu bilježnik ljubopitno ga posmatrajući.

Načelnik se opre junački o noge i zamahne nešto rukama po zraku.

— Ma čini mi se, da to nije strah, jer nikako se ne bih bojô dočekati ga na ruke.

— To ti vjerujem. No ti si nespretan, ne znaš se pokazati i ne znaš govoriti, znaš. Ti bi se trebao malko vježbati u komplimentima i u govoru.

— A tko da me u tome poduči? — kao da zavapi načelnik.

Bilježnik ga pogleda sažaljivo. On je pušio cigaru i oduhne snažno oblak plavoga dima.

— A tko drugi, nego ja! Samo da znaš, valja pri tome okvasiti grlo...

Načelnik mu sa zahvalnim smiješkom stisne desnicu.

Poslije podne platio je opet načelnik »aldumaš«. Načelnik i bilježnik zabavljali su se sa gostioničarom Pepikom, koji je ravno hodao i sjedio kao svijeća na kuglani u vrtu kuglajući se i pijući.

Prostranim mirisavim vrtom orila se tupa lomljava i udarci kugla i kegala, koje su pratili grlati poklici i živo mahanje ruku.

Sunce je sjalo na gredice slobodno i kroz grane, parajući oštrim vrelim tracima sočnu zelen i tjerajući sokove u zrijanje...

— Kad dodje poglaviti, — vikao bilježnik načelniku, — čim se otvore vrata na uredu i njegova pojava uskrsne, ti naglo ustani sa stolice i načini poklon: »Sluga ponizan, poglaviti gospodine predstojniče!« — poklikni. Kod poklona uvuci trbuh i izboči prsa. Jesi li bio vojnik?

— Nisam.

— Šteta. Sad bi ti ona kretnja »Habt-acht« jako dobro

došla. No svejedno. U njega je fina ruka i osjetljiva. Tvoja je debela, rutava i teška. Opet se nagni u poklon, no u mnogo manji i primivši njegovu ruku nipošto da je nisi stegnuo i potresao, ni za živu glavu. Potresti rukom ima pravo on, a ne ti. Tvoja je dužnost, da njegovu tek lako primiš. No ako ti je on potrese, znaj, da je taj dan tvoj, jer te to on srdačno pozdravlja. Svršivši pozdrav, spusti ruke ravno i miruj, kao da si mrtav, miruj i čekaj zapovijedi. No de da se kucnemo, živio načelnik!

Sva trojica ispiše pune čaše kao rubin rumenoga vina. Pred njima je ležala prašina kao izmrvljeno zlato u suncu...

— A onda? — pitaše načelnik pun ljubopitljivosti i zanimanja.

Gostioničar, koji se smatraše daleko intiligentnijim od načelnika, gledaše ga okrajkom trepavice pomišljajući: »Moj dragi, ti si klada i nitko iz tebe nikad ništa istesati ne će.«

— Onda: »Velika radost, poglaviti, zadesila je općinu sa vašim dolaskom...«

— Velika radost, poglaviti, zadesila je općinu..., — opetovaše umah načelnik, a da što bolje upamti.

— Čitavo vijeće i svi općinari tako su odani poglavitosti vašoj...

— Čitavo vijeće i općinari, — zaroži načelnik opet za njim.

— A onda?

— Ja kao načelnik ove općine smatram se posebno počašćen...

— Dakle sve to vrijedi na dolasku kao i na odlasku, — pobrza bilježnik i umuknu prihvativši za čašu.

— A onda?

— Onda pamet u glavu i misli. O svakoj trici ja te ne mogu uputiti. Kad bude on govorio, gledaj mu u oči, no nemoj tako buljiti, kao da ćeš ga progutati kao valjušak...

Načelnik malo porumeni pecnut.

— Mislim, da nije baš tako, baš tako posve... Do vraga, ti si mi nekoč govorio, ta onda, kad sam bio izabran za načelnika, da imam zlatnih svojstava, pa gdje su mi ta zlatna svojstva, a da ih pokažem pred predstojnikom...

— Ti da imaš zlatnih svojstava! — začudi se bilježnik i

zamisli. — No da, moguće da sam rekao, no to je bilo više radi govora, znaš, da se iskiti...

— A, da se iskiti! — podiže glasom načelnik i još mu se obraz porumeni. A, tako je to...

Načelnik sipaše sada zlobne poglede na bilježnika premišljavajući na čas, bi li mu se kako osvetio. No što je dalje o njemu mislio, sve ga se više pobojavaše u svojoj nutrinji.

»Zna svašta, zna svašta... ni vrag mu ne može stati na rep... A onda za najmanju malenkost lako da bi me ocrnio kod poglavitog... Neka ga mutna voda nosi...« pomisli nemoćno krećući glavom načelnik.

Kad je načelnik poslije jednoga dana začuo kočiju pred uredom i kad spazi dostojanstvenu pojavu poglavitog, uhvati ga tanka groznica, koja ga ne puštaše sve do odlaska predstojnikova. Cio dojam ostao je u njemu kao mutni san. Spominjaše se, kako mu su oštri pogledi plavih očiju poglavitog rovali u duši navaljujući mu užasnu moru na grudi. Od svih onih pozdravnih riječi, kojima ga je bilježnik na kuglani podučavao, nije se sjetio ni jedne, tek je nešta nejasno promumljao. Kod prvog poklona potepao se i umalo nije poglavitog očepio opankom. Kod sravnjivanja blagajne meo se silno u računu ne znajući naprosto da broji. Vrlo je dobro zamijetio, da je predstojnik sažalno klimao nad njim glavom. Prije nego li je ostavio ured, šaputao je nešto s bilježnikom, no zastalno, da se to ticalo njega.

Kad je istoga dana prije odlaska predstojnikova kretao teško pognute glave ulicom doma, bacao je pogled često daleko ulicom, koja je vodila u polje... Kako bi bilo, — pomišljaše na čas, — da ja sutradan umjesto u ured idem u polje i pogledam plodove. Mora da su žita silno nabujala. I kako bi bilo, da ja podnipošto više ne odem u ured, nego da se opet pomirim s plugom... Na to mu i žena i djeca uminuše mislima i srce mu se jače uzbuni...

No Smušić je ćutio tako samo na čas. Stara taština za čašću i ugledom bješe ga opet nadvladala.

Kad se doznalo u selu, da se nije umio ponijeti prema predstojniku, stale su nicati rugalice na divanu medju ljudima, a i kod gajdî medju mladeži.

»Kad načelnik zgleda predstojnika,
S pustog stra'a narasla mu kika.

Nu on da prezre selo i da mu se osveti, zbaci sa sebe opanke i bijelo seljačko ruho, te se uniformiše kao gospodin.

U stranom uzanom odijelu sa sivim prugama i u škripavim cipelama koračaše on važno uzdignute glave, tražeći od seljana na ulici još iz daleka, da mu skinu kapu i da ga pozdravljaju.

Stariji ljudi, puni ogorčenja, gledahu ga sa strane iz svojih dvorišta ili sa klupa. »Šta se iz njega izleže, da od boga nadješ! A prije bio tako pošten i radin čovjek!«

Bilježnik ga gledaše u novom odijelu porugljivo smješkajući se.

— Rukavi su ti malo prekratki na kaputu, — upozoravaše ga svedj sa smiješkom. — A onda te zapete na čakširama od sada moraš stegnuti, jer ti tur previše visi.

Načelnik porumeni kao kakvo glupo ogromno dijete.

— I cipele ti užasno škripe, što radnicima i Kranjcima dobro pristoji, ali jednom načelniku nipošto. Mogu ti tek malo da škripnu, razumiješ, »škripnuti«...

— Ah, bilježniče, ti mene uvijek mećeš na muke, — motao se načelnik u očitoj neprilici. Pa šta da radim s njima!

— Namoči ih malo u vodu...

Drugom prigodom vikne mu bilježnik:

— Kaniš li ostati u civilu, to jest u gospodskom ruhu, ako te iza tri godine ne izaberu više za načelnika?

Načelnik zine i ostane otvorenih usana. Napomen bilježnikova takla mu se ledeno srca. Na ovo se nikada nije sjetio, da misli. I u ovaj čas zarodile su se u njemu nekake mutne, sumnjive misli, koje potištuju.

— N- ne znam..., — izmuca on na bilježnikovo pitanje.

— Budi uvjeren, da bi mi te žao bilo, da stradaš, — dometne bilježnik još zlobno.

I vijećnici su stali hladnjeti prema načelniku, i to sve većma, što su se rijedili aldumaši. Stoga je načelnik morao da budi u njima simpatije za se samo pijankama. No kad su ga spetili u »flundrama«, stali su kivno zakretati glavom. »Ta koga se vraga diže, šta je on? Opanak kô i mi svi.« U jednoj sjednici u malo da ih nekolicina ne staviše predlog, kojim bi se htjelo uplivisati na načelnika, da svuče te uzane čakšire, koje mu nikako ne pristaju, i obuče ruho, u kojem se odgojio i zasjeo načelnikovu

stolicu. Neka obuče lan i košaričar. Na to je ustao podnačelnik i trijeznom besjedom raspršio taj predlog. »To su stvari, koje ne spadaju u općinske poslove. Ako načelnik voli biti pokladna maškara pred čitavim selom, neka mu bude.«

Iza toga sve se više pretresivalo medju vijećnicima, kako sadanji načelnik nije stvoren za ovo časno zvanje. Zato se hoće bolja i pametnija osoba, pravi domorodac i kremenjak.

Žena načelnikova bješe pala u ljuti očaj. Šta joj je čovjek od sebe učinio?! Bijedna žena stidila se svojih susjeda i čitavoga šela. Odsele je redje polazila crkvu, a i samoj rodbini uklanjala se s očiju.

A djeca načelnikova gledahu puna nekog hladnog udivljenja oca svojega. Čudan im se otac činio, čudan i tudj. Nerado mu prilažahu ruci, a ako bi on koje uzeo preda se, to nastojaše da se što prije očeva milovanja oslobodi.

II

Uminu tri godine. Načelnik Smušić zadužio je znatno svoje dobro načelnikujući. Prije novih izbora proda tri jutra najbole oranice, a da poplati dugove i da sa jakom parom krene u borbu, da se održi na svojoj stolici. Načelnikova žena Marta savila se u oči ovih dogadjaja kao žalosna vrba... Za koga se ona udala?!... I tupi udarci gorkog pokajanja padaju na njezine bolne prsi. Načelnikova djeca zapuštena i divlja trče šorovima kao mlada junad

Opasni takmac za zlatnu jabuku, za načelnikovu stolicu, bijaše Žava kovač. Kovač je bio mudra lija i znao je, da podmaže, gdje treba. On je ovoga izbora podmazao vijećnike i inu gospodu, da su vozili bolje, nego ikoja kola u sokaku. Dabome, da je i Smušić napeo sve svoje sile i mazao, gdje je samo mogao. Nu njegove su sile bile nerazumne i tupe... O, kako je načelnik mrzio kovača, toga garavog djavola, koji se je jedva ikada pojavio u selu čist, umiven i obučen, koji jamačno cio svoj život ne će umjeti da se tako fino dotjera kao on, načelnik, — i načelnik bi pri tom pogledao po sebi niz čakšire sve do cipela.

Cipele mu bijahu doškripale — nisu više načelnički škripale... U tom tamnom, zamrlom škriputu kao da je ležala i sudbina načelnikova...

Na dan izbora bio je načelnik užasno blijed i podrhtavaše.

Prije sjednice dala mu je većina vijećnika riječ i ruku: »za nikog drugog ne glasaju nego za njega.«

Bilježnik je bio hladan i nastojaše, da mu što više izbjegava, što ga je ispunilo užasnom sumnjom. »Veru mu pupatu, da mi ne radi o glavi!« — bljeskalo mu u nutrini.

U istinu, dan prije toga u veče imao je bilježnik tajni sastanak sa većinom vijećnikâ u svome stanu. Jelo se, širokogrlo pilo i pušilo. Bilježnikovica, milovidna gospodja, vlastoručno je dijelila kavu vijećnicima, te je mnogi bio dirnut i nekako blaženo raskvašen. U prvom redu naglasio je bilježnik, da je načelnik Smušić savršeno nesposoban za ovo zvanje, koje ga resi, a kojega on ne resi... »Moram vas, gospodo, upozoriti, da on nije u stanju da reprezentira ugled načelnika i da mu manjka svaka inteligencija.« Vijećnici, kojima su već riječi »reprezentira« i »inteligencija« bile strane i nekako čudno imponirale odajući im bilježnika vrlo pametnim i učenim čovjekom, naslutili su odmah, da bilježnik po prilici time misli, kao da bi načelnik bio kratke pameti.

— Jest, jest, tako je, gospodin beležnik, — pobrzaše oni u zboru.

— A drugo je, gospodo, što je najglavnlje, — zajeca bilježnikov glas nekim blaženim zanosom — poglaviti gospodin predstojnik želi, da načelnik bude maknut. On je s njim vrlo nezadovoljan. On mi jednom prigodom reče: »Kakav je to načelnik, koji ne zna brojiti!«

Bilježnikove grahoraste oči titrahu igličastim pogledima po vijećnicima, koji sjedjahu za stolom u krugu odbacujući sjene po zidu.

— A-u! — zinu vijećnici i zažamore. — Nije on za načelnika — produlji ih nekolicina.

— A onda, gospodo vijećnici, Smušić je i... i smiješan..., — nasmiješi se bilježnik od srca i trbuh mu se potrese.

— Lud je, — provale neki glasovi, — lud. Ta vidjeste li, kako se osilio, kako se momče uznio, od kako se uvuko u »flundre«...

— Stoga ja mislim, da nam ništa drugo ne preostaje, nego...

— Van s njim, van, a šta bi drugo, — zatule vijećnici.

Bilježnik se lukavo podsmjehne i podigne čašu, nazdravljajući skrbnim i uglednim muževima općine, koji se brinu i koji, kako se vidi, vrše svoju svetu dužnost, što trijebe kukolj iz pšenice božje...

Grla se rašire i vino zaklokoće.

Zatim se bilježnik zamisli duboko i upita oštro iza stanke, koja je vijećnike ispunila nekim polupijanim strahopočitovanjem.

— Poznadu li gospoda, poznadu li dobro, temeljito, u glavu Žavu kovača, onog trudnog obrtnika iz šora Slatinaca? Onoga, o kome se malo čuje, ali mnogo govori...

Neki vijećnici, koji su sa Žavom kovačem vodili pregovore, obliznu se malko.

— Ta kako ne bi poznavali majstora Žavu kovača! A ima l' u selu ikoga, a da ne pozna toga kremenjaka, toga uzornika? Čovjek je to. Sve je steko lupajući čekićom, a uz to pametan, da mu nema ravna...

Bilježnik se opet podigne.

— Gospodo, ne ću da duljim. Majstor Žava Vratičić, kovač, jest doduše garav, crn, ima žuljeve kô djon debele, kad nije opran, izgleda kao djavo, ali, gospodo, majstor Žava znade brojiti... i mislim, da sam time sve rekao...

— Živio Žava Vratičić, živio majstor Žava! — odjekne stanom bilježnikovim.

Vijećnik Lovro Vrepčić jecaše:

— Ala umiješ zboriti, beležniče, gadara ti tvoga, daj da ti poljubim ruku.

U to se razgrne zastor na vratima druge sobe i nitko drugi, nego glavom majstor Žava Vratičić pane u ovaj slavni općinski zbor. Urnebes i jeka potresu stijenama kuće, svjetlo zadršće, a pune čaše žestokog pića prociktaše, kao da se i one raduju pojavi majstora Žave.

Ponajprije padne mu bilježnik u zagrljaj, a onda svi vijećnici redom.

Kad se je u jutro majstor Žava zadnji supijan dijelio od bilježnika, dadne mu kovertu, koju je već tri dana nosio u džepu.

— Uzmi, molim te, beležniče, ovu odluku, pa ćeš mi drugi put razjasniti.

Bilježnik mu stisne ruku, bilježnikovica ga potapne po ramenu.

— Kakva je slika u koverti, ako pogodiš, Ireno? — zamuti bilježnik očima na gospodju.

— Pedesetarka! — pokuša ona da uskline.

— Ireno, varaš se! — mrmljaše bilježnik i razmota zelenu stotinjarku.

— O, o! — objesi mu se Irena o vrat, — meni novi šešir, po najnovijoj modi, čuj, po najnovijoj.

Za pet časaka ugasne svjetlo u bilježnikovu stanu.

*

Kad je došlo u sjednici do glasovanja, Smušić glasovaše prvi i dade glas sebi, a onda se odmah iz sjednice udalji, a da ne čuje svoga pada, da ne bude tako rekuć svjedok smrti svoje načelničke časti, i ako ga je grijala jaka nada, da bi mogao produljiti načelnikovanje. No jedva je zašao dublje u hodnik, kad li ga stiže kao stogrla jeka:

»Živio majstor Žava Vratičić, novi načelnik!«

Smušiću se stegnu prsi i on malko zatetura. Pred očima mu svjetlucahu sitne zvjezdice...

Šta sada? Više se ne vraća u općinu kao načelnik, nego kao plentra, prišipetlja, koji mora da preda stvari i kasu i pokupi svoje trulje, tako da omah s njim izumre i uspomena, da je igda načelnikovao.

U silnom uzbudjenju pao je u gostionu jevrejina Gelba i stao piti. Pio je, dok nije sva čula opio, dok nije izgubio pojam o vremenu, o dobi dana, noći i o sebi... Dvije je noći prenoćio u gostioničarevom stanu. Matilda, mesnata žena Gelbova, sijedaše mu kao kokoš na koljena tješeći ga i natežući mu brk. Žena mu se od žalosti razbolje, a djeca dolažahu po nj i povlačiše ga za onaj pogospodjeni kaput, da ide doma, jer će majka umrijeti. No mnogo je dana proteklo, dok je svrgnuti načelnik potražio svoju kuću mračan, slomljen, nabuhlih crvenih obraza i očiju, a pomodrjelog nosa kao patlidžan.

Smušić nije iznova segnuo za svojim plugom. Ležao mu je pod šupom pocrvenio i za'rdjao. U onom odijelu i doškripalim cipelama rušio je svoje imanje po krčmama, a kad i kada odskitao bi se u varoš, da i tamo prorusvaji. Žena mu je venula i venula, djeca su mu žutjela...

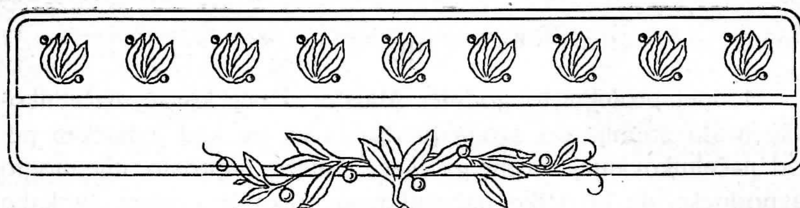
III.

I opet proteku tri godine. Majstor Žava kovač načelnikovaše nešto sretnije od svoga predšastnika, nu kad je istekao period načelnikovanja, svrgne ga vijeće. Vijeće naprosto nije moglo da podnese, da bi netko načelnikovao preko tri godine. Jer kako bi onda uslijedili aldumaši!...

Marko Smušić, koji se nikako nije više mogao pomiriti s plugom i njivom, dodje četvrte godine na poglavarstvo i prijavi se za općinskog pandura... Čitavo selo pocrveni od stida. Vijeće je u sjednici grohotalo, bilježnik se previjao od smijeha. No Smušić je sagnuo glavu. Nikako mu se nije dalo rastati sa gospodstvom i službom...

Stariji ljudi i pravi domorodci, što su osijedili u čestitosti na svome dobru, one neuskolebive srčike promatrahu ga u stražarskom odijelu kako maše sabljetinom i široko klima u čizmama šorom raznoseći pozive i gorko zakretahu glavom. »Vidj sluginog sluge slugu! Ao skota, što se izrodi! Ao zemljo, što nas ne progutaš!«...

SAMOTAN PUTNIK IZ DALEKA SVEMIRA.

NAPISAO DR. OTON KUČERA.

Ona razmjerno mala garda ljudi učenih, koji po strani od žamora zemaljskoga u posebnim kulama osobite gradnje — u zvjezdarnicama — život svoj posvećuju tomu, da uhode zagonetne putove nebeskim tjelesima i da ljudima malo pomalo otkrivaju tajne svemirskih čudesa, već je dvije godine u neobičnoj uzbudjenosti: čitav »astronomski svijet« napeto čeka rijetka ali znamenita putnika iz daleka svemira, koji će se na čas svrnuti u blizinu našega Sunca, pak će se pokazivati i očima nas smrtnika na Zemlji, dakako samo iz dolične daljine, kako se to pristoji tako rijetku i odličnu gostu — astronomski svijet napeto čeka »Halleyevu zvijezdu repaticu« ili »Halleyev komet.«

Nešto se je od ove uzbudjenosti prenijelo i u šire vrste inteligencije svih kulturnih naroda, pak je i ovim retcima svrha, da u hrvatskoj inteligenciji pobude nešto interesa za toga našega gosta.

I.

Da uočimo najprije naš položaj! U beskrajnom svemirskom prostoru na jednom je mjestu golema žarka kugla — naše »Sunce« — koja kao svjetiljka žarke zrake svoje svjetlosti raskošno baca na sve strane toga uopće praznoga svemirskoga prostora. Tek ako te zrake gdjegodj u okolini Sunca udare o kakvo — inače tamno — tjelešce, pozlate ga na jednoj strani i tjelešce sja tom pozajmljenom zlatnom i srebrnom svjetlošću kao — zvijezda na noćnom nebu.

I zaista je u najbližoj okolini velike svjetiljke naše osam, spram nje sitnih tamnih kuglica, osmero djece našega Sunca, osam »svjetova«, a treći je po daljini od Sunca naša »Zemlja«, naš čarni svijet, s kojega svaki dan gledamo čudesa neba. (Sl. 1.) Za čudo se sve te kuglice smjestiše gotovo u istu ravninu — u ravninu Sunčeva ekvatora (Sl. 2.), a smjestiše se i veoma blizu Suncu, kako pokazuju ovi brojevi već davno odredjeni od nebeskih inžinira — astronoma.

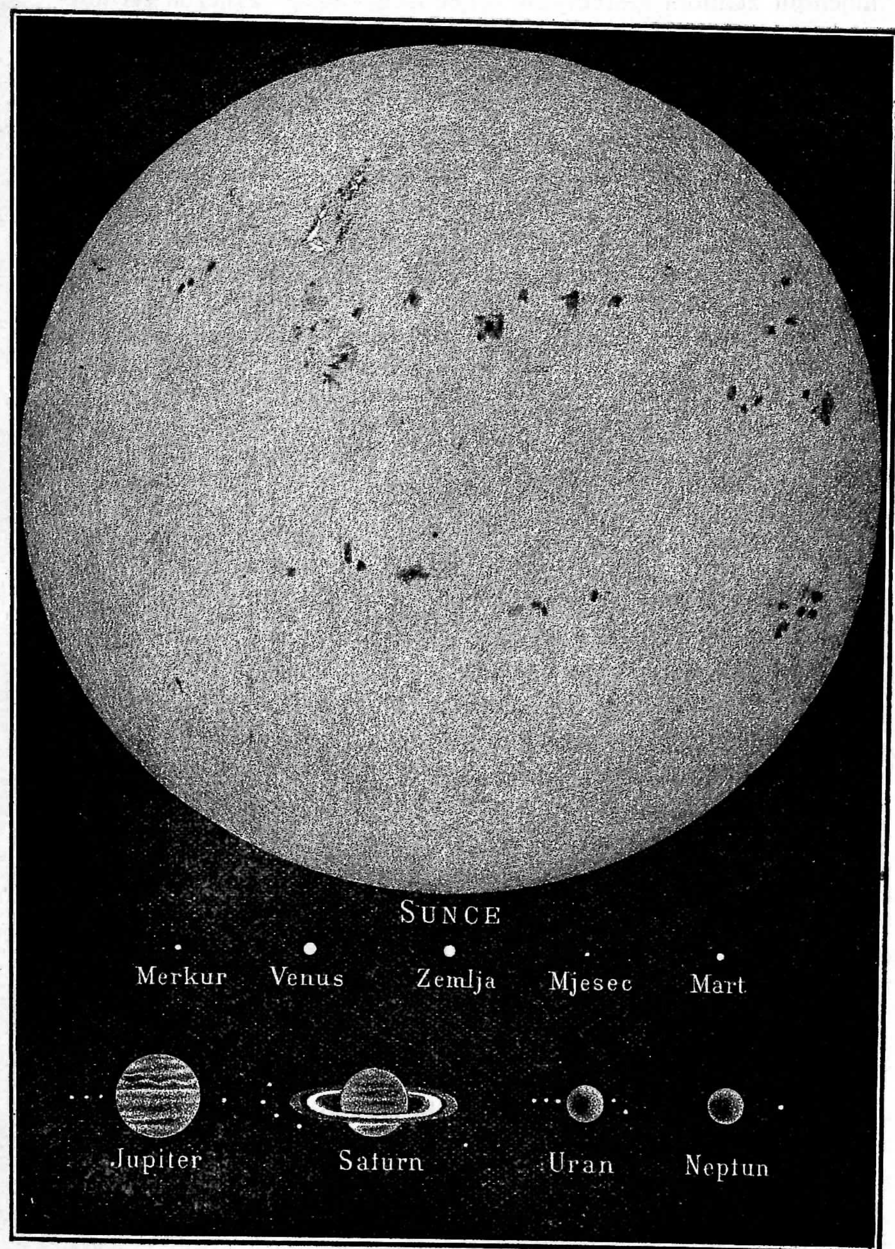
Ime svijeta:	Daljina od Sunca u nebeskim metrima*):
Merkur	4 decimetra nebeska
Venus	7 decimetara nebeskih
Zemlja	1 metar nebeski
Mars	1·5 metara nebeskih
Jupiter	5·2 metara nebeskih
Saturn	9·5 metara nebeskih
Uranus	19·5 metara nebeskih
Neptun	30 metara nebeskih

Ali ne miruju ti svjetovi svaki na svom mjestu: kako mušice oko svjetiljke, tako bježe i ti svjetovi oko svoje »lampe«, oko Sunca, svaki u svom krugu; no dok mušice znadu sa svoga puta krenuti drugamo, naši svjetovi bježe oko Sunca neprestano svaki točno u istom krugu i svi u istom smjeru; zamjeran je red u njihovu vrzenju oko Sunca, red savršen, komu nema para na Zemlji, pak se i zove »harmonija svijeta«.

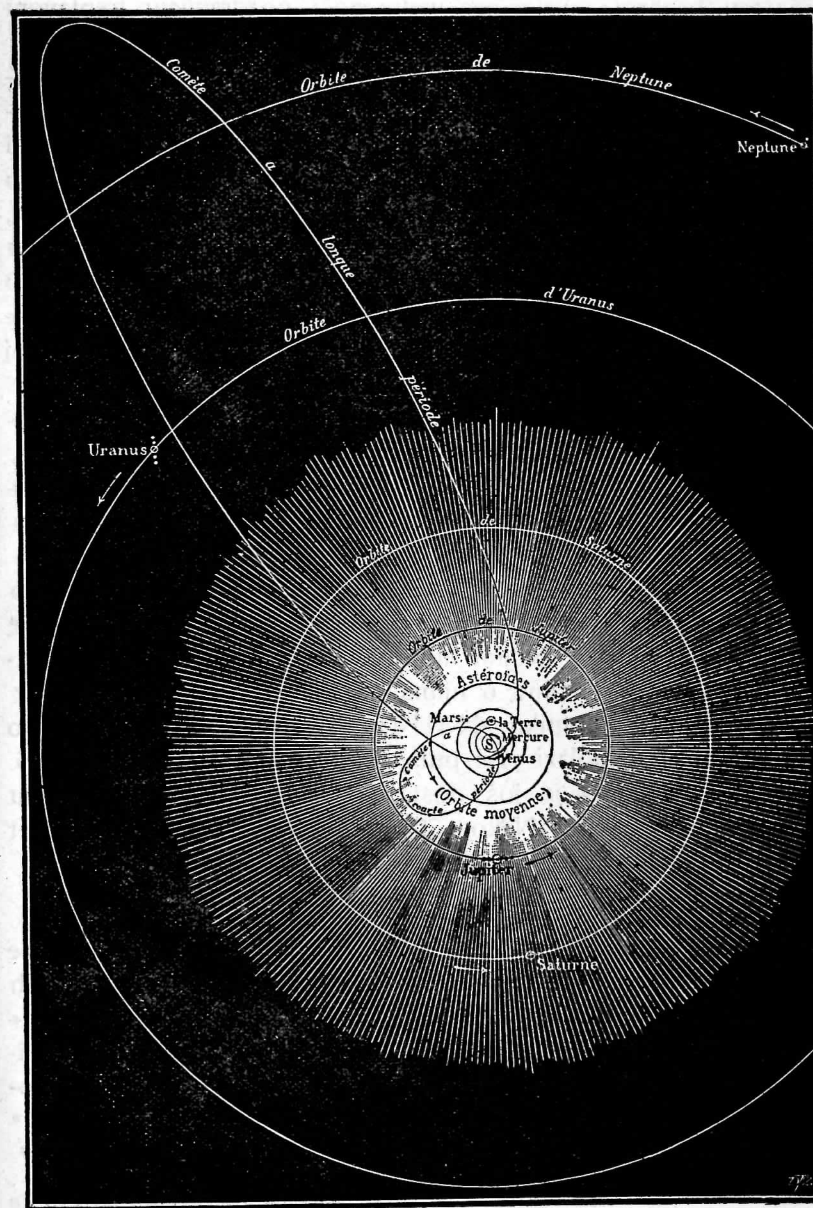
A što je iza onih 30 nebeskih metara od Sunca, u kojima se vrze oko Sunca njegov najdalji svijet Neptun? Praznina, golema pustinja svemirska okolo naokolo! Punih trista tisuća takih nebeskih metara moraš da prevališ, dok u toj pustinji opet naidješ na »nebesko tijelo» — to je zvijezda »Alfa u Centauru» (α Centauri) — sunce nalik na naše, koje na južnjačkom nebu sja kao zvijezda prvoga reda. A da dodješ do drugoga susjeda našega Sunca u toj pustari svemirskoj, treba da na drugu stranu prevališ gotovo 700.000 nebeskih metara!

Obitelj je našega Sunca dakle kao mala oaza u velikoj pustinji svemirskoj, rastavljena golemim daljinama od drugih sličnih oaza, a od tih k nama dopire zraka njihove svjetlosti tek nakon mnogo

*) Pamtimo: 1 nebeski metar = daljina Sunca od Zemlje = 150 milijuna kilometara.

Sl. 1. Sunce i planeti isporedjeni po veličini.

Sl. 2. Obitelj našega Sunca.

godina putovanja[1]! No takih je oazâ u beskrajnom svemirskom prostoru bezbroj: svake nas vedre noći pozdravljaju treptavom svojom svjetlošću.

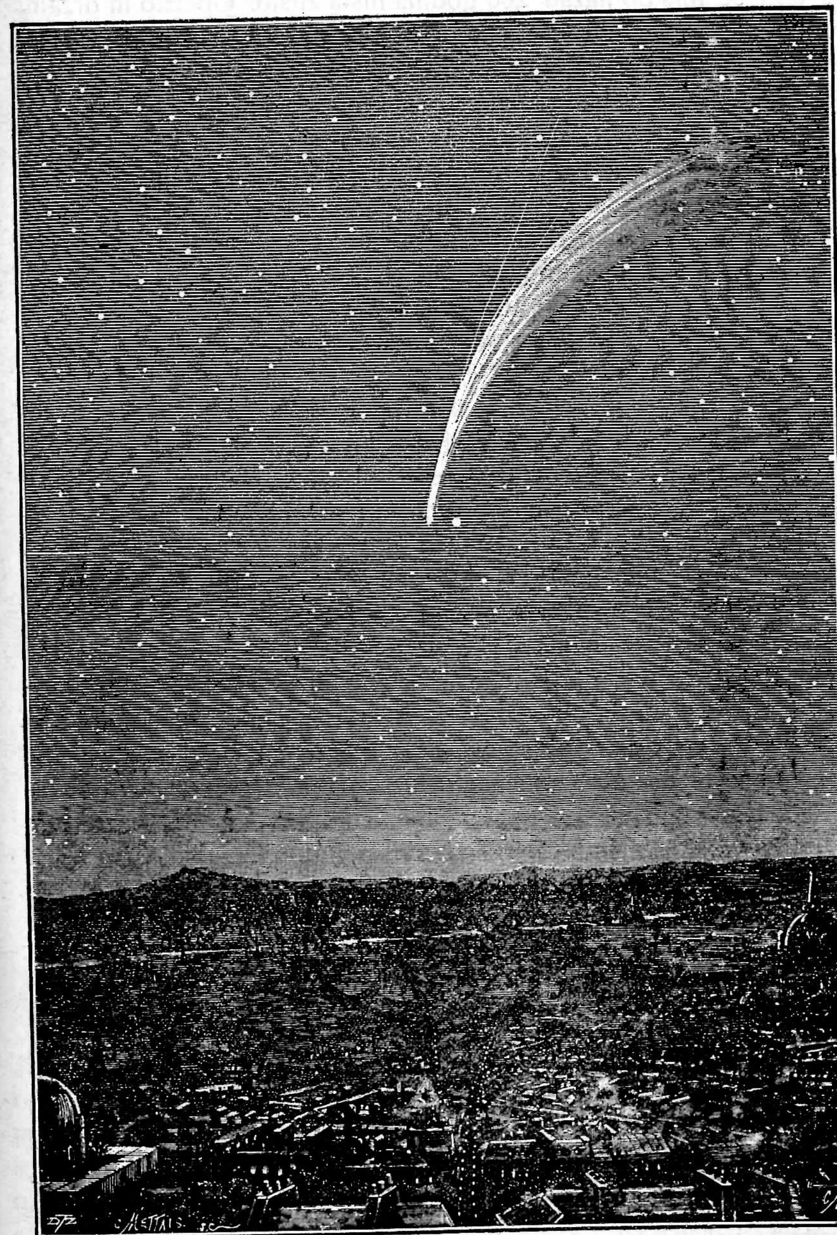
Obitelj našega Sunca živi posve samostalnim svojim životom, na koji ostale nebeske oaze poradi svoje velike daljine gotovo ništa ne mogu da utječu: mi tek vidimo da postoje, a kaki im je život, tomu se domišljamo po životu u našoj oazi. No duh čovjekov nikada ne miruje, on traži istinu i dalje u svemiru, on se pita: a kako je izvan kruga od polumjera onih 30 nebeskih metara? Je li zbilja tamo sve »prazno« čak do onih 300.000 neb. metara? Tko da mu na ta pitanja bolje odgovori nego putnik iz daleka svemira, koji poput deve i u toj pustinji svemirskoj nadje svoje staze, pak se onda na svom dalekom putu skrene na čas u posjete i obitelji našega Sunca? I sad ćete razumjeti uzbudjenost astronoma, koji evo baš sada očekuju takova putnika, da im priča, kako mu je bilo na dalekim njegovim putovima i da im nešto bar o tom reče, kako je u onim krajevima nedosežnim nam smrtnicima zemaljskim, koji smo od kolijevke do groba fizički prikovani uz ovu našu »grudu Zemlje«, pa se na njoj kao na kakovu vrtuljku vrzemo neprestano samo oko naše nebeske lampe, a tek umom svojim možemo da se otisnemo i u one daleke krajeve tražeći istinu o njima.

Ime je tomu putniku »Halleyev komet«, a on nam je to miliji gost, što ne dolazi prvi puta nama na pohode: godine 1835. bio je kod nas, pak je još dosta na životu ljudî, koji njegovu sjajnu pojavu pamte! Nakon 75 godina putovanja eto ga opet k nama!

II.

Svojom nenadanom pojavom u kraju neba, gdje dan prije nije bilo ničega, svojim neobičnim oblikom spram svih drugih nebeskih tjelesa, navlastito svojom gdjekada sjajnom »glavom« i »kosom« (coma), pa još više neobično dugim «repom», bijahu repatice od vajkada predmetom općene pažnje ljudi. Posljednja je sjajna pojava take repatice bio «Donatov komet» od g. 1858. (Sl. 3.) Što su te neobične «zvijezde repatice»

[1] Koliko vremena svjetlost od „Alfa Centuari" treba do nas, lako će svatko i sam odrediti, ako zna, da svjetlost u svakoj sekundi proleti 300.000 kilometara ili 2 nebeska milimetra (0·002 neb. metara).

Sl. 3. Komet Donatov od g. 1858. motren s terase Pariske zvjezdarnice u listop. 858.

o tom se nije do nazad 200 godina ništa znalo. Općeno ih držahu vrhunaravnom pojavom, o kojoj se niti ne smije raspravljati; tek neki se usudiše, da ih i prirodno tumače, pak se tako od Aristotela do novoga vremena pored prvoga mišljenja održalo i ono prirodno, da su kometi »škodljiva isparivanja Zemlje.«

U ono doba bujna praznovjerja prišivali bi pojavi kometa najrazličnije dogadjaje i na nebu i na Zemlji: bijahu bič Božji, navješćivahu rat i kužne bolesti, bijahu glasnici smrti velikih dostojanstvenika svjetskih i crkvenih — u Evropi. Poznati su stihovi:

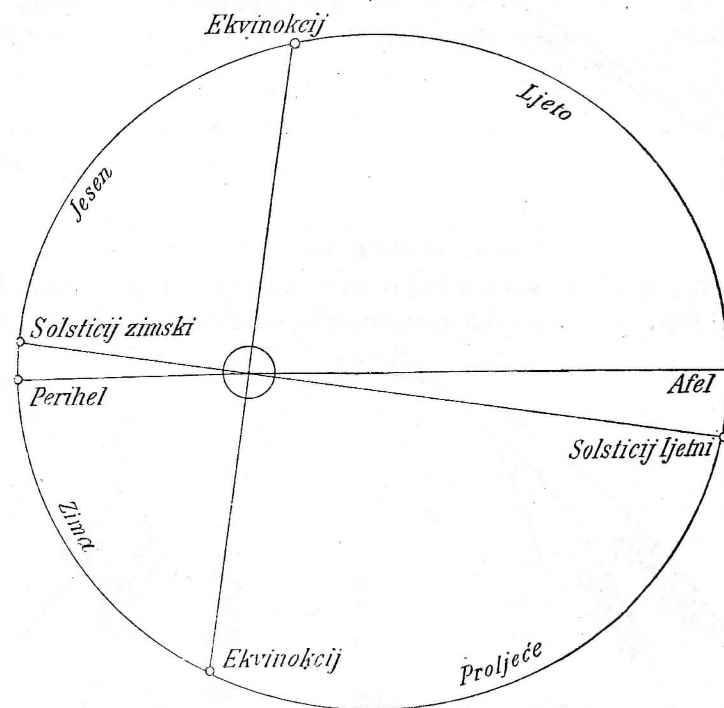
„Unda, fames, ignis, contagia, proelia, motus
Terrae, Regnorumque vices, post funera regum,
Haec sunt, quae signat, coeli tibi, Munde, Cometes."

To je medjutim novijoj nauci dobro došlo, jer se često po dogadjajima, što ih ljetopisci privezaše uz pojavu sjajnije repatice, može danas prilično točno odrediti doba, kada se vidjela. Inače su naime bilješke zapadnih ljetopisaca veoma površne. Krasan su im dopunjak kud i kamo savršenije bilješke o kometima u istočnom središtu čovjekove kulture — u Kini. Osobito su pomnjivo ondje motrili i bilježili sve nebeske pojave, pak se na pr. zna, da su dvorski astronomi Hi i Ho već negdje 2000 godina pr. Krista u Pekingu izgubili glavu, jer su zaboravili cara na vrijeme upozoriti, da će biti pomrčina Sunca. I za komete su odavna pomnjivo bilježili, kada se prvi put pojaviše na večernjem ili jutarnjem nebu i kako se medju zviježdjima gibahu. Dragocjene su upravo te bilješke Kineza današnjoj nauci, kako ćemo čas kasnije i na našem putniku vidjeti, kojemu ćemo sada zaista čudnu i zanimljivu povjest ispripovjediti.

III.

Kad je astronom Kepler, koji je prvi svijetu rekao, da se osam svjetova našega Sunca oko njega vrze — ne u kružnicama, kako je još slavni Kopernik mislio, nego u elipsama (Sl. 4.), koje su samo jako nalik na kružnice, godine 1607. u rujnu s mosta preko Vltave u Pragu motrio vatromet, jedan ga njegov pratilac upozorio na repaticu, koja je baš stajala u poznatom zviježdju »Velikoga Medvjeda.« Čitav ju je mjesec dana od 26. septembra do 26. oktobra motrio, pak je opazio, kako je rep, makar kuda po nebu lutala, svagda okrenut od Sunca. (Sl. 5.) Rep bijaše s početka kratak, ali se naskoro produžio na 8⁰—10⁰ i u njem se

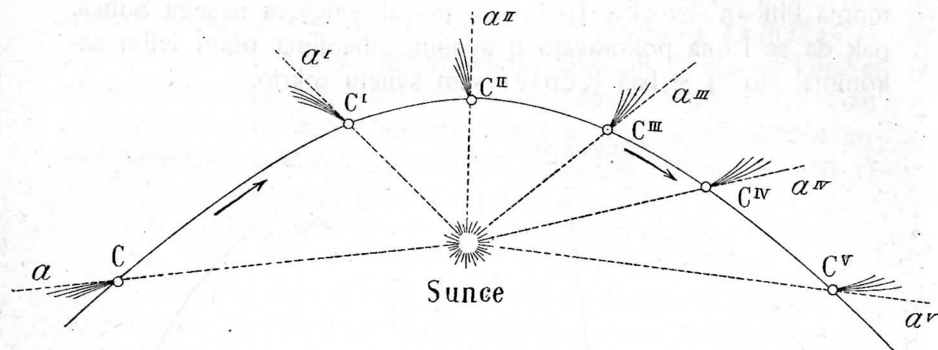
ponovno dogodiše čudne promjene: na čas bi se posve skratio. No i taj veliki um još se nije usudio ni pomisliti, da bi i ta nestalna bića nebeska mogla biti nešto drugo nego škodljiva isparivanja Zemlje, pogotovo se nije usudio ni pomisliti, da bi to mogla biti »nebeska tjelesa« poput svjetova našega Sunca, pak da se i ona pokoravaju u svojim gibanjima onim istim zakonima, što ih je baš Kepler sam svijetu otkrio.

Sl. 4. Put planeta oko Sunca.

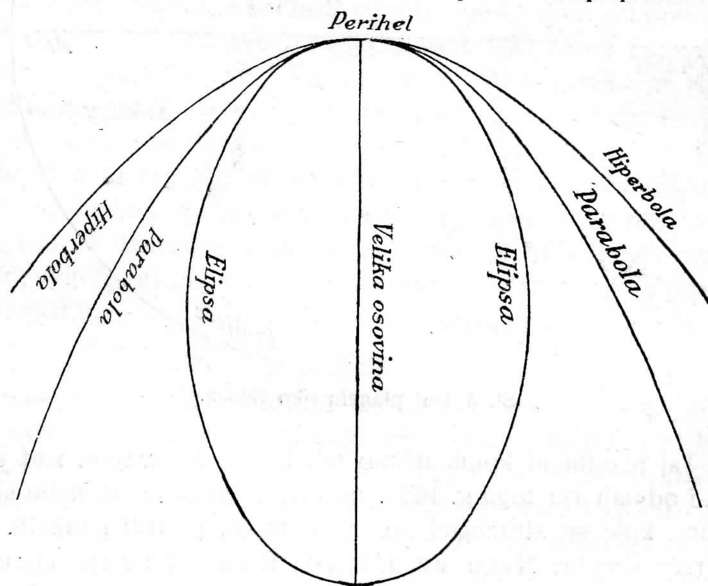
Taj je odlučni korak učinio tek Inglez Newton, kad se g. 1680. i odmah iza toga g. 1682. ponovno pojaviše na nebu sjajne repatice, koje su stručnjaci pomnjivo mogli motriti i mjeriti. On prvi reče svijetu: Nisu vam, ljudi Božji, te repatice nikakva strašila, i one su nebeska tjelesa, koja idu oko našega Sunca u krivuljama po stalno odredjenim stazama; te doduše nisu ni kružnice, ni elipse posve nalik na kružnice, ali su ipak veoma spružene krivulje: ili su spružene elipse,

ili parabole ili hiperbole (Sl. 6.). U kojoj se od ovih krivulja repatica giba oko Sunca, to zavisi od njezine brzine. No kako su svi kometi ipak tjelesa razmjerno slabe svjetlosti, mi ih sa Zemlje vidimo

Sl. 5. Položaj kometova repa spram Sunca.

samo na malom komadiću njihova puta oko Sunca AB. (Sl. 7.) Kako se na slici vidi, onaj komadić puta može pripadati i spru-

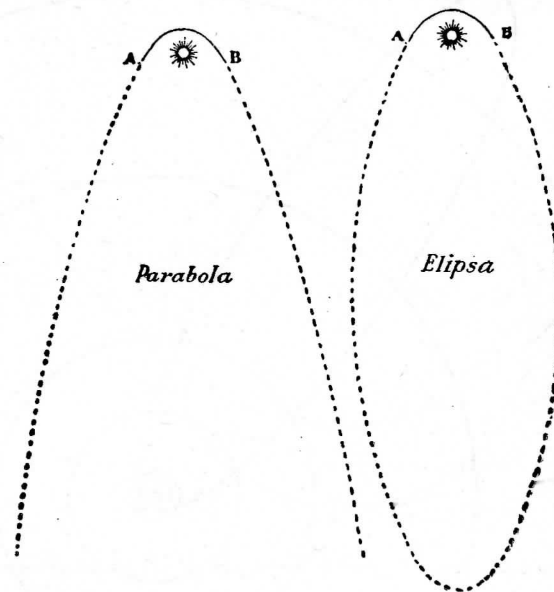

Sl. 6. Staze kometâ (repaticâ).

ženoj elipsi i paraboli. A ipak kolika razlika izmedju obiju staza! Ako komet ide parabolom, on se nikada više ne povraća k na-

šemu Suncu, ide li pak elipsom, za stalno mu se možemo nadati nakon nekoga vremena.

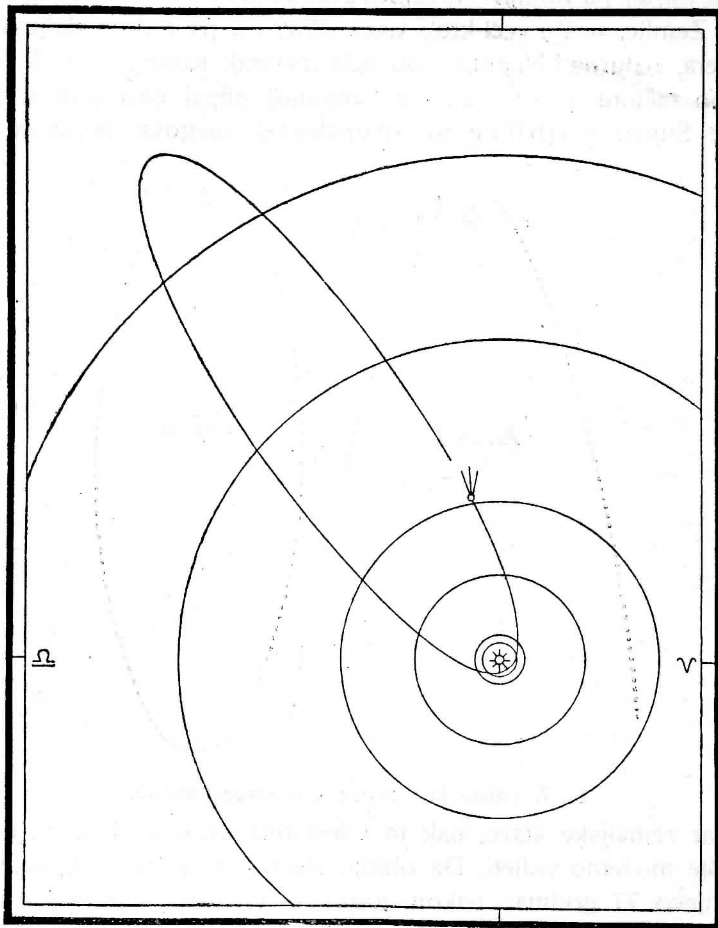
Učenik Newtonov Halley uzeo je na oko s te strane komet od g. 1682., pak je za nj našao, da mu je staza veoma spružena elipsa. (Sl. 8.) Tu vidimo oko Sunca u središtu kao najmanji krug stazu naše Zemlje, nešto veći krug stazu Marsa, pa redom dalje staze Jupitera, Saturna i Neptuna (30 neb. metara). Komet od god. 1682. ide po računu Halleyevu u nacrtanoj elipsi oko Sunca. Kad dodje Suncu najbliže (u »perihel«), njegova je staza čak

Sl. 7. Parabola i elipsa kao staze kometâ.

unutar zemaljske staze, pak to i jest ono vrijeme, kad ga mi sa Zemlje možemo vidjeti. Da obidje jedan put tu svoju elipsu, treba poprijeko 77 godina; nakon toga ga vremena smijemo opet u našoj blizini očekivati — ako mu se medjutim na putu ne desi kakva nesreća, pak zakasni, a možda i urani! Kad prolazi najbliže Suncu (kad je u svom »perihelu«), daleko je od Sunca samo 6 neb. decimetara, dakle od Zemlje samo 4 neb. decimetra! No kad je od Sunca najdalje, izišao je već i iz područja Sunčeve obitelji i otišao čak komad puta u prazni svemir sve do daljine od 35 nebeskih metara! U našim bi zemaljskim kilome-

trima te dvije skrajnje njegove daljine od Sunca bile: najmanja (perihel) 90 milijuna, a najveća (afel) 5 tisuća milijuna kilometara! Dio njegova puta, kad je blizu Zemlje, pokazuje još sl. 9. u većem mjerilu. Tu vidimo okruglu stazu Zemlje i neka mjesta

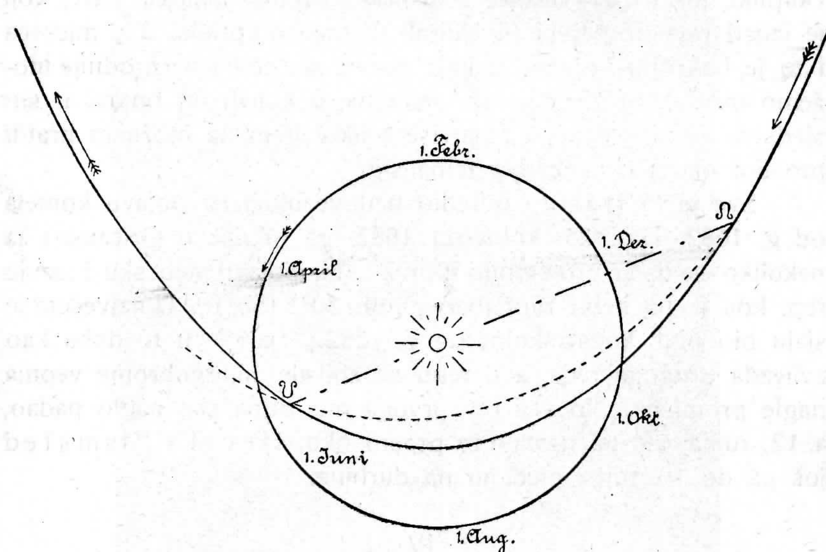

Sl. 8. Položaj elipse Halleyeva kometa spram stazâ planetâ izmedju Zemlje i Neptuna.

Zemlje u njoj na odredjene dane u svakoj godini. Pored toga vidimo izvučen onaj dio elipse Halleyeva kometa, koji prolazi kraj Sunca i Zemlje, pak nam prije svega udara u oči, da se Zemlja giba oko Sunca obrnuto od kazala na uri, dok Halleyev komet

ide kao kazalo na uri. Iz toga izlazi: kad se Halleyev komet desi u mjesecu srpnju u svojoj najvećoj blizini Suncu, idu si Zemlja i on gotovo nasusret jedan drugomu, pak će se u takvo doba Halleyev komet sa Zemlje najljepše moći vidjeti; sva ostala prolaženja njegova kroz perihel, koja padaju u drugo doba godine, manje su zgodna, jer je Zemlja u ta doba od njega mnogo dalja, kako pokazuje slika.

Još nešto! Po slici bi se moglo suditi, da se komet i Zemlja

Sl. 9. Položaj staze Halleyeva kometa i njegove čvornice spram staze Zemlje.

na dva mjesta mogu sastati i sraziti, pak bismo mogli imati svjetsku katastrofu. To bi i bilo, kad bi obje staze bile u istoj ravnini (kako su na papiru naslikane). No u istinu je elipsa kometa spram staze Zemlje (koju možemo pomisliti smještenu u ravninu papira), nagnuta pod kutom od $17^1/_2{}^0$, pak se te dvije staze ne mogu nikada sjeći, nego se križaju ili mimoilaze, kao što se mimoilaze i dva pravca u prostoru, koji prolaze jedan kraj drugoga, ali se ipak nigdje ne sijeku! Nema dakle straha za naš udes!

Kako staze Zemlje i Halleyeva kometa prolaze jedna kraj druge, i to nam posljednja slika razjašnjuje. Ako uzmemo, da je

okrugla staza naše Zemlje (»ekliptika«) baš u ravnini papira, uzdiže še staza Halleyeva kometa na desnoj strani slike kod znaka ☊ (»uzlazni čvor«) **nad** ravninu papira (ili nad ravninu »ekliptike«); to se zbiva, kako vidimo na slici, izvan staze zemaljske, od prilike već u području staze Marsove. Iznad ravnine papira («ekliptike») ostaje kometova staza sve do znaka ☋ (»silazni čvor«). Tu se ona opet spušta pod ravninu papira i teče dalje ispod nje. Kako se vidi, komet se spušta **pod** ravninu ekliptike još unutar staze zemaljske. Taj dio njegove staze, koji je iznad ravnine papira (ili ekliptike), traje od prilike $2^1/_2$ mjeseca i to je baš ono vrijeme, u koje ga mi sa Zemlje najzgodnije možemo motriti, to je odsječak vremena, u kojem on boravi u susjedstvu Zemlje, pak ga i najviše toliko vremena možemo pratiti prostim okom mi smrtnici zemaljski.

Sve je to Halley odredio nadovezujući na pojavu kometa od g. 1682. Dne 23. kolovoza 1682. ga otkriše u Orleansu; za nekoliko se dana prometnuo u prekrasnu pojavu nebesku i razvio rep, koji je na nebu zapremao punih 30^0! (Sl. 10.) U najvećem je sjaju bio pod konac kolovoza g. 1682.; sjao je u to doba kao zvijezda drugoga reda, a u repu se zbivale mnogobrojne veoma nagle promjene. No već od prvoga mu rujna sjaj naglo padao, a 12. rujna već ga nestalo za prosto oko. Hevel i Flamsted još ga do 19. rujna gledahu na durbine.

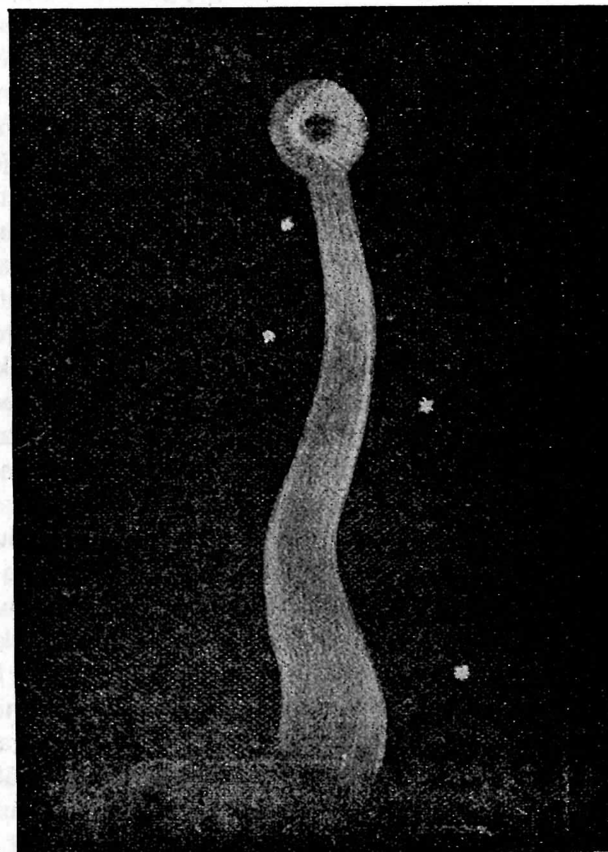
IV.

No računi Halleyevi o tom kometu donesoše svijetu još jedno iznenadjenje! Kad je Halley pregledavao staze drugih kometa, što ih je on odredio, u čudu je opazio, da se repatice od **1607.** i **1531.** gibaju po istoj stazi (u istoj elipsi) oko Sunca kao i njegov komet od g. 1682. Što je to? Očito je: ili postoje tri kometa, koji idu oko Sunca istom elipsom ali jedan iza drugoga, ili su kometi od g. 1682., 1607. i 1531. — jedan te isti komet!

Istraživanje iz bližega naskoro mu pokazalo, da je drugo mišljenje ispravno: Halley je svijetu prvi objavio novo otkriće na nebu: komet od g. **1682.** već se treći put ljudima na nebu pokazuje (g. 1531., 1607. i g. 1682.): nakon 76 od prilike godina dolazio je on već 3 puta u komšiluk Zemlje, a

ljudi ga zemaljski u čudu gledahu, ni ne sluteći, da je to bila ista zvijezda!

Godine 1531. opaziše ga u Evropi tek pod konac srpnja ili početkom kolovoza. Taj put nije bio osobito sjajna pojava, jer je čitavo vrijeme na nebu stajao dosta blizu Suncu. Osobito

Sl. 10. Halleyev komet godine 1682.

ga motrio dvorski astronom Karla V. i Ferdinanda I. Petar Bienewitz (Petar Apianus) u Ingolstadtu od 13. kolovoza do početka rujna. On je prvi opazio činjenicu, da je rep kometa svagda otkrenut od Sunca, pak misli prema tomu, da je rep u neku ruku sjena njegove jezgre obasjane Suncem. Rep mu je dosegao

dužinu od 15°, a ljudi mu prišili »krvavu kišu«, »potres« i neobične »plamenove na nebu« (polarne svjetlosti?). Svemu tomu bio je kriv siroma komet od g. 1531.!

Komet od godine 1607. već smo prije spomenuli, jer ga je slavni Kepler motrio u Pragu (str. 380).

Sedamdeset i pet godina nakon toga, godine 1682., evo ga po treći put u našem kraju na posjete, da tek sada ljudima pukne pred očima prava istina. I sada ga još gledahu ljudi zemaljski kao novoga, neprijateljskoga stranca, koji im nosi samo nesreću. No u brzo se nastojanjem Halleya i drugih znamenitih astronoma to mišljenje imalo promijeniti: staro se praznovjerje o repaticama izgubilo, a u kometu od g. 1682. prepoznaše ljudi staroga znanca i prijatelja! Halley je pače na tom temelju pošao korak dalje: on se usudio proreći, da će nam ta prezanimljiva repatica nakon **75** godina, t. j. g. **1758.**, opet doći u posjete! Tek nešto ga je smetalo u tom smjelom proročanstvu. Kod planeta se već odavna znalo, da oni točno kao ura svrše svoj put oko Sunca svagda u istom vremenu točno na sekundu! Kod Halleyeva kometa ne bijaše ni s daleka te točnosti. Ophodna vremena kolebahu izmedju 76 i 75 godina! Dakle netačnost u putovanju, kojoj nema para do tada u obitelji Sunca! Što li ga usporuje i ubrzuje na njegovu putovanju po dugačkoj elipsi njegovoj? Halley se uskoro domislio uzroku. Kako komet na svom putovanju gdjekada prolazi i mimo velikih svjetova Sunčeve obitelji Jupitera i Saturna, ovi ga snažno privlače i u putovanju smetaju, dok im se ne odmakne iz zagrljaja. Pa tako je sada Halley i za svoje proročansto povratka u godini 1758. išao da ispituje, hoće li ga ti veliki svjetovi i kako će ga usporiti ili ubrziti na njegovu putovanju izmedju 1682. i 1758., pak je zaista našao, da će im se jako približiti, pak će oni putovanje toliko usporiti, te će se tek nakon 77 godina povratiti u svoj »perihel« t. j. na ono mjesto svoje staze, u kojem je Suncu najbliži. I ovo ponovno, ispravljeno proročanstvo Halleyevo upravo se sjajno potvrdilo, ali ga slavni prorok Halley nije više doživio; umro je g. 1742. dakle 15 godina prije povratka njegova kometa!

No pojedinci trudbenici oko nauke padaju jedan za drugim u grob, dok im slavno ime živi u nauci, ali nauka ide nesmetano dalje. Francuski matematik Clairaut ponovno se uhvatio

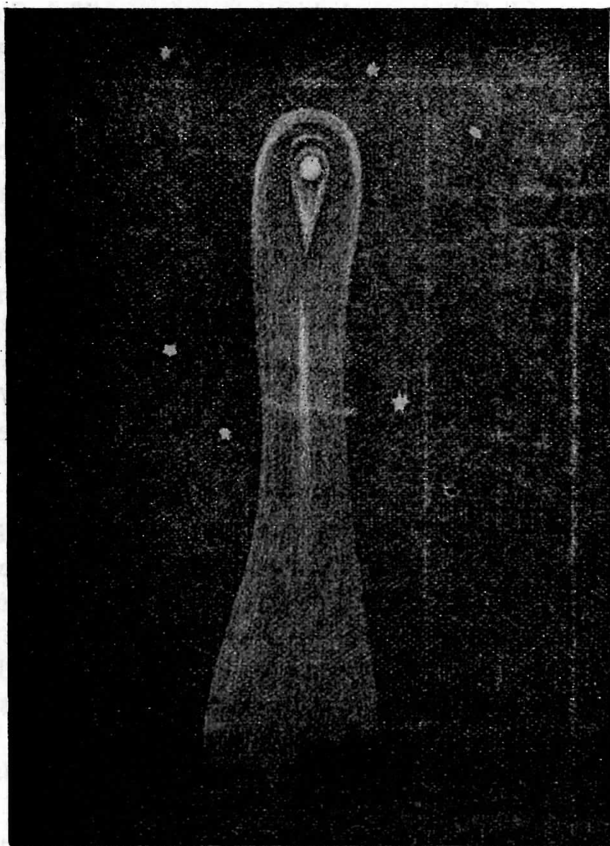
računanja, da odredi, koliko će Halleyev komet usporiti veliki planeti Jupiter i Saturn (za Urana i Neptuna tada još nisu znali; Urana je otkrio Herschel g. 1781., a Neptuna Leverrier, Adams i Galle g. 1846!). Šest se je mjeseci zatvorio u kuću s prijateljicom gospodjom Lepaute i u tom razmjerno kratkom vremenu svladaše zajedno goleme račune i objaviše svijetu: komet će se Halleyev u svemu zakasniti za 618 dana, i to 518 dana poradi Jupitera i još 100 dana poradi Saturna, pak bi se imao povratiti k Suncu oko polovine travnja 1759; ali je ujedno naglasio, da su morali račune nešto skratiti, pak bi im proračanstvo moglo biti netočno za nekih 30 dana na jednu ili na drugu stranu! I doista: dne 13. ožujka 1759. prošao je Halleyev komet kroz svoj perihel!

Lako se domišljamo, kolikom li je napetošću sav tadanji obrazovani svijet čekao godinu 1759 i kolikom li su nestrpljivošću izgledali povratak kometa. Već u jeseni godine 1758. tražio ga je Messier u Parizu na svoje durbine: uzaludan mu bio trud. Nakon dugog odsječka tmurnoga vremena našao ga je tek u siječnju g. 1759., ali malo se kasnije doznalo, da ga je seljak — astronom Palitzsch kod Dresdena već na Božić 1758. vidio. Dabome, da su ga obojica na durbin opazili: kad ga je Messier u siječnju otkrio, bio je tek zvjezdica 6. reda i bez repa! Sjaj mu je polako rasao, pak je tek početkom travnja postao vidjenija pojava na nebu: sjao je kao zvijezda 1.—3. reda (izvještaji nisu složni u tom), a rep mu se u Evropi jasno pokazivao nakon proлaza kroz perihel. Ali za dužinu repa izvještaji su vrlo različni, najduži je bio u travnju. Dne 21. travnja ga cijene na 8 stupanja, dne 28. na 25°, dne 1. svibnja na 34°, a dne 5. svibnja čak na 47°! (Sl. 11.) Odsada mu je sjaj padao naglo i rep se isto tako naglo umanjivao, te se je napokon 22. lipnja 1759. godine naš gost odmaknuo čovjekovu «oku iz okruga» — gotovo pô godine nakon prve pojave, da ga više ne vidi — tri četvrti stoljeća!

Otišao opet u pohode drugim svjetovima u obitelji našega Sunca, kojih se je broj medjutim uvećao za Urana, svijet spram Zemlje dosta velik. Četiri se računača na početku 19. stoljeća dadoše na posao, da ispitaju, kako će sada na putovanje njegovo utjecati 4 velika svijeta Zemlja, Jupiter, Saturn i Uranus, kad bude kraj njih prolazio: Damoiseau, Pontécoulant, Lehmann i Rosenberger. Prvi proreče, da će se dne 4. studena 1835.

opet povratiti k Suncu (u perihel), drugi dne 13.—15. studena, treći dne 26. studena, a četvrti dne 12. studenoga 1835. I zaista: komet nam je Halleyev g. 1835. opet došao u pohode i prošao kraj Sunca dne 12. studena 1835. samo nekoliko s a t i kasnije, nego što je bio izračunao P o n t é c o u l a n t!

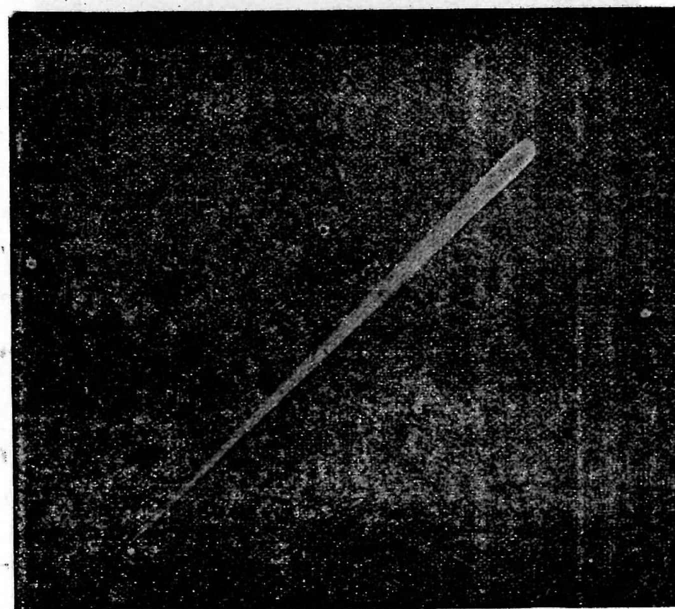
Već su ga u siječnju 1835. durbinima pomnjivo tražili, ali

Sl. 11. Halleyev komet godine 1759.

ga tek 5. kolovoza D u m o u c h e l u Rimu našao posve blizu proračunanomu mjestu: bio je u durbinu s l a b a š n a m a g l i c a. No sjaj mu naglo rasao i u drugoj ga polovini rujna već vidješe i prostim okom. Najveći mu je sjaj i najljepši rep bio od prilike

u polovini listopada. (Sl. 12.) Glava mu bila 15. listopada kao crvenkasta zvijezda 1. reda (kao Antares, Beteigeuze ili Aldebaran), a rep mu se razastro 20^0 daleko. Al gle čuda: dan iza toga rep se u m a n j i o na polovinu, a dne 26. listopada bio je jedva 7^0 dugačak! Već u studenomu 1835. nestalo ga za motritelje u Evropi, tek ga je H e r s e h e l na rtu dobre nade u Africi pomnjivo i dalje motrio, pak ovdje vidimo dvije slike, kako ga je on vidio

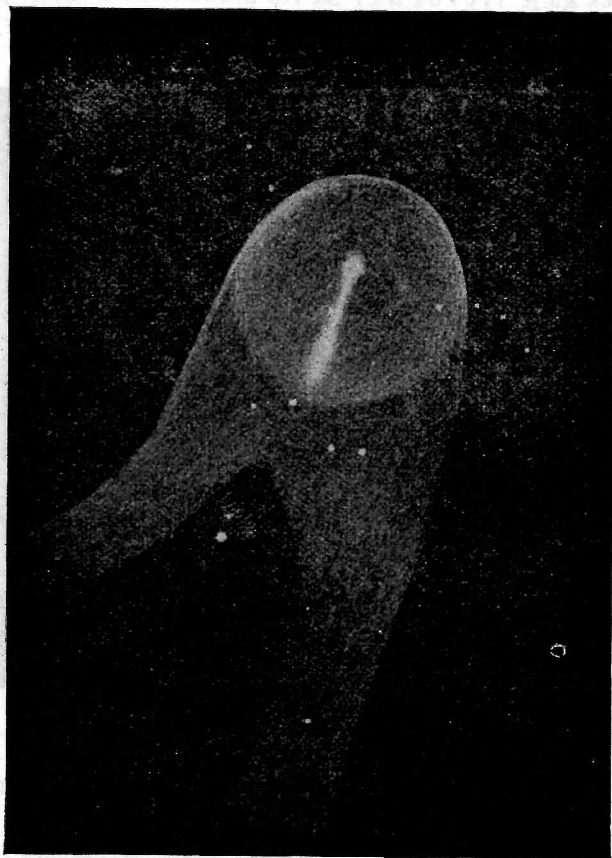

Sl. 12. Halleyev komet godine 1835.

u svom velikom durbinu od 20 stopa dne 28. siječnja 1836. (Sl. 13.) i dne 11. veljače 1836. (Sl. 14)

Osobitom su pomnjom g. 1835. pratili promjene u njegovu obliku. Činilo se naime po izvještajima od g. 1607. dalje, kao da sjaj te repatice od jednoga povratka u naš kraj do drugoga doduše polagano, ali neprekidno p a d a, pak su se bojali, ne će li se pomalo ta sjajna repatica posve razdrobiti. Ta se bojazan pokazala do sada neosnovana. No ipak opaziše B e s s e l i S c h w a b e na durbine u rujnu i listopadu 1835. veoma čudne promjene na glavi (jezgri) i na kosi (coma) kometa: iz jezgre izbijala prama Suncu

neka tvar u obliku lepeze od 90^0, ali se naskoro savila na izvanju stranu i prelazila u rep. Kao da su rakete izbijale iz jezgre k Suncu, a te su se rakete u periodama od $4^2/_3$ dana njihale tamo i amo. Čudne stvari!

Sl. 13. Slika Halleyeva kometa u Herschelovu durbinu od 20 stopa dne 28. siječnja 1836.

V.

U predjašnjim se retcima pred duševnim okom našim razvila slika jednoga od najsjajnijih triumfa čovjekova uma, koji se nadovezao na samotnoga putnika našega iz daleka svemira —

na Halleyev komet. Jamačno nema čitaoca, koji ne bi osjetio osobita užitka čitajući o tom triumfu.

No od posljednje pojave njegove prošlo je opet 75 godina i mi ga ponovno čekamo udvostručenim zanimanjem, da nas pohodi godine 1910. Pontécoulant, koji je za g. 1835. toli sretno od-

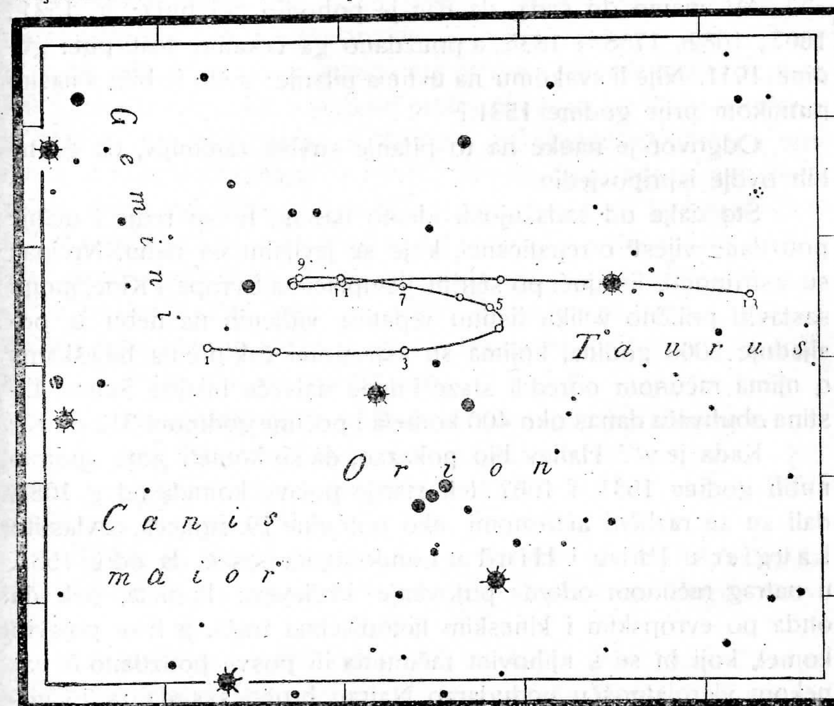
Sl. 14. Slika Halleyeva kometa u Herschelovu durbinu od 20 stopa dne 11. veljače 1836.

redio — točno na dan — čas njegova povratka u najveću blizinu k Suncu (u perihel), odredio je i za godinu 1910. dan 16. svibnja 1910. kao dan, kad će biti opet u perihelu. No tek prije godinu dana dadoše se dva engleska astronoma Crommelin i Cowell u Grenwichu na mučno i golemo računanje, da is-

pitaju, kako su od g. 1835. do 1910. na Halleyev komet utjecali svi veliki svjetovi u obitelji Sunca počevši od Venere pa sve do Neptuna usporujući ili ubrzujući njegovo putovanje. Tek su nedavno završili posao i došli do nešto različnoga rezultata spram Pontécoulanta: dan **8.** travnja **1910.** bio bi dan najveće njegove blizine Suncu («datum prolaženja kroz perihel»). U prosincu g. 1907. bio je na svom putovanju k nama po tim računima već unutar staze Saturnove, dakle od nas daleko nekih 8 nebeskih metara (jer je Zemlja u to doba na njegovoj strani bila), ali još uvijek bliže Saturnu nego Jupiteru (usporedi sl. 8.). No u toj velikoj daljini još nikada nije ni najjači durbin vidio repatice. Nije dakle bilo nade ni za najveće durbine, da bi ga opazili pod konac g. 1907. No bilo je nade, da bi ga mogla uhvatiti fotografična ploča, instrumenat, koji danas daleko pretječe sve durbine u osjetljivosti za slabašne svjetlosti. Po Holetschcku bio je u to doba jednak zvjezdici 19. reda. Nisu ga našli. Do prosinca godine 1908. već se je bio Halleyev komet po računu posve primaknuo stazi Jupiterovoj, pak je bio zvjezdica 17. reda. Općeno se je nadao astronomijski svijet, da će ga u prosincu 1908. ili u prvim mjesecima 1909. naći fotografična ploča. I ta se je nada izjalovila: do danas (konac srpnja 1909.) još ne nadjoše ni fotografična ploča ni orijaški durbini Halleyeva kometa, no svaki dan može doći vijest, da su ga našli, jer mu je sjaj u rujnu 1909. već 15. reda, a u listopadu 14. reda, pak ga onda mogu vidjeti već i na najveće durbine. Po računima Crommelina i Cowella imamo već sada i prilično jasnu sliku o tečaju njegove pojave u g. **1910.** Mogao bi opet biti sjajna pojava na nebu. Do dana najveće blizine Suncu stajat će komet sveudilj blizu Suncu, pak će se tek pod konac travnja ili početkom svibnja 1910. prostim okom jasno vidjeti, i to najprije na istočnom nebu kratko vrijeme prije ishoda Sunca; nakon kratkoga sastanka sa Suncem pojavit će se na večernjem nebu iza zapada Sunca odmah u sumračju, pak ćemo ga jamačno čitav svibanj gledati prostim okom u sjaju, koji će se brzo umanjivati, jer će se velikom brzinom udaljivati od Zemlje. Zanimljivo je i to, da na dan 8. svibnja 1910. pada totalna pomrčina Sunca, a Halleyev će komet toga dana stajati posve blizu Suncu, pak će se za posvemašnje pomrčine Sunca na nebu pored krasne korone Sunca

vidjeti i svjetao komet! Šteta, da ta totalna pomrčina Sunca ne pada u naše krajeve, nego u polarne krajeve južno od Australije!

Znamo i zviježdja, kroz koja čitavo to vrijeme Halleyev komet putuje, pak u priloženoj karti vidimo njegova mjesta na zvjezdanom nebu od listopada 1908. do prosinca 1909. (Sl. 15.)

Sl. 15. Prividni put Halleyeva kometa po nebeskom svodu od 2. listopada 1908. do 7. prosinca 1909.*

1.) 1908. listopad 2.	8.) 1909. kolovoz 3.
2.) „ studeni 25	9.) „ rujan 3.
3.) 1909. siječanj 15.	10.) „ rujan 30.
4.) „ ožujak 3.	11.) „ listopad 26.
5.) „ travanj 15.	12.) „ studeni 17.
6.) „ svibanj 25.	13.) „ prosinac 7.
7.) „ lipanj 31.	

Hoće li nam dobri putnik naš sve te tvrdnje i proročanstva doista potvrditi ili nam sprema kakvo iznenadjenje?

Čekamo, da vidimo, dok ga otkriju, a do godine će možda biti na ovom mjestu prilike, da izvijestimo, što se dogodilo.

* Gemini = Blizanci; Taurus = Bik; Canis maior = Veliki Pas.

VI.

Ovim pogledom u najskoriju budućnost našega prezanimljivoga putnika svemirskoga mogli bismo završiti pripovjest o njem. No povjest našega putnika još nije potpuna!

Mi znamo do sada, da nas je pohodio pet puta: g. 1531., 1607., 1682., 1758. i 1835., a pouzdano ga čekamo šesti put: godine 1911. Nije li svakomu na ustima pitanje: a što je bilo s našim putnikom prije godine 1531.?

Odgovor je nauke na to pitanje suviše zanimljiv, da ga ne bih ovdje ispripovjedio.

Što dalje od sadašnjosti idemo natrag, to su redje i manje pouzdane vijesti o repaticama, koje se javljahu na nebu. No ipak su astronomi, listajući po starim ljetopiscima Evrope i Kine, mogli sastaviti prilično veliku listinu repatica vidjenih na nebu u posljednje 2000 godina, kojima su astronomi čak prema bilješkama o njima računom odredili staze i dane najveće blizine Suncu. Listina obuhvaća danas oko 400 kometa i počinje godinom 312 pr. Kr.

Kada je već Halley bio pokazao, da su kometi gore spomenutih godina 1531. i 1607. tek starije pojave kometa od g. 1682. dali su se različni astronomi oko polovine 19. stoljeća, navlastito Laugier u Parizu i Hind u Londonu, na posao, da od g. 1531. u natrag računom odrede putovanje Halleyeva kometa, pak da onda po evropskim i kineskim ljetopiscima traže, je li se pojavio komet, koji bi se s njihovim računima ili posve pouzdano ili bar nekom vjerojatnošću podudarao. Natrag brojiti svagda za 75 godina ne bi bilo ni malo ispravno, jer smo već vidjeli, da putovanje Halleyeva kometa znatno mogu usporiti ili ubrziti privlačne sile velikih svjetova naše Sunčeve obitelji. Tako mu se na pr. sada nadamo već nakon 74 godine i 5 mjeseci, dok se je drugda povratio tek nakon 77 godina, a danas znamo, da se je gdjekada tek nakon 79 godina k nama povratio. Posljednjih su dviju godina jur spomenuti astronomi Crommelin i Cowell takodjer izvodili slične račune. Tim zajedničkim nastojanjem astronoma izišao je ovaj prezanimljivi rezultat:

Mi znademo danas posve pouzdano, da nas je Halleyev komet pohodio već **12** puta izmedju godina **989.** i **1910.** Taj je niz od 12 zasebičnih pojava Halleyeva kometa posve zajamčen, no ima još tri starije isto tako zajamčene pojave: od godina 837., 760. i 451. No pored ovih posve zajamčenih ima još cio niz pojava repatica, koje po svoj prilici pripadaju Halleyevu kometu. Sve su te pojave složene u tablici na str. 398.

Za razumijevanje te tablice dodajemo ovo: U prvom je stupcu broj pojave Halleyeva kometa počevši od Kristova poroda; ako nije posve sigurno, da je to bio Halleyev komet, broj je u zagradi; u drugom je stupcu čas njegove najveće blizine Suncu, kako izlazi iz opažanja (opaženo prolaženje kroz perihel); u trećem je stupcu ime istraživača; u četvrtom su stupcu zabilježena vremena izračunane najveće blizine Suncu, kako izlaze, ako se u račun uzmu privlačne sile velikih planeta u našoj Sunčevoj obitelji, a u posljednjoj je autoritet za taj račun. Za pojave prije godine 760. nema posljednjih dvaju podataka, jer se još nitko nije odvažio na taj mučni račun, a teško bi se i isplatio trud, jer iz doba seobe narodâ jedva bi se dao sastaviti tolik broj opažanja, koliko ih treba, da se zajamči staza.

Iz ove prezanimljive tablice razbiramo, da je Halleyev komet jamačno već 26 puta bio u nas na pohodima! Prvi put — što znamo — godine 11. pr. Kr. On je naš gost već pune **2000** godina!

Kakov je bio u tim davnim posjetima svojim i kakvim ga očima ljudi tada gledahu, vrijedno je da tražimo po starim ljetopiscima!

Glasovita je repatica od g. 11. pr. Kr. — Po Dionu Cassiju vidjeli su ju pod konzulatom M. Messale Barbata i P. Sulpicija Quirina, pred smrt Agrippe, pak se činilo, da lebdi baš iznad Rima. Kinezi nadjoše taj komet 26. kolovoza u zviježdju Blizanaca, a iz njega je išao iznad Kastora i Polluksa u zviježdje Lava pak Djevice; prošao je kraj Arktura i Spike, presjekao Zmiju i Ophiucha, pak ga nakon 56 dana nestalo u Skorpionu. Tako su Kinezi već prije 2000 godina umjeli motriti i opisivati nebeske pojave! U zapadnih ljetopisaca uzalud tražiš ovakovo poznavanje neba, ali zato je za njih komet od g. 11. pr. Kr. bio vjesnik smrti Agrippine!

Sedamdeset i sedam godina kasnije, naime g. 66. po Kr. opet nam ljetopisi pričaju o velikoj repatici. Točnije nam vijesti o njoj nose samo kineski ljetopisi. Po njima otkriše taj komet u siječnju godine 66. po Kr. na istočnom nebu. Pod konac veljače stajao je u zviježdju Jarca, a još kasnije u južnom dijelu Skor-

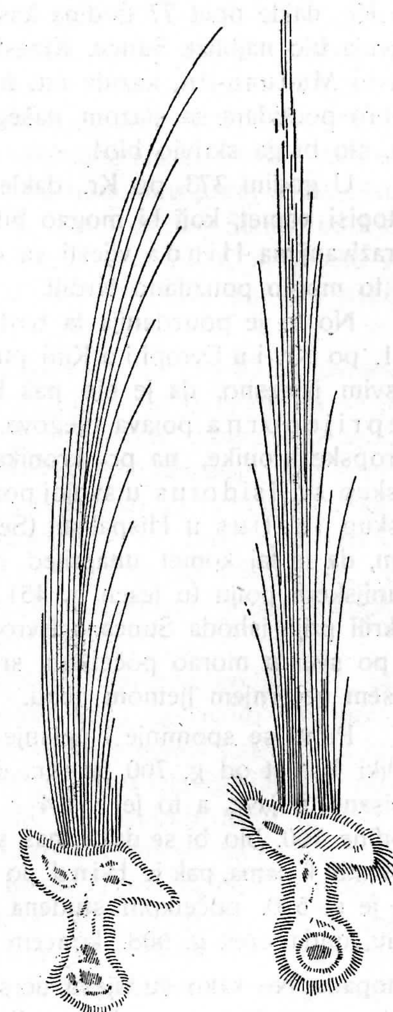
Prijegled svih sigurnih i vjerojatnih perihela Halleyeva kometa

Broj	Opaženi dan perihela	Istraživač	Izračunani dan perihela	Računač
(1)	11 pr. Kr. listopad g. po jul. kal.	Hind	—	—
(2)	66 po Kr. siječanj 26 „ „ „	„	—	—
(3)	141 ožujak 29. „ „ „	„	—	—
(4)	218 travanj 6 „ „ „	„	—	—
(5)	295 travanj „ „ „	„	—	—
(6)	373 početak studena (?) „ „ „	„	—	—
7	451 srpanj 3 „ „ „	Laugier	—	—
(8)	530 početak studena ? „ „ „	Hind	—	—
(9)	608 konac listopada ? „ „ „	„	—	—
(10)	684 listopad ? „ „ „	„	—	—
11	760 lipanj 11 „ „ „	Laugier	lipanj 15	Crommelin i Cowell
12	837 ožujak 1 „ „ „	Pingré	veljača 25	„ „
(13)	912 početak travnja „ „ „	Hind	srpanj 19	„ „
14	989 rujan 12 „ „ „	Burekhard	listopad 9	„ „
15	1066 travanj 1 „ „ „	Hind	ožujak 27	„ „
16	1145 travanj 19 „ „ „	„	travanj 6	„ „
17	1222 kolovoz 22 „ „ „	Crommelin i Cowell	rujan 10	„ „
18	1301 listopad „ „ „	Hind	listopad 26	„ „
19	1378 studeni 9 „ „ „	Laugier	—	—
20	1456 lipanj 8 „ „ „	Pingré i Celoria	—	—
21	1531 kolovoz 26 „ „ „	Halley	—	—
22	1607 listopad 27 po greg. kal.	„	listopad 27	Lehmann
23	1682 rujan 14 „ „ „	„	rujan 15	„
24	1759 ožujak 13 „ „ „	Različni istraživači	ožujak 13	Rosenberger
25	1835 studeni 16 „ „ „	„ „	studeni 15	Pontécoulant
26	1910 ? „ „ „		travanj	Crommelin i Cowell

piona; opisivao je dakle stazu, koja vrlo pristaje stazi Halleyeva kometa, kada on u siječnju dodje u najveću blizinu Sunca (u svoj perihel). Po zapadnim bi netočnim ljetopisa to mogao biti onaj komet, za koji pričaju, da se je na nebu pokazao u obliku mača (Sl. 16.) prije razorenja Jerusolima (u godini 70 po Kr. za rimskoga cara Tita). I tako je naš komet ovaj put opet bio vjesnik velikomu dogadjaju na našoj Zemlji — dabome ni kriv ni dužan!

Opet 77 godina kasnije (t. j. godine 141 po Kr.), pojavilo se po ljetopisima nekoliko repatica, a medju njima ponajsjajnija lijepo se prema kineskim opisima podudara u svojoj stazi po nebu s našim kometom, kada on pod konac ožujka prolazi svojim perihelom. Otkriše ga u Kini 21. ožujka g. 141., pa ga s početka gledahu na jutarnjem nebu prije ishoda Sunca u Vodenjaku, a kasnije neko vrijeme na večernjem nebu u Biku. Ne javljaju nesreću, kojoj bi bio krivac ili vjesnik!

I prodje opet 77 godina, a kineski ljetopisi ponovno javljaju na nebu komet, koji su i u Evropi vidjeli baš pred smrt cara Opilija Macrina (u lipnju g. 218 po Kr.). Dion

Sl. 16. Starija prikazivanja kometâ. (Zahn: Specula Physico-Mathematico-Historica.)

Cassius ga pače opisuje kao »s t r a š n u z v i j e z d u«, a Kinezi vele, da je bio »v a n r e d n o s j a j a n« i neobično »z a š i l j e n«. Vidjahu ga nekih 20 dana u Kočijašu, u Blizancima i u Lavu, pak se po

tom dobro slaže sa stazom našega kometa, kada ovaj početkom travnja ide kroz svoj perihel.

Gotovo posve jednaka bila je pojava kometa u godini 295. po Kr., dakle opet 77 godina kasnije, jer je i taj komet početkom travnja bio najbliže Suncu. Kineska kronika repaticâ, što ju je sastavio Ma-tuan-lin, kazuje mu točno stazu po nebu, pak se i ta dobro podudara sa stazom našega kometa. Ovaj put ne znamo zla, što bi ga skrivio bio!

U godini 373. po Kr., dakle opet nakon 78 godina, bilježe ljetopisi komet, koji bi mogao biti naš putnik iz svemira, no po istraživanjima Hinda vijesti su o njem suviše manjkave, da bi se to moglo pouzdano tvrditi.

No to je pouzdanija ta tvrdnja za komet, koji se je godine 451. po Kr. i u Evropi i u Kini puno motrio. Za nj možemo reći sasvim izvjesno, da je bio naš Halleyev komet, pak je to prva neprijeporna pojava njegova. Puno su o njem pisale tadašnje evropske kronike, na pr. kronika o Atili metropolita Olacha, biskup sv. Isidorus u svojoj povjesti Gota, Vandala i Sueva, pa biskup Idatius u Hispalisu (Sevilla). Svi su dakako složni u tom, da je taj komet unaprijed navijestio poraz Atile na Katalaunijskom polju (u jesen g. 451.)! U Kini su ga već u svibnju otkrili prije ishoda Sunca, u Evropi ga vidješe tek 10. lipnja, pak je po svemu morao početkom srpnja biti veoma sjajna pojava na našem večernjem ljetnom nebu.

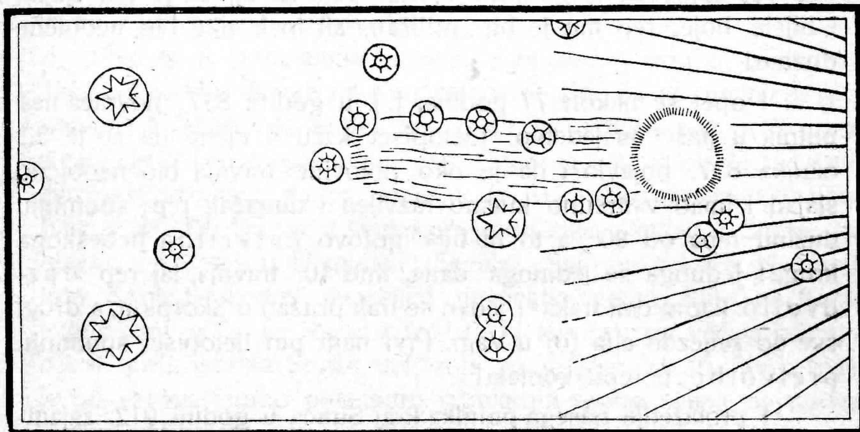
Puno se spominje i opisuje u zapadnjačkim ljetopisima tek veliki komet od g. 760 po Kr., dakle 309 godina poslije netom opisane pojave, a to je baš 4 × 77 godina! Izmedju g. 451. i godine 760. bio bi se dakle naš svemirski putnik morao tri puta navratiti k nama, pak je Hind po starim ljetopisima zaista i našao, da je g. 530. početkom studena bio jedan komet u svom perihelu, onda opet g. 608. koncem tistopada i napokon g. 684. u listopadu. No kako su vijesti, do sada nadjene, o njima odviše mršave, ne može.no pouzdano reći, da se podudaraju u svojim putovima sa stazom našega putnika, tek je to vrlo vjerojatno.

Tako je do nedavna bilo i s kometom od g. 760. Već je za njega Francuz Laugier prije pô vijeka po starim bilješkama, što ih je on našao bio, velikom vjerojatnošću ustvrdio, da je to bio naš Halleyev komet, no tek su prije dvije godine jur spomenuti astronomi Crommelin i Cowell svojim istraživanjima o utjecaju svih velikih planeta u obitelji našega Sunca na putovanje Halleyeva kometa u onim godinama nedvoumno utvrdili, da je veliki i sjajni komet od godine 760. po Kr. zaista bio pravi pravcati naš putnik: izračunano se naime prolaženje kraj Sunca podudara s opaženim (kako se vidi u našoj tablici) na 4 dana točno. Pojavio se taj komet u dvadesetoj godini (pripovijedaju ljetopisci) vladanja Konstantina V. Bio je vanredno sjajan, a imao oblik grede. Deset ga dana gledahu na istočnom nebu u jutro, a dvadeset na zapadnom nebu u večer. Kriv je bio pomrčini Sunca, koja je bila dne 15. kolovoza te godine! Kinezi vele za nj, da je bio sjajan i bijele boje, rep mu je bio priličan, ali ipak nije bio neobične dužine!

I opet se nakon 77 godina, t. j. u godini 837., povraća naš putnik u naše susjedstvo. Ljetopisci kažu o njem, da se je 22. ožujka 837. pojavio i da je oko polovine travnja bio neobično sjajan i imao vanredno krasno razvijen i dugačak rep; spominju dužinu repa od 80^{0}, a to bi bila gotovo četvrtina nebeskoga kruga! Jednoga se jedinoga dana, dne 10. travnja, taj rep »razdvojio kao u dva traka«; jedan se trak pružao u Skorpion, a drugi sve do zvijezde alfa (α) u Vagi. Prvi nam put ljetopisci spominju pretvorbe u repu kometa!

I prolaženje našega putnika kraj Sunca u godini 912. zajamčeno je, kao i prolaženje u godini 989., navlastito opažanjima u Kini. Vidješe ga u istočnoj Aziji oko sredine kolovoza u Blizancima, a mjesec ga dana kasnije nestalo u Djevici. Ovaj je put bio blijede modre boje, a rep mu nije bio osobito dugačak. Bog zna, što mu se to na putu dogodilo? No čini se, da se je brzo oporavio. Kad se je naime nakon novih 77 godina, godine 1066., opet povratio k Suncu i u komšiluk Zemlje, bio je tako sjajna pojava na nebu kao možda nikada prije. Nije čudo, da su ga na sve strane ljudi u čudu motrili i opisivali. Prvi ga i ovaj put opaziše Kinezi dne 2. travnja 1066. na jutarnjem nebu kod Pegaza i već tada se isticao osobitim repom. Dne 24. travnja opet se javio (prošavši medjutim kraj Sunca za nas motritelje sa Zemlje) na večernjem nebu u zviježdju Blizanaca, kao neobično sjajna pojava. (Sl. 17.) Isporedjuju ga u sjaju sa zvijezdom danicom (Venerom), pače i s punim Mjesecom, pak mu se sav svijet o uskrsu

divio. Bio je bijel, imao kosu (»kômu« = coma) u promjeru od 3^0, a rep dugačak 10^0. I opet zabilježiše, da mu se rep dne 25. travnja na kraju razdvojio, kao ono 10. travnja 837! Do konca je travnja rep još sveudilj rasao, premda mu je jezgra naglo blijedjela, budući da se je brzo udaljivao od Zemlje. No početkom svibnja još gledahu čitavu noć, pa se tek pod konac mjeseca izgubio u Vodenoj Zmiji ispod Regula. Nije čudo, da je ova neobično sjajna pojava našega putnika u g. 1066. bila i vjesnik i uzrok najrazličnijim dogadjajima na našoj Zemlji, koja je u mišljenju tadašnjih ljudi još uvijek bila »središte svijeta«, poradi ko-

Sl. 17. Pojava Halleyeva kometa u kod. 1066., kada je izišao iz područja sunčanih zraka.

jega su stvorena nebesa i sve drugo! Car Henrik IV. obolio je na smrt one godine, pak je »strašni komet« od g. 1066. po Thürinškoj kronici Rivanderovoj od g. 1581. bio vjesnik te bolesti. Vilim Normandijski potukao je te godine (u listopadu) Haralda, kralja Anglosasa, kod Hastingsa, pak je sjajni rep Halleyeva kometa, koji je u travnju te godine sjao na nebu, bio slika engleske kraljevske krune, koja se već unaprijed pokazala vojvodi Normanâ Postoji pače i umjetnički sag, sada već 900 godina star (u gradskom muzeju u Bayeux-u), na kojem se dvije scene tiču Halleyeva kometa. Vele, da ga je tkala Matilda, žena Vilimova, nakon osvojenja Engleske.

I povratak našega putnika u g. 1145. bio je sjajna nebeska

pojava. Početkom je lipnja bio najsjajniji; boje je bio blijedo-plave, a rep mu je bio dugačak 10^0.

Godine se 1222. opet povratio k nama u jesen. I Evropa ga i Kina spominje. Bio je zvijezda »neobična sjaja« prvoga reda i crvene boje, a rep mu je sezao do povrh glave na nebeskom svodu (do »zenita«). Izgubio se očima tek nakon 2 mjeseca dne 8. listopada.

I pojava njegova od g. 1301. bila je vrlo sjajna, jer ga mnogo spominju i savremeni i kasniji ljetopisci na svim stranama, čak se i u Eddi veli, da su ga na Islandu vidjeli o «Miholju», kako mu rep visi »odozgo dolje«. Kinezi ga motrijahu u svemu 46 dana, pak vele, da je bio sjajan kao Procyon (alfa u Malom Psu), a rep da mu je bio s početka dugačak 5 stopa, a kasnije, kad je »meo Sjevernu Krunu«, i 10 stopa. Bizantijski je pisac Pachymeres o njem čak spjevao pjesmu, koju ovdje u prozi prevodim:

»Jesen je izjednačila dan i noć i Sunce na svom godišnjem putu došlo do zvijezdâ Djevice, kada se iz Thracije pojavi komet pružajući svoj lijepi rep k istočnomu nebu. Najprije se vidje na zapadu: odavde krene na sjever, prevaljivao svaki dan nejednake putove, pojavljivao se sve ranije i više u noći i približavao se svjetskomu polu. Opisivao je stazu, kakvu ne pokazuje ni jedna druga nekretnica i na koncu prispije tamo, gdje mu je malo prije sjao rep; sada mu se sjaj umanjivao, repa je nestalo i na koncu se ni on nije vidio.«

Mnogo riječi, ali malo sadržaja za astronoma!

O tom je kometu čak izišao i poseban spis nepoznata pisca: Indicium de stella comata 1301!

Nakon 77 godina, g. 1378., opet ljetopisci bilježe našega zanimljivoga putnika nebeskoga! No za čudo je ovaj put razmjerno veoma slaba pojava nebeska: u Evropi ga vidješe tek nekoliko dana, u Kini 45 dana, pak je o njemu i malo zabilježeno. To je sjajniji bio godine 1456., kada se je ponovno navratio k nama u posjete.

Tom godinom dolazimo već u doba, gdje su bilješke o vidjenim repaticama i u Evropi i češće i pouzdanije. Navlastito su izvještaji o ovoj pojavi Halleyeva kometa, kojoj se je čitav svijet tadašnji divio poradi neobična sjaja i ljepote, i obilni i pouzdani, premda je tek Celoria g. 1885. na osnovi tek tada otkrivenih

opažanja Toscanellijevih nedvoumno dokazao, da je taj sjajni komet doista bio naš putnik. Prolazio je kraj Sunca početkom lipnja, dakle baš u doba, kad ga je nama sa Zemlje najzgodnije motriti. Opaziše ga početkom lipnja i za par se je dana razvio u neobično sjajnu pojavu nebesku; sva se Evropa divila pojavi, ali i drhtala od straha! Opisuju ga savremenici, da je bio «velik», »strašan«, »neobične veličine«, a »repom je svojim pokrivao 2 zviježdja«. (Sl. 18.) Dne 6. lipnja bila mu je jezgra sjajna kao nekretnica, a rep, koji je i prije i poslije bio plavkast i bjelkast, toga je dana primio boju žutu poput zlata. Jezgra da mu je jako treptala, i kao da je bila sastavljena od samih zvjezdica. Za oblik se repa ne slažu izvještaji, pak je po tom opravdan zaključak, da se je rep dosta mijenjao; uz neobičnu dužinu i ne veliku širinu spominju i raširivanje repa prema kraju kao pera u raširenu repu paunovu. Nakon prolaska kroz perihel rep je veoma naglo rasao, ali se odmah iza toga isto tako naglo i umanjivao. Velik je bio strah u Evropi s ove pojave našega nedužnoga svemirskoga putnika. Tri je godine prije njegove pojave pao Carigrad osvojen Turcima — strahom i trepetom tadašnje Evrope! Muhamed je II. sve bliže dolazio Beogradu. Što je u to doba mogla značiti ta strašna repatica nego ponovni poraz kršćana! Najnovija istraživanja P. Gerarda S. J. pokazuju doduše, da u popularnim astronomskim spisima mnogo raširena vijest, kao da je papa Kaliksto III. izdao bulu, u kojoj je odredio molitve i zvonjavu protiv kometa, nije istinita, nego da je odredio molitve tek za borbe protiv Turaka, pak je i sam digao iz crkvenih sredstava protiv njih brodove, koji su posredno utjecali na sjajnu pobjedu Sibinjanina Janka nad Turcima pod Beogradom (21.—22. srpnja 1456.). Što će sada zloguki proroci? Ovaj se je put Halleyev komet prometnuo u vjesnika ponajsjajnije pobjede! Nisu oni u neprilici. Komet je po magjarskoj kronici Antonija Bonfinija kriv, da je u Italiji na svijet došlo tele s dvije glave, da je u Rimu pala krvava kiša i da se u Jakinu rodilo dijete sa 6 zubi i neobično velikim licem. Siroma Halleyev komet!

No ipak kao da je pobjeda Sibinjanina Janka i Ivana Kapistrana uzdrmala praznovjerje o kometima: od sada se sve manje prišivaju kometima ovaki utjecaji.

No u to dodjosmo i do pojave našega putnika iz godine

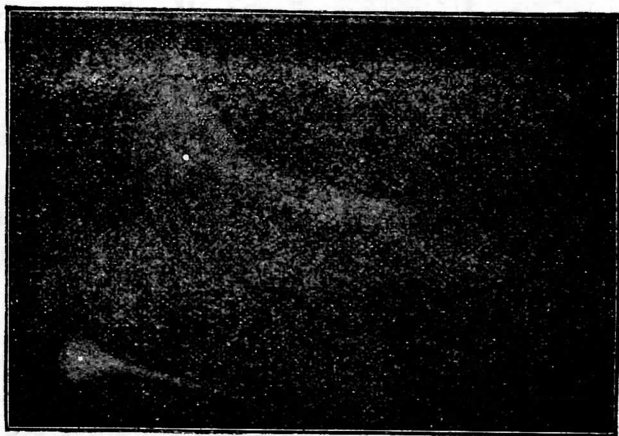
1531., koju je već Halley sam prepoznao kao takovu, pak smo o njoj već prije govorili (str. 387.). Svu dalju povjest njegovu već znamo.

Sl. 18. Halleyev komet u godini 1456. (Lucienicki, Theatrum Cometicum.)

U oči nam osobito udara jedan pojav na njem. Dvije tisuće nam godina već dolazi Halleyev komet u pohode. Od jednoga je pohoda do drugoga ostao gotovo jednak. Tek negda te negda kao da su ga na dugom putovanju u obitelji našega Sunca i izvan

nje snašle neke nezgode, pak se nešto slabašan k nama vraćao. Ali ne da ostane slabašan! Opet se je znao svaki put na ponovnom putovanju posve oporaviti i gotovo pomladiti, te nas je svojim novim sjajem upravo zadivio. To je u repaticâ nešto veoma neobična. One su kanda tvorbe, koje se na svojim putovanjma znatno mijenjaju, znadu se pače i sasvim raspasti i razriješiti u rojeve sitnih tjelešaca, koja nam se onda javljaju u odredjeno doba godine kao rojevi krijesnica. Sjajan upravo primjer za to imamo iz 19. stoljeća u Bielinu kometu. Otkrio ga je g. 1826. austrijski kapetan Biela. Komet se trebao vraćati po računu k Suncu već nakon svake $6^{3}/_{4}$ godine. No već godine 1846. pred očima se astronoma raspao u dva kometa nejednaka sjaja i veličine.

Sl. 19. Bielin komet dne 19. veljače 1846. po Struveu.

ličine. (Sl. 19.) Koncem rujna te godine otišao nam je iz vidika — da se nikad više ne povrati!

Mjesto njega pojavio se godine 1872. u noći od 27. na 28. studenoga — baš u doba, kad bi Bielin komet morao proći kraj Zemlje — iznenada sjajan roj krijesnica. Padale su kao sjajna zlatna i srebrna kiša. Astronom Secchi u Rimu nabrojio ih je sam 14060 u ovoj noći![1] (Sl. 20.) A kako ima i inače dosta primjera naglomu pretvaranju i raspadanju ovih svemirskih dotepenaca, naš je putnik neobičan izuzetak po stalnosti u svom biću, koja

[1] Isporedi o kometima i krijesnicama uopće moje djelo: Naše nebo. Zagreb, 1895. str. 373—402.

Sl. 20.

PAPA PIJO IX.

motri kišu krijesnicâ od studena 1872., nazvanu »Danaina kiša«.

„Hrvatsko Kolo“ 1909. (Kučera: Samotan putnik.)

evo zaprema, što znamo, dva tisućljeća. Hoće li se i on skoro početi raspadati? Idemo da vidimo, što će nam donijeti godina 1910.

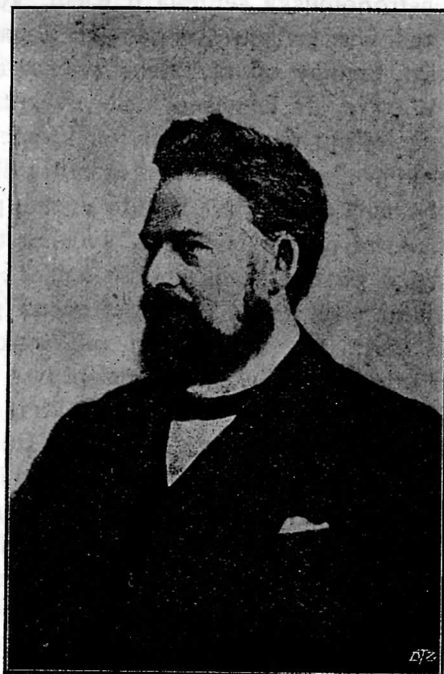
Zagreb, koncem srpnja 1909.

DODATAK K OVOMU ČLANKU.

S osobitim duševnim uživanjem mogu vrijednim Matičarima i Matičarkama javiti, da ne trebam čekati do godine, kako bi ih ubavijestio o sudbini Halleyeva kometa! Dne 12. rujna 1909. o podne dobila je astronomijska centrala u Kielu, kojoj astronomi čitavoga svijeta redovito javljaju sve osobite dogadjaje i otkrića u dalekom svemiru, brzojav od ravnatelja zvjezdarnice u Heidelbergu, Maksa Wolfa, da je našao Halleyev komet toga dana ujutro u 2 sata na mjestu neba, kojemu je rektascenzija = 94^0 33' (ili 6^h $18{\cdot}2^m$) a deklinacija = + 17^0 11'. (Na karti priloženoj momu djelu »Naše nebo« naći će Matičari lako to mjesto po ovim brojevima.) Naš se samotni putnik iz daleka svemira dakle povratio živ i zdrav sa svoga puta, a kraljica svih nauka — astronomija — slavi jedan triumf više, jer se je komet našao gotovo posve točno na onom mjestu, koje su mu astronomi bili računom unaprijed odredili. Prije 37 godina bio se je odmaknuo od nas na 5 milijarda kilometara i izišao daleko iz obitelji našega Sunca do svoga afela. Sada teče već 37. godina, što se sve većom brzinom vraća k našemu Suncu i 12. rujna 1909. bio je od nas još uvijek daleko 522 milijuna kilometara, a svjetlost je od njega trebala punih 29 minuta vremena, da dodje u naše oči. Bio je još predaleko i svjetlošću svojom preslab, da bi ga i najveći durbini mogli pokazati našemu oku, ali ga je pokazala fotografijska ploča u svezi s durbinom. Wolf je one noći svoj durbin sa zrcalom od 72 cm premjera (reflektor po Foucaultu) i malom žarišnom daljinom od 2·80 metara (gradjen od Zeissa u Jeni) izložio jedan čitav sat onoj partiji neba, gdje je po računu imao da bude naš putnik. I zaista se na ploči zabilježila slabašna okrugla svemirska maglica 17. veličine u premjeru od 8—10" a u sredini nešto gušća, gotovo posve izgubljena u hrpi sitnih zvjezdica oko sebe. Da nije maglica nego komet, odala je time, što se medju zvjezdicama pomalo pomicala. No kako je presitna i preslabašna, trebalo je iskustva i vještine, kakove je u Wolfa, da ju u tom društvu odmah prepozna. Sada ide komet prema našoj karti (sl.

15. na strani 395.) brzo po nebu u zviježdje Bika, pak će pod konac studenoga biti blizu Aldebarana.

U listopadu i studenomu moći će ga motriti tek najveći durbini, a kasnije i srednji, jer će pod konac godine biti kao zvjezdica 12. veličine. Prostim okom još dugo ne ćemo vidjeti našega putnika. Tek u veljači i ožujku 1910. vidjet ćemo ga svi na jutarnjem nebu prije ishoda Sunca, navlastito pod konac ožujka i početkom travnja. Oko polovine travnja pokazivat će se na za-

Sl. 21. Max Wolf
ravnatelj zvjezdarnice Königstuhl u Heidelbergu.

padnom nebu odmah iza zalaska Sunca i kako je baš onda prošao kroz svoj perihel, znao bi biti na večernjem nebu sjajna pojava kao u godinama 1066. i 1456.

Idemo da vidimo, kakov će nam se ovaj put pokazivati, a našim Matičarima preporučujemo, da ga i oni pomnjivo prate.

Na svom povratku k Suncu prošao je Halleyev komet u ovih 37 godina kraj svih velikih planeta u obitelji našega Sunca,

pak se moglo pitati, ne će li ga možda te velike privlačne sile odvrnuti od njegove staze, ne će li poput nekih svojih drugova posve stradati, razdrobivši se u roj krijesnica!

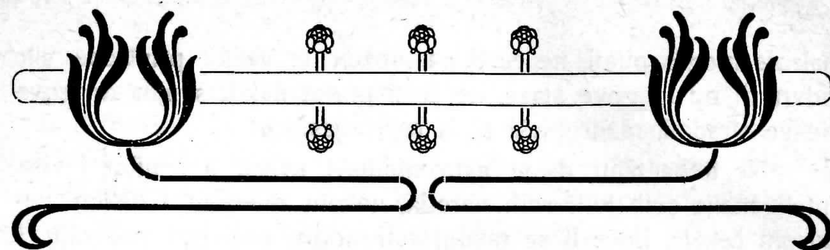
Ne treba tajiti, da je astronomijski svijet, a s njim i viša inteligencija svih kulturnih naroda, nekom zebnjom i nekim nemirom čekala, hoće li se računi astronoma ovaj put potvrditi. I potvrdiše se sjajno, a slavnomu ravnatelju Heidelberške zvjezdarnice, koji ga je prvi našao, poletješe žive čestitke svega svijeta, kojima se preko mene pridružila i mala zvjezdarnica našega prirodoslovnoga društva u Zagrebu. Donosimo poradi toga i sliku sretnoga prvoga obretnika Halleyeva kometa u godini 1909. (Sl. 21.)

Nije medjutim Heidelberg jedino mjesto, gdje ga je fotografijska ploča onih dana uhvatila. U kraljevskoj zvjezdarnici engleskoj u Grenwichu uhvatili su na ploči već 9. rujna dvije fotografije Halleyeva kometa, ali su tek na temelju brzojava Wolfova naknadno konstatirali, da je to Halleyev komet.

Na istom ga temelju fotografiraše dne 13. rujna na Khedivovoj zvjezdarnici Helwan. a 12. rujna na Lickovoj zvjezdarnici na Mount Hamiltonu u Kaliforniji. Na osnovi prvih ovih opažanja popravio je već Crommelin svoj gore ponovno spomenuti račun o stazi kometa (Astr. Nachrichten br. 4330. od 28. rujna 1909.), iz kojega sada izlazi, da će komet biti u svom perihelu ne 8. nego 20. **travnja** 1910.

Zagreb, koncem listopada 1909.

NA RASKRŠĆU.

Za istine skitajuć se vilom
Trudan pjesnik na raskršće dodje.
Ne zna kojim putem će da podje,
I slomljenim ustavi se krilom.
Tri se pred njim otvaraju puta:
Srednja cesta maglom ovinuta;
A na desnoj i na lievoj strani
Dvie prekrasne javiše se žene,
Nad ljepote ljudske uzvišene:
Čar mu jedne izbrat drugu brani.

Ona s lieve kano snieg je čista,
Što se zorom navrh gore blista.
Biser-suze maglę oči plave,
Kano molba k nebu uzdignute;
Žute kose niz rame prosute,
Ko raskidan vienac s liepe glave.
Put, ko biljur, prozračna i biela,
Pa kroz nebo vedroga joj čelo,
Mjesto mozga, regbi da joj sieva
Luč otajstva; oko glave lieva
Nujan opsiev neiskazne nade.
Čare lica jedva veo krade.
Jednostavno strogo odjevena,
Gipko tielo korutom pokriva;

Ko udova mlada, ucviljena,
Što je samo tielom jošte živa,
Ali duhom živi s ljubovnikom
Tamo negdje za plavim zrenikom.
Živi ugalj srce joj u grudi,
Ali zaman ljuven-želje budi.
Skrita dražest još te više mami;
Stroga kriepost još te više čara.
Ko što cvijet razboljen zatvara
Čašku, kad ga sprže zbilje plami;
Tako ona cvjetnu ljepost krije,
Miris sjete oko sebe lije.
Pruža kupu ljubavi i žića
Liljan rukom, punu rajskog pića.

S desne strane druga liepa žena,
Ponosita, uzorna i stroga,
Hladna poput kipa mramornoga,
Svim ljepotam duha urešena;
Ona svojih čara ne sakriva,
Neg ih rukom smionom otkriva,
Kô preziruć sve putene strasti
I stid hinjen pred ljepotom nagom,
Izum ljudski u potrazi lasti,
Što za skritim čezne jačom snagom.
Neka cvate slobodno ljepota!
Tko još lijer rad stida omota?
Kô priroda, kad proljeća dasi
Topli krenu, ter se snieg rastapa,
Svoje čare lagano rasklapa;
Najprije se jaglacima krasi,
Plašt od biela sniega razgaljiva,
I sve više ljepote otkriva;
Badema se bielim cvietom ospe,
Visibabom i ljubicom pospe,
Ogrne se plaštom nježna lista,
Dok raskošno po širokoj grudi
Mnogocvjetno proljeće probudi,
I na suncu u svim bojam blista,

Te zapjeva, dubravom, vjetrićem,
Gorskim vrelom, rosom i slavićem:
Pjesniku se tako žena s desna
Razotkriva, čarna kao Vesna;
I što više požudno je gleda,
To se ljepša i cvjetnija čini,
Nepomična, ko da u nutrini
Mjesto srca ima komad leda.
Pronicavo gleda vedrim okom
I prodire pjesniku kroz dušu,
Sviju tajna kanda prši tmušu
Po svem carstvu prirode dubokom.
Sjajnu baklju desnom rukom diže,
Čiji sievak do nebesa siže.

Zabliešten je pjesnik s njinog sieva.
Prozbori mu prva ona s lieva:

PRVA

»O umorna dušo, žedjom izgorena,
O putniče trudni, što se trnjem skitaš,
Basajuć po tmini za istinu pitaš,
Podji za mnom, ja sam želja ispunjena.
Moja rieč je slatka, a igo lagano,
Samim amorantom vječnim uvijano.
Otajstvena ruža iz mog srca cvjeta;
Cviet lotosa vjenča moje plave kose;
Dajem krila duši, što k blaženstvu nose,
Put sam k luci mira iz čalarna svieta.
Napij se iz moje kupe svježeg pića;
Ljubavi je puna i vječnoga žića.«

Ona s desna dignu baklju gori,
Pršeć tamu; ovako prozbori:

DRUGA

»Ja put sam vječne istine, svjetlosti.
Ko sliedi mene, ne će zabasati.
Na mojoj glavi vienac zviezda
Majak je k istine mirnoj luci.

Moj put trnovit vodi kroz hršume;
A moj je jaram težak i naporan.
Ja vodim sporo, ali stalno;
Umorne cjelovom svjetla kriepim.

Ustrpljiv ja sam marljiv i znojan rad,
Iz kog se radja hrabrost i smionost,
Uzdanje u se. Ko me sliedi,
Spoznaje s vremenom sviet i sebe;

Jer ja sam majka istine. Svoju ćer
Ne dajem lienim, koji se nadama
I maštom hrane. Znojem čela
Biti ćeš dostojan takve ljube.«

PRVA

»Nemoj da te liepe zavaraju rieči.
Ona je nadutost, ispraznost, taština.
Tvoje bolne duše ona ne izlieči,
Tvojeg uma gustih ne raspprši tmina.
Časovit užitak ona može dati,
Al trajna blaženstva samo ja sam mati.«

DRUGA

»Blaženstva nema nade u maglama,
Ma kakve zore rose ih resile.
Um krepak samo u mom svjetlu
Nalazi ponosno zadovoljstvo.«

PRVA

»Ona daje znanje, al mudrost ne daje;
A ja ću neznana čuvstva uspavana
Tvog bića probudit, s kojih zora sjaje
Novog, punog sunca, bez zapada dana:
S njima ćeš, bez muke, uronit u more
Blaženstva, gdje luči svemudrosti gore.«

DRUGA

»Ko srce u nje mašta je vatrena,
Jer nema uma. Ona je rodjena
Iz biede, muke, tuge, boli,
Slabosti, nesreće i klonuća.

Jer nema sile utjehe u sebi,
Nit može naći u sebi nagradu
Za svoje patnje, izvan sebe
Nagradu traži u taštoj nadi.

Al tebe može spasit samo um,
Uzdanje u se. Svjetlom ćeš razuma
Raspršit veo s lica vječne
Izide, za kom ti srce čezne.

U tajna, čudna ćutila ne vjeruj!
Iz čuvstva kako svjetlost će sinuti?
Dok imaš razum za vodiča,
Brodi neustrašno uviek napried.«

PRVA

»O krjesnice biedna, o crviću drobni,
Kako ćeš sa iskrom malenom na glavi
Mrak izgorit, što te odasvuda davi,
Triju neizmjerja skršit jaram kobni?
Oh, ljubavi ulja treba svieća duše,
Da joj razum gori, i da prši tmuše.«

DRUGA

»Znoj, sinko, samo ulje je razuma;
Jer ljubav grije, al ne da svjetlosti.
Zalijuć znojem svieću uma
Pomoći ičije ne ćeš trebat.

Iz rada će ti iskrice sinuti
Pod nadom uma, kano iz kremena,
Rasvietlit staze po svemiru,
Zakone prirode tajne otkrit.

Ja najvišim se otkrivam umovim
U znojnu radu: ko što cjelivaju
Najviša brda prve zrake.
Slavan i velik je, kog cjelunem.«

PRVA

»Prve zrake sunca svjetle, al ne griju;
A podnevne griju i skrovnu dolinu.

Neplodni su gordi vrsi, mrazom stinu,
Dok doline čedne sočnim plodom zriju.
Čeznuće i želja ja sam, nade svieća,
Žarka ljubav, vjera i vrhovna sreća.«

DRUGA

Al sreće nema, osim u potpunom
Spoznanju samog sebe i nesebe.
Udesa carstvo med njim puca,
Koje ih vječitom borbom veže.

Dok ne upoznaš sebe i nesebe,
I moć iz sebe istjeraš udesa,
Slobodu nikad ne ćeš postić,
Pravo blaženstvo i pokoj duha.

A to blaženstvo ne može nigdje bit,
U ničem; niti mašte u sanjama,
U nadi, vjeri, nit u njenom
Mističnom biću, ni njegvu carstvu.

Već samo u sebi. Muči se, u sebi
Slobodu nadji, mudrost ćeš postići
Vrhovnu, sreću i blaženstvo;
Ćutit ćeš u sebi dah božanstva.

PRVA

»Oholost u tebi ona samo piri.
Zar ne ćutiš, da si malen, da te muči
Nesvladno čeznuće, što ti srce širi
Za nečim, što razum nikad ne dokuči,
Što je izvan tebe, izvan praška tvoga,
Neizmjerno, izvan vjetra prolaznoga?
Ljubavi i želje predmet bit ne more
U samome sebi, nego izvan sebe:
Za to ti čeznućem vječnim srce zebe,
Da umakneš smrti u ljubavi more.
Želiš li se spasit, moj Ikare biedni,
Moja uzmi krila, prama zviezdam gledni.«

DRUGA

»Sloboda sama sebi je dostatna,
Neizmjerna je, vječna i besmrtna;
U sebi raste, ljubeć sebe
Biće vrhovno u sebi ljubi.«

PJESNIK

»Koja šteta, što ti nemaš srca njena,
Il tvog uma ona krila uzvišena!«

Kada pjesnik te doreče rieči,
Tad iz srednjeg maglovitog puta
Zloban hihot nenadno zaječi,
I rukama neko zapleskuta.
Iz magle se treća žena javi,
Kano vražić s roščićim na glavi.
Vrlo liepa, ali lica blieda,
A lukavo žmirka očićima,
Podrugljivo one žene gleda,
I smieši se zlobno prama njima;
Al i sebe grize jedovita.
»Ko si?« tada pjesnik je zapita.

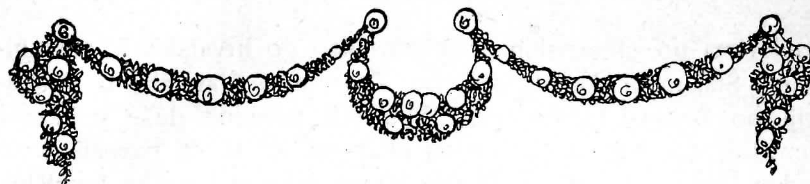
TREĆA

»Ja sam ostan tvojeg uma troma,
Pratilica tvoja, ko i nada,
Sve do vječnog tvojeg uskog doma
S njom se boreć od ljuta inada.
Ja ti gasim plamen vruće mašte,
I osnove tvoje krotim tašte.«

PJESNIK

»Da ste zdravo! Sve tri ste mi drage.
Vi potrebne dajete mi snage.«

DR. A. TRESIĆ PAVIČIĆ

MARTIN KRPAN I KANJOŠ MACEDONOVIĆ.

NAPISAO KERUBIN ŠEGVIĆ.

Preklani je Matica Hrvatska izdala prvi svezak slovenskih novela i pripovijesti, kako ih je uredio prof. Fran Ilešič. Nema Hrvata, koji mari za bućnost svoga naroda, a nije s pravom nasladom čitao te slovenske »povesti«. Ja sam ih čitao s pravim duševnim užitkom, jer sam u njima još jednom vidio sjajan dokaz zajedničke budućnosti Hrvata i Slovenaca. A zajednička nam je budućnost za to, jer smo jedan narod. Da smo u istinu jedan narod, dokazuju i ove slovenske novele.

Jedinstvo naroda dokazuje nada sve jedinstvo jezika. Tko uzme u ruke ma koju slovensku knjigu, a pogotovo ove novele, vidi odmah, da je slovenski i hrvatski jezik jedan te isti. Toga danas ne poriče nitko, osim valjda koji filolog, dvorski učenjak ili njegov učenik. Šteta, što ne pišemo i jednim književnim jezikom. Uvjeren sam, da ćemo za kojih pedeset godina doći i do toga stepena napretka u spoznavanju narodnog jedinstva.

Više nego u jeziku očituje se narodno zajedinstvo u duševnim proizvodima, u djelima umjetnosti i književnosti. Ako s toga gledišta proučimo bilo kakovu granu slovenske književnosti ili umjetnosti, opazit ćemo odmah, da su Slovenci s nama jedan te isti narod. To nam opet dokazuje svaka stranica »slovenskih novela i povesti«.

Sve, što je u tim novelama i pripovijestima narodno, što je karakteristično, to je i hrvatsko. Čitajući te pripovijesti osjećaš ono isto, što osjećaš čitajuć ma koje druge hrvatske novele iz istovremene književnosti. Duša je narodna jedna te ista u svim našim

krajevima po slovenskim zemljama kao po hrvatskim; u Kranjskoj, Štajerskoj, kao u Istri, po Zagorju, u Slavoniji, u Dalmaciji, po Bosni i Hercegovini. Proizvodi narodne duše prikazani umjetničkom rukom gotovo su identični. Za to ću navesti samo jedan primjer. Levstikov Martin Krpan slika je i prilika Ljubišina Kanjoša Macedonovića.

*

Martin Krpan, seljak iz sela Vrha kod Svete Trojice, jak je čovjek. On se bavi kriomčarenjem engleske soli. Jednom je usred ciče zime uskom stazicom tjerao svoju kobilu natovarenu sa nekoliko stotina oka soli, kad se iza njegaraču drndanje carske kočije. Car Ivan se je vozio prama Trstu. Krpan nije poznavao cara, ali kao seljak htio se je ukloniti kolima, te od straha, da mu ne zgnječe kobilu, uhvati jednom rukom za prednje, a drugom za stražnje noge svoje kljuse i sa cijelim tovarom ga prenese na stranu. Kad car vidi toliku snagu, zaustavi kola i zapita Martina, tko je i što imade u vrećama. Martin kaza, tko je, ali ne kaza, što imade u vreći, nego slaže, da imade kremena i nekoliko brusova!

Minulo malo više od godine dana, kad se pojavi u Beču neka ljudeskara, Brdavs nazvana, koja izazivaše na megdan cara i njegove vitezove. Tkogod se usudio izaći na megdan gorostasu, svak je ostavio život pred njim. Bruka i sramota pade na cara i na njegov stolni grad. Tada pade na pamet carevu kočijašu, što doživi lani na putovanju sa Martinom, te podsjeti cara na to i reče mu: Ako Krpan ne svlada Brdavsa, ne će nitko.

I car pošlje po Krpana. I Krpan dodje u Beč na carevim kolima, a sav Beč u plaču i crnini, jer toga dana pogibe carev sin, koji se je odvažio izaći Brdavsu na megdan. Kad car ugleda Krpana, oživi u njemu nada, da će se riješiti sramote, koju mu nanese Brdavs. Krpan tješi cara, da će već on glavu skinuti s ramena Brdavsu. »I ako sam siromah, ja ću ga već prignjaviti, da mu ne će nikad više ni na pamet doći hudobna želja, da se po Beču bani.«

Nahrane Krpana u carevu dvoru, pa ga vode u oružarnu, da bira oružje. Oružje je kao gnjilo: nema sablje, koju ne smrvi. Ide sam u kovačnicu, te skuje sam mač poput mesarskoga noža. Onda trkne u bašču i posiječe lipu, pod kojom se je gospodja carica hladila. Od debla napravi nekakovu kijaču.

Zatim je trebalo naći konja za mejdana. Odvedu ga u carske staje. On kuša svakoga konja, može li ga vući za rep i iz staje izvući. I svakoga izvuče. Nije druge, u carevim stajama nema za Krpana konja, za to on zahtijeva, da netko pohiti do Vrha kod svete Trojice, da mu dopelja njegovu kobilicu. Car se začudi tomu zahtjevu, jer je vidio njegovu kobilicu, slabu, košćunjastu, da je ne bi iz kupusa otjerao. Krpan ju je sa cijelim tovarom prenio kao vreću slame na stranu! Misli car, da se Krpan ruga, te mu se prijeti kaznom. Krpan se smije carevim prijetnjama. Zahtijeva, da netko podje po njegovu kobilu, ili će sam po nju otići. Car pošlje svoga slugu na Vrh po Krpanovu kobilu. Kad ju dovedoše, ponudi svim bečkim junacima, da pokušaju njegovu kobilu vući za rep, kako je on vukao carske konje. No nije se našao takav junak.

Uzjaha Krpan svoju kobilu, kao Kraljević Marko svoga Šarca, i uputi se na megdan. Kako je bio velik, noge su mu se gotovo vukle po zemlji, na glavi je imao star šešir, a odjeven je bio u debelu domaću vunu.

Kad ga Brdavs pogleda, naruga mu se: »To je taj Krpan, kojega su iz daleka na mene pozvali, čak iz Vrha kod Svete Trojice?! Bolje bi mu bilo, da je ostao kod kuće pri peći, da ne ucvili svoju majku, da ga ne plaču žena i djeca. »Idi mi ispred očiju, da te ne vidim, ali brzo, dok sam dobre volje. Ako me bijes uhvati, ležat ćeš mrtav kao i carev sin i stotina drugih.«

Na to će Krpan: »Ako nisi s bogom u miru, a ti se požuri, nemam vremena, da dangubim, žuri mi se kući. Tvoje su me riječi ganule, sjetio si me kuće i peći. Ali ne idem prije nego ti glavu oduzmem. Ne zamjeri. To mi je naredio car moj gospodar. Ja prije nisam za te ništa znao, ni za tvoju veličinu, ni za tvoja krvava djela. Pristupi bliže, da se rukujemo; ta nismo do sad, pa ne ćemo posad. Ali kažu ljudi, da Bog nerado prima onoga, koji k njemu stupa na sud sa srdžbom na srcu.«

Brdavs pristupi Krpanu, pruži mu ruku, a Krpan mu je stisne tako jako, da mu je iza nokata krv vrcnula. Započne megdan. Podbodu konje, pa jedan na drugoga. Kad su bili na dohvatu, Brdavs digne svoj gorostasni mač, da će ga na Krpanovu glavu. No Krpan mu hitro podmetne lipovo drvo, i mač se zatisne u meko drvo. Prije nego će gorostas izvući mač iz drva, skoči

Krpan s kobile, povali Brdavsa s konja, pa ga stavi poda se kao dijete, stane mu na prsa, pa će: »Žurno izmoli očenaš, pokaj se, jer ne ćeš više imati vremena, meni se žuri za peć; jedva čekam, da opet čujem zvono sa kapelice na Vrhu kod Svete Trojice.«

To izreče i svojim mu mačem odsiječe glavu.

Nastade u Beču neopisivo veselje s junačkoga Krpanova djela. Tu se slavi kao spasitelj carskoga grada. Car okružen svojim dostojanstvenicima kaže Krpanu, da ište od njega, što hoće. Upane caru u riječ ministar Gregor, te svjetuje cara, da Krpana učini dvorskim norcem i time ga nagradi, jer je uprav umro stari norac.

Krpan ljutito odgovara, da je samo jedan put bio carski bedak, ali dva krat toga ne će biti, jer bi mu se cio svijet smijao. On traži od cara, da mu dade pismo, kojim mu dozvoljava, da slobodno trguje i nosi englesku robu po svijetu. Ministar se je protivio, ali napokon je morao poslušati i preko volje te dati Krpanu pismo.

Krpan ode veseo na svoj Vrh kod Svete Trojice.

Tako nam slovenski pisac Levstik predstavlja odnošaj izmedju Slovenaca i carskog Beča.

* * *

Krpanu je veoma sličan Kanjoš Macedonović iz Paštrovića kod Budve.

Otišao Kanjoš brodom u Mletke, da proda nešto ulja, vina, loja i drugih nevolja. Kad on na obali, navale na njega žbiri, da ga globe i gule: zahtijevahu od svake sto perpera trideset svetomu Marku, a žbirima piće. Kanjoš se pravo pomamio od ljutine na te riječi i šćaše ih mačem podvojestručiti:

— Gdje trideset na sto, ako Boga vjeruješ? To je polovina, ako uračunam muku, dangubu i brodarinu. Sveti Marko, hvala mu i slava, niti jede niti pije. Paštrovići se predali duždu pod uvjet, da mu ništa ne daju, nego ruku celivaju, a on da ih brani od Turaka.

No žbiri se stali smijati njegovom bijesu. Kanjoš udri na sto muka, dok se ne namjeri na nekog Dubrovčanina, koji ga odvede nekom nadripisaru, te mu ovaj sastavi nekakovo pismo ili žalbu na vladu. Kanjoš obija tim pismom pragove mletačkih ureda, te ga jedan šalje na drugoga. Izgubio nekoliko dana čekajući, da mu se pravda kroji, kad jedne večeri izmoren udje u nekakovu krčmu, da se u vinu razabere. Čim Kanjoš založi nešto mesa, puče vika i treska po krčmi.

— Što je, ljudi, novo? — zapita Kanjoš.

Tu jedan Bračanin počne pričati Kanjošu, kako se jedna čoečetina furlanska odmetnula duždu i poainila. Šator je razapeo na jednoj ostrvici posred grada, brani ga voda odasvud, a on zove dužda na mejdan; ako mu ne izadje ili zatočnika ne pošalje, a ono da mu preda krunu i ključeve blaga svetoga Marka i jedinicu kćer za ženu. Ostadoše Mleci pod harač, reče Bračanin smijući se, zatočnika nije, a dužde klonuo godinama i srcem, pa je gotov da se osvati s Furlanom i da mu preda gospodstvo.

— Pak se u ovoliko grada ne mogaše naći duždu zatočnik? — zapita Kanjoš.

— Ne, Boga mi, ni jednoga, — odgovori Bračanin, — svakomu je meko pod sobom.

— A da ja, vidiš, kolišni sam, a rad bih se s njim obisti, — reče Kanjoš, a svi se okolo njega začude.

Za tu Kanjoševu pohvalu doznadu mletački poglavari, i sutra rano dodje k njemu ulak, da se žuri na sud. On ide, da jednom trsi posao sa žbirima. Uvedu ga u veliku dvoranu i stanu ga ispitivati, tko je i što mlita po Mlecima. On im sve kaza po istini, kako ga žbiri hoće da ogule i oglobe, a oni ga prekinu, da se mane tih besposlica, već neka priča, što je drobio u krčmi, pa ga jedan zapita:

— Bi li se zbilja medju vama našlo vjerne sluge, da pregnu mrijeti za dužda?

— Bi stotina, — odvrati Kanjoš.

Dadu mu pismo, da slobodno prodade svoju trgovinu, uvjere ga, da su se žbiri samo šalili s njime, ali da će šalu platiti, i pruže mu deset dukata danguba, pa neka dodje sutra k njima na razgovor. Kanjoš ne htjede primiti ni pare, zadovoljan, što su odsudili, da će žbiri platiti šalu; otide za poslom i obeća vratiti se.

Proda Kanjoš trgovinu i vrati se k sudu, da čuje, što žele. Oni ga uroče za sutradan pred dužda, da čuje njegove želje.

Obuče se sutra Kanjoš, kao da će na pir. Odjene se on zelenom dolamom od kadife, što ju je krojio u Dubrovniku, ječermom i dokoljenicama od čiste srme, što ih je kupio u Skadru,

pripaše mač vukovac, sa srebernijem pločama, što mu ga je djed u Španji kupio, postavi na glavu carigradsku čelenku, a na čelenci pero labudovo njegove visine, pa ravno u duždeve dvore. Tu ga gospoda gledaju čudnovato i piplju mu haljine. Tu mu preko tumača kažu, kako se hoće duždu zatočnika, da izadje na mejdan Furlanu. Mnogi se nude i sretni bi bili zamijeniti ga, ali dužd je odabrao svoje mile i vjerne Paštroviće, da im otvori put slave.

Dužde je odbio sve prosioce svoje prostrane države, od kojih bi se i zemlja tresla, samo da prodiči svoje mile Paštroviće. Za to neka se Kanjoš požuri kući, izruči braći pozdrav i milost duždevu, te neka mu pošlju zatočnika njemu pristojna i stasom i junaštvom, koji će im pritvrditi i diku i slavu. Uz to mu ponude i novaca za put, ali Kanjoš ne htjede primiti, nego lijepo obeća, da će braći izručiti pozdrav i želju duždevu.

Dodje Kanjoš u Paštroviće i kaza potanko sve svojoj braći. Oni se nadju na muci, jer vide prevarne mletačke osnove, ali napokon ipak odluče poslati zatočnika i pošlju samoga Kanjoša, jer je bio vješt Mlecima.

Kanjoš se vrati u Mletke i odmah pred trojicu. Ovi kad ga vide, namrče se misleći, da Paštrovići ne će da šalju zatočnika. Kanjoš predade pismo svoje braće. Kad ga trojica pročitaše, rekoše: Mi smo se nadali, da će nam doći bolji i viši junak nego si ti.

Kanjoš će ljutito: »Moja gospodo, bolji i viši podjoše boljima i višima, a ja jedva vas dopadoh. Ja sam najprije došao do vas, jer ne ću da izlazim pred dužda nego slavodobitan, a vi me lijepo dočekaste«.

Pitaju ga trojica, je li mu oštar mač, a on će im:

— Na ove vaše junake ne trebuje ga oštriti, nego da linja gvoždje.

Dadoše trojica Kanjošu pratilaca, da mu kaže, gdje će naći Furlana, i otpraviše ga.

Dodje Kanjoš na obalu, pratilac pobjegne, i eto ti Furlana s palošinom o pasu i odio vučetinu na se. Kad ugleda Furlan Kanjoša, upita ga: »Tko si i što si tu, zla ti sreća!«

— Ja sam, — odvrati Kanjoš, — zatočnik duždev, nego kaži, gdje ćemo se sjeći?

— Ne šali se, nego kaži, tko si, — viknu Furlan.

— Znat ćeš brzo, koji sam, — odvrati Kanjoš, — nego hajde da se siječemo: n i j e m e n i d a n g u b i t i. — Pak se dohvati za mač i zaškripi zubima.

Ukrcaju se svak u svoj čunj i zavezu po krmi. Kad dopru k ostrvici, skoče oba jedanak na kraj, a Kanjoš otisne svoj čunj od kraja.

— Što učini? — vikne Furlan, — što oturi čunj od kraja? Jesi li pri sebi?

— Ne trebaju nam dva, — odgovori Kanjoš, — ja ću se tvojijem vratiti; a tebi već ne trebuje ni čunja ni konja, ti si svoju čašu ispio.

Furlan stade pričati Kanjošu, koliko je junaka posjekao i ubio.

— Muči, rdjo, — odvrati Kanjoš, — ti nisi junaka još ni vidio, kamo li ubio; nego baci tu palošinu, da ti vežem ruke naopako, da te vodim duždu, e da ti se smiluje, i da ti oprosti, kad te takva vidi.

— Prodji se belave i boja, — reče Furlan, — nego hajde pod moj šator, da ručamo. A vjeruj mi, neznana delijo, taj dužd, za koga ćeš ginuti, jednaki je dušman i meni i tebi, pak te žalim, gdje te djavo nanio, da ti popijem tu pravu krv.

— Ništa me ne žali, — vikne Kanjoš pošto trgne iz korica mač i nasrne na Furlana. Ovaj odbije palošem mač i na tilutu mu napravi zubac, palac bi utonuo. Povrne Kanjoš i drugom i trećom, no Furlan vješto odbija mahove, dok ga Kanjoš obigravajući okrene suncu u oči. Potegne Furlan jednom i čisto, da se Kanjoš nekako hitro ne usuka, šćaše ga raskrojiti. Dok Furlan mahnu drugom, Kanjoš ga ugrabi i probi mačem s lijeve sise na desnu lopaticu. Pade Furlan, a udari mu iz rane kužanj krvi, kao da si vola zaklao. Dopade Kanjoš, digne mu s ruke prsten, a raspaše paloš, pak ga ostavi da diha.

Ukrca se on u čunj te vozi prama obali, gdje se nakupilo sve, što je bilo žena u Mlecima. Bio je on kao i Krpan na devet jada, dok je sebi put prokrčio, a one žene za njim u pratnju pojanjem i veseljem. Teže mu bijahu one žene nego Furlan i njegov paloš.

Proslavi općina svetoga Marka svečanom službom božjom

tu Kanjoševu pobjedu. Kanjoš je svugdje prvi uz dužda. Predade duždu prsten i paloš Furlanov na poklon:

— Evo ti, čestiti dužde, obilježja, koja sam uzeo sa mrtva odmetnika. Ovako ti svaki neprijatelj obršio na moru i na suhu.

Kad se svrši zahvalnica služba, sakupiše se vlastela u duždevu palaču, gdje otvoriše riznicu svetoga Marka, ponudiše Kanjošu, da grabi, koliko hoće, onda mu dužd preko tumača reče, da bi mu bilo milo s njim se osvatiti i dati mu svoju jedinicu za ženu.

Kad Kanjoš ugleda skrinju punu zlatnijeh dukata, izvadi iz toboca svojega dukat i baci govoreći:

— Da se iz ove skrinje vadi, a ne meće, brzo biste joj dno vidjeli.

Blagodari duždu na ponudi govoreći:

— U našoj je općini običaj neprekidni, da se svak ženi u svomu jatu, i tako čuvamo poštenje našijem sestrama.

Onda mu rekoše, da traži, kakov god želi dar.

— Pitam, vikne Kanjoš, da nam ne uzimate carine ni mrnara, da stojite pošteno pri pogodbi, koju smo utvrdili pri predaji, i za bolje jamstvo da se zove imenom našega naroda ona obala u Mlecima pri moru, gdje se iskrcava naša trgovina. Drugoga dara i obilježja niti tražim niti primam.

Dužd i senat odrede, da se to sve ovrši. Prozvaše obalu »la riva dei Schiavoni«, i odrediše, da se tu iskrciva naša trgovina bez carine i gjumbruka.

No to je trajalo kao i mački muž. Mlečići opet sve preokrenuše proti zadanoj riječi; za to kaže narod: Kako su činili, tako su i obršili.

* * *

Tko sada ne vidi srodnost Kanjoša Macedonovića sa Martinom Krpanom? To su dva rodjena brata, dva kipa istesana iz istoga kamena, u njima jedna duša diše, jedno srce bije. Nije ni od potrebe isticati i pobliže označivati tu srodnost. Pošteni su to muževi, predstavnici našega naroda i njegove svugdje jednake sudbine. Mora služiti svojim gospodarima, koji ga nagradjuju nagradom zmije. Dok nas trebaju, dotle nas miluju, čim prestane potreba, onda nas biju kandžijama!

Što reče Ilešić za Krpana da je »jak, otvoren, bistrouman, dobrodušan, a sasvim neobrazovan i nekulturan čovjek, bez smisla za pojeziju«, to se može primijeniti i na Kanjoša. No nada sve je ugonetao, kad je rekao, da »iz Martina Krpana odsijeva povijest jugoslavenska«. I ter kako! No narod je shvatio tu svoju bolnu povijest, pa je u ovakovim koncepcijama izrazio o njoj svoj sud. A to je za nas velika utjeha.

No kritika će pitati, kako su nastala ta dva posve jednaka tipa u našoj zajedničkoj hrvatsko-slovenskoj literaturi?

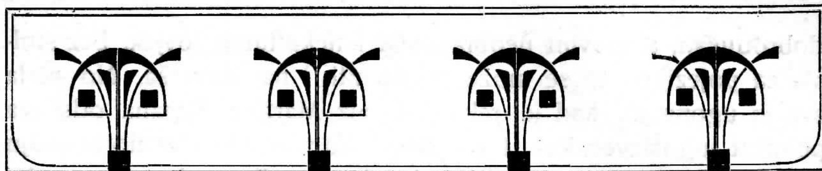
Pisac »Martina Krpana« slovenski je pripovjedač Levstik. On je ovu pripovijest objelodanio godine 1858. O njezinu postanku ne znamo ništa pobliže. Smatraju je svi dosadanji pisci literarne povijesti samoniklim plodom Levstikova pera.

Ljubiša je izdao svoga »Kanjoša Macedonovića« nekako početkom sedamdesetih godina u dubrovačkom »Magazinu«, dakle kojih dvanaest godina poslie Levstikova »Krpana«. Naravno bi bilo misliti, da se je Ljubiša poslužio Levstikovim djelom. Svakako je isključeno, da se je ovaj poslužio Ljubišinim.

No Ljubiša je svoju pripovijest izdao kao »priču Paštrovsku iz petnaestoga vijeka«. Sve njegove pripovijesti nisu drugo nego vjeran prikaz narodnoga pričanja u Boki Kotorskoj. Teško je misliti, da se je on poslužio Levstikovom pripoviješću, jer se nije bavio učenjem književnih djela, nije se ni zanimao za slovensku literaturu.

Veoma smo blizu istini, ako stanemo na Ilešićev sud o Krpanu, da je naime »koncepcija motiva jugoslavenskih narodnih pjesama«, pa to svedemo na pravu mjeru, te rečemo, da je Krpan i Kanjoš naprosto narodni motiv, narodna koncepcija, koju su dotični pisci našli u narodu i na svoju ruku je obradili.

Mislim dakle, da sam opravdano s početka naglasio, da umjetničke tvorevine naroda najbolje dokazuju njegovo jedinstvo. Duša je našega naroda jedna bila s početka, ostala je jedna kroz vjekove, nikakova tudja ruka ju nije mogla rastrgati od Triglava do Bojane. To nam dokazuju dva rodjena blizanca, koja si preko gora dodavaju bratsku ruku: Martin Krpan i Kanjoš Macedonović.

PJESME.

NA OBALI MORSKOJ

Miriše more, kao djeve grudi,
što ne zna za slast slatka cjelivanja,
mirišuć dr'jemlje, kô pohota silna
u gr'ješnom srcu.

A nedaleko sredjeni borovi
šapću i tanke vrhove prigiblju,
kao na poklon: Zdravo, o velika,
skrivena silo!

Kadulje stručak sanjivo naslanja
glavu na granu kitna zimorada
i sanja ljubav, dokle silno more
dr'jemlje i spava.

Na b'jeloj grudi nevine djevice,
dok mač izdajnik u toku spavaše,
tako je ljubav sanjao vječnu
bl'jedi Romeo.

Miriše more, a ja samac gledam
pučinom širnom, silnom, neizmjernom,
ko onaj kamen, što ne zna, otkada
ni otkud tu je,

al ćuti, kako uv'jek, neprestano
šiba ga more, kopa mu podnožje
pješčano, meko, i vidi duboki
grozotni ponor.

Miriše more, a crveno sunce,
kô mrtva nada tihano se skriva,
a iz daleka dopiru do mene
poklici, vika.

To kliče čovjek, vraća se umoran
sa danjeg, mučnog i napornog rada,
s osmjehom gojna čekat će ga žena
na kućnim vratim.

A on će znojnom ogrlit je rukom,
na svoje gole i rutave grudi
stisnut će čvrsto; oskočit će njene
prosute dojke.

A kašnje . . . kad mu san na oči dodje,
zaspat će slatko i sanjat će možda,
gdje će da sutra prvi put motikom
proruje zemlju.

On, kralj stvorenja! Dotle će mirisat,
kô tamjan more i šaptat će negdje
u nekoj škrapi o biseru sjajnom
tajne dubine.

Kadulje stručak naslonit će sladje
pod velom noći svoju meku glavu
na l'jepe grudi draga zimorada
modroga cv'jeta.

A b'jeli galeb miran će staviti
na kojoj hridi glavu ispod krila
i sanjat, kako sutra će da sjajno
osvoji sunce.

TIŠINA NA MORU.

Po moru b'jele crte teku,
kô dugi, tajni, ml'ječni puti;
ni daška vjetra, vali sniju,
a šumno žalo šutkom šuti.

Pučinom prazna tu i tamo
na ladjam b'jela jedra vise,

kô kad u proljet dugo polje
bijelim cv'ećem okiti se.

NOĆ NA MORU.

Čudno li je nešto oko srca moga,
kada usred noći
nedaleko mene bučno šume vali!
Čudno li je nešto oko srca moga
u tom tajnom huku,
kô kad o ponoći oćutiš na licu
neč'ji studen cjelov, neč'ju hladnu ruku.
— Nigdje ljudskog glasa!
Sa pučine samo jezovita škripa
dopire do mene i gubi se dolom:
Žurno vesla netko kroza noćnu tamu,
a vesla mu škriplju,
kô da jeca teškim, neprebolnim bolom.
Uv'jek škriplju vesla....
... a ja se napinjem, ne bih li u tami
opazio ladju, što kroza noć klizi,
kô ponoćna strava.
Al zaludu oko! Ne mogu je naći
usred crne noći, crnije od tajne,
kô ni ono čudna oko srca moga,
kad šumore vali tajnim nekim šumom
za ponoćne tame, grozne, veličajne!

SA UZVIŠICE.

Koja li radost! — Kud mi oko pade,
sunce i cv'jeće. Ispod mene leži
rodno mi selo: b'jela cvjetna resa
u zelen lišću.
Na mirno more, što se u nedogled
s nebesim' slilo, polegli otoci,
pa, kô da plovim u cvijetnoj ladji
vazdušnim carstvom. —
Al moje oko otkinut se ne da
s rodnoga sela okupana suncem;

kô b'jelo rublje na živici vrta
kuće se b'jele.
Sve je kô snijeg. Ja ne vidim više
nečisti, blata; ja ne vidim više
ništa no sunce; ne vidim no carstvo
čiste Ljepote.
Eto života: — Kad s visine uma
motriš ga okom, kô sunčane pjege
u sjaju sunca, u Ljepoti ginu
sva nesuglasja.
Ne vidi onaj, što se r'jekom dao
no pedalj oko; s visine se vidi
cijela r'jeka, kao živo srebro
izvor i uvir.
Izvor je bučan, bijel kao pamuk,
tok je sav l'jepim okolišan cv'jećem,
uvir tih, miran, dug i veličanstven
zagrljaj s morem! —

JUČER.

Nikada više vratiti se ne ćeš,
turobni dane!
Kô huj časovit nenadana vijora,
pod kojim jake poviju se grane,
prošo si hukom,
već danas tebe ne sjeća se nitko,
kô pisma, kredom preko kojega je
nehoteć netko jedva prošo rukom. —
— Tek srce moje jošte uv'jek pita:
zašta si došo? radi česa s tugom
leteć si prošo preko moje duše?
To ne zna nitko! Zaludu je pitat,
što je to bilo, jer tisuću puta
oćuti čovjek (i ne znajuć, zašto)
kô da ga jake dvije ruke guše.
Ne može ništa, da naš polet slomi,
kô crna Tuga!
Zalud se kidaš i zalud je moliš

i čini ti se: ne će nikad proći. . .
. . . . A kada prodje, zalud opet pitaš:
čemu je bila?
Dolazi tajno, ko zlotvor u noći! —

OBLAK LJETNE VEČERI.

Čas prije nigdje ne vidje te oko;
u sunca sjaju sada plamtiš vas . . .
. . . Zar gineš već? . . . Već zginu! Nigdje, nigdje
ne vidim te, kô ni pred čas.

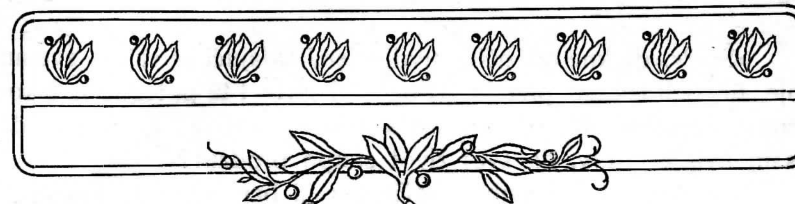
. . . Čas prije nič'je ne vidje me oko,
sad jesam, sjam u suncu žića vas.
Još hip . . . i kao l'jepi onaj oblak
nijesam već, kô ni pred čas! . . .

DOLORES.

Kroz krasni san, što duša snila moja,
ja vidjeh: vitez neki l'jep i mlad
susre Vas, te već ne imô pokoja,
jer oko srca ovi mu se jad.
Pa klicaše Vas; Vi ste n'jemo stali,
ni čuste r'jeć, ni njegov bolni krik,
pogledi zalud na Vas su mu pali:
on osta sam, kô leden spomenik.
I čeka Vas, kô svoju bojnu slavu,
al mjesto Vas on čuje sm'jeh i rug,
a konj mu tužno k zemlji prign'o glavu,
u koricama mač mu zaspô dug. —

JOSIP MILIČIĆ.

STRAH.

PIŠE A. KUZMANOVIĆ.

»Velim Vam: Ja dodjoh u jarost, skresah im sve, što im je milo, potegoh samokres, a napadači ostadoše za čas ko ukopani; velim — za čas, jer već u drugom hipu neki dadoše vatru tabanima, a drugi postadoše meki ko pamuk, i moljahu, da im oprostim... Dobro su učinili, jer kad mene spopane huja, ja ne brojim, koliko je onih, što me napadaju, jer ja ne znam, što je strah!«

Izrekavši to, pogleda govornik po društvu, da se osvjedoči, kako je njegovo junaštvo djelovalo na nas, slušatelje, od kojih su neki slične svoje zgode već ispričali, a vazda se u njima oslanjali na samokres ili koje drugo ubojito oružje.

Oni iz našega društva, koji još ne doživješe šta slična, klimahu glavom, valjda diveći se odlučnosti govornikovoj; drugi su buljili preda se, pabirčeći po svojoj prošlosti, ne bi li i sami naišli na kakav svoj junački doživljaj, da i oni pokažu, kako je svijet, a osobito onaj prošli, strašiv i kukavica, a oni, gospoda, hrabreni i nebojše; oni pak, što već prije govornika izniješe svoje pustolovine, latiše se čaša, da se, pijuckajući, nadju u nekom poslu, koji ih lišava dužnosti, da govorniku ili povladjuju ili protuslove.

Govornik, nekadašnji namještenik neke šumske firme, upre pogled i u mene.

»A bi li ti bio i pucao, da se, po čem, oni šumski radnici nisu razbježali, nego da su pokročili prema tebi?« upitam ja bradatog bivšeg »Bestelltera.«

»Šta?«, drekne on, očito uvrijedjen, nadajući se valjda svemu prije, nego li takovu pitanju. »Pogledaj ga!« I tu potegne iz takozvanog »revolver-džepa« krasan samokres. »Misliš li, možda, da nisam uvijek gotov, da svoj život skupo prodam?«

Oni, što no već sami »počiniše« ili bar ispričaše junaštva, trgoše se pred golim samokresom i počeše se vrpoljiti na stolicama.

»Vjerujem i vidim, eto, da nosiš revolver. Turi ga opet u džep, — tako! I nemoj se žestiti,« — odvratim mu ja. — »Vjerujem, da bi bio i pucao, jer na to bi te natjerao — strah.«

Nekadašnji »Bestellter« pocrveni kao paprika, dônja mu usna zadrhta, ali inače osta on sad skamenjen, kao oni njegovi napadači u priči. Cijelo je društvo to opazilo, pa da ga izbavim neprilike, oglasim se:

»Nego sad ću i ja, ako je po volji društvu, da iznesem jedan strahovit doživljaj, strahovit, ali ne junačan.«

*

I kad društvo pristade, da ga čuje, otpočnem:

»Prije svega moram da primijetim, i neka mi se to ne uzme za zlo, — da u svome životu, izuzevši dva puta, nikada nisam baratao ubojitim oružjem, i ono, u mojim očima, pristaje samo oružanoj sili... Bit će vam, možda, poznata moja priča »Njegov prvi i pošljednji lov«. Kome je od vas, dragi prijatelji, ta priča poznata, otkrivam mu sada, da glavni junak one zgode, onaj tobožnji biljежnik, nije bio neko treće lice, nego glavom ja. I tako sam tada, sudjelujući u hajci na vukove, valjda u hitnji ili u uzrujanosti, a možda i zbog rasijanosti, u lovačku pušku staroga sistema sasuo prvo sačmu, a onda barut; i kad nasrnu na me po mom komšiji ranjen vuk, te kad moja puška ne sastavi, meni ne preosta ništa drugo, no da zvijere dotučem motkom, misleći, da imam posla s ovčarskim psom.

To je bilo prvi put, gdje sam radio o glavi nekomu ili nečemu, a da mi taj netko ili to nešto ništa skrivilo ne bijaše; to je bilo prvi put, da sam vidio vuka u slobodnoj prirodi, a ni ne sluteći; to je bilo prvi put, da sam se puškom zadjenuo.

Samo još jednom prilikom ponio sam oružje, no o tom kasnije. A sad, za razumijevanje moje antipatije protiv takovih instrumenata i protiv smrtonosnoga praha i olova i za razumijevanje moga shvatanja, da je sve to nama, običnim ljudima, nepotrebno, moram malo da skrenem s glavnoga predmeta, — onog strahovitog doživljaja.

Kao kotarski činovnik imao sam veoma mnogo prilike, da putujem po selima i da dodjem u najtješnji doticaj s našim seljakom, i kad je bio miran, i kad je bio uzrujan; a kao bivši policajni referenat po kotarima dolazio sam u položaj, da intervenišem kod zavadâ i izgredâ. Nisam nikada naišao na opiranje, premda sam često imao posla s najpokvarenijima, s ološem gradskim. Te moje uspjehe pripisujem u prvom redu tome, što nisam nikada nosio oružja.

Prije desetak godina službovao sam u kotaru J. — Tu mi jednoga dana naloži starješina. da se uputim u općinu V., u kojoj se na čitavoj liniji dogodio kažnjiv sporazum izmedju desetara i žitelja. Trebalo je za ovo kratko vrijeme ustanoviti težinu sporazuma i visinu štete. U pomoć dobih sedmoricu u poslu iskusnih ljudi, desetinskih pisara iz drugih općina. A kada starješina odredi, da mi se dodijeli oružnička patrola, stavim ja uvjet, da se primam teške zadaće i da jamčim za uspjeh, ako se odustane od oružničke pratnje. Kad starješina, iznoseći razloge nužne opreznosti i svoje velike odgovornosti, ne mogaše da pristane na moj uslov, složimo se, da patrola obilazi susjedno područje, a da mene za svaki slučaj obavješćava, gdje će se kojega dana nalaziti.

Trebao me je da prati i »kolmašer«[1] Husaga H. On je nosio onaj veliki revolver, što ga naš narod zove »crnogorskim«. Kad sam zahtijevao, da ga odloži i, ako hoće, stavi u pamuk kod svoje kuće, on se branio i nogama i rukama protiv toga, da se rastaje s drugom, s kojim se je, kako običavaše reći, rodio; a da to učini baš sad, kadno idemo u sigurnu smrt, medju krivce, koji će nas izvjesno umlatiti! Kad sam na to rekao Husagi, da slobodno zadrži svoj samokres za pasom, ali da ostane kod kuće, on se istom tada rastao s njime, ali s teškim uzdahom i s očitom zabrinutošću, ali i s umišljanjem, da je njegova glava doista najskuplja.

Povedem svoju družinu. U svakoj mahali[2] sazovem po nekoliko ljudi, tihim načinom im razložim stvar i potrebu pretrage

[1] Desetarski komisar.

[2] Skup kuća.

po poljima, dvorištima i zgradama, i u svakoj mahali ostavim po jednog od mojih ljudi.

Mi ovršismo dužnost za pet dana, a bez i najmanje neprilike«.

*

Moji se slušatelji divljahu meni; neki čak htjedoše da glasno veličaju moju srčanost, no ja ih prekinem:

»Nema tu od svega toga ništa. Po srijedi je jedino to, što se čovjek ne radja kao zločinac i što poznajem ljude i prirodu im. Poklonite i pokvarenu čovjeku povjerenje, on će vas dočekati isto tako. A da probudite u čovjeku povjerenje, nužno je prije svega, da odbacite sve, što odaje, da očekujete otpor — odbacite svako oružje!... Rekoh, da poznajem ljude, a pred onim, što nam je poznato, ne obuzima nas čustvo, što se zove strah.

A sad da prijedjem na moj doživljaj, zbog kojeg uzeh riječ.

Zbio se prije 18 godina, kad sam boravio u kotaru Z. Zvaničnim poslom imao sam da putujem u selo T., sedam sati hoda od kotarskoga sjedišta.

Bila je ljuta zima, a sredina veljače. Kako mi to bijaše prvo putovanje u pomenutom smjeru, a zimi nema mnogo susretaja, pa ni prilike za propitivanje pravca, da ne zabasam, pogodim se s vlasnikom kljuseta, da mi bude putovodja.

Neki moj prijatelj, čuvši, da ću na selo, uklepa mi upravo na silu nešto svoga za'rdjala revolvera s cijelom zalihom džebhane, u svemu četiri pozelenjele patrone. Obučem se toplo u šubaru, bundu i čizme, a preko bunde opašem samokres.

Krenusmo se na put prije zore. Nakon dva sata, kad se već bilo lijepo razdanilo, hvatismo se šume Majevice, koja ne prekida sve do na domak sela, koje nam je bilo cilj putovanja.

Bijaše dubok snijeg, slabo progažen, pa se odmicalo vrlo sporo.

Pred mojim konjem stupao je moj putovodja. Išli smo kakova pol sata, izmedju ogoljelih stabala bjelogorice. Kad... najednoč... protrnem, a kosa mi se nakostriješi i u potpunom smislu riječi diže moju šubaru za nekoliko prsta u vis.

Čujem neke nepoznate zvuke: sprva kao zujanje vjetra, pa evo... kao da se pridružio fijuk oluje, sad... još i zaglušna zvonjava velikih zvona, a... sad se evo umiješa i zavijanje cijele rulje torskih pasa — cijela šuma bruji nekom strahotnom, paklenskom,

neprekidnom disharmonijom, koja se, u koliko dolaze u pitanje izvjesni glasovi, ispunja u neprekidnom samoglasu u-u-u-u-u kakove pretpotopne nemani od stotinu grla...

Krv mi se sledi; znam samo, da sam živ, no misli ne mogu da saberem... Hoću da pitam pratioca za razjašnjenje, za savjet, ali ne nalazim izražaja, a glas mi ne će kroz grlo...

Trajalo je to po prilici pô sata besprekidno; ponavljam: bez prekida, i jedina promjena u tom sotonskom brujanju bila je jačina u izbijanju: iz pianissima u forte i fortissimo, pa opet postepeno u slabiji izljev, a svako pojačanje bilo je nov nož u moje srce i novo automatsko dizanje moje šubare. Kad opet na čas bruj prijedje u pianissimo, dodjem nekako k sebi, te ću mome pratiocu:

»Suljaga, čuješ li što?«

»Čujem.«

»A šta je ono, tvrde ti vjere?«

»Vuci.«

Vuci.... Sad moja uobrazilja poče da radi. Sjetih se, kako prije nekoliko godina u vlaseničkom kotaru četvorica oružnika skončaše usprkos oružja i junačke obrane, jer kraj njihovih kostiju nadjoše ispucane fišeke, pokrhane kundake i krvave sablje, znak, da su skupo prodali svoje glave, al morali podleći množini i premoći. Morala je to biti grozna smrt...

Takovu ja sad očekivah.

Urlik, zavijanje, brujanje prati nas i dalje, a meni se sve čini, da se rulja pomiče s nama uporedo, tek pedesetak koraka po strani, ta zvuci su ti — hu! — tako blizu, tako blizu!

Na silu izvalim opet:

»Suljaga!«

»Oj, gospodine!«

»A čemu ono zavijanje?«

»Kucanja im je, pa se kolju.«

»A zašto nikako ne prekida?«

»Mnogo ih je, pa kad jedan prestane, pedeset ih drugih zavija.«

»Pedeset!?!«

»I više, mnogo više.«

»Ama, dobar si čovjek, meni se sve čini, da su posve blizu?«

*

»Daleko su. Da su blizu, parip bi to već osjetio; ne bi se na njem održo, pa da si Gjerzelez Alija: glava bi ti pukla o prvu bukvu.«

Hu!... Tresem se u sedlu, pretrnjujem i premrem...

Sjašim neopazice i uzmem voditi paripa na uzdi; da mi se ne — razlupa glava o prvu bukvu.

Al badava sve moje naprezanje, da se odrvem očajnim mislima... Znao sam, da bih bio nemoćan pred nasrtajem bijesne i gladne zvjeradi. Divio sam se hrabrosti mog pratioca, koji ni usporavanjem ni ubrzivanjem koraka, ni promjenom naglaska u govoru, niti ikakovom kretnjom nije odavao, da ga se doima onaj strahoviti urlik, što je meni prodirao kroz kosti, da — kroz kosti! Mehanički otkopčam kesu, u kojoj se nalazio samokres, stavim ruku na držak mu s tvrdom odlukom, da — sebi prosviram kuršum kroz glavu, čim se ukaže i najmanji znak, da se približuju vuci. I da je bilo takova, makar i umišljenog znaka, vi danas ne biste imali prilike, da iz mojih ustiju čujete ovaj doživljaj.

Jedva jedvice — ona dva sata hoda kroz Majevicu bila su za mene potpuna vječnost — približavasmo se selu T. Kroz cijelo to vrijeme ne sretosmo se ni s kim. Tek jedno pô sata pred izlaz iz šume ugledam dječaka od kakovih deset godina, gdje nam dolazi u susret.

»Selam alejkjum« i »Alejkjum e selam«, pozdraviše se muslimani.

Ja uhvatim zgodu, da upitam dječaka:

»Kako ti je ime, mali?«

»Rašid Hodžić.«

»Pa kud si pošao?«

»U drva, gospodine.«

»A zar te nije strah ovog zavijanja, što dopire eno odanle?«

»A što bi me bilo strah ovoga, što mi je poznato?... Ovo mi čujemo u ovo doba godine s dana u dan. A ne će gladan vuk u šumu, gdje nema ni koza, ni ovaca, ono se oni vucaju oko selâ.«

Na rastanku upitat će Suljaga dječaka, — jer mojim upadanjem u riječ bijaše se prekinuo njihov razgovor, — upitat će ga za zdravlje bábino, pa starijega brata, pa daidže i amidže.

A kad mu mališ odgovori i s nama se rastade, ja ću Suljagi: »Pa ti kao da poznaješ svu familiju ovog dječaka?«

»Bezbeli, gospodine; i ja sam iz sela T., odakle sam se prije pet godina preselio u Z.«

Meni se ukrade poluglasna primjedba:

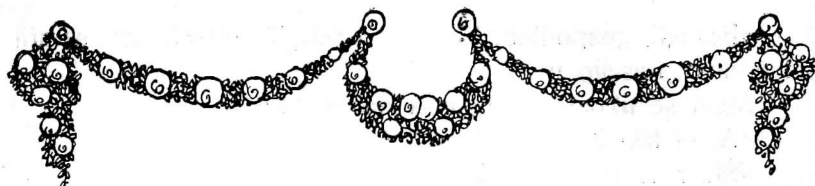
»A — tako!«

»Šta reče, gospodine?«

»Ništa, ništa.«

Trećega dana, pri povratku, bilo je baš uoči Z. — ničkog pazarnog dana, imali smo dosta pratilaca. Oni glasovi, i ako sad ne bez prekida, čuli su se ipak na mahove; nu sad mi već nisu osobito prodirali kroz kosti, niti su mi svaki čas nadizali kapu. I da je bilo koga medju nama, pa da su mu oni zvuci prvima, taj bi se i meni divio, kao što sam se ja tri dana prije toga divio mom Suljagi i onome mališi...

IZ DRUGE RUKOVETI EPIGRAMA.

PRIBRAO IZO LANOV.

VRAĆEN ZAJAM.

Pitaš, čemu mirni Izo
Epigramâ hita str'jele
Na daleko i na blizo? —

To on vida grudi b'jele,
Istr'jeljane, vadeć vani
Iz njih str'jele zastarjele.

Šiljci su im otrovani
U ranama, što ih muče
Sv'jet mu zada ne od lani.

Izo str'jelca svog do juče
Sad njegovim str'jelam tuče.

MODERNITO.

Naš je Poet kuhar stari,
Kuharski vam pjesme vari:
Sveznajuć je u kuharstvu,
Svemodan u sveznadarstvu.
Od Pariza prima začin,
Od Berlina smaže način;

Talijanskom solju soli
I domeće sve, što voli.
Čas bi reko: on je stranac,
Francez, German il' Tal'janac;
Al' djisne li, viču i vrapci:
— Odaše te tvoji papci!

DVA NASLOVA.

Knjizi tvojoj sjajni
Naslov silno laska,
Kô tvom licu gojnom
Čovjekova maska.

Jami knjizi naslov,
Z'jevnut će praznina;
Skini masku s lica,
Ostat će — živina.

MOJE I TVOJE.

— U tebe je čedna halja,
Naličiš mi na bogalja:

Tvoje Vile skromna svita
Biserom se ne pirlita. —

Tako mene gizdav koriš,
I kad koriš, laž ne zboriš:

Ja, što nosim, to je moje,
A to tvoje — oteto je!

DRAMA I HONOBAR.

Dramu onu, što ti sv'jet ispsiha,
Za honorar Pegaz tvoj iskiha.
Svoj honorar ti si slavno pobro,
A' od drame nama ne bi dobro:
Dok si njim se naždro ti kô gudac,
Ona nama pokvari želudac.

NAŠ GRAD.

U naš grad nek tudjin bane
Budalina Tale,
Sve će smamit, svi će htjeti
Da mu krijese pale.

Naš nek č o v j e k samo virne
Gradu nam na vrata,
Kamenjem će svi na njega:
Gonit će Hrvata!

VANSTRANAČKI BAĆUŠKA,

— Uzorak u sv'jetu čudan,
Pasmine sam dalmatinske:
Ja Tal'janac nisam budan,
Al' ni krvi od slovinske.

Talijanski motam zdravo,
Mucam nešto i slovinski;
Jezik mi je materinski:
I t a l i a n o — s e r b o — s l a v o.

Al' sad i za vazda znajte,
Ni na jednoj nisam strani:
I Slovini i Romani
Nek se grebu! mira dajte! —

Bilo straga, bilo spr'jeda,
Ti si, dakle, čista sr'jeda!
Još mi kaži, moj Baćuško,
Da l' si žensko, il' si muško?

VLASTELINKA STANA.

Od kad naša Stana
Pošla za gavana,
Na druge se dere:
— Skoti, pasje vjere! —
To, što Stana vije,
Požnjela je prije,
A za mladih dana
Kuharica Stana.

CRNOM BARJAKTARU.

Barjaktaru crni,
Amo časkom svrni,
Da t' opipam bilo,
Da t' isprašim rilo.
Žestok propovjednik,
Za hram i za tjednik,
Srcem ti si d'jevac,
Vitez kano p'jevac.
Ne politiziraš,
Al' teoriziraš;
Ne gledaš na blizu,
Al' vidiš u nizu;
Gr'ješnike kad briješ,
U sebi se smiješ.
Barjaktaru, amo,
Da ti šapnem samo:
Iskren budi uncu,
Pa si ravan suncu!

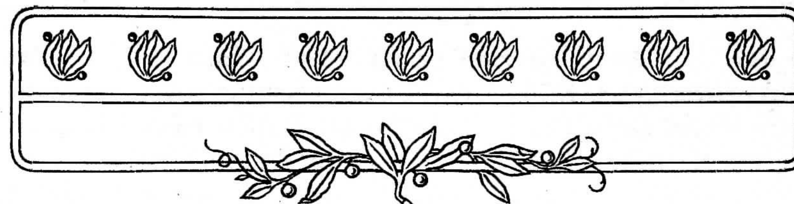
DUJE BALAVAC.

»Izišo je spljetski Duje«!
»Evo nama kuma Duje«!
Silna jagma u knjižari,
Papirnari, duhanari,
U kavani i na dvoru.
Je l' za ručkom, je l' u zboru,
Svatko Duju željno čita,
Dujinom se šalom pita:
Djeve, gospe, djeca, starci,
Momci, djaci, stari jarci,
Naših knjiga što ne štiju,
Sad se s Dujom revno smiju.
Spljetska glupost — na stran' šalu!
To se gleda u zrcalu.

EVOLUCJA.

Bi s početka mezga,
Iz mezge jajašce,
Iz jajašca crvak,
Iz crva čudašce:
Krilatica ptica
I šari leptirić...
Iz četveronošca
Dvonožni fićfirić.

UTISCI SA SPLJETSKE IZLOŽBE.

NAPISAO Dr F. D. MARUŠIĆ.

Bio sam duboko dirnut, kad sam posjetio spljetsku umjetničku izložbu. Znao sam, kako se je ideja o izložbi počela skromno radjati medju umjetnicima, drugovao sam s njima, nadao sam se s njima i čuvstvovao sam s njima.

Ne mislim ovdje pisati opširne kritike, već samo nanizati nekoliko utisaka, da se dodirnem nekojih umjetničkih fiziognomija, koje me najviše zanimaju.

Vlaho Bukovac je život i srce, nježnost i dražest. Na njegovim slikama titra čuvstvo, odrazuje se refleks sunca i etera što bitiše i oživljuje. Njegovo svjetlo linijâ i bojâ potječe više iz srca, nego iz intelekta, sve se to spaja u jednu organsku cjelinu, pa se i ne zna, kojom su tehnikom te umjetnine stvorene, rek bi, da i nijesu slikane, već da bitišu od sunca i života, koje ih je na svijet dalo. Mekoća puti, dražest i slatkoća njegova sjaja veličanstvena je kao ljepota prve mladosti. Njegovi portreti su draži od proljeća, ljepši od lijeposti.

Bukovac je sâm po sebi zanimljiv, »kao veliki darovi života«. On je »posvetitelj« ljudske ljepote. Život i krv, sunce i cvijeće njegovi su motivi, nježni, snažni i dragi kao zdravlje vesele mladosti, kao mirni oceani, kao livade cvijeća, kao sretni život i svijet. Dragi naš Vlaho, taj veliki naš pjesnik ljepote, zanaša, ne što je naš, nego što je vjesnik ljudske i svjetske snage umjetničke., On govori glasom genija, »glasom vječnosti«, jer govori glasom velike i neprolazne umjetnosti.

Život Bukovca i cijela njegova sudbina jedna je borba, a

on ipak ljubi život, obožava ga i pokazuje svojim kistom, kako je lijep ovaj svijet. Kritikovati Bukovca znači ne shvaćati ga. Bukovca možeš samo ćutjeti i razumijevati. Pisati o njemu i njegovoj umjetnosti može samo onaj, tko želi nešto umjetničkoga napisati, jer kritika o pravom umjetniku može biti druga umjetnost.

U Bukovčevim titrajima kista netko će gledati nježnost, drugi virtuoznost, treći strah, ali svaki mora da vidi poeziju, i to poeziju ljepote više i dublje, nego li što običajno nalazimo kod drugih umjetnika. Bukovčeva je umjetnost slobodna, bez okova akademizma, a pri tom toli savršena i snažna, da uvidjaš, kako individualizam umjetnički kod velikih umjetnika zna stvarati djela vječna i snažna, nježna i duboka. Ruskin kaže, da je kist Tintoretta, Correggia, Reynoldsa i Velasqueza bio slobodan kao ptica, a pri tom ipak krasan. Bez slobode nema ljepote, to vrijedi i za Bukovca, ali on se zna slobodom služiti, a da ne upane u nesmislice nekojih srednjih i slabih secesijonista — dekadenata. Smjerovi se mogu mijenjati, ali veliki umjetnik ostaje uvijek velik, pa bio on sljedbenik koje mu drago struje. Moderna je umjetnost išla smjerom individualističnim, pa se radi toga ističu samo potencirane umjetničke osobnosti, a srednje i slabe umjetničke naravi gube se u traženju tehnike i sujeta, da nakon malo vremena podju u zaborav. Naš je Bukovac individualan u tehnici boje i svjetla, a linija mu je život, tako da je senzitivan i liričan u boji, a stalan i realan u liniji.

I dok Bukovac pjeva kistom odu ljepoti ljudskoj, dotle Meštrović vojuje i revoltira strastima i mislima ljudskim. Meštrović je titan, i to junak misli, tê savremene pokretačice svijeta i života. Muskulatura, nervi i mozak, vehemencija izražaja psihičnih uz linije najklasičnije antike — to je osebina ovog mladog velikana, koji ode u Paris, da navijesti borbu i samome Rodinu. Meštrovićeva umjetnička materinska riječ je hrvatska, ali on ju izrazuje ljudskim porivima, shvatio ju je eto skoro čitav civilizovani umjetnički svijet, jer je čitavomu svijetu čuvstvo jedno i strast zajednička. Meštrović dira najveće i najsnažnije probleme ljudskoga bitisanja na svijetu i rješava ih snagom genija. »Ovdje stojite pred vječnim licem onih strašnih majki — magnae matres, nazivao ih je stari vijek« — (Šalda), koje su osnovna i misteriozna pitanja našega tajnoga, nerazumljivoga života. »Na zdencu

života«, »Starac i djevojka«, »Majčina briga«, »Timor Dei«, »Na izvoru života« i »Laokoon mojih dana« — to su problemi gorke filozofije života. Meštrović ih se laća neustrašivo i rješava ih lakoćom genija i dubinom mislioca sa tako snažnom tehnikom i sugestijom plastike, da te presenećuje. Sa ovih osebina Meštrović se već danas ubraja medju prvake svjetskih kipara. Tko poznaje Meštrovićev osobni nazor na svijet i tajne života, taj tekar može shvatiti, što će ta rijetka umjetnička individualnost još na polju skulpture stvoriti. Jedina ova naša oštra zagora mogla je roditi umjetnika ovakovih kontura, gdje se život zrcali u najtežoj zbilji. Meštrović je čudovište mislioca i umjetnika; ne znaš, je li veći kao filozof ili kao umjetnik. Zamisao mu je uvijek snažna, da te snebiva, a izvedba uvijek vjerna dubini zamisli, da te umjetnik vazda osvoji za svoju zamisao.

Meštrović je vidio do sada skoro sve, što je kiparstvo stvorilo od dobe civilizacije; još čezne, da vidi Grčku, tu pravu otačbinu svoje umjetnosti, jer ćuti moć klasicizma i antike, koju on ljubi, ali je ne oponaša, imajući u sebi snažnu moć stvaranja.

Meštrović je pun misli i strasti, živ temperamenat južnjaka sa tragovima filozofskoga misticizma, a formuliše ga u pitanja, na koja mu odgovara njegova umjetnost. Stoga njegova djela i nose tragove one ozbiljnosti i umjetničke potrebe, koju on izrazuje u svojim velikim grupama. On je svijestan svoje umjetničke snage, pa stoga i jest onako skroman kao svi veliki tvorci neprolaznih vrednota.

Plastika je u Meštroviću našla umjetnika, koji joj otvara nove puteve, jer on izradjuje tvorno i one zamisli, za koje do sada nitko ni znao nije, da se plastično dadu obraditi. Dosta je spomenuti prizore iz naših narodnih pjesama, koje su pravo vrelo za Meštrovićevu glinu. On je duh misli, što prodire kroz nerve u mišičje, da se tamo grimasama muskulature izrazi duševno stanje centralnoga živčevlja.

Iz ove duševne i tjelesne borbe, iz ovoga životnoga bučnoga mora prijedjimo na onu sumornu dušu, koja se očituje na Vidovićevim slikama.

U Vidovića je toliko umjetničke dispozicije i toliko shvaćanja za čistu poeziju, da je to malo gdje naći kod umjetnika. Držeći se onoga Ruskinova nazora, da je »svako svjetlo sjenom

prama većemu svjetlu, a svaka sjena svjetlom prama tamnijoj sjeni«, Vidović obradjuje svoje zamisli brodeći po plačnim sjenama sumraka »Ave Marije«, kad umire dan i život, a nadolaze sjene noći, što se bore sa suncem, koje umire. Vidović je praćen moll-akordom otišao snatreći u carstvo mistike, sumorne i plačne, daleko od sunca i svijeta po mrtvim vodama, osamljenim stazama života, gdje nema govora ni riječi, već šapat stvarî i plašljivosti osame. To je poezija opustjelih samostana i srušenih hramova, daleko onkraj života i svijeta u carstvu bojažljivoga snatrenja, gdje borave duhovi i sjene.

Veliko značenje ovog umjetnika i stoji baš u tom, što njegove slike kao da otkrivaju nutarnje značenje mrtvih predmeta. Vidović gleda više boju nego crtež.

Konture su mu prelomljene linije brdâ, vodâ, brodovâ, dolinâ i visinâ. Prelazi iz sjenâ u polusjene, iz crvenila u ljubičasto i ultraljubičasto prekriveni su velom tajinstvenosti, i to daje slikama onu turobnost sumornosti. To je pravi »memento mori« prirode, romantika prostora, vazduha, vode i zemlje. Sve je to tihi lahor umjetnosti, koji te navadja, da zaboraviš svoje bitisanje i odjuriš neopazice u strane najsladjeg umjetnikova boravka.

Neka posebna sjeta, neki turobni akord kao da provejava iz svih tih polusjena, po kojima sve miruje, samo ipak ćutiš, da stvari govore jezikom nježnijim od ljudskoga i tužnijim, nego li je ljubavna tuga.

Carstvo mrtvoga mora, »Bačene mreže«, »Ribarske ladje«, »Tmurni dan«, »Ribari na počinak«, »Pri zapadu«, »U samoći«, to su predmeti Vidovićeve umjetničke obradbe, puni neke lirične topline, plašljivi, ali udobni, jer su djela naših turobnih duša na jugu, koje tuguju, jer je tugovanje potrebno, kao voda i vazduh.

Sad eto me na Branislava Deškovića. Ovo je prvi put, da se Deškovićevo ime susreće na jednoj hrvatskoj izložbi' ali za to ipak u Deškoviću imamo potpuna i gotova umjetnika. Idejna pozadina »Dvaju staraca«, »Teglećega konja« i »Pod teretom« tako je karakteristična za umjetnikovu duševnu moć, da Deškovića možemo ubrajati medju prvake naše plastike. Njegovi konji odlikuju se životnom vjernošću i kiparskom virtuoznošću. Deškovićeva je glina život, oganj i snaga baš kao njegov temperamenat. Treba Deškovića vidjeti u prirodi u lovu, na konju, u slobodi, da ga onda shvatiš u izložbenom salonu.

Iz svoje ljubavi za životinje i iz temperamenta ponio je on svu onu snagu, koja se na njegovim djelima očituje.

Da ova I. dalm. izložba nije drugo donijela, nego Deškovićeve stvari, bilo bi za nas mnogo, jer nam je otkrila jedan talenat, dala nam je gotova umjetnika, koji je i u salonu pariskom pobrao lovore za hrvatsku umjetnost. To nas ponosom napunja tim više, što će Dešković i u portretima dokazati, da je pravi majstor.

Portret slikara Blacha najljepši je plastični portret na izložbi.

O Medoviću se može reći, da je pravi virtuoz u bojama, majstor palete bez pretenzija psihične pozadine. Medović slika vjerno iz prirode, a boje svrstava majstorski.

Mirko Rački je jedna od mojih posebnih simpatija. Tu je pravo bogatstvo misli i koncepcija.

Račkijevi radirungi nešto su uprav snažna i moćna. »Vragovi«, »Slijepci«, »Četa« i »Harač« duboke su zamisli, izvedene snažnim i jednostavnim artizmom. Rački je u crtežu pravi majstor, a dubina mu je zamisli valjda jača nego u svih hrvatskih slikara.

Meštrović me je prvi upozorio na Račkoga, i to nije tek slučajno, jer Rački je u slikarstvu ono, što je Meštrović u kiparstvu.

Spomenem li znamenitost Rendića kao portretiste i kao umjetnika »Hercegovke«, sjetit ću se njegovog značenja za razvitak našega kiparstva.

Meneghello-Dinčić je u razvitku, njegova »Golgota« je veliko obećanje hrvatskoj umjetnosti, dok Katunarić traži tehniku, da iskaže svoja bogata čuvstva nadarene hrvatske duše.

Rosandić modelira dobro, pa je i pri ovoj izjožbi veoma lijepo reprezentiran.

O drugima je bilo dosta govora drugdje, pa ovi moji utisci i nijesu drugo, nego osobni dojmovi mojih najintimnijih simpatija. Dostojan je uspomena K. Štambuk, koji modelira dobro.

Cjelokupna bilanca ove izložbe u istinu je bogata, te ne bi želio nikad većeg uspjeha, jer to, što su naši »majstori s mora« dokazali ovom izložbom, malo će koja izložba dokazati. Toliko bogatstva savršene umjetnosti, toliko snage i misli mogu karakterisati čitavu jednu periodu u razvitku naše umjetnosti.

Drniš, u siječnju 1909.

SADRŹAJ:

ISPRAVCI.

(Veći broj znači stranu, manji redak, i to n a d brojem znači redak odozgora, p o d brojem znači red odozdola. Ispravci su tiskani *položenim* slovima.)

15_{1} Nadilo *Nodilo* 16^{13} pooraz *poraz* 17^{20} obinu *Jobinu* 18_{7} II. 2 *II. 1.* 28^{13} zatvori *razori* 22_{1} Boor 173—174 *Boor str. 281—282., Anastasius o. c. ed Boor str. 173—174.* 23_{17} krenu s *krenu s vojskom* 36_{3} veli *vele* 38^{17} dselili *doselili* 40^{10} spominju *spominju*[1] 43^{28} Beograda *Beograda*[1] 84^{5} Radvoj *Radivoj* 85_{9} Izolite *Izvolite* 86^{16} vol volu *val valu* 88_{15} Ivolite *Izvolite* 89_{10} će te *ćete* 91_{6} želje *zelje* 95_{17} Valj. *Borč.* 97^{15} pokrajnja *pokrajna* 98_{12} biti *bili* 99^{9} prvavoga *pravoga* 100_{6} ne trošiš *trošiš* 101_{12} jer se *ja se* 102_{19} predsjednik *predstojnik* 103_{8} se mogla *bi se mogla* 112_{5} je mi *će mi* 112_{2} će *je* 120^{2} (prenećena) *(presenećena)* 120^{4} (sto) *(isto)* 121^{19} besede *beside* 122_{5} preporučili *priporučili* 125^{5} nagradio *nagradjuje* 125^{14} su ta *su tu* 125_{9} vaše *vaše je*

